

Augusts Bīlenšteins

LATVIEŠU
KOKA
IEDZĪVES
PRIEKŠMETI

JUMAVA

2001-5
196

Augusts Bilenšteins

LATVIEŠU KOKA IEDZĪVES
PRIEKŠMETI

LATVIEŠU
KOKA CELTNES UN
IEDZĪVES PRIEKŠMETI

Latvian
LATVIEŠU KOKA IEDZĪVES
PRIEKŠMETI

Ne rīcā valodas mācītājs
Ludis Kriščiāns

L
29

August 1880

LAURENCE K. K. K. K.
K. K. K. K. K. K.

2001-5
L 196

L
39

Augusts Bīlenšteins

LATVIEŠU KOKA CELTNES UN IEDZĪVES PRIEKŠMETI

Otrā daļa

LATVIEŠU KOKA IEDZĪVES PRIEKŠMETI

*No vācu valodas tulkojusi
Lūcija Kazeniece*

JUMAVA

UDK 39 (=174)

Bi 440

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0304024578

Dr. August Bielenstein

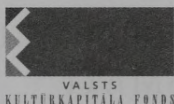
DIE HOLZBAUTEN UND HOLZGERÄTE DER LETTEN

ZWEITER TEIL

DIE HOLZGERÄTE DER LETTEN

PETROGRAD, 1918

Grāmata izdota ar Valsts kultūrkapitāla fonda,
Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja
un Alberta Krūmiņa personīgu atbalstu

Mākslinieks *Valdis Villerušs*

Atbildīgā redaktore *Mārite Gulbe*

Literārā redaktore *Ilga Migla*

Redkolēģija: *Vita Bandere, dr. philol. Ilga Migla,*

Ervins Pauls Vēveris

Konsultanti: *Juris Indāns, dr. philol. Agris Timuška*

Korektore *Gita Juhņēviča*

Fotogrāfs *Roberts Kaniņš*

Grāmatas pielikumus sagatavojis *Ervins Pauls Vēveris*

Grāmatas pirmais vāks:

Brīvdabas muzejā. Apsildāmā telpa Vidzemes rijā (17. gs. 70. gadi).
18. gs. vidū celtā Kurzemes zvejnieka dūmistaba. *E. P. Vēvera foto*

© Apgāds "Jumava", izdevums latviešu valodā, 2007

© Lūcija Kazeniece, tulkojums latviešu valodā, 2007

© Valdis Villerušs, mākslinieciskais noformējums, 2007

ISBN 978-9984-38-251-7

www.jumava.lv

Izdevējs — apgāds "Jumava", Dzirnau ielā 73, Rīgā, LV-1011

Iespiests un iesiets SIA "Valmieras tipogrāfija Lapa", A. Upīša ielā 7, Valmierā, LV-4201

Otrā daļa LATVIEŠU KOKA IEDZĪVES PRIEKŠMETI

I. MĀJAS IEKĀRTA

1. Galds, krēsls, solis, gulta, šūpulis, pūra lāde	13
Gimenes gulta. Krēsls un galds aizgūti. Sienas solis. Sēžamie soli. Iekārtie šūpuļi. Koka kārts, kur bērnam pieturēties, kad viņš mācās staigāt. Drēbju pakaramie (vadži u. c.), apģērba un pūra lādes. <i>Pūrs</i> no liepu lūkiem. Pūra vāka rotājums. Pūra lādes apkalumi	
2. Apgaismošanas ierīces	28
Skals. Skalu plēšana. Skalturis. Tauku sveču pagatavošana. Svečturi un kroņlukturi. Dzelzs un tērauds. Poss. Posas trauciņi	

II. MĀJTURĪBAS PIEDERUMI ĒDIENU UN DZĒRIENU PAGATAVOŠANAI

Ievads	36
1. Graudu sasmalcināšanas rīki	36
1) Rokas dzirnavas	36
No vēstures. Malēja un tautasdziesmas. Virietis un rokas dzirnavas. Rokas dzirnavu konstrukcija	
2) Graudu, kaņepju u. c. piestas	45
Koka piestas graudiem. Akmens piesta graudiem. Sāls piesta. Tauku piesta	
2. Maizes cepšanas piederumi	49
Abra, krāsns krukis, krāsns slota, lize	
3. Vārāmtrauki un dzeramtrauki	52
1) Dzelzs un koka vārāmtrauki	52
Vārīšana koka traukos	
2) Koka kāsis katla pakāršanai	54
Kāšu veidi. Citi virtuves piederumi. Pavārnīcas	
3) Ēdamtrauki un sālstrauki	58
Koka ēdamkarotes. Karošu dēlis. Koka naži. Māla trauki. Koka muldas, blodas, šķīvji. Sālstrauki	
4. Trauki un rīki nacionālā dzēriena pagatavošanai un dzeršanai	62
1) Alus darišana (brūvēšana)	62
Miežu alus — latviešu nacionālais dzēriens. Apiņi, iesals un medus. Apiņi un mieži tautasdziesmās un mīklās.	

Iesala gatavošana. Kāšamais trauks. Alus darišana. Apiņu aizstājēji. Rūgšanas process. Iepildīšana. Alus raugs. Alus piltuve. Senākās alus darišanas metodes. Alus darišanas trauki	
2) Miestiņa gatavošana	76
Sena recepte. Alus un miestniņš tautasdziesmās. Medalus	
3) Bērzu sulas tecināšana	78
4) Dzērienu trauki un dzeramtrauki	80
Alus kanna no dēļiem (galdiņiem). Zara kanna. Dēļu dzeramtrauki, izdabtā alus kannu, dzeramtrauki no bērza tāss. Koka un raga bikēri. Dzeramragi	

III. TRAUKI

Ievads	87
1. Mucinieku darinātie trauki	87
Mucinieka darbarīki. Nacionāli latvisko trauku nosaukumi. Ūdens spainis un nēši. Slaucene. Piena spainis. Trauki piena kāšanai, biezpiena un sviesta pagatavošanai. Sviesta spainis. Putras spainis. Toveris. Ķipsis. Lielāki dēļu trauki	
2. Izdabti trauki	97
1) Siles veida trauki	97
2) Muldveida trauki	98
Bļodveida trauki. Sviesta trauks, smeļamie trauki, naudas kastītes	
3) Cilindriski trauki	101
Dibens un stīpa. Medus trauki. Muciņu formas trauki. Dzelzs greblī	
3. Trauki no krijām un mizas	105
Trauku nosaukumi un forma. Groziņi (kurvīši) no bērza tāss. Ogu turzas. Šnaukamās tabakas dozes no bērza tāss un raga. Ar bērza tāsīm aptītie māla trauki. Kārbas (vāceles) un to gatavošana. Kārbas ar vāku. Kriju trauki ūdenim. Kriju kamanas	
4. Trauki no plēstiem dēļiem (galdiņiem)	116
5. Pīti trauki	118
1) Pīti trauki no plēstiem priežu skaliem	118
2) Pīti trauki no kārklu klūgām	120
3) Pīti trauki koka un sakņu sloksnītēm	122
Materiāls un pišana. Pīti trauki no salmu grīstēm, koka un sakņu sloksnītēm.	

IV. SIEVIEŠU ROKDARBU PIEDERUMI

Ievads	125
Senākais apģērba materiāls. Vecākais vilnas apģērbs	
1. Vērpšanas rīki	127
1) Darbarīki vērpjamā materiāla sagatavošanai	127
a. Aitu cērpamās dzirkles	127
b. Vilnas kārstuve	128
c. Linu suseklis	129
2) Vārpsta	131
Etimoloģija. Apbedījumos atrastie koka, akmens u. c. vārpstu skriemēļi (ripas). Vērpšana bez skriemēļa.	
Vērpšana ar zara kāsi	
3) Sprēslica	134
Etimoloģija. Sprēslicu formas	
4) Vērpjamais ratiņš	138
Ratiņa izcelsme no vārpstas. Ratiņa detaļas	
5) Tītavas	140
6) Dzijas tītavas	142
2. Aušanas rīki	143
Ievads	143
1) Metu šķērēšanas rīki	144
a. Gabalu tītavas	144
b. Spolējamais ratiņš	145
c. Spoļu rāmis	145
d. Velku lāpstiņa	145
e. Šķerkoki	146
Etimoloģija. Metu uzvilkšana. Senākās metodes.	
Metu uzvilkšana bez šķerkokiem	
2) Aužamās stelles un to vēsture	150
a. Vēl arvien aušanai lietojamās stelles	150
Stelles. Šķiets. Atspole. Spole. Nīšu siešana	
b. Senākās aužamo stellu formas	156
c. Pinamie rāmji	158
Horizontālais un vertikālais lūku sietu pinamais rāmis. Audumu pinamais rāmis. Aušana tautasdziesmās. Audumu pišana aizvēsturiskajos laikos	
3) Lenšu un jostu aušanas, t. i., pišanas, rīki	163
a. Liektā zara žuburs	163
Rokas stellītes. Lenšu aušana ar un bez šķieta.	
Nīšu lietošana	
b. Aušana ar celu dēlišiem (celiem)	167
c. Lenšu aušana ar taisna zara divžuburi	170
d. Jostu aušanas rāmis	172
e. Dēliši bārkšu darināšanai ar vai bez rāmjiem	173
Bārkšu siešanas paņēmieni. Aušana ar celiem un pinums rāmī. Bronzas rotājumi. Plecu lakati (villaines)	

3. Šūšanas un adīšanas piederumi	179
4. Veļas mazgāšanas rīki	181
1) Veļas vāle	181
2) Veļas rullis	184

V. ZEMKOPJA DARBARĪKI

Ievads	186
Virs = arājs. No vēstures. Lopkopība līdztekus zemes darbiem. Meža zemes lišana. Līdumu dedzināšana. Līdumnieka darbarīki. Labības atradums no 13. gadsimta. Rudzi. Mieži. Auzas. Kvieši. Griķi. Zirņi. Lini. Kaņepes. Latviešu paražu tiesības un to izzušana	
1. Zemkopja darbarīki	203
1) Arkls (kaplis un lāpsta)	204
Latviešu arkla galvenās sastāvdaļas. Arkla vairāk-kārtīgais sviras spēks. Etimoloģija. Koka lemesnica. Dzelzs lemeši. Rokturis. Sīkākas arkla detaļas. Vērstuve. Senā arkla lietošana blakus modernajam. Vagas dzišana ziemāju laukā. Vienlemeša un baltkrievu arkls. Koka spīlarkls. Kuršu arkls — kopīgs kaimiņ-tautām. Spīlarkla izplatība. Aizvēsture. Etimoloģija. Aizvēsturiskie kapļi. Lāpsta. Urķis	
2) Ecēšas	218
Ecēšu lielais vecums. Jaunākas un vecākas ecēšas ar dzelzs un koka tapām. Klūgu ecēšanas. Ecēšas no šķelta egles stumbra (eglenes). Tautas mīklas	
3) Zemes rullis	223
4) Sētuve	225
5) Izkopts un sirpis	225
Garkāta izkopts un īskāta izkopts. Plaušana. No vēstures. Izkopts kāts un asmens. Izkopts kapināšanas rīki	
6) Grābeklis, siena u. c. dakšas	230
Dažādi grābekļi. Zirga vilkts koka grābeklis. Siena dakša. Kūlišu dakša. Mēslu dakša	
2. Kulšanas rīki	233
1) Graudu izmīdīšana ar zirgu	233
Darbs pīdarbā. Zirgi izmīda graudus no vārpām. Pelavu dakšas	
2) Rullis labības kulšanai	236
3) Sprigulis	236
4) Graudu siets un labības vētišana	238
Pielikums. Labības mēri	
3. Rīki linu apstrādei	243
Linkopība. Linu pogaļu nociršana. Linsēklu nogatavināšana uz zārda. Mistiklas (paisīklas). Linu paisīšana. Linu paisāmās mašīnas. Kulstīklas dēlītis un kulstīkla	

VI. RĪKI JĀŠANAI UN BRAUKŠANAI

Ievads	249
Zirgs un tā nosaukumi	
1. Rīki jāšanai	250
Segli un kāpšļi, iemaukti un pavada, pieši (un pakavi)	
2. Braucamrīki	261
1) Rati	361
Izbraucamie un darba rati. Div- un vienjūga redelrati. Zemgaļu vienjūga rati. Rumba. Riteņa spieķi. Loka ritenis. Loka liecamā ierīce. Koka ass aizsargs. Ratu smēre. Darvas ceplis. Ratu kurvis ar sarullējamu ieklāju. Ilksis. Ratu sagatavošana dažādu kravu pārvadāšanai. Pelavu rati	
2) Ragavas	271
Kriju kamanas ar rotājumiem. Darba ragavas. Slieces. Ragavu atsevišķās daļas. Kravu pārvadāšana ar ragavām. Ragavu kaste (kulba). Karuselis uz ledus	
3) Aizjūgs	278
Šīru aizjūgs. Sakas. Kakla polsteris (spilvens). Saku koki. Zirga iejūgšana. Loks. Slejas (vērzeles). Groži. Pātaga. Kāju pinekļi un citi ganībās izmantojamie rīki	
Pielikums. Virvju višana	285
Auklu kopā savišana ar kloķi. Vienkāršākie višanas paņēmieni. Savītā bitenieka dzeiņa virve (pīne). Pastalu un pātagas aukla. Virves no lūkiem	

VII. MEDĪBU RĪKI

Ievads	290
Latvieši nav mednieku tauta. Juridiskā izpratne par meža īpašumu. Noteikumi un prēmijas par nošautajiem plēsīgajiem zvēriem. Medību mērķis	
1. Medību ieroči	294
2. Medījamie dzīvnieki un dažādās medību metodes	294
Sumbrs. Alnis. Stirna. Zaķis. Lācis. Runga, medību šķēps, loks un citi ieroči. Lūsis. Lapsa. Bebrs. Ūdrs. Cauna. Senas caunu lamatas. Vāvere. Vilks. Vilku bedres. Sesks. Sesku slazdi. Peļu un žurku slazdi. Putnu ķeršana ar cilpām un tīkliem. Medību klabatas. Slēpes	

VIII. ŪDENS SATIKSMES LĪDZEKĻI

1. Kuģi	310
Latvieši kā jūrā braucēji. Braucamrīku nosaukumi. Vēsture	
2. Zvejas laivas jūrā un iekšzemes ūdeņos	311
Dēļu laiva un dobtā laiva. Laivas ķilis. "Tēviņš" (vadnis). Brangas. Kabe. Ķīla dēlis. Laivas plankas. Laivas borts. Dullī. Grīda (tilaudas). Airētāju soli. Stūres airis. Masts. Bura. Enkurs. Orientēšanās bez kompasa. Osta un piestātne. Plakandībenes	
3. Dobtās laivas (vienkoces)	323
Dobtās apses un liepas laivas. Izdobšanas paņēmieni. Bluķa laiva	
4. Koku pludināšana un plosti	326
Brīvā koku pludināšana. Baļķu plosti. Stūres airis. Plosta noenkurošana. Komanda. Būdiņa uz plostā. Plostu karavānas. Strūgu vadītāji	
5. Upju prāmji	329
6. Daugavas strūgas	331
Komanda. Etimoloģija. Strūgu būve. Stūres airi. Airētāju komanda. Kravas novietošana. Noenkurošana	
7. Daugavas liellaivas	335
Atkāpe par Daugavas krācēm	336

IX. ZVEJAS RĪKI

Ievads	340
Tautas attieksme pret zvejošanu. Piekrastes zvejnieki. Zvejnieks un arājs tautasdziesmās. Lībiešu (līvu) un latviešu piekrastes zvejnieki	
1. Tikli un to izgatavošana	344
Izejmateriāls. Tiklu pīšana un rīki pīšanai	
2. Zveja jūrā	346
1) Zveja ar tikliem	346
a) Velkamie tikli (vadi) un zveja ar tiem	346
Pludiņi. Gremdi. Tikla daļas. Vadi reņģēm, butēm u. c. Boja. Zvejnieka cimdi	
b) Metamie tikli un zveja ar tiem	349
Pa straumi laižamie un noenkurojamie tikli. Tiklu izlikšanas kārtība	
2) Zivju duršana un maksšķerēšana jūrā	352
3) Tiklu uzglabāšana. Zivju kūpināšana un sāļšana	353
Tiklu tīrīšana un žāvēšana. Tiklu būda. Lomu dalīšana. Zivju grozs. Zivju tīrīšana un kūpināšana. Dūmu namiņš. Reņģu vēršana uz lūku saites. Kūpināšana uz iesmiem. Sāļšana. Zivju kūpināšana bedrēs	

3. Zveja iekšzemes ūdeņos	359
1) Zveja ar vadu	359
a. Zemledus zveja	359
Ālīngu ciršana. Zveja zem ledus. Zivju baidāmie.	
Nēgu zveja. Zivju sišana zem plāna ledus	
b. Zveja brīvos ūdeņos	361
Zveja ar vadu. Oriģināls vads	
2) Zveja ar metamajiem tīkliem	363
3) Murdi un zivju aizsprosti (tači)	364
4) Zveja pie Kuldīgas rumbas	366
Lašu ķeršana gaisā	
5) Zivju duršana (dūlēšana)	367
Uguns uz dzelzs vai koka restēm. Žebērklis	
6) Makšķerēšana	369
Ūdas (palaidēni). Mānticība	
4. Vēžošana	371
Vēžošana ar un bez ķeselēm. Ķeršana ar rokām	

X. DAŽĀDI KOKA PRIEKŠMETI

Martas Bilenšteinas ievadpiezīmes	373
1. Koks apģērbā	373
a. Apavi	373
Ādas sandales (pastalas). Ādu gērēšana. Pastalu izgatavošana. Pastalas un vīzes. Zābaki un vīzes. Līgava un vīzes. Kaimiņtautu vīzes. Izejmateriāls. Lūku iegūšana. Vispārpieņemtā pišanas māksla. Auklu un vīžu izgatavošana. Dažādi pinumi	
b. Audumi	384
Lūki un mizas. Atradumi izrakumos. Lūku audumi	
c. Jostas un saites	387
d. Pogas un saktas	389
Koka un ādas pogas. Metāla saktas. Dzintara saktas	
Atkāpe. Matu sukas	391
2. Birkas (burtkoki)	392
3. Barometrs	395
4. Amatnieka darbarīki	395
Zāģi. Otas. Urbis (svārpsts)	
5. Govju zvani no koka (klabekļi)	396
6. Tilts	398
7. Šūpoles	399
8. Spēles	400
a. Ripu sišana	400
b. Spēle ar mietiņiem	401
c. Rūcenis	401

9. Mūzikas instrumenti	401
Ievads	401
1) Pūšamie instrumenti	402
a. Stabule. Svilpe. Stabules no mizas un koka, ganu stabule	402
b. Gana taure. Gana rags	404
c. Rags	406
d. Dūkas (somu dūdas)	408
2) Stīgu instrumenti	409
a. <i>Dūda</i> (pūšļa vijole)	410
b. <i>Spēles</i>	410
c. <i>Ģingās</i> (vienstīdzis)	410
d. <i>Kokle</i>	412
3) Sitamie instrumenti	414
a. Bungas	414
b. Kāzu tridekšnis	415
Mājas rotājumi svētkos	417
Autora pēcvārds	420

VĀRDU UN NOSAUKUMU RĀDĪTĀJS

I. Vārdu rādītājs	425
A. Baltu valodas	425
1. Latviešu valoda	425
2. Lietuviešu un senprūšu valoda	457
B. Slāvu valodas	463
3. Krievu un senslāvu valoda	465
4. Poļu un čehu valoda	465
C. Germāņu valodas	466
5. Gotu valoda	466
6. Senskandināvu, zviedru un dāņu valoda	466
7. Lejasvācu, holandiešu, anglosakšu un angļu valoda	466
8. Senaugšvācu un vidusaugšvācu valoda	467
D. Pārējās indoeiropiešu valodas	468
9. Latīņu valoda un romāņu valodas	468
10. Grieķu valoda	469
11. Sanskrits un irāņu valoda (arī rekonstruētā pirmvaloda)	469
E. Baltijas somu valodas	470
12. Lībiešu valoda	470
13. Igaņu valoda	471
14. Somu valoda	471
II. Nosaukumu rādītājs	472
A. Ģeogrāfiskie nosaukumi	472
B. Personu un autoru vārdi. Anonīmi darbi	478
Izdevēja pēcvārds	481
Otrais pēcvārds	481
Pielikums	482

I. MĀJAS IEKĀRTA

1. GALDS, KRĒSLS, SOLS, GULTA, ŠŪPULIS, PŪRA LĀDE

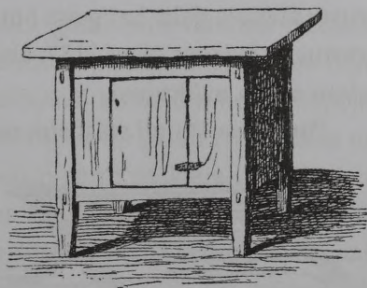
Mūsdienās pārtikušākos apvidos dažā latviešu lauku māju rentnieka vai īpašnieka mājokļu iekārtā nav retums tādas pulētas mēbeles kā divāni, kumodes u. c., kādas ir vācu zemākā slāņa pilsoņiem. Saimnieku dzīvojamās istabās iecienītas mēbeles ir nelieli četrstūrīni galdi ar četrām kājām, nepolsterēti koka krēsli, lielāki un mazāki soliņi un ķebliši, drēbju skapji ar atvilktnēm veļai utt., platas gultas ģimenei un dažkārt šķērsvirzienā (uz sāniem) izvelkamas gultas. Vairums mēbeļu ir krāsots ar brūnu eļļas krāsu. Trūcīgākiem saimniekiem mēbeles — it sevišķi galdi, krēsli un gultas — ir no nekrāsota koka vai tikai nedaudz iebeicētas.

Kalpu ģimenēm saimes istabā ir mazāk telpas, tādēļ tām jāiztiek ar nelielu galdu vai skapīti, kas kalpo arī kā galda virsma (155. att.), vai arī tikai ar sienas skapīti.

Saimnieku vai kalpu ģimenes gultai parasti ir uz augšu pagarinātas kājas, ko savieno rāmis, pār kuru pārklāj raibi austas segas kā aizkaru. Turpat karājas garš līnu dvielis ar aptamborētiem galiem (156. att.). Dažos apvidos gultas augšu nosedz dēļu virsa dažādu saimniecības priekšmetu glabāšanai.

Gultu raksturo šāda mīkla:

*Kājas ir, nevar iet, spalvas ir, nevar skriet.*** (A. B. 900)*** Zemgalē pusaudžiem, it sevišķi lopu ganiem, ir viegli uzstādāmas un tikpat viegli novācamas

155. att.*

* Attēlu numerācija turpinās no izdevuma I daļas.

** Grāmatas pirmizdevumā vācu valodā kursīvā iespiestie latviešu valodas vārdi pārveidoti mūsdienu ortogrāfijā, citu valodu vārdi atstāti bez izmaiņām. — *Tulk. piez.*

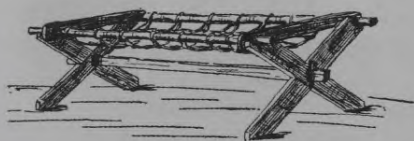
*** Bielenstein, A. "1000 lettische Rätsel". Mitau, 1881, Nr. 900. — *Tulk. piez.*

156. att.

saliekamās gultas. Divus satapotus koka krustus ar caurumiem vidū savieno ar divām augšgalos iestiprinātām kārtīm. Abu kāršu gali ievietoti caurumos koka krustu augšējā daļā. Lai gulta būtu stabilāka, kāršu galos, kas savieno abus koka krustus, ir iedzītas tapas (157. att.). Kārtis vienu ar otru savieno virvju pinums — salmu maisa uzlikšanai.

Par bērna šupuli stāstīsim mazliet vēlāk.

157. att.

Sēdēšanai noder krēsls, viens vai divi soliņi, kā arī gultas mala. Drēbju skapis stāv klētī. Skapji vispār šeit parādās tikai kopš iepriekšējā gadsimta vidus. Pirms tam latviešiem kā vīriem, tā sievietēm drēbju glabāšanai noderēja šķirsti un lādes.

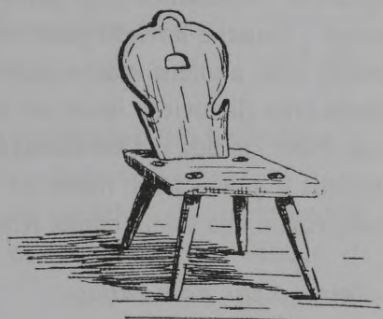
Starp iepriekš minētajām mēbelēm ir dažas, kuru nosaukumi latviešu valodā aizgūti no lejassakšiem un kuras, bez šaubām, nonākušas Baltijā ar lejassakšu izloksnē runājošiem vāciešiem, un pamazām tās latviešiem kļuvušas par ierastām. Latviskais *skapis* ("Schrank", prov. "Schaf") pēc skaņām atbilst lejassakšu *schaf* un *schap* (grieķu *σχεῦος* — tvertne). *Lāde* ("Truhe"), prov. "Lade", lejassakšu *bank*, latviešu *benķis*, kas ir līdzīgs anglosakšu, dāņu un zviedru *bænk*.

Neapšaubāmi, ka līdzās ierastajām no vāciešiem pārņemtajām mēbelēm latvieši, kā arī lietuvieši tikai vienu vienīgu mēbeli ir iepazinuši un pārņēmuši no

slāviem, un tas ir *krēsls* (lietuviešu *krėslas*, krievu *кресло*). Šai mēbelei nav no vāciešiem aizgūta nosaukuma, bet latviešiem nav sveša Vācijas zemnieku krēslu forma (158. att. no Engures). Agrākos laikos latviešiem atbilstoši viņu vienkāršajam dzīvesveidam krēsls bija svešs. Ir jau redzēts, ka viņš kādreiz sēdējis uz maziem soliņiem. *Krēslu* latvieši, tāpat kā krievi, uzskatīja par goda sēdekli. Pirms pusgadsimta zemnieku istabā mācītājam tika pasniegts cietais krēsls, uz kura uzlika gultas spilvenu un pārklāja ar līnu palagu vai krāsainu vilnas segu.¹

Par krēslu un sēdētāju ir šāda mīkla: *Nesējs nepiekūst, nesamais piekūst.* (A. B. 313)

Kas attiecas uz galdu kā mēbeli, nav šaubu, ka tas tikai vācu laikā pamazām ienāca latviešu mājā. Sākotnēji latviešu ģimene tupējusi ap katlu, kas pakārts uz kāša, un ar karotēm smēlusi ēdienu tieši no tā. Vēl pirms 50 gadiem trūcīgajiem ļaudīm bieži vien galda nebija. Protams, jau labi sen lielāko lauku māju kopēja istabā cieši pie sienas nolikta sola priekšā atradies lielāks galds, pie kura kopā ēduši saimnieki ar saviem mājas ļaudīm. Šādi lielāki galdi minēti arī senajās dziesmās.

158. att.

Tie bijuši nepieciešami kāzu un citu svētku gadījumos daudzu ciemiņu uzņemšanai. Tur minētais *liepu galds* ("Lindentisch") nenožīmē, ka tas būtu taisīts no liepas koka, bet gan bija noberzts žilbinoši balts. Šie lielie, kopējie galdi daudzviet izgājuši no modes, jo kopīga sēdēšana ap galdu izbeigusies un ģimene savas maltītes ietur savrup. Tomēr arī šodien pārtikušākiem saimniekiem svinīgiem gadījumiem glabājas no 2–3 bieziem dēļiem, gandrīz kā plankām, savienota gara galda virsma, ko pēc vajadzības uzliek vai nu uz krusta kājām, vai, kā man liekas, pēc senas paražas, uz klonā iedzītiem stabiem. Šis galda veids varētu izgaismot vārda *galds* izcelsmi, jo *galds* nav nekas cits kā dēlis, ne zāgēts, bet tieši no kluča nošķelts vai iztēsts dēlis (sal. *aizgalds* 'ar dēļiem nodalīta telpa kūtī'). Latvietis zāgētu dēli apzīmē ar aizgūtu vārdu *dēlis* vai *dēle* (aizguvumu jau apliecina *ē* stiepšana saknes zilbē) no lejassakšu "Diele", *dele*, *deile*. Izvēloties vārdu *galds*, šķiet, tauta ar to domājusi tikai tā virsmu, atstājot galda kājas bez ievēribas. Pavisam neskaidra ir tā etimoloģija. Latvieši, kā arī

¹ Cēsu apkaimē zemnieki ilgāku laiku taisīja daudz vieglu krēslu un sūtīja tos uz Tērbatu un Liepāju. Šo krēslu daļas, apaļos šķēršus, visus virpoja, nebeicēja un nekrāsāja; sēdekli pina no meldriem. Šādus krēslus sauca par niedru, doņu, meldru krēsliem.

kaimiņtautas — lietuvieši, krievi, igauņi un somi — tādu vārdu nepazīst. Barona "Latvju Dainās" (1415) viesību galda klāšana pēc kristībām izteikta ar savādiem vārdiem:

Māmiņa galdu grīda (3. pers. pagātne no vārda *grīšu, grīdu, grīst*) = *galdu klāja*.

Mēs pamazām no latviešu jaunākajiem telpu iekārtas priekšmetiem nonākam līdz viņu senākai dzīvokļa iekārtai, un tomēr vispirms jāatgriežas pie *gultas*. Vācu vārda "Bettstelle" otrā daļa norāda, ka tā sastāv no vairākām daļām. Latviešu vārds *gulta* nesaka neko par mēbeles uzbūvi un formu, vienīgi saistās ar "nogulšanos", sal. *gulēt* 'atlaisties gulus', retāk pārnēstā nozīmē "gulēt miegā". Senatnē latviešu *guļas vieta* vai vienkārši *vieta* atradusies vai nu uz krāsns sola, akmens krāsns mūrīša, vai arī uz koka sola pie istabas sienas. Ar vārdu *lāva* (lietuviešu *lowa*) arī tiek apzīmēta guļasvieta, kas bijis vien tas pats sols. Piem., tā līdz pat šai dienai sauc solu pirti (sal., poļu *ława* 'sols'). Senatnē latvietis ir gulējis naktī *namā* uz zemes klona pie dziestoša pavarda. Gulot uz sola, viņam bija salmu maiss. Krāsns mūrītis minēts tautasdziesmā:

*Taisat vietu, kam vaijaga,
Man vietīņas nevaijag';
Es gulēšu uz mūrīti
Pie circeņa meitiņām.*

Bereitet den Schlafplatz, wer dessen bedarf,
Mir fehlt der Schlafplatz nicht;
Ich werde liegen auf der Ofenbank
Bei den Töchtern des Heimchens.*

(A. Biel. Samml. Lett. Volkslieder.
Leipzig, 1874. Nr. 2800)

Kā sacīts, daudzkārt gan gulēšanai, gan arī sēdēšanai dienā lietoto sienas solu nevar pieskaitīt pie kustamā inventāra, jo tas nevarēja savu vietu mainīt. Lietuviešu tas ir *solas*, latvieši Augšzemē saka "sols" (lejšemniekiem** šis nosaukums, šķiet, jau novecojis, jo tā vietā ir nākuši modernāki sēdekļi, kā arī *gultas*), sal. *pasolē*.

Senais *sols* (kā norāda Novickis¹) tika taisīts šādi: vajadzīgajā vietā sienas balķu spraugā iedzina sola platumam atbilstošus *vadžus*. Vadžu priekšējie gali balstījās uz klonā iedzītiem stabiņiem. Uz horizontāliem vadžiem uzlika dēļus

* Latviešu tautasdziesmu tulkojums vācu valodā no grāmatas pirmizdevuma vācu valodā. — *Tulk. piez.*

** Lejaskurzemnieki no Grobiņas līdz Bauskai. Sk.: *Bielenstein, A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*, S. 152. Nachdr. [der Ausg.] St. Petersburg, 1892, — Hannover-Dohren: Hirschheydt, 1973. (Turpmāk — "Grenzen".) — *Tulk. piez.*

¹ Rakstu krājums, 1897, XI, 85. lpp.

sēdēšanai. Senos laikos tie nebija zāģēti, bet gan ar cirvi nošķeltas un nogludinātas, plankām līdzīgas lubas. Zemgalē vēl šodien altāra telpu dēvē par *solu*. Esmu pārliecināts, ka tas ir to sienas solu dēļ, kas kopš seniem laikiem mēdz būt pie velles sienas un ir raksturīgi altāra telpai, jo pašā baznīcas jomā sienas soli nemēdz atrasties.

Kādās mājās netālu no Dobeles ir atrodams *sols*, kas gatavots no zāģētiem dēļiem un kam ir apmēram 5 pēdas* augstas sānu malas abos galos (159. att.). Istabas siena tam ir kā atzveltnē. Kā paraugs šā sola izgatavotājam varēja noderēt kāds sens baznīcas sols pie altāra. Tautasdziesmā lieto vārdu *soliņš*.

159. att.

Māsu bēr(n)i, brāļu bēr(n)i
Sēž vienā soliņā;
Kas, ļautiņi, nezināj',
Šķiet no vienas māmuliņ's.

Schwesterkinder, Bruderkinder
 Sitzen auf einem Bänkchen;
 Wer, ihr Leutchen, das nicht wusste,
 Hält sie für einer Mutter Kinder.

(A. B. 2787)

Zemgalē mazu solu apzīmē arī ar vārdiem *krāķis*, cituviet *krāģis*, *krāģis* (sal. "Schrage"), arī *solītis* vai *pamesls* no vārda *pamest*, apakšā palikt. Tie var būt visdažādākajos lielumos, un turklāt arī paši mazākie netiek lietoti kā kāju soliņi, bet gan sēdēšanai vai dažādu vajadzīgu lietu uzlikšanai, kad vīri un sievas, kā arī bērni pie kaut kā strādā. Šo solu un soliņu visas četras kājas vienmēr ir apaļi koki, kas virsmas dēli ir ielaisti slīpi, nevis taisni.

Es nevaru šeit nepieminēt kādu apbrīnojami primitīvu sēdekli, kādu es pirms 30 gadiem redzēju uz austrumiem no Lubāna (160. att.). Tas bija vidū pāršķelts egles stumbra gabals, kura šķēlums nebija nedz ar cirvi, nedz kā citādi nogludināts. Pusapaļajā pāršķeltā koka apakšpusē rēgojās liels daudzums zaru, kā nu tie bija auguši, bet tagad, noīsināti atbilstošā garumā, derēja šim solam par kājām. Sols stāvēja pie kādas mājiņas blakus durvīm, noderēja ģimenei kā ērts sēžamais un skaidri liecināja, cik vienkārši ar dažiem darbarīkiem cilvēks ir kādreiz prātis apmierināt savas vajadzības.

160. att.

* Pēda — garuma mērs (1 pēda — 0,28–0,32 m). Sk. mēru rādītāju 482. lpp. — Tulk. piez.

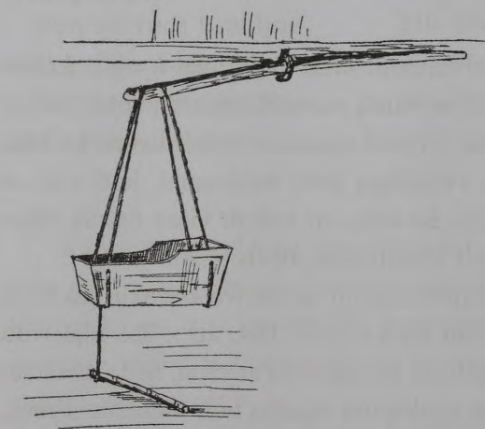
Šādi soli ir manīti arī Augšzemē* un īpaši izslavēti ar to, ka tiem nevar izkrist kājas. Jā, arī Zemgalē dažviet vēl šodien ir sastopami šādi primitīvi sēdekļi. Tos sauc par *zarotiem beņķiem*, un tie atrodami arī mežainajos apvidos Ventspils apkārtnē. Kādā tās puses tautasdziesmā teikts:

*Sēdite, ļautiņi,
Kā redzēdami!
Mēs, meža ļautiņi, —
Zaroti beņķi,
Zaroti beņķi,
Ecēšu galdi.*

Setzt euch, Leutchen,
Wie ihr könnt (eig. sehet),
Wir Waldbewohner, —
Geästete Bänke,
Geästete Bänke,
Eggentische.

Kādreiz kā galdi lietotās ļoti senās ecēšas, kas taisītas no jaunām pāršķeltām eglēm ar biežajiem un garajiem zariem uz leju, tālāk ir aprakstītas pie zemkopības inventāra.

Svētkos tautā ļoti iecienīti bijuši soli, kas sastāvēja no viena dēļa, kas uzlikts uz vairākiem 1 pēdas gariem, nozāģētiem klučiem, kas noderēja par sola kājām. Tādi atrodas arī virtuvē, pieliekamajā un klētī.

161. att.

Līdz šim esam apskatījuši gan jaunākas un modernākas, gan senākas un primitīvākas gulvietas, bet par katra cilvēkberņa pirmo gulšvietu šūpuli vēl neko neesam teikuši. Tas ir nepieciešams, vienalga, vai bērna vecāki būtu gulējuši gultā ar aizkariem, uz koka sola, vai arī uz zemes. Latvietis bērna gulšvietu sauc par *šūpoli*, *šūpuli*, *šūpli* no darbības vārda *šūpot*, *šūpāt*. Latviešu šūpulis karājas pie *šūpekļa* vai *likstes* (pēdējais vārds no *likt* 'kļūt likam', 'locīties', *lank*), vis-

biežāk lietotais vārdu savienojums *šūpla kārts*. Parasti tas ir jauns bērzs, bet ir minētas arī liepas¹ un egles. Augšējo šūpla kārts galu parasti šķērsām aizsprauž starp divām sijām un griestu pārsegu. Citreiz kārts galu aizsprauž tikai aiz

* Augškurzeme ("Selenland", "Selonia"). Šodienas sēļi dzīvo no Ilūkstes apriņķa dienvidos līdz Kurzemes guberņas robežām dienvidaustrumos. ("Grenzen", 120., 124., 172. lpp.) — *Tulk. piez.*

¹ Sal. ar A. B. Nr. 92. mīklu.

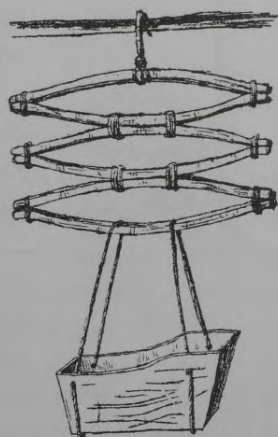
vienas sijas un zem otras sijas piesien pie pirmās ar jaunu stipru virvi. Dažreiz šūpuļa liksts ir piestiprināta tieši pie griestu sijas. Šajā gadījumā kārts plakani pietēstais gals ir izbāzts caur sijā iedzītu dzelzs gredzenu un noliekts gar sijas apakšu (161. att.). Žemaitijā šūpuļa liksti piestiprina līdzīgā veidā, taču ne ar dzelzs riņķi, bet gan ar lika oša vai lazdas skavu. Kārts apakšējā galā, kurā ir viens vai divi robi, cetrās auklās karājas šūpulis. Šodien bērns parasti guļ dēļu šūpulī. Senāk šūpuli netaisīja no dēļiem. Ovāli izliektā koka stipā iestiprināja rupju audumu, kas izveidoja pietiekami dziļu muldu bērnam un viņa peticīgajām drēbītēm. Šo ļoti seno šūpuļa veidu es pats esmu bieži vien redzējis pie latviešiem. Iespējams, vēl senāka ir no koka izdobta mulda, kuru kā šūpuli lieto latvieši poļu Vidzemē*. Tautasdziesma apstiprina, ka ir bijuši šūpuli no liepu krijas, kuras gabaļiņi tika sašūti kopā, piem., Barona 1722: *kriju šūts šūpolis*; sal. Barona 1652:

<i>Dievs deva krustdēlu visnezinamu,</i>	Gott gab ein Taufsöhnchen,
	ein unerwartetes.
<i>Ne man nazīša, ne īleniņa;</i>	Weder habe ich ein Messerchen,
	noch ein Pfriemchen;
<i>Pirksts man nazīts, pirksts īleniņš;</i>	Der Finger dient mir als Messerchen,
	der Finger als Pfriemchen,
<i>Pirksts man šūpoļa šuvējiņš.</i>	Der Finger näht mir die Wiege.

Žemaitijā pie Jurbarkas ir redzēti no kārklu klūgām pīti šūpuli. Neselmanis ar vārdu *łopiszys* piemin kādu senu “no tāsīm vai auduma taisītu” šūpuli.

Ja latviešu ģimene bija nodarbināta meža plāvā pie siena vākšanas, tad mazuļa šūpulim nolieca jaunu bērziņu, galotnē iesēja visus četrus villaines stūrus un šajā gandrīz vai šūputīklā ielika bērniņu, kur nu viņš, vēja auklētš, baudīja savu miedziņu.

Dažos apvidos, piem., ap Dobeli, Jaunpili, Sabili, tāpat kā Vidzemē, piem., ap Kalsnavu, bieži vien ļoti senā šūpuļa kārts ir nomainīta ar koka atsperi. Ņem divus vai trīs pārus apmēram 97 cm garus, 5 cm platus, 2 cm biezus, plakani nodrāztas kļavas vai

162. att.

* “Lai novērstu pārpratumus, mēs latviešus ziemeļos no Daugavas vienmēr dēvēsim viņu īpašā un sākotnējā vārdā — par latgaļiem (Lettgallen)”. (“Grenzen”, 75. lpp.). Dienvidvidzeme (tagadējā Latgale) pēc Altmarkas pamiera 1629. gadā nonāca Polijas, bet Ziemeļvidzeme — Zviedrijas pakļautībā. — *Tulk. piez.*

lazdas likstis, katru pāru abus galus sasien ar auklu, ādas sloksni vai jaunākos laikos ar stiepli, vai sastiprina ar dzelzs kāšiem. 162. attēls rāda trīs koka atspere pārus, kas līdzinās karietes tērauda atspērēm. Augšējais un apakšējais atspere pāris piesiets vidējam ar auklu, siksnu vai stiepli. Attālums starp abām savienojuma vietām ir apmēram 15 cm. Šūpulis karājas pie apakšējās atsperes. Lai šūpuļa aukla neslidētu uz vienu vai otru pusi, to bieži piesien ar mazu ādas siksnīņu, kuras abus galus pienaglo pie atsperes. Augšējo atspere un līdz ar to visu ierīci kopā ar šūpuli uzkar ar vienu vai diviem koka āķiem (*kā(r)sis*), pie kārts, kas piestiprināta starp divām sijām, vai citreiz ar virvi iesien dzelzs riņķī, kas ieskrūvēts griestos.

Lai šūpuli ar snaudošu bērnu bez sevišķām pūlēm varētu lēnām kustināt, pie tā piesien auklu, kuras otru galu piestiprina vērpbjāmā ratiņa paminai. Māte vērpojot vienlaikus kustina arī šūpuli; vai arī auklu piesēja pie kādas nūjas, uz kuras ar kādu rokdarbu aizņemtā māte pēc vajadzības uzmina ar kāju.

163. att.

Gribu, starp citu, pieminēt kādu Zemgalē parastu ierīci, ar kuras palīdzību bērni mācās stāvēt un staigāt. Koka kārts stāvus ar vienu galu iesprausta klona padziļinājumā, bet tās augšējais gals vaļīgi ievietots pie griestu sijas esošajā dzelzs skavā tā, lai kārts varētu brīvi grozīties. Bērna vidukļa augstumā pie kārts piestiprināta koka *stīpa*. Tajā ieliktais bērns var atbalstīties, pieturēties un droši uzsākt staigāšanu pie kārts un ap to (163. att. no Auces).

No šeit minētā redzam, ka latvietim agrākajos laikos bijušas ļoti vienkāršas istablietas. Rodas jautājums, kur un kā viņš uzglabājis savu lielo un mazo mantību, kamēr vēl nepazīna skapi.

Sīkākos priekšmetus sprauda sienas balķu šķirbās vai starp sijām un griestiem, vērtīgākos vēl šodien labprāt glabā bēniņos aiz spārēm. Ļoti iemīļoti ir plaukti, kas novietoti uz sienā iedzītām tapām vai arī piestiprināti zem divām sijām. Uz tiem labprāt turēja dziesmu, sprediķu grāmatu vai Bībeli. Ar šādiem plauktiem istaba ieguva mājīgu izskatu, un latvietis nekad nebūtu varējis iemīļot mājokli no māla maisījuma ar salmiem, jo māla kleķa būves nepieļauj tik mājīgu iekārtojumu kā celtnes no balķiem.

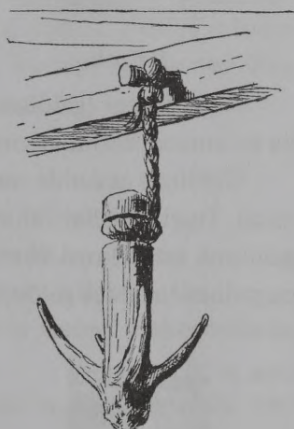
Skapja vietā latvietim senatnē kalpoja sienā iedzīts koka ķilis vai *vadzis*. Tie atradās gan istabas sienā, gan klētī un vēlāk arī kambarī. Uz šiem vadžiem līdz pat mūsdienām karina apģērba gabalus, vērpusus, adījumus, ādas priekšmetus u. c.

Kāzās koris dzied:

<i>Sit, tautieti, ošu vadzi</i>	Brāutigam, schlage den Eschenpflock
<i>Priedoliņa klētītei,</i>	In die Klete von Kiefernbalcken ein,
<i>Kur tu liksi, kad noņemsi,</i>	Damit du da aufhängest, wenn du es abgenommen,
<i>Mūs māsiņas vainadziņu.</i>	Das Krönchen unsrer Schwester.

(A. B. 673)

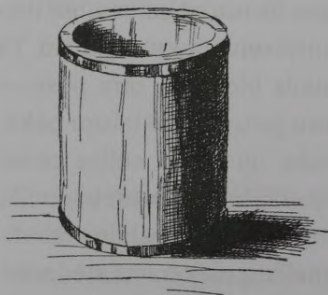
164. attēls rāda oriģinālu drēbju uzkarinamo no Subates. Gludi nomizotu, baltu, mietturim līdzīgu priekšmetu no jaunas priedes galotnes piekar pie klēts sijas. Uz tā žuburiem uzkar drēbes, gaļu vai vēl ko citu, kas jāsargā no pelēm vai žurkām.

164. att.

Neapšaubāmi, ka arī vissenākajos laikos latviešiem ir bijusi vēl kāda tvertne, kas minēta ļoti senās tautasdziesmās. To sauc par *pūru* — ligavas pūra vāceli. Pūra vācele būtu tiem laikiem aptuvens nosaukums, jo to netaisīja no koka, bet gan no liepu krijas. Vārdam *pūrs* ir vēl viena vispārpieņemta nozīme, proti, 'labības mērs'. Šo vārdu latviešu valodā lieto vienskaitlī, nenosakot dzimti. Lietuviešu valodā tas nav atrodams, un arī somu valodā tāda nav, bet krievu valodā gan ir vārda forma *nypa*, kas apzīmē labības mēru (*nypka* — 'mazais labības mērs', 'graudu svars'), un arī šajā valodā tas ir bezdzimtes vārds. Tā izcelsme jāmeklē kādā kopējā senvalodā.

Mums nav vajadzības pētīt, vai *pūrs* vispirms lietots kā labības mērs vai tajā glabāja audumus un apģērbus, jo var būt, ka tas izmantots gan vienā, gan otrā veidā. Vienu senu *pūra* veidu redzam 165. attēlā. Īpašnieki Žemaitijas Kēdaiņos

165. att.

uzskata, ka tā vecums ir vairāk nekā simt gadu. Tas ir izdots liepas blukis, kas, kā zināms, ir sevišķi mīksts koks, bet šodien latviešu lieli un mazi graudu mērāmie ir no cieta ozolkoka, lai tie, ar laiku izdilstot, nekļūtu ietilpīgāki. Tā augstums ir 59,4 cm, cilindra caurmērs — 44 cm. Divas, acīmredzot relatīvi jaunas, dzelzs stīpas — viena augšā, otra gar apakšējo malu — stiprina trauka izturīgumu. Mūsu rīcībā ir visdažādākie latviešu izdobtie trauki, bet tādus, kādus atrada Kēdaiņos, nevaram minēt. Tomēr varam domāt,

166. att.

No dēlišiem (galdiņiem) gatavotā *tīne* ("Tiene") ir vācu vārds, un tas rāda, ka šo amata prasmi latvietis iemācījies no vāciešiem, bet jau ļoti senos laikos.

Galdiņus atskalda no kluča ar cirvi, nelietojot zāģi; stipas deva lazdu krūms mežā. Tīnei, lielākai vai mazākai, vienmēr ir nošķelta konusa veids. Vāku, kura galdiņus satur kopā šķērsām pietapots dēlis, iespieda starp diviem uz augšu pagarinātiem tīnes galdiņiem. Šķērsām pietapotā dēļa gala robu ievietoja viena

167. att.

168. att.

ka tāds varētu būt bijis arī latviešiem, ja šāds ir atrasts Žemaitijā. Vai izdobts *pūrs* ticis lietots arī drēbju glabāšanai, šobrīd paliek nenoskaidrots, ja vien mēs negribētu norādīt uz kādu ļoti vecu, no apses kluča izdobtu, 65 cm augstu un augšgalā 18 cm platu miltu trauku no Griezes (166. att.). Šim traukam ar divām ausīm augšmalā un starp tām iespiesto vāku ir attāla līdzība ar galdiņu tīnēm, kurās latvietis tāpat labprāt uzglabāja miltus, putraimus u. tml., kā arī senāk apģērbu un veļu.

pagarinātā galdiņa caurumā; dēļa otru galu nostiprina ar mazu tapiņu, kuru tikai slīpi iesprauž otra pagarinātā galdiņa caurumā. Šādi tīnei nav ne gabaliņa dzelzs. Jaunākajos laikos iepriekš minētās tapiņas vietā starp vāku un šķērskoku ievietoja koka (167. att.) vai dzelzs aizšaujamo, kura izurbtajā caurumā varēja ielikt piekaramo slēdzeni. Sakā un Aucē pāri tīnes vākam pa pagarināto galdiņu caurumiem mēdza izbīdīt šauru, plakanu listi, kuras vienā galā bija izcilņi, kas neļāva listi izvilkst cauri, bet tās otrā galā bija caurums piekaramajai slēdzenei. Augšzemes tīnēm, kam bija mucas forma, vāku uz tīnes malām uzspieda ar īpatnēji veidotu koka gabalu. Tā viena puse bija vienāda biezuma, otra puse — no koka vidus uz otru galu — bija taisīta pakāpeniski arvien biezāka un dažas collas pirms gala bija nogriezta tā, lai koku nevarētu izvilkst pa galdiņa auss caurumu. Ja caur galdiņu izbīdītajā koka galā tika pielikta piekaramā slēdzene, šo koku nevarēja kustināt ne uz priekšu, ne atpakaļ (168. att.).

Visām tīnēm vāki sniedzas pāri to malām, izņemot divas vietas, kur ir pagarinātie tīnēs galdiņi. Šie divi vākā iegrieztie robi palīdz tam ciešāk piegult.

No Subates man stāsta, ka tīnes vēl pirms 50 gadiem esot lietotas apģērba gabalu glabāšanai. *Drēbes sarullēja, satina rullītī*, lai tās netiktu saburzītas, un tad salika kārtām citu virs citas. Turpat ieliek arī naudas kastīti (*naudas lāde*, sk. tālāk pie dobtajiem traukiem) un tīni aizslēdz.

Katrā ziņā pirms tīņu ienākšanas šajā zemē plaši bija izplatītas kriju vāces sievietes apģērba un meitas līgavas pūra glabāšanai. Vīrieša drēbes kāra klētī uz *vadža*, līdz parādījās modernās lādes vai skapji. *Pūrs* kā vīriešu apģērba glabātava nekad nav minēts (varbūt vienīgi kā maza kastīte, *pūriņš* naudas glabāšanai. Sal. A. B. Nr. 2699). Šis vārds ir termins, kas apzīmē līgavas pūra lādi un tajā pašā laikā arī tās pārvešanu.

Vārda pirmā nozīme atklājas šādā tautasdziesmā:

<i>Es brālīša kumeliņu</i>	Ich fütterte des Bruders Rösschen
<i>Vez raibīti ēdināju;</i>	Auf (meiner) bunten Decke;
<i>Man brālītis vēl mīlāks</i>	Das Brüderchen ist mir noch lieber
<i>Ne raibītes pūriņē.</i>	Als die bunten Decken in meiner Aussteuerlade.

(A. B. 481)

(Sal. A. B. 633, 650, 662, 796)

Vārda *pūrs* otra nozīme, proti, kā pats līgavas pūrs, redzama nākamajā tautasdziesmā:

<i>Celat, tautas, manu pūru,</i>	Hebet, ihr Bräutigamsgesellen, meine Aussteuerlade,
<i>Sānis vienī negāžat!</i>	Aber stürzt sie nur nicht seitwärts um!
<i>Bija manei pūriņei</i>	In meiner Aussteuerlade
<i>Trīs asaru bīķerīši;</i>	Waren drei Becher voll Thränen;
<i>Div' pielēju uzaugdama,</i>	Zwei füllte ich, während ich aufwuchs,
<i>Trešu pūru locīdama.</i>	Den dritten, während ich die Aussteuer arbeitete.

(A. B. 528; sal. 1153)

Šajā dziesmiņā blakus parādītas abas *pūra* nozīmes.

Kriju pūra materiāls ir cieta liepas miza (otra nozīme *krijām* ir mīkstie, lokanie lūki). Vēl tagad, vairāk vairs tikai Augšzemē, no tiem pašiem lūkiem taisa vieglās *kriju kamanas*. Senāk liepu meži bija vairāk izplatīti uz rietumiem. Ap Kuldīgu vēl šodien dzied:

<i>Domas bija tam tēvam,</i>	Das waren die Gedanken des Vaters,
<i>Kam aug meitas, kam aug dēli:</i>	Welchem Töchter wuchsen und Söhne:
<i>Kapli kalt, dzeņu vīt,</i>	Das Hohlbeil zu schmieden (zum
	Aushöhlen des Bienenstocks), das Seil zu
	winden (zum Aufstieg an den Bienenbaum),
<i>Kriju plēst, pūru šūt.</i>	Borke zu spalten (und) den Aussteuerpaukel
	zu nähen.
	(A. B. 2594)

Volgas apkārtnē vēl joprojām ir liepu meži, kur no krijas lielā daudzumā izgatavo lielākas un mazākas taisnleņķa formas kārbīņas. Šķiet, arī tur to ražošana samazinās.

Senais latviešu *kriju pūrs* bija apaļš vai ovāls un vienmēr ar vāku, bet *pūram* labības mērīšanai vāks nebija vajadzīgs:

<i>Trīs pūriņi man dziesmiņu</i>	Drei Paudeln habe ich voller Lieder
<i>Ābelīšu dārziņā;</i>	Im Obstgarten;
<i>Trīs dieniņas sadziedāju,</i>	Drei (ganze) Tage habe ich gesungen,
<i>Vēl ne vāka nepacēlu.</i>	Noch lüftete ich nicht einmal den Deckel.

Pūra vāks, tā dibens un sienas bieži vien tika mākslinieciski sašūtas ar lūkiem. Uz šāda veida traukiem un arī laiku, kad latvietim nebija ne dēļu, ne slēdzeņu, norāda šāda dziesmiņa:

<i>Palīdzat, labas māršas,</i>	Helfet, ihr guten Schwägerinnen,
<i>Man vienai maziņei!</i>	Mir der einzigen Kleinen (unter den Geschwistern),
<i>Palīdzat pūru šūt,</i>	Helfet mir den <i>pūrs</i> zu nähen,
<i>Pūra vāku norakstīt.</i>	Den Deckel desselben zu schmücken.

(A. B. 1107)

Varētu pieņemt, ka šajā gadījumā vārds *pūrs* nav lietots līgavas pūra, bet gan tīnes nozīmē, lai gan valodnieciski būtu pieļaujams arī pirmais. Ja šeit tiešām ir domāta vācele no krijas, jo citu jau nevar "sašūt", ko tad nozīmē *pūra vāku norakstīt*? Es te domāju to, ka kriju vāku rotā, vai nu izšujot ar lūkiem vienkāršus ornamentus, vai arī izdarot griezumus.

<i>Ražans manis pūra vāks,</i>	Schön ist der Deckel meiner Lade,
<i>Ražans pūra dibenī;</i>	Schön ist, was auf dem Boden derselben liegt;
<i>Ražanam puisītim</i>	Für einen schönen Knaben
<i>Dos pūriņu vizināt.</i>	Wird man sie geben heimzuführen.

(A. B. 1168)

Līdzīgi skan cita tautasdziesma:

<i>Rakstīts mana pūra vāks,</i>	Bunt ist meiner Lade Deckel,
<i>Rakstīts pūra dubeniņš;</i>	Bunt, was tief in der Lade;
<i>Tikušam dēliņam</i>	Einem braven Söhnchen
<i>Manu pūru vizināja.</i>	Führte man meine Lade (heim).

(A. B. 802)

Šīs abas dziesmiņas es sarindoju šādi tāpēc, ka pirmajā dziesmiņā lokatīvā teiktais *dibenī* liek secināt, ka nominatīvā *rakstīts dubeniņš*, kā tas ir otrajā tautasdziesmā, nerunā par tīnes pamatni, bet gan raksturo tajā esošās segas, brunčus u. c.¹ Vārdu *rakstīts* esmu tulkojis kā “krāsains” (“bunt”); par vilnas segām (“Decken”), kreklu apkaklēm (“Hemdkragen”), kreklu piedurknēm u. c. saka “raibi izšūt” (sk. *apkakli rakstīt*, ‘krekla apkakli izšūt’ (A. B. 690); *šuij, māmiņa, man krekliņu, šuij reženi rakstīdama* (A. B. 915); *tautas jāja pa kalniņu, es rakstīju villainītes* (A. B. 1098). Izšuva ar krāsainu vilnas dziju, *dzipariem* (A. B. 1098); vārds *rakstītāja* ‘izšuvēja’ ir ļoti bieži sastopams; *rakstīt* cimdus nozīmē: ‘adīt ar krāsainiem rakstiem’, piem., *adu cimdus, košus rakstus* (A. B. 745). Ar *sīki raksti* ‘smalki izšuvumi’ tiek apzīmēts viss *pūra* saturs (A. B. 711). Jaunākajos laikos lieto vārdu *rakstīt*, lai raksturotu krāsošanu ar krāsu, sk. *es neraugu augstas trepes, nedz rakstītas klētes durvis* (A. B. 1067). Tautasdziesmā ar nr. 2367 min trīs sarkanas rozes uz *pūra* vāka, kuras droši vien bijušas uzkrāsotas. Poētisks pārcēlums no senākiem laikiem ir tas, kā Māra (*Laima*?) svētdienas rītā ganībās raibi izkrāso arī govī:

<i>Gosniņ', mana raibulīte,</i>	Kuhchen, meine Bunte,
<i>Kas tev' raibu norakstīja?</i>	Wer hat dich so bunt gemalt?
<i>Mīla Māra norakstīja</i>	Die liebe Maria hat (mich) gemalt,
<i>Svētu rītu ganīdama.</i>	Als sie am Sonntag Morgen (mich) geweidet.

(A. B. 4305, 4331, 4382)

¹ Ir arī kāds cits skaidrojums, ko virsskolotājas A. Feltas kundze (A. Vintere), igauņu un latviešu tautasdziesmu izcila pazinēja, ar pilnām tiesībām dara zināmu, ka, ja viņa otru dziesmu analizē, tad šeit ne tikai vāks, bet arī pūra vāceles dibens bijis izrotāts ar griezumiem. Šis apakšas rotājums tur bijis pēc ļoti senas paražas, kad apaļo līgavas pūra vāceli jaunā vīra mājā ierīpināja, kā to var pierādīt ar igauņu un arī latviešu tautasdziesmām, ka ne vien vāku, bet arī vāceles dibenu varēja redzēt kāzu viesi, kas izrādīja cieņu līgavas pārticībai un mākslinieciskajai prasmei. Pūra ievēlšana toreiz tika apzīmēta ar vārdiem *pūru ritināt*, par ko vēlāk, kad šī paraža beidzās, teica *vizināt, vest, braukt*. Pēc šā skaidrojuma otra tautasdziesma ir senāka un pirmā — jaunāka.

Nozīme *rakstīt*, iegriezt ir neapšaubāmi attiecināma arī uz koka kamanu aizmugures rotājumu — *rakstītas kamanas*. Jaunībā es daudzkārt esmu redzējis kokgriezumus uz tām.

<i>Meitas, manas zeltēnītes,</i>	Die Mägdlein, meine Schätzchen,
<i>Mana ciema cielvīnās,</i>	Meine Dorfvöglein (wörtl. Bachstelzchen),
<i>Pūra vāku nošuvušas,</i>	Haben den Deckel des pūrs zusammengenäht,
<i>Nav mācēj'šas norakstīt.</i>	Sie haben nicht verstanden ihn zu kerben.

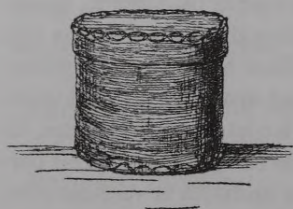
(A. B. 2486)

Ja tulkojums vācu valodā ir pareizs, tad dziesmas jēga ir šāda: meitenītes pratušas tikai sašūt kopā pūra vāceli, bet nav pratušas to izrotāt.

Uz pūra vāka izšūšanu, acīmredzot par kriju pūru, norāda A. B. 1564. dziesma, kurā meita neatlaidīgi lūdz bitīti, vai tā nevarētu izšūt (*norakstīt*) viņas pūra vāku, lai viņa savu pūru varētu vest caur deviņu kungu zemēm pie vagara dēla (tā ir laba partija) acīm redzami tādēļ, lai pa ceļam iemantotu slavu un godu par skaisto ligavas pūru.

*Lūgtiņ lūdzu bitītei,
Lai noraksta pūra vāku,
Lai varēju cauri vestu
Caur deviņu kungu valst', —
Caur deviņu kungu valst',
Stārastiņa dēliņam.*

Ar bites darbu šeit gan nevar būt domāts nekas cits, kā bites darbs ar dzeloni, kas ir visraksturīgākais bitei un ir poētisks adatas darbības attēlojums. No otras puses, *šūt* ir termins, kas raksturo bites darbu, gatavojot vaska šūnas, lai gan zināms, ka tas netiek darīts ar dzeloni. Par *šūniem* sauc 'vaska šūnas', 'vaska kāres', 'medus plāksnītes'. Bites pieminēšana un bites darbs varēja būt domāts arī daudz poētiskāk: bite veica tikai savu darbu, bet par medu un vasku iegūtā nauda palīdzēja sarūpēt skaistu vāceli un bagātu pūru.

169. att.

Iepriekš minēto tautasdziesmu skaidrojums par šo latviešu seno pūru veidu spīdoši apstiprina prāvests Šlaus no Salacas, kurš man stāstīja, ka viņa apvidū šādas ovālas formas kriju vāceles vēl esot sastopamas. Viena no tām (169. att.), kas Salacā nonākusi no Ropažiem, ir 56 cm augsta, 54 cm plata,

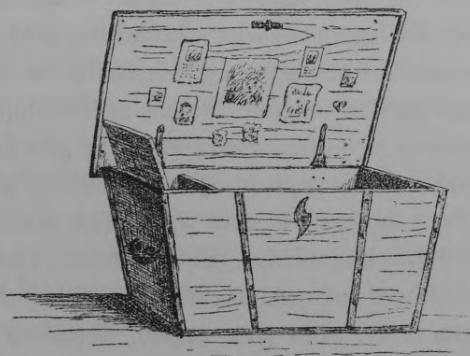
62 cm gara. Tajā pietiktu vietas tolaiku meitas pūram, kad dzīves apstākļi bija ļoti vienkārši un ļaužu mantība visai niecīga. Pūra vāceles sienas, vāks un dibens ir sašūts ar liepas lūkiem. Dūrieni nav vienveidīgi, un, tā kā tiem ir dažāds garums un virziens, veidojas raksts. Atkarībā no izpildītāja gaumes un izdomas dažādām vācelēm arī *raksti* ir ļoti dažādi. Šīm mizu vācelēm ir arī iegriezti raksti. Nav domājams, ka šis paraugs no Salacas liecinātu, ka senie *kriju pūri* būtu izplatīti tikai Salacas apkārtnē. Iepriekš minētās tautasdziesmas, kurās runā par *kriju pūru* vai *pūra šūšanu*, nāk no visdažādākajiem apvidiem, piem., no Pēterupes Limbažu jūrmalā (A. B. 1564), no Kabiles pie Kuldīgas (A. B. 1107, 2564), no Sieksātes pie Aizputes (2486.), ar to pierādot, ka šāda veida ļoti senās vāceles bijušas plaši izplatītas visā latviešu tautā. Turpmāk vēl nedaudz par kārbām no koka mizas.

Kad latvietim bija jau zāģēti dēļi vai arī kad tos varēja viegli dabūt un kad šādam darbam laukos radās galdnieki, kriju vācelu vietu aizvien biežāk sāka ieņemt lādes, jo vāceles nedz lieluma, nedz stipruma un izturības ziņā neatbilda aizvien pieaugošajām prasībām, turklāt vācelēm nebija atslēgas. Sākumā lāde, protams, bija nekrāsota. 19. gadsimta pirmajā pusē es pie igauņiem Tērbatas tuvumā redzēju lādes no neapstrādātiem dēļiem, ar izliektu vāku un četrām īsām kājām. Ap to pašu laiku Zemgalē pūra lādes parasti bija raibi krāsotas ar eļļas krāsu un ar dzelzs virām, ar caurslēdzamu atslēgu un dzelzs apkaltiem stūriem, un nešanai paredzētiem rokturiem. Ap vāka malām parasti ir liste, vāks ir plakans, retumis izliekts līdzīgi koferim. Sānu sienas ir uz leju mazliet sašaurinātas, tā piešķirot lādei glītāku izskatu (170. att.).

Lādes iekšienē parasti pie iekšējās šaurākās sienas bija *bīdele*, maza lādīte ar paceļamu vāku, kas atbalstīja lielo lādes vāku, neļaujot tam aizkrist. (171. att.).

170. att.

171. att.

Kā es vēlāk ievēroju, arī tautasdziesma piemin lādes apkalumu — *dzelžiem pūru kaldināju* (A. B. 2061). Tas nozīmē — es (meitene) lieku apkalt pūra lādi ar dzelzi; reizēm par to rūpējas tēvs (*tētīts lādi kaldināja* (A. B. 3326). Citreiz atkal meitene lūdz kalēju, ko viņa uzrunā kā brāli, vai viņš varētu apkalt lādi, *kalējiņi, mans brālīti, apkaļ manu pūra vāku* (A. B. 1339).

Mūsdienās pūra lāde jau ir pagātne, un tās vietā jau ļoti bieži parādās divdurvju skapis, kas iekšpusē sadalīts ar plauktiem. Vārds *pūrs* drīzā laikā vairs neapzīmēs pūra lādi, bet pamazām tikai pašu ligavai līdzī dodamo mantu.

2. APGAISMOŠANAS IERĪCES

Vēl senlatviešu mājas telpu iekārtas priekšmets, kas tagad pamazām izzūd, ir skalturis, *sprausta* (no vārda *spraust* 'iespraust') un *lākturis*. Ne vien šīs iedzīves lietas, bet arī skalturi (sal. lībiešu *pirgal*, šķēpeles, nošķelts no malkas pagales skals, vācu *pirg*, latvietis sauc par *skalū*, dsk. *skali*, no darbības vārda *šķelt*, bieži lieto *skaldīt*; Piebalgā skalu sauc *skangals* vai *skalgangs*. Abi šie vārdi ir disimilējušies no *skalgangs*, gals, skala gabals, jo parasti no 3 pēdas garās pagales nošķelt 3 pēdas garu skalu izdodas reti, parasti tie iznāca īsāki, mūs aizved latviešu tautas vissenākajos laikos, kad skals, tāpat kā citām tautām, palīdzēja izgaismot mājokli, pirms sāka lietot tauku sveces, petrolejas lampas u. c.¹ Skalu lietošana īsti iederas koka laikmetā, un, tam beidzoties, daudzos apvidos tā ir jau pilnīgi izzudusi. Dabiski, ka tāpēc arī skalturis tagad pieder pie senlietām. Savā bērnībā tēva mācītājmuižas kalpu patversmē (par patversmi Baltijas zemēs sauc ēkas, kur dzīvo kalpu ļaudis un kuras atrodas blakus kungu mājoklim) ziemas vakaros es bieži redzēju, kā ļaudis vienmēr sēž degoša skala gaismā un vērpj vai strādā citus rokdarbus. Istabā bija dēļu grīda, nevis klons kā zemnieku sētās, un grīdas dēļos bija daudzi lielāki un mazāki caurumi, ko bija izdedzinājušas no degoša skala krītošas oglītes; tā kā pie tiem vienmēr bija cilvēki, baidīties no uguns briesmām nebija iemeslu, un (dīvainā kārtā) no degošiem skaliem tādas gadījās ļoti reti. Muižās un mācītājmuižās lopu un zirgu kopēji saņēma lukturus ar tauku svecēm, ar ko tie gāja pāri pagalmam uz stalliem. Zemnieku mājās saimniece pie govīm un saimnieks pie zirgiem gāja ar degošu skalu rokās. Jā, pat labības ievēšana rijā notika skalu gaismā, tad piesardzības dēļ skalu turētājam blakus bija spainis ar ūdeni, kurā krist kvēlojošām skalu oglītēm.

Auces apkārtņē manā laikā skaliem ņēma bērza malku. Izvēlējas no zariem brīvu 3–3½ pēdu garu zāgētu, nomizotu un rupji sašķeltu (latgalieši sašķēla

¹ Sal. Pēcs, A. "Erlebt, Erwandert" I, 111. lpp. par skalu lietošanu Austrumalpos.

dēlišos) koka gabalu, žāvēja vispirms laukā un visbeidzot pie krāsns un pēc tam to plāni saplēsa. Šo darbu, proti, *skalūs plēst*, parasti veica zēni, saimes cūkgani, kam katru vakaru lietošanai nepieciešamo skalu daudzumu vajadzēja turēt aiz krāsns vai kur citur.

<i>Teci gaiši, mēnestiņ',</i>	Wandle hell, lieber Mond,
<i>Gaŗām manu glāžu logu:</i>	Vor meinem Glasfenster:
<i>Balti lini man vērpjami,</i>	Weissen Flachs habe ich zu spinnen,
<i>Nava skalu plēsējiņ(a).</i>	Habe keinen Pergelspalter.

(Sproģis Nr. 1, 314. lpp.)

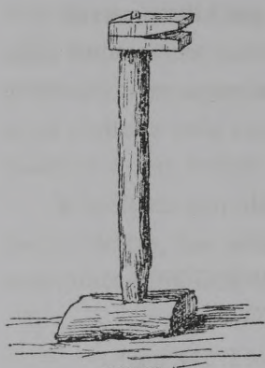
Bērzu malku skaliem izvēlējās tāpēc, ka tā mazāk sprakšķ, sprēgā un dzirksti, un līdz ar to mazāk dzirkstelju un ogļu gabaliņu apdraud vērpējas linu kodeļu. Bez bērza skaliem latvieši lietoja arī skalus no priedēm vai eglēm, un šajā gadījumā skalus labprāt plēsa no vidus, no koka serdes, jo no tās tie plīsa taisni un vienmērīgi, šķēlās gandrīz kā lentes, kas no pagales ārējās daļas, no mizas, nemaz tā neizdevās.

Sal.	
<i>Simtu priežu skali dega</i>	Hunderte von Kiefernpergeln (ver)brannten,
<i>Kamēr pūru darināju;</i>	Während ich meine Aussteuer fertigte;
<i>Ne skaliņš neizdega,</i>	Nicht ein Pergelchen verbrannte,
<i>Kad pūriņu izdaliju.</i>	Während ich die Hochzeitsgeschenke aus der Lade verteilte.

(A. B. 1797)

Tagad mēs nonākam pie skalturiem. Bet vispirms gribu piebilst, ka agrāk, kamēr to nebija, vai arī kad tie nebija pie rokas, aizdegto skalu vienkārši iesprauda sienas balķu starpā vai arī plaisā krāsns mūrī. Protams, iespējamās ugunsnelaimes draudi pamazām arvien vairāk un vairāk spieda lietot skalturi, ko vakaros novietoja dzīvojamās istabas vidū ar tā galā slīpi iespraustu skalu. Latviski šo ierīci sauc *lākturis*, *lākt- turis*, no vārdiem *turēt* un *lākte* — lāpa, degošs skals, no vairākiem degošiem skaliem taisīta lielāka uguns; sal. *lāktēt*, naktī laivā zvejojot ar uguni. Vārds *lākte* šķiet jau novecojis, vismaz es to nekad neesmu dzirdējis, bet tas jēdziena ziņā ir bijis stipri nodalīts no vārda *skals*, t. i., no vēl nedegoša skala. Augšzemnieki *lākturi* sauc par *spraustavu* (no vārda *spraust*, iebāzt starpā) vai arī *bōbu* (*bābu*), vecu sievu.

Skalturi bija dažādi atkarībā no tā, vai tie stāvēja uz zemes, vai bija piekārti pie griestiem, vai bija taisīti no koka vien vai arī ar dzelzi galā, kurā tika iesprausts

172. att.

skals. No koka taisītie skalturi ir senāki, ar dzelzi — jaunāki. Bet es neņemos spriest, kuri bija senāki — stāvošie vai uzkārtie.

Stāvošais skalturis vienkāršākajā formā ir nūja, kuras apakšējais gals ir iestiprināts kādā klucī, dēļ gabalā vai koka krustā.

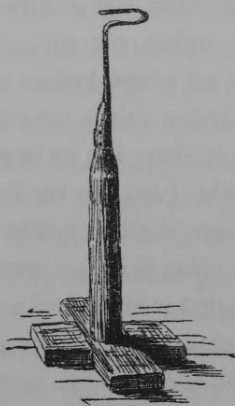
Nūjas augšgalā ir piestiprināts apmēram $\frac{3}{4}$ pēdas garš dubultklucītis, kura gals veido it kā knābi, kurā sprauda skalu (172. att.). Citreiz skalturis bija iesprausts soliņā, no kura to izvilka, kad gaisma vairs nebija vajadzīga, bet soliņu varēja izmantot citur; sk. mīklu (A. B. 340): *Vecene kaktā, stabule pierē* (ne mutē, jo skals tika iebīdīts skaltura augšējā galā). 325. mīkla piedāvā citu skatu: *Vērsis laukām lūpām*. Tas nozīmē 'vērsis ar balti lāsainām lūpām'; lūpas ir abas knābja pusītes, kas vietām ir no skala liesmas apdegušas un nomelnējušas, kam vietām baltais koks vēl spīd cauri.

Pie Subates ir redzēti šāda veida uzkārtie skalturi (173. att.). Tāds pats horizontāls klucītis, kā iepriekš aprakstīts, bet ar diviem knābīšiem, proti, viens pa labi un otrs pa kreisi, lai istabas iedzīvotājiem būtu vairākas degošas liesmas. Klucītis ir uzsprausts un iekīlēts uz zara āķa apakšējā gala. Zara āķis (*kā(r)sis*) karājas uz koka, kas savukārt ir izbīdīts caur divu dēļu gabalu caurumiem. Šie dēļu gabali ir pietapoti pie divām blakus esošām griestu sijām.

Kad dzelzs lietošana kļuva parasta, stāvošā *lāktura* augšējo daļu, koka skaltura knāģi, taisīja no dzelzs (174. att. no Auces) vai arī taisīja dubultu knāģi no dzelzs (175. att.).

173. att.

174. att.

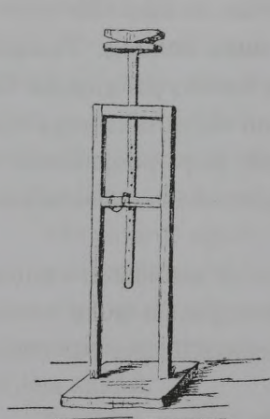
175. att.

Līdzīgu attēlu esmu saņēmis no Jurbarkas apkārtnes Lietuvā, kas liecina par šādu formu plašo izplatību.

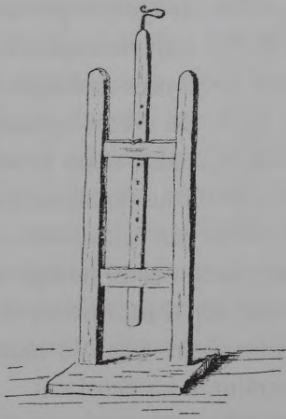
176. attēls (no Griezes) rāda uzkārtu skalturi, kas, starp citu, līdzinās 173. attēlā no Subates redzamajam, bet tam apakšējā galā ir dzelzs apkalums: plakani saspiests dzelzs riņķis, kurš ar dzelzs uzmaivas un naglas palīdzību piestiprināts pie koka kāta apakšējā gala. Sarežģītākas formas skalturus redzam 177. un 178. attēlā (no Subates). Skaltura kāts — vienā gadījumā ar koka knaģi, otrā — ar līķi saliektu dzelzi, *durkli* (no vārda *durt*), — ir iestiprināts statīvā caur diviem caururbtiem šķērsskokiem. Šo lākturi var pēc vajadzības pacelt augstāk vai nolaist zemāk ar 177. attēlā parādīto, auklinā iesieto tapiņu, iespraužot to augstākā vai zemākā skaltura kātā izurbtajā caurumā. Tālu no Subates — Kurzemē, Griezē pie Ventspils, — atrodas nupat aprakstītā statņa variants (179. att.). Šeit skaltura kāts nav pārbīdāms, bet ir piestiprināts pie apakšējās listes un ir ar to pārbīdāms uz augšu un leju. Abas šķērsslistes ir bīdāmas uz augšu un leju pa statņa vertikālajās listēs esošajām gropēm. Kātā izurbtā caurumā iebāztā *tapiņa* kavē tā slidēšanu uz leju.

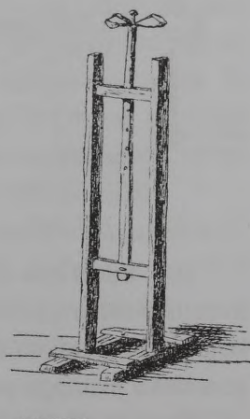
176. att.

177. att.

178. att.

179. att.

1896. gadā Rīgā notikušajā Latviešu etnogrāfiskajā izstādē bija trīs kalti dzelzs uzgaļi, kas kādreiz bijuši uzmaukti horizontālā skaltura kātam un kalpojuši ne tikai skaliem, bet arī modernajai tauku svecei (180., 181., 182. att.).

Droši vien šajā zemē ir bijuši vēl daudzi citi skalturu veidi, bet lai nu pietiek ar jau aprakstītajiem.

Kausētās tauku sveces nu arī pieder pagātnei, un mums jāpievērš uzmanība to gatavošanai un latviešu iecienītajiem visvecākajiem telpas svečturiem.

180. att.

181. att.

182. att.

Tāpat kā vācu namamātes, pārtikušākās latviešu saimnieces tauku sveces darināja mājās pašas. Metode bija ļoti vienkārša. Šaurā, 34 cm augstā, no apses koka izdabtā traukā *sveču muldā* vai *standelē* (183. att. no Griezes) atradās izkausēti tauki. Lai vairītos no tauku pārāk ātras sacietēšanas, trauku aiz osām ielika vannā ar karstu ūdeni. Mērcējot sveces, tauku daudzums mazinājās, un, lai uzturētu to vajadzīgā līmenī un nebūtu jākausē lieki tauki, traukā pielēja karstu ūdeni, kas nosēdās zem taukiem. Daļa ūdens vienmēr iekļuva arī svecēs, un degot tās izraisīja nemitīgu sprakšķēšanu. Sveču dakts kokvilnas diegi vjadzīgā skaitā bija sarindoti uz tieviem lazdas kociņiem — “sveču iesmiem”. Turot iesmu aiz galiem abās rokās, to atkārtoti iegremdēja tauku traukā. Parasti iesmus

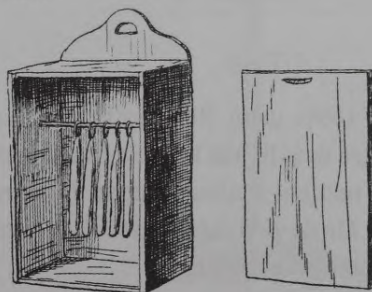

183. att.

ar svecēm pēc tam iekāra maizes siles statnī, kur atdziestot daļa tauku notecēja. Tādējādi sveces apakšgals kļuva resnāks par augšējo. Tā šīs sveces izskatījās, un tikpat raksturīga bija dakts cilpa to augšgalā. Kopš pusgadsimta šī kausēto tauku sveču gatavošana mājās laikam gan ir izzudusi.

184. attēls (no Griezes) rāda kastei līdzīgu skapīti ar aizbīdāmu vāciņu. Skapīti piekāra pie sienas (lai nepieklātu peles) un tajā uzglabāja tauku sveces kopā ar minētajiem sveču iesmiem. Skapīša mazais izmērs liecina par mūsu zemnieku pieticīgo sveču krājumu un lietošanu.

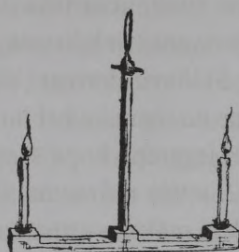
Par primitīviem svečturiem var uzskatīt 180., 181. un 182. attēlā redzamos skalturus. Līdztekus tiem ir nākuši un nāks klāt dažādas formas koka kluciši, kam augšpusē bija izurbts caurums (185. att.), un turklāt lietoja arī rāceņus vai kāpostus, ko vidū taisni pārgrieza uz pusēm, bet izliektajā virspusē iegrieza caurumu svecei.

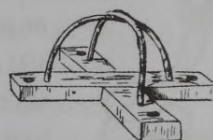
184. att.

185. att.

186. att.

187. att.

Svētkos lietoja arī ļoti vienkāršus koka kroņlukturus. Latai līdzīgā horizontālā, apmēram 2 pēdas garā koka abos galos iegrieza pa caurumam svecēm. Koka vidū iestiprināja kātu, kam augšgalā bija šķerstapa un auklas cilpa. Visu šo ierīci uzkāra uz tapas istabas griestos (186. att.).

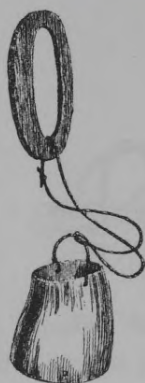
187. attēlā (no Subates) divi pašauri dēļi ir savietoti krusta veidā; visos četros galos tiem ir caurumi sveču ielikšanai. Šis kroņlukturis uzkarams aiz diviem lazdas koka lokiem. Visu koka kroņlukturi apvij ar zaļumiem.

Mēs klusējam par skārda eļļas lampām, kuras šur un tur lietotas rijās, kuļot nakti labību, kā arī par pavisam modernām stearīna svecēm un petrolejas lampām, bet atgriezīsimies vēlreiz vissenākajos laikos, kad latvietim dzīvojamā, darba un guļas vieta bija vienkāršajā *namā* bez kādām blakus piebūvēm. Te kopā ar savējiem viņš sēdēja ap pavardu, kas dega uz zemes, un no tā viņam nebija pietiekama apgaismojuma rokdarbiem, jo pavards atradās pārāk zemu. Kāds nostāsts no Lejaspārtas ļauj nojaust, kā toreiz ļaudis izlīdzējušies.

Viņš pavarda uguns viņi noteiktā augstumā uzkāra un nostiepa rupju audumu. Uz tā sakrājās sodrēji, kas nokrāsoja audumu melnu. No sodrējiem un bieži vien telpā esošā mitruma audums kļuva spīdīgs, kā tas šodien ir redzams mūsu skursteņos, un pavarda uguns, atspīdēdama tajā, meta gaismu uz cilvēkiem, kas sēdēja apkārt.

Papildus, runājot par apgaismošanu, mums jāskar metode, kā senie cilvēki, pirms viņiem bija pieejami sērskociņi vai kas tamlīdzīgs, ieguva uguni. Kādā citā vietā grāmatā (I daļa, 60.* / 65.** lpp.) mums jau bija runa par to, kā kvēlojošas ogles tika glabātas zem pelniem pavardā vai pie maizes krāsns durtiņu priekšā. Kas attiecas uz uguns iegūšanu, rīvējot kokus, varu teikt, ka vecie ļaudis bija stāstījuši, ka senos laikos šāda metode esot bijusi pazīstama. Bet tērauds

*Bilenšteins A. Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti. I daļa. Latviešu koka celtnes. R., 2001 — *Tulk. piez.*

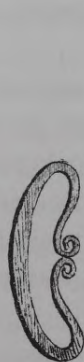

188. att.

(*šķiltava*, no *škelt*, lietuviešu *pliēnas*) un akmens (*krams*, lietuviešu *titnagas*) tiek lietots jau ilgi un pa daļai to lieto vēl tagad. Šķiltavu formas bija dažādas — vissenākos laikos gan ne no tērauda, bet no parastās *dzelzs* — kā riņķi, ne apaļi, bet iegareni, kopā saspiesti (188. att.). 189., 190., 191. un 192. attēlā redzamās, šķiet, ir jaunākas formas, jo tās rāda kalēju mākslas attīstību. Ir pierādīts, ka tērauds un akmens uguns iegūšanai, kā to norāda Andrē (Braunschweiger Vokskunde, 256. lpp.), ir lietoti jau akmens laikmetā, un to minējis arī Sofokls “Filokētā” (no 295. līdz 297. lpp.) un Lukrēcijs “De rerum natura” VI (no 161. līdz 162. lpp.).

Latviešiem, tāpat kā citām tautām (piem., Andrē 254. lpp. par lejassakšiem), dzirksteļu uzķeršanai noderēja pussadedzis, precīzāk sagruzdīs, pa daļai jau pārogļojies rupjš lina audums, *deglis*, *daglis* (no vārda *degt*).

Kāda cita veida *deglis* bija satrunējis apses vai vītola koks, *apses* vai *vītola prauls* (Dundaga, Dobeļe). Trešais veids, saukts par īpašo posu, *deglis* jeb *poss* (darbības vārds *post* ‘tīrīt’, ‘izgreznot’), tika gatavots no piepēm, kas auga uz bērziem un bija konsoles formas, *piepes*, no *pempt*, *pampt*, *pumpt*. Gabaliņos sagrieztu piepi vārija ar salpetri (tā zināmā mērā “attīrot”), izžāvēja siltos pelnos un tad, sitot un dauzot, padarīja mikstu, plakanu un plānu. Šādi sagatavota *piepe* ir *plēne* (no *plēns*, *plāns*). Tā, aizdedzināta no dzirksteles, neiedegās gaišās liesmās, bet tikai kvēloja un tāpēc sevišķi labi noderēja smēķētājiem viņu tabakas pīpēm. Gruzdošais lina audums vai satrunējošais koks vieglāk uzliesmoja, to pūšot vai vētijot, un pie tā esošais skals aizdegās. Par modernajām šķiltavām klusēsim.

189. att.

190. att.

191. att.

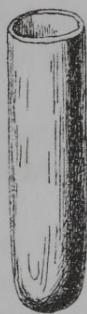

192. att.

193. att.

Kāds vārds par latviešu degļu kārbām. Tās taisīja no koka, raga vai ādas. Vienu tādu — 4 cm garu, no govs raga izgrieztu vai izzāgētu — redzam 188. attēlā. Platakais gals noslēgts ar iekīlātu koka dibenu. Tievākajā augšgalā iesieta tāda kā osa no auklas, un pie tās ar aukliņu piesietas šķiltavas, lai tās abas nepazustu. Trauciņu augšpusē noslēdz ar koka aizbāzni. Citreiz lietots govs raga asaais gals. 193. attēlā parādītais oriģināls ir 9 cm garš un tas ir no Lutriņiem. 194. attēlā redzamā posas kārbīņa ir 10 cm garš koka cilindrs. Lietoja arī ādas maisiņus, kuros uzglabāja un līdzī nēsāja posu, tēraudu un akmeni.

194. att.

II. MĀJTURĪBAS PIEDERUMI ĒDIENU UN DZĒRIENU PAGATAVOŠANAI

IEVADS

Pēc tam kad esam runājuši par latviešu tautas apmetņu un mājokļu veidiem, ēkām, to celtniecību, par nepieciešamākajām un senākajām istabas mēbelēm sēdēšanai, gulēšanai, priekšmetu glabāšanai utt., nonākam pie priekšmetiem un rīkiem, kas kalpo vai ir kalpojuši cilvēkam. Mēs izvēlēsimies ceļu, kas vedīs no nepieciešamā pie mazāk vajadzīgā, no darbiem, kas norit mājas iekšienē, pie tiem, kuri tiek veikti ārpus mājas. Un tā vispirms apskatīsim priekšmetus, kurus mājā lieto sieva, un pēc tam tos, ar kuriem laukos un mežā, uz cietzemes vai ūdens strādā vīrs, gādādams ģimenei iztiku. Ja arī mums nav iebildumu pret šādu kārtību, nevajadzētu aizmirst, ka vīrietim ir jāiesēj graudi un līni, iekams sieviete pirmo var pārvērst ēdienā, bet otro — vērpumā un audumā.

Vispirms par mājsaimniecības rīkiem, kas bija vajadzīgi sievai, lai pagatavotu un pasniegtu ģimenei nepieciešamo ēdienu. Trīs galvenie sievas darbi bija: maizes cepšana, ēdiena un dzēriena gatavošana. Par šīm trijām nodarbēm un tām nepieciešamajiem rīkiem un priekšmetiem tad arī runāsim.

1. GRAUDU SASMALCINĀŠANAS RĪKI

1) Rokas dzirnavas

Lai varētu izcept maizi, vispirms vajadzēja miltus saturošos graudus sasmalcināt un samalt. Tā ir ļoti sena māksla. 4. Mozus grāmatā (11, 8) minēts, kā izraēlieši gājienā no Ēģiptes caur tuksnesi ir mannas putraimus "ar dzirnavām grūduši un piestās berzuši". Šīs dzirnavas un piestas droši vien nebija nekas cits kā videja lieluma, viegli pārnēsājami akmeņi, no kuriem viens bija plakanāks un platāks, otrs — mazāks un apaļāks. Ar to saberza graudus, kas uzbērti uz pirmā. Tieši šādus akmeņus personiski redzēju Švābijā pie Šusenrīdas purva, netālu no

Ulmas–Fridrihshāfenes dzelzceļa, kas bija izrakti no kādas pāļu būves. Paņēmu tos līdzī un uzdāvināju Jelgavas muzejam. Pompejos tika atraktas jau daudz meistarīgāk būvētas dzirnavas.

Apakšējais no diviem dzirnakmeņiem ir nekustīgs, augšējo grieza ar zirgu, ēzeļu vai liellopu palīdzību. Vitruvs apraksta jau ūdensdzirnavas, kādas drīz vien izplatījās pa visu Eiropu.

Latviešu sena graudu maļamā ierīce bija rokas dzirnavas ar diviem akmeņiem, un tādas lieto vēl joprojām līdzās vēja, ūdens un tvaika dzirnavām — *sudmalas* jeb *patmalas*, dsk. (sal. *pats*), lietuviešu *malunas*. Vissenākās ziņas par latviešu dzirnavām atrodam Atskaņu hronikā (8714. rindā). Tur aprakstīts, kā zemgaļi aplenkuši sava ordeņa bruņinieku ieņemto pili Tērvetē. Kad priekšpils jau ieņemta, bruņiniekiem vienīgais glābiņš ir riskēt ar uzbrukumu un mēģināt izlauzties no aplenkuma. Viens no bruņiniekiem, gribēdams dzīvībai bīstamo, bet nepieciešamo soli pasteidzināt, piespiež biedrus aizdedzināt “dzirnavas”, kas atrodas attālāk no dzīvojamās mājas¹. Protams, šīs dzirnavas nav bruņinieku celtas un iekārtotas pēc vācu parauga. Nav šaubu, ka bruņiniekiem tam nepietika laika, jo viņi tikko bija šo latviešu līgzdu ieņēmuši un izmantoja tikai to, ko tur atrada. Tas, ka dzirnavas Tērvetes pilskalna mazajā teritorijā atradās atsevišķā mājīnā, pilnīgi atbilst ziņām, ka latvieši savās sētās agrāk cēla ēkas savrup dažādām saimnieciskām vajadzībām, kuras tikai vēlāk apvienoja lielākā būvē zem kopēja jumta (sk. I daļu, 147./154. lpp.).

Tautasdziesmas bieži piemin vārdu *maltava*, domājot ar to nelielu ēku — senos laikos dzirnavu namiņu, jaunākos — maltuvi, kur senos laikos atradās dzirnavas. Tāpat tiek minēta *malējīna* un pašas rokas *dzirnavas*, *dzirnius*, *dzirnutiņas*, bet tautasdziesmas gandrīz nekur nesniedz ziņas par rokas dzirnavu konstrukciju. Taču to gan par kultūras vēsturi no tautasdziesmām var pieņemt, ir fakts, ka arī latviešiem rokas dzirnavu griešana un rūpes par dienīšķo maizi gandrīz vienīgi bija meitu un sievu darbs. Homērs līdzīgā veidā stāsta par kalpoņu malšanas darbiem Penelopes namā. Evanģēlists Matejs (24, 14) Jēzus pareģojumā par Jeruzalemes aplenkšanu piemin kalpones pie rokas dzirnavām, no kurām viena karā aizies bojā, bet otra paliks dzīva.

Zobgalīga dziesmiņa izsmej iedomīgu, ar sudraba saktām un gredzeniem izrotājušos mātes meitu, kas pati piedāvājas gan tuviniekiem, gan svešiem, bet nav radusi pie darba. Viņai draud ar smagu darbu pie dzirnavām, kur neder mīkstas rokas un sudraba gredzeni.

¹ Ein vromer helt genante,
daß er die mulen brante,
die lac von deme hüse ein teil. (Atskaņu hronika, 8713.–8715. rinda.)

<i>Sudrabota mātes meita</i>	Das silbergeschmückte, verzärtelte Mädchen ¹
<i>Staigā, ceļu vaicādama.</i>	Wandert nach dem Wege fragend.
<i>“Mani mīli jaunbrālīši,</i>	“Meine lieben Brüderchen (spricht spottend
	ein Mädchen aus dem Hof),
<i>Voi jums tādas nevaijaga?</i>	Könnt ihr nicht (vielleicht) eine solche
	brauchen?
<i>Ja jums tādas nevaijag’,</i>	Könnt ihr nicht eine solche brauchen,
<i>Eit’, celiņu parādat,</i>	Geht und zeigt den Weg ihr weiter,
<i>Eit’, celiņu parādat,</i>	Geht und zeigt den Weg ihr weiter
<i>Dižu ļaužu sētinā.”</i>	Auf das Gehöft von reichen Leuten.”
<i>“Sudrabota mātes meita,</i>	“Silbergeschmücktes, verzärteltes Mädchen,
<i>Nāc ar manīm kambarī,</i>	Komm mit mir in die (Mahl-) Kammer,
<i>Es tev likšu ritināt</i>	Ich werde dich drehen lassen
<i>Rud’ akmiņa dzirnutiņas.”</i>	Den grauen Mühlstein.” —
<i>Mīkstas rokas, daudz sudraba,</i>	Weiche Hände, silberne Ringe
	(wörtl. viel Silber)
<i>Nevar dzirnu ritināt.</i>	Können den Mühlstein nicht drehen.

(A. B. 900)

Kāzu svinībās līgavu ķircināja ar šādu dziesmu:

<i>Staipa rokas tautu meita,</i>	Es strecket die Hände das Mägdlein,
<i>Rāda savus gredzentiņus;</i>	Sie zeigt ihre Fingerringe;
<i>Gan tu rokas izstaiņāsi</i>	Du wirst einmal die Hände und die Arme strecken
<i>Pie dzirnūm maltuvē.</i>	Bei der Handmühle in der Mahlkammer.

(A. B. 1417)

Malējiņa ir atbalsts mātei, palīgs brālim, cerība preciniekam, strādniece vīram.

<i>Māte, meitu izdodama,</i>	Ihre Tochter verheiratend
<i>Dzied, rociņas cilādama;</i>	Singt noch die Mutter mit erhobenen Händen,
<i>Iegājusi maltuvē,</i>	Wenn sie aber in die Mahlkammer geht,
<i>Raud, galviņu saņēmusi.</i>	Weint sie den Kopf in die Hände nehmend.

(A. B. 1230, 1483)

¹ Vārda *mātes meita* (“Muttersochter”) jēga atbilst mūsu vācu “memmesdēliņš” (“Muttersöhnchen”).

<i>Ne mūžam, bāleliņi,</i>	Nicht fürs ganze Leben, ihr Brüderchen,
<i>Māsa jūsu malēja;</i>	Mahlt euch die Schwester, das Korn;
<i>Es, bāliņ, māsa tava,</i>	Ich, deine Schwester, o Brüderchen,
<i>Svešu ļaužu malēja.</i>	Mahle das Korn (einst) fremden Leuten.

(A. B. 1479)

<i>Tautiets mani mīli lūdza,</i>	Der Freier bat mich freundlich,
<i>Lai es lūdzu māmiņai</i>	Ich sollte die Mutter bitten;
<i>Lūdž, tautieti, pats tu mīli,</i>	Bitte, Freier, du selbst sie freundlich,
<i>Tev vajaga malēja.</i>	Du bedarfst ja der Frau, die das Korn dir mahlt.

(A. B. 1924, 1484)

<i>Bij' man arī, bij' man arī,</i>	Ich hatte wohl, ich hatte wohl,
<i>Vēl vaj'dzēja, vēl vaj'dzēja,</i>	Mir fehlte noch, mir fehlte noch,
<i>Bij' man arī mieži, rudzi,</i>	Ich hatte wohl Gerste und Roggen,
<i>Vēl vaj'dzēja malēja.</i>	Es fehlte noch, die das Korn mir mahlte.

(A. B. 2649)

<i>Tautīts, man precēdam',</i>	Als der Freier um mich warb,
<i>Sol sudmalē maldināt;</i>	Versprach er beim Müller (eig. in der Wind- oder Wasser- mühle) mahlen zu lassen;
<i>Kad aizgāj' tautiņēs,</i>	Als er mich heimgeführt hatte,
<i>Man rociņ' pa' sudmal'.</i>	War meine Hand die Mühle.

(A. B. 3230)

<i>Stingri jūdza, droši brauca</i>	Stramm spannte er es an, kühnlich fuhr er es,
<i>Lielas naudas kumeliņu;</i>	Das kostbare Rösslein,
<i>Droši ņēma, maldināja</i>	Kühnlich nahm er sie, and die Handmühle stellte er sie,
<i>Lielu radu brāļu māsu.</i>	Die Schwester der vornehmen Brüder.

(A. B. 1531)

Minētās tautasdziesmas labi raksturo rokas dzirnavu nozīmi latviešu tautas dzīvē, kā arī latviešu sievietes sūtību tajā. Pievienošu vēl vienu tautasdziesmu, kas gan poētiskos vārdos, tomēr stāsta par pavasarī pieaugošo maizes trūkumu.

<i>Ai, rudzīti, rogainīti,</i>	O Roggenchen, Ährenträger,
<i>Steidzies drīzi tīrumā!</i>	Beeile dich schnell aufs Feld heraus;
<i>Jau dažam, ne vienam,</i>	Schon manchen, nicht bloss einem
<i>Netek vair(ā) dzirnaviņas.</i>	Dreht sich die Handmühle nicht mehr.

(Bez nr.)

Vīrietis rokas dzirnavas grieza tikai izņēmuma gadījumos. Vienreiz jaunais vīrs palīdz savai sievai:

<i>Iešu malt palīdzēt</i>	Ich werde gehen und mahlen helfen
<i>Sav' jaunai ligavai,</i>	Meinem jungen Weibe,
<i>Kāršu savu cepurīti</i>	Ich werde meine Mütze aufhängen
<i>Dzirnu galda galinā.</i>	Über dem Handmühlentisch.

(A. B. 7984)

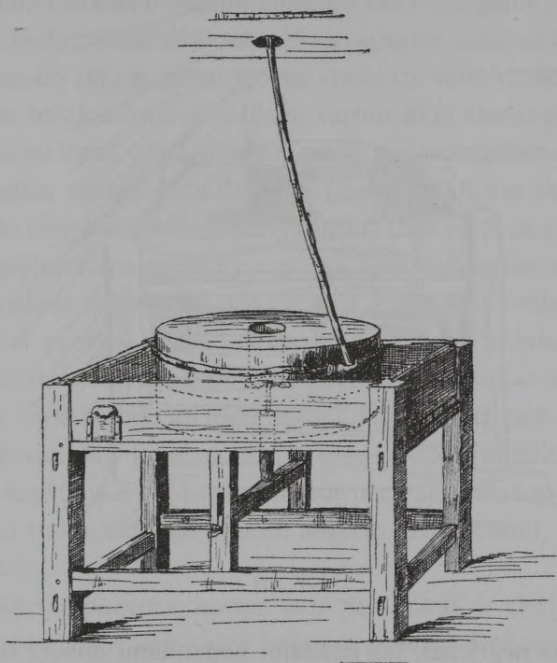
Vienreiz ir pieminēts arī kāds kalps:

<i>Mal maldams, kalpa vīrs,</i>	(Die Wirtin spricht:) Mahle vorwärts, du Knecht,
<i>Ko tik ilgi kavējies?</i>	Was säumst du so lange?
— <i>Paga, paga saimeniece,</i>	(Der Knecht antwortet:) Warte, warte, Wirtin,
<i>Milnu bāzu caurumā.</i>	Ich stecke den Mahlstock in das Loch.

(Barons 8076)

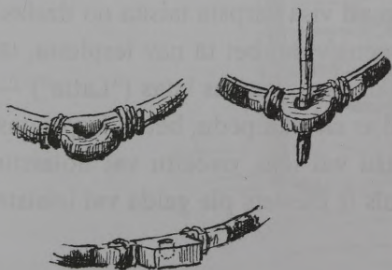
Bet tagad par pašām rokas dzirnavām. Latvietis tās sauc *dzirnavas* (dsk., jo ir divi dzirnakmeņi), taču lieto arī vārdu *dzirnas* vai arī *dzirnas*, lietuvieši *girnās* (dsk.), senpruši *girnuyvis*. Germāņu valodās tam atbilst gotu *qvairnus*, senaugšvācu *quirn*, *querne*, angļu *quern*, zviedru *qvarn*; sal. *queren*, griezt riņķī. No krievu valodas *жернь*, *жерновъ*, dzirnakmens, poļu *żarna*. Jaievēro, ka germāņu valodā vārdu sākumā ir nebalsīgais slēdzenis (*k*), bet latviešu un slāvu valodā balsīgais slēdzenis (*g*, *g* vai radniecīgais *ž*/krievu/). Neticu, ka rokas dzirnavas varētu būt ieviesušas pie latviešiem un slāviem no Rietumeiropas. Kopējā cilvēciskā vajadzība būs cilvēkus spiedusi izdomāt šo ierīci miltu sagatavošanai vēl pirms tautu un valodu dalīšanās. Vai šis apgalvojums ir pareizs vai nepareizs, to varēs secināt pēc tam, kad, aprakstot latviešu rokas dzirnavas, tās konstrukciju salīdzināšu ar lejasvācu un slāvu dzirnavām.

Latviešu rokas dzirnavas (195. att.) sastāv galvenokārt no šādām daļām: četrstūraina galda virsmai ir apmēram 20 cm augsta apmale; varam arī sacīt: uz četrām kājām uzstādīta kaste bez vāka, kuras garums ir apmēram 100 cm, platums — 75 cm un augstums, kā jau ievērojāt, ir apmēram 20 cm. Kastes

195. att.

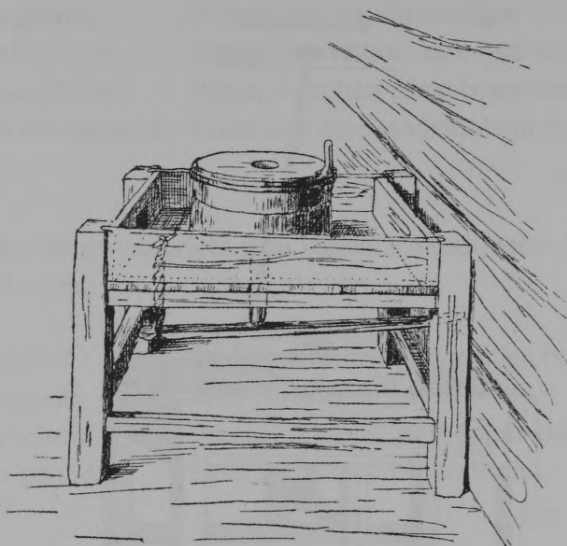
dibena nelielā padziļinājumā ir stingri novietots apakšējais *klusais* dzirnakmens. Lai akmens nekustētos, tas vēl ir noķīlēts ar likiem kokiem. Uz “klusā” dzirnakmens gul kustīgais. To netālu no augšējās malas apņēm ar ķīliem nostiprināta koka *stīpa*. Pie stīpas piesiets klucītis ar iedobumu, caurumu (196. att.) vai arī stīpas pusē iegrieztu robu. Šo klucīti latvietis sauc par *kausu*, t. i., dziļa bļoda, *kuna*, *kuņa*, *kune*, patiesībā *varde* un pilnībā atbilst lietuviešu klucīša apzīmējumam *warlele*, *wardele*. Cits lietuviešu apzīmējums ir *gerwė* (dzērve), kas, šķiet, norāda uz tā īpatnējo formu, kā arī vācu vārds miettura āķim

196. att.

(“Quirlhaken”). Klucīša robā, caurumā vai iedobumā ir ievietota dzirnavu *milnas* kāja. Milnas augšējais gals ieslīpi iebāzts pāri dzirnakmens vidum plakana koka — *plāces* — caurumā un brīvi kustas tajā, kad maļot tiek griezts augšējais akmens (195. att.).

Dažreiz rokas dzirnavām garās *milnas* nav, bet pie kustīgā akmens ir piestiprināts īss rokturis (197. att.). Tā kā

197. att.

šāds rokturis pats negriežas, tas strādājot nepatīkami noberž roku. No tā var secināt, ka garā dzirnavu milna ir jaunāks izgudrojums. Vienā pusē dzirnavu kastes sienā ir četrstūrainš caurums, no kura var izraust gatavos miltus. Strādājot šis caurums ir noslēgts ar aizbīdāmu dēlīti, kuru pa gropēm var pārvirzīt uz augšu vai leju.

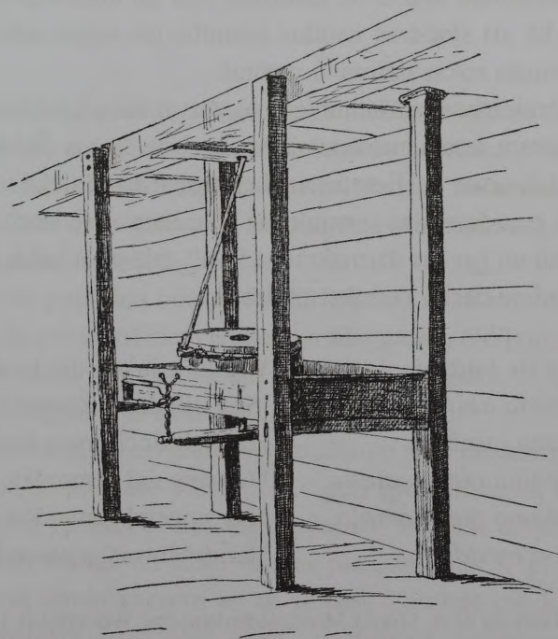
Rokas dzirnavu vissvarīgākā sastāvdaļa ir ietaise, ar kuras palīdzību pēc vajadzības var pacelt uz augšu vai nolaist uz leju virsējo dzirnakmeni, tādējādi iegūstot smalkos vai skrotētos miltus vai putraimus. Šim nolūkam zem virsējā dzirnakmens cauruma (*acs*)¹ atrodas apmēram ikšķa plata dzelzs sliede (*dzelzs šķienīte*), kuras abi gali ir ielaisti akmenī, bet vidū no apakšas atrodas apaļš iedobums — *kausiņš*. Tajā no apakšas ieķeras koka *vārpsta*, kas ir ar dzelzs tapu augšgalā, bet koka apakšgalu. Šie divi mazie dzelzs gabali ir vienīgais metāls rokas dzirnavās. Jaunākos laikos arī visa vārpsta taisīta no dzelzs. Vārpsta iet caur apakšējā nekustīgā dzirnakmens vidū, bet tā nav iespiesta, tā var mazliet kustēties, jo vārpstas kāja balstās uz horizontālas latas (*“Latte”*) — *pamina*. Jāpiezīmē, ka tā nav domāta mīšanai ar cilvēka pēdu, bet to iespējams minimāli kustināt, lai, ceļot vārpstu uz augšu vai leju, paceltu vai nolaistu augšējo dzirnakmeni, tāpēc viens paminas gals ir piesiets pie galda vai ielaists kambara sienā.

¹ Miklā dzirnakmens saukts par pelēku aunu ar vienu aci: Pelēks auns ar vienu aci. (A. B. 999)

Kustīgais paminas gals ir iebidīts spraugā, kas ir pie galda piestiprinātā listē (195. att.) un, maļot vissmalkākos miltus, atrodas spraugas pašā lejasgalā. Rupjākam malumam zem paminas iedzen vienu vai vairākus ķīlišus. Ja pamina pielikta augstāk, tuvāk dzirnavu galdam, varbūt tikai vienas pēdas atstatumā, tās gals nekustas pa līstes spraugu, bet to atstāj nedaudz garāku par galda malu. Paminu iekar galos sasietā dubultā virvē (*kuņauklis*), kas izvērtā pa diviem kastes sānu malā izurbtiem caurumiem (198. att.). Ar vārpstas palīdzību šī virve vispirms tur augšējo dzirnakmeni tik cieši pie apakšējā, ka tas maļ smalkus miltus. Ja vajag rupjākus miltus, tad striķi ar tajā iespraustu kociņu sagriež isāku, līdz ar to mazliet paceļot augšējo dzirnakmeni. Tā kā atstatums starp dzirnakmeņiem ir samazināms vai palielināms pavisam nedaudz — šādu mehānismu var uzskatīt par ļoti atjautīgu un mērķtiecīgu. Ja *paminas* gals nav piestiprināts pie galda, bet iestiprināts kambara sienā, galos sasietā dubultā virve paminas otrā galā iet uz augšu caur galda plati un tur pēc vajadzības to ar koka pulķīša palīdzību sagriež isāku, tādējādi paceļot augšējo dzirnakmeni, lai malums būtu rupjāks (197. att.).

Abavas apkārtnē *pamina*, ko tur sauc par *škērsi*, ir cieši piestiprināta ar abiem galiem, un vārpstas kāja vaļīgi ievietota *paminā* iegrieztā robā.

Lai augšējo dzirnakmeni paceltu uz augšu, pa roba vaļējo pusi zem vārpstas iedzen ķīli.

198. att.

Citreiz *pamina* ir gandrīz uz zemes, bet tik vaļīgi, ka zem tās var iedzīt ķīli, kas *pamīnu* un līdz ar to arī *vārpstu* ceļ uz augšu. Šādas dzirnavas redzētas Jaunaucē.

Vēl atliek tikai pieminēt, ka *milnas* augšgals vai nu sasniedz un griežas griestu dēļa caurumā (195. att.), vai arī pie sijas apakšas ir pietapots īss dēlis, kura garākajā galā ir caurums milnai (198. att.), vai arī dzirnavu galda virsmas pretējām malām piestiprināja vertikālus dēļus, kuru augšējie gali savienoti ar dēli, kurā ir caurums milnai. Pietika arī ar vienu izturīgu vertikālu dēli kastes sānos un tam piestiprinātu īsu horizontālu dēlīti ar caurumu.

Lai no malšanas straujajām kustībām nekustētos viss galds, bieži vien galda kastes četras kājas pagarināja līdz griestiem, kur tās kaut kādā veidā piestiprināja.

Amatniecības vēsturei ir interesanti pavērot, kā nepieredzējuši tauta izmēģina dažādus paņēmienus, lai ar šķērskoku palīdzību nostiprinātu galda kājas zem dzirnavu kastes. Vissenākais paņēmiens, ko bieži vēl redz šodien, ir šāds. Galda kājās izkaltajos caurumos iebīdītos šķērskokus pievelk ar ķīlveidīgu dēlīti, ko no augšas iedzen šķērskoku ārējos galos izkaltos caurumos. Galda kājas nu nevar izkustēties. Pēc modernākas metodes, šķērskoki neiet caur galda kājām, iztiekl bez ķīlveida dēļiņiem, un šķērskoki ir tikai ielaisti galda kājās un nostiprināti ar vienu vai vairākām *tapiņām*. Abos gadījumos netiek lietotas ne naglas, ne līme.

Kā jau minēts, rokas dzirnavas latviešu tautā tiek arvien vairāk aizmirstas. Dažās lauku mājās vēl redz šo seno ierīci kaut kur pagalmā stāvam vai arī uz bēniņiem kopā ar citiem krāmiem. Daudzās vēja un ūdensdzirnavas, modernā darba dalīšana, kā arī skaidras naudas esamība un nepieciešamība palielināt saimniecību mazināja rokas dzirnavu nozīmi.

Mazajās saimniecībās (mājsaimniecībā) tās vēl šur un tur izmanto nelieliem malumiem, piemēram, iesala malšanu mājas alus brūvēšanai. Šķiet, ka tieši tādām nolūkam rokas dzirnavas ilgi lietotas arī Lejassaksijā.¹ Malējai tuvumā uz galda kastes malas vai graudu maisa ir trauks ar graudiem. Ar vienu roku viņa grābj graudus no trauka un ber tos dzirnakmeņa "aci", tajā pašā laikā ar otru nemitīgi griež dzirnakmeni, jo darbu nedrīkst pārtraukt.

*Kālabad tie ļautiņi
Klusu dzēra alutiņu?*

*Ai, es savu iesaliņu
Dziedādama vien samalu,
Dziedādama vien samalu,
Saujiņām mēridama.*

Warum trinken die Leutchen
(So) still das Bierchen?
Hab ich doch mein Malzchen
Nur singend gemahlen,
Nur singend gemahlen
Handvollweis' messend.

¹ Sk. Dr. K. Šillers un dr. A. Lībēns. Mittelniederdeutsches Wörterbuch, III sējuma 404. lpp. pie vārda querne: Wetet, dat wy alle dat molt, dat wy vorbruwen, uppe quernen moten malen, wente wy kōmen nicht to molen kōmen.

No Salacas saņemtas ziņas, ka pirms kulšanas jau apžāvētus graudus pirms malšanas vēl vienu nakti žāvējuši uz siltas maizes krāsns vai uz rijas krāsns, kad laudis vēl dzīvoja rijās. Tad acīmredzot malums padevās smalkāks. Tur un arī daudzās citās vietās dzirnas vienlaikus griezušas divas personas (sk. Barons 7990, 8054, 8078).

2) Graudu, kaņepju u. c. piestas

Bez rokas dzirnavām latvietim bija vēl kāds ļoti sens koka trauks pārtikas graudu un pākšaugu sastampāšanai. Par šo rīku parunāsim tagad, kaut arī tas šodien vairs netiek lietots miltu iegūšanai, bet varēja tāds būt it sevišķi pirms rokas dzirnavu izgudrošanas un lietošanas.

Uz šādām domām mani rosinājusi tautasdziesma:

<i>Kam, bāliņ, Rīgā brauci,</i>	Warum, Brüderchen, fuhrst du nach Riga,
<i>Kam pirc' mēlu villānīt'?</i>	Warum kauftest du ein blauwollenes Umschlagtuch?
<i>Jau māsiņa piestā grūsta,</i>	Schon is ja (dein) Schwesterchen im Mörser gestossen,
<i>Astru sietu izsijāta.</i>	Schon ist sie ja durchs Haarsieb gesiebt.
(A. B. 3051)	

Te māsa draudzīgi pārmet savam apgādniekam brālītim, ka tas viņas dēļ veltīgi tērējies, jo viņas nākamais apgādnieks viņu no visām citām izvēlejš sev par ligavu. Sijāšana tautasdziesmā bieži vien nozīmē vislabākās, visskaistākās meitenes izvēli. Caur astru sietu sijā miltus, tādēļ domājams, ka *piesta* kādreiz lietota arī miltu gatavošanai.

Piestā iegūtais produkts bija pa daļai rupjš, pa daļai smalks, tādēļ latvietis iesala graudus līdz pat jaunākiem laikiem grūdis piestā. No Jaunpils ziņo, ka vēl pirms 20 gadiem kāds vīrs esot taisījis sev piestu no koka, jo no piestā grūstā iesala iznākot garšīgāks alus nekā no dzirnavās maltā.

Koka graudu beržamo un graudu stampājamo sauc dažādi: *piesta* (siev. dz.) jeb *piests* (vīr. dz.), lietuviešu *piēsta*, (siev. dz.) (poļu *stempa*, igauņu *uhmer*); vācu "Morserkeule", *piestala*, lietuviešu *piestas*. Vecākās un jaunākās latviešu vārdnīcās šī vārda vienai vai otrai formai pirmais burts ir *p*. Tautas mutē ir sastopams priekšā vārda sākums ar *sp* (piem., Zentenē pie Kandavas un ap Dobeli saka: *spiesta*), un tas, šķiet, apstiprina pieņēmumu, ka vārds etimoloģiski saistīts ar darbības vārdu *spiežu*, *spiedu*, *spiest*. Un tomēr, no otras

puses, to var arī apšaubīt, jo latvietis labskaņas dēļ burtiem *p*, *k* u. c. priekšā liek burtu *s* (sk. Lett. Sprache I, 209.–210. lpp.). Bet tas, ka viņš *s* vārda sākumā izlaiž, notiek reti vai gandrīz nekad; doma, ka *s* pazušana vārda sākumā būtu somu iespaidā, man nav pieņemama, jo kā gan tas varētu pāri Kurzemes dienvidu robežai tik dziļi iespiesties Lietuvā?

Diezin vai senais vārds *piesta* pēc tautas etimoloģijas, pieliekot tam priekšā *s* un tā norādot uz saikni ar darbības vārdu *spiest*, tautai ir kļuvis saprotamāks.

Attiecībā uz vārda dzimti interesanti, ka Neselmaņa vārdnīcā *stampa* ir vīriešu dzimtē un *piesta* — sieviešu dzimtē. Trūkst pierādījumu, vai šo atšķirību latviešu valodā ieviesusi pati tauta. Man tas šķiet ticami un pīrmatnīgi.

Graudu piestu arī Zemgalē vēl bieži lieto. Pierasta tā ir pie Augšzemes latviešiem, lietuviešiem un ne mazāk arī pie igauņiem.

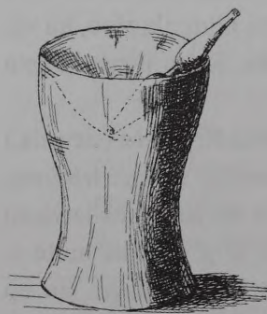
199. att.

Piestas forma visur ir gandrīz vienāda un līdzinās biķerim, tā, ka tās šaurākajā galā būtu vieglāk ar stampu sasmalcināt graudus un izlobīt pākšaugus. 199. attēlā no Subates redzamā *piesta* taisīta no egles vai priedes kluča. Vispirms kluča augšgalā ar dzelzi (Zemgalē saukts *kašeklis*, no vārda *kasīt*) izkasīts iedobums, bet *piestas* iekšpuse ir izdedzināta ar nokarsētu vecu lielgabala lodi vai, piemēram, ar kvēlojošu ratu tapu.

Līdzīgs *piestas* zīmējums man ir pienācis no igauņu zemes. Šī *piesta* ir no priedes koka, un tās augšgalā un pie pamata, kas nav apstrādāts, vēl redzama koka miza. *Piestas* augstums ir 78 cm, platums — 27 cm un iedobuma dziļums — 34 cm. Par stampu latviešiem, tāpat kā igauņiem, bieži vien noderējis cirvja kāts.

200. attēls (arī no Subates) rāda lielāku *piestu*. Šai 128 cm augstajai, 96 cm platajai *piestai* ir jābūt taisītai no milzīgi resna koka, kādi mūsdienās nav vairs bieži atrodamī. Pie *piestas* vienlaikus ir strādājuši trīs cilvēki ar apmēram 64 cm garām stampām. No Rūjienas nākusi mīkla norāda, ka graudi grūsti ar divām

stampām vienlaikus: *Divi bāliņi danco vienā zābakā.* (A. B. 238)

200. att.

201. att.

Dobeles apkārtnē atrodamas atšķirīga lieluma *piestas*, galvenokārt darinātas no bērza. 201. attēlā (no Jaunesavas) redzamā *piesta* ir 151 cm augsta un 90,6 cm plata. Šādām *piestām* izmanto arī apses

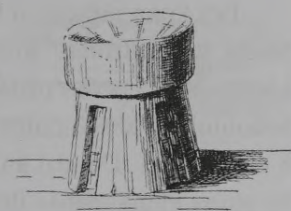
kluci; ja tie ir ar satrūdējušu serdi, to iztīra, piestu apstīpo un tās dibenā iekīlē cietu koka gabalu, uz kura tad var arī stampāt. Jaunaucē šādas 2–3 pēdas augstas un augšgalā $\frac{3}{4}$ pēdas platas (sauktas arī par *stanķi* no vārda *stāvēt*) piestas taisītas no bērza māzera.

1896. gada Latviešu etnogrāfiskajā izstādē bija redzama piesta ar piltuvveida iedobumu, kas apakšējā daļā beidzās ar taisnu cilindru. Piltuves ārējās sienas bija vertikālas un, veidojot taisnu lenķi, savienojās ar pēdu. Piestas pēdas daļā bija četras uz leju ejošas gropes, kas kalpoja ērtākai piestas saņemšanai un pacelšanai (202. att.).

203. attēlā (no Kēdainiem) redzams 80 cm augsts un augšgalā 34 cm plats — ļoti līdzīga izskata trauks. Stampu satver aiz tievāk izgrebtā viduča un grūšanai var izmantot tās vienu vai otru galu. Piestas iekšiene pie dibena ir ļoti sašaurināta.

204. attēlā no Jurbarkas apkārtnes redzama 100 cm augsta un 40 cm plata alkšņa vai apses koka piesta, ko tur sauc par *grustowi*. Tai ir biķera forma. Stampa ir no ozola vai oša, un tā tiek darbināta ar asprātīgas ierīces palīdzību; tā piekārtā lokanai (egles) likstij, kas ar virvi vai kārkla vicu piesieta pie griestu sijas, tā ka cilvēkam paceltā stampa ir jāgrūž tikai uz leju, uz augšu tā ceļas pati. (Starp citu, vajadzības gadījumā arī tur stampāšanai izmanto cirvja kātu.)

Stampas garums ir 80 cm, bet tas, protams, var mainīties. Roktura forma Jurbarkā un Kēdainos ir līdzīga. (Kādā latgaliešu pasakā stāstīts, ka viena no trim raganām lidojusi pa gaisu uz stampas.) Viens no maniem dēliem Ziemeļvidzemē Otepē kādā lauku mājā pagalmā redzējis vecu, vairs nelietojamu biķerim līdzīgu piestu. Tas ir pierādījums tam, ka lietas un to formas bijušas izplatītas visā Baltijā no prūšu robežām līdz Peipusa ezeram un vēl tālāk. Starp citu, šādas koka piestas atrastas arī dziļi Vācijā un dienvidaustrumos līdz pat Kaukāzam.

202. att.

203. att.

204. att.

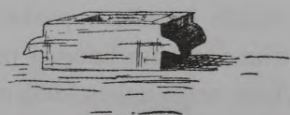
Bez koka piestām ir bijušas arī piestas no akmens, gan ļoti senas izcelsmes. Viena tāda atrodas Kunga Degumu mājās netālu no Dobeles. Akmens ir apmēram $1\frac{1}{2}$ pēdas plats, augstumā nedaudz mazāks, un tam ir cilindra forma. Iedobums starp 2 collu biezām sienām arī ir cilindra formas un apmēram 8 collas dziļš. Daudzi kaimiņi šo akmeni izmanto grūbu gatavošanai. Uzskatu, ka savas vienkāršības dēļ akmens un koka piestas ir senākas par rokas dzirnavām. To (rokas dzirnavu) izgudrošana prasījusi patiešām ģeniālas spējas.

Piestas Lejaskurzemes latvieši (lejšemnieki) galvenokārt izmantoja, lai gatavotu rupjas miežu grūbas, ko latvieši sauca dažādi: *grūdenes* jeb *grūdieni* no vārda *grūžu*, *grūdu*, *grūzt*, ko viņi labprāt vārtīja kopā ar zirņiem, arī ar kviešiem un pupām. Pirms stampāšanas, piem., Jaunaucē, graudus apslacināja ar karstu ūdeni, Dobelē saberza *ar asu sniegu*. Augšzemē, kur vairāk audzē kaņepes, līdz pat Igaunijai *piesta* vēl joprojām noder *staka* pagatavošanai.

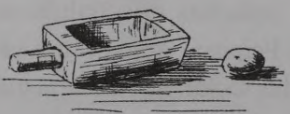
Vidzemniekiem tā sagrūstas kaņepes noder par pavalgu sviesta vietā, sevišķi tur dzīvojošiem katoļiem gavēņa laikā.

Subatē bijusi tradīcija bada laikos, kad trūcis graudu, *piestā* sasmalcināt *pelavas*, pirms tās ielauca pie maizes miltiem.

Pērkot sāli, latvietis savas lielās taupības dēļ priekšroku deva rupjā, nevis smalkā sāls gabaliem. To sasmalcināšanai tika lietots vidēja lieluma no koka izdobts trauks *bunķis* (Dobele), *buncis* (Džūkste), *duņķis*, *duncis*, *dokis*, *bukis* (Ezere), no *bunkāt*, *bunķēt* 'sadauzīt'. *Bunķis* parasti ir četrstūrainš. 205. attēlā (no Dobeles) redzama 29 cm gara, 16 cm plata un 10 cm augsta sāls grūžamā piesta. Šis *bunķis* pieder kādai kalpa sievai. Saimnieces lietoja lielākus traukus. Sāli sadauzīja vai nu ar cirvja kātu, vai kā, piem., Griezē (206. att.),

205. att.

206. att.

sagrūda ar apaļu akmeni. Daudzot sāli, sieva sēdēja zemē uz izklāta graudu maisa, turēja *bunķi* starp ceļiem. Vienā pusē tai stāvēja trauks ar rupjo sāli, ko vajadzēja sagrūst, otrā pusē — trauks sagrūstajam sālim. *Bunķim* ļoti bieži mēdza būt īss, no tā paša kluča izgriezts rokturis. Ja reizēm roktura nebija, tā satveršanai un nešanai *bunķa* galos bija atstāti pagarinājumi (205. att.). Kārtīgiem ļaudīm *bunķim* ir vāciņš, kas ir vai nu aizbidāms sānu gropēs (207. att. no Dobeles), vai arī ar ādas siksnīņu paceļams un nolaižams, kā tas bijis *bunķim* no Dobeles (205. att.). No cieta koka izgredta arī

sāls rīve ("Salzreibe") no Ezeres, kas tagad kalpo par sālstrauku, lai arī vārda etimoloģija rāda, ka sākumā tā ir bijusi piesta ("Austrums" 1893, 8, 182. lpp.).

Mīlam bērnam ir daudz vārdu, tā arī daudz lietotam un iecienītam traukam atkarībā no materiāla, fantāzijas ir visdažādākās formas.

Sadzīvē nepieciešamā sāls piesta, (Ēdolē) saukta *dupis* jeb *duplis*, tiek gatavota no bērza māzera, un tās apaļīgā forma līdzinās lielajai karotei (*pavārnīcai*). Tai ir 1–2 cm biezas sienas, un tā tiek nesta un turēta aiz īsa un resna kāta. To pašu *dupi* lieto arī tauku grūšanai.

Tāpat kā jau iepriekš minētais *bunķis* jeb *bukis*, arī mazāka izmēra *dupis* noder virtuvē un uz galda kā sālstrauks.

Kazdangas *ķulpis* ir ļoti līdzīgs Dobeles *bunķim*.

208. att.

Šo pašu vai arī ļoti līdzīgu muldas veida trauku latvietis lieto tauku stampāšanai. Kā stampu viņš lieto koka vāli vai itin bieži arī cirvja kātu, kas bija smagāks. Lietuviešiem pie Jurbarkas ir tauku piesta (*uszkulnicze*, no vārda *kulti* 'sist'), kas ir līdzīga kastrolim (208. att.) un atgādina Kazdangas sāls piestu. Stampai (lietuviešu *menturis*) ir apaļš lodveida gals.

Šāds trauks, kā arī tauku stampāšana Jurbarkā ir izzudusi jau pirms 50 gadiem, kamēr Kurzemē to vēl visur piekopj. Svaigos cūku iekšu un aitu taukus apstrādā un sāla. Pēc stampāšanas no cūku taukiem veido lielas, garenas pikas, ko ietin tīklā un iekar dūmos. No sastampātiem un sālītiem aitu taukiem veido dūres lieluma lodes un arī tāpat kūpina, ietītus tīklos. Šādi kūpinātus taukus piemet putrai pēc vajadzības un, tā garšo, it kā tajā būtu vārīta gaļa.

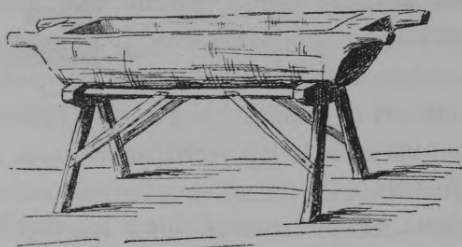
207. att.

2. MAIZES CEPŠANAS PIEDERUMI

Abra, krāsns kruķis, krāsns slota, lize

Tagad apskatīsim darbarīkus, ko izmantoja maizes cepšanai.

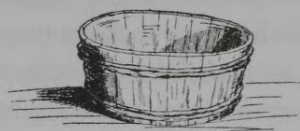
Kā pirmā jāmin *abra*, Augšzemē *maizes mulda*, lietuviešu *lowys*. Līdz pat nesenam laikam abru taisīja no resna, vidū pāršķelta (vislabāk — apses) kluča, to izdobjot un atstājot visos četros stūros *ragus* tās celšanai un nešanai (209. att.).

209. att.

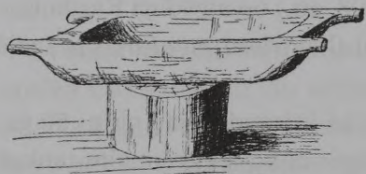
210. att.

211. att.

Abras lielums ir tāds, lai iejauktu ap 60–90 vai arī līdz 120 mārciņām miltu. Zudot senajiem mežiem, nebija vairs tik viegli tikt pie resniem koka bluķiem, tādēļ jaunākos laikos nereti izlīdzējās ar abrām, kas sasistas no plankām (210. att. no Džūkstes). Augšzemē un Lietuvā abras vietā lieto arī zemākus apaļus traukus (“Baljens”) (211. att.), lai gan tajos mīklu nevar tik labi izmīcīt.

Abru parasti lika uz četrkājaina statīva, uz kura tā stabili turējās. Statīva abi šaurākie gali bija ieapaļi izgriezti un sastiprināti ar šķērskokiem, lai abras izliektā apakša tajā labi iegultos (209. att.).

212. att.

Primitīvākos apstākļos Augšzemē un Vidzemē abras uzlikšanai lieto arī augšgalā mazliet iedobtu kluci (212. att. no Subates).

Rokas dzirnavās samaltos miltus pirms iejaukšanas sijāja. Ar sietu to dara gan tikai jaunākos laikos, jo senāk sevišķi necentās atšķirt sēnālas no miltiem. (Par sietu gatavošanu turpmāk.)

Miltu iejaukšanai pirms mīcīšanas lietoja nelielu koka lāpstu — *menti* jeb *mentni*, lietuviešu *mentė* (213. att.).

213. att.

Kad malka maizes krāsni sadegusi, ogles vienmērīgi jāizlīdzina, lai krāsns klons būtu vienādā karstumā. Šim nolūkam, kā arī ogļu izgrābšanai lieto krāsns kruķi — *bīstekli* (no vārda *bāzt*, bieži arī *bakstīt*) vai (aizgūto) *kruķi*, ko latvietis ar nelieliem izņēmumiem taisa no koka. Šķērskoks kāta galā (214. att.) ir apmēram pēdu garš. Kad tas pārņēmis, to ir viegli nomainīt. Pašās beigās pelnus no krāsns izslauka ar krāsns slotu (214. att.), ko sauc *čaugstere*, *čaugsturis*, *čaugsta* ‘izslaucīt’, sk. *čaugsti* ‘sausas lapas’, *čaugstēt* ‘čaukstēt’, ‘čabēt’. Starp citu, šāds slotas nosaukums varēja rasties arī no vārda *čūkstēt*, jo pirms pelnu izslaucīšanas to mērcēja ūdenī (*lai nesvilst*). Kuplus, lapotus zarus uzsprauda uz kāta, nolieca uz sāniem kā āķi un

sasēja. Ja nebija pie rokas bērzu zaru, ņēma arī egļu zarus vai vibotnes (*vībotēs*, *vībotnes*, *Artemisia vulgaris*).

Maizes klaipa iešaušanai krāsni lietoto lizi (*liza*, *lize*, augšzemnieku *lāpsta*, lietuviešu *lize*, *ližia*) taisīja no egles. Tā parasti ir no divām daļām — no plata, plakana dēļa maizes klaipa uzlikšanai, tik liela, lai uz tā varētu uzlikt iecienītā lieluma maizes klaipus, un no lizes kāta, kuru iebīdīja dakšveida robā un ar dažām tapiņām cieši piestiprināja pie tā (215. att. augšā). Augšzemē un Lietuvā divus metrus garo lizi taisa no viena koka (215. att. apakšā no Jurbarkas).

Apskatot maizes cepšanas piederumus, pieminamas arī dažas tautas mīklas, kas labi raksturo to formu un krāsu: piem., abus maizes abras rokturu pārus, lizes garo kātu, krukā melno krāsu.

Ragains tēvs, garaste māte, apaļi bērni (A. B. Nr. 6)

(Atminējums: abra, lize, klaipī).

Plakane māte, garastis tēvs, apaļi bērni (Nr. 7)

(Atminējums: abra, lize, klaipī).

Maza, maza kūtiņa, Ein klein klein Ställchen

Pilna sarkanu gotiņu, Voll kleiner roter Kühe,

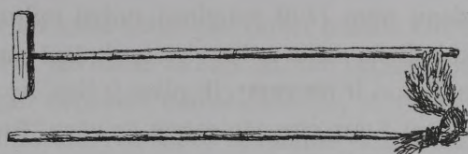
Ieiet mellais vērsis, Der schwarze Ochse geht hinein,

Izdzen visas ārā. Treibt sie alle hin aus.

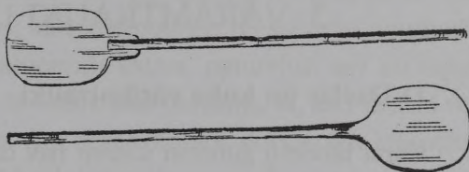
(A. B. 811)

(Atminējums: krāsns, kvēlojošas ogles, krāsns krukis)

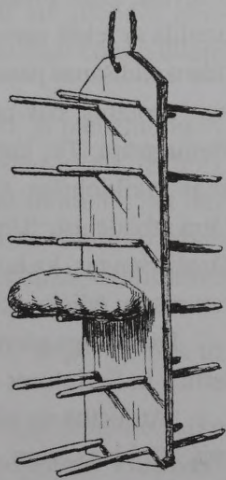
Ezeres apkārtnē izcepto maizi novieto uz īpatnēja plaukta (216. att.). Uz sijā iedzītas tapas uzkārts izturīgs dēlis, kurā caur noteiktā attālumā izurbtos caurumos izbāztas koka nūjas. Dēlis karājas dažu pēdu augstumā no grīdas. Maize tā tiek pasargāta no pelēm un žurkām. Uz nūjām uzliek maizes klaipus, tā sešos stāvos pietiek vietas divpadsmit klaipiem. Parasti viens cepiens nav tik liels. Lielākai saimei saimniece cepienam izlieto vismaz

214. att.

215. att.

216. att.

vienu pūru (120 mārciņu) rudzu miltu. Tur iznāk deviņi lieli un tik smagi kukuļi, ka meita ar lizi vien tos krāsnī nevar iestumt, neņemot palīgā mazu koka rulli, kas ir tik garš, cik plata ir lize. Ar *rulliša* palīdzību maize tiek ieripināta krāsnī. Starp citu, jāpiezīmē, ka vācu “Brotlaib”, latviešu *klaips* un krievu *хлебъ* ir etimoloģiski saistīti.

3. VĀRĀMTRAUKI UN ĒDAMTRAUKI

1) Dzelzs un koka vārāmtrauki

Kurai latviešu ģimenei šodien nav dzelzs katla? Savs katliņš ir gan pārtikušam saimniekam, gan visnabadzīgākajam pirtīņas iemītniekam. Bet ir bijuši laiki, kad latvieši nav pazinuši dzelzs katlu ēdiena vārīšanai. To pierāda jau tas, ka šim traukam nav latviska nosaukuma; viņi to sauc par *katlu* un ir aizguvuši no lejasvācu *ketel*, *kettel*, *kotel* vai arī, kā domā A. Becenbergers, no mazkrievu (ukraiņu) *kotel*, arī vārds *grāpis* ir aizgūts no lejasvācu *grobe*, *gropen*, *grape(n)*. Lietais dzelzs katls ienācis ar lejasvācu kolonistiem vai, iespējams, aizgūts no kaimiņiem slāviem un nosaukts man svešā, bet Langes pieminētā vārdā *lietnis*, no vārda *liet* (sal. *kalt(e)nis* no vārda *kalt*, kas attiecas uz viņu lietošanā esošajiem vara katliem). Kā latvieši agrāk ir vārījuši ēdienu? Koka traukos. Izklausās brīnišķīgi un neticami, bet aizvēsturiskās paražas ir dzīvas vēl šobrīd. Sikāk par to parunāsim, kad nonāksim pie mājas alus darišanas. Vēl arvien iesala miltus koka traukā aplej ar ūdeni un tad tur liek iekšā nokarsētus akmeņus. Vēl tagad, it sevišķi jūras piekrastē, kur tuvumā nav pie rokas ne virtuves, ne katla, ūdeni uzsilda ar iekšā samestiem nokarsētiem akmeņiem (sk. I daļu, 110./113. lpp. par ūdens sildīšanas paņēmieniem pirtī). Mana vecā ķēkša stāstīja kādu senu nostāstu, kas, protams, nav radies ne vakar, ne aizvakar. Divas kalpu sievas iztikušas ar vienu grāpi. Tā, kurai tas piederējis, labprāt to aizdevusi otrai. Taču vienreiz abas saķīldojušās. Grāpja īpašniece teikusi: “Es tev savu grāpi vairs nedošu!” Otra atbildējusi: “Un kas par to? Es vārīšu savā spainī.” — Kas izriet no šī stāsta? Droši vien tas, ka latviešu tauta vēl atceras laikus, kad dzelzs vārāmie trauki bija retums un ēdienu gatavoja koka traukos.

Par svarīgu pierādījumu tam var uzskatīt Paula Einhorna liecību (sk. *Historia lettica in Scriptoribus rer. liv. II*, S. 590.–591.):

“Attiecībā uz viņu māsaimniecības rīkiem, zinot, ka tiem nebija vai nevarēja būt alvas, vara, misiņa vai dzelzs trauku, jo tos no citām zemēm neieveda, jāsecina, ka nācās vien iztikt ar koka traukiem un koka rīkiem. Savus ēdienus un dzērienus viņi tajos ne vien uzglabāja, bet arī vārīja un gatavoja. Te nu

ikviens varētu brīnīties un papētīt, kā un kādā veidā tas varēja notikt. Grūti noticēt, ka koka traukā var izvārit ēdienu. Tas tomēr tā bijis, jo, kad vācieši šajā zemē ienāca, viņi to ieraudzīja. Ko gan nepaveic nepieciešamība, jo viņiem nebija nekādu likumu un bieži trūka līdzekļu. Arī šādos apstākļos viņi atrada līdzekļus un ceļus. Kad viņi gribēja ko vārīt, iemeta ēdamo koka, ādas vai no tāsīm taisītā traukā, uzlēja ūdeni un iemeta tur karstus, kvēlojošus akmeņus, no kuriem ēdiens kļuva tāds, ka to varēja ēst. Ir cilvēki, kam var ticēt, ka tie to visu paši savām acīm redzējuši. Kara gados, kad karapulki ir pa šo zemi drasējuši, gadījies arī tā, ka vietējie kareivjiem atņēmuši katlus, paturējuši sev un tāpat tajos vārījuši. Šajā zemē vēl šobaltdien tā notiek alus darīšana, jo, kad viņiem vēl nebija ne katlu, ne pannu, iesala miltus viņi bēruši kublos (kā tas šeit joprojām notiek), uzlejuši ūdeni un metuši iekšā kvēlojošus akmeņus. Šo paņēmieni (kā stāsta) vācieši esot pie viņiem atraduši. Lai nu būtu tā, tomēr palieku pie uzskata, ka, ja arī īstu katlu vārīšanai viņiem nebija, kaut kādiem podiem vajadzēja būt, kuros vārīt, īpaši dzelzs podiem (jo dzelzs darbarīki un smēdes, kurās kala arkļus savas zemes apstrādāšanai, tiem bija). Tādus podus tad tie būs savā valodā saukuši, jo visu, ko pārņēma no vāciešiem vai ko vācieši kā pirmie te ieveda, viņi tad arī nosaukuši vācu vārdos. Tiek uzskatīts, ka brēmenieši katlus ("Kattels") ir pirmie šeit ievēduši, un latvieši vārdu tad pārņēmuši vai arī tas nācis no sakšu vārda "Ketel". Var jau arī būt, ka šis nosaukums cēlies no poliem, drīzāk gan, ka vācieši to ir pārņēmuši no poliem, bet es neņemos to apstrīdēt.

Pārliecinošs pierādījums tam, ka vārīšana koka traukos bijusi izplatīta arī citās tālās un uz zemas kultūras pakāpes stāvošās tautās, liecina Francis fon Švarcs savā darbā (*Sinnflut und Völkerwanderung*, Stuttgart, 1894., S. 382.), kur stāsta, ka Klusā okeāna ziemeļu piekrastē, pirmajiem eiropiešiem ieradoties, vietējie — aleuti, kološi un daļēji asineboini — nav pazinusi citādu ūdens vārīšanas iespēju kā ar nokarsētiem akmeņiem.

Skaidrs, ka tā tas ir bijis arī citām tautām, un būtu jauki, ja pieņemumam, ka lejassakšu vārds "Grapen" ir etimoloģiski saistīts ar *graben* (dobt, izdobt), būtu jēlkāds pamats un izskaidrojums. Dzelzs katls ir gan ar dobumu, bet nav izdobts. Ja šāda etimoloģija iztur kritiku, tad vienīgi par vārāmo trauku visse-
nāko formu, jo latviskais *grebt* (radniecisks *grābt*) ir tehnisks apzīmējums koka trauku izdobšanai.

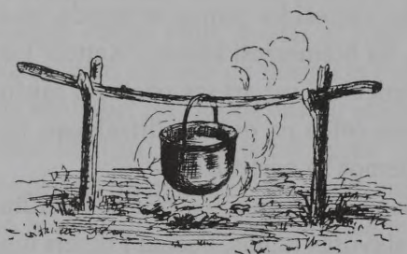
Tā pati nozīme ir lejasvācu *gropen* 'izdobt', sal. latviešu *grepe* (bedres uz slikti koptiem lauku ceļiem).

Mūsdienās vāra dzelzs traukos. Pārtikušiem saimniekiem jaunāko laiku dzīvojamajās mājās plīts ("angļu pavards") vairs nav nekāds retums. Viduskurzemē plītis ir arī daudzu muižas kalpu mitekļos. Dzelzs trijkāji latvieši nekad nav daudz lietojuši. Bet tas viss ir jauno laiku sasniegums.

2) Koka kāsis katla pakāršanai

Visur, kur pēc tēvu tēvu parauga uz *nama* klona vai manteļskurstenī deg pavards, ir nepieciešams arī katla *kā(r)sis* (no pārejošā darbības vārda *kārt*), saukts arī *pakaramais*, uz kura virs uguns uzkar katlu. Iespējams, ka katla kāsis importēts līdz ar pašu katlu, taču tas jau gadsimtiem ilgi ir latviešu īpašums. R. Andrē (Braunschweiger Volkskunde, 165. lpp.) apraksta lejassakšu pa daļai vēl arvien lietojamos katla ākus, kas gan atšķiras no ļoti dažādajiem un bieži vien sarežģītajiem latviešu katlu kāsiem, bet kopīgā iezīme ir tā, ka katlu pēc vajadzības virs uguns var uzkārt augstāk vai zemāk. Tāpat kā citām tautām arī mānticīgajiem latviešiem gan pavarda uguns, gan katla kāsis ir zināmā mērā svēti. Mazliet no izvāritā ēdiena uztriepj katla kāsim kā ziedojumu *pūķim*, pārticības nesējam mājās.

Bet nu par pašiem katlu kāsiem. Tie ir ļoti dažādi, un mēs redzam, ka vēl lieto ļoti primitīvus un tādus, ko laika gaitā tautas radošais gars padarījis arī sarežģītākus.

217. att.

No Subates saņēmu ziņas par, iespējams, vissenāko paņēmieni, kā katlu (bez kāša) uzkārt virs uguns. *Namā* pavardam labajā un kreisajā pusē iesprauda pa dakšveida mietam ar stakli galos. Tajos ielika šķerskoku. Uz tā aiz stīpas uzkāra katlu. Šo Subatē par ļoti senu uzskatīto vienkāršo ierīci lieto vēl šodien arī citur, piem., kad cilvēkiem, atrodoties tālajās plāvās, siena laikā ir jāvāra ēdiens (217. att.).

Nākamā attīstības pakāpe (atkal ziņas no Subates) ir tāda, ka katlu nekar tieši uz šķerskoka, bet uz koka zara kāša (*kārsis*). Šis kāsis ir ar virvi piesiets pie šķerskoka (218. att.). Tautas mīkla norāda uz virvi, kurā karājas melni nokvēpušais katls: *lācis desā pakāries* (A. B. 230).

Lietuvā pie Jurbarkas tādus pašus koka kāšus piestiprina mazliet citādi (219. att.). Šķerskoks uzlikts augstāk un ir resnāks. Viegļāka katla uzkārsšanai kāša garā kāja izbāzta pa caurumu šķerskokā un piesieta ar auklu. Lielāka un smagāka katla uzkārsšanai plakani notēstā garā kāša kāja iebāzta šķerskoka gareniski izkalta caurumā un nostiprināta ar tapu, kas iet caur šķerskoku un kāša kāju. Tā kā kāša kāja ir vairāki caurumi, katla augstumu virs uguns var mainīt.

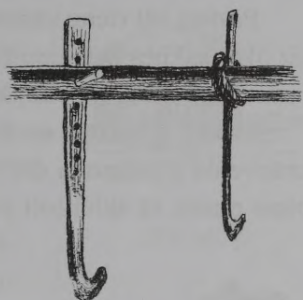

218. att.

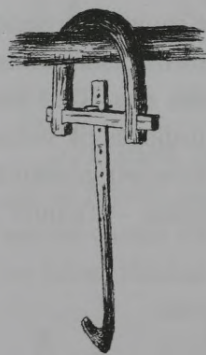
Katla kāsis pārceļ mūs uz laikiem, kad latvietis vēl dzīvoja rijā. Kāša garo kāju tad sprauda kādā mūra šķirbā pie rijas krāsns mutes un piestiprināja ar izturīgu tapu. Tā vismaz esot darīts Vidzemē.

Kurzemes Griezē ir sastopams šādas konstrukcijas kāsis: uz horizontāla apaļa koka (*bomja*), kura gali iemūrēti nama vai manteļskursteņa sienā, karājas koka loks. Caur tā abiem galiem izvirzīts šķērskoks. Tam vidū izkalts garens caurums, kurā iebīdīts ozolkoka katla kāsis ar vairākiem caurumiem. Attiecīgajā caurumā iebāztā tapa, iestiprināta šķērskokā, ļauj katlam pēc vajadzības karāties augstāk vai zemāk. Koka stīpa ļauj pārvietot katlu pa labi vai pa kreisi (220. att.).

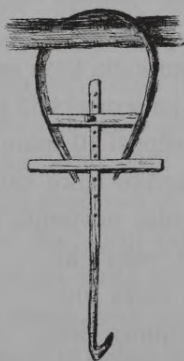
Līdzīgā ierīcē Jurbarkā (221. att.) resnās, likās stīpas vietā ir lietota tievāka pāršķelta lazdas nūja, kuras apakšējie gali ielaisti šķērskokā, no kā tie nevar izslīdēt, jo vidusdaļā loku satur vēl viens spraislis. Spraisli un šķērskokā (abi ir no apses) izkalta caurumi. Katla koka kāsis iet pa abiem caurumiem un to nostiprina ar tapu, kas iet caur kāsi un spraisli. Arī šeit ar tapu var variēt un mainīt katla augstumu.

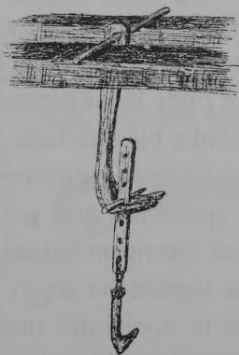
219. att.

220. att.

221. att.

222. att.

Savā jaunībā Jaunaucē pagasta Ķerkliņu draudzē redzēju šādu katla kāsi (222. att.). *Namā* virs diviem blakus esošiem šķērsbalķiem gul' apaļš koka miets. Tas ir izvērts caur jauna bērza stumbra gabalu, kas pie saknes izaudzis liks. Šī likā daļa, kas pašā galā izliekusies nedaudz uz augšu, izveidota kā dakša, kurā iesprausta plakana latīna ar vairākiem caurumiņiem. Vienā no tām iebāzta tapa, kas gul' uz izliektās dakšas un notur latu. Latas apakšējā caurumā iekar auklā piesietu koka katla kāsi. Jaunākos laikos tas var būt arī ķēdē iekārts dzelzs kāsis.

Pazīstu vēl vienu kāša veidu no tā paša apvidus. Jauna bērza stumbra gabals aiz likās saknes tiek aizsprausts aiz *nama* šķērsbalķa. Stumbra lejasgalā ir caurums, kurā ieāķē (dzelzs) katla kāsi.

Subatē ir redzēta savdabīga ierīce (*griežamais kāsis*), ko, no vienas puses, krānveida kustīguma dēļ varētu pieskaitīt pie jaunākiem laikiem, tomēr, no otras puses, tā šķiet ļoti primitīva. Mežā nocirsta koka stumbru ar apmēram

223. att.

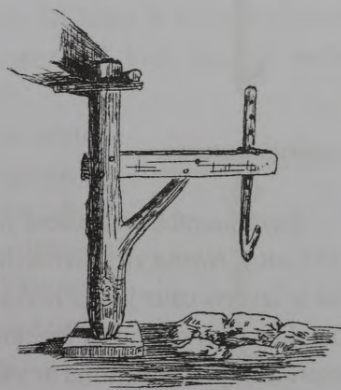
6 pēdas garu, uz sāniem noliektu zaru novieto Augšzemē pirts priekšnamā vai *namā* pie izmūrēta pavarda vietas. Stumbra apakšgals brīvi grozās pannai līdzīgā planknā, augšgals iet pa caurumu dēlī, kas piestiprināts pie sijas.

Uz zara pakārto katlu var pabīdīt sāņus no uguns. Katla kāsis ir no koka, apakšējā daļā uz tā pakārts katls, augšdaļā kāsis virzās pa koka zarā izkalto caurumu, un ar tapas palīdzību tas nostiprināts, lai neslidētu uz leju (223. att.). Stāstītājs esot redzējis šādi uzkārtus zviedru katlus, un dažās vietās šo paņēmieni lieto vēl tagad.

Kādā citā vietā zars ir atstāts īsāks (224. att.), tā galu ar stumbru savieno horizontāls koka gabals ar caurumu katla kāša iekāršanai. Horizontālais koka gabals pilda tādas pašas funkcijas kā iepriekšējā gadījumā koka zars. Katls pie šāda koka bijis tik liels, ka tajā ietilpuši 10 spaiņi ūdens. Mūsdienās tik lielus katlus parasti iemūrē pavardā. Jaunāku laiku katla (arī no Subates) griežamā kāša apakšējais gals grozās uz grīdas novietota koka iedobumā — “pannā”. Cietam, izturīgam kokam pietapota “roka”, ko balsta slīps staba atzars. Dabisko meža produktu te nomainījis mākslīgs ražojums. Šeit ap pavardu aplikti daži akmeņi, uz kuriem nebalstās grāpis. Iespējams, ka tie vārītāju aizsargājuši no liesmām.

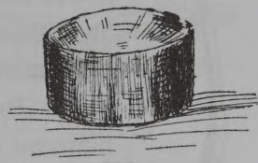
Iepriekšējās katlu kāšu formas pieminētas tikai kā piemēri. Bet to variantu vēl ir ļoti daudz.

Pie vārāmajiem traukiem plašākā nozīmē pieder arī klucis vai soliņš, uz kura novieto no uguns nocelto katlu, lai tajā neiekristu un neapplaucētos apkārt skraidošie mazie bērni, kā

224. att.

tas, diemžēl, pēc manas pieredzes, gadās nekārtīgās mājās, ja trauku atstāj zemē. Šāds klucis (225. att.) ir apmēram 1 pēdu bieza, nozāgēta, cieta koka ripa ar izdobtu iedobumu katla dibenam. Šim soliņam ir četras, dažreiz arī trīs kājas, lai tas būtu stabils uz nelidzenā klona. Soliņa virsmas dēlim (vai plankai) ir vai nu ieapaļi padziļinājumi, vai arī izzāgēts apaļš caurums (soliņa caurumā mēdz ielikt mazu bērnu, lai viņš tur mācītos stāvēt un iet).

225. att.

Vālei līdzīgo *stampu* (nosaukums ir aizgūts, priekšmets var būt ļoti sens) lieto, lai gatavotu zirņu un kartupeļu biežputru, kā arī lai nomazgātu smiltis no kartupeļiem (226. att.). Senāk to darīja meita, basām kājām mīdot ūdenī iebērtos kartupeļus.

226. att.

227. att.

Mieturis (*čāčis*, *ģīga*, arī *mieturs*, lietuviešu *menturė*) ēdiena maisīšanai pagatavots no nomizotas, pēc iespējas zarainākas jaunas egles galotnes (227. att.).

Desu pildīšanai (katrā ziņā jaunāku laiku māksla) Dobeles apkārtnē lieto ļoti vienkāršu rīku. Nomi-zotu kārkla klūgu saliec dzīvnieka zarnas apkārt-mēra lielumā; abus galus sasien (228. att.) kopā. Izveidotajā cilpā no apakšas bāž zarnas galu un at-loka pāri cilpas malai; ar kreiso roku pietur, kad ar labo liek iekšā pildījumu. Šo rīku sauc par *ķaupīti*.

229. attēlā redzam 1–1½ pēdas garu taisnstūru dēli ar rokturi galā. Vienā dēļa pusē visā tā garumā ir saurbti daudzi sīki caurumiņi. Kad zirņi katlā izvārti un ūdens jānokāš, sieva, turot pie katla malas sietam līdzīgo dēli, ar kreiso roku apgāž katlu. Ūdens notek, un zirņi paliek katlā.

228. att.

230. att.

Lai no šķidruma izsmeltu klimpas, kartupeļus u. tml., Lietuvā (230. att. no Kēdainiem) lieto lielu koka karoti ar caurumiņiem.

229. att.

Sevišķi nozīmīga ir visdažādāko lielumu koka karote (231. att.) — *pavārnīce*, *pavāre*, *pavārne* (Liepāja), *vabulaķis* (Laudona), lietuviešu *samtis*. Īpaši lielas tās bija senajos kļaušu laikos, kad saimniecei bija jāēdina vairākas kalpu ģimenes un jaunākie kalpi. Pavārnīca toreiz bija tik liela, ka, divreiz piesmelta,

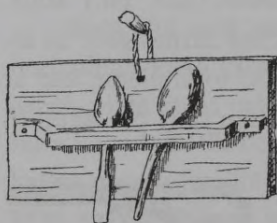

231. att.

no tās paēda viena kalpu ģimene. Ja ģimene nebija liela, pietika ar pusotru karoti. Tā bija pieņemts, un kalpu ģimenei ar to bija jābūt mierā, ja arī tā alkatīgi nāca pēc dienišķās putras ar lielāku bļodu. Pavārnīca atšķiras no ēdamkarotes ar salīdzinoši lielāku platumu un dziļumu, tās priekšgals ir ieapaļi strups. Kāta galā tai vienmēr ir āķis, lai, uzliekot uz grāpja malas, tā nekristu iekšā. Parasti šī karote ir melna gan no karstuma, gan no taukiem. Kāzu svinību noslēgumā ēdienu gatavotāja ar šo karoti apstaigāja kāzu viesus, savākdama dāvanu naudu par savām pūlēm.

3) Ēdamtrauki un sālstrauki

Latvietis, ar nelieliem izņēmumiem, vēl šodien ēd ar koka karoti. Ēdamkarote ("Esslöffel") — *karote* no darbības vārda *kert*, lietuviešu *šaukštas*, parasti tiek grebta no bērza, jo tas ir ciets, neplaisā un tik viegli nelūst. Ja var dabūt, labprāt izvēlas kadiķi vai segliņkoku (*Evonymus europaeus*), jo tas ir vēl cietāks par bērzu un, šķiet, noder mazākām karotēm. Latviešu ēdamkarotes izskats (232. att.) būtiski atšķiras no krievu karotēm. Pēdējām, manuprāt, ir smalkāka forma, bieži ar apaļu kātu, kam dažreiz galā ir maza podziņa. Lielākoties karotes iedobums ir ieapaļš, tā ir nolakota dzeltena vai krāsaina.

232. att.

Spriežot pēc Baltijas provincēs piedāvātajām karotēm, tās ir rūpnieciski ražotas. Impērijas iekšienē, stepju apgabalos, kur nav mežu, to ražošana ir nepieciešama, bet ziemeļos zemniekam netrūkst materiāla, lai savas karotes grebtu pats. Latviešu ēdamkarotei ir smagnējāka forma, tās iedobums nekad nav ieapaļš, bet vienmēr iegarens, nedaudz ovāls, un kāta gals ir plakans, lai to varētu labāk satvert.

Šī karote atgādina vāciešu sudraba ēdamkaroti. Tā nekad nav krāsota vai lakota, un vienmēr ir redzams neapstrādāts koks.

Latviešu etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā bija redzamas ļoti senas savdabīgas karošu formas no Vidzemes. Karote no Laudonas (233. att.) atšķiras no zemgaļu karotēm ar samērā īsu, platu un stāvu kātu. Kādai citai vidzemnieku karotei (Lielvārde, 234. att.) ir īss kāts ar āķi, aiz kura to var ērti uzkarināt uz bļodas malas. Tā kā karotei ir plakana apakša, to var nolikt uz līdzenas virsmas. Karotes iedobums ir ieapaļš. Tās forma atgādina latviešu dzeramo trauku *kausiņu*, kas noderēja arī smelšanai un par ko vēl runāsim. Šādām karošu formām nav nekā kopēja

233. att.

ar vācu traukiem, un latviskais nosaukums *karote* liecina, ka tā radusies vēl pirms vācu laika.

234. att.

Gimenē vai visā saimē lietojamās karotes turēja īpašā ietaisē pie sienas. Pie dēļa (232. att.)

bija horizontāla liste, spraugā starp listi un dēli no augšpuses aizsprauda karotes. Karošu dēlis karājās uz sienā iedzītas tapas.

Tauta savās mīklās pilno bļodu ar nacionālo putraimu putru salīdzina ar ezeru, bet no lietošanas nomelnējušās karotes — par vārnām, kas nolaižas ezerā vai arī sēstas tā dibenā, kad ezers izsmelts. Citā reizē — ar koka saknēm, kas samestas izžuvuša ezera dibenā.¹

Mazs, mazs ezariņš, pielaižās pilns vārnu (A. B. 109), *Dīķi izsmel, vārnas salec* (A. B. 281), *Ezaru izsmel un čakārņus samet iekšā* (A. B. 282). Starp citu, no abām pēdējām mīklām izriet, ka senie latvieši ēduši bez šķīvjiem no kopējas bļodas (tas gan notiek vēl arī tagad) un tāpat kā vēl senāk, sēdēdami ap katlu, strēbuši ēdienu no tā. (sal. I daļa, 82./80. lpp.).

235. att.

236. att.

237. att.

Tā kā mēs runājam par karotēm, jāpiemin vēl arī krējuma karote, ar ko nokrejoja pienu. Tā ir no koka, ļoti sekla, īpaši smalki apstrādāta; karotes kauss ir apaļš (235. att.).

Dažāda veida koka nažus (236. att.) lietoja, lai krējumu atbīdītu no koka piena spaiņa malām uz vidu, kur to rūpīgi sa-

vāca ar krejamo karoti. Arī sviestu uz maizes zieda ar koka nazi. Subatē vēl ir atrodami koka galda naži (237. att.).

Nu jau ilgu laiku latvietis visur lieto no iekšpuses, bet ne no ārpusē glazētus māla šķīvjus un bļodas. Šeit neiederas runāt par podniecību, bet, tikai garāmejot, es konstatēju faktu, ka savos zēna gados nekur neredzēju, ka kāds latvietis nodarbotos ar podniecību. Tie bija vācu podnieki, tā sauktie mazie vācieši, kas, apmetušies lauku sētās, apgādāja laudis ar māla traukiem. Tikai 19. gadsimta otrajā pusē latvieši aizvien biežāk sāka pievērsties amatniecībai, un tagad latviešu skroderu un kurpnieku, celtnieku un mūrnieku, galdnieku un virpotāju, podnieku un krāsns mūrnieku, sedlinieku u. c. skaits ir stipri pieaudzis.

¹ Par koka saknēm jāsaka, ka tādas varētu būt bijušas izžuvuša ezera dibenā, bet nav jāsaprot burtiski, ka tās tur samestas.

Tas saistīts ar tautas pieaugumu, kad zemkopībā visiem vairs nepietiek darba, un arī ar to, ka cilvēki sāk aizmirst un negrib paši mājās izgatavot visu nepieciešamo, kā tas agrāk bija iespējams un notika.

Protams, latvieši jau senatnē darināja māla traukus.

Profesors Hausmanis (X Arheologu kongresa izstādes katalogā 1896. g. Rīgā) stāsta par tamlīdzīgiem atradumiem apbedījumos (piem., Riņņukalnā, Āraišos, Aizkrauklē, Vecsaulē, Ciemaldā, Zantē, Matkulē). Lielākoties tās ir lauskas, kā jau no plīstoša materiāla. Visbiežāk šķiet, ka tās ir ēdamtrauku atliekas, urnas ir atrastas tikai pie Kapsēdes.

Trauku izmēri bieži ir bijuši pavisam nelieli. Lībiešu apbedījumos atrastie māla trauki ir 4–9–15 cm augsti un plati. Trauki veidoti ar rokām vai uz ripas, apdedzināti, dažreiz arī neapdedzināti. Glazūra nebija pazīstama. Rotājumi uz jaunākos laikos atrastiem traukiem ir vienkāršāki un rupjāki nekā uz vecākajiem. Podniecība senajiem prūšiem bijusi pavisam citādi attīstījusies — par to liecina pie Nogatas un citur atrastās interesantās sejas veida urnas, kas redzamas Prūsijas muzejos.

Atstāsim podniecību ar tās neskaidro pagātņi un paliksim pie koka. Tas ir fakts, ka vissenākajos laikos latvieši nav pazinuši ne šķīvjus, ne bļodas un ēdienu ar karotēm vienlaikus ēduši no vārāmā katla, kā tas vēl ap 19. gadsimta vidu ir bijis Lubānā (sal. I daļa, 82./80. lpp.). Vēlāk saimes locekļi ēduši no kopējas *bļodas*, lietuviešu *bliudas*, krievu *блюдо* (šis vārds apzīmē gan trauku, gan ēdienu). Bērībā es bieži redzēju, kā saimes ļaudis ēd zirņu vai miežu grūbu biežputru, sēžot pie kopējas bļodas. Katram ēdējam bļodas malā biežputrā bija bedrīte ar saceptiem speķa gabaliņiem. Šī paraža, ko toreiz redzēju muižā, lauku mājās pastāv vēl līdz šim laikam. Tās bija māla bļodas, bet vēl iepriekšējās paaudzes saimes ļaudīm saimniece novārītos sausos zirņus vai kartupeļus pasniedza koka muldiņā (238. un 239. att.).

238. att.

239. att.

Latviešu etnogrāfiskajā izstādē Rīgā (1896. g.) bija redzamas divas atšķirīgas, rūpīgi izgredtas koka bļodas (240. un 241. att.), kuras tikai ar grūtībām varēja atšķirt no turpat izstādītajām virpotajām. Pārējās bija krietni vien rupjāk apstrādātas. Smalkākām bļodām bija līniju ornamenti.

Jauno laiku latviešu māla šķīvji nekad nav sekli, un tie ir līdzīgi mazām bļodām ar šaurām, plakanām malām.

240. att.

241. att.

Pēc to formas var secināt, ka senāk tos gan grebuši, gan virpojuši no koka; šādus šķīvjus sauca *skutelis*, *skutulis* (Džūkstē un pie Ventas lejteces), kas ir aizguvums no lejasvācu *s-chuttel*, *s-chottel*, bļoda ("Schüssel"), zviedru un islandiešu *skutul* (mazs ēdamgalds divām personām, uz kā ēdienu uzlika bez traukiem, tā ka pats galds bija bļodas vietā), anglosakšu *scutel*, latīņu *scutula*.

Vēl divus nosaukumus latvietis kādreiz šķīvim, līdzīgi kā *skutulis*, ir aizguvis no vāciešiem. Kurzemē parasti ir *šķīve* (siev. dz.) jeb *šķīvis* (vīr. dz.), lejasvācu *s-chive* (ko atnesuši lejasvācieši) Vidzemē saka *tele(r)ķis*, *tale(r)ķi* ("Teller"), sal. zviedru *tallrik*, krievu *тарелка*.

Uz Latviešu etnogrāfisko izstādi (1896. g.) no visām zemes malām bija savesti gan ļoti rūpīgi izgriezti, gan virpoti, dziļāki (bļodai līdzīgi) un lēzenāki koka šķīvji. Dziļākos šķīvjus es uzskatu par vissenākajiem, seklos — par modernākiem. Pēdējie ir līdzīgi mūsu fajansa šķīviem. 242. attēlā redzams koka klucītis ar izdobtu vidu, ko sauc par *šķīvi* (no Augšzemes). 243. attēls rāda

242. att.

izgrieztu šķīvi no Lēdurgas, kam ir moderna lēzena forma. Līdzīgi ir bijuši sastopami arī Kurzemē, piem., Griezē, kur kāda saimniece glabā vēl pirms 50–60 gadiem no melnalkšņa (18 cm diametrā) taisītu šķīvi, ko viņa saņēmusi pūrā. Citur šādi šķīvji taisīti no bērza vai ozola.

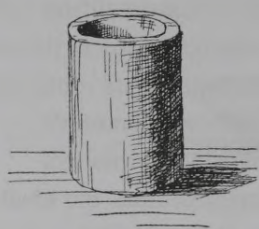
Senais stāsts par tēvu, kurš taisījis koka bļodu vec-tēvam, jo no viņa trīcošajām rokām bija izkritis un saplīsis māla trauks, un par mazdēlu, kurš, to vērodams, sācis taisīt koka silīti savam tēvam vecumdienām, satur ne tikai tautas morāli, bet arī vēsturisku liecību par to, ka šeit, tāpat kā citās tautās, koka trauku lietošana ir bijusi plaši izplatīta.

243. att.

Beidzot ir jāpiemin arī mazākas un lielākas krievu bļodiņas — puslodes formas, raibi lakotas, senāk droši vien grebtas, tagad virpotas. Kā tirgus prece tās ir plaši pazīstamas, bet latvieši tās nav cienījuši.

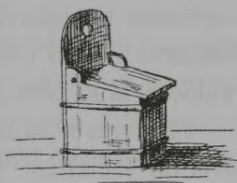
Tagad mēs esam nonākuši pie sālstraukiem. Sāls ir vienīgā garšviela, ko pazinuši senie latvieši, protams, tikai kopš tā laika kad no rietumiem vai dienvidiem to ieveda tirgotāji. Visumā latvieši neciena ļoti sāļus ēdienus.

244. att.

Lielāku sāls krājumu turēja tinē kambarī. Augšzemē šai vajadzībai vēl tagad kalpo no koka bluķa izdobts trauks *stanģis*, Zemgalē *stanķis*, bet ar šo vārdu labprāt apzīmē visus traukus, kas ir vairāk augsti nekā plati. Šādā senā Augšzemes sāls *stanģī* (244. att.) var iebērt līdz 200 mārciņām sāls.

Virtuves vajadzībām mazāku trauku (*sālnīce*, augšzemnieku *sālniece*) piekarina pie sienas aizslēdzamajā kambarī, jo ne vienmēr var uzticēties visiem kuplās saimes locekļiem. Tā ir darināta no pieciem dēļiņiem (Subate), kurus kopā satur divas lazdas stīpas (245. att.). Aizmugurējā siena ir garāka. Sestais dēlītis veido vāku. *Sālnīcē* ietilpst viens stops, taču to lielumi var būt dažādi. Šāda veida mazākus traukus liek arī uz ēdamgalda.

245. att.

Senāks tāda paša nosaukuma sālstrauks (arī no Subates), kas ārēji līdzīgs Subates lielajam *sāls stanģim*, ir taisīts no sīkstas *vīksnes* vai bērza māzera. Augšzemē šāda veida trauku izdedzināja ar kvēlojošu (mazu) lielgabala lodi. Pēc tam tā iekšieni dziļāk un glītāk līdz 12 cm biezumam apstrādāja ar *skripstu* jeb *grebli* (246. att.). Šādi trauki nebija visai dziļi.

246. att.

Augšzemē tos reizēm redz uz ēdamgalda, bet visbiežāk aiz tā, uz cieši pie sienas novietota *sola*, kur ēdējs var sāli aizsniegt. Šo pašu trauku kādreiz lietoja arī kā piestu, lai sasmalcinātu rupjo sāli, piem., gaļas sāļšanai; sk. 48. lpp., kur ir stāstīts par sāls piestu (*sāls bunķi*) un tālāk apskatīti dažādi sālstrauki: mazi, izgriebti, izgriezti, pīti vai taisīti no krijam.

4. TRAUKI UN RĪKI NACIONĀLĀ DZĒRIENA PAGATAVOŠANAI UN DZERŠANAI

1) Alus darišana (brūvēšana)

Pie ēdiena piederas arī dzēriens. Neņemsim vērā alkoholiskos dzērienus — postošo degvīnu un luksusa dzērienu vīnu —, kurus latviešiem atnesa Eiropas kultūra. Šodien, augot tautas labklājībai, šie dzērieni vairs nav retums daudzās zemnieku mājās, īpaši svētku dienās, kaut arī tieši nezinātāji un neprašas bieži vien tiek piekrāpti ar nekam nederīgiem ražojumiem. Uz jautājumu, vai senāk latvietim ir bijis kāds nacionāls dzēriens, atbilde ir: alus no vietējiem miežiem.

Kopš kura laika latvieši dzer alu? Vai vācu kolonisti ir pirmie, kas šajā zemē ieviesuši alus darišanu ("Bierbrauen"), vai tā bijusi šeit pazīstama pirms viņiem? Par labu pirmajam varētu liecināt tas, ka latvietis alus gatavošanu apzīmē ar vārdu *brūvēt*, kas aizgūts no lejasvāciešiem, lejasvācu *bruwen*, sal. *brūzis*, lejasvācu *bruwhus* ("Brauhaus", "Brauerei"). To pašu saka vārds *appiņi*, kas ir apzīmējums vācu "Hopfen", pieņemot, ka latvietis ir atmetis vārda sākumā svešo skaņu *h* un tikpat svešo īso *o* apmainījis pret *a*. Tomēr šāds pama-tojums var izrādīties tikai šķietams, īpaši tad, ja ņemam vērā, ka latvietim ir savdabīgs, plaši izplatīts un vēl joprojām lietots apzīmējums alus brūvēšanai, proti, *alu darīt*. Vārds *brūvēt* ieviesies vēlāk un kļuvis par vispārpieņemtu.

<i>Ciemiņš dara saldu alu,</i>	Der Nachbar braut süßes Bier,
<i>Gribēj' mani piedzirdīt;</i>	Er wollte mir ein Räuschchen bereiten;
<i>Gudrs biju, nepiedzēru</i>	Ich war weise, ich trank nicht so viel
<i>Es ciemiņa salda alus.</i>	Von des Nachbars süßem Bier.

Arī teiciens *alu vārīt* ir lietots, lai gan es neatceros, ka būtu to dzirdējis. Par to liek domāt šāda tautasdziesma:

<i>Čunčuru, čunčuru</i>	Ich fahre in kleinem Trabe
<i>Pie sava tēva;</i>	Zu meinem Vater;
<i>Mans tēvs izvīra</i>	Mein Vater hat ausgekocht
<i>Iesala putru.</i>	Eine Malzsuppe.

Sal. lietuviešu alų wirti

Vārda *ap(p?)iņi* pārņemšanu no vācu valodas varētu apšaubīt divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, lietuvieši apiņus sauc *apwynai* (dsk.), un Ulmanis (Ulmann. Let-tisches Wörterbuch) piemin arī šādu latvisku vārda formu *apvinis* (vsk.). Varētu būt, ka šis vārds ir atvasināts no latviešu un lietuviešu *apwīt* un burtu *pv* asimilācija par *pp* varētu zīmēties uz *appālš*, lietuviešu *apwalus* (no vārda *welt*). Ja šāda etimoloģija izrādītos pareiza, kļūtu skaidrs, ka vārds "apiņi" nav aizgūts no vācu valodas. Jāņem vērā, ka apiņi Baltijā aug brīvā dabā, un jādodomā, ka alus latviešiem, tāpat kā germāņiem un citām austrumu tautām, ir bijis ļoti sens dzēriens. Alus vēstures pētnieki noskaidrojuši, ka ēģiptieši kopš Ozīrisa laikiem, ibērieši pirms indoeiropiešu cilts ienākšanas, frīgieši un trākieši ap 700. gadu pirms Kristus, armēņi pēc Ksenofona liecības, huņņi Atilas laikā, mūsu piekrastes iedzīvotāji Piteasa laikā (4. gadsimta vidū pirms Kristus), skiti, tā sauk-tās ziemeļtautas (Vergilijs) — visi ir raudzējot gatavojuši un iecienījuši dzērienu no miežiem, kas gan varētu būt bijis visai atšķirīgs no mūsdienu alus. Apiņi, kas

ir mūsdienu alus svarīgākā sastāvdaļa, noteikti tikai tautu staigāšanas laikā varēja ienākt no austrumiem Viduseiropā un Rietumeiropā. No tā izriet, ka latvieši kā tauta, kas apmetusies no ģermāņiem vairāk uz austrumiem, iepazīna apiņus ja ne agrāk, tad vismaz vienā laikā ar ģermāņiem un ne tikai 13. gadsimtā, kad tos varēja ievest lejassakšu kolonisti un iekarotāji.

Nedrīkstam aizmirst, ka nosaukums *alus* nebūt neliecina, ka šo apiņu dzērienu pie Daugavas pirmie būtu atveduši brēmenieši, jo latviešu vārds *alus* un lietuviešu *alus* tuvākos radnieciskus atrod tikai Ziemeļeiropā, proti, anglosakšus (*ealu*, angļu *ale*) un normāņus (sennormāņu *öl*), kā arī somu cilti, kas, pēc Tomsena domām, šo vārdu, iespējams, ir aizguvuši no latviešiem (somu *olut*).

Ja mēs raugāties no otrās pakāpes brālēnu pozīcijām, tad latīņu valodā *oleum*, *öl* utt. nozīme tiek piešķirta tikai tauku saturam visā šķidrumā. Ļoti senā *u* celma forma (vsk. nominatīvs *-us*) latviešu un lietuviešu valodā neliecina par aizguvumu no anglosakšiem, bet par patstāvīgu piederību latviešu valodai. Tāpat mums jāatzīst, ka latvieši apiņus pazinusi un lietojuši jau pirms 13. gadsimta.

Par spīti visiem pieņēmumiem, esmu pret to, ka latviešu vārds apinis būtu varējis celties no vārda *apvīt*. Tik daudzu citu tautu valodās vārda celms, ja tas nerāda ne *ap*, tad *hop*, *hup*, nekādi netiek saistīts ar stīgošanu; sal. vidusaugšvācu *hopfe*, lejasvācu *hoppe(n)*, angļu *hop*, franču *haubelon*, *houblon*, viduslaiku latīņu *hupa*, senākā latīņu *opulus* vai *upulus*, *lupulus*(?). Romieši un grieķi kā vīnu dzerošas nācijas, šķiet, ne alu, ne arī apiņus nav pazinušas. Normāņi, somi un slāvi šā vārda sākumlīdzskaņus izrunā ar *h* pieskaņu vai ar rīkles skaņu, bet *p* vietā liekot *m*, kur lūpenim ir jāstājas citu vietā. Sal. dāņu *homle*, norvēģu un zviedru *humle*, somu *humala*, krievu *хмель*, čehu *chmel*, līdzīga pārvērtība ir *кремль* no *крепь*, sal. *крепость*. Aplūkojot abas šīs grupas, redzams, ka latviešu un lietuviešu valoda ir tuvāka dienvidrietumu ģermāņu valodām par teritoriāli tuvākajām slāvu, ziemeļģermāņu un somu valodām. Pēc visa tā es domāju, ka lietuviešu vārds *apwynai* ir cēlies, pamatojoties uz tautas etimoloģiju, un tam nav nekāda sakara ar *pīt* vai *vīt*, un latviski ir pareizi rakstīt šo vārdu (*apiņi*) ar *p*.

Par alus lietošanas senumu stāsta latviešu tautasdziesma:

<i>Alutiņi, rudacīti,</i>	Bierchen, Braunäuglein,
<i>Neb' es tavu vecumiņu!</i>	Bin ich doch nicht deines Alters!
<i>Es piedzimu, tev atradu,</i>	Ich ward geboren (und) fand dich vor,
<i>Es nomiršu, tev pamešu.</i>	Ich werde sterben (und) dich zurücklassen.

Tā latvietis dzied šodien. Tāpat, iespējams, viņš ir dziedājis pirms gadsimtiem.

Ja kādā citā dziesmiņā ir pieminēta apiņu ievēšana no *Vāczemes*, tas varētu norādīt uz tālaika tirdzniecību, kad alus brūvēšana bija tā pieaugusi, ka ar vietējo apiņu audzēšanu vairs nepietika, vai arī kad zemnieks šajā un citās dziesmās tā nosaucis vāciešu rezidenci Rīgu, kad zemnieks veda no tās apiņus uz laukiem.

<i>Es pārvedu miezīšam</i>	Ich brachte für das Gerstlein
<i>No Vāczemes apentiņu,</i>	Aus Deutschland den Hopfen;
<i>Nebij' miera brūveram,</i>	Weder gabs Ruhe für den Brauer,
<i>Nedz čukura galiņam.</i>	Noch für das Oberstübchen.

Kā alum ("Bier"), tā arī iesalam ("Malz") latvietis devis ļoti īpatnēju apzīmējumu. Viņš to sauc par *iesalu*, *iesaldu* (no *salds* vai *saldīt*, lietuviešu *selykla*, varbūt arī no lietuviešu *saldus* 'saldināšanas līdzeklis'). Prievārds *ie* norāda, ka tas ir kas tāds, kas kļūst salds.

Ar iesalu nonākot pie latviešu alus salduma, ko tik bieži slavē tautasdziesmās, rodas jautājums, vai senos laikos saldumu nepastiprināja vēl ar ko citu, piem., medu, jo alus radnieks — medus dzēriens — bijis plaši pazīstams. Par to runā, šķiet, trīs dziesmās, bet tautasdziesmās ir daudz līdzību, un "medus" šeit var būt arī tikai salduma simbols.

<i>Šuj, bitīte, vij bitīte,</i>	Nähe, Bienchen, flicht, Bienchen,
<i>Vagaram medutiņ',</i>	Honigseim für den Wagger (Aufseher der Hofesknechte);
<i>Visu dienu talku dzēra</i>	Den ganzen Tag tranken sie Hopfenbier
<i>Apinaiņu alutiņ'.</i>	Zum Talk.

(Vārds *talkus*, retāk *talka*, lietuviešu *talka*, krievu *толока* apzīmē mielastu kopā ar salūgtiem izpalīdzīgiem kaimiņiem, lai kādu lielu darbu paveiktu īsā laikā.)

<i>Iesaliņa malējam</i>	Beim Mahlen des Malzes —
<i>Bitīt' milnas galiņā;</i>	Ein Bienchen auf der Mahlstange;
<i>Salda alus brūvelam,</i>	Beim Brauen des süßen Bieres —
<i>Medus kubla dibinā.</i>	Honig im Grunde des Kübels.

(Burtiski pārtulkojot, "Malzmüller" (iesala malējs) un "Bierbrauer" (alus darītājs) tiktu sagrozīta šo vārdu jēga.)

<i>Es atvedu bāliņami</i>	Ich führte dem Bruder
<i>Bišu meitu malējiņu;</i>	Ein Bienenmädchen (Tochter eines Imkers) als Hausfrau (eig. Müllerin) heim;
<i>Būs maniem brālīšiem</i>	Meine Brüderchen werden (nun)
<i>Iesaliņa malējiņa;</i>	Eine Malzmahlerin haben,
<i>Alutiņa brūveram</i>	Und beim Brauen des Bieres
<i>Medus kubla dibinā.</i>	Wird Honig im Kübel sein.

Abās dziesmās, iespējams, runāts līdzībās, bet nākamā noteikti pierāda, ka senāk alum lika klāt medu.

<i>Ne tādēļ projām iešu,</i>	Darum werde ich noch nicht weggehn,
<i>Ka seģene padusē;</i>	Dass ich (bereits mein) Tuch unter dem Arm habe;
<i>Lai nes talkas māmuliņe</i>	Die Hausmutter, die den Schmaus gegeben,
<i>Samedotu alutiņu.</i>	Soll (erst) Honigbier (wörtl. Bier, das mit Honig angerichtet ist) bringen.

Te nav runāts tēlaini.

Dažas dziesmiņas pieminēsim vēlāk, kad runāsim par latviešu alus darīšanas veidiem. Bet pašreiz es vēlētos parādīt vēl dažas tautasdziesmas, kurās pa daļai ļoti poētiski un pa daļai ar humoru izpaužas latviešu uzskats par šo tēmu.

<i>Kad es gāju miežu sēt,</i>	Als ich ging Gerste zu säen,
<i>Dievs sēd ežas maliņā;</i>	Sass Gott (segnend) auf dem Feldrain;
<i>Kad es miežu alus dzēru,</i>	Als ich von dem Gerstenbier trank,
<i>Sudrabs kannas dubenā.</i>	War Silber (silberner Schaum) in der Kanne.

Bieži vien latviešu tautasdziesmas ļoti mīli ataino apiņu un miežu attiecības un turklāt atsauc atmiņā pasaku "Mieška precību brauciens".*

<i>Sēju miežus, stād' apeņus,</i>	Ich säe Gerste, ich pflanze Hopfen,
<i>Eža vien starpiņā;</i>	Nur ein Feldrain ist dazwischen;
<i>Attecēja rauga māte,</i>	Herbeigelaufen ist die Hefenmutter,
<i>Sajauc visu kāpelē.</i>	Sie mischt alles zusammen.

* "Mieška precību brauciens" (pasaka). Otto Roquette, Waldmeisters Brautfahrt, Stuttgart und Ausburg, 1858. — *Tulk. piez.*

(*Kāpele* ir pamazināmā forma no *kāpa*, kaudze = kopa.) *Rauga māte* atgādina mītiskās būtnes — *jūras māti*, *meža māti*, *krūmu māti* utt. Šeit šis tulkojums nav svarīgs, tikpat labi poētiski varētu nosaukt mājas māti, mājas saimnieci, kas, alu brūvējot, pieliek iesalam un apiņiem raugu un pēc tam visu pamatīgi sajauc. Tas ir tāpat kā Jāņu dziesmās. *Jāņa māte* nav viss mītiskā Jāņa māte, bet gan mājas māte, mājas saimniece, kas Jāņu vakarā pacienā ar sieru no mājas uz māju ejošos un dziedošos jaunos ļaudis un sevišķi meitas. Par raugu izmantoja gan nogulsnes, gan maizes ieraugu. Tie abi veicināja rūgšanu; sal. *rūgt*, *raudzēt*.

<i>Aiz kalniņa miežus sēju,</i>	Hinter dem Hügel säte ich Gerste,
<i>Kur apenis neredzēja;</i>	Wo der Hopfen es nicht sah;
<i>Apentinis gudris vīrs,</i>	Der Hopfen, ein schlauer Bursche,
<i>Kokā kāpa lūkoties.</i>	Stieg auf einen Baum (also wilder Hopfen) zur Brautschau.

(*Lūkoties* 'skatīties apkārt' ir vārds, ko lieto, kad lūkojas pēc līgavas.)

Šai pašai dziesmai ir variants ar vēl divām rindiņām noslēgumā:

<i>Ko līdz tavs gudrumiņš?</i>	Was hilft dir dein Klugsein?
<i>Spurdzes mirka kīvenī.</i>	Deine Köpfchen weichen in der Kufe.

Te apinis tiek mazliet izzobots.

<i>Apinītis gudris vīrs,</i>	Der Hopfen, ein schlauer Bursche,
<i>Kalnā kāpa raudzīties,</i>	Stieg auf den Hügel sich umzusehen,
<i>Kalnā kāpa raudzīties,</i>	Stieg auf den Hügel sich umzusehen,
<i>Kur bagāti miežu lauki.</i>	Wo die reichen Gerstenfelder.

Kalnā kāpt nav jāsaprot burtiski, bet gan kā kāpt uz augšu pa kārti vai zaļojošu koku.

<i>Kur tu jāsi, apenīti,</i>	Wohin wirst du reiten, Hopfen,
<i>Liku kārklu seglodams?</i>	Wenn du die krumme Weide nun sattelst?
<i>"Jāšu miežus apraudzīt,</i>	"Ich will reiten die Gerste zu besuchen (eig. beschauen),
<i>Vai aug labi līdumā."</i>	Ob sie gut heranwächst im Waldland."

Šeit vārds *jāt* nozīmē 'līgavu lūkoties'. *Kārkls* nav resns koks, bet gan 1 collas resns dzinums kārklu krūmā. Apinis te atkal ir savvaļā audzis, bet izmantots

alus darīšanai. *Līdums* norāda uz agrākiem laikiem, kad zemnieks tika pie tīruma, izcērtot lielus mežus.

Pēc ligavas nolūkošanas seko saderināšanās un precības. Miežiem un apiņiem tās notika alus kublā.

<i>Sader miezis ar apini</i>	Gerste und Hopfen vertragen sich
<i>Vienas mucas dibinā;</i>	Im Grunde einer und derselben Tonne;
<i>Kā tautiņas nesader</i>	Warum vertragen sich nicht die Freier
<i>Ar maniem bāliņiem?</i>	Mit meinen Brüdern?

To saka meita, kas ar savu precinieku jau vienojusies, bet ir atkarīga no brāļiem, kas vēl tirgojas ar preciniekiem un vilcinās dot piekrišanu.

<i>Apinītis ar miezīti</i>	Der Hopfen und die Gerste
<i>Mežamalā ķīvējas;</i>	Keiften am Waldrand (also wieder der wilde Hopfen im Walde);
<i>Apinītis tā sacīja:</i>	Der Hopfen sprach also:
<i>Kad tu rūgsi, es nereibšu.</i>	Wenn du gären wirst, wird mir der Kopf sich nicht drehen.

Jēga šāda: miežiem jāpiedāvā reibinošs dzēriens. Ķīviņā aizvainotais apinis draud, ka nedarīs dzērienu reibinošu. Dzejotāja tauta ieceļ apini par personu, kas neapreibs, bet miežus par tādiem, kam jāraudzē alus (*ķīvēt*, sal. lejasvācu *kiven* 'kildoties').

<i>Apinīt's vīru kūla</i>	Der Hopfen prügelte einen Mann
<i>... pļavas malīnā;</i>	Am Rande der Wiese;
<i>Miezīts kļiedza, miezītis brēca;</i>	Die Gerste rief, die Gerste schrie:
<i>Nekul manu arājiņu.</i>	Schlag nicht meinen Pflüger!

Dziesma vēsta par kautiņu starp diviem apreibušajiem. Apinis tiek uzskatīts par vainīgo, bet miezis aizstāv to, kas viņa labā ir strādājis. Par *arāju* un mīli par *arājiņu* biežāk dēvē vīru — ģimenes apgādnieku.

Daudz humora ir šajās dziesmiņās:

<i>Trīs miezīši, sešas mucas</i>	Drei Gerstenähren, sechs Tonnen
<i>Tāda salda alutiņ'!</i>	So süßes Bieres!
<i>Ar' vēl būtu otras sešas,</i>	Es wären noch einmal so viel (eig. sechs andere) gewesen,
<i>Kaut brūver's negulējis.</i>	Wenn der Brauer nicht geschlummert hätte.

<i>Cīrulītis alu dara</i>	Die Lerche braut Bier
<i>Kumeliņa pēdiņā;</i>	In des Rösschens Hufspur;
<i>Trīs kundziņi piedzēruši,</i>	Drei Herrchen berauschten sich,
<i>Rīb zeme dancojot.</i>	Die Erde dröhnt unter ihren tanzenden Füßen.

Neliels cēlonis, spēcīga iedarbība.

<i>Jauni puisi nezināja</i>	Die jungen Bursche wussten nicht,
<i>Kā lūdz meitu māmulīn'</i>	Wie die töchterreiche Mutter zu gewinnen (eig. zu bitten):
<i>Al(u)s kanniņa rociņā,</i>	Das Bierkrüglein in der Hand,
<i>Cepurīte padusē.</i>	Die Mütze unter dem Arm.

Tautasdziesmās stāstīts, kā alus iedarbībā rodas liksme un skurbums, prieks dziedāt un dejojot.

<i>Man paauga div' miezīši,</i>	Mir erwachsen zwei Gerstenähren,
<i>Pabrūvēju alutiņu;</i>	Ich braute ein Bierchen;
<i>Salds kā medus, auksts kā ledus,</i>	Süss Wie Honig, kalt wie Eis,
<i>Ak tu Dieva dāvanīn'!</i>	Ach, du liebe Gottesgabe!

<i>Tur bij' lust' alu dzert,</i>	Dort wars eine Lust Bier zu trinken,
<i>Kur bij' liksmi saiminieki;</i>	Wo fröhliche Hauswirte waren;
<i>Kā bitītes vīturoja,</i>	Wie Bienchen summten sie umher
<i>Sav' viesiņus mielodami.</i>	Ihre (lieben) Gäste zu bewirten.

Var.:

Zu jeder Kanne, die sie brachten,
Recitierten sie ein Liedchen.

<i>Kur bij' labs alutiņš,</i>	Wo es gutes Bier gab,
<i>Ikviens savu dziesmu dzied,</i>	Sang ein jeder sein Lied;
<i>Kur kaut kāds pizulītis,</i>	Wo nur ein Wässerchen,
<i>Vienu pašu vīturoja.</i>	Summte man kaum eines.

<i>Alutiņ', brāleliņ',</i>	Bierchen, Brüderchen,
<i>Gul' mucīņas dibinā;</i>	Lieg und schlummere in der tiefen Tonne;
<i>Kad es tevi kustināju,</i>	Wenn ich dich in Bewegung setze,
<i>Tad tu mani dancināji.</i>	Machst du mich tanzen.

<i>Apenīti, purgalvīti,</i>	Hopfenchen, Kopfschütterlerchen,
<i>Ko dariji vīriņam?</i>	Was hast du dem Manne gethan?
<i>Vīriņš gāja pa celiņu,</i>	Der Mann ging auf der Strasse,
<i>Cepurīti mētādams.</i>	Und immer fällt ihm die Mütze vom Kopf.

Līdzās šīm dziesmām, kas tik izteikti liecina, ka alus darišana un dzeršana kopš seniem laikiem piederējusi pie latviešu tautas dzīvesveida, gribu pieminēt vismaz dažas no daudzajām miklām, kas apliecina to pašu.

<i>Vīvaļa, vāvaļa,</i>	Ein ausgelassen sich drehender Wildfang
<i>Gaisā pautus dēj.</i>	Legt Eier (oben) in der Luft.

(A. B. 40)

(Divi pirmie vārdi ir etimoloģiska spēle, kurā saskan *vīt* 'sapīt', 'izvīt', izņemot *vīvaļot*, un norāda uz jautru kustību apkārt. Pauti ("olas") ir apiņu ziedu pogaļas.)

<i>Liels garš tēvs,</i>	Ein grosser langer Vater,
<i>Riņkota māte,</i>	Eine sich ringelnde Mutter,
<i>Plakana māsiņa,</i>	Ein flaches Schwesterchen,
<i>Rakalis brālis.</i>	Ein rackeriger Bruder.

(A. B. 44)

Tēvs ir koks, māte — apiņa vītne, māsa — lapa, resgalis brālis — reibinošais apiņa zieds.

Lagzdiens, iekš tā lagzdiena eglis, iekš tā eglēna ezers, un iekš ezera peld balta pīle pa virsu (A. B. 38). (Atminējums: mucas stīpas no lazdas, mucas dēliši no egles koka, alus mucā un baltās putas pa virsu.)

<i>Labāk manu sirdi rāva,</i>	Lieber lass ich mir das Herz ausreissen,
<i>Nekā manu jostu raisa.</i>	Als das ich mir den Gürtel lösen lasse.

(A. B. 928)

To saka alus muca.

Mēs atgriežamies no poēzijas īstenībā, un jājautā: kā latvietis dara mājas alu un kā viņš to darijis senāk? Šeit mēs raksturosim arī tos traukus un darbarīkus, kurus tauta lietojusi alus darišanai. Līdz pat šodienai mājas alus ir ļoti iecienīts dzēriens. Bez tā neiztiek nevienas kāzas, nevieni svētki. Par to, cik liels

ir bijis alus patēriņš agrākos laikos, liecina 1711. gada Dobeles nabagmājas ziedojumu saraksts, kurā ar hercoga rīkojumu noteikts, ka četrām trūcīgām atraitnēm ik gadus jāsaņem 20 pūri iesala, protams, alum, turklāt nevis slāpju dzesēšanai, bet gan sātigam dzērienam brokastīs utt.

Kā stāsta Pauls Einhorns, latvieši alu esot darījuši arī no kviešiem, auzām, griķiem un rudziem. Mēs izsekosim alus darīšanai no miežiem.

Senākās ziņas par iesala gatavošanu atrodam 1644. gadā Rīgā iznākušajā Rēehūzena "Manuductio ad linguam Lettonicam" (1902. gadā iespiests Latviešu literārās biedrības žurnālā ar A. Bilenšteina paskaidrojumiem). Ziņojuma saturs ir šāds: iesala gatavotājs mērcē miežus ūdenī trīs dienas, tad izņem un nes uz siltu riju. Tur tie maisos gul, līdz sāk dīgt. Tad tos izkrata un vienmērīgā kārtā noklāj uz klona, lai visi sadīgst. Kad tie ir labi izdīguši, iesala gatavotājs izmaisa graudus un liek tos kaltēties.

Iesalu vai nu sagraūž graudu piestā (pārsvārā senākos laikos), vai arī (vēlākos laikos) rupji samal rokas dzirnavās. No pirmā iznākot labāks alus nekā no rokas dzirnavās maltā (sk. 45. lpp), savukārt pēdējais esot labāks par vēja vai ūdensdzirnavās samalto iesalu.

Iesalu nedrīkst ilgi uzglabāt.

Iesala daudzumu atbilstoši saimes lielumam vai paredzēto svētku (kāzu) u. c. vajadzībai saber kublā (ballā), t. i., koka traukā, kas bija dažāda lieluma, bet ne augstākā par 3 pēdām ar atbilstošu diametru. Pēc apstākļiem pieber arī rudzu miltus attiecībā $1/4 : 1$, lai alus būtu tumīgāks. Ar verdošu ūdeni aplietos miltus sajauc biezā putrā. Uz maizes lizes uzber pelavu kārtu un uzliek mīklu neregulārā formā, lai iegūtu iespējami vairāk brūnganas garozas. Šādam plācenim ir jācepas 3 stundas, kas ir pusotru reizi ilgāk, nekā parasti cepas rudzu maize. Izvelkot cepienu no krāsns, lizi iemet vannā, kas nolikta pie krāsns mutes uz izklāta maisa, lai no tā varētu uzlasīt nokritušās druskas. Tā kā iesala mīkla ir saldena, tā viegli līp pie krāsns akmeņiem. Pielipušās, brūni sacepušās mīklas paliekas rūpīgi nokasa ar īpašu rīku. Bieži to dara bērni, kas lida iekšā vēl visai siltajā krāsnī.

Tagad ir nepieciešams kāšamais trauks. Tā latviskais nosaukums ir *zeija* ("Seihgefäss"), kas, tāpat kā vārds *brūvēt* ("brauen"), neapšaubāmi aizgūts no vāciešiem un saistīts ar darbībām, ko latvietis pazinis un veicis jau pirms vāciešu ienākšanas. Latvietim vācu vārdam "seihen" atbilst savs labs vārds *kāst* 'caur drānu vai tamlīdzīgi kāst', kā arī *tecināt* 'nolaist caur spundi'. Arī kublam ir savs nosaukums (vismaz lokāli) — *slaukts*.

Kublu sagatavo īpaši. Lai alu varētu notecināt, to uzliek uz tik augsta koka paliktna, lai tam apakšā varētu palikt spaini. Paliktnis ir no divām krusteniski sastiprinātām plankām, kuras izzāģēja vai (senāk) izcirta no resna koka (247. att.).

247. att.

Muižās un lauku sētās šādu krusta koku lieto, lai uzliktu veļas baļļu, kad veļu vairs nemazgāja pie straute vai diķa. Zem baļļas mēdza palikt arī vienkāršu krustenisku soliņu ar četrām kājām vai arī solu no divām plankām, kādu lietoja rumbu un riteņu taisīšanai (*rumbu kaļamais beņķis*). Kāšamo kubulu uzliek uz viena vai otra paliktņa, tā dibena vidū ir caurums spundei, bet, ja kubuls ir lielāks, caurums ir tuvāk malai. Šajā caurumā no augšas iesprauž tādu kā slotas kātu (*milnis* jeb *milne* — līdzīgs tam, kādu izmanto rokas dzirnavās). Ap šo milnu, pareizāk, blakus tai saliek 3–8 kociņus (*sprunguļus* vai *klāsta kokus* no vārda *klāt*, vai *skaliņus* no vārda *šķelt*), kam apakšējā malā ir jāiegriež robiņi, pa kuriem alum jāplūst uz spundes caurumu (248. att.).

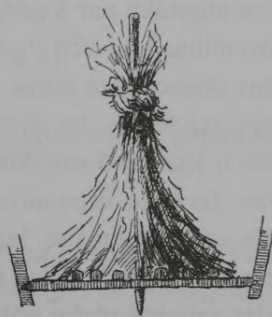
Ap caurumā iesprausto kārti ar *salmu gristi* apsien garkūļu salmus tā, ka tie maksimāli pārklāj visu kubula dibenu un tur esošos kociņus; lai labāk filtrētos, uzklāj vēl vienu kārtu salmus (249. att.).

Tā sagatavotā kublā iedrupina visu “cepumu” un tūlīt tam uzlej virsū verdošu ūdeni, līdz kubuls ir pilns. Lai iesala spēku labi izvilktu, ir jāpaiet 1–2 stundām. Tad, griežot vaļīgāk spundi, sāk tecināt alu. Pirmais alus ir visstiprākais — *labs biezš alus*. Otrais, trešais vai ceturtais verdošā ūdens uzlējums ir arvien vājāks dzēriens, kuru vēl aizvien lej klāt visam iegūtajam alus daudzumam.¹

Zem kubula palikto spaini ieliek lielākā katlā, lai nekas neietu zudumā, kad spainis ir pietecējis. Pirmā uzlējuma alus tiek rūpīgi sargāts no kārumeņiem. Notecināto alu salej mazākos un lielākos traukos, jo tam ir strauji jāatdziest.

248. att.

249. att.

¹ Dobeļē piekto uzlējumu sauc par mazo alu, vēl citur par *patakām* (no *tecēt*), un to izdzer pirms raudzēšanas. Vēl vēlākus uzlējumus sauc par *tāpiņu* no vārda *tapa*; šo dzērienu ņem tieši no kubula, un tam ir viņa skābumam līdzīga pēcgarša, kad tas dažas dienas kubulā ir rūdzis. Šo plāno alu citur sauc arī *dzeres*, *dzerēši* no vārda *dzert*. Ūdeni var uzliet vēl nedēļām ilgi, šad un tad tur iemetot maizes garozas. Starp citu, es atceros, ka manā bērnībā Baltijas vācieši cienīja dzērienu, ko gatavoja, aplejot ar ūdeni grauzdētu rudzu maizi.

Apiņus sagatavo šādi: vispirms tie tiek uzvārīti, tad tos ar visu novārījumu lej kubulā uz salmiem zem iejava masas. Darīja arī tā: linu maisīnos ielika vārītos apiņus ar novārījumu un maisīnus iemeta traukos, kuros dzesējās šķidrums.

Apiņus latvietis salasīja mežā un strautmalās alkšņu un kārķu krūmājos, un tā viņš dara vēl šodien, ja vien tos nav pie savām sētām iestādījis un kopis. Apiņus glabā koka traukos ar cieši piegulošu dēļu vāku, ko noslogo ar akmeni.

Tautasdziesma piemin arī apiņu aizstājēju:

<i>Dzer, bajāri, nevainojis</i>	Trinke, du Reicher, ohne des Armen
<i>Nabadziņa alutiņu;</i>	Bierchen zu tadeln;
<i>Purvā tādi zilgal(v)īši,</i>	Im Morast wachsen jene "Blauköpfchen",
<i>Tie nabaga apinīši.</i>	Die dem Armen als Hopfen dienen.

(*Zilgalvīši* = *brunella vulgaris*, Jakobs Džonsons "Grundsätze der Veranschlagung landschaftlicher Grundstücke, Jelgava 1839; Ulmaņa vārdnīcā = *Melampyrum nemorosum*. Augs zied jūlijā un augustā, bet kāda šī augu šķirne ziedot arī pavasarī.)

<i>Dzeltāns alus kanniņā,</i>	Gelbes Bier ist in der Kanne,
<i>Kur tie tādi apinīši?</i>	Wo ist solch ein Hopfen hergekommen?
<i>Tie zemnieku apinīši,</i>	Das ist des Landbauern Hopfen,
<i>Purvā mazi sīkainīši.</i>	Im Morast der wilde Portulak.
<i>Vienu reizu es nodzēros,</i>	Einen Schluck trank ich,
<i>Visa miesa nodrebēja;</i>	Der ganze Körper erzitterte;
<i>Kad vēl dzertu otru reiz',</i>	Hätt' ich noch einen Schluck getrunken,
<i>Tūlīn stāvu cilātos.</i>	Im Augenblick wäre ich stehend
	in die Höhe gefahren.

(Portulakai*, *sikai*, ir rūgta garša.) Lai vairotu alus rūgtumu, klāt lika arī novārījumu, ko gatavoja no paegļu zariem ar ogām vai sīkiem bērzu zariņiem bez lapām. Žemaiši ap Jurbarku šim nolūkam lieto ozola lapas. Igauni kā apiņu aizvietotājus savam mājas alum lieto vaivariņus (latviski *vāveriņi*, *vāverāji*).

Blakus apiņu aizvietotājiem gribu pieminēt arī trūcīgāko ļaužu raudzētos dzērienus. Tos gatavoja no dažādiem dārzeniem, dažreiz pat no biešu lapu resnajiem kātiem. Rūgtumu šādam dzērienam deva apiņi.

Nākamo tautasdziesmiņu nevajag uztvert nopietni:

* *Portulaca oleracea* — viengadīgs lakstaugs, kura jaunus dzinumus un sulīgās lapas izmanto uzturā. — Tulk. piez.

<i>Vedēji raudāja proj' iedami;</i>	Weinend ging das Brautgefolge heim;
<i>Kas dos sētai tās labas dienas?</i>	Wer wird zu Hause diese guten Tage geben?
<i>Sētā rūga kāļu spannis,</i>	Zu Hause gārte Schnittkohl im Spann,
<i>Apentiņu vien vaijaga.</i>	Dazu brauchte man Hopfen allein.

(A. B. 612)

Pēc tautas tradīcijas, jaunā vīra radnieki labsirdīgi zobojas par līgavas vedējiem.

Pēc tam kad alus ar apiņiem ir iztecināts no kāšamā kubula un nav vairs karsts, bet gan tikai remdens, kādā mazākā traukā pie *misas* (no iejavas gatavotā, vēl neraudzētā alus) pieliek raugu. Tiklīdz, maisot misu, sākas rūgšana, tam lielākā traukā pakāpeniski lej pārējo alu, lai viss sāktu rūgt. Šajā laikā alu nepārtraukti pārlej un maisa (lai alus apakšējā kārtā nesaskābtu) ar *čači*, t. i., ar kuļamo riku, kas taisīts no kārķļu zariem un ir līdzīgs putotājam.

Kad alus ir pilnīgi atdzisis, to pilda mucīnās. Šķersām pāri vannai uzliek divas koka pagales, uz kurām liek mucīnas, lai pa tapu caurumiem notecētu rūgstošais alus kopā ar raugu. Lai alus varētu norūgt, mucīnas pastāvīgi piepilda līdz malām. Rūgšanas procesam pietiek ar vienu dienu. Tad iesit tapu, apziež to ar māliem un mucīņu novieto aukstā telpā. Ja pie alus grib piekļūt, neizvelkot spundi, mucīnas augšpusē ar urbīti izveido caurumiņu, ko aiztaisa ar koka tapiņu.

Jāpiebilst vēl daži vārdi par raugu. Izšķir divus rauga veidus: *raugu*¹ (no *rūgt*, *raudzēt*) un *mieles*. Pirmais (stiprākais) iztek pa mucīnas tapas caurumu, vājākais paliek iztukšotās mucīnas dibenā. Senos laikos alu brūvēja bieži un rauga netrūka. Vēlāk to uzglabāja labi aizkorķētā pudelē, kuru siltā laikā turēja, iekārtu akā. Ja rauga nebija, izlīdzēja kaimiņi:

<i>Pie kaimiņa rauga teku,</i>	Zum Nachbar laufe ich nach Hefe,
<i>Pie kaimiņa uguntiņa.</i>	Zum Nachbar nach Feuer.

Nupat mēs pieminējām alus mucīnas. Tie ir dēlišu (galdiņu) trauki, kas tikai pamazām no vāciešiem pārnākuši latviešu īpašumā un lietošanā. Taču nevajag aizmirst, ka jau pirms vāciešu ienākšanas latvieši ir gatavojuši un viņiem ir bijuši izdobti, mucīnām līdzīgi trauki. Turpmāk par tiem sīkāk.

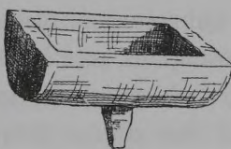
Lai alu iepildītu mucīnā vai līdzīgā traukā, bija nepieciešama piltuve ("Trichter", trekteris). Senākā mums zināmā piltuve ir šāda: egles koka silītei

¹ Par raugu sauc arī maizes ievaju. Isto raugu rupjai rudzu maizei nekad nelika. Ar raugu raudzētu maizi latvietis uzskatīja par luksusa lietu, lai gan raugs viņam bija.

(piem., 17 cm garai, 11 cm platai) apakšā bija atstāts izdobts zars, pa kuru varēja iztecēt silītes saturs (250. att.), vai arī bērza koka (40 cm garai) silei no apakšas bija īpaši izstrādāta caurule (251. att.).

Jaunāks piltuves (diametrā 31 cm, augstumā 23 cm) veids ir iegareni apaļš dēlīšu trauks ar plakanu dibenu un tajā ielaistu koka noteces cauruli (252. att.).

Šādas un līdzīgas piltuves lieto vēl mūsdienās, pildot alu, kā arī izmanto lielākās mucās, lejot ūdeni cilvēku un lopu vajadzībām. Lietuvietis šādu piltuvi sauc *varenka*, *varanka*, *varianka*, *varunka* (aizgavums no krievu valodas?).

251. att.

250. att.

252. att.

Iepriekš apskatījām tikai vienu mājas alus brūvēšanas metodi. Pastāv vēl vairākas un droši vien arī senākas. Iesalu kubulā aplej ar verdošu ūdeni un ar koka lāpstiņu (*menteni*, *menti*, vai arī *mieški*, *mieškši*, no vārda *maisīt*) sajauc plānā putriņā. Pa to laiku nokarsētus akmeņus (*sarkani akmeņi*) apkaisa ar miltiem, kas tūlīt kļūst brūni, iemet kubulā un apvalsta.¹ Iejava (*misa*, sal. *misēties*, latīņu *miscere*) no karstajiem akmeņiem kļūst brūna un gatava. Lai karsatumu noturētu ilgāk, kubulu apsedz ar labības maisiem. No mīklas iejaves daudzuma, kas pielipis pie akmeņiem un brūni sacepies, atkarīga alus krāsa (tā ir tumšāka vai gaišāka) un it kā arī stiprums. Ja karstuma ir par maz, alum ir bālgana krāsa un salkana piegarša. Pēc 1–1½ stundās akmeņus ar salmu vai ar notīrītām mēslu dakšām izcēla ārā, atdzesēja traukā ar aukstu ūdeni un ļoti rūpīgi notīrīja pielipušo masu, ko sameta atpakaļ kubulā. Dzesējamais ūdens tika uzvārīts un pēc tam ieliets kubulā. Nekas nedrīkstēja iet zudumā.

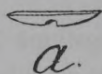
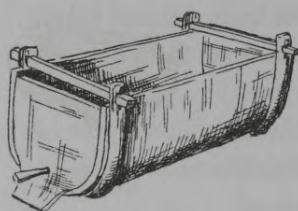
Visu gatavo misas masu, kuras virspusē nostājas brūngans šķidrums un kad biežumi nogulsņējas, salej ar mazu smelamo trauku *kipi* ("Kipp"— mazs trauks ar garu kātu) kāšamajā kubulā.

Tālākais darbs norit, kā iepriekš stāstīts.

Pēc trešās metodes (piem., Jaunpili) nevārīto iesalu uzreiz saber kāšamajā traukā. Uzlej verdošu ūdeni, masu nemaisot, iemet kvēlojošus akmeņus un trauku apsedz. Kad misa gatava, pielej atlikušo ūdeni, un tālākais process norit tāpat kā iepriekšējos paraugos. Nokāšot akmeņi paliek traukā.

Iepriekš mēs apskatījām alus brūvēšanas jaunāko laiku traukus. Bet kādreiz taču latvietis neko nezināja par mucinieku darbu un nepazina ne vannas,

¹ Arī iģauņi, brūvējot alu, lieto nokarsētus akmeņus.

253. att.

ne kubulus, ne toverus. No kultūras centriem attālos novados šāds aizvēsturisks periods turpinās arī šobrīd. Tā zemnieki Augškurzemē un Vitebskas guberņā (Latgalē) vēl tagad (vismaz mazākās saimniecībās) *seijas* (kāšamās) *ballas* vietā lieto no alkšņa koka izdobtu, silei līdzīgu trauku (253. att.). Abus

izdobtā koka stumbra galus noslēdz koka plāksnes. Vienā no tām ir caurums, un zem tā ir slīps pagarinājums, pa kuru šķidrums notek traukā. Lai šis izdobtais koks turētos kopā, tā abi gali nostiprināti ar izturīgām stipām un skavām — rokturiem. Traukā atbilstoši dibena izliekumam salikti pietēsti kociņi, kuru apakšā ir iegriezti robi (a). Alu darot, uz tiem izklāj salmus, uzber apiņus un tad virsū liek iesalu, bet tālāk visu dara tāpat, kā redzējam iepriekš. Atšķirīgais ir tikai ļoti senais izdobtais trauks relatīvi modernā kāšamā kubula vietā.

“Dienas Lapas” pielikumā (1892, Nr. 144) minēts līdzīgs, bet vēl vecāks trauks, proti, *slauts*, un aprakstīts kā īsta, no resna ozola bluka izdobta sile ar caurumu vienā galā.

Latviešu etnogrāfiskajā izstādē 1896. gadā Rīgā rādīta ietilpīga sile, kas kalpojusi nokāstā alus uzkrāšanai. Abas šīs siles liecina par to laiku, kad latvietis iztika arī bez mucinieku darinātiem traukiem.

Tik daudz par alu un traukiem. Šajā vietā nevaram paiet garām miestīņa darīšanai.

2) Miestiņa gatavošana

Mēs zinām, ka dravniecība latviešiem jau kopš aizvēsturiskiem laikiem bijusi ļoti iemīļota nodarbošanās. Tādēļ ir skaidrs, ka medus dzēriens tiem nav bijis svešs. Visas ziemeļu tautas ir dzērušas miestīņu. Mūsdienās pilsētas alus un degvīns miestīņu nobīdījuši pie malas, tomēr latvietis šad un tad iedzer medus alu jeb *miestiņu*. Šis vārds pēc ārējās formas ir it kā deminutīvs no *miests*. Tam tomēr nav “medalus” nozīme, bet pamatā varētu būt vārds *medus*. *D* pirms *t* jāpārvēršas par cieto *s*. Es domāju, ka nosaukums *miestiņš* nav nekas cits kā *medutiņš*, deminutīvs no *medus*, sal. *alutiņš*, deminutīvs no *alus*.¹

Kāda persona, kurai var ticēt, man stāstīja, ka Vidzemē *miestiņu* gatavo, uzlejot uz šūnām siltu ūdeni, lai no tām iztecētu medus. Šim medus ūdenim ļauj

¹ Latviešu Indriķis miestīņu, t. i., *medo coctus* (vārītu medus dzērienu (II, 8)), netieši piemin pie latviešiem, bet galvenokārt pie Daugavas lībiešiem, kas tur vairāk vai mazāk sajaukti ar latviešiem dzīvojuši.

rūgt. Jo ilgāk tas stāv, jo vairāk puto, un tas ir ļoti salds, ar izteiktu medus garšu. Igauniem arī esot bijis medus dzēriens *midu* un, iespējams, tāpat kā pārējām somu tautām, ir vēl arī tagad. Tomsens pieļauj varbūtību, ka somi dzēriena nosaukumu varētu būt aizguvuši no latviešiem.

Precīza miestīņa gatavošanas recepte no 18. gadsimta beigām atrasta Stendes muižas arhīvā. Mēs varam pieņemt, ka līdzīga recepte bijusi arī latviešiem, protams, mazākam daudzumam salīdzinājumā ar muižas patēriņu. Recepte ir šāda:

“Uz 5 mārciņām medus ar šūnām ņem divreiz pa 140 stopiem ūdens. Dienu iepriekš medu iemērc siltā ūdenī, lai tas izkustu. Nākamajā rītā to lej kublā, kam pārliekts palags kā siets. Pēc tam to vāra, līdz puse ūdens novārās un paliek tikai 140 stopi; vārot ir rūpīgi jānosmeļ putas. Tikko sāk labi vārīties, tā ieliek maisiņā cieši iesietu, 1 mārciņu apiņu. Apiņiem jābūt notīrītiem no sēklām, kātiem un lapām, tādēļ tos labi pārlasa un izsijā. Lai pārliecinātos, vai dzēriens ir pietiekami ilgi vārīts, siltā miestīņā ieliek nevārītu olu. Ja tā iegrimst visa — tas norāda, ka vēl jāvāra. Ja ola iznirst vērđiņa platumā — ir labi, ja ola parādās vēl augstāk — jāpielej ūdens. Ja katls nav pietiekami liels, lai visu nepieciešamo ūdeni varētu uzvārīt uzreiz, pielejamais ūdens jāuzvāra. Kad miestīņš gatavs, to atkal caur palagu nokāš kublā. Kad tas citu dienu jau atdzisis remdens, to pilda mucā, bet ne līdz malām, ieber 6 ēdamkarotes rauga, ne pārāk cieši iebāž spundi un pie siltas krāsns raudzē 9 dienas. Devītajā dienā miestīņu atkal caur audumu pārlej citā mucā, spundi cieši neiedzen un mucu noliek pagrabā. Trešajā dienā spundi aiztaisa pavisam ciet.”

Tautasdziesmā alus un miestīņš tiek minēti kā divi dažādi dzērieni.

<i>Dzeriet, brāļi, alu, medu,</i>	Trinket, Brüder, Bier, Meth,
<i>Ko jums deva sveši laudis;</i>	Wie es euch bieten die fremden Leute
	(= <i>tautas</i> , die Freiwerber);
<i>Ies māsiņa vai neies,</i>	Ob die Schwester geht oder nicht,
<i>Jums paliks dzērumiņš.</i>	Der Trunk, der bleibt euch.

Precībās braucot, dzērienu ņem līdzī, lai iegūtu meitenes ģimenes locekļu — *brāļu* — labvēlību.

<i>Alutiņi, medutiņi,</i>	O Bierchen, o Methchen,
<i>Gudrājam tevi dzert!</i>	Der muss klug sein, der dich trinken will!
<i>Kas var tevi novāļāt</i>	Wer kann über dich Oberhand gewinnen,
<i>Kumelā sēdēdams?</i>	Während er auf dem Rösslein sitzt?

Līdzās no alus atšķirīgajam miestīņam bijis arī medus alus — ar medu saldināts *alus*, kā to apstiprina latviešu valodnieki. Liecība rodama tautasdziesmā par dravniecību, te vēl kāda cita:

<i>Es nedzertu nemedota,</i>	Ich möchte nicht trinken Ungehonigtes,
<i>Nenēsātu nerakstīta;</i>	Ich möchte nicht tragen Ungemustertes;
<i>Man brālīši dravenieki,</i>	Hab' ich doch Brüder, Bienenpfleger,
<i>Māršas raibu audējiņas.</i>	Hab' ich doch Schwägerinnen, die bunte Decken (oder Stoffe) wirken.

Nesaldinātais dzēriens nevarētu attiekties uz miestīņu, jo medus jau ir tā galvenā sastāvdaļa. Miestīņš nevar būt bez medus. Tātad minēts dzēriens, kurā medus var būt un var arī nebūt, un tas, bez šaubām, ir alus.

<i>Talkā iemu, talkā teku,</i>	Ich gehe zum Talk, ich laufe zum Talk,
<i>Talkā manis aicina;</i>	Zum Talk werd' ich geladen;
<i>Talkā dzēra med' ar alu</i>	Zum Talk ward getrunken Honig mit Bier
<i>Sidrabiņa biķerī.</i>	Aus silbernen Bechern.

(A. B. 4248)

Nākamajā dziesmiņā alum klāt liekamais medus pieminēts netieši, taču sakarība ir jaušama:

<i>Šuij, bitīte, vij, bitīte,</i>	Nähe, Bienchen, flicht, Bienchen,
<i>Vagaram medutin';</i>	Honig für den Wagger (Aufseher über die Hofesknechte);
<i>Visu dienu talku dzēra</i>	Den ganzen Tag wird zum Talk
<i>Apinaiņu alutiņ'!</i>	Hopfenbier getrunken.

Šķiet, te izskan sūdžība par to, ka muižas talkas cienastā nav dots ar medu saldināts alus, un šī sūdžība tiek pārvērsta par vēlmi. Bites vēlas vagaram un muižas kungiem vākt medu, lai tā nepietrūktu. Tātad *medalus* ir ar medu saldināts alus.

3) Bērzu sulas tecināšana

Stāstot par alu un tā darīšanu, bija neiespējami nerunāt par miestīņu, kā gatavošanai nebija vajadzīgi citi īpaši trauki vai darbarīki. Tā nu mēs pievēršamies trešajam latviešu tautas nacionālajam dzērienam, kura iegūšanai vajadzīgi īpaši darba rīki, lai arī to iegūst no dabiska avota. Te es domāju *bērzu sulu*, lietuviešu *sula*.

Ziemeļeiropā, sevišķi Baltijas provincēs, Skandināvijā un attiecīgajā klimata joslā Krievijā bērzs ir skaists un ļoti noderīgs koks. Kas zem bērziem jūtas kā mājās, tas, nonācis pie prūšu brašajiem skābaržiem vai dienvidzemju mūžzaļajiem kokiem, ilgosies pēc bērzu jaunavīgi mirdzošā baltuma, pēc piemīlīgi nokarenajiem zariem ar gaišzaļo lapu plīvuru. Kurš gan pēc maiga maija lietus bērzu birzs smaržā neuzelpos istā dzīvespriekā? Kurš ir saskaitījis dimantus, kas mēnessgaismā vizuļo nosarmojoša bērza mežā? Un tagad — par derīgumu. Bērzs dod vislabāko malku, vislabāko materiālu ratu un ragavu taisīšanai, zemkopības un mājsaimniecības darbarīku gatavošanai. Bērzs kalpo cilvēkam no apakšas līdz pat galotnei. No tā viņš ņem *slotu zarus* mājas tīrīšanai, *rikstes* bērnu audzināšanai. Bērzu saknes un stumbrs gādā par atspirdzinošu dzērienu. Reti kuram kokam ir tik daudz sulas kā bērzam. Pirms lapu plaukšanas sula kāpj uz augšu un, kur mizā ir kāds ievainojums, bagātīgi tek ārā. To novērojis, cilvēks jau sen apguva māku iegūt saldo sulu. Latviešu zemē pie lauku mājām visur redz augam bērzus. Tautasdziesmās bērzu sulu piemin reti un arī tikai tad, lai pazobotos par to kā dārgā alus aizstājēju trūcīgam kalpam, kam tādēļ (pretēji paražai) kāzas esot jāsvin pavasarī.

Pavasari, pavasari

Im Frühling, im Frühling

Kalpam ņemt līgaviņu!

Führe der Knecht sein Liebchen heim!

Pavasari bērzu sulu,

Im Frühling giebt's Birkwasser,

Nevaijaga alutiņa.

(Dann) bedarf man des Bieres nicht.

Bērzu sulu sāk tecināt aptuveni aprīļa sākumā, kad zeme atkususi. Izvēlas vecākos kokus, bet neizvēlas tos, kas aug zemā vietā, jo tādu bērzu sula ir ūdeņaināka un mazāk salda. Urbj koka dienvidpusē. Caurumu pēc astoņām dienām (vēlākais, kad sāk plaukt lapas) aizsīt ar tapu, lai koks nenoasiņotu; ilgāka sulas tecināšana to bojā un novājina. Ja tos saudzē, tie paši koki skaistumam kalpo gadu no gada. Ja kāds bērzs kļūst nevajadzīgs, to cilvēka augstumā nozāgē, stumbra galu apsedz ar velēnu un tecina sulu tik ilgi, līdz tā vasaras sākumā izbeidzas.

Iegūto bērza sulu vismaz astoņas dienas raudzē slēgtos traukos (muciņās) un tad dzer. Vietējie vācieši bērzu sulu uzreiz pilda pudelēs, rūgšanas veicināšanai un garšas uzlabošanai katrā pudelē ieliek pa upeņu zariņam, citrona vai apelsīna šķēlītei, kā arī nelielu cukura un dažas lielas rozīnes un karstajās vasaras dienās dzer ar cukuru šo šampanietim līdzīgi putojošo dzērienu. Vienkāršākais tautas dzēriens gan līdz Jāņiem jāizlieto, jo tas zaudē stiprumu un tajā var iemesties tārpi.

Sulas tecināšanai noder vismaz 2 collas resns, taisns alkšņa zars. Zaru tīri nomizo, vienu galu nodrāž tievāku, lai to varētu ciešāk iebāzt kokā izurbtajā

254. att.

dzērienu. Sagrieztus mežābolus aplej ar verdošu ūdeni un noliek siltumā. Iedzerts silts, šis dzēriens nav tik atspirdzinošs, bet ir labs pret iekaisumiem, tādēļ tam ir tāds nosaukums: *krūzene* jeb *krusene* (sal. *krūts*). Mūsdienās latvieši šo dzērienu labprāt gatavo no dārza āboliem vai to mizām.

4) Dzērienu trauki un dzeramtrauki

Pie dzērieniem pieder dzeramtrauki. Varētu tos apskatīt arī citādā secībā, bet darīsim to šeit, lai neizjauktu iesāktās vielas kopību. Kas attiecas arī uz citām mana darba nodaļām, nedomāju, ka būtu spējīgs pieminēt itin visu. Kāda darbarīka citas formas ir vai nu man nezināmas, vai arī nav pie rokas, tāpat kā viena un tā paša darbarīka vai trauka visdažādākie nosaukumi, kādus tauta lieto dažādos apvidos. Ceru, ka ieskatam pietiks ar to, ko es šeit piedāvāju.

Kultūras attīstības gaita tādējādi tiks ja ne pilnīgi parādīta, tad vismaz iezīmēta.

Apskatot latviešu dzeramtraukus, mums vispirms jārunā par lielākajiem, kuros dzērienu liek galdā un no kuriem ielej pie galda sēdošajiem. Paklusēsim par moderno māla krūzi, ko taisa zemes podnieks, kā arī par pudelēm no stikla lietuvēm. Latvietim vēl šodien saglabājušies seni vidēja lieluma koka trauki ar snīpi un vāku, ar osu vai rokturi vai pat ar abiem diviem.

Koka dzērienu trauku lielākā daļa pieder pie dēlišu traukiem, tātad nenāk no pirmsvācu laika, kaut arī izskatās daudzus gadsimtus veci. Ne dēliši vien, bet arī pati trauku forma liecina, ka tie aizgūti no vāciešiem. Arī vācu kannā

caurumā. Apmēram 20–30 cm zara atstāj apaļu, pārējai daļai augšējo daļu nogriež un apakšējā izdobj renīti. Apaļo zara daļu ar nokarsētu adāmadatu izurbj cauru. Bērza sula caur to nokļūst renītē, bet no tās — apakšā paliktajā traukā. Lai vējš sulas pilienus neaiznestu sāņus, traukā ieliek kociņu, ko atbalsta pret renītes malu, kas sulu novada traukā (254. att). Ja vēlas trauku ātrāk piepildīt, bērza vienu virs otra iurbj divus caurumus.

Gribu vēl pieminēt vienu, kā man šķiet, senu latviešu

(“Bierkanne”) ir augstāka nekā platāka, un tās apakšējā daļa ir platāka par augšējo. Arī nosaukums apliecina plaši izplatītā trauka vācisko izcelsmi: *alus kanna*, *zara kanna* ‘kanna ar *zara* snīpi, kas ir izdots un noder izliešanai’.

Apskatīšu tikai daļu no lielā dzeramtrauku skaita ar to daudzveidīgajām formām, kas man ir zināmi vai bija redzami Latviešu etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā. 255. attēlā redzam alus kannu no dēlīšiem (galdiņiem), kura ir 25 cm augsta, ar 16 cm diametru pamatā un nedaudz šaurāku augšmalu. Piecas stīpiņas apakšā un viena augšā satur dēlīšus kopā. Rokturis, pie kura ir piestiprināts aiztaisāms vāciņš, kopā ar dēlīti izgriezts no viena koka. Tam iepretim esošais dēlītis paplatināts ar snīpi. Traukam ir dziļi iededzināti rotājumi — līnijas, mazi krustiņi un āboliņa lapas.

Apskatot oriģinālo *zara kannu*, būtu interesanti uzzināt, vai tādas kādreiz ir lietojuši arī lejassakši.

255. att.

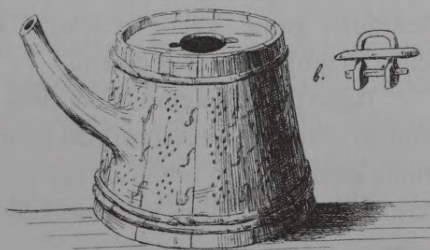

256. att.

256. attēlā redzamā kanna (no Vecmuižas) atšķiras no 255. attēlā redzamās vispirms ar osu, kuras augšgals ir iestrādāts vākā. Lai kannu varētu aiz osas nest, vākā ir aizbīdnis un iedzīta cemme, kurā to iebīda, lai vāks neceltos uz augšu. Izliešanai noder zars, kura vidus nav izurbts, bet izdedzināts ar karstu dzelzi, un šis zars nav iestiprināts galdiņā, bet izaudzis no koka gabala, no kā taisīts attiecīgais galdiņš. Ir arī tādas *zara kannas*, kurās snīpis ielaists dēlītī no ārpuses. Arī šeit dēlīšos iededzināti rotājumi.

Kāda cita *zara kanna* ar vienkārši aizvāžamu vāciņu izrotāta ar maziem iededzinātiem aplīšiem.

Aptuveni 150 gadu vecai *zara kan*-nai no Ļaudonas (257. att.) nav roktura. Tās “augšējais dibens” ar apaļu spundes caurumu vidū nekustīgi ielaists dēlīšu

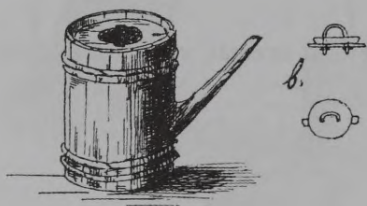

257. att.

sienas gropē. Uz šā cauruma liek vāciņu ar rokturi (257. att., b). Lai aiz tā trauku varētu nest, caur loka galiem vāka apakšpusē ir šķērskociņš. Tas ir garāks par spundes caurumu, un to var izvilkt vai izcelt pa diviem robiem, kas iegriezti spundes cauruma malās. Vāciņu pagriežot, zaru kannu var nest.

Zara kannai no Dundagas (35 cm augsta, apakšā 35 cm plata, augšā 30 cm plata) ap snīpi ir aplikta smalka koka *stīpiņa*, kas to saturētu plīsuma gadījumā.

Es vēl pieminēšu vienu cilindrisku, arī no dēlišiem taisītu zara kannu (258. att.). Arī tai ir vāks ar spundes caurumu (258. att., b), bet vāks vienlaikus ir arī spunde, kas ir pagriežama tāpat kā 257. attēlā redzamajai kannai.

258. att.

Ir arī zaru kannas bez vāka un “augšējā dibena”, tātad tās ir vaļējas. Tām osas (roktura) abi gali piestiprināti pie diviem blakus esošiem galdiņiem. Šādā traukā var ieliet apmēram desmit stopus alus.

Zaru kannu piemin zobgalīgā dziesmiņā, kur runā par it kā trūcīgo meitenes pūru; viņa pati tā gan nedomā, bet jokojot min to par savu pūru.

*Nemat mani ciema puiši.
Es bagāta mātes meita;¹
Stopiņš cimdu, stopiņš zeku,*

Zara kannā villainīšu.

Nehmet mich, ihr Dorfburschen,
Ich bin eine reiche Tochter¹;
Ein Stofchen Handschuh', ein
Stofchen Strümpfe,
Eine Astkanne voll wollener Decken.

Latviešu etnogrāfiskajā muzejā Rīgā līdztekus apskatītajām zara kannām ir kāds ļoti sens, 60 cm augsts no viena kluča izdots alus trauks no Bārbeles ar aiztaisāmu vāku un no tā paša kluča izgrieztu rokturi (259. att.). Sākot no osas, trauks uz augšu kļūst šaurāks. Trauka dibens iestrādāts gropē. Vēlāk uzzināsim, kā izdabta cilindra gropē var ielikt dibenu.

Tagad par dzeramtraukiem. Mūs neinteresē šodien lietojamās visdažādākās formas un lieluma glāzes, kā arī brūni vai zaļi glazētās māla krūzītes, kuras bieži ir ceturtdaļlitra vai arī

259. att.

¹ Mātes meita — meita, kam māte vēl dzīva, tāpēc viņai ir daudz priekšrocību salīdzinājumā ar nabaga bārenīti.

260. att.

261. att.

lielāka tilpuma. Nav vēl pagājis pusgadsimts, kopš šie trauki stājušies līdzās koka dzeramtraukiem vai to vietā. Šo kultūras gājienu no koka traukiem līdz māla traukiem, no koka kannas līdz māla krūzei ataino tautasdziesma, salīdzinot meitenes attiecības ar brāli un sievas — ar vīru:

*Saldāks alus krūziņai
Ne ozola kanniņai;
Mīli vārdi tautiešam,
Ne īstam brālišam.*

Süßer ist das Bier im Krüschchen
Als in dem Kannchen von Eichenholz;
Liebevoller sind die Worte des Ehemannes
Als die des leiblichen Brüderchens.

(A. B. 1060)

Turpmāk apskatāmie dzeramtrauki pēc izskata un nosaukuma ir vācu izcelsmes, un tos acimredzot šeit ieviesuši vācieši: *stops* un *kanna* (lejasvācu *stop*, *stof*), deminutīvā stopiņš. Jau gari stieptais *nn* vārdā *kanna* pierāda aizgūšanu no vāciešiem. To pašu var secināt pēc mucinieku darinājumiem, kas pirms 1200. gada latvietim bija sveši. Kannas un stopiņi bija dažāda lieluma, un tiem bieži bija uzliekams vāks, kā arī osai līdzīgs rokturis sānos. 260. attēlā (no Subates) redzam divu stopu vai gandrīz litra tilpuma kannu. 261. un 262. attēlā ir kannas no Griezes (Lielezeres), kam nav vāku. Tievākajā, 23 cm augstajā traukā (261. att.) varēja iepildīt alu par 3 kapeikām (provinc., agrāk šeit sauktas par *mārkām*), otrajā, zemākajā, 19 cm augstajā (262. att.), ietilpa alus vērdiņa (t. i., 1 kapeiku) vērtībā. Pēc lieluma abi trauki izskatās līdzīgi, alus daudzuma un cenas atšķirība izskaidrojama ar pirmā trauka salīdzinoši augsti ielikto dibenu, kā rāda punktētā līnija zīmējumā. Šajā kannā iegrieztais burts “K” apzīmē kādreizējā īpašnieka Ketlera vārdu (no Lielezeres). Kanna varētu būt 70–80 gadu veca.

263. attēlā redzam muciņai līdzīgu alus kannu ar uzliekamu vāku no Dobeles apkārtnes.

Pirms ar lazdu stipām sastiprināti dēlīšu dzeramtrauki parādījās šajā zemē, tos izdoba no nelieliem koka klučiem. Daudz tādu redzēts Latviešu

262. att.

263. att.

etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā. Vienai tādai puslodes veida bļodiņai (264. att.) rokturis iet gandrīz stāvus uz augšu. Otrs atgādina karoti ar plakanu dibenu. Trauks no Neretas (265. att.) ir 22 cm garš. Tam ir slīpi uz augšu vērsts rokturis, kurā iegriezti divi āķi, lai to varētu uzkārt uz lielāka dzērienu trauka malas. Cits trauks (266. att.) ir mazāks par nupat minētajiem un arī daudz sekālāks (tā malas ir tikai 2 cm augstas).

264. att.

265. att.

266. att.

267. att.

Šis un arī nākamais priekšmets (267. att.) labi atbilst savam nosaukumam *brandvīna kausiņš*. Oriģināls ir jau 150 gadu vecs. Ar vārdu *kauss** latvietis apzīmē visu, kas ir apaļš un taisīts no viena koka: kauss, bļoda, kausiņš, liela sekla bļoda, arī pavārnīca un cilvēka galvaskauss (sal. *pa-kausis* 'atrodas uz leju no galvaskausa').

Senatnē šādi dažāda lieluma trauki droši vien tika taisīti atšķirīgām vajadzībām, piem., pieaugušajiem vai bērniem, vai arī dažādiem dzērieniem, kurus patērēja lielākā vai mazākā daudzumā. Pirms 80 gadiem šādi koka degvīna *kausiņi* tika plaši lietoti Augšzemē un arī pirms 50 gadiem ir vēl šur tur atrasti. Šķiet, *kausus* vai *kausiņus* dzeršanai bieži vien taisīja no melnalkšņa, *melmižu koka* (no vārda *melns* un *miza*).

Bērza tāss dzeramtraukam no Grobiņas apkārtnes dibens ir no koka dēliša, kas piestiprināts ar koka tapiņām. Tāss satīta cilindrā, un tās iekšējā kārtā augšpusē

* Sal. igauņu *kaus*: 1) bļoda; 2) bļodas kauls, gūzas kauls. — Tulk. piez.

268. att.

atliekta uz ārpusi pāri trauka malai, lai būtu gluda un patīkama lūpām (268. att.).

No vāciešiem aizgūtais nosaukums *biķeris*, deminutīvā *biķerītis* un arī *biķerīte* (siev. dz.), šķiet, kļuvis par senlatviešu dzeramtrauka nosaukumu. Tautasdziesmā pieminēti mazi balti biķeri, kas acīmredzot taisīti no balta koka (tāpat kā *baltas kannas*).

Kūma kūmu aicina:

“Nāc, kūmiņ’, alus dzert!”

“Ieš’, kūmiņ’, nesaliegšu,

Mazgāj’ baltas biķerītes.”

Der Gevatter lädt den Gevatter:

“Komm, Gevatterchen, Bier trinken.”

“Ich werde gehn, Gevatterchen,
ich werde mich nicht weigern,

Man wusch die weissen Becherchen.”

Kāda dziesma (A. B. 662) piemin *zaļ’ ozola biķerīti*, tātad no svaiga ozolkoka, kas noteikti ir izdots no klucīša.

Al’ ar kannu, al’ ar kannu,

Med’ ar baltu biķerīti;

Mēs vairāk negribam

Par māsiņas audzējumu.

Bier in der Kanne, Bier in der Kanne,

Meth im weissen Becherchen;

Mehr verlangen wir nicht

Dafür, dass wir das Schwesterchen
erzogen haben.

(A. B. 683)

Šo dziesmu dziedāja kāzās līgavaiņa mājās.

Al’s ar kannu, al’s ar kannu,

Med’s ar baltu biķerīti;

Al’s kannā piederēj’,

Med’s baltā biķerēj’.

Bier in der Kanne, Bier in der Kanne,

Meth in dem weissen Becherchen;

Bier gehört in die Kanne,

Meth in ein weisses Becherchen.

Miestiņa biķerim, kurš nevarētu būt pārāk mazs, es nevaru piedāvāt nevienu attēlu. Iepriekš pieminētie *kausi* tā arī tika saukti par *kausiem*, un nevis par *biķeriem*. 269. attēlā redzamais 10 cm augstais virpotais vācu parauga degvīna biķerītis laikam ir no jaunākiem laikiem. Miestiņa dzeršanai tas ir par maz. Arī stikla dzeramtrauki ir no jaunākiem laikiem.

Tagad mums mazliet jānovirzās no koka traukiem, lai palūkotos uz citiem seniem dzeramtraukiem.

269. att.

270. att.

No Griezes nāk ziņas par 4 cm augstu un apmēram tikpat platu *brandvīna kausiņu*, kas taisīts no liellopu raga (270. att.). Abi raga gali nozāģēti, un tā apakšā cieši iestiprināts dibentiņš no raga. Pirms glāžu parādīšanās šādi *brandvīna ragi* bijuši katrās zemnieku mājās, un droši vien tie jau bijuši pirms paša degvīna gatavošanas. Kāda dziesmiņa, kura man pašreiz nav pie rokas, aizved mūs tālajos senlaikos. Tajā apraud sumbru (*sumbrs*, *subrs* un arī *stumbrs*, lietuviešu *stumbras*), kura dzīve drīz beigsies (mednieka dēļ) un kura *baltie ragi* kalpos dižciltīgajam (*bajāram alu dzert*). Par *bajoras* lietuviešu un бояринъ krieviski sauc dižciltīgos kungus, muizņiekus u. c., bet latviski *bajārs* līdz pat šim laikam nozīmē bagātu saimnieku. Šo vārdu latvietis aizguvis jau tad, kad viņš saskārās ar lietuviešiem un slāviem. Tas vēl nenozīmē, ka pati dziesma (par dzeramragiem un sumbru) ir aizgūta. Vēl šodien Minskas guberņā dzīvo un tiek saudzēti sumbri, un ir pilnīgi iespējams, ka pirms gadsimtiem gan Lietuvas, gan vismaz Baltijas dienviddaļas mežu biezokņos sumbri bijuši plaši izplatīti.

1896. gada arheoloģiskās izstādes kataloga priekšvārdā prof. R. Hausmanis apliecina, ka dzeramragi pie latviešiem uz dienvidiem no Daugavas bijuši bieži sastopami kopš vissenākiem laikiem. Apbedījumos Kurzemē atrastas daudzas bronzas apkalumu daļas, kas reiz rotājušas dzeramraga malas vai arī galu. Viens šāds apkaluma fragments glabājas Dobeles senlietu fondā un nāk no mūsu provinces vecākā dzelzs laikmeta starp 1. un 8. gadsimtu. Īpatnēji ir tas, ka lībiešu un latviešu apbedījumos uz ziemeļiem no Daugavas šādu ragu ir ļoti maz.¹ Daudz vairāk to atrasts no otrā dzelzs laikmeta, piem., Užavas, Pasiles (nebojāts rags), Vārves, Vendzavas, Matkules, Kazdangas apkārtnē.² Hausmanis ir saskaitījis lauskas no vairāk nekā simts ragiem. Protams, tie visi nav sumbru ragi. Cilvēkam jau tad kalpojuši arī liellopi. Tāpat arī lietuvieši senlaikos ragus izmantojuši dzeramtrauku taisīšanai un lietojuši ne tikai liellopu ragus, par to liecina arī jaunākos laikos no koka izdobto bikšveida dzeramtrauku nosaukums (*taurēs*).

Līdz pat šim laikam ļoti izplatīti ir dzeramie *radziņi* (no vārda *rags*) zīdaiņiem. Caurumu radziņa tievajā galā, kuru bērns ņem mutē, apsien ar lupatiņu. Mūsdienās lieto skārda vai stikla pudelītes ar gumijas uzgali. Tā kā pagājušajā gadsimtā vācu ģimenēs zīdaiņu stikla pudelītēm bija izliekta forma un vecākie laudis baltiešu dialektā zīdāmās pudelītes sauca par radziņiem, domāju, ka tādi radziņi zīdaiņiem bijuši arī Vācijā.

Šodien tik ierasto banku vietā latvieši lietojuši govju raga augšējo daļu (*radziņi*, *rags*, darbības vārds *radzināt* 'uzlikt bankas'). Tauta šajā vārdā līdz pat mūsdienām sauc stikla bankas.

¹ Sal. a.a. O.p. XIX.

² Sal. a.a. O.p. XXX.

III. TRAUKI

IEVADS

Turpmāk, runājot par *traukiem* (vsk. *trauks*), ko lieto vai ir lietojuši latvieši, vēlreiz atgriezīšos pie dažiem jau agrāk minētajiem. Tagad es to darišu no cita redzes punkta. Viens un tas pats trauks var noderēt gan kā uzglabāšanas vieta (tvertne), gan kā darbarīks, lai tajā vai ar to kaut ko pagatavotu. Domās mēs tos viegli atšķiram, bet praksē tos bieži jaucam, un to loma kļūst atkarīga no lietu būtības.

Mums ir jāņem vērā vēl kāds apsvērums. Ir svarīgi zināt, kā latvietis savus traukus taisījis. Dažādie izgatavošanas veidi rāda trauku senumu, tādējādi mēs varam izsekot kultūras attīstībai un progresam.

Sikāk apskatīsim:

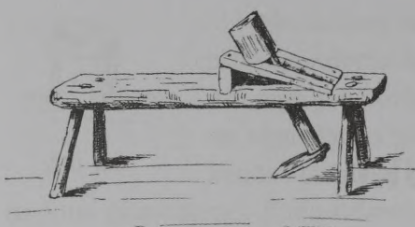
- 1) mucinieka darinātos traukus,
- 2) izdobtos traukus,
- 3) traukus no tāsīm un mizas,
- 4) pītos traukus.

1. MUCINIEKA DARINĀTIE TRAUKI

Mēs iesāksim ar mucas veida traukiem, kas ir salikti no dēļiem un kurus kopā satur stīpas. Latvietis šādus traukus, kā arī mucinieka amatu iepazinis tikai no vāciešiem. Mums šeit nav darišana ar īpaši Baltijai raksturīgajām lietām. Pierādījums šim apgalvojumam pārliecinoši redzams valodā. Visu tvertņu un trauku nosaukumi, kurus te lieto, ar ļoti maziem izņēmumiem aizgūti no vācu valodas, tāpat kā mucinieku darbarīku nosaukumi. Ja kaut kam ir īsti latvisks nosaukums, ir pilnīgi skaidrs, ka to radījusi tauta vēsturiskajos laikos, jo tā jau vienmēr savā valodā ievieš ko jaunu. Vai arī kādu citādi darināta nacionāla trauka aizmirstu nosaukumu atdod modernākam traukam.

Vispirms apskatīsim mucinieka darbarīkus.

Lazdas nūju pāršķelšanai un liekšanai, lokanu stīpu izdrāšanai nepieciešams mucinieka sols ("Schneidebank"), uz kura viņš sēž jāteniski. Lazdas

271. att.

nūju viņš ieliek sola paaugstinājumā, ar kāju uzminot paminai, iespiež nūju paminas augšpusē esošā galvā, un tad ar slīmestu, turot to abās rokās, apstrādā nūju. Šo solu latvietis sauc par *slībenķi* (271. att.). Vārds ir zīmīgs, jo pieder vācu valodai, bet nevienā vācu dialektā vairs netiek lietots. Iespējams, ka tā latviskā forma nav aizgūta no vācu valodas tieši tāda; latvietis varēja savā mēlē *sn* pārveidot par *sl*, tātad *snī(d) benķa* vietā *slībenķis*, sal. lejasvācu *sniden* 'griezt'; dāņu un zviedru *bænk*, anglosakšu *benc* 'sols'. Iespējams, ka Ulmaņa vārdnīcā minētais *strībenķis* ir šā paša *slībenķa* apzināta pārvēršana labskaņas dēļ, un tad tas nebūtu obligāti jāsaista ar vācu *strī(k)benk*, kā to apgalvo Prelvics ("Die deutschen Bestandteile in den lettischen Sprachen" 1891, 11. lpp.).

Nesen kāds latvietis man skaidroja, ka *strībenķis* esot ēvelsols (nezinu, vai "Streichbank" to nozīmē), un ar savādu nevēsturisku pārliecību turpināja, ka *slībenķis* esot jaunāks mucinieka sola nosaukums, bet senais latviskais nosaukums esot *kaziņa*. Esmu pārliecināts, ka pēdējais ir jaunāks nosaukums, kas radies, vērojot, kā āzītis pieliec galvu uz badišanos. Šā sola kustīgo galviņu (pie Valmieras) sauc par *buku*, lietuviešu visu solu sauc *ožys*.

272. att.

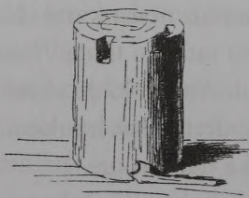
To pašu *sn* pārvēršanu par *sl* redzam vārdā *slīmests* (vīr. dz.) jeb *slīmeste* (siev. dz.) (272. att.). Lejasvācu valodā to sauc *snīd(e)messet*, sal. lejasvācu *metset*, *mest*, *mezces*, *mes*, un ļoti reti *messer* 'nazis'. Interesanta ir lejasvācu vārda noturīgā saglabāšanās latviešu valodā.

Īsumā pieminēšu taisnlenķa nazi (273. att.), ar ko šķēla un mizoja lazdu nūjas, kā arī kluci (274. att.), kurā iegrieztie robi kalpoja stīpu liekšanai.

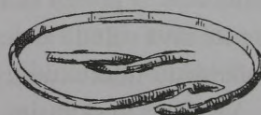
275. attēlā redzam iegriezumus stīpā un paņēmienu, kā savienoja nepieciešamā apkārtmēra stīpas galus. Stīpas galus aiz iegriezuma sauc par *ragiem*. Interesanti, vai Lejassaksijā vai arī kur citur lietoja šo paņēmienu.

273. att.

274. att.

275. att.

276. att.

277. att.

276. attēlā ir izliekts, kapājamam nazim līdzīgs instruments, ar ko atšķēla dēļišus no kluča un vienlaikus tiem piešķīra arī izliekumu, kas ir vajadzīgs apaļīgajiem traukiem. Šā instrumenta vietā bieži vien lietoja vienkāršu cirvi, kas derēja galdiņu (dēļišu) plēšanai un apstrādāšanai. Darbarīku, ar kuru mucinieks saāķēto stīpu uzvelk kopā saliktajiem galdiņiem, latvietis sauc par *spandāgu* (277. att.), “Spanhaken,” lejasvācu *spanhake*. Labskaņas dēļ ir iestarpināts *d*, nebalsīgais slēdzenis *k* ir pārmainījies uz balsīgo slēdzeni *g*; puslatviski un pusvāciski tas ir *balst-āķis* (sal. *balsts*). Tīri latvisks ir jaunākais nosaukums *stīpu velkamais* vai *varmāka* (siev. dz.) jeb *varmāks* (vīr. dz.) no vārdiem *vara* un (*virsu*)*mākties*.

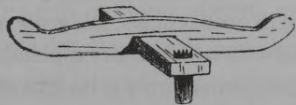
278. att.

Kad stīpas ir uzvilktas pār dēļišiem, tās vēl ciešāk uzdden ar vāli, koka āmuru *bungu vāli* (no *bungāt*, un *vāle*, no *velt*, *velēt*, piem., veļu velēt).

Tāpat no vācu “Kimme” radies latviešu *ķīmenes* (dsk.) — dziļā grope (rieva), kas muciniekam jāiegriež katrā dēlītī, lai traukā varētu ielikt dibenu. Par ķīmenēm sauc ne tikai malu leļpus trauka dibena, bet arī, piem., skolas puikas Saksijā par kimmēm sauc pieminēto naža asmeņa rievu, spēlējot savas azartspēles (“Hazard-spiel”). Latviskais vārds *ķīmenēm* ir *dones* jeb *donas* ‘trauka dibens’, ko varētu salīdzināt arī ar krievu *дно* un lietuviešu *dugnas*. Rīku, ko lieto rievu iegriešanai vai ieskrāpēšanai dēļišos (278. un 279. att.), latvietis sauc par *ķīmeņgriezi*, (no vārda *griezt*) jeb *grauzi* (no vārda *grauzt*, skrubināt, sarobot, ieskrāmbāt) vai *zāģi* (“Sāģe”).

280. attēlā ir redzams rīks, ar kuru galdiņu galos ieskrāpēja līniju, lai tos varētu nozāģēt vajadzīgā garumā.

Lai varētu izgatavot dēļišu traukam apaļu dibenu vai vāku, bija nepieciešams cirkulis (“Zirkel”). Divus koka cirkļus ar dzelzs uzgaļiem redzam 281. un 282. attēlā. 281. attēlā redzamajam cirkulim abas kājas savieno dzelzs kniede.

279. att.

280. att.

281. att.

282. att.

Primitīvākais cirkulis (282. att.), kura abas kājas satur lociņš, atgādina ļoti senas aitu cērpjamās dzirkles ("Schafscheeren"). No ozolkoka taisītā nagla, kas vidū savieno abas cirkļa kājas, mazliet saliecas, tās izplešot, bet neļauj tām sakļauties, kamēr cirkuli lieto. Īpatnēji, ka šādiem cirkļiem kājiņas mēdz būt dažāda garuma.¹

Mēs pievērsīsimies pašiem mucinieku izstrādājumiem, bet vispirms tos uzskaitīsim, lai noskaidrotu nosaukumus, kā arī to daļēju aizgūšanu no lejasvācu valodas.

Spannis, spainis, lejasvācu *span*.

Toveris, lejasvācu *tover*, *tober*. Patskanis o latviešu īpašā izrunā (*uo*), iespējams, pārnācis no senās vācu valodas vispārpieņemtās izrunas, kur pirmajā zilbē ir saglabāties *tober*, jo trauks savu nosaukumu dabūjis no abām osām (lejasvācu *two*, *twu*, 'divi'), aiz kurām to nes. Vārda otrās zilbes sakni sastopam latīņu *fero* 'es nesu'. Tāpat ir ar vārdu "Eimer" (patiesībā "Einber") 'spainis', kas ir veidots ar skaitļa vārda "viens" ("ein") palīdzību, jo spaini nes aiz viena roktura.

Vanna, iegareni apaļš, dažāda lieluma trauks ar pagarinātiem dēļšiem šaurākajos galos, kuros ir pusmēnesim līdzīgi caurumi vannas nešanai.

Balla, lejasvācu *balge*, *balje* vai *ballige* ir lielāks, augstāks, apaļš, nepārnesājams ūdenstrauks (velas mazgāšanai, alus darišanai u. c.).

Kubls, *kubuls*, ballai līdzīgs, liels trauks, alus kubls; *korcenis*, kubuls, ne pārāk liels trauks, sākotnēji to nedarināja mucinieks, bet gan izdoba no izkurtējuša koka, no vārda *kurkt*. Koka stumbrs ar bojātu serdi bija vieglāk apstrādājams, lai darinātu cilindraveidā izdobtu trauku.

Kīvis jeb *kīvenis* 'kamanu sliece', 'kubls'.

¹ Latvietis ir aizguvis no vāciešiem ne vien mucinieka, bet arī galdnieka darbarikus un to nosaukumus, sal. *ēvele* no lejasvācu *hovel*, *hövel*; āmars no lejasvācu *hamer*, (sākumā latvietis iztika ar cirvja pietu); zāģis no lejasvācu *sage*; knipstangas (ar latvieša iemīlotā s ievietošanu pirms t) no lejasvācu *kniptange* 'knaibles'; īlens (lietuviešu *ylu* (siev. dz.), *ylas* (vīr. dz.) ir varbūt radniecīgs lejasvācu *āl*, *all*), blakus tam ir arī īsts latvisks nosaukums *urbulis* jeb *urbiķis* (*irbulis*) no vārda *urbt*. *Kaseklis* jeb *kasiklis* ir rīks kasišanai. Augšzemē to lieto kā īlenu liepas krijas caurduršanai, kad to šuj kopā, taisot kādu trauku. Tur to taisa no cieta koka vai kaula. Ulmanis *kaseklīm* piešķir 2 nozīmes: "sprēslicās adata, linu kodaļas piestiprināšanai" un arī "grifele". Spriežot pēc etimoloģijas, var pieņemt, ka instrumentu varēja lietot arī ornamentu iegriešanai vai iegravēšanai. Baltu senču apbedījumos atrasti arī dzelzs īleni (sk. R. Hausmaņa 1896. gada X Arheologu kongresa Rīgā izstādes kataloga ievadu, XV lpp.). Pirms vāciešu ienākšanas latvietim ir bijis ļoti maz darbarīku. Viņš izticis ar *cirvi*, *kapli*, *cērtņi*, arī *cērkni* (kur k ir ienācis t vietā, kā vārdā *atraitne* un *atraikne*), *grebli* no *grebt*, *grabināt*, *skriptstu*, *skripti* un *skribeni*, *kašekli* 'liko nazi', ko lietoja ēveles vietā, *liceni*, *liceju*, *lici* (no *liks*), *kaltu* ("Meissel"), *nazi*, *svārpstu* (sal. *vērpt* 'griezt'), ko latvietis jau lietojis, lai izurbtu caurumu akmens cirvī kāta ielikšanai.

Ķipsis, mazs, smelšanai lietojams trauks ar vienu rokturi, kas izgriezts vienā uz augšu pagarinātā trauka dēlītī. Nosaukums nav latvisks. Domāju, ka tam ir etimoloģisks sakars ar kublu, lejasvācu *kope*, *kupe*, *kipe*.

Vāte jeb *vāts*, muca, lejasvācu *vat*.

Viss, kam vēl kāds sakars ar mucu, tiek saukts svešos, no lejasvācu valodas aizgūtos vārdos.

Spunde, spundes caurums, spundes aizbāznis mucas augšgala vidū, lejasvācu *spunt*, sal. *kimsis*, lietuviešu *kimszis* 'aizbāznis', *sprūdiņš* (no vārda *sprūst*, 'spīlēt'), aizbāznītis.

Tapā (siev. dz.) lejasvācu *tappe* (vīr. dz.), pulķim līdzīgs aizbāznis apaļajam caurumam mucas dibenā, pa kuru iztecina mucas saturu. Mazo tapiņu netālu no spundes cauruma kuru izvelk, saturu nolejot, lai mucā ielaistu gaisu, sauc par *sviķi*. Šis vārds, iespējams, ir radniecisks vārdam *svikls* 'biete'.

Kērne, *sviesta kērne*, lejasvācu *kerne*, *karne* vai *kirne* no vārda *karnen* 'taisīt no krējuma sviestu'.

Arī (*alus-*)*kanna* kā no dēlišiem taisīts trauks pieder pie šā uzskaitījuma (sk. 81. lpp. un turpm. lpp.).

Nobeidzot vēl arī *tīne* (siev. dz.), *tīnis* (vīr. dz.), dažāda lieluma uz augšu sašaurināts trauks ar vāku, galvenokārt sausu produktu, kā miltu, sāls, senāk arī apģērba u. c. glabāšanai (sk. 22. lpp.); lejasvācu *tine* (*tinne*).

Ar šeit minētajiem nosaukumiem ir pietiekami pierādīts, ka mucinieka traukus latvietis iepazīinis no vāciešiem tikai vēsturiskajos laikos un visus mucinieka darbus iemācījies no viņiem. To, ka dažiem no tiem ir īsti latviski nosaukumi, varētu izskaidrot tādējādi, ka latvietis kāda senaizmirsta izdabta trauka nosaukumu pārnēsis uz modernāku mucinieka izstrādājumu. Piem., tas varētu attiekties uz *slauceni* (no vārda *slaukt*).

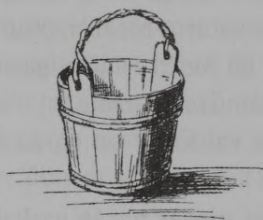
Grūtāks jautājums ir par vārda *muca* izcelsmi. Tas gan neliekas aizgūts no vāciešiem; drīzāk cēlies no slāvu valodas, varbūt tāpat kā lietuviešu *baczka*, krievu *бочка* arī tajā pašā laikā bijis radniecīgs ar vācu "Bottich", "Bütte", sal. formu *buca*, blakus vārdam *muca* ir skaņas mija, kas vērojama arī vārdos *bučot* (no vārda *mute*) un *makstis* (dsk.), ('zobena maksts' no vārda *bāzt*, *bakstīt*). Starp citu, ja senlatviešu *muca* ir eksistējusi pirms vēsturiskajiem laikiem, tad, protams, tā bijusi citāda nekā mucinieka darinātā galdiņu (dēlišu) muca. Tad *muca* un *slaucene* varētu atrasties uz vienas attīstības pakāpes.

Šeit jāpiemin arī *stīpa* 'mucas stīpa' (sk. 88. lpp.) (no *stiept*, 'izstiept', intransitīvs *stipt*, 'klūt stīvam'). Šis latviešu vārds nav aizgūts no citas valodas, jo latvietis to pazinis jau pirms vēsturiskajiem laikiem. Lazdas stīpas ir ap rokas dzirnavu augšējo akmeni (sk. 41. lpp.), un ar tām ir apjoztī izdabtie koka trauki, lai tie būtu izturīgāki un neplaisātu (sk. *zara kannā* 81. lpp.).

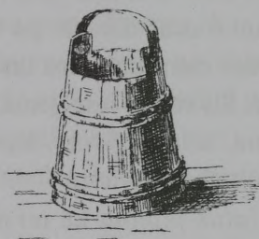
Izdobtos traukus, kuru augstums ir lielāks nekā platums, latvietis sauc par *staņķiem* (dsk., sal. vārdu *stāvēt*), un šo nosaukumu viņš ir pārnēsis arī uz līdzīgiem šauriem un augstiem dēlīšu traukiem ūdenim u. c.

Lai arī mucinieku trauki nevarētu būt nacionāli latviski izstrādājumi un to izcelsme ir vācu kultūrā, tomēr vācu kultūras ietekme ilgusi tik daudz gadsimtu, ka būtu vērts papulēties apskatīt šos traukus arī šeit un pavērot, kā dzelzs laikmets iesniedzas senajā koka laikmetā un dažviet to jau ir izspiedis.

Pārtikušākajos novados lazdu stīpu vietu ieņem dzelzs stīpas. Tādēļ mums derētu vēlreiz apskatīt mucinieku izstrādājumus, ko lieto latvieši.

283. att.

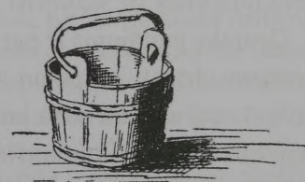

284. att.

Spannim (*spainim*), kur tas nav vēl dabūjis dzelzs osās iestiprinātu dzelzs rokturi (stīpu), to visbiežāk savij no kārķlu, ievu vai kadiķu klūdžiņām un iesien divu pagarināto dēlīšu galos izurbtajos caurumos (283. att.). Jaunībā esmu redzējis pie krogiem Zemgalē ūdens spaiņus ar 1–2 collas platu izgrieztu koka loku roktura vietā. Atšķirībā no parastajiem ūdens spaiņiem šie bija uz augšu sašaurināti (284. att.).

285. att.

286. att.

Parasti kalpone vienlaikus nes divus spaiņus¹ ar nēšiem (*nestavas*, *nestuvas*, *nestuļi*, (dsk.), sal. no vārda *nest*). Tie ir no 4–5 pēdu gara plakana plecu platuma koka, kura galos ir ar virvi piesieti lazdas koka kāši (285. att.).

¹ Divi māsiņas tek raudādamas (A. B. 593) (Atminējums: piloši ūdens spaiņi, kas iekārti nēšos kalponei uz pleciem).

Slaucene (286. att.), *slauce*, *slaucīte*, *slaucens*, *slauktava* (sal. vārdu *slaukt*) pēc uzbūves ir līdzīga ūdens spainim, tikai nedaudz zemāka un rūpīgāk apstrādāta; tai ir arī citāds rokturis. Ūdens spaiņu savītais rokturis stāv gaisā, bet slaucenes, no baltas lazdas nūjas taisītais, ir noliecams uz sāniem, lai netraucētu slaukšanu. Slaucenes rokturis izdrāzts no lazdas nūjas un vidū saglabājis savu dabisko apaļumu un taisnumu, lai labāk iekļautos nesējas rokā, bet uz galiem ar slimestu notēsts uz pusi plānāks, lai to varētu saliekt. Tās kāšveida gali iebāzti divos pretim esošo garāko dēlīšu caurumos. *Slaucenei* pa lielākai daļai bijis arī vāks, lai pienu pasargātu no ļaunām acīm.

287. att.

Plaši izplatītais *piena spannis* (287. att.), kuru muižās izspiedusi māla bļoda, ir dažāda platuma (piem., ap 22 cm) un augstuma, parasti zems un bez roktura. Tajā salieto pienu uzglabā kambarī vai pagrabā, līdz tas sarūgst. Tādu ar baltu drāniņu apsegtu koka spaini ar rūgušpienu agrāk un daļēji vēl tagad lika uz ēdamgalda kungu ģimenēs.

Šādiem piena spainiem bieži apakšā bija mazs, ar tapu aiztaisāms caurums, pa kuru notecināja *sūkalas* (dsk.), tad vēlreiz sarūgušajam pienam uzlēja svaigu pienu, saraudzēja un ēda abas kārtas kopā. Latviešu saimniecēm bija krējuma trauks, kas līdzinājās mazai tīnei, arī ar šādu caurumiņu lejasdaļā. Tā viņām bija iespēja notecināt vājāko krējumu citām vajadzībām, atstājot augšējo biezāko kārtu sviesta kuļšanai. Šādiem krējuma traukiem abās pusēs bija osas un viengabala vāks ar mazu rokturi vidū.

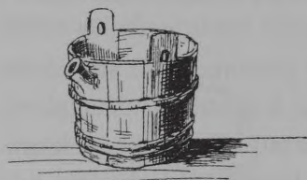
Jāpiezīmē, ka iepriekš aprakstītajam piena spainim bija kubula forma, tikai tas bija mazāka izmēra. Tas izskaidro, kāpēc Vidzemē šo piena spaini bieži sauc dažādi: *kubliņš* (vīr. dz.), *kubliņa* (siev. dz.), deminutīvs no vārda *kubls*. *Kubliņu* taisīja no egles koka, līdz 1 pēdai augstu, ar vāciņu, kam vidū mazs rokturītis tā noņemšanai.

Ja vidzemnieku *kubliņš* bieži vien ir lielāks un augstāks par kurzemnieku *piena spanni*, tad vidzemnieku *tolis* ir pēdējam daudz līdzīgāks; tas ir uz pusi mazāks par *kubliņu* un bez vāka. Senāk, kad māla trauki bija retāk sastopami, šis trauks kalpoja latviešu mājās kā bļoda ēšanai, no kuras visa saime smēla ēdienu.

Šajā vietā man vēl ir jāpiemin arī latviešu piena kāšamais trauks — *kāstava*, *kāstuve*, *kāstavs*, *kāstuvīšs* (dažreiz ar iestarpinātu nedabīgu *r*: *kārstuva* u. c.). Pirms to izgatavoja no skārda ("Blech"), sākotnēji lietoja koka dēlīšu trauku, kas uz apakšu bija sašaurināts, bet dibena vietā tam bija ar tievu stīpu pietiprināta lina auduma drāna. Agrāk, kad šo trauku tikai sāka lietot, sieva, pārlejot pienu no slaucenes piena spainī, turēja tam priekšā plānu audumu vai

krietnu sauju pakulu. Pēc ļoti sena parauga slaucenē iestrādāja arī dēlīti ar izdobtu zaru, un pa to caur pakulu vīkšķi nokāsa pienu spainī (288. att.).

Biezpiena pagatavošanai lietoja apmēram 2 pēdas augstu šauru, uz leju stipri sašaurinātu vai arī uz leju platāku un uz augšu sašaurinātu trauku ar spundes caurumu tuvu apakšai (289. att.). Nokrejoto rūgušpienu šajā traukā turēja noliktu siltā vietā tālākai rūgšanai; atdalījušās sūkalas izlaida pa spundi, traukā palikušo biezpienu lietoja ēšanai vai siera gatavošanai

288. att.

Mūsdienās šeit ir daudz dažādu ierīču sviesta kulšanai. Vissenākā ir Ziemeļvācijā pazīstamā apmēram 3 pēdas augstā, uz augšu sašaurinātā valēja sviesta ķerne. Tās apgāztam spainim līdzīgā augšdaļa tika iebīdīta apakšējā daļā, kuras dibena vidū bija caurums. Caurumā bija apaļš kāts, kuram apakšējā galā bija plāns koka krusts ar daudziem caurumiņiem. Kalpone satvēra kāta galu un stam-

pāja traukā ielieto krējumu, līdz tas kļuva par sviestu. Paniņas notecēja pa apakšgala spundes caurumu. Zemnieku sētās pa lielākai daļai sviesta kulšanai iztiek ar māla bļodu un koka karoti; ar pēdējo krējums tika maisīts, zināmā mērā kults. Senāk govju skaits lauku sētās nebija liels, un līdz ar to arī piena, krējuma un sviesta daudzums bija visai pieticīgs.

Par sviesta gatavošanu teica *sviestu kult*, jaunāki nosaukumi ir *sviestu ķernēt*, lejasvācu *kernen*, “Kern” (‘kodols’), resp. iegūt sviestu no piena (sk. 91. lpp.) un *taisīt*. Vidzemē saka arī *sviestu nīt*, sk. *panija* ‘paniņas’ (Barons 2933).

Sviesta spainim (290. att.) ir vāks, kas sniedz nedaudz pāri trauka malām. Vākam ir divi izgriezti robi, lai tas piekļautos abās pusēs spainī osām. Tieši šajā vietā pāri vākam piestiprināts apm. 3 collas plats dēlītis, kas satur galdiņus (dēlīšus) kopā. Divas slīpi caur abām osām iespraustas tapiņas piespiež līsti vākam cieši klāt, bet pašu vāku — trauku malām. Mazāku sviesta *spannīti*

290. att.

289. att.

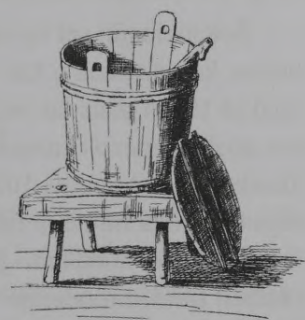
Vidzemē sauc arī par *spanģeli*. Lielāku sviesta spaini tur sauc no vāciešiem aizgūtā vārdā par *vērpeli*, vācu “Viertel” ‘ceturtdaļa’, nomainot *t* ar *p*. Tāda paša nosaukuma trauku, augšā platāku nekā apakšā, 2–3 spaiņu tilpuma, Vidzemē lieto bērza sulu, citviet arī grūbu un sāls u. tml. lietu glabāšanai. Visbiežāk to taista no melnalkšņa vai ozola.

Sākotnēji vārds *vērpele* nenozīmēja spaini, bet gan nelielu mucu. Ja runā par ceturtdaļmucām vai astotdaļmucām, tad no Kurzemes muižām tādās ceturtdaļmucās uz pilsētu pārdošanai sūtīja sviestu.

Latviešu nacionālo ēdienu skābputru, kas vasarā ir ļoti atspirdzinoša, gatavo no ūdenī — bez sāls (lai labāk ieskābtu) — vāritiem putrainiem, kam vārot pamazām pielej pienu, kā arī vēl siltā šķidrumā iemet rūgušpiena “kunkuļus”. Šai putrai latvietim ir īpašs trauks — *putr(as) spannis*, *putrinieks*, *stāvine*, no vārda *stāvēt* — trauks, kas ir augstāks nekā plataks, arī *paldiķis* (291. att.). Kad dzēriens šajā traukā jau stipri ieskābis, tas tautā tiek uzskatīts par visgardāko. Skābputras spainis ir līdzīgs toverim, tikai ir mazāks un rūpīgāk apstrādāts. Traukam ir vāks.

Lielā koka karote, kas parasti tajā ir iekšā, noder gan smelšanai, gan kā dzeramtrauks.

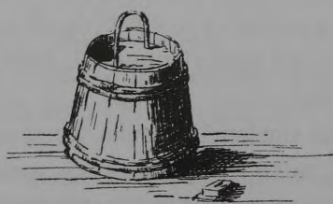
Citas formas un dažāda lieluma — (no 3 stopu līdz pusotram spainim) apm. 1 pēdu augstu, uz augšu sašaurinātu skābputras spaini sauc par *duidibeni*, jo tam ir *divi dibeni*. Dažos apvidos — piem., Slagūnē — to dēvē arī par *cibu* jeb *cibiņu*. Šādu trauku (sk. 292. att., tikai bez roktura) parasti ņēma līdz siena laikā, dodoties uz tālām pļavām strādāt vairākas dienas. Klaušu laikā muižas darbā

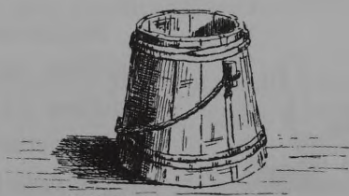
291. att.

sūtītajam kalpam šādā traukā deva līdz skābputru visai nedēļai. Putru ielēja un izlēja pa dažu collu lielu kvadrātveida caurumu pie augšējā dibena. Caurumu aiztaisīja ar īpašu klucīti, iespiežot to spundes caurumā. Lai to noslēgtu ciešāk, klucīti aptina ar lina lupatiņu. Ja spaini neveda ratos uz tālāku darba vietu, bet gan nesa tepat tīrumā strādājošiem, tad tā augšējā dibenā bija iestiprināts rokturis (292. att.).

Tam pašam nolūkam lieto vēl citādu trauku (293. att.) — *druvnesi* (no vārda *druva* ‘tīrums’ un *nest*); tam augšpusē ir vāks, kas sniedz nedaudz pāri malai. *Druvnesis*, tāpat kā *duidibenis*, ir uz augšu sašaurināts. Lai trauku varētu ērtāk nest, tā divos pretējo dēlīšu izurbtajos caurumos iever auklu.

292. att.

293. att.

294. att.

Ir vēl tāda *darbinieku mucīna* (294. att.), kuras saturs domāts tikai dzeršanai. Mucīnas augšējais dibens taisīts no bieza koka gabala, kura vidusdaļa ir konusveidā izvirzīta uz ārpusi. Konusa augšgalā ir caurums ar aizbāzni. Pa šo caurumu dzer, kad ir izslāpis.

Mūsdienās senais *duidibenis* un *druvnesis* izzūd. To vietu lauku darbos arvien vairāk ieņem meistariģāki mucinieku izstrādājumi — mucīnas, kā arī māla trauki. Muciņu nav ērti pielikt pie mutes, un atjautīgā tauta, lai atspirdzinātos ar šķidro skābo dzērienu, lieto niedres stiebru, kuru bāž spundes caurumā.

Šeit jāpiemin vēl viens mazs dēlišu trauks *pulvera rags* kas, šķiet, visvairāk lietots kā sālstrauks. Uz augšu nedaudz sašaurināts, apm. 20 cm augsts un apakšā 15 cm plats tas redzams 295. attēlā. Augšējā dibena gropē ir aizbīdnītis, kas noslēdz mazo caurumu dibena malā. To atver, ja grib izkratīt trauka saturu. Trauks ir lietots pirms 100 gadiem, un toreiz tajā glabāts pulveris. Nosaukums *rags* šim koka traukam nav raksturīgs, tas ir piedēvēts vēlāk.

Nu mēs nonākam pie lielākiem galdiņu (dēlišu) traukiem ūdenim.

Toverim abu pagarināto galdiņu galos ir apaļi caurumi (osas). Sava smagā satura dēļ tas ir paredzēts diviem nesējiem. Vienkāršos apstākļos caur abām osām izbīdīja garāku kārti (bomi), kas nelocījās, un nesēji to uzcēla sev uz pleciem. Parasti gan caur osām izbāza īsāku koku, ko ar virvi (tagad ar ķēdi) piekāra *bomim*. Toveris latviešu tautā ir visur pazīstams, taču to lietoja tikai muižās, jo zemnieku sētās ūdeni uz virtuvi vai lopiem parasti nesa divos spaiņos ar nēšiem. Muižās arī izslaukto pienu vēl tagad no kūts iznes toveri. Senāk zemnieku sētās nebija necik daudz piena, bet tikai jaunākos laikos, attīstoties kultūrai un paplašinoties lopkopībai, iespējams, būs vajadzīgi arī piena toveri.

295. att.

296. att.

Smelamais trauks ar rokturi, t. i., *ķipsis* (vīr. dz.), *ķipe*, *ķipa* (siev. dz.), *ķipīna*, arī *cība* (Krimuldā), (296. att.) latviešiem ir ļoti izplatīts.

Latvietim ir vēl cits smelamais trauks, ko sauc *virloks*, *čerpaks* (Dignāja), *čefka* (Iecava) un kas ir aprakstīts un parādīts 75. attēlā mana darba I daļas 153./161. lapusē. Šeit tikai to pieminēšu.

Tāpat vēlreiz pieminu arī no galdiņiem taisītu piltuvi (sk. 75. lpp., 252. att.).

Vannu esam jau 90. lappusē apskatījuši. Tās izskats, tāpat kā tovera un citu lielāko dēlišu trauku izskats, ir tik plaši pazīstams un kultūrtautās tik izplatīts, ka tās attēls šeit nav nepieciešams. Latvietis zemnieku sētā lielākās vannas lieto maz vai nemaz. Viņam, lai mazgātos, tādu nevajag, jo ir tvaika pirts. Augšzemes latviešu paraža mazus bērnus mazgāt muldā senāk bija visur izplatīta, lai gan Lejaskurzemē to tagad uzskata par *krievu modi*. Sejas un roku mazgāšanai latvietis labprāt lieto mazu *mutes vanniņu*.

Īsumā varam minēt arī kubulus, toverus un mucas. Mazāka izmēra traukus latvietis labprāt iegādājas un pamazām mācās tos lietot, bet nacionālie trauki tie nav. Kur un kā latviešu sieviete mazgāja savu veļu, pie tā mēs nonāksim vēlāk, runājot par sievietes darbarīkiem.

2. IZDOBTI TRAUKI

Iepriekš mums jau diezgan bieži bija izdevība norādīt uz to, ka latvietis līdz tam laikam, kad viņš no vāciešiem iepazīna mucinieka izstrādājumus un arī pats iemācījies zāgēt dēļus, ir lietojis no koka izdobtus traukus.¹ Vairākās iepriekšējās nodaļās esam pieminējuši un aprakstījuši izdobtos traukus to vēsturiskajā kopsakarībā. Šeit tos apkoposim, lai gūtu pilnīgāku tā laikmeta ainu, kura nu jau pavisam maz līdzinās mūsu tagadnei.

Lai priekšmetus labāk sakārtotu, varbūt iedalīsim tos vairākās grupās: gareniski guļošie, silei līdzīgie; plakani, muldai līdzīgie; apaļie blodveida; un stāvošie cilindraveida trauki. Šo kārtību atsevišķos gadījumos nāksies arī izjaukt, kad apkoposim traukus, kas ir līdzīgi pēc izskata un lietojuma.

1) Siles veida trauki

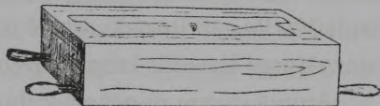
Senos laikos jaundzimuša latviešu bērna šūpulis bija no koka kluča izdobta sile, kuru piekāra pie šūpuļa liksts, kā to vēl šobrīd dara latgalieši poļu Vidzemē (sk. 19. lpp.). Un, kad cilvēks slēdza savas acis uz mūžu, to apbedīja silei līdzīgā, no koka bluķa izdobtā zārkā, turklāt no tā paša stumbra atšķeltais gabals nodevēja par vāku (sk. I daļa, 172./181. lpp.).

Cik sena ir pati maizes cepšana, tikpat sena ir arī no pāršķelta koka bluķa izdobtā *abra* (209. un 212. att., 50. lpp.), ko lieto šodien. Šādas formas, tikai

¹ Darbības vārds *alot*, *izalot* 'izdobt' esot radies no vārda *ala* (pēc Ulmaņa vārdnīcas), kaut gan šodien šo vārdu vismaz tādā nozīmē neesmu dzirdējis; vārds *aloties* tagad nozīmē tikai 'vilties'.

mazāki, trauki tiek lietoti mājāsaimniecībā, piem., biezpiena siera ("knapsieriņu") gatavošanai, sviesta skalošanai u. c., ar caurumu un tapu ūdens notecināšanai.

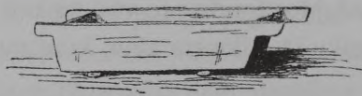
Sile ir nepieciešama govs, zirga, arī cūkas dzirdīšanai, ja lopus nedzen pie dīķa vai straucha. Sile ir daudz senāka par dēlišu spaini. Senās siles ir dažāda garuma un platuma, bet abos galos tās visas ir paturējušas pilnu stumbra diametru. Pie straucha vai dīķa stāvēja un mēdz arī tagad stāvēt uz šķērskokiem uzlikta gara sile visam zemnieka ganāmpulkam. Viens siles gals ir nolaists zemāk, un tajā ir caurums ar tapu, lai atlikušo ūdeni varētu izlaist, tā pasargājot sili no drīzas bojāšanās.

297. att.

No Jurbarkas apkārtnes man stāstīja, ka pirms 50 gadiem lietuvieši savus zirgus esot barojuši no īpatnējām silēm. Tās esot bijušas izdobtas no apses, ar rokturiem abos galos, kā tas ir redzams 297. attēlā, lai varētu pārnēsāt, kā arī uzkārtas virves — kur un kādēļ, par to gan netika stāstīts. Mūsdienās šādas siles lieto kā lādes, un tad tām ir virsū vāks, kā to rāda 297. attēls.

Senajā pirtī latvietim bija nepieciešams trauks, kurā glabājās ūdens, no kā ņēma ūdeni un lēja uz sakarsētajiem akmeņiem, lai radītu tvaiku un mazgātos.

298. att.

Kādās zemnieku mājās netālu no Sātu pastora mājas atrodas ārkārtīgi plata *pirts sile* (sk. 65. att., I daļa, 110./112. lpp.), kas izdobta no varena koka un kuru vēl aizvien lieto. 298. attēlā no pirts Griezē redzama kāda jaunāka, no plankām sanaglotā 11,75 m gara ūdens sile.

Arī citos gadījumos mucinieku baļļas aizstāja no koka blūķiem izcirstas siles. Augšzemē mēs vēl tās redzam kā kāšamo trauku, kurās, darot alu, uz salmiem uzliktu iesalu aplej ar karstu ūdeni (sk. 253. att., 76. lpp.).

Kā, maizi cepot, lietoja abru un alus kāšanai sili, tā, gatavojot ēdienu un pavalgu, senāk un tagad miežu un kaņepju stampāšanai lietoja no koka izdobtu, kausam līdzīgu *piestu* (sk. 199.–204. att., sākot no 46. lpp.).

2) Muldveida trauki

Mēs esam nonākuši pie traukiem, kas līdzīgi muldām un blodām, ko latvieši lieto mājāsaimniecībā un kas atšķiras savā starpā ar garenāku vai apaļāku formu. To dziļums un lielums bija dažāds. Jāņem vērā, ka latvietim muldai, lejasvācu *molde* vai *molle*, pat nav sava nosaukuma. Pēc nosaukuma šķiet, ka latvietis šo gareno seklo, iekšpusē izdobto un uz āru izliekto trauku ir iepazīnis un aizguvis no vāciešiem. Arī lietuviešiem muldai nav sava nosaukuma, bet Augšzemes

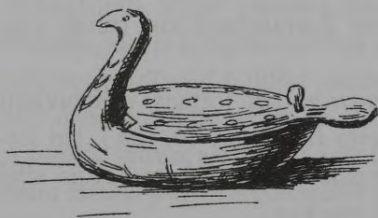
latvietim (Subatē), tāpat kā vācietim, tas ir trauks (abra) maizes cepšanai, (it sevišķi kviešu miltu iejaukšanai), un viņš to sauc par *muldu*, *muldiņu* (maizes *muldiņu* u. c.), mazgājamo muldu (bērnū, kas vēl neprot sēdēt, mazgāšanai). Vispār *muldu* lieto arī putraimu, sēklu u. c. vētišanai (*niekāt*), lai tos attīrītu no sēnalām, čaumalām.

Kopš seniem laikiem latvietis ir pazinis un iemīlojis lēzenus visdažādāko formu īlodai līdzīgus traukus. Tiem visumā bija viens nosaukums, proti, *kauss*. Tas bija dziļāks par muldu un katrā ziņā apaļš. Tagad par katru atsevišķi.

Latviešu ģimene, kad viņai vēl nebija māla īlodu vai šķīvjū, ēda no izdobtiem muldas vai īlodveida traukiem (sk. 238. un 239. att., 60. lpp.).

Koka šķīvjī, šķiet, ir relatīvi jauni, jo tiem neatrodam nevienū latvisku nosaukumu. Tie bija gan lielāki, gan mazāki īlodām līdzīgi trauki, no kuriem ēda vai nu kopīgi, vai pa vienam (sk. 240. un 241. att., 61. lpp.).

Koka *karote* (no vārda *kert*) ēšanai, *pavārnīca*, *pavārne* ēdiena vārīšanai, karote krējumam — *kreijoklis* (no vārda *kriet*) ir visdažādākā lieluma un ļoti senas, un tiek lietotas arī tagad (sk. 231.–235. att., sākot no 58. lpp.).

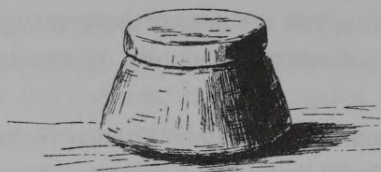

299. att.

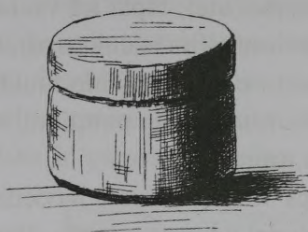
Sālstrauks, ko lika uz ēdamgalda, bija izdots koka trauciņš. Iepriekš jau esam apskatījuši *bunķi* (*bukī*), *dupi* (*dupli*), *ķulpi* (sk. 205.–207. att., 48., 49. lpp. un 244. un 246. att., 62. lpp.). Tie visi ir gan četrkantaini, gan ieapaļi, lielāki un mazāki trauciņi. Lielākos lietoja kā sāls piestas vai rīves. Latviešu etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā

bija vecs 32 cm garš, baloža formā izgriezts sālstrauks (299. att.) no Nurmuižas. Trauka iekšpuse bija izdobta, astes galā ar tapīnu piestiprināts plakans vāciņš veidoja putna muguru un bija grozāms.

Sviesta trauku latvietis uz sava ēdamgalda nelika. Saimniece katram saimes loceklim paredzēto sviesta pikuci uzlika uz maizes, vai — vēlākos laikos — ar nazi uz šķīvjā malas. Tomēr trauks sviestam bija vajadzīgs, kad uz vienu vai vairākām dienām bija jāiet vai jābrauc darbos tālu no mājām. Latvietis to sauca par *bunduli*, *bundžu*, deminutīvā *bundžiņa* jeb *bundziņa*, iespējams tāpēc, ka fonētiski un jēdzieniski tas atgādina *bungas*. Visas šo vārdu formas, šķiet, savā starpā ir radniecīgas, jo *g* un *d* mija latviešu valodā nav nekāds retums, sal., vārdu *Indriķis* un blakus tam vārdu *Ingus* ("Heinrich"). *Bundža* vienlaikus apzīmē gan trauku, gan vēderu. Apaļā forma un iekšējais iedobums abos gadījumos ir līdzīgs. Tagad šādus traukus, kurā var ielikt no mārčiņas līdz 4 mārčiņām sviesta, ar uzliekamu vāku, virpo ļoti dažādus (300. att. no Jaunaucē). Senos laikos sviesta trauku ar vāku izdoba un izgrieza (301. att. no Džūkstē). Arī

300. att.

301. att.

Lietuvā ir redzēti izgrebti sviesta trauki, saukti *kupkiki* (302. att. no Jurbarkas). Tādu pašu trauku sauc arī par *cibu* jeb *čibu*, it īpaši Vidzemē. Dažreiz tas ir līdzīgs bieteī (*pēc rācieņa*) un ir taisīts no apses. Ganiem un arī gājējiem tajā liek iekšā sviestu vai biezpienu (*biezu pienu*) vai arī gaļu pavalgam.

Par latviešu vissenāko dzeramtrauku mēs varam uzskatīt izdobto *kausu*. Kausi ar slīpu rokturi jau iepriekš (264.-267. att., 84. lpp. un turpm. lpp.) aprakstīti.

302. att.

No vāciešiem aizgūtais nosaukums *biķeris* (*biķerītis* tautasdziesmā) sākumā, šķiet, ir attiecināts uz latviešu izdobtajiem dzeramtraukiem (droši vien bez roktura).

Ļoti līdzīga *kausam* (pēc formas) ir lietuviešu tauku grūžamā piesta (208. att., 49. lpp.), bet latvietis, vismaz Zemgalē, šim nolūkam lietoja silei vai muldai līdzīgus traukus.

No izdobtajiem ēdienu traukiem pievēršamies smēļamajiem kausiem, ko latvietis lieto gan pirtī, gan laivā, lai izsmeltu ūdeni. Viens tāds, no bērza vai apses izdobts un izgriezts, izskatās kā liela pavārnīca, tikai ar īsu kātu un kalpo pirtī, ūdens uzliešanai karstajiem akmeņiem (303. att. no Dobeles). Šo smēlamo kausu šādai vajadzībai sauc par *garmeti* (no vārda *gars*, dsk. *gari* un *garaiņi* un *mest*).

Citāds ir *kaušlis* no Griezes (304. att.), kas atšķiras no lielas, garenas karothes ar nošķelto priekšgalu.

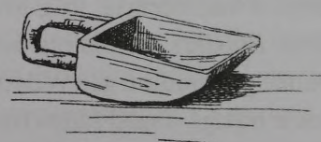
Trešais paraugs ir četrkantains trauks ar mazliet uzliektu priekšgalu (305. att. no Dobeles) ūdens aizturēšanai; tā rokturi var satvert ar visu sauju. Šā smēļamā

303. att.

304. att.

305. att.

trauka senais nosaukums ir *kausiņš*, kas neapšaubāmi norāda uz tā sākotnējo formu.

Miltu vai graudu iegrabšanai lieto mazas liekšķeres ar īsu kātu (306. att.).

Augšzemē vēl ir sastopamas mazas naudas kastītes (307. att. no Subates), kuras jau 50 gadus netiek vairs lietotas. Tās bija mazas garenas četrkantainas silītes ar bīdāmu vāciņu, iekšpusē pārdalītas ar šķērssieniņu uz pusēm; viena — sudraba naudas glabāšanai, otra — vara naudai; papīra naudas toreiz vēl nebija. Šo koka *naudas lādi* vīrs, protams, nenēsāja kabatā, bet glabāja sava apģērba tīnē.

306. att.

307. att.

3) Cilindriski trauki

Ļoti raksturīgi un plaši izplatīti ir daļēji vai pilnīgi cilindriskas formas izdobti trauki. Šo trauku īpatnība ir tāda, ka tos novieto nevis gulšus, bet stāvus. To augstums, kā arī platums, protams, ir ļoti dažāds. Tie visi ir taisīti no koka blukšiem, kurus izzāģēja stumbra atbilstošajā vietā, bet, kad vēl nepazīna zāģi, izcirta ar cirvi. Tagad Baltijas zemēs diezīn vai tādus vairs taīsa, bet mūsu paaudzei tie ir mantojumā no vectēviem. Ir zināms, ka šim nolūkam labprāt izvēlējās kokus ar bojātu, satrunējušu serdi. Izdoba koka serdi, kluci nomizoja un cilindra veselo sienu atstāja puscollas biezumā vai arī biezāku. Protams, cilindram bija nepieciešams dibens un arī vāks. Senie meistari augstākā mērā atjautīgi prata iestrādāt cilindra gropē dibenu. Pirmajā brīdī tas šķiet mīklaini. Mans lietpratīgais liecinieks no Subates stāstīja, kā, piem., bojāto serdi *izdrāž* no liepas bluķa un veselajā kokā iegriež gropes trauka dibenam. Ņemot vērā cilindra iespējamus negludumus, dibenu neievīka ar cirkuli, bet uzzīmēja uz dibenam paredzētā dēļa gar cilindra iekšējo malu. Izgriezto dibenu no apakšas iestūma cilindrā, līdz tas cieši iegūla iegrieztajā gropē, un, kad svaigā koka cilindrs izkalta, tas nelaida garām šķidrumu. Pēc dibena ielikšanas trauku mēdza arī novārīt un žāvēt, tad dibens turējās vēl ciešāk (Dundaga). Visiem traukiem, kas taisīti no bluķa (*no viena koka*) ir kopejs nosaukums *vienkocis*. Vācu valodā šādu apzīmējumu lieto laivām, kas taisītas no viena koka stumbra. Ar šo vienkāršo vārdu *koci* apzīmē gandrīz vienīgi no sāna izdobtu bišu stropu; *kocenis* (vīr. dz.), *kocene* (siev. dz.) ir arī cilindrisks trauks ("Futterm"). *Kocis* nozīmē to pašu, ko *dore* (no vārda *durt*, 'grebt'). Līdzīgi kā mežā augošā kokā izdobts cilindriskis mājoklis bitēm nozīmē to pašu, ko no apaļa koka gabala izgrebts cilindriskis trauks.¹ Nobeidzot vēl viens to apzīmējums — *staņģis*,

¹ Stenders vārdnīcā (pēc Langes) skaidro vārdu *dzelme* (no *dziļš*) — "iedobums bišu stropā" un arī "katrs no viena koka izdobts trauks".

staņgelis, staņķis, standa (no vārda *stāvēt*). Šādu trauku lietošana ir ļoti daudzveidīga; tie aizvieto spaini, ķipi, miltu kasti, putras spaini ar diviem dibieniem (*duidibenu*) un kalpo kā medus vai sviesta trauki, mucīņas, labības mēri u. c.

Apskatīsim dažus no tiem pamatīgāk.

308. attēlā no Griezes redzams piena spainis *vienkocis*, kam ir tāds pats rokturis kā galdiņu spainim (286. att., 92. lpp.), ko jau esam apskatījuši. Tas ir līdzīgs dēlišu spaiņiem, kam rokturis ir ieāķēts abās pretī esošajās osās. Šos traukus labprāt taisīja no apses, jo tā ir miksta, vieglāk apstrādājama, kā arī tāpēc, ka tieši šim kokam, kad tas kļūst vecāks, bieži ir bojāta serde.

308. att.

309. att.

310. att.

Lai aizkavētu *vienkoča* plaisāšanu, to parasti apstīpoja tāpat kā dēlišu trauku. No tā varam secināt, ka latvietis ir pazinis stīpas jau pirms dēlišu traukiem (sk. 41. lpp. par stīpām ap dzirnakmeni).

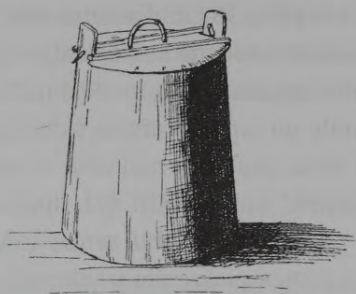
309. attēlā redzams izdobts ķipsis ("Kipp") ar ieliktu dibenu un stāvu rokturi, kas drošības labad apjozts ar divām stīpām.

310. attēls no Griezes rāda uz augšu nedaudz sašaurinātu *vienkoci* no melnalkšņa stumbra. Gan augšā, gan apakšā tam ir pa divām lazdas stīpām, tas ir viena spaiņa tilpumā, un tagad tajā uzglabā miltus.

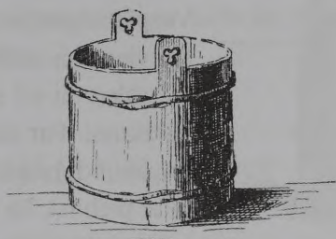
Gandrīz divtik augsts, tīnei līdzīgs *vienkocis* no seniem laikiem atrodas Griezes Ķesterāta mājās. Tas ir 65 cm augsts, augšgalā 18 cm plats, ar osām un vāku, un tagad kalpo miltu glabāšanai (redzams jau 166. att., 22. lpp.).

Sakā pirms 50 gadiem bija šādi, līdz 2 pēdām augsti trauki bez vāka, saukti par *staņķiem* (no vārda *stāvēt*), kuros uzglabāja brūklenes.

Kādreiz Kurzemē un Vidzemē tik pazīstamais un tagad gandrīz jau aizmirstais *druvnesis* (sal. *druva*, 'tīrums', *nest*) ir *vienkocis*, kurā lēja skābputru, ko dot 2–5 strādniekiem līdz uz lauka. Trauks no Džūkstes ir taisīts no melnalkšņa ar cauru vidu, tā augšējā dibena malā tam bija 2 collas kvadrātveida spundes caurums ar spundi, tāpat kā vēlākiem un tagadējiem skābputras spaiņiem (*duidibeniem*) (96. lpp.) no dēlišiem.

311. att.

312. att.

Dravnieki Augšzemē tādā pašā veidā gatavoja traukus medum — *vienkočus*, *spanņus* jeb *staņģus*. Šādu medus trauku gatavošanai labprāt izmanto liepas stumbru ar dobu vidu. 311. attēlā no Subates redzams medus trauks, kas izskatās tā, it kā būtu taisīts no dēļiem ar cieši piegulošu vāku kā sviesta spainim un ar mazu osiņu tā vidū vāciņa noņemšanai.

Kāds cits medus trauks (312. att.), arī *vienkocis* no Neretas, ir 34 cm augsts, 40 cm plats cilindrs, kam osas jau izzudušā vāka turēšanai un divas koka stīpas augšdaļā un apakšdaļā.

Šādas formas trauki kādreiz lietoti arī sviesta glabāšanai.

Vienkoči — medus trauki — ir plaši izplatīti visā Austrumeiropā līdz pat Āzijai. Medu šajos traukos sūtīja no Orenburgas līdz pat Baltijas jūrai. Nesen es pats redzēju šādu cilindrisku trauku. Tā augstums bija 28 cm, platumā nedaudz šaurāks. Sienas apmēram 3 cm biezas. Apaļais vāciņš augšdaļā bija vienkārši uzspiests, un tas neiegūla gropē.

Vienkočus lietoja arī kā sālstraukus, piem., Augšzemē (sk. 62. lpp.).

Muciņas veida *vienkoči* ir atrodamī Vecpiebalgā, Dobelē un Jurbarkā, bet droši vien tie ir lietoti visā zemē. Tie ir sašaurināti abos galos, ar spundes caurumu vidū un stīpām galos. To izmēri ir ļoti nelieli. Jurbarkā šādas mucinā bija alum, bet diemžēl tās izmēri man nav nodoti.

Kādam iebūvietim Dobeles tuvumā ir šāda ļoti smalki apstrādāta mucinā (313. att.), kura viņam ir mantojumā no senčiem, bet šodien vēl to lieto degvīnam. Mucinā, kuras augša un apakša ir sašaurināta, garums ir 30 cm, dibenu

313. att.

diametrs — 15 cm. Attēlā tai katrā galā redzamas divas koka stīpas, jo, pēc īpašnieka izteikumiem, mucai tās agrāk ir bijušas, bet tagad ir nomainītas ar vienu dzelzs stīpu katrā galā. Abi mucas dibeni ir iestrādāti gropēs, bet kā, to viņš nezina pateikt. To gan ir iespējams noskaidrot (sk. 101. lpp. un turpm.). Latviešu muzejā Rīgā atrodas no koka

314. att.

stumbra izdobta 35 cm gara, 18 cm diametra mucīņa (no Vecpiebalgas) ar pavisam nedaudz sašaurinātiem galiem, kas vienādos attālumos apjozt ar 4 koka stīpām (314. att.). Netrūkst tai arī spunde un tapas caurums šķidrums iztecīnāšanai. Par šāda sena trauka nosaukuma — *muca* — iespējamo rašanos esam jau runājuši (91. lpp.). Gribu tikai piebilst, ka no viena koka izdobtā senlatviešu *muca* laika gaitā ir kļuvusi līdzīga svešzemju traukiem.

Beidzot šeit es vēl pieminu jau agrāk (21. lpp.) aprakstīto cilindrisko no liepas kluča izgatavoto labības pūru (60 cm augsts, 44 cm diametrā), kas tagad apjots ar dzelzs, bet senāk ar koka stīpām.

Vēl pievienojas pilnīgi jauns seno latviešu *vienkoču* izmantojums: dārzā pie koka stumbra pieliktais izdobts strazda būrītis (citur un arī pie mums parasti to sanaglo no 4+2 dēļiem).

Pirms mēs tālāk runājam par cita veida traukiem, attēlos aplūkosim seno latviešu grebļus, ar kuriem izgatavoja visdažādākos traukus. 315. attēlā redzamais *greblis* jeb arī *skrīpsts*, *skrapstiņš*, ir paredzēts karošu u. c. grebšanai, 316. attēlā ir *kaseklis*, 317. un 318. attēlā ir divi *liceņi*, kas kalpo lielāku trauku, piem., labības liekšķeru u. c., izdobšanai (sk. atsauci 90. lpp.). Ar šiem, lai arī ļoti derīgiem darbarīkiem nepietika, lai izdobtu *vienkoci* visa koka gabala garumā. Tie kalpoja darba beigās smalkākai apstrādei. Pirmo, rupjo darbu, darīnot siles un muldas, paveica ar cirvi — tāpat kā šodien darīnot *vienkočus*, *lieto* kaltu ("Meissel") vai bronzas laika cirvi ("Kelt"), kura visdažādākās formas atrod pirmskristietības apbedījumos. Par pēdējo es neņemšu spriest, jo lietpratīgi arheologi to joprojām uzskata par kara ieroci. Turpmākie pētījumi atrisinās šo bronzas laika cirvja ("Kelt") mīklu.

Pārskatot iepriekš teikto un ņemot vērā visai pieticīgās mums sniegtās ziņas un ierobežotās apskates iespējas, nākas secināt, ka šeit parādītie trauki nav ne tuvu visi izdobto trauku paraugi, kas vēl atrodas latviešu mājās un rokās.

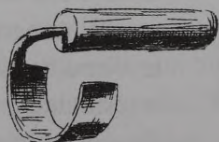
Arī tie, kas vēl eksistē, varbūt ir tikai maza daļiņa no tā, ko tauta kādreiz pratusi izdobt no koka bluķa. Varam tikai secināt, ka senatnē šādu trauku bijis ārkārtīgi liels daudzums. Tomēr no apskatītajām formām, kuras mēs iepazīnām, redzams, ka trauki un tvertnes bijušas visai nelielas un ne tuvu nav sasniegušas

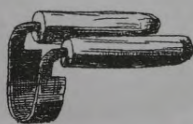
315. att.

316. att.

317. att.

318. att.

vēlāko laiku mucinieku vai galdnieku taisīto priekšmetu izmērus. Te jāņem vērā to laiku vajadzības, pārtikas krājumi un īpašums, kas dažādos laikos ir bijis dažāds un, kultūrai attīstoties, palielinājies.

3. TRAUKI NO KRIJĀM UN MIZAS

Droši vien senāk, pirms cilvēks sāka apstrādāt lielāku vai mazāku cieta koka gabalu, lai no tā izgatavotu kādu trauku, viņš bija jau daudzkārt izmantojis visur pieejamo un brīžiem tik viegli nolobāmo koka mizu. Vēl šodien latviešiem ir daudzas tvertnes un trauki no krijām un mizas. Kā latvietis sauc šos materiālus, cik plaši tie izplatīti, un uz ko viņš attiecina dažādos nosaukumus?

Tāsis (tāša), tāse (-es), visbiežāk lietots dsk., lietuviešu *toszis (-io)*, vārda plašākā nozīmē ir koku (sevišķi bērzu) plānās vairākslāņainās mizas virsējā smalkā kārtā.

Miza, tā parasti sauc plāno kārtiņu, kas ir ap augliem, augiem ap kātiem vai jaunām krūmu vicām, kā arī kokiem.

Luba (-as), vārdnīcās tulko kā 'gari jumtu šķindeļi' ("lange Dachschildel"), ar to ir domāts plēsts egles koks, ko mežainajos apvidos izmantoja un izmanto jumta segumam. No tā lubu jumti ir dabūjuši savu nosaukumu, sal. *lobīt* un lietuviešu *luobas*. Bet vārda sākotnējā nozīme ir 'bērza un liepas ārējā miza'. Pie tās pašas ģimenes pieder vārdi *lupt*, *lupināt*, lietuviešu *lupti*, 'mizot'. Latvietis sākotnēji jumšanai lietoja *lubu* — nolobītu egles mizu, vēlāk viņš sāka plēst egles koku. Vēl tagad, dzīvojot nabadzīgos apstākļos, viņš ar egles mizu nosedz pirti, bišu stropus u. c.

Maukna (Dundaga), pēc Ulmaņa domām, arī (dsk.) *mauknes* jeb *maukni*, ir egles miza, ko klāja uz jumta zem lubām, lai mājā neiekļūtu lietusi. Pēc pamatdarbības vārda nozīmes (*no-*) un (*uz-*) *maukt* 'vienu pāri otram uzvilkt', 'novilkt vai nomaukt', 'noaut', 'uzrotīt', es domāju, ka *mauknu* ne vienmēr ieguva no augoša koka ar vertikālu vai horizontālu iegriezumu palīdzību, bet bieži vien to ieguva sulas *gremzdu laikā* no tikko cirstiem kokiem, nomaucot egles mizu nesagrieztu. Tā uzreiz dabūja gandrīz gatavu cilindra trauku, kam bija jāieliek tikai dibens. Te prātā nāk kārklu stabulītes, kādas zēni taisa pavasaros.

Krija (-as) vispārīgi arī domāta koka miza, bet tā parasti apzīmē koka mizas kārtu, kas ir starp ārējo, bieži vien nelokāmo mizu un pašu koksni, vairāk vai mazāk ar to saprot arī koka lūkus. Augšzemē *kriju* sauc arī par *bieziem lūkiem*. Ar *kriju* visbiežāk apzīmē iepriekš pieminēto liepu mizas slāni. Bet, ja ir runa par *bieziem lūkiem*, jāievēro, ka vārds *lūki* ir saistāms ar vārdiem *locīt*, *lunkans*

un *loks*. Dažu koku *lūkus*, kas ir līdzīgi pavedieniem, īpaši liepas, nevar pilnīgi pie krijas pieskaitīt, jo tos lieto pīšanai, nevis trauku gatavošanai.

Koki, kuru mizu vai kriju latvietis uzskatīja par visderīgāko, bija vārdi: *bērzs*, tad *alksnis* un *pīlādzis* (no lībiešu valodas *pīlgo*, *pīļog*) jeb *sērmokslis*, *sēрмаukslis*, *purene*, *puzene*, un beidzot *liepa*, *vīksna* un *egle*. Izņemot liepu un vīksnu, pārējo koku mūsu mežos ir vēl diezgan, bet kādreizējie liepu meži to lokano, izturīgo un tik noderīgo lūku dēļ gadsimtu gaitā ir gandrīz pilnīgi iznīcināti.

Pēc šajā nodaļā apskatīto priekšmetu darināšanai nepieciešamo materiālu apraksta pievērsīsimies pašu priekšmetu dažādajiem nosaukumiem. To ir ārkārtīgi daudz, tāpēc skatoties tikai nosaukumus, var rasties sajukums pašu priekšmetu daudzveidībā. Tie lielākoties ir izplatīti visā latviešu apdzīvotajā zemē, bet dažādos novados (citviet pat vienā) apzīmē priekšmetus no dažādiem materiāliem, formām un ar atšķirīgu lietojumu. Mums neatliek nekas cits, kā šos nosaukumus vispirms apskatīt pēc to etimoloģiskās nozīmes un pēc tam aprakstīt dažādo grupu formas. Tikai tā izvairīsimies no liela sajukuma.

Latviešu visizplatītākais nosaukums, kas apskatīts šajā nodaļā, ir *vācele* (Stenders min arī *vācelis* (vīr. dz.), deminutīvā *vācelīte*. Stenders to skaidro šādi: kārba ("Paudel") ar vāku, trauks no mizas. Atsauksšanās uz *vāku*, manuprāt, nav nepieciešama, jo latvietim ir daudzas *vāceles* bez vāka un tādas, kam vāka nemaz nav bijis. Pamatvārds varētu būt *vākt*, piem., *novākt*, *savākt*, *ievākt* 'salasīt traukā un nogādāt zem jumta'. Atbilstošs lietuviešu vārds *wokti* nozīmē 'pļaut', bet ar to varētu būt domāta arī siena vākšana. Protams, etimoloģiski vārds *vāks* ir ar to saistīts. *Vāceles* pamatnozīme ir trauks bez konkrētas norādes par materiālu un formu.

Tautasdziesmās *vācele* bieži minēta, piem., kā *ganu vācele* 'ganu zēna brokastu trauks', *adīkļu vācele* 'trauks, kurā glabājas adīklis', *linu sēkļu vācele* 'trauks, kurā ir tikai linsēklas', beidzot arī, poētiski runājot, — *dziesmu vācele*.

*Ciema gani, baltgalviši,
Vai brokasti paēdāt?
Mēs ēdām, paēdām,
Jūsu tiesa vācelē.*

Hirtenbuben des Dorfes, ihr Flachshaarigen,
Habt ihr Frühstück gegessen?
Wir haben gegessen, sind satt geworden,
Euer Teil ist in der *vācele*.

(A. B. 4314)

*Ritu, ritu par kalniņu
Man' adīkļu vācelīte;
Par mazami britiņāmi
Rit es pate adītāja.*

Hin über die Berglehne
Rolllt mir mein Strickkörbchen;
Über ein kleines Weilchen
Wird die Strickerin selbst hinrollen.

(A. B. 1030)

<i>Es aizmirsu brālīšam</i>	Ich habe dem Bruder (an meinem Hochzeitstage)
<i>Nekārusi skārtelīti,</i>	(Mein) Geschenk zu reichen vergessen,
<i>Kad brālītis man aizmirsā</i>	Weil der Bruder mir
<i>Linu sēklu vācelē.</i>	Die Leinsaat im Behältnis vergessen.

(A. B. 550)

Skārtele (no vārda *kārt*) ir dāvana, ko ligava pasniedz saviem radniekiem u. c., jo viņa to apdāvināmajiem uzkar uz rokas vai pārliiek pāri pleciem.

<i>Kad es augu brālīšos,</i>	Als ich erwuchs unter den Brüdern (in der Heimat),
<i>Man bij' dziesmu vācelīte;</i>	Hatte ich eine <i>vācele</i> voll Lieder;
<i>Kad aizgāju tautiņās,</i>	Als ich dem Manne folgte,
<i>Tad apgāzu kalniņā.</i>	Da schüttete ich sie aus auf dem Hügel.

Meitene ir dziesmu zinātāja un liela dziedātāja; kļūdama precēta sieva, darba un rūpu dēļ viņa aizmirst jaunības dziesmas.

Līdztekus *vācelei* ir dažādi trauki no mizas, piem., *kocis*, *ķocis*, *čočis* (augšzemnieki ar to apzīmē pirmo nosaukto, kā *čēve* pirms *kēves*). Šis nosaukums apzīmē no *koka* darinātus traukus. Jau iepriekš esam runājuši par *vienkoci*, no kluča izdobtu trauku. Taču *kocis* jeb *ķocis* var būt taisīts kā no bērza, tā arī no jebkura cita koka mizas, no platiem plēstiem priežu skaliem vai pīts no kārķu klūdziņām. *K* pārtapšanu par *ķ* var salīdzināt ar lietuviešu *kiauzsa* un latviešu *kauss*, un tas pats redzams lietuviešu *kauszas* un *kiaulē*, latviešu *kuilis*.

Cits iemīļots nosaukums ir *grozis* (vīr. dz.), *groze*, (siev. dz.), deminutīvs *grozītis* jeb arī *grezele*. Ar pirmo trauka nosaukumu Augšzemes latvieši saprot kārbu no liepas mizas ar vāciņu, *grezele* ir mazāks trauks bez vāka. Bieži vien šis nosaukums apzīmē arī traukus, kas ir pīti no šaurākiem vai platakiem priežu skaliem. Visiem šiem traukiem ar ieapaļu vai četrkantainu dibenu ir apaļīgi izliektas malas. Nosaukums cēlies no vārda *griezt*, *sagriezt* 'apaļīgi saliekt kopā, savīt kopā riņķveidā', sal. vārdu *grozīt* (bieži lietots) 'griezt riņķī'. Laikrakstā "Austrums" (1896, 6, 585. lpp.) pie vārda *grezele* ir norādīts uz īpašības vārdu *greizs* 'vīts' un teikts, ka *grezele* esot spirālveidā pīta no plēstiem priežu skaliem.

Ciba, deminutīvā *cibiņa*, (sal. igauņu *kipp*, seno ziemeļģermāņu *cifi* 'trauks') izplatīts apzīmējums nelieliem, no dēļiem izgrieztiem traukiem ar vāku, kas domāti ēdienam.

Kārba un *kārpa* visbiežāk sastopamas uz austrumiem no Cēsīm un arī Augškurzemē, tātad — raksturīga tieši augšzemniekiem (deminutīvs *kerbele*). Pirmais

nosaukums apzīmē no bērza vai alkšņu mizas gatavotu trauku ogu lasīšanai, otrs pārsteidzošā kārtā apzīmē maisiņu (*kulīti*) graudu mērīšanai, domājams, ka sākotnēji arī tas ir bijis trauks no koka. Nevienš cits pamatvārds te nebūtu domājams kā vācu “Korb”, ‘kurvis’, tāpat kā lietuviešu *karabas* pie Jurbarkas. Patskanis *a* starp līdzskaņiem *r* un *b*, šķiet, te tāpat labaskaņas dēļ iestarpināts kā vārdā *darabs* vārda *darbs* vietā pie latviešiem dienvidrietumu Kurzemē pie lietuviešu robežām. Latviešiem visumā nepatīk tīrā *o* skaņa. Šis nepatīkas dēļ pret *o* daudzos citos apvidos latvietis no vācu vārda “Korb” ir izveidojis *kurvi*, savukārt kursiskajās izloksnēs no tā nepieciešamības dēļ ir iznākusi *kore*¹, tāpat kā no vārda *durvis* (“Tūr”) — *doris* jeb *dores*. Jāņem vērā, ka *kārba*, *kārpa* un *ķerbele*, kā arī *kurvis* un *kore* apzīmē ne tikai no kārķļu klūdziņām, bet arī no cita materiāla gatavotu trauku.

Kriecis — tā Dundagā sauc no šauriem plēstiem priežu dēļiņiem vaļīgi sapītu trauku. Šā vārda etimoloģija man nav zināma.

Vezis — tā Kabilē senāk sauca no smalkām lazdas koka *sloksnām* (no vārda *locīt*) cieši sapītu trauciņu ar vāku sieviešu rotaslietu glabāšanai. Tā kā vāks ir šā trauciņa būtiska sastāvdaļa, šķiet, tā nosaukumam ir saistība ar vārdiem *vāžu*, *vāzu*, *vāzt*, lietuviešu *vožti* ‘uzvāzt vāciņu’.

Čubule (Ilūkste), pēc Ulmaņa arī *čubuls* un *čūbals*, ir tūta (“Dūte”) no bērza tāss ogu lasīšanai.

Tumbaka (Auce) ir ogu tūta no bērza tāss, kurai Ulmanis min vēl līdzīgo vārdu *tumaka*. Šķiet, ka pirmajā vārda formā *mb* ir ar nolūku, lai to nodalītu no vienkāršā *m*. Nevaru droši apgalvot, vai šim vārdam ir sakars ar krievisko *тумакъ* ‘belziens ar dūri’, jo trauciņam ir dūres forma, vai arī, kā domā Ulmanis, tas varētu būt identisks ar *kumbatu*, *gumbatu*, lietuviešu *kuntas* ‘tūta no koka mizas’ (sal. vārdus *kumbāt*, *gumbāt* ‘sarullēt’).

Turzas (Ulmanis), tūtas meža ogām no koka mizas, nosaukums varētu būt cēlies no vārda *turēt*; *rz* arī šeit varētu būt nomainījies vienkāršo *r*, kā tas ir ar vārdu *tērzēt*, sal. lietuviešu *tarti*, “sagen” ‘runāt’. Tādā pašā nozīmē *turzai* blakus ir *kurze*, un *k* šeit varētu būt aizstājis *t*, kā tas ir latviešiem arī citos piemēros pirms guturālā patskaņa *u*. Latvietis labprāt saka *Markus*, *Martus* = *Mārtiņa* vietā, tāpat kā *Ingus*, *Indus* = *Indriķa* vietā. Bauskas apkaimē šo bērza tāss tūtu sauc par *ķurziņu*, kas tāpat būtu attiecināms uz vārdu *turēt*, jo palatālā skaņa *k* ir tuvāk zobenim *t* nekā guturālai skaņai *k*. Bet, ja turpat šo pašu tūtu sauc arī par *turpiņu*, tad *p*, šķiet, ir visai mīklains. Kabilē tāmnieku dialektā šo priekšmetu sauc par *korzi*.²

¹ Iespējams arī, ka ziemeļrietumu Kurzemes lībieši somu vārdu *koor*, kas nozīmē tūtai līdzīgu no mizas taisītu trauku, atnesuši latviešiem no somu dzimtenes.

² Sk. “Austrums”, 1893, 4, 386. lpp.

Daudzie nosaukumi liecina, cik svarīgi un izplatīti latviešu tautā bijuši mizu, kriju u. c. trauciņi.

Tagad nonākam pie jautājuma, kāda forma un veids šiem traukiem bijis, kā tie tikuši gatavoti un kādam nolūkam izmantoti.

Tūtas un kurviši no bērza tāss (pīlādža, alkšņa u. tml.) galvenokārt derēja ogu, īpaši meža zemeņu, lasīšanai, kā arī pavalga ielikšanai lopu ganam. Ļoti bieži tie ir cilindriski un līdzinās mazam spainim. Dažreiz, bet ne vienmēr, tāss kreisā puse likta uz ārpusi, jo noplēsta tā pati liecas tādā virzienā. Apaļo dibenu pie cilindra sienām piešuva ar lūkiem vai rupju diegu vai arī iespieda no augšas uz krusteniski saliktiem, malās iestiprinātiem plāniem skaliņiem, kas turēja kopā cilindru.

Abas cilindra malas nevajadzēja sašūt — tās sasprauda ar koka adatu *irbuli*, *virbuli*, no vārda *virbs*, lietuviešu *virbas* 'rikste, spiekītis' ("Rute", "Stöckchen" (319. att.). Nešanai noder rokturis no bērza tāss vai šķeltas kārkla klūdžiņas. Dažreiz roktura garie gali ir izvērti caur dubulti saliktām sienām un iet līdz apakšai, tā saturot trauku kopā. Bieži vāciņš piestiprināts rokturim, kas ļauj vāciņu pagriezt uz sāniem. Zemgalē tādu kurvīti sauc par *vāceli*, bet tam nav vāka, Kabilē to sauc par *kocīti*. To lielumi ir dažādi un var būt līdz pat riju stopu tilpumam.

319. att.

Somiņai līdzīgs trauciņš, kas netiek sašūts: no lazdas vai jauna alkšņa ņem četrkantainu mizas gabalu, gareniski vidū pārlec uz pusēm, tad mizas gabala visi četri stūri paši saliecas kopā, un rodas soma, kura apakšā ir platāka, augšā — šaurāka, un no kuras ogas nebirst ārā. Šādu somiņu vai groziņu Dundagā sauc *kore*, Neretā un Biržos *kārba*, Ilūkstē *čubulis*, Skultē *kurzītis*, Aucē *tumbaka*. Aucē un arī vēl citur salocītos mizas stūrīšus tik ilgi spaida siltos pirkstos, līdz tie sažūst un neveras vaļā, vai arī cauri diviem vieniem un diviem otriem kopā saliktiem stūriem izdur kociņu, kas tos satur kopā (320. att.).

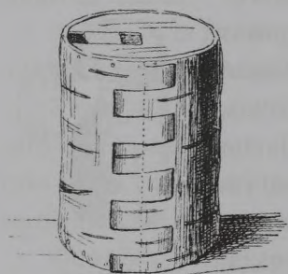
Ļoti izplatītas ir šņaucamās tabakas dozes ("Schnupf-tabaksdosen") no bērza tāss — mazas, kabatas lieluma un arī lielākas tabakas glabāšanai. Pagānu laikos latvieši nepazīna ne šņaucamo, ne pīpējamo tabaku. Tas nebūt nenozīmē, ka turpmāk apskatāmās dozes ir tikpat jaunas, cik tabakas šņaukšana. Es tās uzskatu par daudz senākām kaut vai tāpēc, ka man ir no Subates zināms tieši tāda paša izskata sālstrauks, kas darināts no tāss. Kaut arī latvietis sāli nav ieguvis ne no jūras ūdens, ne izracis no zemes, sāli viņš lietojis daudz senāk nekā tabaku. Turklāt

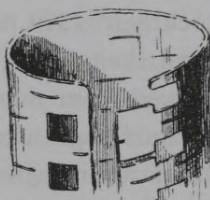
320. att.

somi taisa līdzīgas dažāda lieluma un dažādām vajadzībām lietojamas dozes. To izgatavošanas vienkāršība un smalkums rada iepaidu, ka šī metode varētu būt pirmatnēja, tāpēc ar to atstāj uz mani iespaidu.

Sālstrauks no Subates (321. att.) taisīts šādi. No taisnstūra *tāss* gabala tiek veidots cilindrs. Vienā tāss malā izgriež četrstūra caurumus, otrā malā — taisnleņķa “mēles” (322. att.), kuru gali ir platāki par izgrieztajiem caurumiem. Atliecot “mēles” no augšas uz leju, uzmanīgi tās iebīda caurumos un cieši ieāķē tajos, lai cilindrs būtu perfekts. Lai trauks būtu izturīgāks, tajā kā oderi iebīda otru tāss kārtu, ko sastiprina ar mazām koka tapiņām (kniedītēm). Tāpat iebīda un ar tapiņām piestiprina apakšējo un augšējo dibenu, kas izgriezts no dēlīšiem. Sālstrauka augšpusē ir atvere ar bīdāmu vāciņu.

321. att.

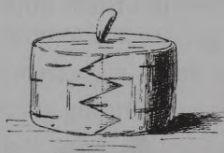

322. att.

Esam nonākuši pie tabakdozēm. Man ir zināma viena tabakdoze no Griezes, kurā glabā tabaku; tai ir cilindriskā forma. Augšējais vāks nav sienās iestiprināts, bet tas izceļams aiz tā vidū esošās ādas cilpas. Dozes dibens iebīdīts starp sienām un piestiprināts ar tapiņām.

Kabatas dozei no Jaunauses (323. att.) ir iecienītā ovālā forma. Citādi savienotās cilindra sienīņas veido citu formu.

Malās ir izgriezti trīsstūrveida caurumiņi. Tiem atbilst izgriezumī starp “mēlītēm” (324. att.), tādējādi sienīņu savienojums veido lauztu līniju no augšas līdz apakšai.

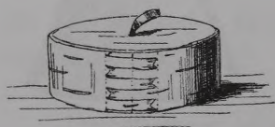

323. att.

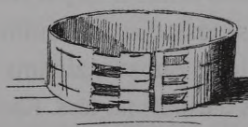

324. att.

Tauta ir radījusi lielu rotājošo formu dažādību. Sienīņu savienojums Subates dozei (325. att.) ir līdzīgs 321. attēlā redzamajam. Savienojuma izgriezumū veids redzams 326. attēlā.

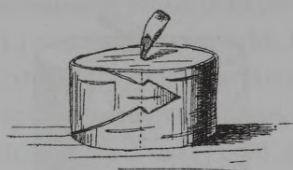

325. att.

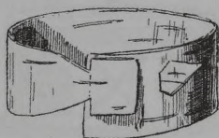

326. att.

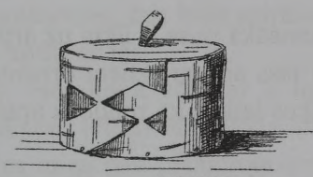
Citus īpaši gaumīgi darinātus paraugus redzam nākamajos trijos attēlu pāros (327. un 328. att., 329. un 330., 331. un 332. att.).

327. att.

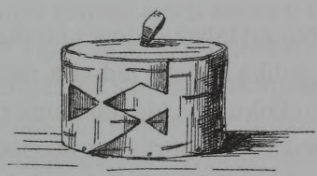
328. att.

329. att.

330. att.

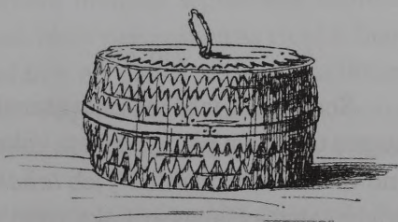

331. att.

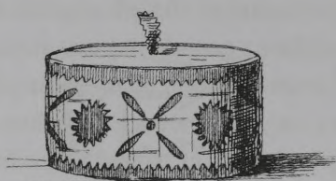

332. att.

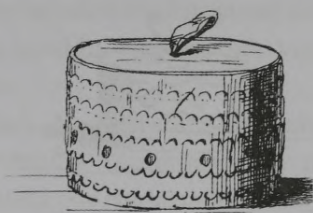
Līdz šim apskatījām trauciņus ar mākslinieciski savienotām sieniņām, bet ir daudz piemēru, kuru kopējā iezīme ir ārējie rotājumi. Sienu savienojums tām nav nemaz redzams. Kaives šņaucamās tabakas dozei (333. att.) iekšējā siena ir saākēta līdzīgi, kā tas ir pirmās rindas piemēros, otra siena visapkārt piestiprināta ar tapiņām, un ap to vēl ir apliktas divas dažāda platuma bērza tāss lentes ar izrobotām malām, kuras pa vidu apjož tāss lentīte ar gludām malām. Vāciņš noklāts ar izrobotām tāss plāksnītēm. Man priekšā ir vēl viena doze, kurai ap ārējo sienu apliktas piecas dažāda platuma izrobotas lentes. Šī doze ir 7 cm gara un tikai 2 cm augsta. Tāpēc lenšu ārējās maliņas ir ar ļoti sīkiem robiņiem un atrodas tuvu cita citai. Arī vāka ādas cilpiņa ir tikpat smalki izrobota.

333. att.

334. att.

335. att.

Kādaī citai dozei (334. att.) tāss kreisā tumšākā puse ir likta uz ārpusi. Tai pa virsu piediegta gaišāka un šaurāka bērza tāss ar izgrieztiem ornamentiem, kam cauri redzama tumšā apakškārta. Jaunākos laikos kā rotājošu apakškārtu izmanto arī krāsainu papīru.

Dozei no Griezes (335. att.) ir dekoratīvi izgriezumi tāss ārējā kārtā.

Tieši tāpat taisītas šņaucamās tabakas dozes atrodamas arī Jurbarkā. Tiek stāstīts par kādu 6 cm garu un 8 cm augstu dozi, kuras sienīņas sašūtas kopā ar dibenu un augšējā mala ir izšūta ar dziju.

Blakus tabakas dozēm no bērza tāss minēšu arī tabakas dozes no raga. Tām ņēma govs ragu, lika karstos pelnos, līdz tas palika mīksts, tad visā ragā vai tā vienā daļā iebāza dozei vēlamā formā izgrieztu koku, kas tad karstumā piešķīra ragam izvēlēto formu. Pēc tam raga ārpusi nokasīja, notīrīja un nospodrināja. Apakšējā galā iespieda un nostiprināja koka dēlīti vai raga plāksnīti, bet raga smailo galu nozāģēja un aizbāza ar koka aizbāzni. No raga apakšgala taisīja lielākas visdažādāko formu un lielumu dozes, un tās ir saglabājušās līdz mūsdienām (336. un 337. att.). Raga šņaucamās tabakas dozes ir ļoti senas, un to nosaukums, proti, *radziņi* (vsk. *radziņš*, "Hörnchen"), ir vissenākais, kāds latvietim bijis tabakas dozei.¹

336. att.

337. att.

Šņaucamās tabakas gatavošanai, tabakas lapu malšanai latvietis lietojis 13 cm augstu un 21 cm platu, no cieta koka izdobtu cilindrisku trauku *tabakas maļamo* (no vārda *malt* "mahlen") jeb *tabakas trinēju* (no vārda *trīt* "reiben"). Jaunākos laikos tabakas lapas ar koka vāļīti saberza mālā blodiņā vai lielākā blodā.

¹ Sk. 86. un turpm. lpp. par dzeramtraukiem no raga un zīdaiņu radziņiem.

Atgriezīsimies vēl uz brīdi pie bērza tāss. 85. lappusē (268. att.) minēts dzeramtrauks, kas ir gatavots no tāss.

Ar bērza tāss sloksnēm latvieši un lietuvieši acīmredzot aptina tolaik vēl dārgos māla traukus, lai pasargātu tos no saplīšanas. 1896. gada Latviešu etnogrāfiskajā izstādē bija ar tāss sloksnītēm viscaur kamolveidā notītais māla pods no Pulkārnes (338. att.). Man stāstīja par lielu māla podu ar divām osām no Jurbarkas apkārtnes, kas bijis spirālveidā no augšas līdz apakšai aptīts ar tāsi.

338. att.

Tam esot koka vāks ar 2 izgriezumiem (iespējams, karošu kātiem) un padziļinājums (vidū) sālij. Pods, visticamāk, kalpojis kā ēdiena trauks.¹

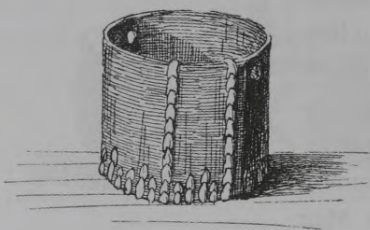
Egles miza nav piemērota smalku trauku taisīšanai. Šeit nav jārūnā par nožēlojamu būdiņu jumtu noklāšanu (sk. I daļa, 32./22. lpp.) vai arī provizorisku bišu koku (*auļu* — spietu ķeršanai, kurus izlika mežā) taisīšanu no egles mizas (sk. I. daļa, 206./219. lpp.). “Austrumā”² ir stāstīts par īpašām kārbām, kurās glabāja sievu aubes (“Frauenhauben”), Kabilē tās sauktas par *miču kočiem*. Tās ir taisītas no *lubām*. Par *lubām* parasti sauc egļu mizas, bet, kad noskaidrojās, ka šīm iegareni apaļajām aubju kārbām ir *uzmaucami vāki*, esmu pārliecināts, ka Kabilē par *lubām* saukta liepu krija. No krijas šādas kārbas latvietis taisījis visos novados; no egļu mizas tās būtu pārāk rupjas.

Liepas krija bijusi ļoti iecienīta, no tās plaši gatavoja dažādus traukus (ar un bez vākiem) tik ilgi, kamēr vien liepu meži spēja dot materiālu.

Šie trauki, īpaši bez vākiem, parasti ir apaļi. Četrstūrainis salocīts gabals veido vertikālās sienas, kuras kopā sašuj ar lūku. Trauka dibenu veido apakšā piešūts aplis. Pēc Riekstiņa stāstītā, mēs varam aprakstīt, kā tika savienotas šāda trauka sienas un dibens. Kārbas sienas vietā, kur saskārās pamīšus saliktie kriju gali, tika nošūtas paralēli divās vertikālās rindās. Caurumus lūku izvēršanai izdūra ar kaula ilenu vai cietu asu kociņu (senākos laikos to nedarīja ar dzelzi). Kā vienu caurumu izdūra, tā ievilka lūku. Dūrienam turp un atpakaļ nākot, kārbas iekšpusē veidojās stepējumu šuve, bet ārpusē, tā kā tiek šūts ar plakanu (ne apaļu) sloksnīti un atpakaļdūrienu mērķēja iepriekšējā dūriena vietā, veidojās ķēdītei līdzīga aukliņa. Sieniņas bieži vien sašuva ar vienkāršiem dūrieniem (sk. 341. un 342. att.). Dibenu veidoja no divām šķērsām saliktām kriju kārtām, durot ilenu caur abām uzreiz. Tādējādi lūks, ar ko šuj, nevar izraut caurumu, jo viena kārtā pasargā otru. Iesūjot dibenu, dūrieniem bija jābūt

¹ Māla trauks trūcīgam cilvēkam arī šodien ir vērtība. Ja bloda saplīst divās daļās, tad lauskās izurbj caurumiņus un gabalus sadiedz kopā, tā ka trauku var kaut cik vēl lietot.

² 1893, 7, 85. lpp.

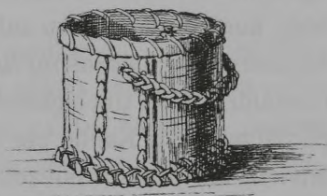

339. att.

izpausties tautas gaume un fantāzija, un vārda *rakstīt* (sk. 26. lpp.) nozīme — gatavot sarežģītu rokdarbu ar krāsainiem rakstiem.

Kriju trauku vai trauku no liepas mizas (bez vākiem) lietošana bija daudzveidīga. Sievai tie noderēja, lai ieliktu adīkli vai šuvekli, vīrs ar to bēra pūrā labību. Riekstiņš no Subates šos traukus sauc par *vieglām vācelēm*. Vāceļu ērtākai celšanai un nešanai to malās ieburtajos caurumos ievēra auklu (339. att.).

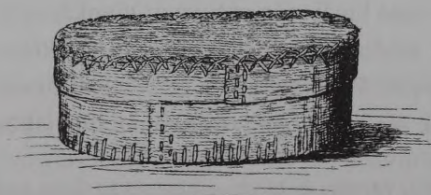
Rotātais adīkla vai šuvekla groziņš (340. att.) no Dundagas nav taisīts no krijām, bet gan no jaunas liepas mizas, turklāt tās tumšākā, zaļganā ārpuse ir likta kārbas iekšpusē, bet gaiši dzeltenā — ārpusē. Dubulti apšūtā mala padara groziņu izturīgāku, no lūkiem glīti nopītā stīpa ir izvilktā pa caurumiem, un iekšpusē to satur iesietie mezglī.

340. att.

Vairākus lielākus — 1–1,5 pēdas augstus un 3 pēdas platus — liepu kriju *kurvjus* (vsk. *kurvis*, “Körben”) redzējām kādā zemnieku sētā pie Dobeles. Dažiem kurvjiem bija neparasti teļādas dibeni. Slapjo ādu uzvilka pār kurvja malām un cieši nosēja ar virvi. Izžuvusi āda bija tik cieta kā bungu āda. Mazākiem kurvjiem bija kriju dibeni. Šie kurvjī lietoti dažādām vajadzībām.

Latvietis no krijām taisīja arī sētuvi, ko sējot nesa ap kaklu apliktā saitē. Ļoti izplatītas bija lielākas un mazākas *kriju vāceles* un *vācelītes* viena stopa līdz ceturdalpūra tilpumā. (Par labības mēriem sk. tālāk.)

341. att.

Mēs nonākam pie kriju kārbām ar vāku. Tās nav četrkantainas kā Krievijas kārbas, bet gan apaļas vai ovālas, un to vāki ir vienkārši uzspiežami pāri apakšējai malai, bet tie neieķeras īpašā rievā, kā tas ir krievu kārbām. Izmērā lielākās kārbas sauc par *groziem*, mazākās — par *grezelēm* (no vārda *griezt*,

grozīt ‘taisīt apaļu’). Izplatīts ir arī vispārīgais nosaukums *vācele*, un te varētu domāt par nosaukuma izcelsmi no vārda *vāks* (“Deckel”). Tajās lika visu iespējamo: miltus, ogas, *pīrāgus*, vilnu u. c. Glītāk apstrādātajās glabājās sieviešu *rotas*, aubes un vērtīgākie lakatiņi. 341. attēlā redzam 35 cm garu, 11 cm augstu *miču vācelīti* (“Haubenschachtel”) no Griezes, kas ir apmēram 50–60 gadus veca.

Kad runājām par senajām pūra lādēm, minējām arī *kriju pūru*. Tas nebija nekas cits kā ovāla liepas kriju kārba, sašūta ar lūkiem un vāku, kas izrotāts ar izšūtām lūku sloksnītēm (sk. iep. 169. att., 26. lpp.).

No dažām latviešu tautasdziesmām, ja mēs esam spējīgi pareizi skaidrot kļūdainos variantus, izriet interesanta atziņa, it kā latvietis arī ūdens nešanai būtu lietojis kriju traukus, lai gan tie nevarētu būt ūdensnecaurļaidīgi. Trīs līdzīgas tautasdziesmas ir par zirgu dzirdīšanu.

<i>Nedzer, manu kumeliņu,</i>	Trink nicht, mein Rösschen,
<i>Neziedotu ūdentiņu,</i>	Wasser, in welches kein Opfer geworfen ist,
<i>Dzer manos brālīšos</i>	Trink bei meinen Brüdern (d. i. in der Heimat)
<i>Baltai kriķu valciņai!</i>	Aus dem weissenRegenbächlein.

(A. B. 4561)

Dziesmas ceturtā rindiņā ir kļūdaina, jo *valks* ir lietus strauts un nekādi nevar tikt pielīdzināts tīram, ar upuriem svētītam ūdenim. Tas nav dzidrs avota ūdens; un, ja tas tā arī būtu bijis, tad nevarētu būt *balts*, bet tikai *skaidrs*. Un beidzot — pilnīgi nesaprotams ir vārds *kriķu* (dsk. ģen.).

<i>Kumeliņ, baltkājiņ,</i>	Rösschen Weissfüsschen,
<i>Nedzer dūņu upītē;</i>	Trink nicht aus dem schlammigen Bächlein;
<i>Dzers' manos bāliņos</i>	Du wirst bei meinen Brüdern
<i>Baltā Krievu vācelē.</i>	Aus dem weissen russischen Gefäss trinken.

(A. B. 4665)

Šajā variantā ir skaidri norādīts uz pretstatu starp strauta dūnaino un balto, resp., tīro ūdeni no avota vai akas. Nav skaidrs, kādēļ trauks tiek dēvēts par *krievu vāceli*.

Visticamākais man šķiet trešais variants:

<i>Nedzer, manis kumeliņis,</i>	Trink nicht, mein Rösschen,
<i>Neziedotu ūdentiņ!</i>	Wasser, in welches kein Opfer geworfen ist;
<i>Dzeri manos brālīšos</i>	Trink bei meinen Brüdern
<i>Baltai kriju vācelei.</i>	Aus dem weissen Borkeimer.

(A. B. 4584)

Sākotnēji šajā dziesmā droši vien nebija ne *kriķu valciņas*, ne *Krievu vāceles*, bet gan tā pati *kriju vācele* vien būs bijusi. Kumeliņiem bija jādzer no tīra kriju trauka, kas aizstāja spaini. Šāda paraža mūs pārceļ uz tālu senatni, kad vēl nebija mucinieku gatavoti trauki. Par tālo senatni liecina arī upurdāvanu mešana dzeramā ūdenī kumeliņam par svētību. Par mana pieņemuma pareizību liecina arī tas, ka abas dziesmas (Nr. 4561 un Nr. 4584) nākušas no vienas vietas, proti, no Kabiles. Vienai teicējai ir bijusi labāka atmiņa un izpratne nekā otrai. *Krievu vācele* (Nr. 4665) no Lielvārdes pie Daugavas, šķiet, ir tā pati pārprastā *kriju vācele*; teicēja nebūs neko dzirdējusi par kriju ūdenstraukiem un apzināti saistījusi šo viņai svešo vārdu ar kaimiņos dzīvojošiem krieviem, kuri vēl tagad ūdeni nesot koku mizu vai kriju (любокъ) traukos. Un senatnē tā droši vien ir darījuši arī latvieši. Cik interesanta liecība par tautu kultūras stāvokli aizvēsturiskajos laikos!

Noslēgumā vēl jāpiemin baltiešu zemē agrāk ļoti iecienītās vieglās kamanas (*ragus*) ar kriju grozu, dēļu grīdu un tai piestiprinātajām sliecēm. Šīs kamanas parasti sauca *važas* vai *važus* (no vārda *vest*, trans.). Viduskurzemē mūsdienās kriju kamanas ir arvien retāk sastopamas (tādēļ kļūst aizvien vērtīgākas) un drīz izzudīs pavisam, jo liepu meži baltu zemes rietumdaļā ir jau gandrīz izcirsti un vairs neauga. Šādas kamanas tagad ienāk vēl no Lietuvas un Baltkrievijas mežainajiem apvidiem.

4. TRAUKI NO PLĒSTIEM DĒLĪŠIEM (GALDIŅIEM)

Šajā vietā mēs vēl parunāsim par sevišķa veida traukiem, kas nav taisīti ne no mizas, ne krijām un kas nav arī pīti. Tos darina no plāniem plēstiem dēlīšiem apaļā vai ovālā formā, tie ir ar dibenu un bieži vien arī vāku. Šie trauki, man šķiet, ir jaunāki par kriju traukiem. Tos var uzskatīt par jaunu soli kultūras attīstībā, kad cilvēkam vairs nepietiek ar viegli iegūstamiem un bez lielas mākas apstrādājamiem liepu lūkiem.

Tā kā viņš vēl nepazīst zāģi, tad plēš no koka blūka plānus dēlišus, nogludina vienādā biezumā, tad saliec un sastiprina. Šie trauki ir stingrāki, izturīgāki, gludāki un tāpēc arī glītāki. No otras puses, šie trauki ar savu smalkumu bija pārāki par dažiem neveiklajiem masīvi izdobtajiem traukiem.

Dēlišus labprāt plēsa no kļavas, liepas, apses, oša, bērza, ozola vai arī kāda skuju koka.

Tos gatavoja šādi. Apaļo priedes vai egles kluci vispirms pāršķēla vidū pušu, tad, sākot no serdes, ar cirvja asmeņa galu pamazām atlobīja vienu gadskārtu

pēc otras un ļoti uzmanīgi noplēsa visā platumā un garumā. Vislabāk tas izdevās parasti tikai pavasarī sulas tecēšanas laikā. No pirmās gadskārtas koksnes bija ļoti šauri dēliši, bet no nākamās arvien platāki un apbrīnojami vienāda biezuma, un gludi dēliši, ka tiem īpaša apstrāde vairs nebija vajadzīga. Lai dēliši iegūtu puscilindrisku formu un lai tie nelūstu un neplīstu, tos, pirms aplieca ap apaļu vai ovālu kluci, novārija. No Subates un Valmieras ziņo, ka plēstos dēlišus esot vēl arī *drāzuši* ar *slīmestu* (sk. iepr. 88. lpp.) uz *slībeņķa*. Šaurāko dēlišu galos iededzināja caurumiņus un sašuva kopā. Sašūšanai derēja liepas lūks vai arī plāna lazdas *sloksnīte*, citreiz arī vica no krūma, ko latvietis sauc par *krūkli*, *krūklenēm* jeb *krūklenājiem*, *Sambucus ebulus*, arī *Rhamnus frangula*, kuru vispirms mērcēja un novārija, lai trausluma dēļ tā neplīstu. Lai gali stingri turētos kopā un neizliektos, ar siltām mitrām sloksnītēm nošuva divas vertikālas šuves.

Šūšanas metodes ir dažādas. Lieto vienkāršo dūrienu (342. att.) vai (sk. iepr. 113. lpp. un turpm. lpp.) arī, kā redzams 343. attēlā no Subates, caur katru caurumu tiek izšūts divreiz, kad, izlaižot vienu, atgriežas iepriekšējā dūriena vidū caur izlaisto caurumu.

Ne tikai latvieši, bet arī lietuvieši nevis sašuj saliktos sienīņu galus, bet tos, *pamīšus salaīžot*, saākē, kā to dara, gatavojot šņaucamās tabakas dozes (110. lpp.) no bērza tāss (344. att. no Jurbarkas).

342. att.

343. att.

344. att.

Trauciņa dibenu parasti iespiež no apakšpuses, bet drošības dēļ bieži vien piestiprina vēl ar koka tapiņām. Lielākiem traukiem (to diametrs ir 3–4 pēdas), lai dibens izturētu lielāku smagumu, no dibena uz sienām vienādos attālumos piestiprina ādas strēmelītes ("Ledersträmelchen").

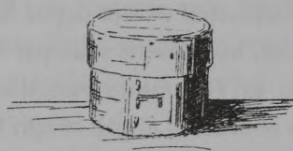
Šādi trauki parasti ir bez vāka, bet, ja tāds ir, to vienkārši uzspiež pāri malām.

Šādu trauku, īpaši kārbu, lietojums ir ļoti dažāds. Ganiem, strādniekiem plāvā vai mežā, tāla ceļa braucējiem, jaunākajos laikos arī skolas bērniem kārbās (ne no sveķaina koka) ar vāku lika līdzī dodamo ēdienu: sviestu, biezpienu, gaļu, speķi, siļķes, žāvētas reņģes u. c. Šādas kārbas bija lētas, vieglas un izturīgas.

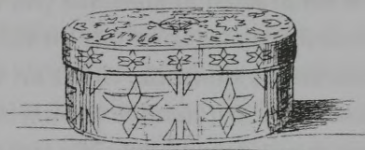
Dundagā tās sauc *kārpa* (sk. iepriekš 108. lpp.), Zemgalē un Augšzemē — *ciba*. Skatoties, cik ilgam laikam *pavalgs* ir paredzēts, latvietis izšķir *dienas cibu*, *div' dienu cibu*, *triju dienu cibu* vai *nedēļas cibu*. Ciba no Viduskur-

zemes (345. att.) ir zemāka par otru cibu no Subates (343. att.) un sašūta ar priekšdūrieniem.

Vēl citas dažāda lieluma ovālas kārbas ar vāku noder sieviešu rotaslietu glabāšanai. 346. attēlā redzam šādu kārbu no *Brizules* muižas — 9 cm augstu, 18 cm platu un 23 cm garu. Ja pārējās kārbas ir no neapstrādāta koka, šī ir sarkanbrūnā krāsā un rotāta ar uzlīmētiem salmiņiem. Uz vāka ir gadskaitlis 1766.¹

345. att.

346. att.

Mazākus iepriekš pieminētos traukus bez vāka izmantoja kā barības mēru zirgiem, lielākos — par vienas ceturtdaļas pūra labības mēru (sk. 342. att.). Tos varēja darināt arī no skuju kokiem.

(Tālāk runāsim par sietu, ar ko vētīja piedarbā uz klona izkultos graudus, lai atšķirtu tos no pelavām. Arī tā apmēram 6 collas augstais apkārtējais loks (ietvars) bija 8–12 pēdas garas, plēstas, plānas priedes sloksnes.)

5. PĪTI TRAUKI

Pīti trauki bija paredzēti tikai sausam saturam, bet ne šķidrumiem. Pinumiem (*vijoklis*, *vītene* no vārda *vīt*, *pītenis* no vārda *pīt*, *režģis*, *sal. režģene* no vārda *režģēt*, lietuviešu *regti* 'pīt') latvietis izmantoja gan plēstus skujkoku skalus, kārklu klūgas, gan arī šauras šķeltas lazdas sloksnītes vai arī sloksnēs sašķeltas koku saknes, arī bērza tāsi un salmus.

1) Pīti trauki no plēstiem priežu skaliem

Pinumi no šaurākiem vai platakiem plāni plēstiem priežu skaliem ir pazīstami ne tikai latviešiem, bet arī citām tautām. Pinums mēdz būt gan vienkāršs un rupjš, gan rūpīgāk izpildīts un smalkāks. Priede sevišķi labi šķēlas no serdes pa gadskārtu joslām (sk. iepr. 116. lpp.). Agrāk tā esot darīts Viduskurzemē. Pavasarī no zaļas priedes iegūtos skalus sasēja kūlīšos un kādu laiku turēja siltumā, lai tos atbrīvotu no sveķiem, pēc tam mērcēja diķī un, kamēr tie vēl bija mitri un lokani, lietoja pišanai.

¹ Šāds rotājums šeit nav nekas neparasts. Dobeļē atrodas jaunākas izcelsmes tumši sarkanbrūna taisnstūra formas kastīte ar uzlīmētiem salmu figūriņu rotājumiem.

Aplūkosim dažus šo pinumu nosaukumus dažādos mūsu zemes novados, kā arī to lietošanu.

Zemgalē to sauc par *skalū kurvi* ("Pergelkorb"), taču šim provinciāli vienkāršajam vārdam nav sakara ar agrāk zemnieku mājās apgaismošanai lietotajiem skaliem, jo par *skaliem* šeit sauc visu, kas plēsts no koka.

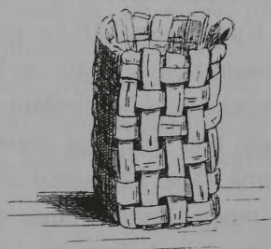

347. att.

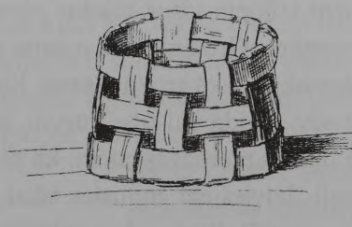
347. attēlā redzams 22 cm garš, 14 cm plats un 14 cm augsts četrstūrainis kurvis (grozs) ar stāvām sienām un ieapaļām sienu malām. Skali ir ne vairāk kā 1 cm biezi, apmēram 5–6 cm plati un atrodas cieši cits pie cita. Groza rokturis — lazdas klūgas lociņš ir glīti apvīts ar plānu koka sloksnīti. Dažreiz dambretveida pinuma laukumiņi izrotāti ar krāsainiem lāsumiņiem. Skalu grozu lielums un lietojums ir ļoti dažāds.

Ganam Talsu apkārtnē ir apmēram vienu pēdu gara, tikpat plata un augsta *gana vācele* (par šā vārda nozīmi sk. iep. 107. lpp.), kuru viņš nes aiz lazdas koka stīpas.

Dundagā no priežu skaliem pītu grozu sauc par *krieci*. Tā dibens ir četrstūrainis. Sienas uzlocītas uz augšu un līdzinās vairāk 347. attēlā redzamajam grozam. Rokturis (*pasainis*, no vārda *siet*) ir no divām kopā savītām bērza rīkstēm. Šo grozu tur sauc arī par *koci* (no vārda *koks*) un lieto kartupeļu lasīšanai. Piekrastē pie Engures *reņģes* un citas zivis nes *reņģu kocī* (348. att.). Tas ir lielāks, augstums ievērojami pārsniedz platumu un garumu; pinums ir vaļīgs un tam nav roktura nešanai. Citi šādi skalū grozi ir zemāki un platāki, un tajos uzglabā neapstrādātu vai kārstu vilnu (349. att.).

348. att.

349. att.

Līdzīgu kurvi sauc par *grozu* (deminutīvā *groziņš*) jeb *grezeli*. Nosaukums norāda uz saistību ar īpašības vārdu *greizs*, no vārda *griezt* 'grozīt'. Kurvis ar šādu nosaukumu atšķiras no iepriekš minētajiem ar to, ka skali no apakšas uz augšu iet nevis taisni, bet slīpi un grozu sienas tāpēc izskatās it kā sagrieztas. Iespējams, minētā etimoloģija bieži vien attiecas tikai uz kurvja apaļo vai

350. att.

ieapaļo formu vai pinamā materiāla griešanu. Ar šo nosaukumu dažviet apzīmē arī no dažādiem citiem materiāliem pītus kurvjus.

Parasti dažāda lieluma *grezeles* ir bez vāka, un zināmos apstākļos tās var būt pat viena pūra tilpumā. Ja to pinums ir pietiekami blīvs, tās var lietot, piem., meža ogu un sēņu lasīšanai (350. att.).

Jaungulbenē skalu grozus sauc par *ķerbelēm* un lieto dārzeņu novākšanai. Šis nosaukums nav plaši izplatīts, un, šķiet, tas ir aizgūts no vāciešiem (sk. arī *kārpu* Dundagā, 358. lpp.).

Kabilē skalus, no kā pin grozu, sauc par *lubām* (sk. "Austrums", 1893, VII, 85. lpp.).

2) Pīti trauki no kārklū klūgām

Nonākot pie pinumiem no kārklū klūgām, rodas jautājums, vai latvietis tos ir pazinis un pinis jau senos laikos vai arī iemācījies no vāciešiem? Par pēdējo it kā liecina plaši izplatītais un visur pieņemtais nosaukums *kurvis*, kas droši nav nekas cits kā no vācu valodas aizgūtais vārds "Korb", lejasvācu *korf*. Ja *kurvim* ir arī tīri latvisks nosaukums, piem., *čočis* = *ķocis* = *kocis* no vārda *koks* (abas pirmās vārda formas es uzskatu par jaunākām), tad domājams, ka tas ir tikai nacionālā nosaukuma pārnese no kāda sena trauka uz modernāku cittauniešu trauku. Tā bieži noticis, sk. iepriekš, piem., 91. lappusē mēs to jau attiecinājām uz *slauceni*.

Protams, kārklū klūgas vai citas lokanas krūmu atvases arī mūsu zemē tautai kopš seniem laikiem visur bijušas pieejamas. Tomēr īstos kārklus groziem ievada no ārzemēm. Groziņu gatavošana no dažādām koku mizām un krijām prasīja mazāk mākas nekā grozu pīšana. Katrs zemnieku zēns bez īpašām pūlēm prata uztaisīt sev azaida vai ogu kurvīti, bet pīšanai bija vajadzīga prasme un iemaņas. Pēc manas pieredzes, šķiet, ka grozu pīšana, tāpat kā daudzi citi rokdarbi un rūpali, latviešiem radušies tikai pēdējā pusgadsimtā. Manas domas apstiprina ziņas no Gulbenes, kur minēts, ka traukus no skaliem tikai pēdējā laikā sākuši aizvietot klūdziņu pinumi ("Austrums", 1894, 2, 213. lpp.).

No iepriekš minētā izriet, ka mums jāpaliek pie sākotnējās ieceres, un mēs nemaldīsimies pārāk dziļi modernajā pīšanas mākslā. Tai ir neskaitāmi daudz formu un darba metožu, kuras šeit nemaz neiederas; aprobežosimies ar vienkāršāko, lai parādītu latviešu tautai raksturīgāko.

Vissenākie un vienkāršākie klūgu grozi ir pīti no nemizotām klūgām, un tie varēja būt katla formas (351. att.). Tos plaši lietoja dažādos darbos kā mājās, tā uz lauka (piem., vācot kartupeļus). Šāds kurvis ir izplatīts visur, arī pie

lietuviešiem, un viņi to sauc par *krestis*. Tādi paši dažāda lieluma grozi tika pīti arī no egļu saknēm.

Jaunāka veida grozam, ko galvenokārt lieto, novācot kartupeļus, ir ieapaļš dibens, un tas atgādina spaini. Rokturi taisa no lazdas nūjas (352. att.).

Attīstoties kultūrai, klūdziņas (*šķinagas* no vārda *šķīt*) sāka mizot; pinums kļuva tīrāks un glītāks. Mūsdienās ir iecienīti pinumi no dažādu krāsu klūgām. Bez šeit pieminētajiem grozu veidiem nosaukšu vēl vienu — ovālu grozu ar plakanu dibenu parasti bez vāka, bet dažreiz arī ar vāku (353. att.). Latviešiem un lietuviešiem ir arī grozi, kuru roktura viena puse augšā aizpīta ciet, bet otrā pusē ir paceļams vāks. Kabilē ir grozi bez vāka, kas pīti no mizotām klūdziņām un līdzīgi lēzenai blodai. Tādus sauc par *grezelītēm*; dibens tiem ir cieši nopīts, bet apmēram 4 collas platās malas pinums ir vaļīgāks. Sievas šādus groziņus turēja skapī un tajos lika iekšā savus zīda un citus galvas lakatus ("Austrums", 1893, 7, 85. lpp.).

351. att.

352. att.

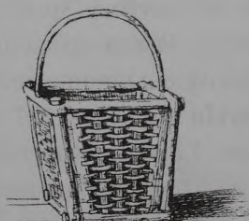
353. att.

Nedaudz īpatnēja forma ir Viduskurzemes parastajai *vācelei*. Četrstūrīnās, uz augšu paplatinātās sānu sienas ir oriģināli "ierāmētas" ar apaļām kadiķa nūjiņām. Katra nūjiņa, kurā bija iegriezumi un iedobumi, aptver sienu no trim pusēm, tātad divās vietās tā ir saliekta taisnā leņķī. Šīs trīsdalīgās nūjiņas sniedzas cita citai pāri, cieši iekeras iegriezumos un bez īpaša stiprinājuma turas kopā. "Rāmīti" iegrieztajās gropēs sarindoja plakanus kociņus un tad

visām četrām sienām apkārt izpina šķeltas kārķļu klūdziņas (lietuviešu *plēszas* no *plēszti* 'plēst') vai egļu saknes, vai arī lazdu sloksnes (354. att. no Griezes). Šādus kurvišus uzskata par *vecu modi*. Tiem ļoti līdzīgs ir groziņš, kam šķeltās kārķļu klūgas vai lazdu sloksnes nav pītas ap stūru nūjām (355. att.).

354. att.

355. att.

3) Pīti trauki no koka un sakņu sloksnītēm

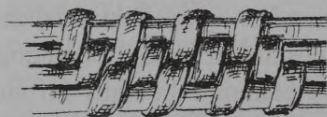
Īpaši iecienīts un sens materiāls pinumiem ir plānas koka *sloksnes* ("Holzbänderchen") jeb *lūki* (no vārda *locīt*, sal. *lūku siets* 'siets no lazdas sloksnēm'). Tās sauc arī par *drāztām klūgām* jeb *saplēstām šķiedrām*, varbūt arī par *sprūtēm*. Tās gatavo no jauniem lazdu dzinumiem, tievām kārkla vicām vai arī no skuju koku saknēm.

Gludu koka nūju bez zariem nomizo, apakšējā galā iešķel tik tālu, cik biezas sloksnes grib iegūt, tad nūju pārliec pāri celgalam un, arvien tālāk liecot, ar pirkstiem vienmērīgā biežumā atšķel sloksni līdz galam. Nūjas serdi atstāj neizmantotu. Iegūtās sloksnes ar nazi nolīdzina vienādā platumā un nogludina.

Jau kopš seniem laikiem latvietis bez šīm sloksnēm kā pinamu materiālu labprāt ir lietojis priežu un egļu saknes.

Tās, būdamas samērā vienādā resnumā, stiepijas smilšu augsnē zem sūnām vairāku metru garumā. Saņemot aiz gala, saknes var bez pūlēm izvilkt no zemes un tikpat viegli pāršķelt. Ar nelielu piepūli tās tiek pāršķeltas un saplēstas uz pusēm. Saknē esošo serdi izņem, sakņu pusišu apaļīgo pusi nogludina ar nazi. Sloksņu abas malas nolīdzina, un gatavo materiālu satin lielos kamolos un glabā tik ilgi, līdz tie ievajadzēsies darbam. Mūsdienās, attīstoties racionālai mežkopībai, koku sakņu vākšanu sāk aizliegt, un līdz ar to šā materiāla izmantošana arvien vairāk samazinās. Tauta vēl arvien izmanto daudz tvertņu un trauku no sakņu pinumiem, jo tie ir sevišķi izturīgi.

Lai pinumu materiāls būtu pietiekami lokans, to pirms lietošanas mērcēja un vārija. Pišana notiek šādi. Tievu kārkla klūdziņu, kam kopā ar citām jāveido pinuma blīvais karkass, no dibena vidus (ja tas ir apaļš) kārtu pēc kārtas spirālveidā apšuj ar mikstajām koku vai sakņu sloksnītēm tā, lai ar katru dūrienu

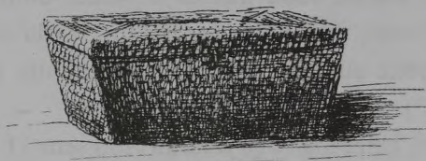

356. att.

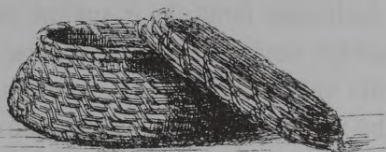
apņemtu pāri divām klūdziņām. Adata šūšanas, t. i., pišanas, darbā ir tās sloksnes gals, kas bija pie koka stumbra (*resgalis*), jo otrs gals varēja viegli saplaisāt. Dūrieni ir tik cieši līdzās, ka no klūdziņu skeleta nekas nepaliek redzams, un sienās nav nevienas spraugas, kā tas ir ar citiem pinumiem. Pišana uzskatāmi parādīta 356. attēlā.

Mēs tagad esam nonākuši pie atsevišķiem pinumu veidiem. Vispirms apskatīsim tos, kuros izmantotas šķeltas kārklu sloksnītes. 357. attēlā redzams garens četrstūrainis trauks ar vāku no Griezes. Latviešu etnogrāfiskajā muzejā Rīgā ir kāds senāks trauks ar vāku (358. att.). Tā sienas (garums apmēram 1 pēda) ir ovālas, bez asām šķautnēm.

Originālākais un senākais šeit ir tas, ka trauka ribām klūgu vietā izmantotas grīstes, kas savītas no salmiem. Šajā traukā glabātas sievietes greznuma un *rotas* lietas.

357. att.

358. att.

Trauki no salmu grīstēm izplatīti Lietuvā. 359. attēlā no Kēdainiem (poļu *velka kropka*) ir redzams no salmu grīstēm kopā ar lūkiem sašūts trauks labībai, miltiem u. c. Tā augstums ir 80 cm, bet mēdz būt arī daudz lielāki.

Plaši izplatīti ir dažāda lieluma un formu no lazdu jaunajiem dzinumiem vai koku sakņu sloksnītēm pīti kurviši bez vākiem. Tie ir domāti ganiņiem, lai ieliktu pavalgu un rokdarbus, vai ogu un sēņu lasīšanai, kā arī sievietēm rokdarbu u. c. uzglabāšanai.

359. att.

Tie paši nosaukumi, ar kuriem mēs iepriekš iepazīnāmies, ir arī šiem pinumiem atkarībā no tā, cik tie katrā novadā ir iemīļoti: *vācele*, *ķocis*, *pītene*, *grozs*, *groziņš*, *grozītis* u. c. Pēc nosaukumiem vien nevaram noteikt ne pinumu materiālu, ne pīšanas tehniku, ne arī to, kādam mērķim tie kalpo.

Dundagā bieži sastopama *vācele*, kura līdzinās augšā un apakšā saplacinātai lodei. Šo vāceli nes aiz 1 collas platas pītas krāsainas *prievītes* vai arī aiz auklas (*pasainis* no vārda *siet* un *pīne* no vārda *pīt*, *aukla*, "Pastelschnur"), kas ievērtā divos iepretim esošos caurumos vāceles augšējā malā vai arī iesieta osās. Dobeles apkārtņē šādiem groziņiem kā rokturis parasti kalpo lazdas klūgu lociņš (360. un 361. att.).

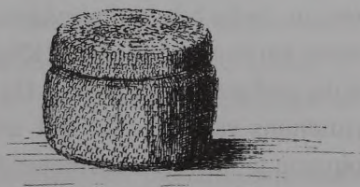
Līdztekus groziņiem bez vāka ir arī visdažādāko formu un lielumu groziņi ar vākiem — stūraini (357. att.), apaļi (362. att.), ovāli, zemi, augsti, kādus vien

360. att.

361. att.

362. att.

to darinātāja fantāzija ir spējusi radīt. Kabilē šādu trauku ar vāku, domātu smalkām sieviešu rotaslietām, sauc par *vezi*, deminutīvā *vezīti* (no vārda *vāzt* 'uzlikt vāku'). Tāpat sauc apmēram 1 pēdu augstus, cilindriskos pinumus, kur glabā meitas *vainagu* ("Mädchenkrone").

Latviešu etnogrāfiskajā izstādē 1896. gadā Rīgā bija izstādīts ļoti sens 11 cm augsts, 10 cm plats, no sakņu sloksnītēm pīts pudeļveida sālstrauks no Gaujienas (363. att.). Turpat, manuprāt, bija unikāla, no bērza tāsīm pīta sāls pudele no Birzgales (364. att.).

363. att.

364. att.

Atgriežoties pie tēmas, jāpiebilst, ka blīvo pinumu parasti izmantoja, pinot lielo, iegareno sietu malas, kurus lietoja pīdarbā, ar vēju vētījot graudus. Bet pašu sietu pina no lūku, skalu vai lazdaļu sloksnēm. No smalkām koku vai sakniņu sloksnītēm senāk pina arī sētuves un

dažāda lieluma labības mērus, piem., ceturtdalpūru (*lielais sieks*), sestdalpūru (*mazais sieks*), divpadsmitdalpūru (*dvālekts*), zirgu barības mērus (*oderi* un *stopu*, "Stof"). Sikāk par to runāsim, apskatot zemes apstrādāšanas un kulšanas darbarīkus.

Noslēgumā rodas jautājums, kuri pinumu materiāli varētu būt vissenākie un kuri ir jaunāku laiku? Pavisam droši nevarēšu apgalvot. Ziņas no dažādiem apvidiem ir pretrunīgas, tā, piem., no Gulbenes vēsta, ka koku saknes pīšanai esot sāktas lietot relatīvi jaunos laikos. Es savukārt uzdrošinātos teikt, ka sakņu pinumi varētu būt senāki par kārklu klūgu pinumiem, kaut arī klūdziņas var lietot uzreiz, bet sakņu un lazdas vai kārklu klūgu sloksniņu sagatavošana prasa īpašu, nogurdinošu darbu. Ir skaidrs, ka smalku grozu pīšana ir visjaunāko laiku ieguvums un sevišķu piekrišanu tautā vēl nav radusi. Ja latvietis šodien saka *kurvis*, *kārba*, *kerbele* utt., es negribu to uzskatīt par ļoti svarīgu, bet nedomāju, ka maldos, jo manā jaunībā kārklu klūgu kurvjus pie latviešiem redzēja pavisam reti, un, ja tie bija, tad vienkārša, rupja pinuma un vienveidīgi formas ziņā. Man šķiet, ka pinumi no kārklu klūgām ir mazāk nacionāli latviski nekā pinumi no koka sloksnēm vai saknēm. Un tāpēc es tiem piešķirtu vēsturisko prioritāti. Šis jautājums varētu palikt šeit arī vēl neizšķirts. Nav apstrīdams fakts, ka visu pinumu priekšteči ir darinājumi no koku mizām un krijām. Šis materiāls atradās acu priekšā un bija tūlīt lietojams.

IV. SIEVIEŠU ROKDARBU PIEDERUMI

IEVADS

Iepriekšējās nodaļās apskatījām darbarīkus, ko latviešu sieviete lieto, lai gatavotu ēdienu un dzērienu un darītu alu, kā arī mājsaimniecībā lietojamus traukus. Dosimies vienu soli tālāk. Sievai nav jārūpējas tikai par ēdiena gatavošanu, tai ir jāgādā arī par apģērba ģimenei.

Mēs nonākam pie īpaši grūta lauciņa. Mūsu nodoms nav parādīt tagadni, bet sniegt būtisku kultūrvēsturisku materiālu, mazumiņu no latviešu zemes robežām pievienot visas cilvēces kultūrai, kuras faktus mēs nevaram ignorēt. Kad modernā kosmopolitiskā industrija kaut ko nacionālu aizslauka, vispirms tas parādās tautas apģērbā un tā izgatavošanā. Tās būs visai trūcīgas ziņas, ko varēsim izziņāt par senākiem laikiem. Latviešu sievietes nacionālie mājas ražojumi nav vēl gluži izzuduši, tomēr tie lielā mērā samazinājušies vai pat modernizējušies. Latviete vēl šodien vērpj, auž un šuj, bet mūsdienu vērpšanas, aušanas un šūšanas darbarīki, ar nelieliem izņēmumiem, ir aizgūti un importēti no Rietumiem.

Jau kopš gadsimtiem te lieto vāciešu ievestos vērpjamus ratiņus un stelles, un pat šujmašīna tagad zemnieku mājās nav nekas svešs. Jaunākos laikos darba dalīšana ir kļuvusi noteicoša, kas ir cieši saistīta ar naudas parādīšanos un milzīgajiem uzlabojumiem, ko sekmējusi tirdzniecība un apgrozība. To, kas kādreiz bija jātaisa mājās pašam, tagad lētāk un bagātīgā izvēlē piedāvā amatnieks vai rūpnieks. Nosauksim šeit kaut vai, piem., dziju un apģērbu audumu, skroderi un šuvēju. Turpinot apskatīt un aprakstīt ilgākā laika posmā no vāciešiem aizgūto un iemācīto, iegūsim baltiešu zemju kultūrvēsturisku materiālu, ko būtu interesanti salīdzināt ar lejasvācu senajiem priekšmetiem, tā uzzinot daudz no tā, kas citādi būtu zudis kopā ar pagātņi. Līdz ar to radīsies iespēja atrast un parādīt arī senseno latvisko, nacionālo.

Rodas jautājums: kāds bija vissenākais materiāls, ko latvietis izmantoja apģērbam, pēc tam kad mednieku un zvejnieku dzīves posmi tam bija aiz

muguras¹ un viņš varēja iztikt bez zvērādām? Ir noskaidrots, ka visās tautās ganu dzīve ir senāka par zemes apstrādātāja dzīvesveidu. No tā varam secināt, ka arī latvietis savu apgērbu taisījis vispirms no aitu vilnas un tikai vēlāk no līnu šķiedrām. Linkopība varēja izplatīties tikai tad, kad tauta sāka apstrādāt tīrumus. Šī pārlicība nav pretrunā ar Indriķa hroniku (I, 11.), kurā teikts, ka *vatmal* (latviski *vadmals*, sal. vidusaugšvācu *wat* 'vilnas audums', 'līna audums') Līvzemē tika importēta no Gotlandes, tātad no rietumiem. Vadmala bija rupjš, biezs, garspalvains audums no nekrāsotas vilnas. Tas bija izturīgāks par Vidzemes iedzīvotāju jau sen gatavoto audumu. Pagānu apbedījumos Sabilē pie Abavas esmu pats atradis līdzīga auduma atliekas. 1896. gada arheoloģiskās izstādes katalogā ir minēts par līdzīgiem atradumiem no mūsu zemes vissenākajiem laikiem, un tas apstiprina domas, ka mirušos šeit jau tad ir apbedījuši vilnas apgērbos. Tā ārzemju preču imports neizslēdz vietējo mājrupniecību, lai arī zemākas kvalitātes.

Valodas vēsture pierāda vilnas apgērba senumu. Indoģermāņu valodu saimē viena un tā pati sakne *av* ir vārdā "aita" un vārdā "apgērbs". Fiks (I. sēj., 17. lpp.) liek kopā: √*av*, 'iet klāt, ieiet', 'uzvilkt', latīņu *ind-u-o*, *ex-u-o* 'uzvilkt', 'novilkt', lietuviešu *au-nu*, *au-ti* 'apaut kājas' (latviešu valodā tāpat); senslāvu valodā *ob-u-ja*, *ob-u-ti* 'būt apaviem kājās' un *avi* 'aita', sanskritā *avi* 'aita', grieķu ὄϊς, ὄφις, latīņu *ovis*; lietuviešu *avi-s* (latv. *av(i)s* 'aita'; gotu *avi-str* 'aitu kūts', augšvācu *avi*, *ouwi* 'aita'; sal. senslāvu *ov-īnū* 'auns' (latviski *avens*, *auns*). Jāatzīmē, ka latviskais *aut* neattiecas tikai uz kāju apaušanu, tam ir dažādas nozīmes: *auts*, *auti* (dsk.) ir līna auduma lakati, līna auduma gabali, ko latvietis tīna ap kājām, kamēr vēl nepazīna zeķes; ap galvu sienamais galvas auts, tāpat arī *galdauts* ("Tischtuch"), *priekšauts* ("Schürze"), *autiņi* ("Windeln").

No hronista Indriķa liecībām uzzinām, ka, pirms Vācu ordenis sāka iekarot baltu zemi, latviešiem bijuši lieli aitu ganāmpulki. Viņš bieži piemin lietuviešu sirojuma uz Zemgali un pāri Daugavai uz ziemeļiem, tāpat kā latviešu un lībiešu (līvu) sirojuma igauņu zemē, un otrādi. Tie ir ne tikai zirgu ganāmpulki, kas tiek dzīti mājup no igauņu zemes², bet arī liellopi un sīklopi (*boves et alia*

¹ Starp citu, es pievērsīšos arī latviešu tautas pasakām un tautasdziesmām. Barona visaptverošais tautasdziesmu krājums vēl nav noslēgts, tāpēc galīgu spriedumu par to nevar dot. Lerha-Puškaiša pasaku krājums pētniekam sniedz daudz ziņu par medinieku. Būtu vērts atsevišķi izkaisīto savākt kopā, lai iegūtu ainu par to, kas vēl ir saglabāties latviešu tautas dvēselē no tā senā laika, pirms te dzīvoja klejotāji gani un uz vietas dzīvojošie tīrumu apstrādātāji.

² (IX, 3) durch die Littauer cum infinitis captivis et inenarrabili preda pecorum et equorum; (XII, 6) bei Odenpā in Ugaunien — cum pecoribus et captivis; (XII, 6) iumenta et pecora multa; (XV, 7) die Letten in Saccula — equos et pecora etc.; (XX, 2) Harju (in Harria) — daudz lopu un arī viņu zirgus (pecora multa, nec non et equos etc.); (XXVIII, 5) Viru (in Wironia) — aitas, liellopus u. c. (oves et boves etc.).

pecora), kurus sāmsalieši, rēvelieši un ridalieši latviešu acu priekšā aizdzina no lībiešu zemes pie Turaidas (XV, 3.). Ir skaidrs, ka arī vairāk uz dienvidiem dzīvojušiem latviešiem netrūka liellopu un sīklopu — tie bija lielā skaitā.

Citu materiālu vērpšanai, aušanai un apgērba sagatavošanai, proti, linu šķiedru, nedeva ganāmpulki, bet gan tīrumi, un tas ieguva nozīmi tikai tad, kad tauta, no klejotājiem (medniekiem un zvejniekiem) pievēršoties zemkopībai, kļuva par zemkopjiem. Turklāt vārds lini latviešiem, tāpat kā citām Eiropas tautām, ir radies vēlāk par labības nosaukumiem, un tas nav atnests līdzī no indoģermāņu tautu pirmdzimtenes uz tagadējo dzīvesvietu (sk. turpmāk ievadu nodaļā par latviešu zemkopības darbarīkiem).

1. VĒRPŠANAS RĪKI

1) Darbarīki vērpjamā materiāla sagatavošanai

a. Aitu cērpamās dzirkles

Līdztekus koka rīkiem, kas kalpo vērpšanai un aušanai, kā pirmo mēs nedrīkstam noklusēt aitu cērpamās dzirkles, kaut arī tās ir no metāla. Tās latviski sauc *dzirkles* jeb arī *dzirklis* (dsk.) un *dzirkls*, *zirkls* (vīr. dz.), *zirkle* (siev. dz.) (Stenders), lietuviešu *žirklės* (dsk.), (no $\sqrt{\text{žirg}}$, sal. *žirksoti* no *žirgsoti* 'stāvēt vai sēdēt ar sānis izplestām kājām'). Pateicoties atsperei, seno dzirkļu abi asmeņi bija plaši atvērti. Lai izvairītos no savainojuma, tos kopā sasēja ar aukliņu. Rīgas Doma muzejā glabājas pie Daugavas un citur atrastas dzelzs dzirkles. 365. attēls ir no 1896. gada Arheologu kongresa izstādes kataloga (23. tab., Nr. 180). Dzirkles ir atrastas kopā ar sudraba monētām no 10. gadsimta beigām un 11. gadsimta sākuma (pie Salaspils). Pēc tā var spriest, cik vecas tās varētu būt. Spriežot pēc to lieluma, jāšaubas, vai tās bijušas tikai šuvējas šķēres, jo arī šodien nereti gadās, ka latviete šujot lieto aitu cērpamās dzirkles. 366. attēlā

365. att.

366. att.

367. att.

redzamās dzirkles atrodas arī Doma muzejā un atšķiras ar platākiem asmeņiem, un vairāk līdzinās mūsdienu aitu cērpamām dzirkļēm (367. att.) nekā 365. attēlā redzamajām.

Šīs dzirkles neapšaubāmi ir ļoti vecas. Netālu no Īles pils pie *Spārnu ezera*, kur vēl tagad ir redzams par *Sparneni* sauktais un dokumentos pieminētais pagānu pilskalns, kāda veca sieva man stāstīja, ka pie šā kalna, kurā esot nogrimusi senā pils, cilvēki cīnījušies ar akmens āmuriem (cirvjēm). Kāda maza meitene gājusi šim kalnam garām, lai kaimiņu sētā aizņemtos dzirkles. Tad no kalna esot iznākusi jaunava, uzklausijsi meitenes vajadzību un, lai viņai nebūtu jāiet tik tālu, iznesusi no kalna, un uzdāvinājusi “zelta” (bronzas?) dzirkles. Stāstītāja tātad vienlaikus atceras senlaiku akmens āmurus un aitu cērpamās dzirkles.

Par dzirkļu vecumu liecina arī tautas mīkla: *stings, stangs, zemes velns, piņķus, ūsas (ūzas?) kustināja*. (A. B. 997). Ja pareizā forma ir *ūzas*, tad tā varētu būt vilna uz aitu ciskām. *Ūsas* norāda uz dzirkļu lietošanu, cērpot vīru bārdas. Par velnu dzirkles nosauktas to nesaprotamo spēju dēļ, kas mulsināja tolaik nezinošos cilvēkus.

b. Vilnas kārstuve

Pirms vērpšanas vilna ir jākārs (prov.) vai jāķemmē (*kārst*, arī *kāst*, Barons, Nr. 6984 un 7005. lietuviešu *karsztī*); darbarīku baltieši sauc *kārstavas* (dsk.) vai *kārstuļi* (dsk.), jo tas, kā redzēsim vēlāk, sastāv no diviem līdzīgiem gabaliem. Dažviet dzird arī bez burta *r*: *kāstavas* un *kāstavis* (vsk.); lietuviešu *karsztuvas* (vīr. dz. ‘vilnas ķemme’, “Wollkämmer”). Vārdam pamatā varētu būt $\sqrt{\text{kar}}$ sal. *ķert*, no tā arī *kārsis* (tautas mutē biežāk *kāsis*), zara āķis, uz kā uzkar, piem., vārāmo katlu vai, piem., groziņu, vācot augļus.¹ Kalsnavā vilnas kārstuvī sauc arī par *susekli* (*sukekli*) un pašu darbību *sukāt*, sal. Barons Nr. 6950: *māte, māte sukā vilnu!* (mātei ir jādoma par meitas pūru).

Baltu zemē lietoto kārstuvju galvenā sastāvdaļa ir divi taisnstūra, bieži kvadrātveida ādas gabali, kuros ir ļoti cieši iestiprinātas, respektīvi, iesūtas, stieples āķīšu rindās. Šie ādas gabali ir ne pārāk stingri pienagloti diviem dēlišiem ar rokturiem. 368. attēlā redzama sieva, kas kārs vilnu.

Tīri izplucinātas vilnas sauju uzliek vienai plāksnei *plegznai* (“Bärentatze”) un ar otru sukā tik ilgi, līdz visi vilnas matiņi gul vienā virzienā. Ar apgrieztu

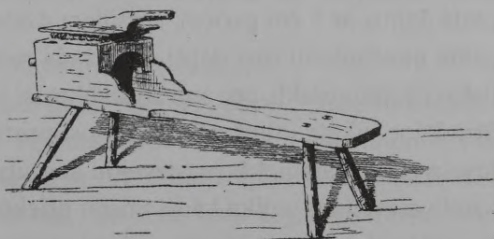
¹ Vilnas kāršānu latvietis ir iemācījies tikai no vāciešiem, tātad arī vārdu *kārst* vai *kārstavas* varētu būt aizguvis no viņiem. Taču latviešu valodas likumi neļauj vienzilbīgo *kārst* saistīt ar vācu “karteschen”, “tocken”, “Kartesche”, “Wolltocke” (Stenders par *kārst* un *kārstavas*). Sal. lejasvācu *karde* ‘tūka ražotāju darbarīks vilnas sukāšanai, kāršānai’; *karden* (“das Tuch”) ‘tūka skrāpēšana’. Pēc Ädelunga (Wörterb. II, 1501. lpp.) “Kardätsche”, kas pilnīgi atbilst mūsu kārstuvei, ir vilnas ķemme: dēlītim piestiprināts ādas gabals ar daudziem stieples āķīšiem tajā vilnas caurvilkšanai, to tīrot un sagatavojot vērpšanai. Šis vācu vārds ir cēlies no latīņu *cardo* ‘dzelksnis’. Itālijas, Francijas un Holandes vadmalas audēji dzelksņus lietojuši vilnas kāršānai pirms kārstuvju izgudrošanas. Kopā ar vilnas rūpniecību šis darbarīks ar visu nosaukumu nonācis Vācijā.

368. att.

šanai latvieši šādas kārstuves noteikti nepazīna. Neapstāsimies pie visjaunākajiem kultūras attīstības soļiem, kad ļaudis daudzās vietās vilnu kāršanai nodod ūdensdzirnavās, kur ir kāršamās mašīnas. Tomēr nedrīkstam pāriet garām jautājumam, kā latvietis sagatavoja vilnu vēršanai senākos laikos.

J. Riekstiņš no Subates bez vilcināšanās sniedz pārlicinātu atbildi ne vien par senajiem pagānu laikiem, bet arī par relatīvi nesenu pagātni. Senāk vilnu tikai ļoti smalki izplucinājuši ar pirkstiem, piesējuši pie vārpstas un vērpuši. Ka vilnas plūkšana senos laikos bijis svarīgs un bieži darāms darbs, liecina tā daudzie nosaukumi: *izplūkāt, izplucināt* (Barons 7475), *izķēdināt, kosīt* (no vārda *koss* 'plāns, caurspīdīgs'). Vecākas sievas vēl pavisam nesen to rūpīgi darīja pirms vilnas kāršanas uz kārstuvēm, kas taču vilnu labi izsukāja.

369. att.

c. Linu suseklis

Tāpat kā vilna bija jāsakārš, tā linus vajadzēja izsukāt, lai tos varētu vērpt. Kas ar liniem notiek pirms sukāšanas, par to runāsim nodaļā par zemkopības darbarīkiem, kur stāstīsim par linu plūkšanu, mīstīšanu un kulstīšanu. Pašreiz aprobežosimies ar sieviešu darbiem.

Latvietis saka — linus *sukāt*, lietuvietis *szukûti*, bet darbarīku dēvē par *sukām* (dsk.) vai *susekli*, lietuviešu *szepetys*, patiesībā tikai cieši kopā sasietu saru saišķi. Šis lietuviešu vārds man neliekas visai sens, un Kuršata vārdnīcas

plāksni sakārsto vilnu norauš nost. Šo gatavo vilnas rullīti sauc par *lēkšu, lēkšķi* no vārda *likt*.

Šo darbu var veikt daudz ērtāk, ja plāksni ar vilnu iebīda vaļējai kastei līdzīgā paaugstinājumā uz sola; sieva apsēžas uz tā jāteniski un otru plāksni satver abām rokām (369. att.). Kalsnavā šā īpašā sola vietā plāksni ar vilnu piesien parasta sola galā.

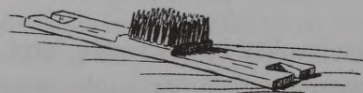
Apskatot vilnas kāršanu, redzam, ka latviešu tauta joprojām ir vācu kultūras ietekmē. Līdz vāciešu ienāk-

lietuviešu daļā tam nepavisam nav dota susekļa nozīme. Milke līdzās suseklim *szepetys* liek arī *karsztuwas*, bet līdzās *szukūti* arī *karszti*, kas ir visai interesanti, jo varam secināt, ka lietuvieši linu sukāšanu un vilnas kāršanu uzskatījuši par identisku darbību. Tas pats novērojams arī pie latviešiem, kas vārdus *sukāt* un *kārst* lieto identiski.

370. att.

Mūsdienu latviešu linu jeb kaņepju suka ir apmēram 65 cm garš un 12 cm plats dēlis, virs kura vidū ir piestiprināts mazāks, apmēram 17 cm garš un 12 cm plats dēlītis ar 5 cm gariem, smailiem dzelzs zariem. Dažkārt uz krietni garāka galda piestiprināti divi dēliši ar dažāda resnuma un biezuma zobiem. Vispirms lieto rupjāko susekli, pēc tam smalkāko, lai iegūtu rupjākas un smalkākas pakulas. Strādājot sukām jābūt nekustīgi nostiprinātām, tādēļ tās visbiežāk atbalsta uz krēsla priekškājām, kas ar atzveltni apgāzts pret zemi, bet, lai tas nekustētos, uz krēsla atzveltnes uzlika kādu smagu priekšmetu. Lai sukas varētu labāk piesiet, tam galos ir pa caurumam vai iegriezumam. Sieva sukājot sēž uz soliņa pretī krēsla kājām. Lai izvairītos no putekļiem, sukātāja muti un degunu aizsien ar lakatiņu (370. att.).

371. att.

Senāk dzelzs zaru vietā suseklim bija nosmailināti koka zari. Viens šāds suseklis no Ilūkstes apvidus atrodas Latviešu muzejā Rīgā. Tā apakšējais dēlis (galds) ir 127 cm garš, augšējais — 23 cm, bet 10 cm garie koka zari pie pamata ir 1 cm resni (371. att.).¹

¹ Piebildīšu, ka izsukātos linus latviete sasēja mezglveida *gristē* (no vārda *griezt*), *gurstā*, *gurstē*.

2) Vārpsta

Kad vilna vai linu šķiedras, kā nupat aprakstīts, bija sagatavotas, varēja sākt vērpt. Šo darbību latvietis apzīmē ar dažādiem vārdiem: *vērpt*, *prēst* (krievu *престъ*), (Barons 7011), *sprēst* (Barons 7047, 1048, 6987), *šļukt* (Barons 7068), *snāt* (Ulmanis un Barons 7084, 7107).

Fiks vārdu *vērpt* attiecina uz eiropiešu sakni *varp* 'mest', 'pīt', 'tīt'; grieķu *Φριπτό, ρίπτο*, gotu *vairp-an* 'mest', senaugsvācu *wërfon* 'mest', lietuviešu *verpti*.

Visu šo dažādo kopsakarību saistība ar vienu un to pašu vārda sakni izskaidrojams ar to, kā kādreiz latvieši vēpuši ar vārpstas palīdzību. Ar roku vārpstu ripināja gar gurnu uz leju, tad strauji pameta vārpstu gaisā un lāva tai, pavedienā karājoties, griezties tālāk. Vai arī satvēra tās augšgalu ar trim pirkstiem, sagrieza un palaida vaļā (sk. tālāk). Latviešu valodā, izzūdот pārējām nozīmēm, palika tikai nozīme griezt, sal. *vērpata* 'matu celiņš' 'viesuļvējš', arī = *virpulis*, *vārpsta*, lietuviešu *warpste* 'ap ko kaut kas griežas', 'kustīga ass'; sal. *svārpsts* 'urbis'.

Sprēst 'vērpt', pagātne *sprēdu* atbilst krievu *престъ*, sal. *прядать*, 'vērpt' un 'lēkāt' (vārpsta taču lēkā); sal. *sprīdis*, lietuviešu *sprindis* 'izplesta roka'; sal. lietuviešu *sprendžiu*, *sprēsti* 'mērīt ar sprīžiem' (*spreeslice* 'vārpsta', pirmajā zilbē ir izkritis līdzskanis *n*, sal. *spriest* 'izstiept', 'mērīt', *spriesls* 'telpa ar velvētiem griestiem'). Kopsakarība starp vārdiem *vērpt* ("spinnen") un *stiept* ("spannen") kā latviešiem, tā vāciešiem izskaidrojama ar vērpjamā diega stiepšanu garumā.

Šļukt 'vērpt', 'darīt, lai slidētu' no vārda *šļukt* 'slidēt'.

Snāt 'vērpt', pēc Stendera ir 'grodi kopā sagriezt', eirop. *√na*, no kā latīņu *neo*, *nere*, grieķu *νεω* 'vērpt', *νή-μα* 'vērpums', senaugsvācu *nā-an*, *najan* 'šūt', lietuviešu *nytis* 'audu pavediens' (latviešu *nīt* 'izdarīt aplveida kustību', *nītīt* 'ievilkt pavedienu', *nā-tene* un *nā-tne* 'sieviešu linu sega' ("leinene Wei-berdecke") *nā-tnes* (dsk.) 'linu audums', tātad austers, sākotnēji gan tas bija kaut kas vērpsts, īpašības vārds *nā-tns* 'linu diegu'. Tas, ka pēdējos vārdos parādās vērptais vai pašās beigās austais materiāls (lins), ir kas jaunāks, kam nav tiešas izcelsmes. Tautasdziesmās vārdu *vērpt* dažreiz aizvieto ar *tecināt* 'likt ratiņam skriet'; faktitīvs vārdam *tecēt*; sk. *smalki linus tecināt*, Barons 7079.

Latviešiem, tāpat kā citām tautām, vēl ilgi pirms ratiņa izgudrošanas vērpšanai kalpoja *vārpsta*, *sprēslīce*, *pralka* (krievu *прялка* 'ratiņš'), *keda*. Vārpsta sastāv no divām daļām — no vismaz vienu pēdu garas nūjas un uz tās cieši uzvilkta ripas (sal. latīņu *vertere* 'griezt'). Ripa (skriemelis) darbojas kā spararats, lai pastiprinātu griešanu, vērpēja sāk darbu ar labo roku vai nu ripinot vārpstu gar gurnu, vai arī sagriežot to ar pirkstgaliem vai starp plaukstām un tad palaižot to vaļā. Vārpsta tad griežoties karājas pavediena galā, vērpēja ar abām

372. att.

373. att.

rokām augšgalā vienmērīgi arvien vairāk un vairāk velk uz leju un izlīdzina lina vai vilnas pavedienu.

Tiklīdz vārpsta apstājas, vērpēja aptin gatavo pavedienu ap vārpstu, pārlik to pāri skriemelim un ap vārpstas augšgalā iegrieztu robu (374., 375. un 379. att.), bet, ja tāda nav, tad apmet pavediena cilpu ap vārpstu un turpina darbu.

372. attēlā redzama latviešu vārpstas vienkārša forma. Nūja ir 30 cm gara, skriemeļa diametrs ir 8 cm. Kādai vārpstai no Lutriņiem (373. att.) skriemeļa asā mala ir sarobota.

45 cm garā vārpsta no Kalsnavas (379. att.) atšķiras no iepriekš apskatītajām ar to, ka tās skriemelis, kura izmērs ir 15 cm diametrā, atrodas vārpstas lejasgalā, un tās augšgalā roba vietā ir poga. Vārpstai no Subates (374. att.) skriemelis arī ir apakšgalā, bet augšgalā tai nav ne roba, ne pogas.

Sarežģītu vārpstu mēs pazīstam no Griezes (375. att.); tai ir divi skriemeļi, mazākais — augšgalā, lielākais — apakšā, abi ir savienoti ar trim uz leju izvērstām koka nūjiņām.

Ripa, *skriemelis*, deminutīvā *skriemelītis*, arī *skriemens* (no vārda *skriet*), arī *ripa* (lietuviešu *werptuwas*, *werptuwis*) parasti bijusi no koka, taču Mancelis 1638. g. min arī šādus materiālus: *rutks* ("Rettich"), *rāciņš* ("Rübe"), *akmins* ("Stein"). Akmens minēts arī nākamā tautasdziesmā. Te gan meitenes uzdevums puisim, resp., preciniekam, šķiet, nebūtu jāuztver gluži burtiskā, bet drīzāk poētiskā nozīmē.

374. att.

375. att.

*Esi gudris, tautu dēls,
Es tev gudru darbu došu,
Es tev došu jūras olu,
Dreijā vienu skriemenīte.*

Sei klug, Jüngling,
Ich werde dir eine kluge Arbeit geben.
Ich werde die einen Meereskiesel geben,
Drechsle einen Spinnwirtel.

(Sproģis Nr. 5, 184. lpp.)

376. att.

377. att.

Arheoloģisko atradumu vidū 1896. gada Rīgas izstādes kataloga 52. lpp. no Kurzemes (Kroņa Sesava) ir minēti māla skriemeļi ar caurumiem un arī tādi paši skriemeļi no kaļķakmens.

Turpat I tabulā (58., 59., 62., 64. att.) parādītas “māla krelles” ar caurumiem vidū un arī “māla plāksne” (63. att.); tām visām ir 3–5 cm liels diametrs. Dr. A. Buholcs nemin, kādai vajadzībai šīs krelles un skriemeļi kalpojuši. Profesors Hausmanis (kataloga ievadā 11. lpp.) izsaka šaubas, vai Āraišu ezerā atrastās “māla krelles” varētu būt bijuši “vārpstu skriemeļi”. Es tās par tādiem uzskatu. Karēlijā vēl tagad lieto tādus mazus koka, māla vai akmens skriemeļus.¹

Kurzemes muzejā ir apbedījumos atrastie akmens un māla vārpstu skriemeļi (arī dzintara, pēdējais atrodas arī Rīgā, Doma muzejā), piem., viens no akmens skriemeļiem ir 5 cm diametrā, 1¹/₄ cm biezs (376. att.), kāds cits (377. att.) ir 3 cm diametrā, 3¹/₂ cm biezs, vairāk līdzīgs pārlei.

Kā liecina kāds vecs vīrs no Lielbērzes (pie Dobeles), vēl pirms 50 gadiem vērpes esot lietojušas vārpstu bez skriemeļa. Ap vārpstas augšgalu apmeta vienkāršu cilpu un tad to virpināja starp delnām.² Vērpumam vajadzēja būt “ļoti smalkam”. Pieņem, ka vārpsta bez skriemeļa bijusi kā latviešu, tā arī visu citu seno tautu vissenākais vērpšanas rīks. Un, ja tas tā ir, tad varam secināt, ka vārpstu skriemeļi, kādi atrasti apbedījumu izrakumos, sākotnēji bijuši samērā mazi un tikai pamazām taisīti lielāki, jo pieredze mācījusi, ka lielāks spararats labāk paveic darbu.

Par latviešu senākās vārpstas izcelsmi pastāv vēl arī kāda cita hipotēze. Divas ticamas gados vecas liecinieces no dažādiem Viduskurzemes apvidiem stāsta, ka lini esot smalki vērpti ar vārpstu, bet pakulas rupjāk ar zara *kāsīti*. Sieva pakulu višķi (bez sprēslicas) esot turējusi padusē, ar kreiso roku vilkusi ārā pavedienu, bet ar labo virpinājusi zara kāsīti. Gatavais pavediens pamazām esot uz tā uztinies (378. att.). Spilgts pierādījums linu vērpšanai ar zara kāsīti ir rodams tautasdziesmā (Barons 7552):

378. att.

¹ Sk. Karelische Gebäude und Ornamente-Motive von Yrjö Blomsted un Viktor Sucksdorff. Helsingfors, 1900, S.158 und 161.

² No Ādelunga gramatikas (2. izd., 1801, IV, 209. lpp.) secināms, ka arī Augšvācijā vēl pirms 100 gadiem dažos apvidos vērpšanai lietots abos galos noasināts koka stienītis bez skriemeļa. Tas ir virpināts ar labās rokas pirkstiem. Krievijas iekšienē vēl pavisam nesen ir lietotas vārpstas bez skriemeļa. Pietika ar nūjiņu, kurai augšgalā bija poga, zem tās apvija pavedienu un virpināja ar pirkstu galiem.

<i>Es savam bāliņam</i>	Meinem Brüderchen
<i>Kāšim griezu linu krekl’;</i>	Drehte ich ein Linnenhemd auf Asthaken;
<i>Savam miežu arājam</i>	Meinem Pflüger des Gerstenfeldes
<i>Rīgā pirkū bodītē.</i>	Kauft’ ichs in Riga in der Handlung.

Šādi veidoja ļoti tievu pavedienu. Liecības sniedz interesantu norādi par to, kāda kopsakarība ir starp vissenāko vērpšanu un auklu vīšanu (sk. tālāk par to sīkāk), kas turpinās vēl šodien. Turklāt, ja ar vārpstu šodien vairs nevērpj, tad vijot auklu to vēl izmanto. *Šķeterēšana* patiesībā ir ļoti līdzīga darbība — vairākus smalkus pavedienus satin vienā rupjākā. Ar vārpstu arī vēl joprojām *šķeterē*.

3) Sprēslica

Ja vērpēja negribēja linu vai vilnas sauju turēt padusē, kā to vēl tagad dara (sk. tālāk) vīri, vijot virves, tad vērpējai bez vārpstas bija vajadzīgs ērkulis un skriemelis. Par to saderēšanu kopā aplinkus teikts tautasdziesmā:

<i>Manu mīlu brālīti,</i>	Mein liebes Brüderchen,
<i>Ko es tevi lūgšu:</i>	Darum werde ich dich bitten:
<i>Skriemeli, ērkuli,</i>	Einen Wirtel, eine Kunkel, —
<i>Ābeles kokā.</i>	Sie sind noch auf dem Apfelbaum.

(Barons 7004)

Labajam brālītim bija jāizgriež no ābeles koka darbarīki vērpšanai — skriemelis (vārpstas ripa) un *vērkulis*, bieži arī bez līdzskaņa vārda sākumā *ērkulis*. Es pieņemu, ka sākotnējā forma bija *vērpkulis* jeb biežāk *vērpklis*, tāpat kā *vārpsta* (“Spindel”) no vārda *vērpt*, pieliekot piedēkli *kl*, kas palīdz veidot darbarīku nosaukumus. Vārdā iestarpinātais *u* atvieglo daudzo līdzskaņu izrunāšanu. (lietuviešu *priēwarpstė, priēwarpstis* arī ir rīks, ko lieto blakus, pie (*priē*) vērpjamās vārpstas *wārpstė*). Mīlam bērnam ir daudz vārdu, sinonīms ir *kōda* (augšzemnieku), deminutīvs *kodaļa, kodelš*, lietuviešu *kodas, kodelis*, karēļu *kuontalo*; tad vēl *vake* (deminutīvs *vakīte* jeb *vukis*, tie gan varētu būt aizgūti no vācu “Wocke”; tālāk *ķeda*, arī *ķedra*, deminutīvs *ķedriņa* (sal. *vilnu ķedināt*, lietuviešu *kedinti* ‘vilnu plucināt’, ‘vērpēja izplūc topošo vilnas pavedienu no vārpstas’); vēl arī *blinis* (deminutīvā *bliniņš*), beidzot *sprēsliete, spriesliete, sprieslice, sprēdekļe* (pēdējais nosaukums arī ir veidots ar piedēkli *kl*, tāpat kā vārdā *vērkulis*) no vārda *sprēst* ‘vērpt ar vārpstu’, sal. krievu *пряслица*, ‘sprēslenica’.

Kā izskatījās ērkulis, sprēslica? Kad vērpēja ar vārpstu, piem., staigāja, lopus ganīdama, kā savā jaunībā tiku redzējis, viņa šo ērkuli turēja padusē zem kreisās rokas. Tas bija apmēram 1 m garš (379. att. no Kalsnavas), augšgalā tam bija apmēram 30 cm garš un 9 cm plats dēlītis, ap kuru aptina linus un sasprauda ar koka adatu — *sedliņu*. Tā vilnu piesēja.

Citu ļoti atšķirīgi veidotu sprēslicu man parādīja kāds vecāks vīrs: tā bija egles vai priedes galotne ar īsi apgrieztiem zariem, visvairāk gan tā esot lietota, vērpjot pakulas.

379. att.

380. att.

Istabā vērpēja *sprēsliti* ar īsāku kātu dažreiz iesprauda sienā vai arī, lai būtu ērtāk, piekāra pie griestiem vajadzīgā augstumā. Par šiem abiem paņēmieniem stāstīja no Kalsnavas. Ja vērpēja vērpj sēžot, tad sprēslicu (piem., Subatē) attiecīga garuma kātā iestiprināja dēļa galā (380. att.). Dēli uzlika uz sola, bet vērpēja, uz tā apsēžoties, padarīja to nekustīgu. Līdzīgi dara arī Karēlijā. Interesanti, ka aculiecinieks no Subates šādu sprēslicu sauc par *vārpstu*. Šeit svarīgi piebilst: tieši tāpat kā vācu vārdi “Kunkel”, “Wocken” vai “Rocken”, tāpat arī latviešu

valodā vārdi *vērkulis*, *ērkulis*, *kodelš*, *vake*, *keda*, *blīnis*, *sprēdekle*, *sprēslice* un atbilstošie nosaukumi lietuviešu valodā apzīmē gan koka rīku vērpjamā materiāla piestiprināšanai, gan pašu materiālu, kas uz tā uztīts. Protams, konkrētā gadījumā tomēr tiek domāts tikai viens no tiem, piem.:

*Kodalīn, kodalīn,
Es tev' rītu svilināšu;
Tevis dēļ māte kūla*

I(r) rītā, i(r) vakarā.

Kunkelchen, Kunkelchen,
Ich werde dich morgen segnen;
Deinetwegen hat die Mutter (mich)
geschlagen
Sowohl des Morgens als auch des Abends.

(Barons 6985)

*Kodaliņa meitas pēra,
Aiz ausīm turēdama;
Ratiņš kļiedza, ratiņš brēca:
Nenosit vērējā.*

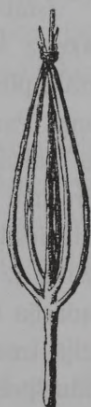
Der Wockenstock schlug die Mägde
An den Ohren haltend;
Das Spinnrad rief, das Spinnrad schrie:
Schlage nicht die Spinnerin tot.

(Barons 6989)

Kad vārpstas vietu ieņēma ratiņš, sprēslicu ar saīsinātu kātu iestiprināja ratiņa kustīgajā rokā. No sprēslicu daudzveidīgajām formām parādīsim tikai dažas un sakārtosim tās, sākot ar vienkāršākajām, jo tās ir arī senākās. 381. attēlā redzam nomizotu eglītes vai priedītes galotni ar noīsinātiem sānu zariem, kurus aptina ar pakulām; 382. attēlā ir līdzīga galotne, kurai sānu zari sasieti uz augšu kopā. 383. attēlā (no Kazdangas un Jaunpils) ir koka nūja ar iegrieztiem robiem. Ļoti bieži sprēslica ir tādā vai citādā formā izgriezts un ar kokgriezumiem

381. att.

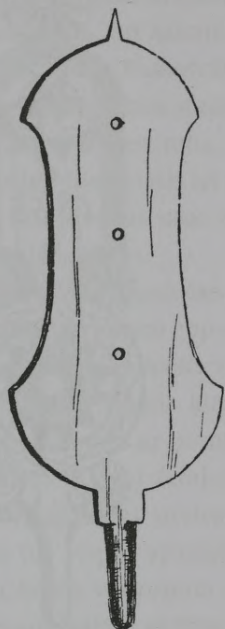
382. att.

383. att.

rotāts dēlītis, 384. attēlā (šai sprēslicai asā smaile, pār kuru no abām pusēm pārlik linus, citos gadījumos tā ir no koka, dzelzs), 385., 386., 387., 388. un 389. attēlā parādītās sprēslicas nākušas no Ventspils apkārtnes, un 390. attēlā redzamās sprēslicas — no Latviešu muzeja, kā arī 391. attēlā redzamā sprēslica ir no Kazdangas. Pedējās sprēslicas nosaukums ir cerītis jeb laipstiņa, pārskāņas rezultātā (kā *spainis* un *spannis*) = *lāpstina* no vārda *lāpsta*. No Lietuvas (Škodas) mums ir tikai viena sprēslica (392. att.).

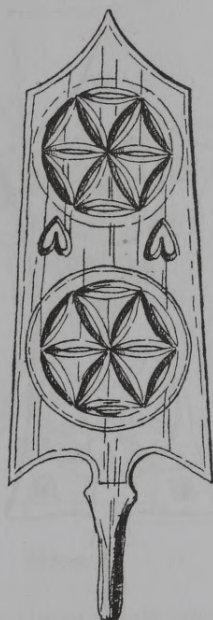
Kad vērjamais ratiņš arvien vairāk sāka nobīdīt malā vārpstu gan tāpēc, ka darbs ar to veicās ātrāk, gan tāpēc, ka varēja iegūt smalkāku un līdzenāku vēr-pumu, jo abas rokas varēja to nepārtraukti vilkt un veidot, vārpstu lietoja vairs tikai ganu meitene, jo ganībās nevarēja ņemt līdzi ratiņu. Šim vēršanas

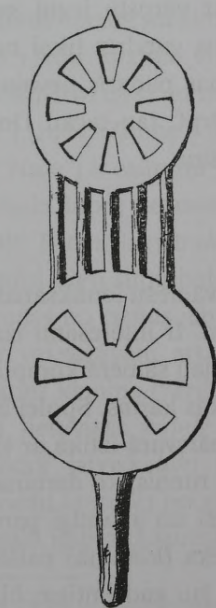
384. att.

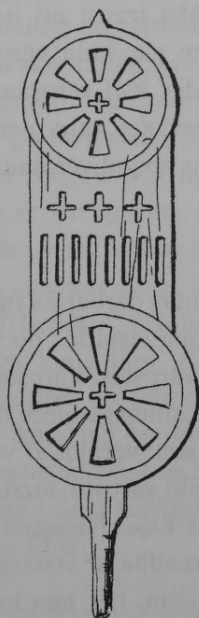
385. att.

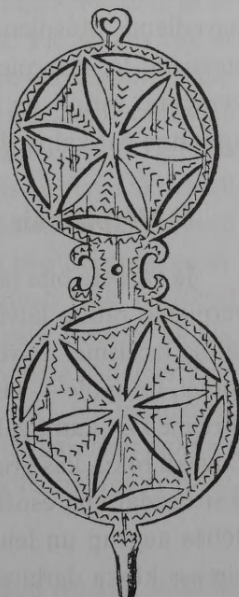
386. att.

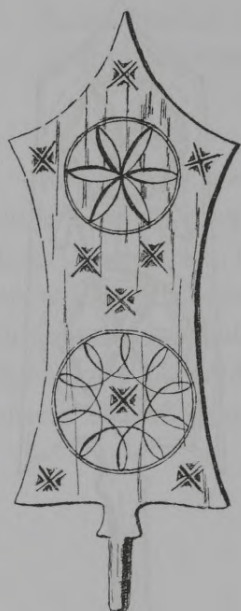
387. att.

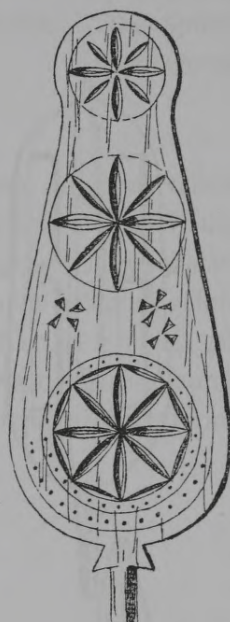
388. att.

389. att.

390. att.

391. att.

392. att.

paņēmienam samazinoties, sāka izzust arī iemaņas ar vārpstu iegūt smalku pavedienu. Mūsdienā paaudze par šādu vērpšanu zina gandrīz tikai no nostāstiem. Jā, drīz pienāks brīdis, kad vērpšanas mašīnas padarīs nevajadzīgu vērpjamo ratiņu un jaunās sievietes vairs nemācēs vērpt. Jau tagad Dobeles apkārtnē pat kalpa sievas vilnu nodod vērpšanai ar mašīnu.

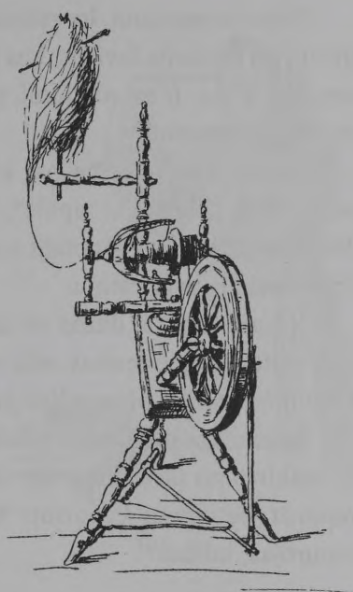
4) Vērpjamais ratiņš

Ja vārpsta bija latviešu tautas darbarīks ilgi pirms vāciešu ienākšanas, tad vērpjamo ratiņu latvieši iepazīna vispirms no vāciešiem. Ir interesanti izsekot ratiņa izcelsmei no vērpjamās vārpstas. Vārpsta ir māte jau samērā komplicētai spolei, un spole — tās laimīgā jaunbagātniece no zemākās kārtas. Spolei ir divi skriemeli — katrā galā pa vienam; vērpjot ar vārpstu, pārsvarā iztika ar vienu. Cilvēka roku, kas grieza uz riņķi vārpstu, aizstāj ratiņa ritenis, ko darbina līdz tam bezdarbībā esošā vērpējas kāja. Neticami vienkārši un atjautīgi pamina dēlīša augšup un lejupejošā kustība ar stateniskā spieķa (kļaniņa) palīdzību pie ass kloķa darbina ratiņa riteni. Pēc tam kad tauta jau gadsimtiem bija šo paņēmienu lietojusi, darbinot vērpjamo ratiņu, tagad redzam, ka horizontāls vai vertikāls dzelzs stienis griež neskaitāmu mašīnu riteņus.

Visu šo sarežģīto, vērpšanai domāto ierīci latvietis sauc deminutīva formā par *ratiņu*, tautasdziesmā, piem., arī *rateni*, *ratenīti* (Barons 7018, 7019 u. c.). Pamatvārds *rats* ("Rad"), latīņu *rota* sākotnēji būs apzīmējis lielāku braucamā, piem., karieses ratu, riteni (dsk. *rati*, vsk. *riten(i)s*). Lietuvietis iet pats savu ceļu, jo vērpjamo ratiņu *ratas* sauc vēl arī acimredzot aizgūtā vārdā *windas*.

Horizontālais jeb guļošais ratiņš (393. att.) ir plaši izplatīts latviešiem abpus Daugavai. Tikai Ziemeļkurzemē ir iecienīts vertikālais jeb stāvais ratiņš, kura ritenis atrodas zem spoles. Mēs aprobežosimies ar pirmā ratiņa aprakstu.

Ratiņa (393. att.) detaļas. *Beņķis* (aizgūts vārds) — Augšzemes latvieši saka *siekste* jeb *sīkste* (tā tur vispār apzīmē guļošus kokus), lietuviešu *krēsls* vai *ropute* — slīpais trīskāju sols, kura augšgalā ir skrūve (*skrūwa*, lejasvācu *schrube*), ar kuru regulē spoles stāvokli pret riteni. Skrūve sola augšgalā ir iegriezta spoles statīva (*krūts*, "Brust") pēdā. Kustīgā *spole*, lejasvācu *spole*, ar savu dzelzs asi ādas cilpās turas divos mazos *stabiņos* (deminutīvs no vārda *stabs* vai *kājas* "Füsse"); ar šo pēdējo vārdu apzīmē visas vertikālās ratiņa koka detaļas. Pie spoles ass ar dzelzs āķīšiem cieši un nekustīgi piestiprināti *spārni* (dsk. no vārda *spārns* "der Flügel") (*zobi* "Zähne") un koka ripa *skriemelis*. Spoles ass priekšgalā (*nāse* jeb *nāsis* "Nase") ir caurumi, pa kuriem pavediens no kodeļas virzās uz spoli. Dubulta viengabala *šnore* (lejasvācu *snor*) skrien ap riteni un sadalās ap rievu skriemeli un spolē. *Riten(i)s* (jeb *skritulis*, lietuviešu *tekinis* no vārda *tekėti* 'skriet') ar savu asi iegur divu slīpu balstu galos *cisciņās* (lietuviešu *rėtas* pēc Becenbergera), deminutīvs no *ciskas* jeb *gurnos* ("Lenden", "Hüften"), jeb *ilksīs* (dsk. no *ilkss*) 'ratiem vai ragavām, arī acuzobi vai kuīļa ilkņi'. Riteņa ass galā ir dzelzs kloķis, kuru griež klanīņa ("Trittstock") *laipīna* jeb *vārpsta*, jeb *dzērvīte* ("kleiner Kranich"), lietuviešu *kojelė* no *koja* 'kāja' jeb *kalike* (poļu *kotek*), jeb *leksas* (no *lėkti* 'lidot', latviski *lēkt*) paceļoties un nolaižoties, kad vērpējas kāja skar *pamīnu* (lietuviešu *lentutė*) no vārda pamīt.¹ Sola augšgalā ir vertikāls stabiņš ar *roku*, kura galā iesprauž sprēslīcu ar īsu kātu.

393. att.

¹ Ta kā vērpēja varēja strādāt tikai sežot, bija nepieciešams kāds sēdekļis, senāk tas bija sols. Lietuviešu *kedde* sauc vērpējas soliņu no ļoti seniem laikiem. Tas ir egles stumbra gabals, kura vajadzīgā garumā nozāģētie zari bija sola kājas.

Nevar nepamanīt, ka ratiņa detaļas parasti ir virpotas, bet sprēslica tika izgriezta un to darīja ikviens, kas to prata. Zemnieku mājas ratiņš ir no nekrāsota, nepulēta koka. Ir arī rotājumi, piem., krāsainas svītras un līnijas, iededzināti un iegriezti ornamentī.

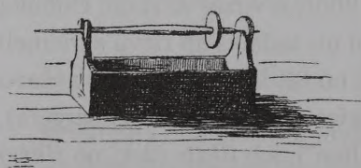
Raksturīgākā liecība par to, ka ratiņš šeit ienācis no Vestfāles, ir aizgūtie nosaukumi “skrūve”, “spole”, “šnore” (no lejasvācu *schrube*, *spole*, *snôr*). Pārējie latviskie ratiņa detaļu nosaukumi izskaidrojami ar gadsimtiem ilgo laiku, kopš latvietis lieto ratiņu.

Nosaukšu tikai dažas no daudzajām asprātīgajām tautas miklām, kam šeit būtu vieta: *sievas*, *meitas milē mani*, *plūc ar rokām*, *min ar kājām* (A. B. 939), *Kāju min*, *matus plūc*, *allaž pabučo* (A. B. 777).

Raksturīga ir nākamā mikla, kas izceļ ratiņa koka detaļu daudzumu, ar ko tas atšķiras no tik vienkāršās vārpstas: *Simtiņ' kociņ(i)*, *samtiņ' cibri* (latviešu *ķeparāt*, lietuviešu *kyburioti* ‘kustināt locekļus’), *kociņ(i)* ‘daudz kociņu, kas ķepurojas, kustas’.¹

5) Tītavas

Lai savērppto dziju izmantotu aušanai, šūšanai vai adīšanai, tā pirmām kārtām jānotin no vārpstas vai spoles. Savērppto pavedienu sauc par *dziju* (visbiežāk dsk. *dzijas* jeb *dzijas*, lokāli *dzīves*, no vārda *dzīt*; lietuviešu *ginti* ‘dzīt ar āmuru placināt metālu’); šajā gadījumā pavedienu veido ne tikai tievu un smalku, bet to velk arī garumā. Starp citu, es vēl šeit pieminu citus nosaukumus: *sūcens* ‘savērppts pavediens’, lietuviešu *sukti* ‘griezt’; *mērceklis* ‘rupji savērpšanas pakulas’, kura nosaukumu skaidrojams ar to,

394. att.

ka vērpjot pavedienu bieži slapina (*mērkt*, bieži lieto vārdu *mērcīt* ‘mērkst ūdenī’).

Ieskatisimies, kā dziju notina vissenākos laikos, kad vēl vērpja ar vārpstiņu. Vārpstu ielika īpašā *spolējamaajā* statnī (pēc ziņām no Subates) tā, lai to varētu griezt uz abām pusēm (394. att.).

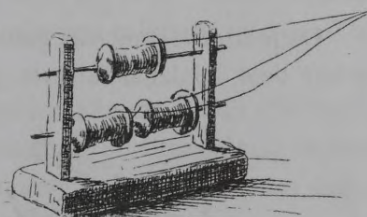
¹ Noslēdzot šo apskatu par ratiņu, man ir jāpiemin kāds secinājums, pie kura es nonācu, — attīstoties fabrikām, Eiropas tautām nepaies ilgs laiks, līdz ratiņš un tā lietošana nonāks pilnīgā aizmirstībā. 1906. gada pavasarī mani apmeklēja kāds angļu žurnālists, un es viņu pavadīju uz kādām zemnieku mājām netālu no Jelgavas, jo viņš vēlējās iepazīt mūsu tautas dzīvi. Ieraudzījis tur vērpjamo ratiņu, viņš jautāja: kas tas tāds? Pastāstīju un izskaidroju viņam ratiņa mehānismu. Viņš bija pārsteigts, jo Anglijā tvaika mašīnas ratiņu, iespējams, jau bija pavisam izskauduši.

Bez šaubām, tītavas ir ievestas no Vācijas, tagad tās ir plaši izplatītas arī latviešu vidū. Pirms tam latviete izmantoja vien savu roku. Dziju no vārpstas vispirms satina *kamolā* un tad (kā to rāda 395. att.) laida pavedienu uz augšu starp īkšķi un rādītājpirkstu, pa apakšdelmu uz leju un aiz saliektā rokas elkoņa gar augšdelmu atkal uz augšu.

Jaunāku ratiņu spoli uzmauc uz tieva apaļa kociņa *irbulā* (deminutīvs no vārda *irbs*, “Holzspiess”, “Stricknadel”). Uz zema soliņa sēdošā sieva uzliek kociņa abus galus uz savām kājām un tin dziju kamolā. Tāpat viņa rīkojas, ja *dzija* ir jāsatin kopā, jāsasķeterē no divām vai trijām spolēm (sk. iepr. 156. att.). Kāju vietā sieviete var lietot spaini vai statni (396. att.). Griežot ratiņa riteni atpakaļgaitā, t. i., pa kreisi, kopā satīto dziju (vilnas vai lina) no kamola uztin atpakaļ uz spoles, ko latvietis sauc *šķeterēt*, *šķetināt* (sal. *čete* ‘kreisā roka’, lietuviešu *kete*), lietuviešu *siulus sukti* ‘diegu griezt’. Šķeterētu līnu pavedienu sauc par *diegu*, šķeterētu vilnu nekad nesauc par *diegu*, bet vienmēr par *dziju*.

395. att.

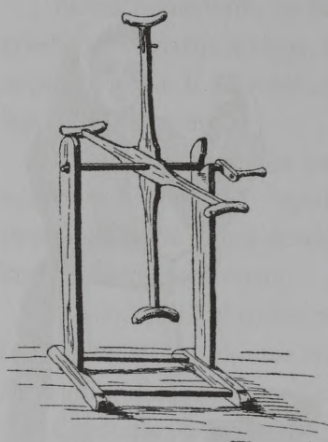

396. att.

Kad radās *tītavas*, t. i., *spolu tinamās tītavas* (dsk.), (no vārda *tīt* “winden”, “wickeln”), sauktas arī par *kaziņu*, t. i., mazo kazu, vai arī *loki* (dsk.) no vārda *locīt* “beugen” (sakne *lank*), vai no tā *lanktes*, lietuviešu *lanktis* vai *lantis*) un arī *sakas* (dsk.), kas norāda uz zaru dakšām tītavu roku galos (sk. turpmāk), un visbeidzot arī *spradzene*, tad *dzija* vairs nebija jātin ap elkoni.

Ļoti daudzie latviskie nosaukumi šim no ārzemēm ievestajam darbarīkam liecina, ka tas ir ļoti iesakņojies un nenoliedz varbūtību, ka ir bijis šeit jau pirms vāciešu ienākšanas.

Vissenāko tītavu formu ir minējis Mancelis ar nosaukumu *sakas* (dsk.); *saka* ir divžuburu zars, bieži straumes vai upes sazarojums, kā, piem., Daugavā pie Salas muižas, (sal. *sekumi* ‘mēslu dakšas’) u. c. Seno tītavu gali bija koku žuburi, kas izveidojušies, kokam augot. To zarus vajadzēja sastiprināt tā, lai tie grieztos. Vēlāk ņēma divus vai vairākus divtik garus kokus, salika tos krusteniski un koka žuburu galos piestiprināja mazliet liki izgrieztus 8–10 cm

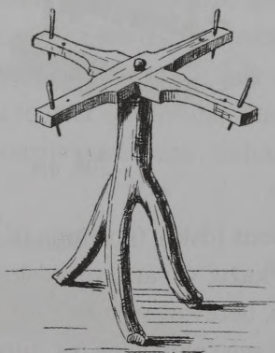
397. att.

garus šķērskociņus — *kluģus, kluģišus* (397. att. no Talsiem, Kaives, Džūkstes, Griezes, Dobeles). Lai uz tītavām uztīto dziju varētu noņemt, viens rokas gals bija ielikts gropē un nostiprināts ar divām tapiņām. Ja vienu tapiņu izvelk, galu varēja noliekt uz leju. Tītavas grieza vai nu ar roku, skarot tītavu spārnus, vai griežot tītavām piestiprinātu rokturi, vai arī ar rokturi, kas piestiprināts tītavām, vai arī ar kloķi, kas bija tītavu ass galā.

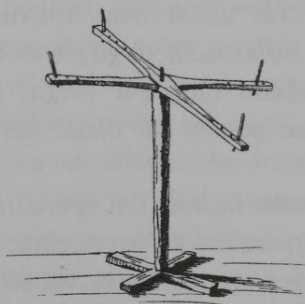
Uz tītavām uztina vērpumu, šķeterētu vai nešķeterētu dziju (dsk. *dzijas, nomest*, tehnisks termins), lai šķeteres vai *gabalus* varētu mazgāt un atkal izžāvēt.

6) Dzijas tītavas

Dziju *tītavas*, precīzāk *gabalu tinamas tītavas*, lietuviešu *wytuvai* no *wyti* 'griezt' lieto, lai dzijas šķeteres, *gabalus* satītu atkal kamolos.

398. att.

399. att.

398. attēlā redzamām tītavām no Garlenes pie Talsiem ir trīsžuburu koka stumbra kāja. Ja tītavu pēda ir no plakana kluča, tad to sauc par *peku*. Tītavu krusts griežas ap koka tapu. Četru horizontālu roku galos ir tapiņas *kluģiši*, kas satur dzijas pavedienus. 399. attēlā (Dobele, Grieze, Subate) tītavu kājas pamatā ir krustā salikti koki. Šādas tītavas Dobeles apkārtnē izmanto arī šķeteru uztīšanai no kamola, tikai tad tās pie kājas nav piestiprinātas šķērsām, bet gan vertikāli.

Lai tinot linu vai vilnas *diegu*, *gūcens* neiegrieztu pirkstos, ir nepieciešams kociņš, pa kura caurumotiem galiem tiek izlaists pavediens (400. att.). Šo kociņu vācu valodā sauc par "Laufstock", "Garn-

400. att.

flöte" un arī par "Violchen" (vai no tā būtu aizgūts latviešu vārds *vijole*?) un latviski *kūņa*, *kūniņa*, ne = kuce, tas ir radniecīgs ar vārdu *kūnis*, *kūne*, *kūņa*, 'kukaiņa kūniņa'¹ jeb *tītelītis* (no vārda *tīt* "wickeln") jeb arī *piuls*, *pīvuls*, *vijole*, *vīvuļš* (*vīvulis*), *vīvuļa*, *vīvaļa* (no vārda *vīt* "winden").

2. AUŠANAS RĪKI

Ievads

Latvietim aušanai ir latviešu vārds *aust* (*aužu*, *audu*), (lietuviešu *austi*) blakus tam ir vispārīgs vārds *darināt*, bieži lieto arī *darīt* 'taisīt', 'strādāt' (sk. Barons 6984, 6993), ar ko apzīmē "smalko sieviešu rokdarbu taisīšanu" un arī "smalku aušanu".

Lai radniecīgos vārdus dabūtu kopā, aplūkosim vārdus: *audējs* ("Weber"), *audēja*, *audekls*, *-kla* 'izstrādājums kā no līnīm, tā arī no vilnas'. Īpaša nozīme ir metiem pirms tam, kad audumu gatavo, sal. *audeklu mest*, t. i., metiem diegus sašķērēt, sk. Barons 7338:

Meitu dēļ māmuliņa
Garu vilka audekliņu.

Um der Töchter willen zog das Mütterchen
Lang die Fäden des Aufzugs.

Savilkos audekliņu
Daugavas garumiņu;
Ni-iet šurp, ni-iet turp
Bez māmiņas padomiņa.

Den Aufzug habe ich für mich aufgezogen
So lang wie die Düna;
Es geht nicht hin, es geht nicht her
Ohne des Mütterchens (guten) Rat.

(Barons 7340)

(Sk. turpmāk par metu šķērēšanu pie sienas.) Vissenākais latviskais metu nosaukums ir *ieloki* (dsk.) no vārda *ielocīt*, ar to raksturo sievietes darbu, kad metu diegus tina uz šķērkokiem vai, kā senāk, uz sienās iedzītām tapām,

¹ Tautā ir radies liels pārpratums par kociņa nosaukumu (*kūņa*), jo to attiecina arī uz *sunīti* ("Hündchen").

vai arī uz pinamiem rāmjiem (sk. turpmāk). Ielokāmos pavedienus sauc par *audiem* (dsk.).

Jau lielais nosaukumu daudzums rāda, ka vārda celms nav aizgūts un latvietis aušanu ir pazinis un audis jau pirms vāciešu ienākšanas, kaut vēlāk viņš varēja mācīties arī no vāciešiem un aizguva arī dažus to nosaukumus.

Pēc Fika atzinuma, latviešu vārda *aud* sakni varētu meklēt indoģermāņu saknē *vadh*, *vadhati* 'siet', 'tīt', 'ģērbt' un attīstot tālāk no *vā*, *ū* 'vīt', 'aust'; sal. latīņu *ex-u-o*, *in-d-u-o*, latviešu *au-t* 'uzvilkt', 'ģērbt', *au-ts* 'apliekamais lakats', 'kāju auti'. Ar šo pašu indoģermāņu sakni *vadh* saistās gotu *vidan*, *vath*, senaugšvācu *wētan* 'siet', 'tīt', senaugšvācu *wat* 'apgērbis'.

Ievēribu pelna fakts, ka latviešu kaimiņu tautas aušanu izsaka ar cita celma vārdiem; sk. indoģermāņu *√vap*, *vapati* 'aust', patiesībā 'mest (pavedienu)', grieķu ὕφος 'audums', ὑφάω. Turpretī baznīcslāvu *tūk-q*, *tūk-ati* 'aust', krievu *ткать* (senprūšu *tuckoris* 'audējs', laikam aizgūts no slāviem) no indoģermāņu *√tak*, sk. latīņu *textor* 'audējs', *texere* 'aust'.

Ieceļojušo vāciešu ietekme redzama tādos nosaukumos, kas droši vien aizgūti no lejasvāciešiem no 13. līdz 15. gadsimtam un joprojām pastāv līdzās latviskajiem vārdiem.

Stelles (dsk.), lejasvācu *stelle* ("Gestell"); *bomis*, *šķīvbomis*, lejasvācu *bôm*, *schīvbôm* 'krūšu bomis' vai 'audēja bomis ar ripu', *schive* ("Scheibe") 'ripa'; *šķēri*, *šķēriņi* (dsk.), lejasvācu *scheringe* 'meti, šķēri'; *kemme* ("Weberkamm"), šķiets; *spēnīzeris*.

Spēnīzer(i)s 'pārbīdāmā koka liste ar dzelzs tapām, kas uzvelk audeklu', sk. lejasvācu *isern* 'dzelzs' tāpat dzelzs nostiepšanai; šī pati lejasvācu forma ir vārdā *mūķīzeris* "Mukeisen"; *spērags* ("Sperrhaken"); *stelbrekte* ("Stelbrett"), sk. lejasvācu *stêl* ("Stiel") 'kāts'.

1) Metu šķērēšanas rīki

Aušanas priekšnoteikums ir gardiegu, t. i., stellu šķēru, uzvilšana, citiem vādiem, metu sagatavošana. Iepriekš mēs izsekojām vērpsamā materiāla vērpsanai un dziju šķeteru veidošanai. Latvietim šodien ir nepieciešamas a. *gabalu tītavas*, b. *spolējamais ratiņš*, c. *spoļu rāmis*, d. velku lāpstīņa jeb *stelbrekte*, e. *šķērkoki*. Kad būsīm šos darbarīkus un to lietošanu aprakstījuši, varēsim atgriezties senākos laikos.

a. Gabalu tītavas

Lai sagatavotu metus, nepieciešamas *gabalu tītavas* (401. att.), kas uz vārpstas ass kustas starp diviem balstiem, kas apakšā ir ielaisti plankā vai

klucī. Abos vārpstas galos ir trīs vienāda garuma, plāni plēsti dēļi, kuru pretējie gali ir pa pāriem ar auklu sasieti ar sešiem horizontāliem dēļiem. Senāk šādu gabalu tītavu vietā ir lietota arī 142. lpp. aprakstītā *spoļu tinamā tītava* vai *kaziņa*. Dziju no tītavām uztina uz spolējamā ratiņa spolēm.

b. Spolējamais ratiņš

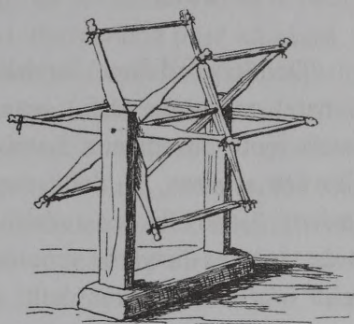
Spolējamais ratiņš (402. att.) atšķiras no vērjamā ratiņa ar to, ka visbiežāk ar roku griež kļoķi, kas iekustina ierīci, ka spolei nav spārniņu un ka aukla ap lielo un mazo riteni, kas ir uz vārpstas, ir vienkārtīga. Dzijas spole arī ir daudz lielāka, un vārpstiņa sniedzas gabaliņu ārpus statīva. Uz šā gala uzbāza citu aiz citas vairākas mazās atspoļu spolītes un piespolēja pilnas. Tam pašam mērķim palaiķam izmantoja parasto ratiņu, tikai tad ņēma citādu spoļu statīvu un garāku vārpstu.

c. Spoļu rāmis

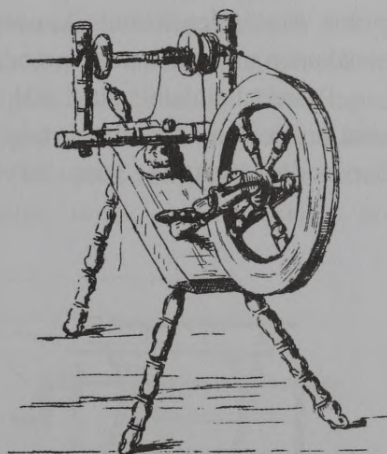
Piespolētās spoles uzver uz *irbuliem* un iekar (sk. 404. att.) spoļu *rāmī* pa 12–16–18 spolēm uzreiz. Rāmis ir 6 pēdas augsts un apm. 2 pēdas plats.

d. Velku lāpstiņa

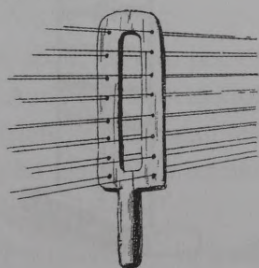
Stelbrekte — velku lāpstiņa (403. att. no Garlenes) — ir dēlītis ar izdedzinātiem 16 caurumiem (to skaits var mainīties) un rokturi apakšgalā. Savu nosaukumu tā droši vien ir dabūjusi no roktura (lejasvācu *stēl* 'rokturis'), tātad aizguvusi no vāciešiem. Sieva no spolēm velk pavedienus caur atbilstošajiem caurumiem, lai tie tītos uz rāmja.

401. att.

402. att.

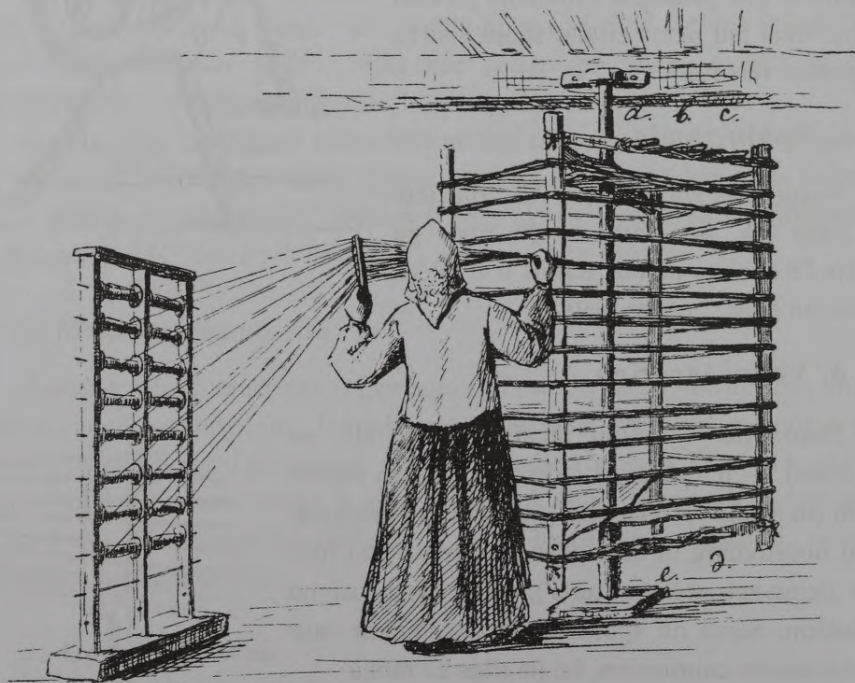
403. att.

e. Šķērkoki

“Der Scherrahmen”, latviski *šķērkoki*, *šķērši* (Ulmanis) jeb *metamie stāvi* (Subate), *mestavas* (dsk.), arī *velkamie koki* ir statnis, uz kura visā garumā uzvelk metu pavedienus. Latviskais nosaukums *šķērkoki*, *šķērši* ir cēlies no lejasvācu *scheren*, 1) ‘dalīt’, ‘nodalīt’, 2) ‘sagatavot šķērus’, ‘uzvilkt metus uz stāviem’, 3) ‘novilkt lina audeklu’ u. c. no viena punkta līdz otram. Šis darbības vārds tāpat kā lietvārds *scheringe* (latviski *šķēriņi*, *šķēri*, *šķērumi* ‘meti’ jeb ‘velki’ ir cēlies no *√skar* ‘dalīt’, sk. lietuviešu *skirti* ‘dalīt’.

Citi nosaukumi ar vārdu *mest* (sk. *audeklu mest* ‘metus nolikt atbilstošā vietā’, sk. *metamie stāvi* ‘statnis’ (*šķērkoki*), uz kuriem uzvelk un nostiepj velkus; senākajā valodā tie ir *meti*, *mesli*, *apmesli* (sk. arī *mesmens*, vecāks vārds ir *metmens* ar pasīvāku nozīmi ‘metums’, ‘velkums’)) ir latviski, un tos lietoja jau pirms vāciešu ienākšanas, kas šeit ievada savus aužamos stāvus (sk. tālāk par senākajām metu vilkšanas metodēm).

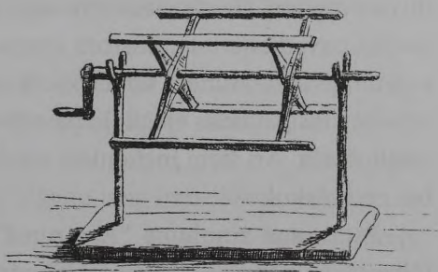
Pašreiz lietojamie stāvi 404. attēlā (no Dobeles un Blidenes) ir divi viens otrā krusteniski iestiprināti rāmji, kuru augstums ir 5–6 pēdas (un apkārtmērs 5–6 audēju olektis = 3 m). Stāvi griežas ap vertikālu kārti, kuras viens gals

404. att.

ievietots apakšā paliktā dēļa ligzdā, kas ir uz grīdas vai šķūņa klonā, bet augšgals — ādas cilpā, kas piestiprināta griestu sijai. Stāva vienā pusē kā augšā, tā apakšā ir piesiets horizontāls koks ar tapām. Audēja izvelk caur velku lāpstīņu pavedienu galus un piesien pie pirmās no augšējām trijām tapām (404. att., *a*), sakārto pavedienus tā, lai divi pavedieni vienmēr iet *b* tapai pa virsu, otri divi pa apakšu, tad krustojas un iet pa augšu un apakšu *c* tapai. Mets sadala divās daļās ap *b* un *c* tapām ar tādu mērķi, lai visus metus, *šķiemeni*, sakārtotu tādā kārtībā, kāda nepieciešama stellēm. Pēc tam sieva, lāpstīņu turot velku labajā rokā, ar kreiso roku spirālveidā vada šķeteri ap šķērkoku, kas sāk rotēt. Nonākusi līdz apakšai, sieva aptin visu šķeteri ap *d* un *e* tapu un tad atkal ap *d* tapu tā, lai šķetere te krustojas, un pēc tam tādā pašā veidā vada atpakaļ uz augšu, tikai šoreiz ar labo roku, velku lāpstīņu turot kreisajā. Šis darbs tiek turpināts, līdz tiek uztīti visi iecerētie, audekla platumam paredzētie metu pavedieni. Tad pavedienus sadala posmos pa trīsdesmit: *pāsmas*, lietuviešu *posmas* (dsk.), poļu *pasmo*. Lai pavedienu krustojumi nesajuktu, tos otrā galā cieši nosien. Kamēr kāds palīgs lēnām griež stāvus atpakaļgaitā, audēja izvelk *d* un *e* tapas un sapin visu uzместo šķeteri pīnē, kam ir vairāki nosaukumi: *metu dzija*, *pīne* (no vārda *pīt*), *dzeinis* (no vārda *dzīt*), *velti* (no vārda *velt*), *velki* (no vārda *vilkt*), *šķēriņi* jeb *audekls*. Šī metu pīne tālāk nonāk aužamās stellēs, ko mēs vēlāk redzēsim.

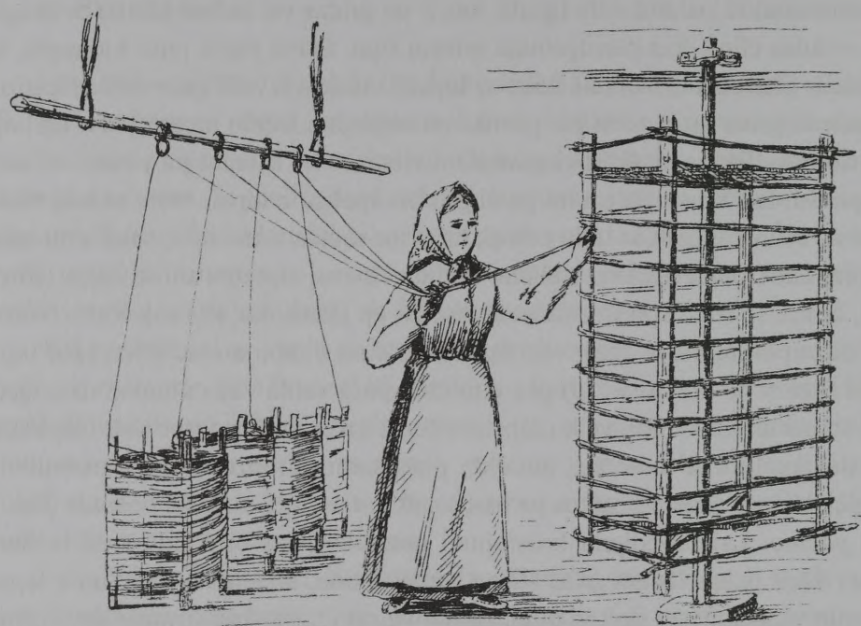
Mums jāatgriežas senākos laikos un īsi jāapraksta senākie veidi, kā uzvilka metus, ko mēs vēl daļēji pie latviešiem redzam. Sieva iztiek gluži labi gan bez virpota spolējamā ratiņa (402. att.), gan bez spolēm un statņa (404. att.), gan bez velku lāpstīņas (403. att.). Sievai ir divi vai četri koka statņi, *kociņi*¹, *rumbiņas*, *kraķi* jeb *kraķiši* (405. att.), kas ir līdzīgi metamiem stāviem, tikai daudz mazāki un bez veltņa rata.

405. att.

Lai šie četri statņi varētu aizvietot tītavas, respektīvi, spoli, tos citu pēc cita uzvilka vārpstai, kas brīvi ievietota divos mazos statņos. Audēja, griežot ar kloķi vārpstu, uztina metu dziju vienādos daudzumos uz visiem četriem statņiem. Pēc tam tos novietoja uz grīdas metamo stāvu tuvumā, kā jau mēs to iepriekš

¹ Vienkāršais nosaukums *kociņi* cēlies no *šķērkokiem* ("Scherhözer"), kā latvieši dažviet sauc metamos stāvus, vai arī no *kraķiem*, kā dēvē arī krusteniski veidotos jumta āžus ("Dachreiter"), sk. augšvācu "Schrägen" 'krusteniski saliktas koka kājas' un "schräge".

406. att.

apraustājām. Noteiktā augstumā virs tiem uzkāra kārti un stingri nostiprināja divos punktos. Uz tās virs katra statņa piestiprināja pa dzelzs riņķim, caur kuru izvilka pavedienu no atbilstošā statņa. Šie riņķi aizvietoja no vāciešiem aizgūto velku lāpstiņu. Audēja satver sauļā visus četrus pavedienus un tin tos ap metu stāviem; tas padodas viegli, jo pavedieni no nostiprinātajiem statņiem (406. att.) viegli raisās. Arī šiem metamiem stāviem ir iedzītas tapas, kā parādīts 147. lpp., bet ne šķērkokos.

Pēc mana ziņojuma "Austrumā" (1893., 289. lpp.) raksta, ka Augšzemē (Neretā) šo statņu vietā lietojot cilindriski saliektas egles mizas *grozus*; tādu pašu rulli no *krijām* sauc par *krijēm* un *krijīņiem*. To izmanto, lai uz tā ar roku uztītu dziju vai arī veļot to riņķī. Sieva varēja arī iztikt bez visām šīm palīgierīcēm, sametot kamolos satīto metu dziju dziļākos traukos un velkot visus pavedienus ārā vienlaikus.

Vēl vienkāršāku paņēmienu, iztiekot bez stāviem, apraksta Riekstiņš no Subates: "Pirms 40 gadiem šeit Augškurzemē audekla metus uzvilka gandrīz vienīgi pie sienas (iespējams, ka no laika, kad tā rīkojās, metiem radies apzīmējums *velki* (dsk.). Sienā iedzina daudz tapu, un jo garāks bija paredzētais audekls, jo ap vairāk tapām aptina metus (*izlocīja*, sk. iepriekš *izloki* 'meti')." Tagad kļūst saprotams Stendera izteiciens *sienu uzmet*, t. i., 'uzvilkt audumu

sienas garumā', burtiski, "uzmest sienu", *divi vai trīs sienas uzmet* 'uzvilkt audumu divu vai triju sienu garumā'." Tā, skraidot šurp un turp no viena sienas gala līdz otram, audēja ļoti nogura. Darbs bija jāpabeidz līdz vakaram. Dažreiz, skatoties, cik žigli un nemitīgi sieva skrēja šurpu turpu, vīri nav varējuši novaldīt smieklus. Pēc šī darba vakarā viņa esot pavisam stīva bijusi.

Piebilstu, ka te nav domāta istabas iekšējā, bet gan mājas ārējā siena vai arī kāds noteikts sienas gabals. Dažviet Viduskurzemē (Zemgalē) atmiņas par audekla uzmešanu pie sienas ir dzīvas arī vēl šodien. Citās vietās šīs atmiņas jau zudušas, bet ļoti interesants ir fakts, ka vārdu *siena* ("Wand") vēl arvien lieto, lai izteiktu metamo stāvu apjomu, kaut arī šis apzīmējums te ir gluži nevietā. Kāda blīdeniece stāsta, ka, ja uz stāviem metus uztis 5–6 reizes, tad audekls būšot 5–6 sienas garš. Augšzemniece saka, ka audekls būs 1–3 *sienas* garš tad, ja meti būs 1–3 reizes novilkti no viena sienas gala līdz otram. Viena *siena* varēja būt 5–10 audēju olektis gara. Blīdeniecei *siena*, rēķinot pēc metamo stāvu apjoma, ir apmēram 5–6 audēju olektis gara. No mēriem izriet, ka tie nāk vēl no tiem laikiem, kad tauta vēl nav pazinusi vai arī ir maz lietojusi olekti; sk. latviski *olekts* ("Elle"), lietuviski *olektis*, senslovēņu *lakūti*. Šajos vārdos slāvu un lietuviešu radniecību uzrāda burts *k*, kas nav citu indoģermāņu valodu saimē. Šis mērs ir ņemts no rokas apakšdelma garuma, tāpat kā citi mēri no citām ķermeņa daļām; sal. latviešu *elkonis* ("Elbogen").

Tautasdziesmā (Barons 7367) ir pieminēta metu uzvilksana pie sienas:

<i>Vietelviešu kreklus šuvu,</i>	Ich nähte Hemde Fehfelscher Mode,
<i>Precēs mani vietelvieši.</i>	Bursche aus Fehfeln werden nach mir freien.
<i>Trīs sienīņas vien(a) savilku,</i>	Drei Wände lang habe ich ganz allein aufgeschoren,
<i>Trīs dzītiņas vien pārtrūka;</i>	Nur drei Garnfädchen sind mir (dabei) zerrissen;
<i>Ticiet mani, neticiet,</i>	Glaubt mir oder glaubt mir nicht,
<i>Dievvārdiņa neminēšu.</i>	Gottes Namen will ich dazu nicht anrufen.

Dziedātāja lielās ar savu žiglumu un izveicību, veicot darbu.

Beidzot ielūkosimies vēl senākā pagātnē. Ap Reņģi, pie Lietuvas robežas, un arī vēl citur stāsta, ka kādreiz sievas garākus vai īsākus audekla metus vilkušas ap sētas mietiem. Vēl vienkāršāk laikam nevarēja.

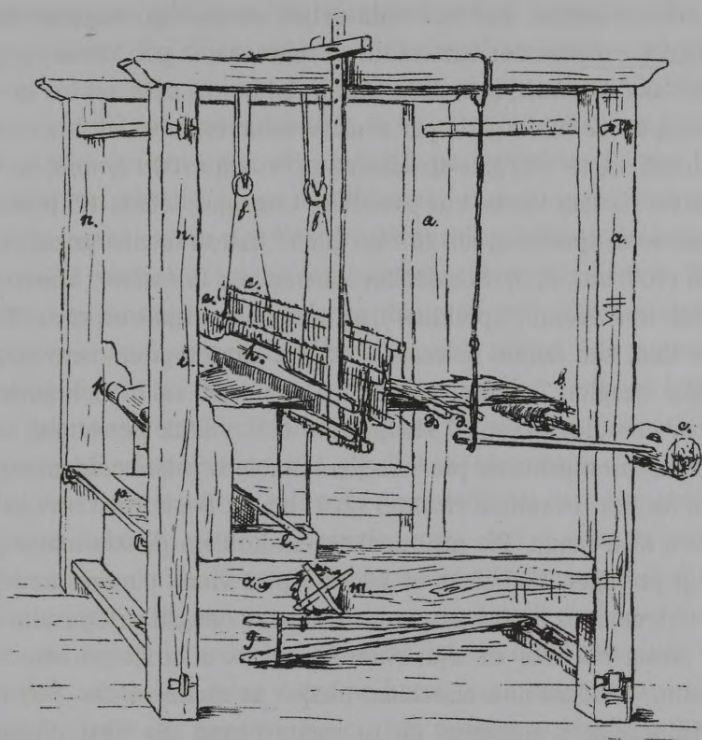
2) Aužamās stelles un to vēsture

Aužamās *stelles* (lokāli arī *strelles*) dsk., to nosaukums aizgūts no vācu “*Gestell*”, kādas latvieši lieto vēl šodien, kas, tāpat kā citi augstākas kultūras darbarīki, ir ievestas no Lejassaksijas (407. att.). Ir droši zinams, ka latvieši audumus auduši jau pirms vāciešu ienākšanas un ka viņiem šim nolūkam bijuši nepieciešamie darbarīki, kaut arī ļoti vienkārši. Stellēm līdzīgs rīks ir daļēji saglabājies līdz mūsdienām. Kā pierādījumu šim apgalvojumam var minēt daudzus savdabīgos latviskos nosaukumus gan stellēm, gan atsevišķām tās daļām. Piem.: *aužami stāvi* jeb *stāvi* (Augšzemē) ‘rīks aušanai’ no taisni stāvošiem koka stabiem (*stāvēt*). Sk. 146. lpp. un turpm. lpp. apskatītos vertikāli stāvošos šķērkokus, *metamos stāvus*; tikai Augšzemes latvieši stelles sauc par *stōļiem* un *stāļiem*, kur, man šķiet, *v* ir aizvietots ar *l*. Pie Ventspils stelles sauc par *kangām*, dsk. (no lībiešu *kāngas*, dsk. *kangod* ‘linu audums, drāna’, *kang pūd* ‘stelles’). Ap Raunu ir *birdi*, vai arī sauc par *staklēm* jeb *stakļiem* (dsk.), tajā pašā laikā vsk. *stakle*, *staklis* ir viens no četriem stellu stūra stabiem (407. att., a, a, n, n), vai arī varbūt tā apzīmē tikai abus priekšējos stellu stabus. Sākotnēji par stakli sauca zaru vai koka stumbru ar dakšveida žuburu. Arī lietuviešu stelles sauc *staklės* (dsk.), *√sta*.

a. Vēl arvien aušanai lietojamās stelles

Senās Kurzemē vēl arvien lietojamās stelles, kādas redzam pie Dobeles un kādas apraksta Riekstiņš no Subates, sastāv no pamatstatņa ar četriem stipriem stabiem (nom. *stakles*, pie Kuldīgas *stuburi*), kas ir savienoti un saķīlēti no 4x2 šķērskokiem (*šķērši*, *sieksti* jeb *siekstas*, arī ‘guļoši stumbri vai koki’), kas veido gandrīz kubisku telpu, kurā ievietota iekārta audumu aušanai. Pie abiem aizmugures stabiem (407. att., a, a) ir piestiprināta metu kārts (407. att., b), *dziju bomis*, (“*Garnbaum*”); *dzeiņa bomis*, *lielais bomis*, *pakaļbomis*, *rietbomis*, ‘bomis, kas griežas’ (*rietēt* = *ritināt*, lietuviešu *risti* ‘griezt’); *riestava* (*riestuva*), *riestavis*, *baķis* (un *boķis*?), aizgūts no vācu “*Pack*”. Riestavai ir uztīti meti; *vellens* jeb *vellans* (no vārda *velt* ar *n*) *kurķis* (no vārda *kurkt* = *kvarkt*, ‘čīkstēt’; *šķīvbomis* (“*Scheibenbaum*”), nosaukts pēc ripas vai cilindriskā kluča (407. att., c) riestavas galā. Ar to var apstādināt riestavu un audeklu turēt stingri nostieptu; nūju, kas ripu satur, sauc par *bullīti* (“*Öchslein*”). Cits nosaukums riestavai ir *šķīnis* vai *šķīnbomis*. Koka zobratus (jaunākos laikos no dzelzs) gan pie metu veltna, gan arī pie audekla veltna sauc arī par *krāgu* vai *krāgi*.

Metu pīni rūpīgi atlaiž valā, izpleš, cauri cilpu galiem izbāž apaļu koku (*rīkstī* vai *nolaižamu veldeni*), un to ar garu auklu piesien pie riestavas (407. att., b). Šai vajadzībai riestavā ir izurbti caurumi. Koka un auklas uzdevums

407. att.

ir noturēt metus līdzenus un stingrus un pielaist metu galus nītim tik tuvu, ka neizausts paliek tikai īss metu gabaliņš.

Lai atvieglotu cilvēka roku darbu, uztinot metus riestavai, ir nepieciešama svira. Veltņa galā iebīda *vērsīti*, nevis = vērsēnu ("Öchslein"), bet gan vērškoku ("Wendeholz"), no vārda *vērst* (vārda celms ir *vērt*) 'griezt riņķī', radniecīgos darbības vārdos celma izskaņa *t* mainās ar *s* un *z*, sk. *vērzēt*, *vērsināt*, piem., *durvis vērsināt* 'aizvērt un atvērt durvis'. Ulmanis min arī vārdu *arkis*, ar ko griež riestavas ripu (?). Lietuvietis šo rīku sauc *vilk(a)s*, no vārda *vilkti*, 'vilkt', bet ne = 'vilks' ("Wolf").

Lai uztītos metus noturētu vajadzīgā stingrumā, vienu galu 2 pēdas garajai svirai, ko sauc par *vērsīti*, iebāž vienā no izurbtajiem caurumiem riestavas galā, otru sviras galu ievieto auklas cilpā, kas piekārtā augšējam šķērskokam. Ja meti ir jāpalaiž vaļīgāk, tad sviras galu pārceļ citā riestavas caurumā. Lai pavedienus saturētu vajadzīgajā kārtībā, uztinot metus (*audeklu riest*, *riestīt*) — šajā posmā tos sauc arī par *šķēriņiem*, *audeklu*, *dzeini* jeb *velti* (dsk.), no vārda *velt*, lietuviešu *apmetai* — audēja lieto ķemmei līdzīgu palīgriku, sauktu par *riekumu*. Ar tā retajiem, grābeklim līdzīgiem zobiem metu šķeteri sakārto tā, kā tā bija

nosieta, uzvelkot metus. Tad virs tiem uzliek un pietapo augšējo listi. Viens cilvēks stingri tur metus, bet otrs tos tin uz riestavas, ik pēc kārtas starpā liekot plāni plēstus skalus, *skali*, lietuviešu *skalai*, lai kārtas nesajauktos savā starpā. Trešā persona ar *riekumu* gādā par tinuma vienmērīgu sadalīšanos. Kad meti ir tik tālu uztīti, ka to otrs gals atrodas uz tā sauktā *krūšu bomja*, metos iekar nītis. Pirms un aiz tām vietās, kur pavedieni krustojas, iebīda 1,5 pirksta platus dēlīšus (*šķiemeni*, *šķeimini*, sal. *škīt* no 'plūkt', latīņu *secare* 'griezt', lietuviešu *skiēmenys*) (407. att., d, d). Šos dēlīšus sauc arī par *lumstiem*, *lumstiņiem*, arī *lēziņiem* (sal. *lēst* 'skaitīt', 'aprēķināt'), arī *šķienēm* (aizgūts no vācu "Schiene"). Parasti pēc tam, kad izņem riekumu, citu pēc cita pārgriež metu šķipsnas un sasien vaļīgos mezglos. Tad audēja *nītes* (407. att., e, e) vai *nītis*, lietuviešu *nytis*, dsk. (sk. par etimoloģiju iepr. 131. lpp. un tālāk vairāk par nītim), uzkar pie auklām, kuras piestiprinātas pie virsējiem stabiem (*nīšu veldenēm*), kas iet cauri nītim un pāri trizuliem *ripītēm* (407. att., f, f) un kuru otrs gals ir piesiets pie otra nīšu rāmja. Pie nīšu apakšējiem kokiem piestiprinātas *paminas* (407. att., g) *pakājas*. Kad sieva ar kāju nospiež vienu paminu uz leju, viena nīšu kārta tiek celta uz augšu, uzminot uz otras, uz augšu tiek pacelta otra nīšu kārta, bet pirmā nolaižas uz leju. Auduma raksts atkarīgs no nīšu rāmju un paminu skaita. Gludam linu audeklam pietiek ar *divām nītim*. Šeit neiederas apskatīt visdažādākos audumus un to izgatavošanu. Es tikai piezīmēšu, ka latviešu mājās audējas pie sarežģītiem audumiem lieto līdz 16 vai pat 18 un vairāk nītim un to paminām. Uzsākot darbu, audēja raisa vaļā metu mezglus un no labās puses velk pavedienus caur nīšu acīm tādā kārtībā, kā to prasa auduma raksts, un galus atkal sasien vaļīgos mezglos. Tad uzkar *sistavu* (407. att., h) (no vārda *sist*) *mustavu* (nom. *mustava*, arī *mustavs*), lietuviešu *musztuwas* vai *musztuwai* (dsk.) (no vārda *muszu*, *muszti* 'sist'); latvietis lieto arī aizgūto vārdu *ķemlāde*, *kamlāde* ("Kammlade"). Starp ķemlādes apakšējām listēm audēja iebīda *ķemmi* (aizguvums), *šķietu* jeb *šķieti*, no vārda *šķietu*, *šķiest* 'izkaisīt', lietuviešu *skitas*. Pēc Stendera latvietis šķietu sauc arī par *sietu* no *sienu*, *sēju*, *siet*, jo, kā turpmāk redzēsīm, šķieta zobi ir iesieti.

Pašreiz šķietus lielākoties pērk jau gatavus, īpaši no vācu kolonistiem, kas kādreiz apmetušies uz dzīvi Iršos (Dienvidvidzemē) un savus mājražojumus izvadājuši pa zemi. Agrāk veci vīri paši taisīja izturīgus šķietus no niedrēm vai koka. Divi pāri plānas koka vai niedres listītes augšā un apakšā satur *zobus*, *šķiedus* (sal. *skaida*, "Spann" no *šķīst*, *šķīdu* 'izšķirties') jeb *mēlītes* (demi-nutīvs no *mēle*) — 9 cm garas un cm platas niedru plāksnītes. Listes notina spirālveidā ar ļoti stipru diegu tā, lai tas iekļūtu starp katru zobu plāksnīti. No diega vai aukliņas raupjuma vai smalkuma atkarīgs, cik blīvi vai cik reti būs zobi, un tos tad izmantos smalkāka vai rupjāka auduma dzijai. Kādreiz šo

tinumu notriepa ar piķi, tagad to vienkārši aplīmē ar papīru. Šis nopīķotās malas sauc *sīlavas*. Lai škieta zobus varētu vieglāk saskaitīt — no tiem atkarīgs metu skaits un audekla platums — tos skaitīja pa 100 vai pa 30. Pēdējo sadalījumu sauca *pāsmi* (*posmi*) vai *kāli*, t. i., puse no 60 gabaliem (“Schok”), un tos tālāk sadalīja *paņēmiēnos* jeb *gaņģos* ik pa 3 zobiem. “Dienas Lapas” pielikumā (1891, Nr. 89) tiek ziņots, ka Vidzemē metus starp škieta zobiem velkot ik pa diviem pavedieniem. Tas liek domāt par tiem laikiem, kad škiets vēl nebija tik smalki izstrādāts, kā tas nepieciešams metu pavedienam. Toreiz tātad vienā *pāsmā* (*posmā*) ietilpa 30 škieta zobi un 60 meti. Atkal atraisījusi vaļīgos mezglus, sieva ar smalku kociņu *pošaku*, kam galā robiņš, velk metus caur škieta un piesien ap tievu līsti, *riksiti* vai *aizsaitavas veldeni*. Šis koks ir tāds pats kā otrā metu galā. Ar garu auklu, kas iet ap *krūšu bomi* vai *krūts bomi* (407. att., k) pāri *ķīvenam* vai *ceļa bomītim* (407. att., l), kas šķir audējas celgalus no audekla un vienlaikus virza audeklu uz *ceļa gala bomi* (407. att., m). Ulmanis to dēvē arī par *bullīti*, *audekla bomīti* (“Leinwandbaum”), *drēbes riestuvi* (sal. lietuviešu *drobė* ‘linu audums’, “Stoffbaum”), *baķa bomi* (“Packbaum”). Lai uz šā stellu pēdējā bomja (407. att., m) pakāpeniski uztītu gatavo audeklu, tas ir jāgriež. Šim nolūkam tā galā, kā redzam 407. attēlā, ielaisti divi krusteniski salikti koki vai 5–6 tapas, aiz kurām griež veltni un kuras tautā sauc par *avena galviņām* (“Bocksköpfchen”) jeb *ragaini*. Koka, bet dažreiz ar dzelzi apkalts zobrats (*dripju rats*, sal. *dripes* ‘škieta zobi’) ar kociņa, *skrāpīša* (407. att., o), palīdzību noturēja veltni nepieciešamajā stāvoklī. Senāk *krūšu bomis* (407. att., k) turējās robos (*stakļos* vai *staklēs*), kas iegriezti priekšējos stabos (407. att., n, n); to atbalsta koki — *rāgi* (“Hörner”), *buki* (“Böcke”), *dzērves* (“Kraniche”); vēlāk to ielaida divos apaļos caurumos. Taču, tā kā uz sola (407. att., p), *sēdekles* jeb *sēstavas* (no vārda *sēdēt*) sēdošai audējai nebija ērti un tā ātri dabūja sāpes krūtīs, *krūšu bomi* (407. att., k) atbīdīja atpakaļ tā, kā tas redzams 407. attēlā.

Aprakstītās stelles jau daļēji novecojušas, un tautai nepieciešamas citas stelles — aušanai atbilstošākas un ērtāk aprīkotas.

Pēc iepriekš aprakstītajiem sagatavošanas darbiem nonākam pie aušanas, kad *audi* (dsk.), arī *aud(i)s* (vsk.) jeb *ataudi* (dsk.), *ieaudi*, *iekšaudi* un *iekšāsitamais* (ģermānisms = “Einschlag”) tiek ievadīti metos. Galvenais darbarīks ir atspole — *šaudekļa*, *šautava*, *šautuva* (no vārda *šaut*, bieži lieto *šaudīt*), *aus-tava* — lietuviešu *szaudyklė*.

Tā kā katras atspoles izdobtajā vidū atrodas mazāka spolīte¹ ar audu dziļu, no kuras dzija nospolējās, latvietis to sauc par *atspoli* (*at* = no... ‘prom’), arī par

¹ Lietuvietis šīs mazās spolītes labprāt taisa no plūškoka (*szeivmedis* ‘spolu koks’) vai no niedrēm (*truszas*).

vijoli (no vārda *vīt*) un Lubānā par *zolanku*; vēl viens nosaukums ir *saiva* (deminutīvā *saiviņa*, lietuviešu *szaiva* ‘maza spolīte’).

Vārds *saiva* etimoloģiski saistīts ar darbības vārdu *siet*. Vārds “atspole” ir samērā jauns, un man šķiet, ka senākās tiklu adatas nosaukums ir pārnests uz, iespējams, atspoli, kas aizgūta no vāciešiem. Pirms atspoles ieviešanas strādāja ar tiklu adatu, ar ko audu pavedienu vadīja cauri metiem, un vēl šodien to izmanto, aužot dažādas lentes (prievītes), kā arī modernās zirga segas aušanai no kopā sašūtām šaurām, 1–2 pēdu garām ielāpu strēmelēm. Šī paraža, šķiet, ir atmiņa no tiem laikiem, kad audumus neauda, bet pina. Brase vārdu *saiva* attiecina arī uz atspolē uztīto audu dziju. Iespējams, vārds *saiva* sākotnēji nav apzīmējis tiklu adatu, jo tikla mezglus sēja nevis ar adatu, bet ar pirkstiem. Šķiet, ka *saivu* aptina ar to pašu audu pavedienu un izbāza šķērsām cauri metiem, piem., pinot lentes, kā to dara vēl tagad pie mums un igauņu zemē. *Saiva* tad varēja apzīmēt dzijas tecēšanu, aužot, piem., lentes un jostas.

408. att.

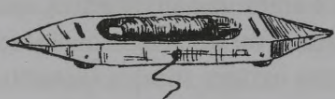

409. att.

Atspole (408. att.) ir 30 cm gara, 3 cm plata un 2 cm augsta; rupjākiem audumiem tā ir lielāka, smalkiem — mazāka. Abi gali tai ir smaili. Mūsdienās iedobums atspoles vidū ir tikai no augšas, senāk tāds bija arī apakšā. Iedobumā uz dzelzs ass, kuras gali bija iebīdīti galos izdedzinātos caurumiņos, atradās dzijas spolīte: *saiviņa*, *atspole*, *ķauzes*, *čaučes* vai arī *stigelis*. Senāk dzelzs ass vietā lietoja *kociņu*, *irbuli* vai *saiviņu*. Pavediens no spolītes nāk ārā pa atspoles malā izdedzināto caurumiņu. Pirms spolīti ieliek atspolē, uz tās jāuztin audu dzija. Tas notiek tā: vai nu vienu spolītes ass galu iesprauž spolējamā ratiņa atverē (*riklē*) un uzspolē dziju, vai arī ņem kociņu, *vārpstīti*, tajā pašā vietā uzspolē, tad to nomauc un uzbīda uz atspoles ass. Vai arī uzliek uz iepriekš minētā kociņa, *vārpstītes*, vai ratiņā liek *niedres*, *nātru kaulus*, *vībokņa kaulus* (*Artemisia vulgaris*) vai kādus citus kātus ar cauru vidu, pēdējā laikā arī papīra rullīti. Lai nebūtu jāpārtrauc darbs, audējai pie rokas jābūt zināmam daudzumam šādi uztītu spolišu.

Otra ļoti iecienīta *atspoles* forma, kura atšķiras no iepriekš minētās ar to, ka tai abi gali ir nedaudz noliekti uz vienu pusi (409. att.). Šie noliekumi palīdz zināmā mērā vadīt atspoli tuvāk audumam un aizkavē tās ieķeršanos šķietā.

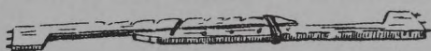
Mājamatnieki atspoli taisa no cieta koka, parasti no meža bumbieres. Nereti tai uzliek raga uzgaļus. Govs ragu sakarsē karstos pelnos, uzmauc atspoles

410. att.

tiem dzīvniekiem, piem., *paipalu*, *cauni*, *stirnu*, *līdaku* u. c. Minu burtisku piemēru (A. B. 65): *Atskrej gailis*, *noskrej gailis*, *sasit spārnus*: *kliukš*, *klaukš*. Skaņu atdarinājumi mīklā attiecas uz šķieta piesitienu audumam. Citās mīklās auduma veidošanos salīdzina ar ezera vai Daugavas aizsalšanu, vai arī ar caunas pēdām.

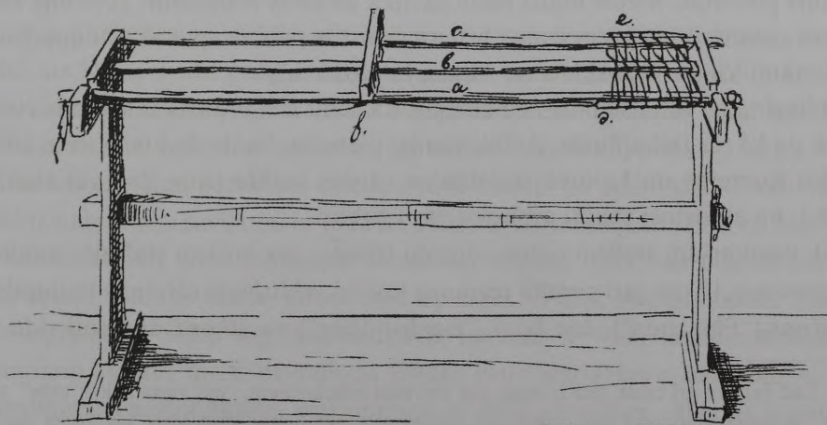
Uzsākot aušanu, audēja met atspoli cauri metiem no vienas rokas uz otru, nospiež paminu, lai nītis krusototu pavedienus, un ar šķietu piesit pavedienu audumam cieši klāt. Lai

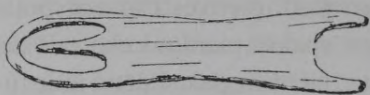
411. att.

audums nesavilkots, to notur līdzenu ar pārliekamu dēlīti (411. att.). Tā 2x3 asie dzelksnīši labajā un kreisajā pusē ieķeras auduma malās un to izpleš. Šo dēlīti sauc par *spēragu* (laikam = "Sperrhaken", tāpat kā *spandāgs* = "Spannhaken", sk. 144. lpp.), *spēriņu* (līdzīgi kā iepriekšējais, tikai ar latviskotu galotni), *spennīzeru*, *spēnīzeru* no ("Spanneisen"), *acektu*, siev. dz. (Salacā), *spilviņu* (Ropaži) no vārda *spīlēt*.

Papildus vēl kāds vārds par *nīšu* sagatavošanu. Mūsdienās to prot tikai nedaudzi; tas ir nogurdinošs darbs, kas prasa lielu precizitāti, tādēļ sievietes labprāt pērk gatavas nītis. *Nīšu stellītes* no Griezes redzamas 412. attēlā. Pāri trim koka kārtiņām (a, b, c), kas ir kustināmas ar koka adatu *šautuvu* (413. att.), auž vai daudzreiz sien nītis. Gar malējām kārtiņām (412. att., a un c) ir tievas

412. att.

413. att.

ap pirmo (a) kārtiņu — garu cilpu, pāri (b) kārtiņai — īsu cilpu, aci, caur kuru vēlāk nāks meti, garu cilpu pāri (c) kārtiņai un atkal vienu īsu aukliņu, kas ievērtā zoss kauliņā. Šo īso kauliņu vai putnu spalvas kātiņu darba gaitā virza aizvien uz priekšu. Pārbīdāmais balsts (f) notur kārtiņas vienādā attālumā. Nītis, tāpat kā šķietu zobus, sadala grupās (*posmos*, t. i., *gaņģos*, sk. 153. lpp.). Kad siešana ir pabeigta, nītis ar visām aukliņām novelk no kārtiņām, lai nesa-
juktu nišu kārtība. A un c kārtiņu vietā garajās cilpās iebīda uz augšu un leju kustināmus šaurus plānus dēļšus, kas kalpo nišu kustībai uz augšu un uz leju.

aukliņas, uz kurām uzmaukts putna spalvas kāts, *spidzene* vai gluds zoss kauliņš (d). Uz tīkla adatas uztītais stiprais šķeterētais diegs tiek siets ap kārtiņām tā, ka tas ap zoss kauliņā ievērtu aukliņu veido īsu cilpu,

b. Senākās aužamo stellu formas

Mēģinot uzzināt¹ ko vairāk par latviešu senākajām stellēm, uzklaušīsim, ko stāsta veca latviete Jēgeres kundze no Jelgavas:

“Mana māte allaž izsmēja jaunās sievietes par smalkajām stellēm, ko tās sev gādāja. Senāk, viņas jaunības laikā, sievietes ir bijušas daudz pieticīgākas. Vīri šķūnī vai pat kūti zemē ieraka četrus stabus un nostiprināja tos ar stutēm. Kad stabi bija savstarpēji ar saistkokiem sastiprināti, piesēja visu aušanai nepieciešamo: metu *riestavu* un *drēbes riestavu*, *krūšu bomi* un sēžamo solu. Metu riestavu vai nu uzlika uz divām koka tapām, vai arī iekāra virvē, un tai bija garāks zobratam līdzīgs gals, kurā iekāra koka *ciriti*. Auklu pavelkot, tas izcēlās no roba, un bomis pavēlās par vienu robu uz priekšu. Drēbes riestavai bijusi līdzīga zobratu ierīce, kas darbojās abos gadījumos, neskatoties uz to, ka riestavas bija piesietas. Metus mana māte savilka uz sētas zedeņiem. Tēvs bija liels meistars aušanā. Viņš prata izaust brīnumskaistus rakstus, pat ar astonpadsmīt nišu kārtām. Viņam bija šķiets no “ārziemju niedrēm”.”

Šī lieciniece vairs skaidri neatcerējās, kā šādu stellu daļas ir sauktas viņas jaunībā un kā tās izskatījušās. Atliek vienīgi pieņemt, ka tie divi resp. četri stabi ir saukti Kurzēmē un Lietuvā izplatītajos vārdos *stakle* (siev. dz.) vai *staklis* (vīr. dz.), un atbilstoši saukti arī koku zaru žuburi.

Tik vienkāršām stellēm nebija virpotu trizuļu, pār kuriem slīd nišu auklas. Divi apmēram 17 cm gari pirksta resnuma kociņi, *ķiduli* vai *ciscīnas* (Jaunpils), arī *kājiņas* (“Füsschen”), *āža koki* (“Bockshölzer”) vai *likani*, apņemti vidū ar

¹ Kad šeit un arī citur, kur ir runa par sieviešu rokdarbiem, “es” vietā saku “mēs”, tas nozīmē, ka neuzskatu sevi par noteicošo lietpratēju, bet ņemu vērā visu, ko mana meita Marta ar sievietes izpratni, ar savu personisko interesi un plašajām zināšanām par visu, kas attiecas uz senāko un jaunāko laiku sieviešu rokdarbiem, man ir palīdzējusi.

auklu, karājās pa labi un pa kreisi pie koka, kas bija šķērsām pārlikts stellēm. Kociņu priekšgali bija ar aukliņu piesieti pie priekšējā nišu rāmiša, pakalējie — pie aizmugurējā. Nospiežot priekšējo nišu paminu, pakalējās nītis ceļas uz augšu, un otrādi. Līdzīgi varēja rīkoties, ja nišu skaits bija lielāks.

Ziņas par senākajām stellēm un aušanas metodēm ievērojami paplašināja Olainē dzimušās, 70 gadus vecās latvietes Ekšteinas kundzes no Jelgavas liecība. Viņa ir redzējusi, kā māte aužamos metus vilkusi gar sienu. Stelles bijušas pavisam vienkāršas. Audēja sēdējusi uz parasta sola cieši klāt abiem stingri atstutētajiem priekšējiem stabiem, pie kuriem bija piesiets *krūšu bomis*. Uz šā paša bomja ticis uztīts arī audums. Abu stabu galus savienoja šķērskoks, uz kura uzkāra nītis, kuras kustināja ar paminām. Metu veltnis balstījās uz diviem zemiem stabiem vai uz *krāģa* — tā latvietis apzīmē žuburainu statni. Es domāju, ka *krāģis* un *staklis* ir ļoti līdzīgu priekšmetu dažādi nosaukumi. Šo vienkāršo stellu šķērskoki varēja balstīties uz vertikāliem kokiem ar zaru žuburiem galā. Abus veltnus vajadzīgā stāvoklī noturēja zobрати. Sieviete atkārtoti uzsvēra, ka *stelles* esot aizņēmušas ļoti maz vietas. Cieši aiz *krūšu bomja* ar uztīto audumu, kuru līdzenu turējis šaurs dēlītis, karājās šķiets un nītis, un aiz tā metu veltnis bijis tik tuvu, ka viņa ar izstieptu roku varējusi atbrīvot metus un uztīt jau noausto gabalu, lai turpinātu darbu. Uz manu jautājumu, kā visi četri stabi ir bijuši saistīti kopā, tā teica, ka neatceroties nekādus šķērskokus, viņa tikai zinot, ka viss turējies ļoti stabili. Šķiets, caur kuru slid pavedieni, esot bijis metos iekārts viegls dēlītis ar iegriezumiem. Tas karājies tikai metos, un audēja ar to piesitusi audus cieši klāt. Ja šķietu zobini izlūza, tos aizvietoja ar gludiem *skaliņiem*.

Kāds cits liecinieks, vecāks vīrs, stāstīja, ka zēna gados viņš pa vakariem drāzis plānus kociņus, ar kuriem viņa tēvs, būdams galdnieks, labojis zemnieku sievu atnestos salūzušos šķietus.

No Skrundas apkārtnes pie Ventas ir ziņas par vēl vienkāršāku aušanas ierīci, uz kuras pirms pusgadsimta stāstītājas jaunībā esot austi raibi atloki un zeķu saites (*prievītiņi*), bet tie, kam nebijis īsto stellu, uz šādas, tikai lielākas un platākas ierīces, auduši arī audumus. Uz seklas, apmēram 3 pēdas garas un 1 pēdu platas kastes veida pamatnes četros stūros stāvēja pa stabam. Garenvirziena (malu) stabiņi bija savienoti ar plānām latīnām. Šaurāko galu stabiņos bija veltni ar zobratiem. Uz šiem mazajiem bomīšiem atradās meti, kas bija izvērti tikai caur šķietu. Nītis te nebija, un to lomu izpildījis no dēļa darināts šķiets. Tam bija gari iegriezumi; starp iegriezumiem bija laipiņas ar vidū iededzinātiem caurumiņiem. Vienu metu pavedienu ievēra caur iegriezumu, nākamo — caur caurumiņu. Paceļot šķietu, caurumiņos ievērtie pavedieni cēlās uz augšu, bet iegriezumos esošie palika uz vietas, un otrādi. Šāds ar roku darbināms šķiets ieņēma nišu vietu, un starp izšķirtajiem velku diegiem tika iebidīta rokdarba

adata *šautuva*. Tā kā šis škiets plato zobu dēļ bija platāks par audumu, audus pie pēdējā piespieda klāt ar koka nazīti. Auda ar dažādu krāsu dzijām un dažādos rakstos; mēs tos vēl sīkāk apskatīsim.

Riekstiņš apraksta vēl vienu senu lielāka izmēra aužamo ierīci. Ar tādām auda zirgu siksnas, lentes gultu rāmjiem, vēlāk pat dzensiksnas mašīnām. Šai ierīcei ir divas daļas — nekustīgā un kustīgā. Galvenā detaļa katrai no tām ir 2 pēdas garš un 3–4 pēdas resns veltnis, kas griežas ap koka, vēlākos gados ap dzelzs asi. Viens veltnis ar savu asi balstās uz diviem 2 pēdas augstiem zemē iedzītiem stabiem. Otrs veltnis guļ arī uz diviem apmēram 4 pēdas augstiem kokiem, kas neatrodas uz zemes, bet gan ir uzlikti uz 7 pēdas gara ragavām līdzīga statņa, kura divas no plankām taisītās slieces ir saistītas ar trim šķērskokiem, uz kuriem atrodas 1–2 dēļi, kas noslogoti ar akmeņiem.

Metu galus pie siksnām, kurus auž nevis no vērptas dzijas, bet gan no smalkām, vītām kaņepju auklām, kad meti izvērti caur diviem nišu rāmjiem, uzvelk uz maza spieķa. Meti tiek aplikti ap abiem veltniem (vārpstām) un cits ar citu savienoti tā, lai tie veidotu nepārtrauktu lenti.

Šīs ierīces nītis ir iestiprinātas 2 pēdas augstos un 2 pēdas platos koka rāmīšos, kas karājas auklās virs veltniem. Ar *pamīnu* palīdzību nītis tiek celtas un nolaistas līdzīgi kā parastajām aužamajām stellēm.

Atspoles vietā te lieto 6 collas garu un 2 collas platu dēlīti, kam šaurākajā malā ir dziļi robi, ap kuriem uztīti audu diegi.

Katru reizi caurlaisto audu pavedienu 2–3 reizes piesit klāt ar 1 pēdu garo un 3 collas plato koka *aužamo nazi*. Lai tas būtu smagāks, tā mugurā iegrebji rievu, ko piepilda ar 3–4 mārciņām svina. Audējs sēž pie šīs ierīces sāniem. Tam pa kreisi ir nekustīgais veltnis, pa labi — nišu rāmji. Aušanu uzsāk cieši pie metu galiem. Pie spieķa gatavo audumu bīda pa kreisi ap veltni, līdz tas ir apgājis uz riņķi. Ierīces kustīgā daļa sākotnēji atrodas no šā veltna 70 pēdu attālumā, ja meti ir tik gari. Aužot audums velk kustīgo daļu aizvien tuvāk un tuvāk. Ja metiem jābūt stingrāk novilktiem, uzliek vairāk akmeņus.

Jau iepriekš minēts, ka tā auž arī platākas dzensiksnas, ko lieto mūsu modernajās kuļmašīnās. Šajā gadījumā uzkar četrus nišu rāmīšus. Es pieļauju domu, ka senlaikos uz šādām ierīcēm, ņemot vērā veltnu garumu un nišu rāmju platumu, kurus Riekstiņš uzdod pat līdz 2 pēdām platus, varētu būt austi arī drēbju audumi.

c. Pinamie rāmji

Riekstiņš savā izcilajā ziņojumā par daudzveidīgajiem senlaiku aušanas paņēmieniem min, ka lūku sietus *auž* arī vēl tagad. Viņš piebilst, ka pirms 50 gadiem, kad jau kopš gadu desmitiem bija pazīstamas istās aužamās stelles, uz šādiem rāmjiem vēl austi zvejas tikli (*bradeni* jeb *trijbridi*). Viņš acimredzot

brīnās, kādēļ vēl aizvien šo ierīci lieto tīklu siešanai, jo uz stellēm tas būtu izdarāms daudz ērtāk. Mēģinot iedomāties ierīces izskatu, var pieņemt, — un šķiet, ka mēs nekļūdāmies, — ka senlaikos uz tādas austi arī drēbju audumi.

Riekstiņš raksta: “Sieta audējam ir divi koki ar likiem augšgaliem, caur kuriem izdzīts šķērskoks. Tā veidojas rāmis. Starp abiem šķērskokiem kā metus uzvelk smalkas *lūku sloksnītes*, tālāk tos izver cauri *šķietam* un *nītīm*. Apmēram 4 cm biezu kociņu izbīda cauri metiem tā, ka sloksnītes, kas virzās cauri nīšu cilpām, paliek augšpusē, bet pārējās tiek nobīdītas uz leju. Tā starp abām metu kārtām rodas šķiriens (*šķiemenis*). Atspoles vietā lieto garu koka adatu, kuras acs ir lielāka par lāpāmās adatas aci. Audu lūkus iever adatas acī, izlaiž cauri šķirienam un viegli piespiež ar šķietu. Tad augšējo lūku kārtu ar nīšu palīdzību nolaiž uz leju un audu vada atpakaļ.”

Ja šādu ierīci vēl pirms pusgadsimta lietoja tīklu aušanai vai pīšanai, ļoti iespējams, ka daudz agrāk tā lietota arī drēbju audumu aušanai vai pīšanai.

Izskatās, ka šī aušanas ierīce ir diezgan šaura. Riekstiņš savā aprakstā piezīmē, ka baltkrievi aiz Ilūkstes savus linu audeklus vēl tagad aužot tikai divieļa platumā, tā ka kreklus esot spiesti sašūt no četriem platumiem.

Jāsaka, baltkrievi arī savus liepu lūku pītenus auž, resp., pin, uz rāmjiem, tikai platakiem. Arī senajiem latviešiem, kamēr vēl bija liepu meži, šādi pītenī nebija sveši.

Riekstiņa otrajā aprakstā minēta acīmredzot ļoti līdzīga ierīce lūku sietu aušanai; tā atšķiras tikai ar to, ka tiek lietota nevis horizontāli, bet gan stāvus. Stāvkoki — *stāvi* — šeit nav līki, bet gan taisni un ir 4 pēdas gari, tajos vienlaikus var izaust divus sietus. Šķērskoki nodrošina audumam 2 pēdas platumu un aizstāj parasto stellu veltņus. Katru divu lūku sloksnītes augšpusē un apakšpusē ir savienotas. Pēc tam kad tās izvilktas caur šķietu un divām nīšu kārtām, veidojas meti. Audu sloksnītes aptin ap āķi, kas ir apmēram 2 pēdas garā nūjas galā, tad ar šo nūjiņu iebīda un ar plakanu kociņu viegli piespiež. Pinuma vidū paliek neizausta josla. Šajā vietā pinumu pārgriež, iegūstot divus sietus. Sloksnīšu gali gar auduma malām un galiem noder sieta piešūšanai pie tā apmales.

Starp citu, esmu manījis, ka latvieši jau sen pazīst zirgu astu sietus. Tautadziesmās tos bieži piemin kā *ašķu* jeb *astru sietu* no vārda *astju* (dsk. ģenit. no *aste*, “Schwanz”, “Pferdeschweif”) *siets*.

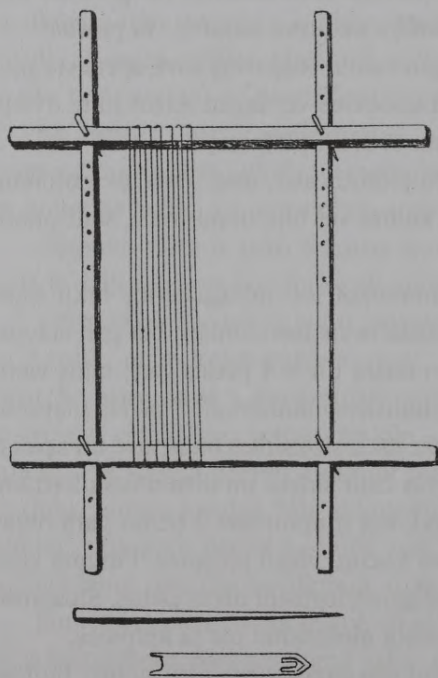
*Nem, brālīti, astru sietu,
Sijā ciema zeltenītes;
Kura caur' iztecēs,
Tā būs tava līgaviņa.*

Brüderchen, nimm ein Haarsieb,
Siebe die Goldmädchen des Dorfes;
Welche hindurch läuft,
Die wird dein Bräutchen sein.

(A. B. 1949)

Tautas mīklās parādās nosaukums *saru siets*, sk. A. B. 945. *Koka liekts, saru vilkts, sievas taisa šurpu turpu*. Cita mīkla: *zemē un augšā, abi vienā vārdā* (A. B. 555). (Šī mīkla norāda uz sietu cilvēka rokās un zvaigžņu plejādi debesīs, ko latvietis sauc par *sietiņu*.) Astru sietu darināšanu es pie latviešiem neesmu novērojis.

M. Knoha jaunkundzes ziņojums no Jurbarkas apkārtnes sniedz nozīmīgu liecību par to, ka audumi iesākumā ir pīti, nevis austi. Tur, uz robežas starp Augšlietuvu un Lejaslietuvu, tautai ir aužamā ierīce, kurai nav ne nīšu, ne veltnu ar zobratiem un, pats galvenais, nav arī šķietas. Šī ierīce (414. att.) ir vienkāršs taisnstūra rāmis, kas 4 krustpunktos satapots no listēm. Caurumi 1,2–1,5 m garajās sānu listēs ļauj veidot rāmi īsāku vai garāku atkarībā no tā, kāds būs audums. Rāmis ir apmēram 60 cm plats. Metu pavedienus citu pēc cita

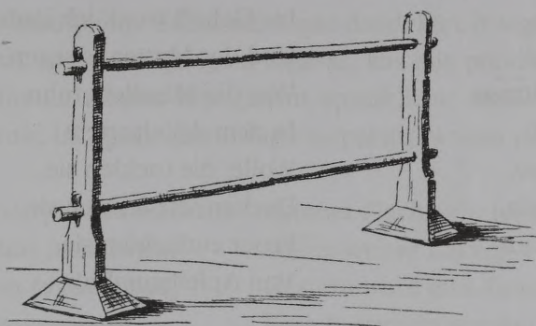

414. att.

aptin ap rāmi, līdz sasniegts vajadzīgais platums. Augšējos pavedienus visā platumā uzlasa ar garu koka adatu, lietuviešu *adata*, it kā lāpītu. Tad šo adatu pagriež tā, ka tā izpleš metus. Pa šo spraugu audus var viegli izbīdīt cauri un ar adatu piespiest. Kad audums, varētu teikt pinums, ir tik tālu, ka kļūst neērti strādāt, to pabida uz leju un turpina darbu līdz tai vietai, kur adata vairs neiet cauri. Tur to pārgriež un iegūst 2,5–3 m garu audumu.

Jāpiebilst, ka iepriekš minēto ierīci lietuvieši lieto vairs tikai zirgu grožu — apmēram 4 pirkstu platas rupjas lentes — pīšanai. Pēc Knoha jaunkundzes aprakstīto listu izmēriem var secināt, ka senāk uz šā rīka austi arī platāki audumi. Ierīci lietuviešu sauc *stakleles*.

No visa apskatītā varam secināt, ka aušana ir attīstījusies no pīšanas. Vienlaikus arī redzam, kādas detaļas ir vēlāko aužamo stēļu priekšgājējiem. Abas šķērslīstes rāimim no Jurbarkas atbilst vēlāko stēļu veltniem un noder metu un auduma stingrai noturēšanai. Senāk auduma, kam nav galu, pārbīdīšanu uz priekšu veica ar rokām, vēlāk — ar ritošiem veltniem. Lāpāmajai adatai līdzīgo rīku nomaina nītis un šķiets. Šī koka adata ir atspoles māte.

415. att.

Aušana uz rāmiša bijusi izplatīta arī latviešiem. Tādu rāmi varēja apskatīt Latviešu etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā (415. att.). Tas gan bija lielāks par rāmi no Jurbarkas. Tievie, vertikālie sānu stabi ir 6 pēdas augsti, abi šķērs-koki — apmēram 8 pēdas gari un 4 pēdas atstatus viens no otra — ielaisti sānu stabos. Uz šā rāmja atradās iesākta josta, no kā secinājām, ka ar mūsdienās jau tik izplatītajām stellēm šo rāmi laikam gan izmanto tikai jostu un prievīšu aušanai. Rāmja lielums tomēr liek domāt, ka kādreiz uz tā austi arī plati audumi. Iespējams, apmēram 8 pēdas plats un tikpat garš audums varēja tikt uz tā austs, resp., pīts. Lietuviešu darba metode to pilnīgi pieļauj. Šāds astoņas kvadrātpēdas liels audums pilnīgi pietiek apliekamam vilnas lakatam (*villaine* no vārda vilna, *sagša* no vārda *segt*), kādus latvietes ir visur lietojušas. Katrā ziņā uz šāda rāmja iespējams noaut arī mazākus audumus.

Iepriekš aprakstītā ierīce ir pārnēsājama, ko gan nevar teikt par vēlākajām stellēm.

Tautasdziesmās nepārprotami ir runa par pārnēsājamiem aušanas rīkiem.

<i>Mūs' māsiņ' sēd' apakš liep's,</i>	Unser Schwesterchen sass unter der Linde,
<i>Auda raibas villainītes;</i>	Sie webte bunte wollene Decken;
<i>Sarkans rožu vainadziņš,</i>	Das rosenrote Krönchen
<i>Lai nebal saulītē.</i>	Soll nich bleichen in der Sonne.

(Barons 7440)

<i>Mūs' māsiņa sagšas auda</i>	Unser Schwesterchen webte Decken
<i>Vītolīņa ēniņā;</i>	Im Schatten des Weidenbaumes;
<i>Lai auž māršas istabā,</i>	Mögen die Schwägerinnen in
	der Stube weben,
<i>Kam istaba piederēja.</i>	Da ihnen die Stube gehört.

(Sproģis Nr. 6, 49. lpp.)

<i>Tecēšu sētā,</i>	Ins Gehöft werd' ich laufen
<i>Sacišu mātei,</i>	Und der Mutter es sagen,
<i>Ko dara meitiņas</i>	Was die Mägdlein tuhn
<i>Ābeļu dārzā:</i>	In dem Apfelparten:
<i>Vilniņu kārsa,</i>	Wolle, die tockten sie,
<i>Sagšīnas auda,</i>	Decken, die webten sie,
<i>Ābeļu malciņu</i>	Feuer entfachten sie
<i>Uguni kūra.</i>	Von Apfelbaumholz.

(Barons 7465)

Pēc tam kad esam aplūkojuši minēto aušanas riku un esam pabijuši senā pagātnē, kad aušana patiesībā bija pīšana, vēlos vēl pieminēt tam laikam ļoti raksturīgu tautasdziesmu:

<i>Māsiņ' ada seģenīti</i>	Das Schwesterchen nadelt eine Decke
<i>Baltām linu šķiedriņām;</i>	Von weissen Flachsfäserchen;
<i>Jo strīpaina seģenīte,</i>	Je kunstvoller gestreift die Decke,
<i>Jo čaklāka adītāja.</i>	Desto geschickter die Nadelnde.

Acīmredzot šeit nav runa par *adišanu* tās burtiskajā nozīmē, bet gan par darbu ar adatu, kāda pieminēta, runājot par sietu pīšanu (sk. 414. att. no Jurbarkas). Latvietis vārdu *adīt* lietojis arī “pīt” vietā, protams, izmantojot adatu (sk. Ulmanis, Latviešu valodas vārdnīca). Bet, ja latviete vārdu *adīt* lietojusi, lai raksturotu auduma pīšanu, tad jāievēro, ka arī vārds *darīt* un deminutīvs *darināt* ticis izmantots vai arī to varēja ļoti viegli lietot tāpat kā tehnisko terminu vārdam “adīt”, arī agrākajam darbam — auduma pīšanai ar adatu; sk. Barons 7434 un 7457.

Šeit, ja ņemam vērā pagānu apbedījumos atrastās apģērba paliekas, kuras glabājas Rīgas Doma muzejā un prof. R. Hausmaņa piezīmes (1896. g. X Arheologu kongresa izstādes Rīgā katalogs, XXXV, XLVIII, LVIII lpp.) pie attēliem 25. tabulā, nonākam pie slēdziena, ka audumu izgatavošanas māksla latviešiem ir ļoti sena un tā bijusi augstā līmenī. Izpētot pamatīgāk, atklājas, ka šie krāšņie, ar bronzu cauraustie un krāsainām apmalēm rotātie tērpi pīti uz rāmjiem droši vien tā, kā aprakstīts 160., 161. lpp. Mākslinieciskas tērpu apmales un bārkstis rosina bārkšu aušanu apskatīt sīkāk.

Šeit iederētos pieminēt visas pasaules mežonīgo tautu neskaitāmos pinumus, kas cilvēkiem noderējuši kā paklāji (“Teppiche”), segas (“Decken”) u. c. priekšmeti No Krievijas Eiropas daļas pazīstami daudzie izstrādājumi no liepu lūkiem, latviešu *mašas*, krievu *пороги*. Kad Baltijas provincēs vēl bija daudz liepu mežu,

arī šeit tika pīti lūku pīteņi. Tautasdziesmās daudzkārt ir atgādināts, ka līgava, resp., jaunā sieva, uz vīra māju vesta ragavās, kas bija pārklātas ar lūku mašu. Tādējādi norādīts uz tolaiku trūcīgajiem apstākļiem, mudinot meitas čaklāk vērt linus un aust, lai līgava varētu ragavas pārsegt ar lina palagu.

<i>Vērpīet linus, jaunas meitas,</i>	Spinnet Flachs, ihr jungen Mägdlein,
<i>Audiet baltas paladziņus;</i>	Webet weisse Laken;
<i>Vakar vienu tautās veda,</i>	Gestern ward eine Braut geführt,
<i>Mašu klāja kamanās.</i>	Eine Bastmatte war auf den Schlitten gebreitet.

(Barons 7077)

3) Lenšu un jostu aušanas, t. i., pīšanas, rīki

Apskatījuši dažādās ierīces un rīkus platāku audumu aušanai, nonākam pie lenšu aušanas. Tautai vienmēr ir bijušas vajadzīgas *jostas* (*damaška* ‘platāka adīta vai austā josta’), daudzveidīgas lentes, apmales (*pastote*, no lejasvācu *stot*; *linta*) apģērba rotāšanai, kā arī zeķu apsienamās *prievītes* (dsk. no vārda *vīt* un *prie*, sk. *priekš*, krievu *прус* (šis vārds apzīmē lentes platumu, jo pavedieni ir viens otram blakus)), *lie(l)saišķi*, burtiski “Schienbeinbänder” (no *liels* “Schienbein” un vārda *siet*, bieži lietots vārds *saistīt* “binden”), *pakeles* (lietuviešu *pakelė* “Strumpfband”, ‘zem ceļgala sienamā lente’, *kelys*, latviešu *celis*), *jostas*, *ceļa jostas*. Visām sienamajām lentēm kopējais nosaukums ir *apsēja* no vārda *apsiet*.

Latvietis zeķu saites sāka lietot tikai tad, kad bija no vāciešiem iemācījies zeķu adīšanu, jo senāk viņš zeķu vietā lietoja auduma gabalus vai saites (apm. 1 pēdu platas) — *sietavas* (no vārda *siet*) — un tina tās ap lieliem¹. Vidzemē vilnas vai melnas lina drānas gabalus, ko lietoja sievietes, sauc *svietas* (samaiņot patskaņus vārdā *sietavas*). Vīriešiem domātie *auti* sniedzās tikai virs potītēm, un tos nostiprināja ar pastalu garajām auklām.

a. Liektā zara žuburs

Par *rokā turamajām stellītēm* dēvēja 40–90 cm garu lokanu koku vai arī ievas vai lazdas zaru ar žuburu galā. To lietoja lentišu aušanai, un nebija svarīgi, vai lente bija viena vai trīs pirkstu platumā, bet ne platāka par četriem pirkstiem, īsāka vai garāka. Jo platāku vēlējas lenti, jo garākam, resnākam un izturīgākam

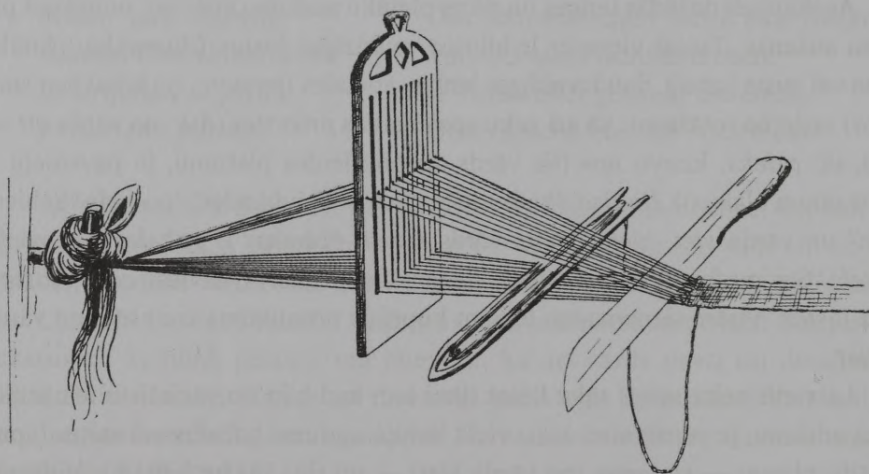
¹ Stenders šiem kājautiem dod vārdu *apķillas*, no kā mēs varam secināt, ka senāk tos tina ne tikai ap pēdām un lieliem, bet arī augstāk *ap celiem*.

vajadzēja būt zaram. Pie sienas vai kā citādi uzņemtos metus aptina ap žuburu un cieši piesēja pie saliektā zara apakšējā gala, kas kā atspere turēja metus stingri novilkus un izskaidro arī zara nosaukumu *likste*, kas radies no vārda *līks*. Par gatavošanos darbam ar šo darbarīku saka “jostu *nomastīt*” (no *mest*). Tas ir bieži lietots tehniskais termins aušanā.

Latviete noteiktos apstākļos iztiek arī bez žuburotā zara: vienu metu galu piesien kādam āķim istabas sienā, bet otru krēsla atzveltnei, uz kura pati sēž.

Ir vēl vienkāršāka metode. Audēja pati ir kā atspere — noausto gabalu apsien sev ap vidukli un otru galu aiz uzņemtas cilpas uzmauc uz savas kājas iekšu.

416. attēlā (no Dobeles) redzama šāda darba norise. Rīkam, kas izgriezts no dēliša, tāpat kā ceturtajām stellēm no Skrundas (157. lpp.), meti ievērti pamīšus pa koka šķietu spraudziņām un šķieta laipiņās izdedzinātajiem caurumiņiem.

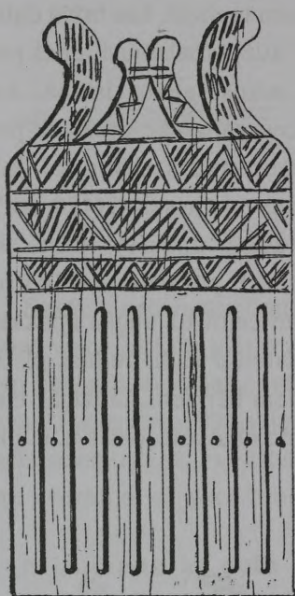

416. att.

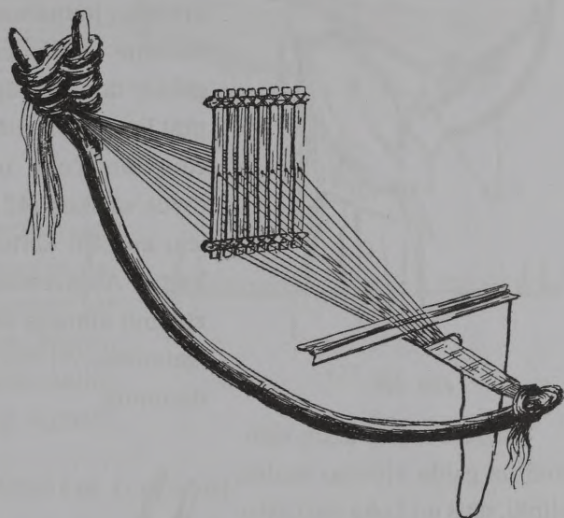
Šķiets ir iekārts metos, un to ar roku paceļ un nolaiž, lai mainītu pavedienu stāvokli. Uz tīklu adatas uzlītais audu diegs ar tās palīdzību tiek iestrādāts un ar koka nazi piespiests pie auduma.

No naža var atteikties, ja tīkla adatu izmanto pavediena piesiešanai pie auduma (sk. 418. att.). Ja tiek auzts raksts, vajadzīgos pavedienus izceļ ar pirkstiem vai izmanto koka naža smailo galu. Var iztikt arī bez adatas, sagriežot audu pavedienu grīstē, izvelkot to cauri un piespiežot ar nazi.

Šķiets atbilstoši paredzamā auduma platumam ir platāks un šaurāks; piem., šķiets var būt ar 17–46 un vairāk metu pavedieniem. Šķieta nosaukums Sakā un Griezē ir *šķietinš* (par vārda etimoloģiju sk. 152. lpp.), Dundagā — *uzautu*

417. att.

418. att.

aužamais, rīks zeķu apsēju aušanai. Ar roku satveramais škieta augšgals bieži vien ir daudzveidīgi rotāts ar izgriezumiem un iegrebumiem (417. att. no Dundagas); škieta platums ir 12 cm, augstums — 27 cm. Tecnera darbā “Die Slaven in Deutschland” (464. lpp.) minēts, ka lentu aušanai kašubi* lieto tieši tādus šketus, koka dēļšus.

Iepriekš minētie škieta lenšu aušanai taisīti no viena plāna dēļša, bet aušanai izmanto arī tādus šketus, ko veido atsevišķi kociņi. 418. attēlā redzams 9 cm augsts un 4 cm plats škiets; astoņas vertikālas, caurumotas koka laipiņas augšā un apakšā ir ar stipru diegu krusteniski piestiprinātas šķērslistēm.

Ir vēl cits prievīšu aušanas veids bez škieta, ņemot kociņu zīmuļa resnumā — *veldenī*, *veldenīci* (Kalsnava, no vārda *velt*) jeb *eldenīti*. Šis veltnītis ir garāks par aužamās lentes platumu, lai to, ērti saņemot pirkstos, varētu bīdīt un velt. Metus uz tā uztin šādi: vienu pavedienu ņem no kociņa augšas, otru no apakšas utt.; tā metus uztin vajadzīgā kārtībā, un starp tiem rodas šķirtne — *šķiemeles*, pa kuru tad ievada audu pavedienu. Atpakaļceļā metu pavedienus uzlasa ar pirkstiem vai ar nazīti. Aužot krāsainus rakstus, pavedienus uzlasa, kā to pieprasa raksts, ar pirkstiem vai ar 15 cm garu koka nazīti, vai dēļti, *lāpstīņu* vai *šķipelīti* (“Schaufelchen”), *kulsteklīti* (no vārda *kult*).

* Kašubi — etniska grupa Polijas ziemeļrietumos, seno rietumslāvu pomoriešu cilšu pēcteči. — *Tulk. piez.*

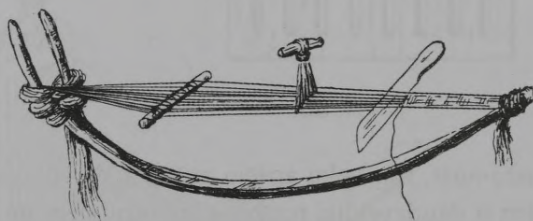
419. att.

Dažreiz metus uztin vienkārši uz galda virsmas malas; veltnīti, nītis un koka nazi lieto, kā iepriekš aprakstīts. Metus viegli pievelk pēc vajadzības uz audējas pusi (422. att.).

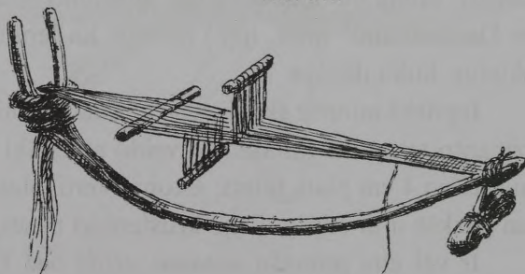
Metu uzmešanai uz galda malas, ko sievas dara ar rokām, lietoja arī īpašu rīku, kas šo darbu atviegloja. Kalvenē šim nolūkam izmanto attiecīga garuma koka nūju ar vairākiem caurumiņiem tās abos galos. Metus aptin ap tapiņām, kuras iesprauž attiecīgajos caurumos atkarībā no tā, cik garš metu garums ir izvēlēts (423. att.).

Šeit nav īstā vieta runāt par vilnas dzijas krāsošanu un vilnas dzijas krāsām (*dzīpari*¹, dsk. deminutīvā *dzīpariņš* 'krāsains dzijas pavediens'), tāpat kā par daudzveidīgajiem audumu vai lenšu rakstiem.

Par materiālu minēšu vēl vienīgi to, ka latvieši jau kopš seniem laikiem ir auduši gan vilnas, gan lina audumus; aužot lentes, izmantota vilna kopā ar līnēm. Arī sieviešu svārkos līnu vai pakulu metos ieauda vilnas audus.

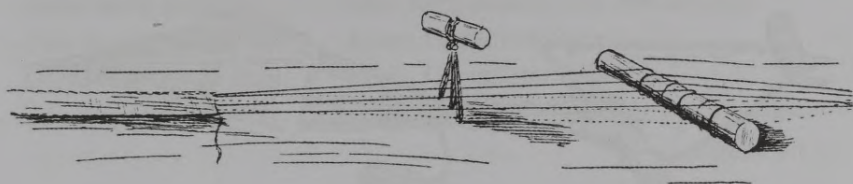

420. att.

421. att.

¹ Man šķiet apšaubāmi, ka saliktenis no *dzija* 'pavediens' un varbūt arī *pērve*, lietuviešu *parvas*, (vīr.), poļu *barva* ir aizgūts no vācu "Farbe" 'krāsa'.

422. att.

Sakā no nebalinātu linu metiem esot austas viena pirksta platas lentes ar dažiem krāsainiem vilnas pavedieniem gar malām. Šādas lentes šūtas sieviešu brunču malas iekšpusē tā, lai krāsainā maliņa būtu redzama kā glīta brunču apmale.

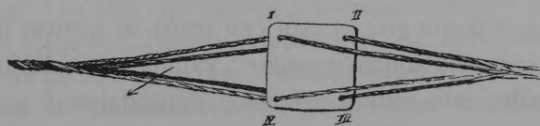
423. att.

b. Aušana ar celu dēļiem (celiem)

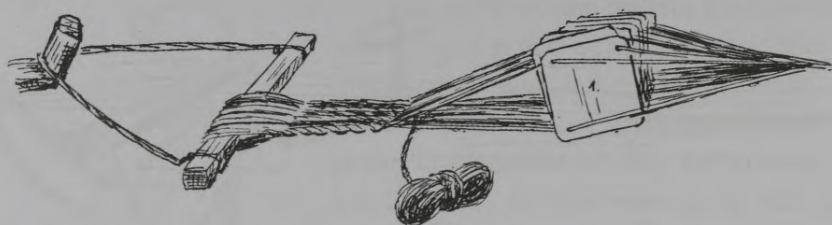
Apaudu, jostu, grožu aušanai latviešiem ir vēl viena pavisam īpaša tehnika. Tie ir mazi gludi plāni koka dēļi (celi) ar 5 cm garu malu un katrā stūrī izdedzinātu caurumiņu (424. att.). Tie aizvieto šķietu un nītis, kas nepieciešami aušanai, lai noturētu metus vajadzīgā kārtībā, lai tos šķirtu un veidotu vietu audu ieašanai. Ar šo dēļu palīdzību ir iespējams sakārtot vilnas dzijas metus tā, lai varētu izaust lenti vai jostu ar daudzveidīgiem rakstu variantiem.

Šādu ierīci no Ilūkstes (425. att.) varēja apskatīt 1896. gadā Latviešu etnogrāfiskajā izstādē Rīgā. Darboties ar šo ierīci Rīgā un Viduskurzemē vairs nemāk, bet mūsu nopelniem bagātais stāstītājs Riekstiņš no Subates ar to iepazīstināja, jo Augšzemē to vēl lietojot. Šķeterētas raibas vilnas dzijas metus uztin uz koka nūjas, kas ar aukliņu uzkārtā uz āķa pie sienas. Tad šos pavedienus pēc kārtas izvelk pa dēļa caurumiem; šajā piemērā 128 metu pavedieniem ir 32 dēļi, kuri, lai būtu vieglāk aprēķināt un iedalīt paredzamo rakstu, ir numurēti. Savilkto metus horizontāli stingri nostiepj. Dēļus sabīda kopā tā, lai to plaknes būtu cita pie citas. Pie tām veidojas metu šķīriens (sk. 424. att.), caur kuru ievada no stipru linu audu pavedieniem satītu vīstokli un cieši piespiež ar koka nazi. Audi audumā nav redzami, izņemot gar malām, tādēļ audam jābūt tādā krāsā, kādas ir metu malas.

Aušana sākas pie sienas un virzās uz audējas pusi, citos aušanas rīkos audēja parasti auž uz priekšu, t. i., nost no sevis. Kad pirmais pavediens ir izvilkts

424. att.

425. att.

cauri, dēļišus pagriež — katru griež atsevišķi —, bet, ja audējai ir vajadzīgās iemaņas, tad visus pagriež uzreiz uz auduma sākuma pusi. Katrs dēlītis veic vienu ceturtdaļpagriezienu tā, ka 2. stūris nonāk 1. stūra vietā, tādējādi katrs otrais apakšējais pavediens nonāk augšā, bet katrs otrais augšējais — lejā. Audu pavediens tiek atkal ielaists un piespiests, dēļišus atkal pagriež tā, ka 3. stūris nonāk 2. stūra vietā utt. Griežot tā visu laiku vienā virzienā uz audējas pusi, pavedieni aiz dēļišiem savijas kopā, un tie laiku pa laikam jāatšķetinā. Lēmanes-Filhes jaunkundze (sīkākas ziņas dotas turpmāk) stāsta, kā ar to tiek galā austrumnieces, piem., peruānietes. Lai novērstu nogurdinošo pavedienu atmudzināšanu, aužot dēļišus sāk griezt atpakaļ, tā atrisinot nebūšanas un iegūstot negaidītu pārsteigumu — raksts parādās apgriezti, kas audumam piešķir īpašu skaistumu. Nodaļā par bārksu aušanu redzams pieliekamais lakats *vēpe* (429. un 433. att.), kura malas ir ar šādi austām apmalēm; apmale ir melna, zila un sarkana uz dzeltena pamata. Šādas jostas ir sevišķi izturīgas, biezas un stingras, jo, kā redzams 424. attēlā, katrs mets ir savīts no četriem pavedieniem. Tā kļūst saprotams šādu jostu nosaukums — *grīstaiņas jostas* (sk. no vārda *griezt*) un arī paša darba apzīmējums — *grīstaiņas jostas uzpinums* (Ilūkste). Vārds *uzpinums* liek domāt, ka tauta šo darbu neuzskatīja par aušanu.

Riekstiņš no Subates stāsta sīkāk par šādu jostu aušanu un to rakstiem. Tās esot *collu jostas*, jo tiekot austas 1 collu platas. Šis nosaukums varētu būt nepamatota tautas etimoloģija.

Šķiet, ka A. Feltas kundze ir pareizi man izskaidrojusi miklaino vārdu *celš*. Viņa pievērsa manu uzmanību tam, ka tā sauc vienas dzijas kārtu ap kamolu, kamēr tā nav uztīta. Četrstūraino dēļišu vienā laikā paceltās (*celt* = heben) metu pavedienu grupas esot *celi* (*cēli*), ar kuriem tiekot veidoti raksti. Arī tā dzijas kārtā, ko adītāja norauš no kamola un izklāj kā apli savā priekšā, lai būtu ērtāk adīt, esot saukta par *celu*. Tautasdziesmā *cela jostiņa* un *diega jostiņa* tiek minētas kā divi pretstati: viena ir mākslinieciski rakstaina, daudzkrāsaina, bet otra — vienkārši gludi noausta no baltiem līnu diegiem:

<i>Saka mani bāliņos</i>	Man sagt, dass ich bei den Brüdern
<i>Cela jostiņ' valkājos;</i>	Einen Festgürtel trage;
<i>Diega jostiņ' i valkāju,</i>	Einen Garngürtel trage ich
<i>Žagariņu vainadziņu.</i>	Und einen Mädchenkranz von Zweigen.

(Barons 3571)

Kādā tautasdziesmā teikts:

<i>Piejožos zelt' atslēgu</i>	Ich gürtete mir einen goldenen Schlüssel um
<i>Cela¹ jostas galiņā;</i>	Am Ende des Gürtels;
<i>Tā atslēdzu tautiešam</i>	So schloss ich dem Geliebten
<i>Mīlamo valodiņ.</i>	Die liebevolle Rede auf.

(A. B. 1552)

Cela jostu tautā uzskatīja par sevišķi skaistu darinājumu, kam audu pavedieni nebija redzami, kas atbilst nupat apskatītajai aušanas metodei. Kabilē dzīvojošais Bitners apgalvo, ka *cela jostu* aužot tikai ar dēļu palīdzību.²

Tikai šādi tiekot austi arī *groži* zirgu iejūgam. *Grožu metiem* ņemot vairākkārt sagrieztu krāsainu (*stipru, sašķeterētu dziju*) vilnas dziju un audiem — stiprus diegus.³

¹ Te es pats atļāvos ielabot: *cela*, nevis *cela* josta 'celgala josta', kā bija rokrakstā, jo izklausās neticami, ka latvietis būtu sējis atslēgu pie zēku apseja.

² Riekstiņš šo rakstu aušanu jostā apraksta tik pamatīgi, ka nevaru atturēties to neatstāstītis vāciski: "Parasti jostas aušanai ir nepieciešami 14 koka dēļi (*galdini*). Jo smalkākus pavedienus ņem, jo vairāk vajag dēļu. Ja grib izaust skaistus *rakstus*, jāņem 2 dēļi ar melnu dziju, tad viens — ar pelēku, trīs — ar sarkanu, tad divi — ar brūnu dziju augšējos caurumos un zilu — apakšējos caurumos, tad *uz otru pusi* trīs — ar sarkanu, viens — ar pelēku un gar malu divi ar melnu dziju. Pēc šā raksta visā jostas garumā ir divas melnas svītras gar malu, tad viena pelēka, trīs sarkanas, vidū divas svītras brūna un zila mijas, katra krāsa ir $\frac{1}{4}$ collu gara, tad tālāk atkal trīs sarkanas, viena pelēka un divas melnas svītras gar jostas otru malu. Dēļi ievērtē četri pavedieni veido vienu svītru, ja augšējos caurumos ievērtā viena, bet apakšējos citas krāsas svītra ik pa brīdim mainās. Ja katrā caurumiņā ievērtā citas krāsas dzija, josta iznāk ļoti sīkā raibā rakstā. Ja grib izaust šatierētu jostu, jāņem vienas krāsas dažādu toņu meti un tie attiecīgi jāsakārto."

³ Riekstiņa stāstīto atkārtāju burtiski, jo viņš ļoti saprotami attēlo šā samērā sarežģītā darba norisi: dēļi (*galdini*) ir 6 cm gari, 5 cm plati un 3 cm biezi ar noapaļotiem stūriem un katrā stūrī ar apaļu, gludu izdedzinātu caurumiņu. Pa katru caurumiņu iet viens metu pavediens. Zirgu grožiem vajag apmēram 19 galdinūs un $4 \times 19 = 76$ metu pavedienus. Kad meti ir uzņemti, vienu galu kaut kur piesien. No otra gala ik četrus metu pavedienus iever vienā galdinā, visus no vienas puses. Kad tas ir izdarīts, audēja (vai *audējs*, Weber) valīgo metu galu apsien ar saiti un tad sev ap vidukli. Atliecoties atpakaļ, meti tiek stingri novilkti.

Ši ļoti īpatnējā jostu aušanas tehnika, šķiet, ir ļoti sena un bijusi pazīstama lielākajai daļai cilvēces. Pēc Neselmaņa, lietuviešu vārds *werpėtas* nozīmē četrstūrīgu dēlīti, ar kuru auž jostas, zeķu saites u. c. piederumus, kas pierāda, ka arī lietuvieši šo aušanas tehniku ir pazinusi un lietojuši. Par vārda *werpėtas* etimoloģiju mēs runājam 131. lpp. un turpm. lpp. saistībā ar vārdu *vėrpt*.

M. Lēmanes-Filhes jaunkundze ir izdevusi grāmatu "Über Brettchenweberei" (Berlīne 1901. g., sk. Gartenlaube, 1902, Nr. 39), kurā norāda, ka islandiešu senlaiku varoņteikās par izcilu aušanas mākslu slavētās dižciltīgās sievietes ir audušas ar dēlīšiem un ka bronzas laikmeta apģērba josta, kas atrodas Kopenhāģenas Nacionālajā muzejā, iespējams, arī izgatavota līdzīgā veidā. Līdzīgas jostas esot atrastas arī senēģiptiešu kapenēs, un kādas ēģiptiešu sievietes kapā ir bijusi rokdarbu kastīte ar vairākiem sikomores* koka dēlīšiem ar stūros apaļiem caurumiņiem. Mazāzijā un arī citās Austrumu zemēs tā auž vēl šodien. Šādas lentes lietojot ne vien kā jostas, bet arī kā kamieļu apaušus un ēzeļu iemauktus. Arī aiz okeāna Peru M. Lēmanes-Filhes jaunkundze ir atradusi un uzzīmējusi ar dēlīšiem austas lentes.

Barons A. Bistrams man stāstīja, ka viņš 1904. gadā Mandžūrijā esot redzējis tieši tādu aušanu ar celu dēlīšiem, kādu nupat apskatījām.

c. Lenšu aušana ar taisna zara divžuburi

Bez austajām lentēm latviešiem ir bijušas arī raibas platas neaustas zeķu saites (sietavas) un arī jostas. Iespējams, ka tās ir senākas par austajām. Tā kā tās ir pītas, šādu lenti sauc par *pinekli* (Elkšņi). Zeķu saitēm ņēma apmēram

Tad galdiņus sakārto cieši citu citam līdzās, lai viena virsma būtu blakus otrai un lai dēlīšu garās malas sakristu ar garajām un īsās — ar īsajām. Tad caur izveidojušos šķīrienu (*šķīmeni*) var ievadīt pirmo auda pavedienu un piespiest. Pēc tam pagriež visus dēlīšus par vienu stūri uz priekšu. Tā rodas jauns šķīriens, pa kuru atkal ievada nākamo audu pavedienu. Dēlīšu griešanu un audu ieašanu pēc katra pagrieziņa turpina no jauna, kamēr noausta gandrīz puse no saites garuma. Kad darbs ir tiktāl izdarīts, audēja noausto gabalu apsien sev ap vidukli. Darba laikā meti pamazām savijas ik pa četriem, un tie jāatgriež atpakaļ (*jāatšķetina*). Atšķetinot visi dēlīši ir cieši jāsasien ar diegu, lai tie nesajauktos. Ja grib uzaust raibu lenti, tad katrā dēlītī iever citas krāsas diegu un iegūst tik daudz dažādu svītru, cik dēlīšu izmantots. Aužot lenti egles skujiņu rakstā (ar skujiņām), piem., pirmajā galdiņā iever melnus pavedienus. Tad sarkanā pavediena ieaudumi radīs egles skujuas iespaidu, kamēr melnā līnija būs kā zari (*stuburi*). Tā saukto dubulto skujiņas rakstu iegūst, ja pirmajā dēlītī ir melni pavedieni, nākamajos piecos — sarkani, septītajā — melni, nākamajos piecos sarkani, trīspadsmitajā melns, nākamajos piecos sarkans, pēdējā — deviņpadsmitajā — melns pavediens.

* Sikomore [*sycomoros*] — vīģu koks, no kura Senajā Ēģiptē izgatavoja zārkus mūmijām. — *Tulk. piez.*

1 m garus šķeterētus krāsainus vilnas dzijas pavedienus, jostām — attiecīgi garākus. Apmēram pusi no dzijas garuma uztina uz apm. 40 cm gara koka divžubura (*čāčis*), otru koka galu atspieda pret vēderu. Uzsākot darbu (426. att.), meitene katrā rokā saņem pa vienai no divām pavedienu šķipsnām un ar labās rokas īkšķi un rādītājpirkstu pārliiek pāri līdz vidum labās puses malas pavedienu, ar kreisās rokas īkšķi saņem beidzamo ārējās kreisās malas pavedienu un pārceļ uz vidu, piespiež pie pinuma un ar kreiso roku atkārtotādā pašā veidā. Lai pinuma gali izskatītos glītāki, pavedienus ik pa trim sapina tievās pīnēs un nobeidza ar mezglu. Ērtākai strādāšanai jau nopīto gabalu ik pēc kāda laika pīnēja aptina ap zaru dakšu.

426. att.

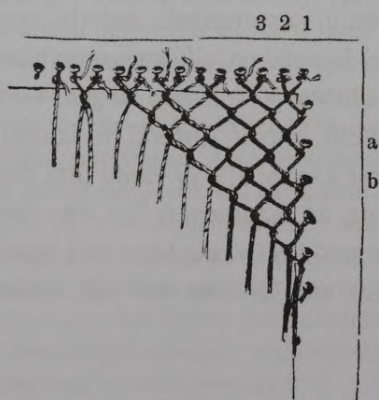
Kad puse ir nopīta, atlikušo dzijas šķipsnu noņem no žubura, tās vietā uztin visu nopīto pusi un turpina pīt no vidus līdz beigām. Šādi pinot, iecienītajās lentītēs pinums ir slīps, tāpēc tās ir elastīgas un negriežas miesā kā austās lentes. Tāpēc arī zeķu saišu galus nenosēja ar mezgliem, bet galus aizbāza aiz tinuma. Dažādu krāsu pavedieni pinot krustojās, un tādējādi veidojās ļoti skaisti raksti.

Zeķu saitēm parasti ņem 30–40 pavedienus, jostām — dubultā skaitā un vēl vairāk. Zeķu saites ir pirksta platumā, jostas sasniedza pat vīrieša plaukstas platumu. Jostas bikšu sasiešanai — *paķiškas* (sal. *ciska*) — vīrietim aizvietoja bikšturus. Tās viņš arī apsēja kažokam u. c. ap vidu, lai saturētu to kopā. Latviete ar jostu viduklī saturēja kopā savu tērpu, ja viengabala apģērbs sniedzās no pleciem līdz potītēm (Lielvārde) vai arī ja senākos laikos garu un platu auduma gabalu ap augumu aptina zem padusēm (Alūksne). Tagad visur izplatītie sakrokotie vai ielocēs saliktie sieviešu brunči *lintraki* ir jaunāks apģērba gabals un varbūt aizgūts no vāciešiem ("Lintrock"), jo vārda otrā daļa ir izteikti nelatviska; lejasvācu *lint* nozīmē lente, arī igauņiem ir *lint*, krieviem *лента*, latvietim *linta* (lietuvietim *linta*). Dažos apvidos (piem., Veru un Lizuma apkārtnē) sievietē, lai slaidinātu augumu, ap viduklī zem vai virs krekla vairākas reizes aptina jostu.¹

¹ Sk. Hupels, A. V. Topographische Nachrichten von Liv- und Estland, II. Riga, Hartknoch, 1777, S. 150.

d. Jostu aušanas rāmis

Latviešiem ir vēl viena pavisam īpaša metode jostu gatavošanai. Esam tādas jostas redzējuši, diemžēl neesam ieguvuši pietiekamu to izgatavošanas aprakstu. Ja šādu jostu pastiepa garumā, tā izskatījās kā stipra lente, ja izpleta platumā, tā atgādināja tīkla audumu. Mūsu lietpratējs saka: *tāda josta nav ne austa, ne adīta, bet viņa ir griezta*, un turpina: tādu varot izgatavot uz augsta šaura rāmīša, kam augšējā šķērsskokā sānos un apakšā, iespējams, pārbīdāmā šķērsskokā, ir iedzītas daudzas sīkas nagliņas. Augšā pie katras nagliņas piesien vienu pavedienu un tā apakšējo galu piestiprina attiecīgai nagliņai rāmja apakšgalā pārbīdāmajam šķērsskokam (tam ir jābūt pārvietojamam, jo pavedieni darba gaitā saīsina). Tad darbs var sākties. Pirmo un otro pavedienu (427. att.) vienmēr pa labi krusto apakšā un pa kreisi krusto augšā divreiz, t. i., aptin vienu ap otru; to pašu dara ar katru nākamo dzijas pāri. Visu to slīpā virzienā turpina tālāk, 2. un 3. pavedienu, tad 1. un 2., un 1. pavedienu uzākē *a* nagliņai rāmja sānu malā. Pēc tam krusto 4. un 5. pavedienu, 3. un 4. pavedienu, 2. un 3. pavedienu uzākē *b* nagliņai utt. Kad visi pavedieni ir savīti līdz kreisajai malai, tad, tāpat kā labajā malā, arī kreisajā brīvo pavedienu uzākē attiecīgai nagliņai. Kad visa rinda nosieta, pavedienus ar roku nolidzina uz leju, lai tie apakšgalā būtu vienmērīgi, un nākamās rindas pirmo pavedienu uzspauž nagliņai. Kad audums vidū sastopas ar atsevišķu pavedienu, izdara vairākus lāpījuma dūrienus, lai gali pēc pārgriešanas neizirtu. Esam redzējuši arī tādas jostas, kuras ir austas nevis vienlaikus no abiem galiem uz vidu, bet gan no vidus uz galiem. Kā to veica, neesam izdibinājuši. Varam tikai pieņemt, ka rāmis šādai pīšanai ir uz pusi īsāks, pavedienus nepiestiprina pie tā apakšējā gala, bet tie brīvi karājas uz leju. Te nav tās priekšrocības, ka vienā piegājienā iegūst divkāršu rezultātu. Abos gadījumos iznākums ir viens un tas pats. Pavedienu galus sasēja greznā pušķī. Šīs jostas parasti bija

427. att.

divās vai trijās dažādās krāsās. Tās viena blakus otrai veidoja joslas no biezas trīskārši šķeterētas dzijas. Tās ir mīkstas un patīkamas un nodereja gan kā bikšu un kažoku jostas, gan kā šalles.

Mūsu ģimenē šī māksla ir pazīstama — uz līdzīgiem rāmjiem, bet bez nagliņām, no smalkiem linu vai kokvilnas diegiem gatavotas, mākslinieciski rakstainas iešuves, aubītes, jaciņas u. c., kuras var uzskatīt par mākslas adījumiem. No kurienes ir cēlusies šī latviešu jostu aušanai līdzīgā,

bet paņēmienā un iznākumā atšķirīgā māksla, neesam varējuši noskaidrot. Kāda dāniete apmēram pirms 30 gadiem esot to mūsu ģimenē iemācījusies un aizvedusi uz Dāniju. Tālāk tā esot izplatījusies kā “dāņu māksla”.

e. Dēlīši bārķšu darināšanai ar vai bez rāmjiem

Apskatījuši visdažādākos lenšu aušanas paņēmienus, nonākam pie bārķstīm — *ielokiem* no *ielocīt* jeb *bārķstēm* (= “Borsten” ? ‘sari’), ar kurām latvieši patik rotāt savus apliekamos lakatus (*sagša* no *segt*, “decken”; *villaine* jeb *villāne*, vilnas lakats, jo bija arī linu; *viepe*, (*vēpa*), sal. *viepties* ‘ģērbties’, ‘apsegties’, sal. igauņu *waip*, zviedru *swepa*, *lakats*, pie Ilūkstes tā sauc lielu plecu lakatu, Viduskurzemē — mazu, ap Cēsīm — jebkura lieluma lakatu). Metu gali auduma sākumā un beigās ir bārķstis. Tiekme pēc mākslīga rotājuma lika tautai meklēt dažādus bārķšu siešanas paņēmienus.

Šodien, aužot plecu lakatu bārķstis no audiem, pie katra pagrieziena audus aptin ap *spēraga* (sk. 155. lpp.) arī iespraustu tapiņu. Tapiņa ir iesprausta tik tālu no *spēraga* gala, cik garas vēlas bārķstis. Ap tapiņu var aptīt apmēram sešas bārķstis, tad vienreiz gludi jāizlaiž audu pavediens un *spērāgs* jāpārceļ tālāk. Kad audums ir noņemts no stellēm, katras 6 bārķšu cilpas sadala divās daļās. Katru pusīti savij atsevišķi un tad abas kopā, veidojot aukliņu, kuru noslēdz ar mezgliņu. Cilpiņas mēdz sapīt arī pīnītēs un noslēgt ar mezgliņu.

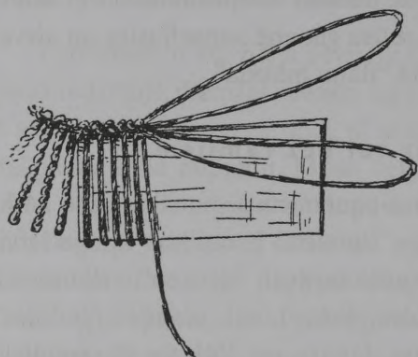
Cits veids ir šāds: bārķstis sagatavo atsevišķi un tad piešuj vajadzīgā vietā. Stipru šķeterētu vilnas dziju kā cilpu apmet ap dēlīti,¹ kura platums atbilst bārķšu garumam. Pavedienus gar vienu pusi pārgriež un tad pa vienam izvelk cauri auduma malām vai arī gar abām apvīlētajām malām, tad savij un galu nosien ar mezglu. Bez šaubām, tās ir ilgstošas pūles.

Sienot bārķstis pēc trešā paņēmiena, ir jād darbojas diviem cilvēkiem. Viens uzmet bārķšu cilpu ap dēlīti, otrs tur katrā rokā tās pašas krāsas dzijas kamolus un pēc katras cilpas uzmešanas samaina tos savā starpā. Bārķstīm veidojas tāda kā eģes mala, ja kamola pavedienus uzskata par metiem, bet bārķstis — par audu pavedienu. Bārķšu pavedienus pēc tam savij kopā, kā jau aprakstīts, un bārķstis piešuj apliekamajam lakatam (*villainei*); latvietis nesaka *šūt*, bet gan *vērt*.

¹ Šo iepriekšminēto dēlīti šajā tautasdziesmā sauc par *austuvītēm*, no vārda *aust*:

*Iesim abi, bāleliņi,
Lietu koku mežinā;
Tev vajaga koklēm galdu,
Man ieloku austuvītes.*

Brüderchen, wollen wir beide
In den Wald nach Nutzhölzern gehen:
Du brauchst Brettchen zur Harfe,
Ich ein Webebrettchen zur Fransen.

428. att.

Ceturtais paņēmiens ir līdzīgs trešajam, tikai tāda atšķirība, ka otrs cilvēks rokās tur nevis dziju kamolus, bet gan katrā rokā cilpā saliktu dubultu pavedienu, kura galus nostiprina, metot bārkstis. Kad pirmais uzmet bārkšu cilpu ap dēliti, otrs, izvelkot cilpu caur cilpu, to stingri pievelk; tā, salīdzinot ar iepriekšējo paņēmienu, veidojas divreiz stingrāka neirstošā mala (eģe) (428. att.). Ja cilpu garums ir saīsinājies un nav vairs pietiekams, tad iestiprina jaunu pavedienu.

429. att.

Piektais paņēmieni mūs aizved atpakaļ pie aušanas ar koka celu dēļiem. Pievienosim Riekstiņa stāstīto. Meti varot būt samērā smalki, audiem, t. i., bārkšu pavedieniem, jābūt tikpat stipriem kā apliekamajā lakatā ieaustajiem, tikai ļoti cieši sagriežtiem (*grods* jeb *grožs* no *griezt*). Atkarībā no metu raupjuma vai smalkuma jāņem divi, četri vai vairāki aužamie celu dēļi. Audēja blakus metiem ar kreiso roku tur bārkšu dēlīti, vienā reizē pagriež celu dēļiņus divreiz pa vienu ceturtdaļu, ieaуз audu pavedienu, uzmet ar to cilpu ap bārkšu dēlīti, izlaiž caur metiem atpakaļ un stingri pievelk. Tad atkal dēļiņus vienā reizē pagriež divreiz par vienu ceturtdaļu un darbu turpina. Kad bārkšu dēlītis ir pilns, cilpas no tā novelk, un, tā kā ir no grodas dzijas, tās pašas savijas kopā. Ja dziļa ir viegli šķeterēta, bārkstis veido gludas cilpas (429. att.). Ja pie lakata grib retākas bārkstis, aužamos dēļiņus negriež divas reizes par vienu ceturtdaļu, bet gan četras vai vairākas reizes. Jāraugās, lai dēļiņi atrastos kārtīgi līdzās, citādi var iznākt nevienādas bārkstis. Darbu pārtraucot, dēļiņi cieši jāsasien, lai to kārtība nesajuktu.

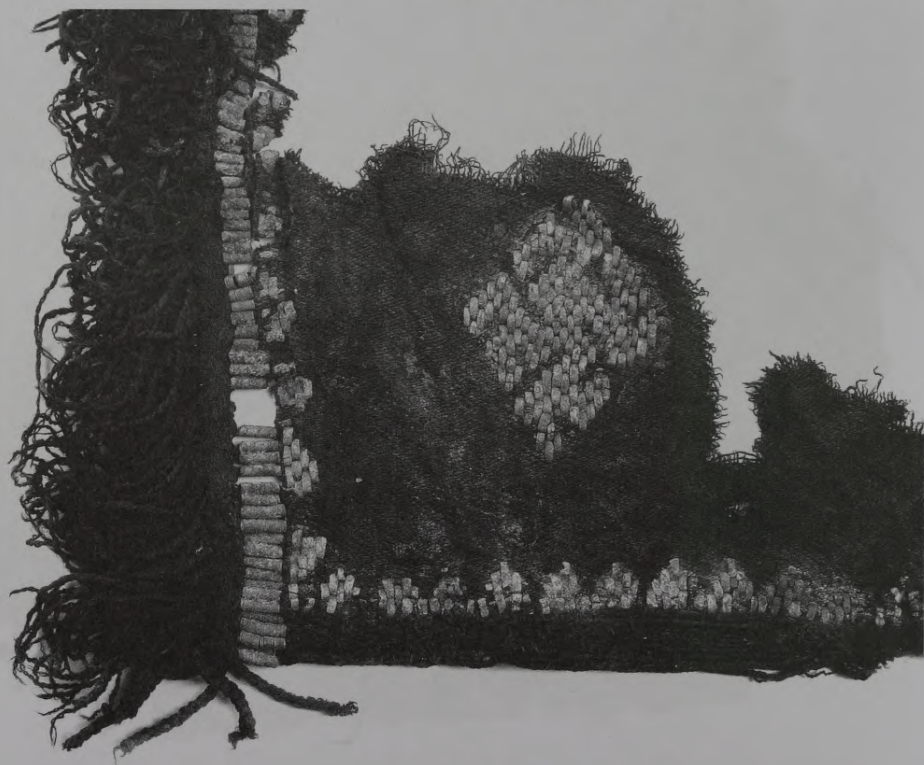
Ir zināms arī vēl sestais paņēmieni, kad bārkstis ar ļoti sarežģītu paņēmieni pieauž pie auduma. Aušana ar celu dēļiem te apvienota ar pīšanu uz rāmja.

430. att.

Rīgas Doma muzejā glabājas apbedījumos atrastie nedaudzie, toties labi saglabājušies paraugi. Kādā auduma stūra atliekā nav grūti izšķirt, kuri pavedieni ir meti un kuri — audi. Ja audi būtu ieausti ar atspoli, pirmie meti gar auduma malu būtu ciešāk savilkti, kā to var redzēt audumos, kas austi ar stellēm. Tā kā tas tā nav, jāpieņem, ka audums ir pīts uz rāmja (sk. 158. lpp.). Vienā auduma atliekā (430. att.) audi gar bārķšu malu ir vaļīgi un mazliet nelīdzeni, bet tālāk — cieši un līdzīgi. No tā mēs secinām, ka meti gar bārķšu malu vispirms ir uz mesti, pēc tam audi ar pinamo adatu vienmērīgi ievilkti līdz pat otram auduma galam. Kad sprauga starp pinumu un bārķšu malu kļuva tik šaura, ka adata vairs negāja cauri, palika vismaz pirksta plata neaizpīta metu mala. Lai novērstu šo trūkumu, audus pabīdīja mazliet vaļīgāk. Ar to varbūt ir izskaidrojama apmēram plaukstatas platuma vaļīgā auduma josla apskatāmajā auduma atliekā. Aplūkojot to daudz pamatīgāk, mēs nācām pie slēdziena, ka aušanas meistares tajos pelēkajos senlaikos nebūs strādājušas citādi, kā tas ir nākamajā aprakstā.

Kopā saņēma apm. 4 metu pavedienus un tiem pāri uzvilka bronzas spirāli, tad satina tos kamolā vai uztina uz dēliša, kas bija līdzīgs tiklu sienamai adatai. Pie pinuma rāmja abiem šaurākās malas šķērskokiem nu piestiprināja 4–9–10

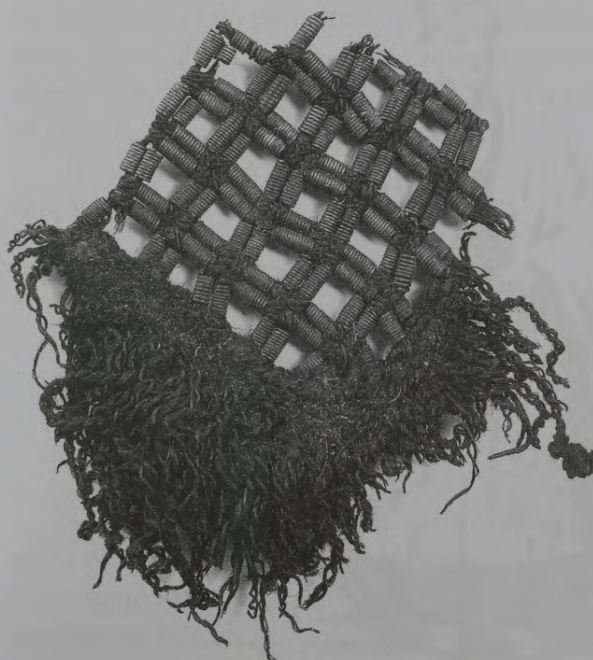
431. att.

celu dēlīšu krāsainos metus tādā virzienā, kādā tiks ieausti audi. Kad četrkāršie metu pavedieni sniedzās visa rāmja garumā, tad, atbīdot bronzas spirāli, tos izlaida caur dēlīšu metiem, dēlīšus pagrieza un četrkāršo metu pavedienu aptina ap rāmja šķērskoku, kas te aizvietoja bārksu dēlīti, tālāk vada atkal cauri plāksnīšu metiem, atbīdot bronzas spirāli, novelk līdz otram galam, no kurienes visu atkārt. Ar vienkrāsainu bārksu rotājumu vien nepietika. Tāpēc starp tiem ieauda pa ļoti grodam pavedienam izteikti sarkanīgos toņos. Vēl var skaidri izšķirt, kur šī krāsainā dzija ir liekusies pāri celu dēlīša malai un tās cilpas zem dēlīša savijušās ciešās auklīnās, bet meti veidojuši tikai gludas vaļīgas bārkstis. Šis tērps bijis ļoti oriģināls: virs krāsainajām bārkstīm ir zeltaini

mirdzošu bronzas spirāļu virkne, un uz auduma tumšā pamata ir ieausts mazu spīdīgu bronzas plāksnīšu raksts. Audumu kreisajā pusē šo plāksnīšu gali ir atlocīti (431. att.).

432. attēlā ir redzams vienīgais paraugs, kurā bronzas spirāles ir ieaustas kopā ar audiem — tam vajadzēja izskatīties izcili skaisti.

Šos zeltaini zaigojošos darinājumus, kuru aušanas māksla tautā ir sen aizmirsta, piemin dažas tautasdziesmas — tagad tie ir neizprasti, bet saglabājušies tautas tradīcijās.

432. att.

*Līst lietīni margodami,
Margo mana villaniņa;
Man adīja māmuliņa
Margotāju villaniņu.*

Glitzernde Regentröpflein fallen hernieder,
Es glitzert mein wollenes Umschlagetuch;
Das Mütterchen webte mir
Ein glitzerndes wollenes Umschlagetuch.

(Barons 7435; sal. 4582)

(*Margot* = *mirdzēt* norāda uz mirdzošo metālu. Barons 7411; *vizuļota sagšiņa*, tāpat kā *margota*, varētu būt audums, kas izgreznots ar metālu.)

No tālenes tā māsiņa
 Stīgām griezta villainīte;
 Tās māsiņas bāleliņi
 Rīgā stīgu kalējiņi.

Von weitem her ist das Schwesterchen
 Mit dem drahtdurchwirkten Tuch;
 Die Brüder von dem Schwesterchen
 Sind rigische Drahtschmiede.

(Barons 20585)

(*Griezta villainīte* norāda uz tikko apskatīto aušanas tehniku, un *stīgas* ir bronzas spirālēm.)

433. att.

Pie šiem audumu gabaliņiem parasti piešūtas apmales, un, kā redzams 431. attēlā, nekur nav manāmas šūšanas pēdas (sk. *vērt* iepr. 173. lpp.), tādēļ mēs pieļaujam, ka šie tērpi varbūt bijuši kādi plecu lakatu (villaiņu) veidi, kādus sievas ap Lielvārdi valkājušas vēl pavisam nesen (433. att.).

3. ŠŪŠANAS UN ADĪŠANAS PIEDERUMI

Par šūšanu un adīšanu latviešiem šajā vietā nebūs daudz ko stāstīt, jo šie darbarīki jau kopš seniem laikiem nav bijuši no koka, bet no metāla, kauliem, zivju asakām u. c. Dzelzs šujamās adatas mūsu pagānu apbedījumos atrodamas reti, tomēr dažas ir atrastas, tāpat adatu kārbas, piem., Allažos, Krimuldā un Tīnūžos (Buholcs. X Arheologu kongresa katalogā. Rīgā, 1896. g.). Viena bronzas šujamā adata atrasta kādreizējā Katrīnas klostera pamatos Rīgā (61. lpp.), nav tikai zināms, no kāda laika un kādai tautai tā piederējusi. Atskaņu hronikā (no 1281. un turpm.) pieminētais vācu adatu tirgotājs, bez šaubām, pārdevis ievestu preci. Kaula adatas atrastas Riņņukalnā (kādā uzkalniņā netālu no Burtnieku ezera). Jūrmalas zvejnieki vēl tagad lieto kaula adatas kūpināmo zivju vēršanai uz lūkiem.

Ja tautasdziesmā kā adatu min priedes vai egles skuju, tas ir tikai joks vai zobgalība.

Sila zemes meitiņām

Adatiņu nevaijaga;

Paņēmušas priedes skuju,

Raksta baltas villainītes.

Die Mägdlein im Waldland

Brauchen keine Nadeln;

Sie nehmen Kiefernnadeln,

Sticken ihre weiswollenen Umschlagtücher.

(Barons 7461)

Šeit neiederas sīkākas ziņas par latvietes parastajiem šūšanas darbiem un senāk tik izplatītajiem un ļoti mākslinieciskajiem, un pievilcīgajiem izšuvumiem (rakstīšanu) kreklos, jakās, apliekamajos lakatos un citos smalkajos rokdarbos (sk. 429. un 433. att.).

Šūšana latviešiem nav bijusi sveša jau vissenākajos laikos. Mēs to secinām, ņemot vērā pagānu apbedījumos atrastās apģērbu atliekas, seno latviešu vārdus *šūt*, *šūde* 'vīle', *šūnis* 'medus šūna', jo arī bites darbu — šūnu taisīšanu — uzskatīja par šūšanu, sal. lietuviešu *siuti*, krievu *шить*, latīņu *suere* 'šūt'. Līdzās vārdam *šūt* saka arī *vērt*, lietuviešu *werti*, tā, iespējams, ir vēl senāka darbība, kad pavedienu vilka pa caurumiem, ko izdūra ar ilenu. Šāds sens šūšanas paņēmiens aprakstīts 113. lpp. pie lūku kārbīnām, sal. *vērens* 'caurvelkamais pavediens', *vēriens* 'dūriens, vienreiz izvelkot pavedienu'; *vārstīt*, šūt, pīt, lietuviešu *warstyti*.

Uzpirksteni — *piņģerotu* ("Fingerhut"), *pirkstnieku* — latviete pirms vāciešu ienākšanas noteikti nav pazinusi.

Mūsdienās latvietis valkā adītas lina vai vilnas zeķes, bet senāk, kad adāmadatas lietošana no vāciešiem vēl nebija aizgūta, viņš izlīdzējās ar lina vai vilnas autiem (sk. 163. lpp.), kurus viņš aptina vai nu ap pēdu, vai arī ap kājas stilbu līdz pat celim, kā to vēl šobaltdien dara lietuvietis un krievs. Roku pasargāšanai no sala viņš nevarēja lietot drēbes gabalus, un līdztekus cimdēm no zvērādu gabaliņiem bija vajadzīgi kaut kādā veidā adīti cimdi. Ka latvietis sava veida adīšanu pazinis jau tālā senatnē, var secināt no dažādajiem latviskajiem nosaukumiem, kā arī no dažviet vēl šodien sastopamajiem oriģinālajiem koka darbarīkiem, ko lietoja vēlāko tērauda vai misiņa adāmadatu vietā un kas senos laikos acimredzot tās aizstāja. Tāds darbarīks (434. att.) ir koka irbulītis, kura resnākais gals ērti iekļaujas plaukstā, bet tievais beidzas ar slaidu smaili. Kaut arī tas ir bez āķa, to lieto arī kā tamboradatu. Šo rīku vēl šodien lieto zeķu un cimdu apmaļu (*valnīši*, *valniņas*, *uzvallaiši* no *valnis*, vārds droši vien nav aizgūts no vāciešiem, bet gan no *velt*) veidošanai; šīs apmales ir biezas un reljefas. Jaunākos laikos irbulišu vietā lieto tērauda adāmadatu. No Jaunauces un Sakas apkārtnes stāsta, ka pirms dažiem gadu desmitiem ar šādu koka adatu esot adīts viss cimdš. Agrāk pats tādu esmu lietojis.

434. att.

Nu esam nonākuši pie latviskiem vārdiem, ar kuriem apzīmē adīšanu un darbarīku. Vispirms par vārdiem *adīt* un *adata* (*šujama* un *adāma adata*). Darbības vārds nozīmē arī veidot tīklu, sal. *tīklu adīt* un reizēm “pīt”, sal. *vīzēm degunu adīt*. Lietuvietim ir tāds pats

darbības vārds *adyti*, bet divainā kārtā to lieto nevis ar nozīmi “adīt”, bet gan “šūt”, īpaši “izšūt”; “tīklu pīšanu” apzīmē ar vārdu *meksti*, tagadnē *mezgu*, bieži lietots *mazgioti* no *mazgas* ‘mezgls’, ‘cilpa’. Tā kā adot mezglus neveido (latv. *mazgs*, *mezgs*, *mazglis*), es pieņemu, ka lietuvietis adīšanu iemācījies daudz vēlāk. Tādēļ vēl šodien viņš šo darbību apzīmē ar vārdu, kas atbilst tīklu siešanai, kur pēc katras acs tiek sasiets mezgls. Latvietis valdziņu adījumā sauc *acs*, *actiņa* (lietuviešu *akis*) jeb *waldzītis*, patiesībā ‘maza cilpa’ no *valgs* ‘cilpa’ un ‘virve’.

Līdztekus vārdam *adīt* latvietis lieto arī vārdu *darīt*, tas ir vispārīgi “darīt”, “machen”, “tun”, attiecinot to uz sevišķi smalkiem rokdarbiem un it īpaši uz “adīšanu”. Es uzskatu vārdu *darīt* par senāku šīs darbības apzīmējumu. Stenders ar vārdu “adīt” apzīmē arī *aust*, kas liecina, ka tauta tikai pamazām iemācījusies izšķirt dažādos sieviešu rokdarbus un piešķirt tiem katram savu nosaukumu.

Interesanta ir adāmadatas nosaukumu virkne, kas norāda, ka sākumā adata bijusi no koka, — *irbs*, *virbs*, *irbulis*, *virbulis*, *virbiņš*, *urbulis*, lietuviešu

wirbas, *wirbalas* ‘zars’, ‘kociņš’ no vārda saknes *warb*. Mācoties lasīt, katram latviešu bērnam bija savs *irbulis* — kociņš, lai norādītu uz burtu, ko viņš izrunā. Kaut arī šodien kāds tā sauc tērauda adāmadatu, šis nosaukums sākotnēji attiecināts uz koka adatu (sk. Neselmanis par vārdu *wirbalas*) — seno irbulīti, ar ko adīja cimdus un ar kuru izurbināja katru valdziņu, lai pa to izvilktu pavedienu jaunam valdziņam. *Irbulis* bija *urbulis*, sal. *urbt* “bohren”.

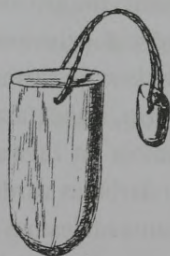
Šeit mēs nevaram iedziļināties tajos neskaitāmajos un bieži vien ļoti glītajos, krāsām bagātajos un mākslinieciskajos latviešu cimdus rakstos, kas diemžēl kļūst arvien vienkāršāki.

Es pieminēšu tikai vienu dziesmiņu, kas aplinkus rāda, ka skaistie raksti iziet no modes nevis tādēļ, ka tie ir sarežģīti, bet gan meiteņu slinkuma dēļ.

*Cūkactiņa, aviņradži,
Tie meitām lēti raksti;
Visi raksti gana lēti,
Pašas sliņķes — nemācās.*

Schweineäuglein, Bockshörnchen
Sind den Mädchen leichte Muster;
Leicht sind wohl die Muster alle,
Doch sie lernen's nicht aus Faulheit.

(Sproģis Nr. 6, 266. lpp.)

435. att.

Starp citu, es pieminēšu pirkstaiņu un dūraiņu dažādos nosaukumus: *pirkstaiņi cimdi*, *pirkstnieki* (no *pirksts* “Finger”), pa jokam arī *naģelītes* (no *nagi*), *dūraiņi cimdi* (no *dūre*); *plaukstaiņi*, *plaukstiņi* (no *plauksts* jeb *plaukste*), *kulaiņi* (no *kule*); ar bārkstīm rotāti — *puškaiņi cimdi*.

Dūraiņu lāpīšanai lietoja koka ieliktnus gan pašam cimdā, gan arī tā iekšā (435. att.). Pirkstaiņiem lietoja koka klucīti, kas derēja katra cimda pirkstam.

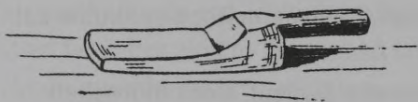
4. VEĻAS MAZGĀŠANAS RĪKI

1) Veļas vāle

Viens no sievietes svarīgākajiem uzdevumiem bez ēdienu taisīšanas (cepšanas, vārīšanas, alus darīšanas) un apģērba gatavošanas (vērpšanas, aušanas, šūšanas un adīšanas) bija lina un vilnas apģērbu tīrīšana un mazgāšana. Latviešu vārds tam šodien visbiežāk ir *mazgāt*, lietuviešu *mazgoti*, un ar to apzīmē arī virtuves un ēdamtrauku tīrīšanu, ķermeņa daļu mazgāšanu ar ūdeni. (Par koka trauku un koka rīku tīrīšanu ar salmu višķi vai smiltīm un

pelniem saka *berzt*). Senākais veļas mazgāšanas apzīmējums ir *velēt*, bieži lietots *velt* ("wälzen"), lietuviešu *skalbti* (Kuršata vārdnīcā — *skalpti*). *Velētājas* (lietuviešu *skalbēja*) rīki ir veļas vāle, *vāle* ("Waschbläuel") siev. dz., arī *bungu vāle* jeb *vāls* vīr. dz., arī *veneklis*, *velekliis*, lietuviešu *skalptuvė*, *kultuvė* un, sols — *welētava*, *weltava*, *weleklis*, *weleknis*, *weleksne*, *welekņu berķis*.

Mūsdienās vāle ir ļoti vienkārša (436. att.). Šķiet, senākos laikos to biežāk rotāja ar kokgriezumiem. Vālei no Vecsalacas, kur dzīvojuši lībieši, virspuse un sāni ir bagātīgi izrotāti ar kokgriezumiem (437. att.).

436. att.

437. att.

Veļas mazgāšana notika netālu no zemnieka sētas pie dzidra straucha vai ezera krastā, kuru tuvumā ūdeņus mīlošais cilvēks bija uzcēlis savas mājas. Mazgājamais dēlis bieži vien atradās straucha malā ar divām kājām ūdenī. Veļas mazgātāja uz tā lika ūdenī izmērcētos veļas gabalus un, nepārtraukti tos grozot, dauzīja ar vāli. Pēc tam veļu plaucēja vai vārīja karstā bērza pelnu *sārmā*, lietuviešu *szarmas*. Baltiešu zemēs šo procedūru sauc "būken", lejasvācu *buken* (jo sārmu gatavoja no skābaržu pelniem), latviski *sārmēt*, *sārmot*, *sārmā mērkt*, *būkēt* (aizguvums). Tikko veļa bija atdzisusi, to atkal pie straucha velēja, skaloja un žāvēja. Par šādu tīrīšanu saka arī *balināt*, *baltināt* no vārda *balts*. Ar šo darbības vārdu latvietis apzīmē ne tikai balināšanu (sk. Barons 7536 un turpm. tautasdziesmas).

Bieži vien veļu ar vāli vienlaikus velēja divas mazgātājas *pēc raksta* (t. i., pēc priekšraksta, šeit: zināmā ritmā, sal. *rakstā kult* 'kult vienā takti vai ritmā ar spriguli'), *kur viena beidz, tur otra gāž*. Vecas sievas apgalvo, ka šādi mazgāta lina veļa, kā arī vilnas plecu lakati un brunči kļūstot ļoti tīri, t. i., balti, lai gan mazgāja bez ziepēm (ar sārmu pilnīgi pietika).

To ilustrē nākamās dziesmas:

Kas, māsiņa, tev kaitēja?

Teļ rašana dzīvošana:

Zied ābele kalniņā,

Tek upīte lejiņā;

Upītē mazgājies,

Ābele ļaudējies.

Was fehlt dir noch, Schwesterchen?

Ein herrliches Leben hast du:

Auf dem Hügel blüht der Apfelbaum,

Im Thal fließt das Bächlein;

Im Bächlein wäschest du die Wäsche,

Auf dem Apfelbaum tröknest du sie dir.

(A. B. 2546)

Kādā citā dziesmā teikts, ka veļu kar liepas vai ozola zaros.

*Maza biju, bet tikusi
Pati jūdzu kumeliņu,
Pati jūdzu kumeliņu,
Braul' uz upi velēties.*

Klein war ich, aber tüchtig,
Selbst spannt' ich das Rösslein an,
Selbst spannt' ich das Rösslein an,
Fuhr zum Bach zum Wäschewaschen.

(Barons 7522)

*Aiz upītes velējās
Divi ciema zeltenītes:
Zelta balļa, zelta vāle,
Sudrabiņa velētava.*

Nachbarsmägdelein zweie waschen
Wäsche drüben am Bachesrande:
Goldne Balje, goldner Schlägel,
Silberne Bank zum Wäscheschlagen.

(Barons 7502)

*Gulbis skrēja par ezaru,
Balts krekliņš mugurā.
Pavaicāju gulbišam:
Kas krekliņu tev velēja? —
"Liepas plēsta man vālite,*

Über den See her flog ein Schwan
In einem weissen Hemdchen.
Bat um Kunde den weissen Schwan:
Wer hat dein Hemdchen gewaschen?
"Hab' einen Schlägel aus der Linde
gespalten,

Leišu meita velētāja."

Hab' ein littauisch Mägdelein zur
Wäscherin."

(Barons 7514)

("Lietuviešu meitenes" pieminēšana varbūt izskaidrojama ar to, ka mirdzoši baltos gājputnus pavasaros ieraudzīja atlidojam no dienvidos esošās kaimiņzemes Lietuvas).

*Ap galviņu vālit' griežu
Villainītes velēdama;
Tā griezišu tautu dēlu
Pa savam prātiņam.*

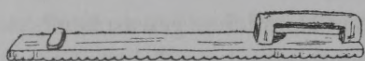
Um mein Haupt schwenk ich den
Schlägel,
Meine wollenen Decken waschend;
So muss einst mein Zukünftiger
sich drehen,
Wie ich will und wie ich lenke.

(Barons 7503)

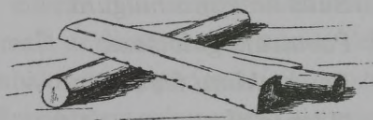
2) Veļas rullis

Veļa nav tikai jāizmazgā, bet arī jāgludina. Šodien turīgā latviete pazīst un lieto gludekli, turpretim *rullis*, kāds senāk bijis vāciešiem, daudzviet vēl ir svešs. Proti, tā ir ar akmeņiem pildīta kaste, ko ar roku šurpu turpu bīdīja pa īpašu paliktņi, uz kura atradās koka rulli ar uztīto veļu. Lai uztaisītu šādu izturīgu un precīzu ierīci, vajadzīgs labs amatnieks.

Tauta iztika ar vienkāršāku un lētāku — no vāciešiem aizgūtu — rokas rulli, ko latvietis sauc aizgūtā vārdā par *mangali*, arī *vangali*, *mangalu* (vīr. dz). Tas sastāv no divām daļām: no apaļa *rulla*, ap ko aptin gludināmo veļu, un apm. 2 pēdas gara dēļa ar šķērsām izrobotu apakšējo malu un rokturi augšējā malā (438. att.) vai vienā galā (439. att.). Ar šo dēli virpina rulli pa galdu uz priekšu un atpakaļ. Lietuvieši Kaunas gubernā lieto tādu pašu ierīci, sauktu *koczylas*, *mangalis* (poļu *magiel*, *megla*). Robainās vangaļes vietā lieto arī līdzīgu nero botu velējamo rulli, kas ir daudz garāks (440. att.).

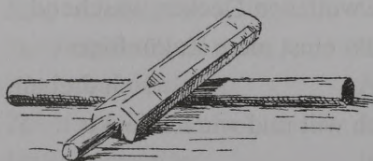
438. att.

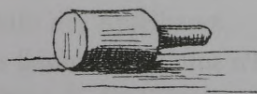
439. att.

Kur vācu ietekme vēl nav stipri jūtama, tur latviešu sieviete izžuvušo veļu saloka rullītī un dauza ar vāli vai citu sitamo (441. att.) tik ilgi, līdz tā kļūst mīksta un maiga. Kambjos igauniete pat kungu veļu tā gludina, vairākkārt to pārlokot un dauzot ar kādu sitamo uz augsta sliekšņa, kas pārklāts ar rupju vairākkārt salocītu palagu, līdz tā ir tik gluda, it kā būtu gludināta ar gludekli.

Ulmanis norāda, ka *vesaklis* (šā vārda etimoloģija man nav skaidra) ir mūrēts krāsns sols (citādi *mūrītis* “Mauerchen”) vai pie krāsns nolikts liels akmens, kur velēta veļa.

440. att.

441. att.

No Pilvas, starp Tērbatu un Veru, tātad no igauņu zemes, man ir stāstīts par paražu (kas tur vēl tagad cieņā) no stellēm tikko noņemto lina audeklu pārklāt klēts durvīm, un, tās aizverot, divi cilvēki staipa audeklu šurpu turpu, līdz tas kļūst pavisam gluds. Šo ļoti vienkāršo paņēmienu senākos laikos varēja lietot arī kaimiņi latvieši.

Nākamā, protams, ir joku dziesma, un tajā iespējami arī pārspilējumi, tomēr es domāju, ka primitīvajos senlaikos arī tāda manipulācija varēja būt iespējama.

Pirmo gadu tautiešam

Im ersten Jahr glättete ich meinem
Ehemann

Rullī kreklu vie(n) rullēj'(u);

Das Hemd nur auf der Rolle.

Otru gadu, trešu gadu

Im zweiten Jahr, im dritten Jahr

Appar pakši sadauzīj'(u).

Schlug ich es um die Norke.

(A. B. 2806)

Noslēdzot sievietes mājas darbu attēlojumu, uzskaitīšu vissvarīgāko darbu nosaukumus, kurus tautasdziesmās labprāt un bieži min sievieti, — *malējiņa, maizes cepēja, putriņas vārītāja, linu šļūcēja, audekla audeja, rakstītāja, cimdu adītāja, kreklu velētāja*.

V. ZEMKOPJA DARBARĪKI

IEVADS

Pirms mēs apskatām latviešu zemkopības darbarīkus, kā, piem., arklus un ecēšas, nevaru atteikties norādīt uz dažām vispārīgām kultūrvēsturiskām iezīmēm. Kaut arī latvietis, tāpat kā visas pārējās tautas, ir izgājis tos dzīves periodus, kad vispirms pārticis no meža zvēriem un zivīm, pēc tam no saviem liellopu un aitu ganāmpulkiem, un tomēr viņš jau pirms tā sauktajiem vēsturiskajiem laikiem ir pievērsies zemkopībai, t. i., graudu audzēšanai, un palicis ar to draugos līdz pat šim brīdim. Šajā ziņā viņš atšķiras no krieva, kurš labprātāk pievērsās amatiem un tirdzniecībai. Abu šo tautu vēsture te nu ir atradusi piepildījumu. Katrā ziņā pēdējo gadsimtu laikā komunistiskā kopienas zemes sadalīšana un sīkie zemes gabaliņi, kas tika piešķirti atsevišķām ģimenēm, mazināja krievu patiku uz zemkopību, un tā Krievijā ir daļēji izputināta.

Vācu muižniecība vietējo senseno saimniekošanu Baltijas zemēs ir saglabājusi, tāpat uzlabojusi zemnieku dzīves apstākļus. Arī agrāk latvietim kopīpašums — vai tas būtu ciema vai ģimenes — vienmēr ir bijis svešs un antipātisks. Tā latviešu zemnieks līdzinās Krievijas impērijas kaimiņiem provincēs. Kā esmu novērojis, latvietis Kurzemes Augšzemē starp baltkrieviem un Vitebskas guberņā neļauj sevi tā vienkārši padzīt no iegūtā zemes īpašuma.

Cik augstu latvietis vērtē zemes apstrādāšanu, redzams no tautasdziesmām — meitene savu līgavaini vai sieva vīru sauc tikai par *arāju*.

*Ne tā mana goda drēbe,
Kas ikdienas mugurā;
Ne tas man(i)s arājīnis,
Ko ļautiņi daudzināja.*

Nicht ist das mein Festkleid,
Welches ich täglich trage;
Nicht ist das mein Pflüger,
Von dem die Leute schwatzen.

(A. B. 60)

Arī māsa savu brāli, uzskatīdama par apgādnieku un aizstāvi, kas stāties tēva vietā, dēvē par arāju.

<i>Smuka meita laivu dzina</i>	Ein schmuckes Mädchen ruderte ihr Boot
<i>Par ezaru dziedādama;</i>	Singend über den See;
<i>Sajutusi sav' brālīti,</i>	Sie hatte ihr Brüderchen erspäht,
<i>Sav' maizītes arājiņu.</i>	Ihren Pflüger, ihren Brotgeber.

(A. B. 70)

No bezgala daudzām dziesmām, kurās šāds apzīmējums dots jaunākam vai nobriedušākam vīrietim, es izdaru secinājumu, ka agrākos laikos laukos bija citādas saimnieka un kalpa attiecības. Tolaik saimnieks, viņa kalpones, kalpi, arī neprecējušies puīši neēda pie viena galda, kā tas ir šodien. Jo, saņemot algu natūrā vai ar zemi (deputātu), katrs kalps ar arklu paēdināja pats sevi un savu ģimeni.

Jaunākos laikos izklausītos neiedomājami, ja kalpone savu ligavaini vai mīloto sauktu par *arāju*.

Pēc manām domām, tam ir cits pierādījums. Tautasdziesmā saimnieku kalpus ļoti bieži sauc par *bandeniekiem*, neskaitāmas reizes cildina viņu pārticību, viņu spožos, žiglos kumeliņus. *Bandas* nav nekas cits kā zemes gabali, ko saimnieks piešķir savam kalpam kā darba algu.

No tautasdziesmās tik bieži pieminētās vīrieša *arāja* cildināšanas var secināt, ka pēc toreiz pastāvošās kārtības un ieražām sievietei ar arklu uz lauka nekad nav strādājusi vai arī viņa to darīja ārkārtīgi reti. Pie lietuviešiem un krieviem tas ir sastopams, pie latviešiem — nekad vai tikai izņēmuma gadījumā. Tauta, kurā vīrs savu sievu saudzē un vissmagākos darbus uzņemas uz saviem pleciem, atrodas uz augstākas kultūras pakāpes nekā tā, kura sievu verdzina un moka. Tas varbūt ir saglabājies no pagānu laikiem, kad karos un sadursmēs gūstā visbiežāk krita sievietes. Viņas tad kā verdzenes izmantoja visos darbos. Savas tautas laba pazinēja skolotāja Līventāla liecībās pausts — latvietis kā svētu pienākumu un likumu uzskatīja, ka sievietei nav jāar. Vīra pienākums vienmēr bijis apgādāt sievu un ģimeni ar maizi. Plaušana un kulšana sievietei ir drīzāk pielaujama nekā aršana.

Liecības par latviešu zemkopību sniedz jau vissenākie vēstures avoti. Pirmie vācu kolonisti atrada pie Daugavas un citām šās zemes upēm tautu, kas šeit apmetusies uz pastāvīgu dzīvi un kam piederējuši ne vien lieli ganāmpulki, bet kas arī audzējusi labību. Kaimiņu ciltis, ar kurām tā naidojās, uzskatījušas šos ganāmpulkus par iekārojamu laupījumu un bieži tos aizdzinušas. Ievēribas cieņīgā veidā latviešu tautasdziesma (no Mežotnes) Jāņu dienu vispirms saista ar ganiem, tad — ar zemkopjiem un beidzot ar jauniem ļaudīm, kas jokoja un uzjautrinās vasaras saulgriežos. Tas varbūt gluži neapzināti norāda uz seniem cilvēces kultūras periodiem.

<i>Kas tos Jāņus ieligoja?</i>	Wer hat angefangen, das Johannisfest mit Gesang zu feiern?
<i>Mūsu pašu ciema laudis,</i>	Unsre eigenen Heimtsgenossen,
<i>Pirmi gani, pēc arāji,</i>	Zuerst die Hirten, darnach die Pflüger,
<i>Visu pēc jaunas meitas.</i>	Ganz zuletzt die jungen Mägde.

Latviešu Indriķis ārkārtīgi bieži piemin iezemiešu tīrumus. To, ko viņš saka par lībiešiem, var attiecināt arī uz zemes iekšienē dzīvojošiem latviešiem. Bieži tiek minēts, ka vietējie iedzīvotāji posta vāciešu laukus un ražu, un otrādi, ka vācieši dara to pašu ar vietējo īpašumu (sal., piem., Indriķa hronika, II, 6). Turaidas laudis gribēja ziedot saviem dieviem priesteri Teoderihu, jo sējumi viņa laukos bija daudz auglīgāki, bet pašu laukus bija nopostījis lietus un plūdi (I, 10). Zemkopības darbarīki hronikā minēti reti; II, 7 un X, 13: arkls (*aratrum*), IX, 11: sirpis (*falces*). Pie Menkuļiem starp Lielvārdi un Ikšķili ordeņa bruņinieki gatavo labību plāvuši gan ar sirpjiem, kurus viņi šajā vietā bagātīgi atrada, gan ar zobeniem, ko pastāvīgi nēsāja līdzi. Vēlāk, Sāremā salā viņi to dara tikai ar zobeniem (XIX, 5).

Latviešu tīrumus Indriķis min Cēsu tuvumā, Tālavā un citur (XVI, 3 un 6; XVIII, 3). Labību Indriķis parasti apzīmē ar vispārīgu nosaukumu *fruges* (XVI, 3), *annona* (IV, 3) un tikai retumis min atsevišķus labības veidus, piem., rudzus (*siligo*, X, 13).

Ka zemkopība izplatījās arvien vairāk, apstiprina arī tas, ka nodevas zemes kungiem vai baznīcai no sākuma bija jādod un tika arī dotas graudos. Nodevu lielumu aprēķināja pēc arkliem (*aratrum*)* vai spīlarkliem (*uncus*), vai arī pēc zirgu skaita. Man tomēr nav skaidrs, vai zirgu skaits atbilda arklu skaitam. Es domāju, ka zirgu skaits būs bijis lielāks. 1211. gadā lībiešiem pie Daugavas un Turaidā nodevas samazināja, aizstājot katra zirga desmito tiesu ar pūra par 18 collām kubā ("pro decima mensuram quandam modii, qui esset decem et octo digitorum") (XV, 5). *Atvieglojums tika dots, lai vīrs ar vienu zirgu un vienu arklu gadā varētu iegūt vairāk nekā desmit mērus** graudu. No Tālavas laudim 1214. gadā pieprasīja uz pusi mazākas nodevas* (XVIII, 3). Tie labprātīgi pārgāja no grieķu pareizticīgās baznīcas latīņu (*katoļu*) ticībā un tika aplikti tikai ar vienu mēru no katriem diviem zirgiem. Tātad varam pieņemt, ka tas bija labības daudzums, ko iegūst, strādājot ar diviem spīlarkliem.

*"Arkls" var nozīmēt gan zemes apstrādes darbarīku, gan nodevu aplikšanas vienību. — *Tulk. piez.*

** "... pūrs, kas aptvertu astoņpadsmit pirkstus, un to apstiprināja ar apzīmogatām četrus biskapu privilēģijām." Indriķa hronika. R., 1993, 159. lpp. — *Tulk. piez.*

Šeit es gribu pieminēt, ka tajos laikos baltu zemēs pēc zemniekiem piederošo arklu skaita aprēķināja ne vien nodevas, bet aptuveni arī viņam piederošo zemes vai tīrumu platību. Vārds “arkls” pamazām ieguva zemes mēra nozīmi, un tika runāts par vienu vai vairākiem arkliem zemes; ar tiem novērtēja muižas lielumu vai zemnieka sētas platību, bet tikai vēlākos laikos aramo zemi sāka mērīt pūrviētās, tātad pēc labības daudzuma, ko varēja izsēt uz lauka. Gadsimtiem ilgi zemes saimnieku sauca par dubultarkliniekiem, vienarkliniekiem, pat ceturtdaļarkliniekiem vai astotdaļarkliniekiem (sk. I daļa, 140./146. lpp.), pēc viņa apstrādāto arklu skaita, t. i., pēc viņu zemes lieluma.

Kurzemes mežu izcirtumos labību sēja ne mazāk kā uz ziemeliem no Daugavas, varbūt pat vairāk, jo, atrodoties uz dienvidiem, šeit jau pirms 700 gadiem klimats bija maigāks un zeme — auglīgāka. Vidzemes dokumentu krājuma 105. dokumentā (Bunge) apstiprināts, ka kuršiem (latviešiem un lībiešiem) Abavas un Ventas apvidos pēc labprātīgas un miermīlīgas pāriešanas kristīgā ticībā bijis jānodod no katra arkla puse kuģa mārciņas “Schiffpfund” (= 200 mārciņas) rudzu un no katras ecēšas (lejasvācu *egede*) jāmaksā tikpat daudz “de quoli — bet unco solverent nobis annuatim dimidium navale talentum siliginis, et de erpica, quae vulgari nostro egede dicitur, solverent similiter dimidium talentum siliginis”. Šīs nodevas, šķiet, ir lielākas par tām, ko pieprasīja uz ziemeliem no Daugavas. Cēlonis tam nav skaidrs. Vai tāpēc, ka kurši dzīvoja pārtikušāk vai arī prasības laika gaitā pieauga gluži nemanot. Atskaņu hronikā stāstīts, ka pēdējā gadu desmitā pirms Dobeles, Raktes un Sidrabenes pils ieņemšanas (1290. g.) labības laukus Zemgalē postīja visos iespējamajos veidos (sk. 11367. un turpm. rindas):

Tiem lopus, mantu atņēma,
Par ko tie ļoti noskuma.

Wan ir korn zitec was
Man sluc ez nider also gras.

Šo pēdējo pīļu aizstāvjiem arvien vairāk sāka trūkt pārtikas, un, bada spiesti, viņi nolēma atstāt pils un izceļot uz Žemaitiju.

Pats par sevi saprotams, ka 13. gadsimta sākumā zemkopība baltu zemēs bija ļoti primitīva. Līdz tam laikam latvieši vēl nebija saskārušies ne ar vienu prasmīgāku tautu, no kuras varētu mācīties. Germāņi mācījās no romiešiem, kas vispirms ar zobenu, tad ar krustu pāri Alpiem iespiedās Eiropas ziemeļu zemēs. Latvieši mācījās no germāņiem, vispirms no skandināviem, tad no vestfāliešiem.

Pirms vāciešu ienākšanas lopkopības un graudu audzēšanas uzplaukumu traucēja pastāvīgās kaimiņtautu kīldas un biežie abpusējie sirojumī, lai laupītu. Klimats daudzo mežu un purvu dēļ bija skarbs, un līdumu lišana koku sakņu

deļ bija smags darbs, tādēļ apstrādātās zemes platība *terra culta*¹ salīdzinājumā ar visu teritoriju bija samērā niecīga. Hronikās arvien vairāk kā kara laupījumu min lopus un gūstā saņemtās sievietes ar bērniem, kā arī labības krājumus. Pēdējo aizvešana bija grūtāka nekā cilvēku un lopu pārvietošana, kam tālie ceļi, piem., no Vidzemes vidus līdz Lietuvai, bieži vien bija jānoiet kājam.

Zemkopībai izplatoties, arī lopkopība varēja, dabiski, primitīvā veidā, attīstīties. Mežos netrūka ganību, un sienu garajai ziemai sagādāja arī upju ielejās. Arī jaunākos laikos ir piemēri, kas norāda, ka kādreiz trūcīgie vai slinkie cilvēki, kas nav sagādājuši nepieciešamo siena krājumu, arī ziemās, īpaši bezsniega, izdzen ganībās savus nožēlojamā izskata lopņus.

Tīrumu mēslošana ražas celšanai diezin vai tika izmantota. Zeme no dabas bija bagāta ar trūdvielām, un līdumos sadegušie koku pelni to vēl vairāk spēcinaja. Līdz pat jaunākiem laikiem Vidzemes mežainos apvidos ir saglabājusies kāda paraža, par kuru es vēlos pastāstīt. Tas ir kāds brīdis zemkopības vēsturē, kas Rietumeiropā šodien jau aizmirsts, lai gan kādreiz bijis nozīmīgs arī tur. Kādā braucienā caur Vidzemi iepriekšējā gadsimta sešdesmitajos gados iepazinos ar dubulto meža zemes uzplēšanu, kādu Kurzemē vairs nelietoja.

Senākā un vienkāršākā metode bija šāda. Vēlā rudenī izcirta kādu gabalu meža, nocirstos kokus vienmērīgi izkļiedēja pa zemi, atstāja tur pa ziemu un pavasarī tos sadedzināja. Tad, cik to atļāva zem velēnas esošās saknes, zemi ap celmiem uzara, iesēja rudzus nākamajam gadam un iekasīja tos ar ecēšām.

Zīrgam, kas vilka arklu, tas nebija viegli:

Velc, velc, kumeliņ,

Man saknain' līdumiņ' utt.

Zieh, zieh, Rösschen,

Mein Reissland ist voller Wurzeln etc.

(A. B. 4618)

Arājs par šīm pūlēm soliņa zvārgulišus pie iemauktiem un sili pilnu ar auzām.

¹ Nebūtu lieki norādīt uz grūtībām, ar kādām pētnieks saduras, skaidrojot mūsu dokumentus. Tas attiecas arī uz vārdiem "colere" un "incolere", kuru lietošana atsevišķos gadījumos var radīt pārpratumus. "Terra culta", bez šaubām, nozīmē apstrādātu, apartu zemi; "terra inculta" šeit nenožīmē tikai neapstrādātu, neapartu zemi, bet arī apdzīvotu un tāpēc tieši apstrādātu zemi (sal. incola — iedzīvotājs); sk., piem., LUB 236. dokumentu: "de terris jam incultis", kur runa ir par apdzīvotajām un tāpēc arī apstrādātajām zemēm, kas sadalītas starp ordeni un bīskapu. Tomēr "incultus" rakstos parādās arī gluži pretējā nozīmē un viegli izraisa apjukumu; sk. LUB 238. dokumentu: "de terris jam incultis", t. i., apstrādāti un neapstrādāti lauki; ar pēdējiem domāti lauki, kuri tika izmantoti, bet tagad, varbūt pagaidām, netiek izmantoti, *atmatas* no vārda *atmest*, "liegen lassen", 'nolikt pie malas'.

Par tamlīdzīgu meža zemes uzplēšanu vēsta šāda latviešu mikla (no Ērgliem): *Šogađ kaun (= kauj), citu gađu dīra*.

Šo lidumu lišanas metodi G. Rēhūzens īsos vārdos apraksta savos latviešu valodas paraugos, ko viņš 1644. gadā pievienojis savam "Manuductio". Es sniegšu viņa tekstu nevis tālaika gandrīz nesaprotamajā ortogrāfijā, bet mūsdienu rakstībā:

Pēc apsējas laika atiet lidumu laiks; tur viņš līzt (līž), otrā pavasarā tos nolīstos kokus svilina. Kad viņ(i) ir saus(i), tad labi sveļ; kad slapj(i), tad nedeg un paliek ne kraut(i).

Nemot vērā tolaiku mežu lielo bagātību un koku materiālu zemo vērtību, šādu zemes uzplēšanas metodi par gluži izšķērdīgu nevarētu uzskatīt. Mūsdienās tas neapšaubāmi tā būtu. Šādu primitīvu zemkopību es pirms 40 gadiem iepazinu Jaunpiebalgas pastorātā, kur Vidmena muižas mežs bija sadalīts 30 cīrsmās. Katru gađu nolida vienu no cīrsmām. Kad pēc vairākiem apsējības gadiem raža vienā no tām sāka mazināties, lauku atstāja atmatā, lai pēc gadiem 25, kad tur būs ataudzis jauns mežs, to savukārt pārvērstu sējumos. Ievēribas cienīga augu seka, kas racionālajā laukkopībā nevarēja nepastāvēt, radās, tiklīdz pieauga kokmateriālu vērtība. Kādā tautasdziesmā vīrs sauc sievu palīgā nolīst zemes gabalu, ko viņš ir saņēmis mantojumā:

<i>Lidzi, lidzi, līgaviņa,</i>	Hilf, hilf, Liebchen,
<i>Ar cirīti, ar kaplīti;</i>	Mit dem Beilchen, mit der Hacke;
<i>Visa mana tēvazeme</i>	Der ganze väterliche Acker
<i>Atvasiem apaugusi.</i>	Ist mir mit Wurzelschösslingen bewachsen.

(A. B. 2646)

Līdzās šai vienkāršākajai mežu uzplēšanas metodei pastāvēja vēl otra darbīetilpīgāka, toties ienesīgāka. Baltu zemēs to sauc galvenokārt par lidumu dedzināšanu. Vārds nāk no igauņu valodas un liek domāt, ka arī metode latviešiem nākusi no igauņiem. Turklāt saskan tas, ko Gūtceits ("Wörterchatz der deutschen Sprache Livlands" A–K. 1864) min pie vārda "Küttis", proti, ka agrāk lidumu dedzināšana Vidzemē neesot bijusi pazīstama, jo Gūberts un Neidenburgs tādu darbību un vārdu nezina. Hupels igauņu vārdu *kūtma* attiecina uz "einheizen" 'iekurināt', *kūtsāma*, "braten", "backen", 'cept'; *küttis* 'lidumu dedzināšana'; *küttist looma* 'līst lidumu'; *kuttisze maa* 'nodedzināts tīrums'. Latvietis, pielikdams palatālajam *k* priekšā savu iemīloto š, ir pieņēmis šo vārdu formā *škutēt* blakus *kutēt* 'lidumu dedzināt', *izškutēt* 'pabeigt liduma lišanu', *škutes kraut* jeb *lidumu kraut* 'sakraut kaudzes dedzināšanai', *škutējums* 'lidums', *kuteles plēst* 'uzplēst nolīsto zemi', *škutos sēt* 'apsēt lidumu'.

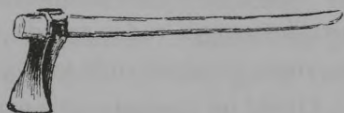
Ļaudonas un Apukalna apkārtnē dedzināmās kaudzes sauc par *kutušiem* un *sutiņiem*, sal. *sutiņus celt* 'kaudzes kraut'. Man rodas jautājums, vai *sutiņi* ir igauņu *küttis* latviskojums vai arī latvisks vārds, kas saistīts ar *sutināt*, *sutēt* "bāhen", "brühen" 'karsēt', 'vārīt'. Šis darbības vārds abās valodās ne vienmēr norāda uz saistību ar mitru karstumu, sākotnēji tas ir nozīmējis tikai "sildīt" un vēlāk arī "grauzdēt", "kūpināt", kas gluži labi piederas lidumu dedzināšanai. (Garāmejot piezīmēšu, ka latviešu valodā s nereti nomaina vecāko *k*, piem., *suns* "Hund" un *kuna* "Hündin" 'sunene', 'kuce'.)

Lidumu dedzināšanas būtība ir šāda. Noteikta garuma koka gabalus un zarus uz uzplēšamās zemes sakrauļ *zārdos* (vīr. dz.), *zārdēs* (siev. dz. dsk.), apliek tos ar tuvumā esošām velēnām vai vienkārši apmet ar zemi un no apakšas aizdedzina; tur nav gaiši liesmojošas liesmas, drīzāk viss gruzd, plēnē un rada biezus dūmus. Dūmi velkas lēnām cauri velēnai un zemes kārtai, padarot to auglīgāku, jo liekais slāpeklis izkūp līdz ar dūmiem, bet no otras puses skābeklis zem kaudzes, kas apklāta ar velēnu, tiek uzķerts un saglabāts. Ja velēnas būtu sadegušas, zeme kļūtu neauglīga. Pēc izdegušo kaudžu izārdīšanas pietiek ar vienreizēju uzāršanu un noecēšanu. Raugoties pēc apstākļiem, zemi apsēja 3–6 gadus pēc kārtas. Kā man stāstīja, raža tad esot sasniegusi 30 graudus un vairāk. Jaunākos laikos zemi atpūtina ar zālājiem vai arī pēc labības sējot timotiņu. Šāda veida lidumu dedzināšanu es 1863. gadā redzēju gan pie Lielvārdes un Valmieras, gan arī Dzērbenes apkārtnē, tātad ne tikai pie Vidzemes austrumu robežas. Pēc Kurzemē novērotā man bija jābrīnās, ka daudzās vietās Vidzemē nav sakārtotas, racionālas lauku apsaimniekošanas. Vispār tīrumi un pļavas tur nebija kārtīgi atdalīti no meža, zāli tur plāva zem kokiem, šur tur ap celmiem sēja un vāca labību. Tur vēl bija tas primitīvi mežonīgais stāvoklis, kuru mēs Viduskurzemē bijām jau sen pārvarējuši. Labāku iespaidu radīja Rūjiena un auglīgās vietas ap Burtnieku ezeru, kur zemnieki jau toreiz bija izpirkuši savas saimniecības un tīrumi bija atspieduši mežus ievērojami tālāk.

Latviskie nosaukumi lišanai, ieskaitot arī lidumu dedzināšanu, ir šādi: *mežu nodedzināt*, *izdegu dedzināt*, *lidumu dedzināt*. Te es atceros tos daudzos saimniecību nosaukumus, kas cēlušies no vārda *degt* un pierāda, ka arī mežiem trūcīgajās vietās agrāk ir bijuši meži, piem., *Degšenieki*, *Padegas*, *Kungudegumi* (kas Dobeles bezmežu apvidū ir kļuvuši nesaprotami un tautas mutē pārdēvēti par *Kungudeguniem*) utt.

Vēl oriģinālāks un iecienītāks teiciens ir *mežu nolīst*, ko mēs varam pārtulkot tikai kā "līst", kas gan patiesībā nozīmē norāpot lauku. Šis *līst* tagadnē ir *līžu* 'līst lidumu'; "līst" 'rāpot' tagadnē ir *lienu* jeb *liedu* (senākā *lindu*, sal. lietuviešu *lendu*), bet arī *līšu*; pagātne un nenoteiksme abām formām ir *līdu* un *līst*. Pēc manām domām, tas ir viens un tas pats darbības vārds ar vairākām

tagadnes formām un raksturo vīra kustību, kas ar noliektu muguru vai uz ceļiem lēnām virzās uz priekšu, ar labo roku nocirzdams krūmu saknes, ar kreiso satverdams nocirstos zarus un likdams tos sev blakus zemē. Kapli (tēseli), ar ko nocērt un izrauļ krūmu saknes, sauc *rauklis*, *rauknis* vai *rausteklis*, *rautiņš* (no vārda *raut*, bieži lieto *raustīt*) jeb *šķīnis* (no vārda *šķīt* 'plūkt', sal. *šķīstīt*, 'tīrīt'), jeb arī *kaplis* (no vārda *kapāt* 'atkārtoti dauzīt'), viens vārds, kas apzīmē dažādus darbarīkus. Augšzemē seno līduma lišanas darbarīku (442. att.) tikpat kā vairs nelieto, jo ar to vairs nenodarbojas tik daudz kā senāk. Senos laikos kapli ļoti īpatnēji iestiprināja kātu. Lai dzelzs asmens strādājot nenoslīdētu, tam kātu ar attiecīgu paplašinājumu galā iemauc cauri no priekšpuses, nevis aizmugures. 443. attēlā ir redzams parasts malkas cirvis ar kātu, kāds citur vairs nav sastopams. Darbošanos ar šiem rīkiem latvietis apzīmē arī ar vārdiem *līdumu līst* vai *meža gabalu nolīst*; *līdums* ir iztīrīts meža gabals. Tālāk, apskatot dažādus latviešu arkļus, redzēsim vienlemeša arklu *bebli*, ko senos laikos lietoja līdumu darbos. Ar to varēja uzplēst velēnu un izraut koku un krūmu saknes.

442. att.

443. att.

Līdzīgi aramzemes apgūšanas paņēmieni droši vien lietoti arī citās zemēs, un nomalos mežu apgabalos tos var sastapt arī vēl tagad. Rīls apraksta mežu nolīšanu Ziemeļfrizlandē, kur līdumu dedzināšana ir saimniekošanas pastāvīga sastāvdaļa. Šo nodarbi apzīmē vārds "schwenden" 'līst līdumu', faktitīvs "schwinden" 'mazināties', kas būtu mežu iznīdēšana.

Par labības šķirnēm, kādas audzējuši latvieši, stāsta senākie avoti; Indriķis nenorāda nevienu īpašu labības veidu, apzīmēdams ar vārdu *annona* visu, kas gada (*annus*) laikā ir izaudzis vai aug.

Hronikās un dokumentos tiek minēti tikai nedaudzi graudaugi, visbiežāk rudzi. Ja jautātu, kādus graudus 13. gadsimtā Baltijas, t. i., latviešu, zemē sēja, es varu pastāstīt par kādu atradumu, ko ieguvu izrakumos Tērvetes pilī (pie Kalnamuižas) aiz iespaidīgā vaļņa (ko tagad sauc par Cukurkalnu). Pētot šīs zemgaļu pils vēsturi un salīdzinot ar Atskaņu hronikā (no 8617. rindas un turpm. rindas) stāstīto par pils aplenkumu 1279. gadā, kad ordeņa vīri bija šo pili ieņēmuši pirmoreiz, mēs rakām dziļi pie vaļņa vietā, kur varēja būt bijušas toreiz no-degušās pārtikas noliktavas. Dažu pēdu dziļumā mēs atradām daudz labības. 1279. gada ugunsgrēkā tā bija sagruzdējusi brūna kā kafija, bet nebija satrūdējusi sešu simtu gadu laikā. Vēlākos laikos tur noteikti nav bijušas graudu klētis.

Lielākoties bija mieži, tur atradām arī nedaudz rudzu un kviešu. Šā atraduma paraugi tagad glabājas Jelgavas muzejā. Mēs varam pieņemt, ka tā bija uz vietas audzēta labība, nevis ievesta no Vācijas. Labības nodevas apspiestajai tautai bija uzliktas pietiekami lielas, lai apmierinātu ordeņa kungu vajadzības arī vietējo karu laikā.

Uz jautājumu, kādas labību un dārzeņu kultūras latvieši ir audzējuši pirms vāciešu ienākšanas, kādus kultūraugus tie vispār pazinuši, salīdzināmo valodu pētījumi sniedz mums izsmelošāku atbildi. Šeit noder princips: ja vairākas tautas savās valodās kādu kultūraugu sauc vienā un tajā pašā vārdā un ja nav pierādāma šā vārda aizgūšana jaunākā laikā, kļūst skaidrs, ka šīs tautas minēto kultūraugu pazinušas (un lietojušas) jau tad, kad tās runājušas vienā kopējā valodā. Šī kopība var sniegties pirms simt vai daudziem gadu simtiem, kas savukārt pierāda, ka augi ir pazīti un lietoti jau tajos laikos, kad par to vēl nevēstija nekādi rakstiski dati. Apskatīsim tuvāk rudzus, miežus, auzas, kviešus, griķus, zirņus, linus un kaņepes.

Rudzus pazīst visas Ziemeļeiropas tautas — slāvi, latvieši un ģermāņi tos zina ar vienu nosaukumu. Vārda sakne ir *rugh*; lietuviešu *rugys* 'rudzu grauds', *rugiai* (dsk.); latviešu *rudzis*, *rudzi* (dsk.); senprūšu *rugis*; senslāvu *rūži*; krievu *рожь*; sennormāņu *rugr*; senaugšvācu *roggo*, *rocco*. Grieķi un romieši varēja gar savas lielās impērijas robežām rudzus gan pazīt, gan audzēt, taču savā dienviņu dzimtenē viņi audzēja kviešus un ēda baltmaizi. Latvieši rudzus bija paņēmuši sev līdzī no mūsu kopējās pirmsdzimtenes un audzējuši tos kopš apmešanās mūsu jūras piekrastē.

Par mūsu vēstures avotiem vecāka ir tautasdziesma, un latviešu dziesmiņas, kurās atrodami pagāniski priekšstati un turpat arī labības pieminēšana, kas norāda uz seno rudzu labības audzēšanu.

*Dieviņš jāja rudzu lauku
Ar pelēku mētelīti;
Pretim jāja mīla Māra,
Šei būs laime plāvējam.*

Gottchen ritt durch das Roggenfeld
Im grauen Mäntelchen;
Ihm entgegen ritt die liebe Maria,
Hier wird der Mäher Glück haben.

(A. B. 4068)

Raža ir atkarīga no labvēlīgas rudzu ziedēšanas; pelēkais mētelītis ir putekšņu mākonis, kas paceļas pār rudzu lauku. Šajā mākonī apvālkā pār lauku iet svētību dodoša dievība, kura nav no kristietības priekšstatiem; ticamāk, ka "mīlā Māra" te, ienākot katolticībai, nomainījusi pagānu mistisko *Laimi* (likteņa dievieti). Šī dievmātes Marijas ienākšana laimes vai likteņa personifikācijas *Laimes* vietā ir sastopama neskaitāmos latviešu tautasdziesmu variantos.

Kur tu brauksi, rudzu jumi,
Seši bērī kumeliņi?
"Tīrumei ziemas mist,
Velēnai māju jemt."

Wohin willst du fahren, Roggen-Jumis,
Mit sechs braunen Rösschen?
"Ins Felde fahre ich, da zu überwintern,
Unter den Erdschollen mir Wohnung zu
nehmen."

(A. B. 4123)

Mūsdienās par *jumi* parasti sauc kopā saaugušas vārpas, bet tautasdziesmās un ticējumos tā ir mistiska būtne, kas dzīvo rudzos. Jumis jautātājai atbild, ka dodas uz tīrumu, kur rudenī tiks sēti rudzi un gaudiem ziema būs jāpavada zem zemes. Ar vārdu *tīrums* apzīmēja jau ilgi apstrādātu lauku, un tāpēc tas ir tīrs no koku saknēm; *velēns* (no vārda *velt*) te ir tikai zemes virskārta, kuru tieši pirms rudens sējas nav nepieciešams smalki uzecēt.

Runājot par miežiem, nonākam pie vērā ņemama fakta, ka vairākām Eiropas tautām šai labībai ir kopējs nosaukums, bet mazā latviešu ģimene šim graudam, kas audzēts kopš seniem laikiem, piešķirusi savu nosaukumu.

Mūsu "Gerste", senaugšvācu *gërsta* atbilst latīņu *hordeum*, grieķu χρίτη, Fiks dod χρίτη, bēmiešu *garec* 'mieži' un *gar, garj* 'vasarāji' krieviem ir savs nosaukums — ячмень.

Latvieši te iet savu īpašu ceļu: latviski ir *miezis* "Gerstenkorn", *mieži* (dsk.), "Gerste"; lietuviešu *miėžys, miėžiai*; senprūšu *moasis* (vsk.). Kādēļ šāda atšķirība starp radniecīgām tautām? Es to nevaru citādi izskaidrot, kā vien pieņemot, ka senos laikos latvieši līdz ar savām brāļu tautām blakus rudzu maizei patērējuši tik daudz miežu maizes, ka devuši šai labībai nosaukumu, kam ir tāda pati sakne kā vārdam "maize". Starp citu, ir svarīgi ievērot, ka *maize* ļoti bieži nozīmē pārtiku vispār, piem., dodoties tālākā braucienā, līdzī nem *maizi* ar pavalgu, ceļamaizi. Nav šaubu, ka *miezis* un *maize* valodnieciski ir tuvu radniecīgi. Manai hipotēzei par labu minams arī fakts, ka vēl nesen (dažos apvidos arī vēl tagad), it sevišķi uz svētkiem, latvieši cepa maizi un dažādus cepumus no miežu miltiem. Varbūt tāpēc, ka miežu milti ir baltāki par rudzu miltiem. Tikai pēdējā laikā uz svētkiem miežu miltus nomainījuši kviešu milti. Tālāk manu hipotēzi atbalsta arī tas, ka Grunavs, uz kuru gan ne vienmēr var palauties, prūšu *maosis* (sk. Neselmani) saista ar *mayse*, attiecinot to uz kviešiem. Vārdnīcā "kvieši" prūšu valodā ir *gaydis*. Prūšu katķismā maizi sauc par *geits*, kam varbūt ir sakars ar prūšu *gaydis*. Senprūšu ortogrāfija bieži ir neskaidra un kļūdaina. Tas, ka lietuvietis maizi sauc *duona* un nepazīst vārdu *maize*, manai hipotēzei netraucē. Starp citu, miežu maizi ēdušas arī vēl vairāk uz dienvidiem dzīvojošas tautas, kurām kvieši ir vietējā labība, sk. Jāņa evaņģēlija 6. nodaļas 9. pantā stāstu par brīnišķīgo ēdināšanu.

Tautasdziesmās ir redzams, ka latvietis rudzus un miežus uzskatījis par galvenām un līdzvērtīgām labībām (kviešus piemin reti).

<i>Rudzīšam, rogaiņam,</i>	Dem Roggen, dem ährenreichen,
<i>Ledus gālu (galvu) nogulējis;</i>	Hat Eis den Kopf abgedrückt;
<i>Kas kaitēja miezīšam</i>	Was hinderte die Gerste,
<i>Saulītei nelīgot?</i>	In er Sonne sich zu wiegen.

(A. B. 4066)

Šajā dziesmā parādīta rudzu grūtā pārziemošana atkusnī un ziemas salā un miežu priecīgā augšana vasarā.

<i>Lietus lija saulītē,</i>	Regen fiel bei Sonnenschein,
<i>Trīs lāsītes vien nolija;</i>	Drei Tröpfchen allein fielen herab;
<i>Div' nolija miežu, rudzu,</i>	Zwei waren Roggen und Gerste,
<i>Trešā zelta, sidrabiņa.</i>	Das dritte — Gold und Silber.

(A. B. 4105)

Te domāts auglīgs maija lietus, kas atnesīs bagātu ražu un arī naudu.

<i>Visi upes likumiņi</i>	All' das Land an den Buchten des Baches,
<i>Man vienam piederēja;</i>	Mir allein gehört es;
<i>Citā sēju miežus, rudzus,</i>	Hier säe ich Roggen, Gerste,
<i>Citā stādu apenišus.</i>	Dort pflanze ich den lieben Hopfen.

(A. B. 4098)

Te priecīgajam vīram ir gan rudzi maizei, gan mieži alum.

Latviskais auzu nosaukums cēlies no indoģermāņu senajiem kopības laikiem. Kā pirmformu Fiks min *avasa* un tad uzskaita: latīņu *avena* (siev. dz. *avesna*), senslāvu *ovīsŭ*, (krievu *обѣсъ*), latviešu *auzas* (dsk.), lietuviešu *awiža* (vsk.) 'auza', sal. senkrievu *oshadi*, *oshadhī* 'zāle', 'augi' un *avasa* 'pārtika'. Interesanti, ka arī šeit ir redzams, ka senāk vārdiem bijusi vispārīga nozīme un tikai vēlāk tā sākusi sašaurināties uz atsevišķiem objektiem. Pēc Fika salīdzinājuma iznāk, ka senos laikos arī auzas lietotas pārtikā. Senprūšu *wyse* 'auzas' ir liekamas līdzās lietuviešu *awiža*.

Tautasdziesmās auzas bieži piemin kopā ar kumeliņu, kam tās ir nepieciešamas.

<i>Sēju rudzus, sēju miežus,</i>	Ich säte Roggen, ich säte Gerste,
<i>Sēju auzas vairumā;</i>	Ich säte besonders viel Hafer.
<i>Rudzis, miezis klaipu glauda,</i>	Roggen und Gerste gab glattes Brot,
<i>Auza glauda kumeliņ'.</i>	Hafer glättete das Rösschen.

(A. B. 4221)

Dziesma apliecina, ka latvietis ir ēdis gan rudzu, gan miežu maizi un ka auzas tika sētas ne mazākā daudzumā.

<i>Rudzīšam, miezīšam,</i>	Für den Roggen, für die Gerste
<i>Tam palīdu līdumiņu;</i>	Hab ich Reissland gemacht;
<i>Auzīnai, baltskarei,</i>	Für den Hafer mit den weissen Rispen
<i>Tai lielie tīrumiņi.</i>	Die weiten Ackerfelder.

(A. B. 4253)

Latvietim jaunapgūtais tīrums domāts rudziem un miežiem, un tam ir zināma jēga, jo tad gaidāma lielāka raža. Auzas var augt arī jau vairākkārt izmantotos tīrumos.

Kviešu nosaukums sastopams līdz ar tā variācijām latviešu un ģermāņu valodā un cēlies laikam gan no senas saknes *kvit* un *kvid*, "glänzen" 'spīdēt', 'būt baltam'. Un tie sader kopā: latviešu *kviesis*, *kvieši* (dsk.) "Weizen"; lietuviešu *kviētys*, *kviēcīai* (dsk.), senprūšu *gaydis* (siev. dz., *kaidis* tāpat kā *girmis* "Wurm" 'tārps' un *kirmis*); gotu *hvaiteis*, senaugšvācu *hweizi*, *weizi*; anglosakšu *hvæte*; jaunaugšvācu "Weizen".

Kopējs vārds divās eiropiešu valodu saimēs pierāda, ka tas nāk no laikiem, kad tās ir bijušas vienotas. Tātad latvietis kviešus pazīst jau kopš sirmas senatnes, bet, dzīvodams vairāk uz ziemeļiem, tikai pēdējā laikā sācis tos sēt lielākā daudzumā. Mežu izciršana padarījusi klimatu maigāku. Slāvi izvēlējušies kviešiem citu nosaukumu (krievu *пшеница*), tāpat latīnis ("Lateiner") (*triticum*) un grieķis (*σίτος* vai *σίτον*). Grieķi šajā vārdā sauc arī miežus un no graudiem ceptu maizi. Laika gaitā vārdu nozīmes ir specializējušās, un man šķiet, ka vārda sākotnējā nozīme ir "maize", un tas apstiprina to, kas 195. lpp. teikts par vārdu *maize* un *mieži* kopsakarību. Rietumkurzemē par ziemas kviešiem saka *pūri*, un no šejienes kā *purai* ieviesies Ķemaitijā līdz Mēmelei. Kviešu audzēšanas relatīvo senumu latviešiem apliecina tautasdziesma, jo vairs nepastāv tradīcija pārvest līgavu uz zirga.

<i>Grūti malti pūru maize,</i>	Mühe macht es, Weizen zu mahlen,
<i>Viegli nesti padusē;</i>	Leicht ist es, Weizenbrot unter dem Arm zu tragen;
<i>Grūti precēt tautu meitu,</i>	Mühe machts, um die Braut zu werben,
<i>Viegli celt kumeļai.</i>	Leicht ist, aufs Rösschen zu haben.

(A. B. 4126)

Griķu nosaukumu latvieši dala ar slāviem: latviešu *griķi*, arī *kriķi* un *driķi* (līdzīgi kā *segli* un *sedli*), lietuviešu *griķai* (dsk.), krievu *рпеча*, poļu *gryka*. Hēns savā grāmatā “Culturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang aus Asien nach Europa” uzkrītošā kārtā nepiemin ne rudzus un kviešus, ne miežus un auzas. Viņš laikam pieņēmis, ka šīs labības ienākušas kopā ar Eiropas tautām, un tādēļ viņa visnotaļ izmantotajos rakstiskajos avotos nav nekas atrodams par šo kultūraugu ceļošanu. Kā pierādījumu griķu ceļojumiem, viņš min to dažādos nosaukumus. Eiropas dienvidos tos sauc par turku jeb saracēņu kviešiem. Uzskata, ka drīz pēc 1500. gada tie esot ienākuši no Grieķijas vai Āzijas.

Te labi iederas labības nosaukumi, ko tai piešķīruši slāvi un latvieši, — *рпеча*, *gryka* un *griķi*, kas nav nekas cits kā grieķu labība, grieķu kvieši. Poļu dokumentos šis nosaukums parādās tikai karaļa Sigismunda laikā; no tā var spriest, ka latvieši šo labību nevarēja iepazīt agrāk kā ap 16. gadsimta vidu. Rēhūzens savos valodas paraugos griķus piemin ap 17. gadsimta vidu.

Divas nākamās tautasdziesmas no Kabiles un Mazsalacas pierāda, ka griķi sēti visā latviešu zemē. Mūsdienās auglīgākajos apgabalos griķus izspieduši kvieši un cita labība, atstājot tiem vājākās augsnes.

<i>Pūti, pūti, ūzikīti,</i>	Gurre, gurre, Hosenvöglein,
<i>Manā griķu druviņā;</i>	In meinem Buchweizenfeld;
<i>Kad es iešu griķu plaut,</i>	Wenn ich Buchweizen mähen werde,
<i>Nocirtīšu deguniņu.</i>	Werde ich dir die Nase abhauen.

(A. B. 4149)

Par ūzikīti (bikšainīti) “Hosenvöglein” tautā sauc meža balodi, kā to pierāda Sproģis dziesmā Nr. 2, 99. lpp. Dziesmu variantos *ūzikīša* vietā ir *balodītis* (“Täubchen”), *deguniņa* vietā *cekuliņš* (“Häubchen”). To, ka *ūzikītim* tiešām ir sakars ar biksēm, pierāda Sproģis dziesmā Nr. 7, 99. lpp., kurā mēs lasām:

<i>Balodīts ūzu prasa,</i>	Das Täubchen bittet um Hosen,
<i>Ozolā tupēdams;</i>	Auf der Eiche sitzend;
<i>Kur es ņemšu, balodīts,</i>	Wo soll ich sie nehmen, mein Täubchen,
<i>Man nav ūzu nēsātāja.</i>	Ich habe keinen, der Hosen trägt.

Ir iespējams, ka vārds *ūzikītis* nesaistās ar modernajām biksēm, bet ar šā putna dobjo dūdošanu. Tādā gadījumā Sproģa minētajā dziesmā tautas etimoloģija kļūdaini vai jokojot pārvērtusi *balodīti* par *ūzikīti*.

<i>Kriķīt' sēju, kriķīt plāvu,</i>	Buchweizen sāte ich, Buchweizen erntete ich,
<i>Kriķīts laba labībīn';</i>	Buchweizen ist ein liebes Getreide,
<i>Lēts bij' kult, lēts bij' sēt</i>	Leicht wars zu dreschen, leicht zu mahlen,
(iespējams, kļūdains variants no <i>malt</i>)	
<i>Lēts putriņas izvārīt.</i>	Leicht eine Grütze davon zu kochen.
	(A. B. 4214)

Nākamā mīkla salīdzina griķa graudu ar dievību: *Dieva klētiņa trim stūriem*. Graudam gan nav trīs, bet četri stūri (ceturtais parasti nav saskatāms) un četri trīsstūru sāni. Griķu grauda tumšā čaula tautas iztēlē veido klētiņu, pilnu ar baltiem miltiem. Starp citu, es pieminēju, ka tikai Ziemeļvācijā un Holandē vārds “Buchweizen” (griķi), ir vietējais vārds, un tas radies, griķu formu salīdzinot ar skābarža riekstu. Augu sauc par kviesi “Weizen”, jo tam ir balti milti, sk. iepriekš vārda “kvieši” etimoloģiju.

Zirņus eiropiešu tautas, pirmoreiz ienākdamas tagadējās dzīvesvietās, šķiet, nav paņēmušas līdzī no pirmdzimtenes, bet ievēdušas vēlāk. Ar to izskaidrojams, ka tautām nav kopēja nosaukuma zirņiem. Vāciešu “Erbse”, senaugšvācu *arawîz* varētu būt aizgūts nevis no gotu *airveits*, bet gan no grieķu ἐρέβινδος. Hēns pamato šo hipotēzi tiešāk un norāda, ka grieķi jau pirms Homēra laikiem iepazinuši zirņus no Vidusāzijas pa Kaukāzu un Melno jūru. Latviešu *zīrnis*, *zirņi* (dsk.), lietuviešu *žirnis*, *žirniai* ir identisks ar krievu зерно, kas gan ir graudi, nevis zirņi, baznīcslāvu *zrūno*. Interesanti, ka senprūšu *syrne* arī apzīmē graudu, nevis zirni. Arī šinī gadījumā redzam, ka, valodai attīstoties, vārds ar vispārīgu nozīmi pamazām specializējas un attiecas uz vienu objektu. Latvieši būs šo Āzijas pākšaugu iepazinušas un ieguvušas no slāviem. Prūšu vārdnīcā zirņi (“Erweis”) ir *keckers*, ko pagrūti salīdzināt ar latviešu *ķekars* (no vārda *kārt*), drīzāk tas ir aizgūts no vācu “Kicher” un otrajā līnijā — no latīņu *cicer*. Latviskais *ķekars*, šķiet, ir identisks vārdam *čiekurs* (kas arī karājas), vēl senākam *kankars* ‘kareklis’, ‘lupata’ no vārda *kārt*, “hängen”).

To, ka zirņus latvieši iepazinuši vēlāk nekā jau pieminēto labību, pierāda arī tas, ka tie samērā reti pieminēti tautasdziesmās un parādās tikai jaunāko laiku mīklās. Starp citu, zirņi kā latviešiem un lietuviešiem, tā arī pārējām indoeiropiešu tautām kopš ļoti seniem laikiem parādās mirušo kultā.

Ar liniem un kaņepēm, kas nedeļa miltus pārtikai, bet tikai eļļu un audumus, bijis tāpat kā ar zirņiem. Neizskatās, ka tie būtu visu Eiropas tautu kopējs senlaiku mantojums. Vismaz Hēns uzskata, ka lini uz Ziemeļeiropu atnākuši no klasiskajām tautām, un Fiks senslāvu *līnū* (krievu *лень*) un lietuviešu *linai* (latviešu *lini*) uzskata par aizguvumu no grieķu *λίнов*. Arī Hēns to apstiprina, kaut gan nosaukums ir līdzīgs visām Eiropas tautām. Tieši šī apbrīnojamā līdzība liek domāt par aizguvumu. Vārda sākotnējā sakne, protams, mainās līdz ar katras tautas valodas īpatnībām. Prūšu vārdnīcā vārds "lini" nav sastopams, varbūt viņi tos nav pazinūši. Par linu audzēšanas senumu pie latviešiem teikts tautasdziesmā:

<i>Es izgāju miežus sēt,</i>	Ich ging aus, Gerste zu säen,
<i>Laimes māti vaicādamis;</i>	Und fragte die Mutter Laime;
<i>Laimes māte tā sacīja:</i>	Die Mutter Laime sprach so:
<i>"Sēj liniņus līgavai".</i>	Säe Lein für das Liebchen.

(A. B. 4118)

<i>Nu piekusu, vairs nevaru,</i>	Nun bin ich ermüdet, mehr kann ich nicht,
<i>Viena iedama druviņai;</i>	Allein bei der Feldarbeit;
<i>Rokai nesu vara jostu,</i>	In der Hand trage ih den Bronzegürtel,
<i>Rokai zīļu vainadzīņu.</i>	In der Hand das flittergeschmückte Krönchen.

(A. B. 4118)

Meitene, viena pati noplūkusi linu druvu, iet mājās dziedādama. Vara jostas pieminēšana liecina par sen pagājušiem laikiem.

Hēns secina, ka kaņepes ienākušas Grieķijā no Sogdianas, Baktrijas un Persijas samērā vēlu pa zemēm pie Melnās jūras. No Grieķijas, rēķinot mūsu laika vienībās, kaņepes diezgan drīz nonākušas līdz romiešiem. Ar grieķiem un romiešiem vienādi skanošo nosaukumu *cannabis* tās nonākušas pie ziemeļu tautām gandrīz bez izmaiņām; senslāvu *konoplja*; lietuviešu *kanapės* (dsk.), latviešu *kaņepes*, senprūšu *knapios*. Germāņi *k* pārveidoja par dvesmas skaņu un *p* par *f*, sal. Hanf, ležassakšu *hennep* un *hemp*. Liekas, ka visiem nosaukumiem pamatā ir persiešu mēdiešu vārds *kannab*.

Latvieši kaņepes audzē ne vien tās šķiedras, bet arī eļļu saturošo sēklu dēļ. Sevišķi svarīgi tas ir katolticīgajiem latviešiem un katolicisma laikos arī pie Leišmales, kur gavēņa laikā taukus un sviestu aizvietoja un aizvieto ar vecā koka piestā sagraustām kaņepēm.

Tautas mikla rāda, ka latvietis kaņepes uzskata par pārtikas augu, bet citas tautas (piem., indieši) neko nav dzirdējuši par šo eļļaino sēklu ēšanu:

Ādu pārdod, galvu ēd, galu neēd ne suns, ne vilks.

No apakšas plēš lūka, no galvas slauc pienu.

Par šeit apskatītajiem septiņiem tīrumu augiem jau runājis Rēehūzens 1664. gadā savos latviešu valodas paraugos. Viņš tur piemin arī *lēcas* (dsk.), kurām, kā mazāk svarīgām, mēs pagājām garām. Pēc viņa teiktā, latvieši lēcas audzējuši jau pirms divarpus simtiem gadu un acīmredzot lietojuši tās pārtikā. Mūsdienās latvieši lēcu vietā lieto zirņus. Jaunākos laikos lopbarībai sēj vīkus, ko arī mēdz saukt par lēcām. Līdz ar pašu augu ienācis arī tā nosaukums, lietuvisu *lenszis*, senprūšu *litu-ckebers*, kura pirmo daļu jau Pots saista ar latīņu vārdu *lens*, *lentis*, vācu "Linse".

Pēc tam kad īsā kultūrvēsturiskā ievadā esmu apskatījis visu, kas ir manā rīcībā par latviešu zemkopības senvēsturi, pirms pievērsos attiecīgajiem darbarīkiem, vēl nedaudz minēšu par latviešu tiesībām un ieražām, kas ir saistītas ar zemkopību, kādas tās bija senāk un kā daļēji iesniedzas arī jaunākos laikos.

Pauls Einhorns raksta savā "Historia Lettica, das ist Beschreibung der lettischen Nation etc." (1649. g.) par to, cik grūti bijis iekopt tīrumus šajos milzīgajos mežos un turpina: "Tā kā tas prasa tik lielu un grūtu darbu, tad jau tam, kas to ir paveicis, pienākas šādus tīrumus un plavas uzskatīt par saviem un tos paturēt. Tā ir cilvēka iespēja iegūt kaut ko sev. Tādēļ arī vēl šodien dažiem viņu lauki un plavas atrodas tālu no dzīvesvietām un tomēr pieder viņiem tāpat, it kā būtu durvju priekšā. Šādus laukus, plavas, dzīvesvietas vai mājas, lopus un visu citu, kas viņiem pieder, viņi tāpat kā visās citās tautās atstāj mantojumā saviem bērniem. Ir arī tādi nekustamie īpašumi, kurus manto jaunākais dēls, ja viņš pēc vecāku nāves ir palicis neprecējies, bet vecākais dēls, kam būtu tiesības uz mantojumu, tēvam vēl dzīvam esot, ir pārcēlies uz dzīvi citur. Tā kā viņš šos labumus ir baudījis ilgāk par jaunāko brāli, viņam no tiem jāatsakās par labu jaunākajam brālim un jāļauj arī tam tos baudīt. Tādas ir viņu tiesības un ieražas, pie kurām turēties un pēc kurām dzīvot."¹

Likumīga prasība, tiesību pamatlikums, ka zemes gabalā ieguldītais darbs ļauj šo gabalu uzskatīt par personīgu īpašumu, bez šaubām, ir pareizs un visur, kā arī visos laikos, par tādu uzskatīts, kur vien atradusies beszsaimnieku zeme.

¹ Šādas jaunākā dēla tiesības uz mantojumu vēl šodien ir Vestfāles zemniekiem. Es nevaru apgalvot, vai pie mums tās ir ienākušas līdz ar lejassakšu muižniekiem vai arī te ir pastāvējušas kopš senlaikiem.

Likumīgās tiesības kļūst pavisam citādas tur, kur zeme jau nonākusi vienu vai otru īpašumā. Šajā otrajā periodā, kurā Eiropa jau labi sen ir nonākusi, ikvienam ir tiesības apstrādāt un izmantot savu zemi. Taču, apstrādājot ar savām rokām kaimiņam piederošo zemi, nav nekādu tiesību uz to pretendēt.

Iepriekšējā gadsimta trešajā ceturksnī es piedzīvoju interesantu momentu, ka tiesiskie viedokļi un tiesību ieražas vienkāršo cilvēku galvās un sirdīs saglabājas daudz ilgāk nekā ārējie dzīves apstākļi. Pēdējie izmainās samērā viegli atkarībā no autoritāšu gribas un varas, bet stūrgalvīgā tautas dvēsele jaunām dzīves formām pielāgojas ļoti lēni.

Alsungas kroņa muižai pieder lieli meži. Šis apvidus jau kopš seniem laikiem ir biezi apdzīvots, un šā Romas katoļu anklāva iedzīvotājiem luterticīgajā Kurzemē nebija nekādas vēlēšanās izceļot un izklist starp citas ticības ļaudīm. Daudzi, lielākoties vecāki cilvēki, kas neatradās kādā dienestā (*vaļenieki*), bija, iespējams, jau sen iekopuši šajos plašajos mežos sev kādu lauciņu un bezrūpīgi pārtika no tā ražas. Atrazdamies tālu no valdības centra, viņi palika nepamanīti, un tā dažs labs dēls, mantojis zemes gabaliņu no tēva, pēc senās likumības to uzskatīja par savu īpašumu. Bet tad iejaucās lēnu pārvalde, priekšniecība lauciņus atsavināja un piešķīra kroņa mežiem. Par jebkādu atlīdzību par tur ieguldīto darbu nevarēja būt ne runas. Simtiem ģimeņu sūdzējās par šo šķietamo varmācību, tiesājās, protams, bez panākumiem, un arī šeit *summam jus* bija *injuria*. Latviešu tautas dvēselei nācās atteikties no sentēvu nu jau novecojušajiem tiesību pamatiem un pielāgoties jaunā laika tiesību likumiem.

Savā dzīves laikā esmu pieredzējis vēl kādu līdzīgu piemēru tam, kā latviešu sentēvu tiesību tradīcijas zaudē savu spēku. Līdz pat iepriekšējā gadsimta vidum precēta kalpa algā bez visa pārējā ietilpa arī zemes gabals, ko veidoja trīs lauciņi (papuве, ziemāji un vasarāji). Pastāvēja noteikums, ka kalpam (kroņa vai privātā saimniecībā) šie lauciņi bija arī jāmēslo, un no tiem iegūtās abas ražas — ziemas un vasaras labība — bija viņu īpašums. Kalpam nomirstot, kā arī atceļot dzimtbūšanu, radās iespēja brīvi pārvietoties, tāpēc sāka mainīt darba vietu un radās arī brīvas darba vietas. Kā pirmā, tā otrā gadījumā kalpa atraitnei vai kalpam, ja tas mainīja saimnieku, piederēja abas ražas, arī tā, kas nebija vēl novākta, jo, nonākot jaunajā vietā, kalps neko no paredzētā lauciņa vēl nesaņēma.

Raža, kas tobrīd tur auga, pienācās kalpa priekšgājējam pat tad, ja viņš bija pārcēlies tepat uz kaimiņu mājām. Cilvēkam, kas šīs tradīcijas nepārzina, šāda kārtība liekas sarežģīta. Laudis bija pie tās pieraduši, un viss norisinājās kārtīgi un likumīgi. Prasība, ka kalpa zemes raža tam seko (*tās bandas iet pakal*), pamatojās uz noteikumu, ka katrs jaunais kalps, kas apprecoties ieņem šo darba vietu saņem jaunajā vietā esošos labumus (piem., ganības, lopbarību, dārza zemi, daļēji pārtiku), iespējams, arī no sievas, bet bez kalpa zemes, līdz tam laikam,

kamēr iepriekšējais kalps nav saņēmis savu ražu. Šādu divu ražu secību noteica neapstrīdams likums.

Drīz pēc gadsimta vidus teorētiski, bet ne praktiski zinīgie valdības ierēdņi, uzskatīdami šajā zemē valdošās tradīcijas par dīvainām un neaptverot to tiesisko jēgu, nolēma šādām blēnām darīt galu. Daudzi kroņa muižu kalpi zaudēja vienu vai pat abas ražas. Radās daudz sūdzību un tiesas procesu ar formulējumu *mani sūdiņi man atņemt*. Tas bija sāpīgākais punkts. Kalps jaunajā darba vietā gan saņēma zemes gabaliņu, bet tos mēslus, ko viņš bija uzlicis uz iepriekšējā lauciņa, izmantot vairs nevarēja. Privātie kungi, labprātīgi atlīdzinādami kalpam radušos zaudējumus, bez lielām grūtībām tika galā ar jauno kārtību. Kroņa muižās, kur trūka šīs tautas dvēseles izpratnes, radās daudz posta.

Pauls Einhorns stāsta iepriekš minētajā darbā par maiņas tirdzniecību pie latviešiem, kuras cēlonis bija naudas, ne zelta trūkums. Einhorns gan runā par senāku pagātni: “Ja kāds no viņiem kļuva tik nabags, ka viņam nebija ne labības, ne lopu, viņš iedeva (“eingegeben”) (pēdējais vārds acīmredzot ir latviskojums = iedēvis, ko mēs šodien netulkotu ar vārdu “eingegeben”) otram savus lauciņus, lai tos apstrādā un pusi no ražas patur sev par darbu.”

Šāda apsaimniekošanas metode norāda uz lielāku brīvību un patstāvību, kas iegūta vēlākos laikos. Iepriekšējā gadsimta pirmajā pusē muižnieks tādām zemniekam, kas vairs nespēja pildīt savus pienākumus, mājas vienkārši atņēma un atdeva citam spējīgākam saimniekam. Arī zemnieku saimniecību iznomāšanas laikā tādās pusgraudnieku norunas tika atļautas tikai izņēmuma kārtā. Tagad, kad zemnieks ir saimniecību izpircis un ir tajā pats sev kungs, daudz kas notiek citādi. Atdzimst senā tautas tradīcija — ja kāds saimnieks neprot saimniekot vai arī, izšķērdīgi dzīvojot, nonāk nabadzībā, viņš pieņem pusgraudnieku un vada dīku slaista dzīvi. Ar pļāvām notiek tāpat kā tīrumiem, kur pusi siena kā algu saņem tas, kas to noplāvis, izžāvējis un pārvedis mājās.

Ar šo tad arī pietiks apskatīt latviešu zemkopju senās tiesiskās tradīcijas.

1. ZEMKOPJA DARBARĪKI

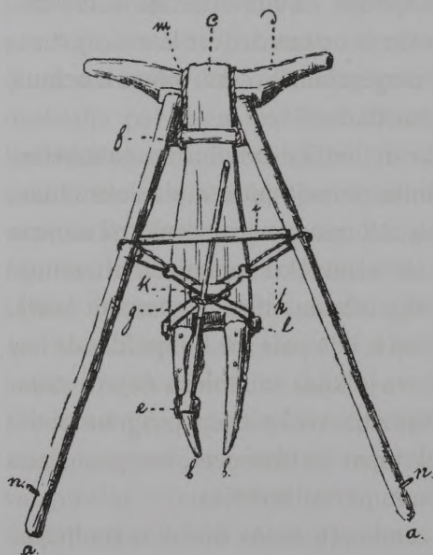
Apskatot atsevišķus darbarīkus, jāpievērš uzmanība diviem momentiem, kas mums rāda, kā, apskatot zemkopības darbarīkus, mēs varam ieskatīties dziļā pagātnē. Zemkopība iesniedzas sirmā senatnē. Nav zināms ne gads, ne gadu simtenis, kad cilvēks sācis art un sēt. Tas ir fakts, ka zemniecība ir konservatīva. Tieši te kā nekur citur visas ieražas turpinājušās no tēva uz dēlu, no senčiem uz mazmazdēlu, un neviena cita nozare nav sadūrusies ar tādām grūtībām jaunu tradīciju un darba metožu ieviešanā kā šī. Dr. V. Mannharts,

pamatojoties uz šo atziņu, sāka pētīt Eiropas tautu zemnieku vēl esošās vai vismaz atmiņās saglabātās ieražas un tradīcijas. Šādā ceļā viņam laimejās savākt milzīgu daudzumu materiālu cilvēces kultūrvēsturei par cilvēku garu un dzīvi, un ne tikai tādu materiālu, kas attiecas uz zemkopību. No viņa esmu daudz mācījies un iegūto izmantoju arī šajā darbā.

1) Arkls (kaplis un lāpsta)

Iesāksim ar latviešu *arkla* aprakstu (444. att.). Tas ir tik asprātīgi izdomāts un noderīgs darbarīks, ka pat no ārzemēm ienākušie lietpratīgie lauksaimnieki nesteidzās to atnest, bet, pārvaldīdami šejienes lielās muižas, to paturējuši vispārējām vai vismaz atsevišķām vajadzībām.

Latviešu arkla galvenās sastāvdaļas ir šādas.

444. att.

a. Koka arkla dakša *lemesnīca* (444. att., c), uz kuras diviem apakšgaliem ir uzdzīti dzelzs *lemeši* (b, b), augšējais gals — rokgalis, ko arājs satver ar abām rokām, ir nedaudz šaurāks.

b. Rokturis — *balsts* jeb *balste* (d).

c. Arkla ilksis — *appīši* jeb *appījas* (a, a) — kuru augšējie gali ielaisti rokturī un cieši pieguļ lemesnīcai, bet apakšējie izvērsti uz āru, lai to starpā varētu iejūgt zirgu.

d. Arkla vērstuve — *vērstava* (e), lietuviešu *werstuwė* — koka nūja īkšķa resnumā, kam lejas galā uzmaukta dzelzs lāpstiņa, kuras abas malas atliektas sāniski atpakaļ. Vērstuve ir stingri piesieta tikai vienā vietā — dzelzs (senāk

koka) stīpu vai *spandu* auklu (g) krustojumā. Vērstuves kāta augšgals sniedzas pāri ilksmī, lai arājs to vagas galā varētu ērti satvert un pārlikt uz otra lemeša.

Pie dažām sīkākām arkla koka detaļām tuvāk pakavēsimies mazliet vēlāk.

Šā sarežģītā un tajā pašā laikā bezgala atjautīgā un vieglā zemes apstrādāšanas darbarīka lietderību var apbrīnot vairākos aspektos.

Arkla abi lemeši ne vien izceļ virspusē zemes kukuržņus, bet arī labi uzirdina zemi, vienlemeša arkls ("Sohlpflug") aramkārtu bieži tikai apvērš, bet ne-sairdina.

Otra šā latviešu arkla priekšrocība ir tā, ka arājs ar *vērstavas* palīdzību pacelto velēnu var novelt uz vienu vai otru pusi, tātad vagas var dzīt ar arklu vienu blakus otrai, turpretim ar mūsdienu dzelzs arklu vaga jādzen visapkārt tīrumam. Ja arājam trūkst pieredzes, tad, sākot art no lauka malām, tīruma vidū rodas ieplaka ("Mulde"), kur uzkrājas mitrums.

Trešā latviešu arkla īpatnība — arājs, aptinot virvi ap ilksīm, var regulēt aruma dziļumu. Virvi (dzenauksti) aptin vairākas reizes ap ilksīm, un, ja tās pēdējā cilpa ir uzmesta tuvāk ilkšu priekšgaliem, zirgs tos paceļ vairāk uz augšu — tad lemeši veido seklāku vagu. Ja pēdējo cilpu pavelk nedaudz atpakaļ, ilksis tiek nolaistas zemāk un lemeši zemē iecērtas dziļāk (445. att.).

445. att.

Apbrīnojams ir šā arkla vairākkārtējais saliktais sviras spēks: tā kā ilksis ar dzenaukstēm neatrodas paralēli zemei, bet veido platu leņķi, tad zirgs, velkot arklu, reizē ceļ ilkšu galus uz augšu, kas savukārt spiež uz leju lemesnīcas rok-gali, un reizē lemesnīcas lejpgalis tiek zināmā mērā celts uz augšu tā, lai lemeši vieglāk izcel un sairdina zemi. Lemesnīca tādējādi pilda otras sviras lomu, un šis saliktais spēks atvieglo zirga darbu. Arājs, turot rokā balstu, vēl piepalīdz, balstu piespiežot, ja lemešiem jāizceļ kāda sakne vai akmens, vai arī to paceļot, ja lemeši ir pārāk dziļi iecirtušies zemē. Te viens otru papildina divu dažādu sviru spēki: dabiskais zirga vilcējspēks un mākslīgais — arkla konstrukcija. Modernajam arklam nav šā sviras spēka. Arot ar modernajiem arkliem, vienīgi nedaudz jānoregulē arkla gaita; parasti tie iet, kā jāiet.

Pedīgi mūsu arkls izceļas arī ar savu nelielo svaru. Savā jaunībā bieži esmu redzējis, kā vakaros pēc padarītā darba kalpi jāja mājās ar plecos uz mestu arklu. Ar mūsu moderno dzelzs arklu tas būtu pilnīgi neiespējami. Saprātīgs mūsdienu lauksaimnieks piekritīs manai izteiktajai atzinībai senajam latviešu arklam, bet nenoliegs moderno arklu, kas pavisam citādā veidā kalpo intensīvai zemkopībai.

Tagad ir jāapskata sīkāk gan arkla atsevišķās daļas, gan to visdažādākie nosaukumi latviešu un tuvāko kaimiņu valodā. Ir jānovērtē tā praktiskā un vēsturiskā nozīme.

Latviski to sauc par *arklu*, lietuviešu *arklas*. Piedēklis *kl* kā latviešu, tā lietuviešu valodā palīdz veidot darbarīku nosaukumus. Vārdu sakne *ar* daudzās eiropiešu valodās saistās ar aršanu: latviešu *art*, lietuviešu *arti*, baznīcslāvu *orati*, latīņu *arare*, grieķu *ἀροῦν*. Fiks uzskata, ka vārda pamatnozīme esot 'irdināt' un patskaņu vājinājuma ietekmē *art* ir diezgan radniecisks ar darbības vārdu *irt* "sich trennen", sal. *irdens* "locker", *ārdīt*, "trenen", "reffeln". Ar aktīvo nozīmi *art* "pflügen" ir gluži identisks vārdam *irt* un *irkls*, 'airis' "Ruder" ir identisks vārdam *arkls* "Pflug". No *irt* atvasina *airēt* "rudern", sal. *airis*. Latvieša fantāzija bieži un labprāt salīdzina laivu un airus ar arklu; kā arkls šķel zemes virsmu, tā laivas ķīlis un airi — ūdeni; tautasdziesmās jūras viļņi atgādina lauka vagas un velēnas.

Īpatnēji, ka 15. gadsimta sākuma senprūšu vārdnīcā arklam nav sava prūšu nosaukuma, tikai aizgūtais *plugis*. Nespēju iedomāties, ka prūši nebūtu ne paziņusi, ne lietojuši lietuviešu arklu vai arī jau 15. gadsimtā būtu lietojuši tikai no rietumiem importētos arklus. Ja vārdnīcā lemesis ir *pedan* (gan akuzatīva formā), maz ticams, ka te būtu domāts latviešu un lietuviešu vārds *lemesis*, drīzāk gan latviešu vārds *pēda* "Fusssohle", kas attiecas uz jau importēto vienlemeša arklu.

Pēc šiem vārdnīcas datiem paliek jautājums, kāds tad ir izskatījies senprūšu arkls, tādēļ noliksim to malā. Vācu zemnieki jau ļoti sen sāka kolonizēt Prūsiju (Marienburgas apkārtni), tāpēc, iespējams, ka senprūši jau tad pārņēma vācu arklu.

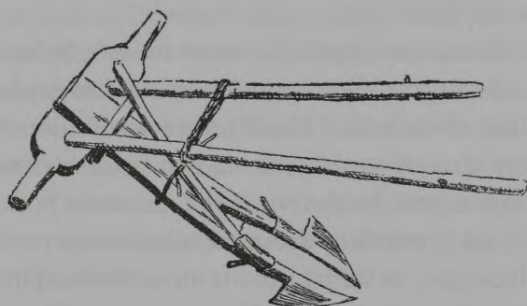
Pie vārda *arkls* ir jāpiemin vēl krievu *орало* un *ораль*, grieķu *ἀροτρον*, latīņu *aratrum*. Visi šie vārdi ir nākuši no tiem laikiem, kad lietuvieši, slāvi un grieķi, itāli dzīvoja kopā kā viena tauta, bet bija jau atmetuši klejotāju dzīves veidu, apmetušies uz pastāvīgu dzīvi un sākuši nodarboties ar zemkopību. Lietuvietis pierāda, ka ar zemkopību sācis nodarboties jau sen, jo darba zirgs tam ir *arklys* 'arkla dzīvnieks', *žirgas* — 'stalts, labi kopts stallu jājamzirgs'.

Arkla galvenā sastāvdaļa ir koka *lemesnīca* (444. att., c), baltkrievu *дерево*, uz kuras apakšējiem galiem uzdzīti dzelzs *lemeši* (vsk. *lemesis*). Lemesnīca ir no sīksta bērza koka, vislabāk iztēsta no tāda koka stumbra, kas pie apakšas ir nedaudz liks. Tā augšējais gals rokgalis ir nedaudz šaurāks, bet paplašinātais lejgalis sadalās divās starās, kuras sauc par *kājām* "Füsse", baltkrievu *ноги*. Lietuvietis lemesnīcu sauc par *agrē*; visu arklu par *užžagris*. Tā kā krūmu zari lietuviešu ir *žagaras*, "Strauchwerk", mēs varam pieņemt, ka šā vārda attiecināšana uz arklu ir saistīta ar to, ka vārdam senāk bijusi cita nozīme, piem., zari "Geäst". Varbūt arī tas ir saistīts ar arkla vistālāko senci — zaru žuburu kā kapli (latīņu *uncus* "Haken") —, ar ko irdināja zemi. Tikpat labi tas var zīmēties uz lemesnīcas galiem, kas atgādina spīlveida zaru žuburu.

Arkla *lemešiem* (vsk. *lemesis*) dažādos novados (444. att., b, b) nav daudz atšķirīgu formu. Parasti tos no apakšas stingri uzdzen lemesnīcas galiem, un augšpusē tie aptver lemesnīcu no trim pusēm — no priekšas un no sāniem, tie nav dabūjami nost, jo to augšējā plakne ir nedaudz platāka par apakšējo. Tos uzvelk lemesnīcas galiem kā kurpi, un iespējams, ka arī romiešu arkli bijuši līdzīgi, jo latīņu valodā arkls — *vomer indutilis* — nozīmē “uzvelkams”, “an-ziehbar”. Lemešu gali, lai tie vieglāk iespiestos zemē, uz leju parasti ir smailāki. Lietuviešu lemešiem augšgalā bieži ir tā sauktās ausis (446. att.) — labajam lemesim pa labi un kreisajam lemesim pa kreisi, kuru smailie, nedaudz uz augšu

uzliektie gali sagriež un apvērš velēnu. Šādus lemešus ar *ausīm* var sastapt arī Dienvidkurzemē, kur ar tiem uzplēš atmatu.

Tās paveic to pašu, ko ārzemju arklos paveic dzelzs nazis, kas lemesnīcā iestiprināts vertikāli un iet lemesim pa priekšu, tas nogriež zāles saknes un sadrupina cieto zemes virskārtu, un lemesim

446. att.

atliek to tikai apvērst. Latviešu arklam tāda naža nav, un, ja Apukalnā ar *šērpī* apzīmē velēnu plēšamo arkla nazi, es domāju, ka tas varētu būt tikai no ārzemēm aizgūtais arkls ar nazi, ko latvietis no vācu vārda “scharf” ‘ass’ ir pārveidojis par *šerfs* jeb *šerps*.

Dr. Antons Buholcs ir atradis vāciešu pili Mārtiņsalā — tā bija bīskapa Meinharda pirmā celtā pils — dzelzs lemešus, bet nav skaidrs, vai Meinhards tos nav ievadis no Brēmenes vai Gotlandes.

Tā kā *lemesis* ir arkla galvenā sastāvdaļa, tad interesanti ir tā dažādie nosaukumi: lietuviešu *ņoragas*, krievu *лемехъ*, baltkrievu *лемешъ*. Baltkrievs un latvietis šo vārdu ir veidojis no vienas saknes, krievu *ломать* ‘lauzt’, “brechen”, lietuviešu *laminti* ‘stiept zem pastāvīga spiediena’, senprūšu *limtwey* ‘lauzt’, sen-normāņu *lemja*, *lamda* ‘sist’, ‘sasist’, “schlagen”, “zerschlagen”, anglosakšu *lemian* ‘lauzt’, senaugšvācu *lamjan* ‘paralizēt’ (tāpēc *lahm* sākotnēji = salauzts); sal. papuve “Brache”, tīruma ierīkošanā.

No latviešu un baltkrievu lemeša nosaukuma līdzības, ņemot vērā, ka vārda sakne ir izplatīta daudzās eiropiešu valodās, nevar secināt, ka krievi arklu būtu aizguvuši no latviešiem, ne arī otrādi. Tomēr uzmanību piesaista latviešu mīkla: Krievu *ķēve lauka galā nukas griež*. Krievu *ķēve* te gan nebūs zirgs pie arkla,

bet pats arkls, kuru citās mīklās sauc vēl arī par lāci vai velnu, kam ir dzelzs kurpes kājās. Kaut kam krieviskam tajā arklā vajadzētu būt, ja to nosauc par “krievu ķēvi”. Ja ne lemešus no Krievijas ievēda, tad varbūt dzelzi to izkalšanai. No krievu tirgotājiem pie latviešiem ienāca un joprojam ienāk grāpji (katli) (sal. A. B. 1000 lett. Rätsel. N° 681).

Arkla ilksis (444. att., a, a) — *appījas* vai *appīšas*, *appīši*, *atpīši* (Stend.¹), *appīnes* — no vārda *pīt* “flechten”, “winden”; ap tām aptina virves atkarībā no tā, cik dziļi arklam bija jāiegriežas zemē. Nosaukums *ilksis*, man šķiet, ir jaunāks; tas aizgūts no ratu vai ragavu ilksīm. Atbilstošais baltkrievu vārds *обжи* diezin vai ir aizgūts no latviešu *appīši*; arkls jau no senseniem laikiem būs bijis kopējs kā latviešiem, tā kaimiņiem slāviem.

Lemesnīcas augšgalā esošais bērza klucītis, rokgalis *balsts*, arī *balksts*, *balste*, *balsne* ar izdrāztiem rokturiem galos zināmā mēra satur jeb balsta visu arklu (444. att., d). To sauc arī par *roci* (no vārda *roka*, “Hand”), lietuviešu *rankinė* (no vārda *ranka* ‘roka’), *ragale* (siev. dz.) jeb *ragalis* (vīr. dz.), jo tas ar saviem izliektajiem galiem ir nedaudz līdzīgs *ragam*, baltkrievu *porač* no vārda *pora*.

Šā arkla triju detaļu salikšana kopā bez neviena dzelzs gabaliņa notiek netīcami vienkārši. Balstā iestiprināti ilkšu gali, to starpā iebīdīts un ar divi auklām (m) piesiets iegarens klucītis (f). Klucīti sauc par *cūku* “Schwein” (kāpēc?) jeb *aukli* “Kinderwächter”, kas, kā stāstīja mans kalps, *auklē* ilksis, nēsājot tās uz rokām tāpat kā aukle bērnu, jeb (Augšzemē ap Apukalnu) par *skalvīti*, bet Subatē — *viršēja škalbi*. Pēdējais ir no vārda *šķelt* “spalten”, jo klucītis ir atšķelts no lielāka koka gabala, un par viršējo *škalbi* sauc tāpēc, ka lejasdaļā zem lemesnīcas atrodas vēl viens. Biržos to sauc par *sprendu* (vīr. dz.) no vārda *spriest* “spannen”, “strecken”, sal. *spriesls* “Gewölbe”, jo šis klucītis nospīlē arkla abas ilksis. Vēl citur to sauc par *nabu* (“Nabel”) jeb *žagatu* (“Elster”). Mīlam bērnam ir daudz vārdu, nav svarīgs priekšmeta lielums, bet gan tā derīgums; baltkrievu vārda *корець* sākotnējā nozīme bija ‘smēlāmais kauss’, “Schöpfkelle”, un tā forma zināmā mērā ir līdzīga kausam.

Auklis (f) savā vietā ir nostiprināts tikai ar auklu (m) — *balstu* jeb *balsta auklu*, kura ir cieši nosieta ap klucīti un rokturi. Baltkrievs sien to ar vienu auklu krusteniski pāri lemesnīcai. Latvietis, lai aukla neslidētu uz leju, pie balsta sien to ar divām auklām. Šis pats vārds ir tehniskais termins arī īpašajai auklai, ar kuru latvietis kājas pēdai piesien savu *pastalu* (“Sandale”) pie potītes. Vārda saknē ir *u* vai *av*, sal. vārdu *aut* ‘apaut kājas’; *avs* ‘aita’ “das Schaf”, latīņu *ovis* utt. Mūsdienu dzelzs laikmetā var tikai brīnīties par senlaiku auklu stiprumu.

¹ Stendera minētie *atpīši* varētu būt ilkšu sākotnējais nosaukums, pārējie nosaukumi varētu būt ar asimilāciju radušies vēlāk.

Kamēr klucītis arkla augšgalā neļauj lemesnīcai kļauties pretim ilksīm, tikmēr otrs vidū robots garens kociņš (444. att., l) — *apakšējā škalba* jeb *skalvītis*, baltkrievu *опець*, Engurē to sauc par *žagatu* ("Elster"), Zlēkās — *dzeni* ("Specht"), var būt arī nozīme 'dzinējs' no vārda *dzīt*, jo šis kociņš atrodas zem lemesnīcas, un paceļ vai piedzen pie ilksīm (sk. tālāk). Tas stingri satur lemesnīcu pie ilksīm un neļauj tai šķobīties uz leju, jo uz tā galiem, kas platumā pārsniedz abus lemešus, robiņos ir apmestas spandu auklas. Šodien ap *žagatas* abiem galiem ir apņemtas dzelzs stīpas (444. att., g) — *spandas* (sal. vārdu *spiest*) jeb *gredzeni*, baltkrievu *землянки*. Šie garenie, vidū nedaudz saspīestie dzelzs riņķi vai stīpas *žagatas* galos viens ar otru krustojas vidū starp lemesnīcu un ilksīm. Tie nesniedzas augšup vai ilksīm apkārt, bet ir ar paresnu virvi pie tām piesieti. Ar virvi šo savienojumu savelk tik cieši, cik vajag. Krustām saliktās *spandas* satur lemesnīcu tik cieši, ka tā nevar kustēties ne pa labi, ne pa kreisi. Virvēm pie *aukļa* un balsta ir liela nozīme. Pavasarī, kad kopā liek jaunā arkla detaļas un sagatavo arklu aršanai, saka *arklu iesiet*.

Lemesnīcu pie ilksīm satur garenī, mazā pirksta resnuma dzelzs gredzeni, kas pagarinājumā ar *spandu auklām* (444. att., h), baltkrievu *подтяжки*, ir saistīti pie ilksīm.

Pirms dzelzs izplatīšanās latvietis iztika ar vienkāršu auklu, lai krustveidā sasietu lemesnīcu, t. i., klucīti, zem lemesnīcas ar ilksīm. Mancelis 1638. gadā to minējis vārdnīcā "Lettus.." Uz šiem senajiem laikiem poļu Vidzemē vēl tagad norāda *spandām* jeb *gredzeniem* lietotais nosaukums *žemlekas* (sal. ar iepriekš minēto baltkrievu *землянки*). Tās ir apakšējās virves cilpas. Augšzemnieku *ž* vārda sākumā saskan ar lietuviešu *ž*, sal. lietuviešu *žemė* un *žemas*, latviešu *zems*; *leka*, "Schlinge" 'cilpa' no vārda 'liekt'.

Riekstiņš (Subate) stāsta, ka senos, mēs varam sacīt — ļoti senos, laikos gredzeni starp lemesnīcu un ilksīm, kas tagad ir metāla, bijuši no koka.

Spandu auklu krustojumā iestiprināta *vērstava* jeb *vērstuve* (444. att., e), *vārstava*, *vārstive*, *vīrstava*, *vērstule* no vārda *vērst*, *vēršu*, *vērsu* (latīņu *vertere*), bieži lietots *vārstīt* 'šurpu turpu grozīt'. Ap Apukalnu vērstuvi sauc par *vārpstu* jeb *vārpstavu*, un tas nav nepareizi, jo sākotnējā nozīme vārdam *vērt* ir 'griezties'.

Vērstuve ir apaļa egles koka nūja, kuras augšējais gals (*vārstuves kāts*) sniedzas nedaudz pāri ilksīm. Tās lejas galā uzmaukta maza dzelzs lāpstīņa, kuras abas malas atliektas sāniski atpakaļ, lai tās apņemtu lemesi un no tā nenoslidētu. Vāciski to varētu saukt par vēršamo koku, jo atkarībā no tā, uz kuru pusi jāmet velēna, to piestiprina vienam vai otram lemesim. Šis vienkāršais, vieglais rīks gadsimtiem ilgi aizvietoja to dzelzs detaļu, ko modernajam arklam dēvē par vērstuvi. Krieviem, pēc viņu sapratnes, izmantojot šo vērstuvi, svarīgāk

šķiet nevis pavērst šurp un turp, bet gan šur un tur nolikt, un viņš šo nūju sauc *наполокъ*. Lietuviešu *palyczia* (Jurbarka) laikam ir saistīta ar vārdu *lenkti* “biegen” ‘liekt’ un attiecas uz noliektajām ausīm, kas aptver lemesi. Pēc Neselmaņa iznāk, ka *palyczia* ir modernā arkla saliektā detaļa. Origināla ir latviešu tautas mīkla: *Spurim Jurim divi sievas, lec uz vienu, lec uz otru* (Spuris nav patiesi cilvēka vārds, bet gan joku vārds, kas radies, atdarinot skaņu *sprrr*, kāda rodas, kad zvirbuļu bars ātri uzspurdz gaisā).

Vērstavu var viegli un droši šurp un turp grozīt, jo tā ar virvi nostiprināta tikai vienā vietā, kurā kā sprūds iesiets mazs kociņš pirksta garumā (444. att., k), kas spandu krustojuma vietu padara stingrāku (*ka nav valīga*). Viduskurzemē šim kociņam nav īpaša nosaukuma, es vismaz neesmu tādu dzirdējis; Engurē to sauc par *sprūdiņu* (no vārda *sprūst*). Baltkrieviem tas ir *душа* ‘dvēsele’, varbūt tāpēc, ka atrodas arkla vidū, ir gandrīz neredzama un tomēr ļoti svarīga. Tāds mazumiņš vēl jāpiemin, ka vērstuves nūjā ir iegriezts robs, ap kuru aptītā virve neļauj kātam slidēt uz leju.

Pēdīgi vēl jāpiemin apaļa, retāk četršķautņaina koka nūja (444. att., i), kas arot neļauj ilksīm uz iekšu šķobīties. Tās nedaudz nosmailotie gali ielaisti ilksīs, kur pie tām piesietas *spandas*. Šo koku sauc *sprūds*, ģenitīvā *sprūda* no vārda *sprūst* “eingeklemmt werden”, ‘būt noķīlētam’. (Līdzīgas formas ir vārdiem *sprūde* un *vārpsta* “Spindel”, kaut arī šis koks nekādā veidā negriežas.) “Dienas Lapa” to sauc par *jūga pulku* “Jochstab”, sal. *jūgs* “Joch”, latīņu *jungere* “verbinden”, ‘pārsiet’ vai arī par *nabas pulku* “Nabelstab”. Baltkrievam tas ir *веретено*, kas man šķiet, ir tikpat uzkrītoši kā pieminētā *vārpsta*.

Mazās vertikālās tapīņas netālu no ilksšu galiem (444. att., n., n) ir *ilks pulkas*. Tās saturēja iejūga virvju cilpas — *apvijas*, no vārda *apvīt* “umwickeln” = *appijas*.

Tāds ir komplicētais, bet pārdomātais latviešu arkls. Mēs to aprakstām, kamēr to vēl galīgi nav izspieduši jau daudz modernākie ārzemju arkli. Lai arī uzlabotais un lietderīgāk konstruētais fabrikas dzelzs arkls tiek jau lietots, kā tas ir Viduskurzemē, tomēr tam līdzās vēl ir arī vecais arkls — *vecāis čačis*, kas tautas humoristiskajos priekšstatos ir nedaudz līdzīgs mieturim (“Quirl”), *čačim*.

Senais latviešu arkls vēl lieti noder atsevišķiem īpašiem darbiem, pirmām kārtām sējamo joslu iezīmēšanai tīrumā. Šo darbību apzīmē ar vārdu *biržot* no *birze* ‘sējumu josla’, *bērt* ‘kaisīt’ sēt.

Ar arklu izdzen līdztekus ejošas vadziņas, kas sadala lauku strēmelēs, kuras sējējs var apsēt ar vienas rokas vēzienu.

Šis arkls labi noder vagu izdzišanai zemos, līdzēnos tīrumos, ja pavasaris vai rudens ir lietaini. Atstatumu starp vagām nosaka mitruma stāvoklis. Vagas dzenot, divi arāji seko viens otram. Darbs jādara rūpīgi, tāpēc pirms tam lauka

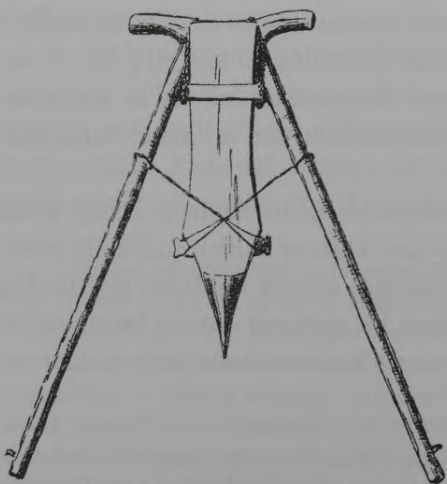
galā zināmā atstatumā iesprauž kārti ar salmu višķi galā, kas pirmajam arājam jāredz starp zirga ausīm; lai vaga būtu taisna, jāsakrīt trīs punktiem (acij, zirga pierei, salmu višķim).

Šajā darbā arklam vērstuve (*vērstava*) nav vajadzīga, tāpēc to pirms aršanas noņem. Starp lemešiem iepin zarus un salmus, lai tur nebirtu zeme starp lemešiem. Nākamajam arklam lemešu starpā ieliek lāpstveida dēliti ar ieapaļu galu (447. att.), kas piestiprināts uz garenas šķērskoka kājas, kas iekļaujas spraugā starp abiem lemešiem. Vārdu *žumbrs* (sal. *žuburs*) = “zarains” lieto (pēc Ulmaņa) lāpstas apzīmēšanai, bet pats vārds norāda uz primitīvāku rīku, salmu pinumu, kā tas iepriekš tika minēts.

Arī pirmo reizi kartupeļus atvagojot, arājs spraugu starp lemešiem aizpin ar klūgam un salmiem. Vēlāk, kad atvago otru un trešo reizi, arkla lemešiem uzliek virsū jumtveida dubultgaldiņu (vanagu) vērstuvi, kas kartupeļiem no abām pusēm pierauš zemi.

Vēl viens šā latviešu arkla ļoti praktisks lietojums — tīrot un padziļinot atmatā vagas, tam lemesnīcu ar divām spīlēm aizvieto ar *lemesnīcu*, kurai ir viens lemesis ar platu liekšķeri. Ar to ļoti ērti arī nošķērēt mums tik nepieciešamo zemi no grāvju malām uz lauka vidu, pēc tam kad papuvēs padziļina un tīra grāvjus.

Mēs esam nonākuši pie latviešu arkla dažiem variantiem, kādus izmanto gan paši latvieši, gan kaimiņi igauņi, gan arī austrumos dzīvojošie krievi. Apskatīsim tikai vislietderīgākos no tiem.

448. att.

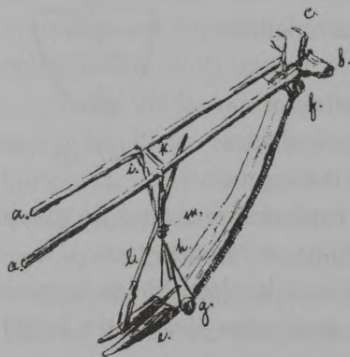
447. att.

No Jaunjelgavas ir ziņas par arklu, kurš atšķiras no parastā ar to, ka tam nav divu lemešu, bet tikai viens, kura saliektais augšgals uzdzīts lemesnīcas vienīgajai smailei (448. att.). Lemeša apakšējā smaile ir asa, tā neirdina augsni kā kaplis un arī neuzvērs, jo tai nav *vērstavas*; zemē tiek ievilkta tikai dziļa grope. Senāk šāds arkls lietots arī Dobeles apkārtnē, bet atzīts par nederīgu. Ulmanis piemin *bebli* un skaidro, ka tas ir “arkls ar vienu dzelzs lemesī, lai uzplēstu zemi”; ar šo vārdu varētu apzīmēt tikko aprakstīto arkla formu, un šķiet, ka šā darbarīka lietošana jau novecojusi. (sk. iepriekš 193. lpp.).

Igaunī Vilandes apkārtņē izmanto latviešu arklu, kura ilksis ir tik garas, ka sniedzas līdz zirga kaklam, un tas ar sakām un loku tiek iejūgts starp tām kā rati. Virves te nav, un līdz ar to netiek izmantots tas divkāršais sviras spēks, kas ir latviešu arkla konstrukcijā.¹

Baltkrievu arkls *coxa* "Zoche", par kuru Sapunova kungs no Smoļenskas guberņas man piesūtījis draudzīgas ziņas kopā ar attēlu (449. att.), ne ar ko būtisku neatšķiras no latviešu arkla. Pēc zīmējuma spriežot, tas ir vieglāks. Arkla atsevišķo daļu nosaukumi ir tuvi latviskajiem, ko esam devuši jau iepriekš.

Iepriekš aprakstītos arklus lieto arī vēl šodien. Tomēr mēs spējam pierādīt, ka senāk arklam bijis daudz mazāk dzelzs detaļu. Dzelzs laikmets tikai pamazām iesācies.

449. att.

Iepriekš jau minēts, ka *spandas*, kas lemesnīcu savieno ar ilksīm, agrāk taisītas no koka. Kā no nostāstiem esam uzzinājuši no Augšzemes, senatnē tas, bez šaubām, attiecies uz visu pārējo latviešu zemi.

Latviešu arkla vissvarīgākā dzelzs daļa ir lemeši. Lemešiem bija jābūt izturīgākiem par citām arkla daļām, tāpēc tos pirmos sāka taisīt no dzelzs. Dr. Pēcs ("Erlebt, erwandert", Vīne, 1899, 109. lpp.) ziņo no Karintijas, ka tur pirms vienas paaudzes esot vēl bijuši zināmi vienkārši arkli ("Arl" = acīmredzot krievu *опало*), "kura vienīgā dzelzs daļa esot bijis mazs lemesis". Kopš kura laika latviešu

arklam ir dzelzs lemeši? Senatnē, kad dzelzs apstrādāšana bija vēl grūts un reti sastopams amats, arī citas zemkopju tautas, lai iesētu labību, cik nu spēdamas irdināja zemi ar koka kapļiem. Kā šodienas piemēru tam var minēt Paragvajas un Mandžūrijas iedzimtos.

Kurskā vēl pirms dažiem gadu desmitiem lietoti kapļiem līdzīgi koka spīlarkli. Kapļa īpatnība ir tā, ka tam ir divi kāši, ar kuriem uzkaplēt zemi. Diemžēl man nav zināms, vai senajam Kurskas arklam bijuši arī divi (koka) lemeši. Par žemaišu arklu ir tuvākas ziņas no 16. gadsimta. Romas katoļu sūtnis Herberšteins 1516. un 1526. gadā pa ceļam uz Maskavu braucis arī pa Lietuvu

¹ A. V. Hupels savā darbā "Topographische Nachrichten von Liv- und Estland" (Rīga, 1777, II, S. 275.) izsmēloši apraksta (ar zīmējumu) arklu, ko Ziemeļvidzemē toreiz lietoja igauņi. Kopumā un arī pēc izmēriem tas ir ļoti līdzīgs latviešu arklam. Kā no Igaunijas guberņas ziņo Hupels, tur lietojot nedaudz atšķirīgu arklu, ko saucot par cūkas degunu — tā ilksīm augšējie gali ir uzliekti un tiem pāri ir šķērskoks.

un par turienes zemes apstrādāšanas paņēmieniem raksta šādi¹: “Terram non ferro, sed ligno proscindunt; quod eo magis mirandum, cum terra eorum tenax, et non arenosa sit, quaque pinus nunquam crescit. Araturi ligna complura, quibus terram subigunt, locuque vomeris utuntur, secum portare solent: scilicet, ut uno fracto, aliud atque aliud, ne quid in mora sit, in promptu habeant.”

No šīm ziņām izriet, ka žemaišu zeme bijusi nevis smilšaina, bet gan sīksta, smaga mālzeme, kurā priedes nav augušas. To irdinājuši nevis ar dzelzs, bet ar koka darbarīkiem, un cilvēki, kas devušies uz tīrumu, ņēmuši līdzī “vairākus kokus”, kas kalpoja kā lemeši, lai, kad viens salūzt, to var atkal un atkal apmainīt pret citu. A. fon Lēviss piebilst, ka dzelzs arkla ieviešanu uzskatīja par neveiksmi, jo tauta neražas gados visu vainu uzvēla dzelzij. To, ko Herberšteins 16. gadsimta sākumā liecinājis par samogitiem* (žemaišiem), bez šaubām, var attiecināt arī uz tolaiku latviešu zemi. Somi un krievi jau daudzus gadsimtus pirms tam bija pratuši apstrādāt dzelzi, un tieši pēdējos izgatavotos dzelzs darbarīkus tirgotāji gar Daugavas krastiem atveda arī latviešiem. Arī latviešiem senatnē bija ieraža nēsāt līdzī piemērotus materiālus savu primitīvo un neizturīgo darbarīku labošanai. Rēehūzena “Manuductio” valodas paraugu noslēgumā minēts, ka, piem., vīram, kas devies ceļā, jāņem līdzī cirvis, jo var gadīties, ka ratiem kaut kas salūzt, un lūki, ja kaut kas notiek ar zirga aizjūgu. No Herberšteina piezīmēm ir īpaši interesanti uzzināt, ka senajam arklam bijis vienkārši uzliekams koka lemesis, un tāvad vismaz kopš 16. gadsimta sākuma zemes uzirdināšanai lietots ne tikai koka kaplis — zaru žuburs ar āķveida galu —, bet arī no vairākām daļām taisīts darbarīks, līdzīgs tam, kāds ir sastopams vēl tagad. Nosaukums “kaplis” nebūtu jāsaprot burtiski, tas varētu attiekties vispārīgi uz arkla formu.

Šo arklu lieto latvieši, lietuvieši, baltkrievi un igauņi. Vai tas ir bijis izplatīts arī pie tālākām kaimiņu tautām un cik tālu? Vai iespējams pierādīt, kurā tautā vai ciltī tas ir cēlies? Ar šo jautājumu es 1894. gadā griezpos pie profesora dr. Braungarta Freizingā. Mūsu arklu viņš dēvē par “Zochē” un savā darbā vispusīgi aprakstījis un sniedzis tā ievēribas cienīgākos variantus.²

¹ “Rerum Moscoviticar. commentarii Sigism. liberi baronis in Herberstein etc. Basilea 1556”. Ņemts no Lēvisa of Menāra Andreasa “Über die ehemalige Verbreitung der Eichen in Liv- und Estland. Ein Beitrag zur Geschichte des Anbaues dieser Länder. 1824.”

* Samogitja, Samatae — vācu avotos viduslaikos lietots latinizēts Žemaitijas (Lejaslietuva — “Žemes žemaitēs” iepretim “Žemes aukštaitēs”) nosaukums. A. Bilenšteins raksta, ka sēļi (augšzemnieki) un zemgaļi (lejzemnieki) ar latgaliešiem pēc valodas un paražām ar kaimiņos dzīvojošajiem lietuviešiem veido saderīgu baltiešu grupu (“Grenzen”), 152., 172. lpp. — *Tulk. piez.*

² “Die Ackerbaugeräte in ihren praktischen Beziehungen wie nach ihrer urgeschichtlichen und ethnographischen Bedeutung”. Heidelbergā, 1881.

Arī viņš šo tūruma darbarīku uzskata par ļoti interesantu un dažiem darbiem visai lietderīgu. Viņš būtu noskaņots uzskatīt šo darbarīku par specifiski slāvisku, pat tieši krievisku, ja ceļā nestāvētu tik daudz noliedzošu faktu — tāds nav sastopams ne Galīcijā, Pozenē*, Podolijā, Mazkrievijā** un Dienvidkrievijā, arī ne Valahijā. Arī Krievijas ziemeļu guberņās šāds arkls nav sastopams. Toties tas izplatīts Igaunijā¹, Vidzemē, Kurzemē, Lietuvā, Austrumprūsijā līdz pat Rietumprūsijai un Pomerānijai, tur gan ar variantiem, kas līdzinās arklam. Tālāk tas ir izplatījies Sibīrijā un pa Ziemeļāziju nonācis Ķīnā². Pēc angļa Laudona domām, tāds ir atrodams arī Austrumbotnijā (Zviedrijā). Ļoti interesanti, ka dr. Tērs no Ģīsenes ("System der Landwirtschaft". Berlīne, 1877) atsevišķos Vācijas rietumu novados vārda art "pflügen", vietā lieto "zochen", kas pierāda, ka spēlarkls arī tur kādreiz ir bijis, kaut arī šodien neviens par to nezina. Tā kā slāvi (poli, daļa krievu, dienvidslāvi u. c.) spēlarklu šodien nepazīst — viņiem pat nosaukumi "Zoché" (spēlarkls) un "zochen" ir sveši —, tad ļoti iespējams, ka šis darbarīks nav slāvisks, lai arī es tā uzbūvi vēlētos apzīmēt kā "slāvisku".

Pamatojoties uz tikko minēto, Braungarts domā, ka mūsu spēlarkls varēja pavisam viegli izplatīties pie slāviem.

Jāatzīst, ka man tas neliemas pārliecinoši. Krievi jau kopš aizvēsturiskiem laikiem centušies nokļūt pie Baltijas jūras un izrādījuši daudz lielāku politisko

* Province Dienvidprūsijā. Tagad Poznaņas apvidus Polijā. — *Tulk. piez.*

** Ukrainā. — *Tulk. piez.*

¹ Kaut gan igauņi lieto latviešu arklu, tiem ir arī citi arkla paveidi, piem., tā sauktais cūkas šņukurs, ko neesmu redzējis un nevaru aprakstīt. No Sāremas salas uzzināju, ka tur esot arkls, ko saucot par "cūkas šņukuru". Tam neesot ilksis kā latviešu arklam, bet dīsele ar vērsu pārim domātu jūga koku. Abiem pieminētajiem arkliem ir tikai viens lemesis. Tuvāku skaidrību par šiem arkliem, to izskatu un varbūt arī izcelsmi varētu dot arkls, ko vēl tagad lieto Roņu salā (Rīgas jūras līcī) dzīvojošie zviedri. Īpatnējs ir tā cūkas degunam līdzīgais lemesis, kā arī horizontāli sakārtotās vieglās koka detaļas. Arkls nav grozāms, lemesis zemi uz abām pusēm izmet vienlaikus; tam nav ilkšu, bet priekšgalā dzelzs āķis (vienīgā dzelzs detaļa, izņemot lemesī), pie kura piekārts koka gabals ar divām zveņģelēm, un to velk divi zirgi. Arkla dīseles likais apakšējais gals ir savienots ar koka detaļu, uz kuras uzvilks lemesis un zirgam, velkot arklu, kavē tā kāpšanos atpakaļ un līdz ar to arkla salaušanu. Viss šis darbarīks sastāv no 5–6 koka gabaliem, kas ir tik viegli salikti kopā, ka var tikai apbrīnot to izturību. Liekas, tas var noderēt tikai vieglākā aramzemē. Roņu salā dzīvojošie zviedri šo arklu, bez šaubām, ievēduši no Zviedrijas. Tā kā zviedri kopš senseņiem laikiem apdzīvo daudzās salas gar igauņu krastiem, domājams, ka igauņi gan Sāremas salā, gan uz cietzemes šo savu "cūkas šņukuru" un "cūkas degunu" būs aizguvuši no zviedriem, tātad no Skandināvijas.

² Švarcs savā darbā par grēku plūdiem vēsta no ļoti senas kultūrzemes Turkestānas, ka tur lietots kapļa arkls lika koka izskatā. Nosaukums "līks koks" liek domāt, ka tas ir bijis taisīts no viena koka, nevis salikts no vairākiem gabaliem, kā tas ir latviešu arklam.

varu, nekā latviešiem to gribētos. Arī kultūra pa lielākai daļai bija atkarīga no politiskās ietekmes. Ar vārdiem *arkls* un *орало* nav pierādāms, ka krievi to būtu aizguvuši no latviešiem, un, ja ne nosaukumu, tad arī pašu rīku ne tik. Ja krievu vārds *coxa* apzīmē spīlarklu, tas nenorāda uz arkla aizgūšanu, jo šāda nosaukuma nav ne latviešiem, ne lietuviešiem. Vēl mazāk ticams, ka spīlarkls no latviešiem būtu varējis aizklist līdz Sibīrijai un — vēl neticamāk — līdz Ķīnas robežām.

Ja arī Tērs ir spējīgs pierādīt, ka tālā senatnē šāds arkls eksistējis Vācijas rietumdaļā, tomēr doma, ka tas pa Brēmeni būtu nonācis līdz Daugavas krastiem, ir jānoraida. Visticamāk, ka tik svarīgais diezgan līdzīgā izskata darbarīks izgudrots dažādās vietās. Pirms 13. gadsimta ģermāņu saskarsme ar mūsu Baltijas krastiem bija ļoti niecīga vai arī vispār nepastāvēja. Kad vestfālieši uzsāka Baltijas piekrastes kolonizāciju un kundzības nostiprināšanu, tie atrada zemkopību jau priekšā. Viņiem bija citi mērķi, un tiem neatlika laika interesēties par zemkopību un ieviest savus darbarīkus. Latvietis bija uzticīgs savam ierastajam arklam, un tikai sešus ar pusi gadsimtus vēlāk vācietis bija ticis tik tālu, lai sāktu te ieviest jaunas zemkopības metodes.

Tā kā hronisti un vēsturnieki ir atstājuši mūs neziņā par mūsu arklu vēsturi, atliek meklēt skaidrību, salīdzinot valodas. Es gan uzdrošinos izteikt domu, ka līdzīgos dabas un dzīves apstākļos nepieciešamie darbarīki un trauki visdažādākajās tautās varēja rasties neatkarīgi cits no cita. Mērķis ved uz vienkāršāko kultūras pakāpi un liek izvēlēties to vai citu līdzekli, lai to īstenotu. Mums nevajadzētu tik neatlaidīgi censties meklēt aizguvumu avotus. Tā var viegli nonākt pie samākslotiem rezultātiem, kas neatbilst dabai un faktiem.

Kad es kā pie pēdējā līdzekļa ķeros pie valodu salīdzināšanas, apstājos pie plaši izplatītā vācu vārda “Zoch”, krievu *coxa* ‘spīlarkls’. No kurienes radies šis nosaukums? Kuras tautas valodā tas ir savējais, un vai tas tur vēl atrodams? Kā kompetentu autoritāti te varam uzskatīt Fiku. Viņa apjomīgajā darbā 400. lpp. atrodam šādas rindas: *sak* “schneiden” ‘griezt’ latīņu *secare... securis* “Beil” ‘cirvis’... *segmen... sica* “Dolch”, ‘duncis’, *secula* “Sichel” ‘sirpis’; lietuviešu *sykis* “Schlag”, “Hieb” ‘sitiens’... = senslāvu *sěči* “Schnitt”, “Schlag”, “Hieb” ‘grieziens’, ‘sitiens’, *sek-a, sěsti*, “hauen”, “spalten” ‘sist’, ‘šķelt’ (“vera radix *sek* -,” Miklosičs)... *secivo* “Beil” ‘cirvis’, *sěkyra* ‘cirvis’, *sěk-naŭi*, *secare*; senaugšvācu *sēgansa*, vidusaugšvācu *sēg-ense* “Sense”, ‘izkaps’, *sig-dh-r* “Sichel”, ‘sirpis’ (poētiski zobens), senaugšvācu *saga, sage*, vidusaugšvācu *sage, sege*, “Säge” ‘zāģis’; senaugšvācu *sēh*, vidusaugšvācu *sěch* (nekatrā dz.), *sěche* (siev. dz.), “Pflugmesser”, “Pflugschar”, “Karst” ‘arkla nazis’, ‘arkla lemesis’, ‘kaplis’, kā arī senaugšvācu *suohâ* ‘ecēšas’ un ‘vaga’.

Šo latīņu, senslāvu, lietuviešu un ģermāņu vārdu apkopojums ir ļoti interesants. No kopīgās saknes *sak* cēlušies nosaukumi cirvim, duncim, izkaptij,

sirpim, zāģim un arkla lemesim, kas arī ir ass, griež un sadala zemes virskārtu. No Fika minētā iespējams pierādīt vēl ko citu, piem., latviešu *sēks* ‘nopļautā zaļbarība’, krievu *coxa* ‘arkls’ un vāciešu “Zocher”, kas apzīmē to pašu. No šeit minētajiem etimoloģijas piemēriem kļūst skaidrs, ka “Zocher” un *coxa* ir pakāpeniski kļuvuši par spīlarkla nosaukumu, bet, ņemot vērā vārdu sakni, neattiecas uz darbarīka izskatu, bet darbību, kas saistīta ar griešanu. Tālāk varam secināt, ka vācu “Zocher” un krievu *coxa* nav aizgūti viens no otra. Šis vārds pieder abām valodām, un to apliecina fakts, ka krievu valodā pie vārda *coxa* klāt ir vesela vārdu dzimta, sal. *сошить* ‘haken’, ‘art ar spīļu arklu’, *сошник* ‘lemesis’, *сошный* ‘šim arklam piederīgs’; *сохарникъ* ‘dzelzs pie spīlarkla’.

Kā rāda valodu salīdzinājums, noteikt mūsu latviešu arkla izcelsmes zemi, kā arī tā ārējo formu nav iespējams. Ne “Zocher”, *coxa*, ne *arkls*, krievu *опало*, mums par to neko nepasaka. Gribu vēl pieminēt Fika (247. lpp.) teikto par vārdu sakni *kars*, no kuras atvasināti sanskrita *karsh*, *karshati* “reissen”, “schleppen” ‘vilkt’, ‘raut’, *karsh*, *karshati*, “Furchen ziehen”, “pflügen” ‘vagas vilkt’, ‘art’, *karesch...* “ziehen”, “reissen”, “schleppen”, “bebauen” ‘vilkt’, ‘raut’, ‘vagas dzīt’, ‘apsēt’.

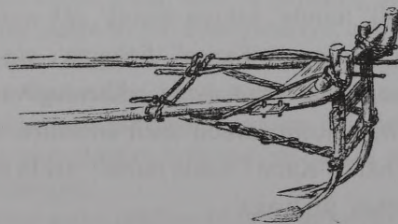

450. att.

Fiks te nepiemin lietuviešu *karszti* “Flachs riffeln” ‘sukāt linus’, kas nozīmē — ar īpašu, ķemmei līdzīgu rīku noraut sēklu pogālas; vilnu kārst; latviešu *kārst* (“Wolle”) “tocken”, lietuviešu *karsztuvas* “Wollkämmer”, latviešu *kārstava* “Wolltocke”. Jāņem vērā, ka uz abiem

vilnas kārstuvju ādas kvadrātiņiem, kas pienagloti abām kārstuvju daļām, ir daudz smalku āķīšu, kas kā mazi lemesīši slid cits gar citu pretejos virzienos. Īsto aršanu tomēr neapzīmē ar latviešu un lietuviešu darbības vārdu *kārst*. Vācu “Karst” ‘kaplis’ varētu būt cēlies no tās pašas saknes, jo tā dzelzs uzmavai vienā pusē ir divi zari, bet otrā — lāpstveida turpinājums (450. att.), kas kaplējot pilda arklam līdzīgu funkciju — ierdina un uzraus zemi.¹

¹ Starp citu, 451. attēlā redzams kaplim līdzīgs arkls no Iekšskrievijas (Melnzemes apgabala).

451. att.

Saprotams, ka mūsu apbedījumos no pagānu laikiem arkla dzelzs daļas nav atrodamas, jo ir zināms, ka 16. gadsimtā latviešu un lietuviešu tautas arušas galvenokārt ar koka arkliem. Profesors R. Hausmanis savā 1896. g. Arheologu kongresa izstādes kataloga ievadā LXXX lpp. norāda, ka 1894./95. g. Muhu salā pils valņa iekšpusē, kuru vācieši iekaroja 1227. gadā, esot atrastas arī kāda arkla dzelzs daļas. No citiem tur atrastajiem priekšmetiem un tur esošajām monētām secināms, ka arkla dzelzs daļas jau 13. gadsimta sākumā un, iespējams, vēl agrāk lietojuši tur dzīvojošie igauņi. Paliek nenoskaidrots, vai igauņi dzelzs darbarīkus iepazinuši no skandināviem, kas kalēja amatu jau sen pazina, vai varbūt no somiem.

Somi (un igauņi) sākuši apstrādāt dzelzi agrāk nekā latvieši, kam zemes dzīles nedod nekādus metālus.

Tos arklu dzelzs lemešus, ko dr. Antons Buholcs 1900. gadā atradis Meinarda pilskalna paliekās, varēja būt ievaduši pirmie vācu kolonisti.

Papildus arklam nedaudz apskatīšu arī kapļus un lāpstas, kas kalpojuši un joprojām kalpo zemes apstrādāšanai ar rokām.

No dr. A. Buholca un prof. R. Hausmaņa izcilā X Arheologu kongresa (Rīgā 1896. g.) kataloga uzzinām, ka uz ziemeļiem un dienvidiem no Daugavas latviešu tautas apdzīvoto zemju robežās senlaiku apbedījumos atrasti akmens, bet sākot ar 8. gadsimtu — dzelzs kapļi. Latviešu vārds *kaplis* ir no vārda *kapāt* “hacken”. Protams, nevaram apgalvot, ka šādi kapļi toreiz pilnīgi aizvietojuši arklu vai arī tie lietoti blakus senajam koka arklam, veicot dažādus darbus dārzā un uz lauka. Pēdējo variantu es uzskatu par visticamāko. Katalogā attēlotie kapļi ir gan plakani, gan no akmens, gar sāniem it kā uz augšu uzliktām malām. Vienā galā ir caurums koka kātam. Kapļi no akmeni veidojoša minerāļa (“Hornblende”) atrasti Kurzemē pie Līvāniem (452. att.), to garums, resp., augstums, ir 18 cm, platums — 8 cm (katalog. 2, 10. att.); pie Ārces (Kurzemē, katalog. 15. lpp., Nr. 210), pie Zvejniekiem, pie Burtnieku ezera (Vidzemē) no porfirīta* (453. att.), garums, resp., augstums, ir 13 cm, platums — 8 cm (katalog. 2, 11. att.); kapļi no dzelzs ir atrasti pie Dobes kalna (Kurzemē, 454. att.), garums, resp., augstums, ir 22 cm, platums — 6 cm; pie Mazās Laukmuīžas (Kurzemē, katalog. 49. lpp., Nr. 433); pie Slagūnes (Kurzemē, katalog. 51. lpp., Nr. 440); pie Franksesavas (Kurzemē, katalog. 51. lpp., Nr. 441); pie Vecsaules (Kurzemē, katalog. 54. lpp., Nr. 452); pie Ciemaldiem (Kurzemē, katalog. 56. lpp., Nr. 472 un Nr. 476). Samērā daudzie minētie atradumi no Zemgales liecina par šādu kapļu plašo izplatību.

* Tumši brūns, bieži arī zalgans vai brūns vulkanīts. — *Tulk. piez.*

452. att.

453. att.

454. att.

Lāpstu zemes uzrakšanai latvietis sauc par *škipeli*; acimredzot vārds ir aizgūts no vācu “Schippe” vai “Schaufel”, sal. vidusaugšvācu *schûvel*, vārda sakne *skub* “schieben” ‘bīdīt’. Ar nosaukumu ir aizgūta arī līdz šim pazīstamā lāpstas forma (455. att.).

No dzelzs šai koka lāpstai ir tikai apkalums tās lejasgalā. Lāpstas koka daļa iebīdīta dzelzs uzgaļa gropē. Lāpstas augšējā mala ir apm. 1 collu bieza un rokot tā neapdraud viegli apauto kāju pēdu. Šādu lāpstu taisīja no bērza. Latviski tā ir *lāpsta* jeb *lāpsts*, lietuviešu *lopeta*, krieviski *лопата* (sal. latviešu *lapa* “Baumblatt” ‘koka lapa’, arī = plecu lāpstiņa “Schulterblatt”). Lietuviešu lāpstai dzelzs daļa ir daudz šaurāka. No tā varētu secināt, ka senāk dzelzs apkaluma vispār nav bijis un tik tiešām pie latviešiem, piem., Ķemerose, ir atrastas koka lāpstas (456. att.). Dzelzs lāpstas ir jaunāko laiku sasniegums.

455. att.

456. att.

Šurcs (“Urgeschichte der Kultur”, 1900, 362. lpp.), kurš uzskatījis, ka zemes sagatavošana ir bijis nevis vīru, bet sieviešu darbs, saka, ka vissenākais un vienkāršākais darbarīks pirms arkla un lāpstas esot bijis “Grabstock”, kas, zemi “rakņājot, rokas spēcīnājis”. Interesanti, ka šāds rīks vēl tagad kalpo latviešu sievietei, izrušīnot kartupeļus no vagas vai izceļot sīpolus no dobes. Tā ir mēreni gara kūja ar noasinātu galu, un to sauc par *urķi*, *urķīti*, *urķšu* no vārda *urķēt* “in der Erde wühlen” ‘rakņāt zemi’.

2) Ecēšas

Tiruma sekmīgai apstrādāšanai līdzās arklam nepieciešamas ecēšas. Ir jāasmalcina arkla uzvērstās smagās velēnas un zeme jānolīdzina sējai. Tautadziesma abus šos zemnieka darbus noliek līdzās.

<i>Arājini, ecētāji,</i>	Die Pflüger, die Egger
<i>Sasēduši kalniņā;</i>	Haben am Hügel sich zusammengesetzt;
<i>Cits citam vaicājās,</i>	Einer fragt den andern:
<i>Kad būs miežu vasariņ?</i>	Wann wird die Gerstenernte sein?

(A. B. 4166)

Mēs tālāk redzēsim, ka latvietim senos laikos nav bijis vēl kāds trešais lielāks darbarīks tīrumu apstrādāšanai. Neatceros, ka tautasdziesmās būtu pieminēts rullis “Feldrolle”. Rullis, kas griezdamies sasmalcina un saspiež sakaltušās zemes pikas, ievests no ārzemēm samērā nesen.

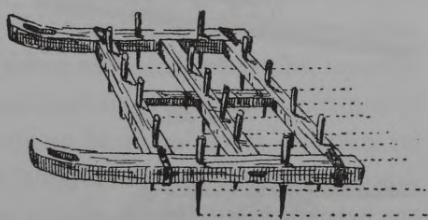
Visas Eiropas tautas jau ļoti sen vēl to kopdzīves laikā pazinušas ecēšanu. To apstiprina nosaukumi valodās, ko eiropieši atnesuši no savas kādreizējās pirmdzimtenes: latviski *ecēt*, lietuviešu *ekėti*,¹ latīniski *occare*. Kopējais pamatvārds varētu būt *akyā*, kas pēc Fika = “Ecke”, ‘asums’, ‘stūris’; latīņu *acies* “Schärfe”, “Schneide”, ‘asums’, ‘asmens’; anglosakšu *eggia*, senaugšvācu *ekka*, vidusaugšvācu *ecke*, *egge* “Ecke”, “Scheide”, “Bergkamm” ‘asmens’, ‘kalnu škaute’. Lietvārds “Egge”, *ecēšas* (dsk., siev. dz.) un *ecēši* (dsk. vīr. dz.), arī *ecēklis*, lietuviešu *ekēcžios*, senprūšu *aketes*, kur *a* vārda saknē vēl ir saglabāties.

Šeit es pieminēšu kādu tautas mīklu, kurā norādīts uz arkla, kā arī ecēšu lielo vecumu: *Vecaīs tēvs rikām grieza, veca māte aprikām*. (A. B. 50) Te labi raksturoti abi darbarīki: arkls griež gareniskas velēnas, ecēšas — zemes pikas.

Mēs nekavēsimies pie jaunāko laiku dzelzs ecēšām un pievērsīsimies tām, ko latviešu zemnieks pats taisīja no koka.

1. Pēdējā gadsimta ceturtajā ceturksnī visizplatītākajām ecēšām jau bija vairāk vai mazāk racionāli trijos kokos iedzītas dzelzs tapas (457. att.).

Šo ecēšu rāmis, kas gatavots no aptēstiem bērza vai apses dēļiem, sastiprināts ar šķēriskiem *šautriem* (no vārda *šaut* “schiessen”) jeb *šķēršiem* (sal. *šķērsām* “quer”). Abi malējie bija par 1 pēdu uz priekšu pagarināti, un to uzliektie gali bija kā ilksis, kuru caurumos no apakšas vai no augšas

457. att.

¹ Krievs ecēšanu sauc par *боронить*, kas cēlies, iespējams, no vārda *борь* ‘priežu un egļu mežs’, jo senatnē ecēšas taisīja no egļu galotnēm, apgriežot to zarus vajadzīgā garumā, kuri tad veidoja ecēšu zobus.

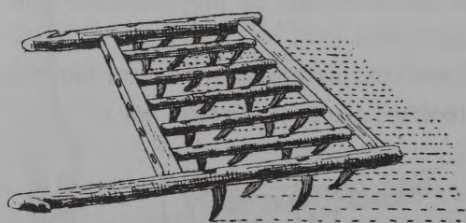
ievēra zirga streņģes (valgus). Ja šie gali bija uzliekti uz augšu, streņģes ievēra no apakšas, ja tie bija taisni, tad — no augšas, un ar cilpu apmeta ap priekšējās tapas augšgalu. To darīja, lai streņģes uz ecēšu koka nepārrīvētu.

Iznemot šos abus malējos šķērskokus, kas nostiprina nule pieminētos trīs gareniskos kokus, cita veida ecēšām starp abiem sānu kokiem tiek iedzīti viens, divi vai trīs tievāki koki. Jaunākos laikos šādas ecēšas parasti velk viens zirgs, un vīrs vienlaikus vada trīs ecēšas ar trim zirgiem. Pirms vairākiem gadu desmitiem ecēšas bija garākas, un tajās jūdza divus zirgus, taču tās bija smagas, un darbs tik labi neveicās. Te es runāju par Viduskurzemi (Dobeles apriņķi).

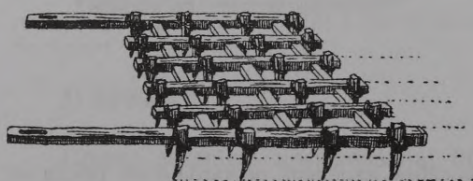
Manā jaunībā tādas ecēšas lietoja Auces apkārtnē, tikai toreiz muižās, it sevišķi zemniekiem, ecēšu tapas bija nevis no dzelzs, bet gan no bērza un, ja iespējams, no oša vai ozolkoka. Mūsu apskats attālinās ar katru soli no dzelzs laikmeta, un mēs nonākam atpakaļ koka laikmetā, kas mežiem bagātajos novados vēl nav beidzies.

Pirms 50 gadiem ļoti līdzīgas, tikai rupjāk apstrādātas ecēšas bijušas arī lietuviešiem Jurbarkas apkārtnē. Kopš tā laika tās netiek vairs lietotas, ja nu vēl tikai pavisam trūcīgi cilvēki tās izmanto. Četri garie koki no notēstiem stumbriem ir 167 cm gari, abi šķērskoki — 101 cm gari. Zirga streņģes visai īpatnējā veidā piesien pie savītu klūdziņu cilpas, kas izvilktas netālu no garā priekšējā koka vidus, tādējādi ecēšas iegūst ievērojamu kustības brīvību, lai labāk sasmalcinātu velēnas. Ecēšu tapas — *wirbalas* — ir 18 cm garas.

Jelgavas apkārtnē lietotas īpaša veida ecēšas ar koka tapām. Tās (458. att.) veido septiņi gareniski koki, kas ietverti divos šķērskokos. Gareniskajos kokos

458. att.

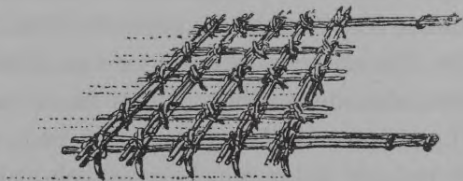
459. att.

iestiprinātas slīpi uz priekšu izliektas tapas, kas turklāt pamīšus izvērstas mazliet pa labi un pa kreisi. Malējos garajos kokos tapu nav. Lai irdinātu zemi vēl ciešākās svītrās, viens no malējiem kokiem, kas veido ilksis, ir krietni īsāks par otru, tā ka šīs ecēšas velk iešķībi pāri tīrumam un to 28 tapas iet katra pa savu ceļu un lieliski sasmalcina velēnu.

Dzūkstē lietotās ecēšas (459. att.), kuru ietvars, tāpat kā iepriekš apskatītajām, ir no četršķautņaini aptēstiem kokiem — trīs gariem un sešiem šķērskokiem. Tapas ir piestiprinātas pie sešiem šķērskokiem, pie katra pa

četrām. Galvenā īpatnība — tapas nav iedzītas izurbtos caurumos. Tapas vienos sānos ir izgriezts garens robs, lai tā labāk piekļautos ecēšu aptēstajam ietvaram, un tapu cieši piesien ar kārklu klūgām.

2. Pavisam citādas un noteikti vēl senākas ir pirms 25 gadiem Dobelē lietotās un Lestenes apkārtnē un dažās nomaļākās vietās vēl šodien atrodamās ecēšas. Iepriekš aprakstītajām ecēšām ietvari bija taisīti no cieta koka. Šā veida ecēšas (460. att.) sastāv no apaļām nūjām — jaunu egļu stumbriem. To krustojumu vietas nostiprinātas ar diviem *klūgu* gredzeniem (*savares*, *savari*, *savāres*, *savāri*¹ no vārda *savarēt* “mit Gewalt”, ‘ar varu’, *vara*, “zusammenhalten”, ‘kopā saturēt’), kas ir tik lieli, ka caur tiem var izbāzt dūri, un kas vienmēr ir savērti kopā pa divi. Gredzenus dažkārt sagatavo tik daudz, ka pietiek 3–4 gadiem uz priekšu. Ecēšas liekot kopā, gredzenus sautē verdošā ūdenī, lai tie kļūtu lokani. Vispirms pa vienu mīksto gredzenu pāri izbāž divas egļu nūjas. Tad šos gredzenus izbīda katru uz savu pusi un pāri pirmajam egļu nūju pārim izbāž cauri vēl divas egļu nūjas. Pēdīgi zem pirmajiem diviem nūju pāriem izstumj cauri gredzeniem vēl šķērsām piekto nūju.

460. att.

Tādā kārtā gredzeni tiklab virspusē, kā apakšpusē veido krustu, kas stingri satur kopā minētās piecas egļu nūjas. Pēc tam krustojuma vietā iestiprina ecēšu *tapas*, kas, izdrāztas no kadiķa, oša vai ozolkoka, ir apm. 15 collas garas, priekšpusē — svērtēniskas, pakalpusē — slīpas ar augšgalā izgrieztiem robiņiem, lai tās stingri piegulētu egļu nūjām un neizslidētu no gredzeniem. Lai, tapu iedzenot, tai piešķirtu taisni svērtēnisku virzienu, zem nūju krustojuma vietas noliek vecu ratu rumbu. Tapu iedzen vidū starp gareno un šķērsu nūju pāriem, un tā atbalstās pret apakšējo piekto nūju, kas ecējot aizkavē tapas atliekšanos atpakaļ. Šajās ecēšās nav nekā no dzelzs. Tās sauc par *klūga ecēšām* “Weidenringegge”, jo tām raksturīgākās ir klūgu saites; *tapenīca*, *tapuegles*, *tapuegli* “Zinkenegge”, proti, no egles. Pēdējam nosaukumam ir vēsturiska nozīme, jo tas rāda, ka tā perioda ecēšas vēl negatavoja no bērza vai apses, bet tikai no egļu stumbriem. Vārds *tapas* norāda uz ko jaunu salīdzinājumā ar agrāk lietotajiem vecākajiem — kā mēs redzēsim *zaru ecēšām* —, pie stumbra vajadzīgā garumā atstātajiem apcirstajiem egles zariem. Ecēšu gareniski un šķērsām ejošo šķēršu 25 krustpunktos iedzina 25 tapas vai nu visas vertikāli, vai pēc vietējā paraduma — ārējās malās taisni, bet pārējos krustpunktos — slīpi, pārmaiņus

¹ Tāpat šis nosaukums ir pārņemts arī uz ecēšu šķērskokiem.

pa kreisi un pa labi. Garākie sānu koki derēja kā īsas ilksis, un ecētājs lietoja 3–4 šādas vienjūga ecēšas vienlaikus. Dažos apvidos ecēšas novieto citu citai blakus, un ecētājs soļo aiz tām, citur tās ir cita aiz citas, un vīrs iet tām līdzās. Tādējādi ar vienu braucienu zemi noecē 3–4 reizes, un, ja tā nav pārāk smaga, ar to arī pietiek.

Jurbarkas apkārtnē pie Nemunas man stāstīja par kādu vēl primitīvāku rīku. Ecēšas sastāv tikai no četriem gareniski un četriem šķērsām saliktiem kokiem, kuru krustpunktos ar lūkiem ir piesietas tapas.

Tapu nedrošais stāvoklis, nevīžīgi apcirstie koki un ilksu trūkums liecina par ļoti pavisu darbu.

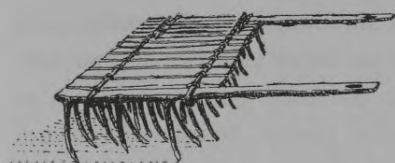
3. Augšzemes mežainajos apvidos, iespējams, vēl tagad lieto vissenākā veida ecēšas, ja jau šo aizvēsturiski primitīvo darbarīku esmu redzējis pat Lielvārdē (apm. 60 jūdzes no Rīgas) un vēl tālāk uz rietumiem. Pēc Knohas jaunkundzes ziņām, tieši tādas ecēšas pirms 50–80 gadiem esot lietotas Lietuvā un Mazovijā*. Trīs līdz trīsarpus pēdu garus egļu stumbrus, parasti no zarainām galotnēm, pārskalda divās šķilās, kuras sauca par *ecēšu galdiem*, netiešā tulkojumā "Eggenbretter". Zarus atstāj 1–2 pēdu garumā un nosmailina. Astonus līdz divpadsmit šādus egļu kokus saliek blakus ar zariem uz leju un šķērsām pāri uzlika divas apm. 1–2 collas resnas egļu līkstes (šādu *šķērsroku* sauc par *kulkstu*). Tās piesēja ar jauniem bērziņiem, kurus iepriekš, lai tie būtu lokanāki, turēja karstos pelnos (ko latvietis sauc *sutināt* "bähen"). Katru spraugu vēl pārsēja ar kārķu klūgām. Tāpat kā pie jau iepriekš apskatītajām ecēšām, abi malējie koki (galdi) arī te ir garāki un noder par ilksīm.

Ļoti senas ir ecēšas tikai ar 3 ecēšu galdiem, starp kuriem ir platas spraugas; tām pāri ir 3 šķērskokki un pa vienam kokam apakšā; ecēšām trūkst ilksis. Šādu ecēšu lietderīgums, šķiet, ir visai mazs.

Sukai līdzīgās ecēšas (kā 461. att.) ar saviem daudzajiem un biezajiem zariem gluži labi sasmalcina un nolidzina vieglu augsni. Šādas ecēšas Ļaudonas apkārtnē (pie Aiviekstes) sauc *egli*, arī *eglēne*, *skrabe* no vārda *skrabt* "striegeln", "kratzen" 'skrāpēt' un vispārīgi arī *zarenīca* jeb *zaru ecēšas* (no vārda *zars* "Ast"). Ir jāievēro, ka vārdu *zars*, jeb (dsk.) *zari* ar laiku pārnēsa uz mūsdienu ecēšu tapām, un tas ir saglabājies līdz mūsdienām, kaut arī drāztām tapām nav nekādas līdzības ar zariem. Tā ir tikai reminiscence no senākajiem laikiem un liecība par tālo senatni. Lai vasarā egles zari neizkalstu un nelūztu, ecēšas pēc iespējas biežāk mērcēja ūdenī, tomēr tās tikko izturēja vienu vasaru.

Rēehūzens savos "Manudictio" valodas vingrinājumos par tikko aprakstītajām ecēšām ir rakstījis šādi (pārveidojot mūsdienu ortogrāfijā): *Kad sneegs*

* Senās poļu cilts — mazūru — areāls Polijas centrālajā daļā, Vislas vidustecē. — *Tulk. piez.*

461. att.

*eet eder kūst semē, tad semneeks
ezēschas — galdus eeksch mescha
zērt un pee sētu wed.** Mancelis savā
“Lettus” (1638) piemin *plēstas ecēšas*
“Egge aus gespaltenen Tannen-
bäumchen” (burtiski ‘šķeltas ecēšas’).

Parasti šādas ecēšas bija taisītas vienam zirgam, bet ir bijušas arī tāda paša veida divjūgu ecēšas, piem., Pulkārnē (Doles draudzē).

Daudzas tautas miklas attēlo šī veida ecēšu darbību.

Mežā dzimis, mežā audzis, mājās nācis kārpīties, žarbīties (A. B. 177). Vārds *kārpīties* raksturo vistas darbību, un tas vairs nav attiecināms uz ecēšām ar tapām. Kāda cita mikla sākas tāpat kā iepriekšējā, bet otrā daļa ir atšķirīga, piem., mikla ar Nr. 179: *nāk uz lauku grozīties*. Kāds cits variants neapšaubāmi ir no vēl senākiem laikiem, ko var tulkot kā mūža mežū: *vērī dzimis, vērī audzis, nāk uz lauku dancotu* (sens supīns). Mikla ar Nr. 181: *uziet kalnā dardēdams*. Pēdējais teiciens droši vien attiecas uz troksni, ko izraisa ecēšu tapas un cietie zemes kukuržņi.¹

3) Zemes rullis

Latvietis sākotnēji rulli, ar ko sasmalcina sakaltušās zemes pikas, nepazina, viņš to iepazīna un iemācījās lietot no saviem vācu kungiem. Sevišķi pēc vasarāju sējas ir svarīgi nogludināt zemi, lai miežus un auzas varētu plaut ar garkāta izkapti.

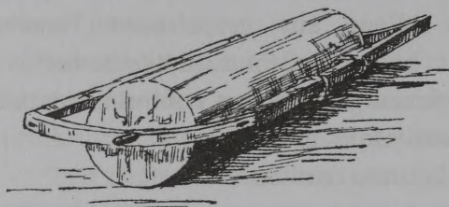
Tam pierādījums — šim rīkam nav īsti latviska nosaukuma, jo *rullis* nāk no vācu vārda “Rolle” un *bluķis* ir vācu “Block”, “Klotz”. Mancelis savā “Lettus” (Rīga, 1638. g.) piemin *velamu bluķi*, t. i., bluķi, ar kuru var velt.

Modernajam dzelzs rullim ilgi nepieķāpās tautā iecienītais koka zemes rullis (veltnis), kas redzams 462. attēlā. Veltnis sastāv no smaga, vairāk vai

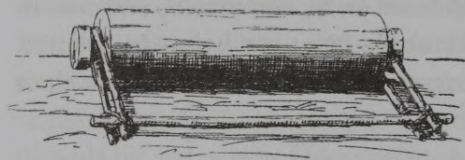
* Vārdu rādītājā latviešu un citās valodās kursīvā iespiestie vārdi saglabāti t. s. vecajā ortogrāfijā. — *Tulk. piez.*

¹ Nobeidzot sarunu par ecēšām, gribu vēl norādīt uz LUB 105. dokumentu. Šajā dokumentā stāstīts par nodevām līgumā starp Rīgas Doma kapitula un kristietību mierīgi pieņēmušajiem Ziemeļkurzemes kuršiem, kuras jaunajiem kristiešiem ik gadu jāmaksā puse kuģa mārciņas (“Schiffpfund” = 200 mārciņas) rudzu no katra arkla (uncus) un tikpat daudz no katrām ecēšām gadā. Nodevu aprēķinot, ļoti bieži ņēma vērā arklu, un tomēr retāk, es domāju, — ecēšas. Šā dokumenta oriģinālais teksts ir “..quod videlicet successores de quolibet unco solverent nobis annuatim dimidium navale talentum siliginis, et de erpica, quae vulgari nostro egede dicitur, solverent similiter dimidium talentum siliginis...”

mazāk nogludināta, apaļa, vislabāk ozolkoka stumbra, kam abos galos pašā vidū iedzen apaļu dzelzs tapu. Uz šīs dzelzs ass katrā galā uzmauc pa sānkokam, kura gali nedaudz izliekti uz augšu. Sānkoku galus savienojot ar

462. att.

463. att.

taisnām kārtīm, iegūst ruļļa ietvaru (rāmi), kam vienā pusē aizjūdz zirgu. Smilšainā tīrumā rulli velk viens zirgs, mālainā zemē lieto garākus un smagākus ruļļus, ko velk divi zirgi. Smagās augsnēs lietojamam rullim mēdz būt rievas un asas šķautnes, kuras labāk saspiež cietos kukuržņus (*rantainš rullis*).

Riekstiņš no Subates man vēsta, ka senāk dzelzs tapas ruļļu galos neesot bijis. Tajā laikā, rulli darinot, tā galos (463. att.) esot izcirsti pogas veida ass pagarinājumi. Ap šīm asīm apliec nevis kārklu klūgas, bet gan jaunu bērziņu nūjas, līdzīgi kā lieto latviešu darba ratiem starp priekšējo

asu galiem un ilksīm vai arī karot Lieldienu šūpoles. Starp jauno bērziņu saliektajiem galiem paralēli rullim ar savītām kārklu *klūgām* iesien taisnu kārti. Šāda veida rullim nav ietvara un pretstatā iepriekš aprakstītajam tam nav arī nekādu dzelzs daļu, tāpēc uzskatāms par diezgan senu. Man šķiet, ka 17. gadsimtā latviešiem ruļļu ir bijis vai nu ļoti maz, vai to vispār nav bijis. Rēehūzens, uzskaitot daudzus zemkopības darbarīkus, rulli nav minējis.

Šeit iederētos kāda tautas mīkla:

*Mežā dzimis, mežā audzis,
Mājās nācis vaļoties. (A. B. 519)*

Pirms latvieši iemācījās lietot vācu rulli, zemes līdzināšanai un zemes piku sabēršanai bija vajadzīgs kāds cits rīks. Šim nolūkam lietoja veseri — plakanu klucīti ar rokturi, ko izcirta no bērza stumbra. Es šo rīku esmu redzējis Dobeles un Ventspils apkārtnē. Tādu lietojuši arī Vidzemē un vairāk vai mazāk arī citur.

4) Sētuve

Latvieša sētuve, *sētava* jeb *sētuva* (no *sēt* "sāen") ir blīvi nopīta no smalki drāztām lazdāju klūgām; agrāk labprāt ir pinuši arī no egļu saknītēm. To, kā lazdāju klūgas vai saknītes sagatavoja, esam jau apskatījuši (363. lpp. un turpm. lpp.). Abās pusēs sētuvei ir osas, kurās iesieta savīta aukla, prievīte vai ādas sikсна, lai sējējs sētuvi varētu uzkārt kaklā. Sētuvē saber apm. 6–8 garnicas, t. i., apmēram vienu trešdaļu labības pūra. Arī lietuvieši Šauļu apkārtnē lieto tieši tādas sētuves. Sējējs sēj parasti tikai ar labo roku, ar kreiso pieturot sētuvi un mazu rikstīti, ar kuru atzīmēt, cik tālu ir iesēts (464. att.). Dažs izveicīgs sējējs sēj pamīšus ar labo un kreiso roku.

464. att.

5) Izkaptis un sirpis

No zemes apstrādāšanai un apsēšanai nepieciešamajiem darbarīkiem nonākam pie rīkiem, ar kuriem tiek novākta raža. Dabiski, ka vispirms jāmin izkaptis. Latviešiem ir trīs veida izkaptis, kuru izplatības ģeogrāfiskās robežas var samērā droši noteikt. Tā ir garkāta izkaptis, īskāta izkaptis (vienroce) un sirpis.

465. att.

Garā izkapti, kura savu nosaukumu ir guvusi garā kāta dēl (465. att.), latviski sauc par *garkāti* ("Langstiel"), *garkāta izkapti* jeb saīsināti par *izkapti* (lietuviešu *dalgis*, tā to sauc arī latvieši, kas dzīvo Lietuvas robežu tuvumā, senprūšu *doalgis*, sk. krievu долгий). Vārds ir cēlies no *kapināt*, *kapāt*, ("hauen") 'cirst', bieži lieto *izkapināt* ("aushämmern"). Tā ir parasta metode, lai asinātu izkapti. Vācu valodā "dangeln", 'kapināt'. *Izkaptis* tātad ir metāla asmens, nevis tās koka kāts. Arī lietuviešu *dalgis* vai *dalge* ir tikai izkaptis asmens. Izkaptij jābūt ļoti senam darbarīkam, jo vārds *izkaptis* nāk no *i*-celma, kas ir vissenākais latviešu valodas celms. Ziemeļrietumkurzemē lietotā blakus forma *izkapte* ir jaunākas cilmes vārds. Kur ir ieviesusies šāda vārda

forma, tā izspiedusi seno *i*-celma vārdu. Cik vien ilgi izkaptis pastāv, tai bijis jābūt tikai no metāla un turklāt cieta.

Pirms 50 gadiem garo, t. i., garkāta, izkapti lietoja tikai Kurzemes ziemeļos un rietumos. Kurzemes austrumu daļā, Saldus, Sabiles, Kandavas draudzēs, un uz ziemeļiem un rietumiem līdz pat jūrai garkāta izkapti lietoja ne tikai sienu un vasarāju, bet arī rudzu plaušanai (sk. VI karti atlantā manā "Grenzen etc."). Turpretī Auces, Jaunpils, Tukuma draudzēs un uz austrumiem tālākās draudzēs ar garo izkapti plāva tikai sienu un vasarājus, bet ziemājus tur plāva ar īskāta izkapti.

Vēlāk vācu muižnieku un saimnieku iespaidā garkāta izkopts pamazām izplatījās arī austrumu virzienā. Plaušana ar to veicās ātrāk, un arī rugāji nepalika tik gari. Neliels trūkums — salmi nekrita līdzeni, un kūlišu sējējām tie bija jāizvelk no vāla un jāsakārto.

466. att.

Īskāta izkapti (466. att.) sauca par *vienroci* (retāk *īskāts* "Kurzstiel" un arī *dalgis* Kalnamuižā), jo to turēja un vēzēja tikai labajā rokā (*vienā rokā*), satverot zara kāsi (*knauķi*) kāta galā. Nedaudz likais kāts *pasole* (Vitebskā) ir apmēram 2 pēdas garš. Pati plaušana ar vienroci izskatās ļoti gracioza. Kamēr plāvējs ar mazu grābekli kreisajā rokā tver plaujamās labības stiebrus un met tos pa kreisi kūlišu sējējai, labā roka atvēzē izkapti jaunam cirtienam. Vējam ir jāpūš plāvējam no mugurpuses, lai vārpas neliektos pretim.

Tur, kur īskāta izkopts bija jau iesakņojusies, dažreiz ar to plāva arī vasarājus. Es to esmu novērojis tikai atsevišķos gadījumos, piem., Penkulē, arī Limbažos, Dikļos un Rūjienā. Kamēr īskāta izkopts lietošanas robeža virzās arvien tālāk uz austrumiem pie Augšzemes latviešiem, tā, šķiet, pamazām izspiež vissenāko labības plaujamrīku sirpi.

Sirpi (467. att. no Griezes, tur gan to vairs nelieto) latvietis sauc *cirpe* jeb *cirpis* no *cirpt* ("scheren"), retāk *sirpe*, *sirpis*, igauņu *tsirp* vai *sirp*, ļoti reti *brukšas* (dsk.), arī *plautava*, lietuviešu *piautuwas* no *piauti* 'plaut' ("mähen"); no tās pašas saknes ir senprūšu *piuclan*. Vārda sakne *sarp* 'griezt' ("schneiden") sastopama daudzās eiropiešu valodās, sal. Fiks senslāvu *srŭpŭ* = *ἀρπη*, sk. latīņu *sarpere* ("schneiteln") 'graižīt'.

60. gadu sākumā es īskāta izkapti redzēju jau Gaujienā, Palsmanē un Piebalgā. Mežmuižā (Kurzemē) tā jau kopš

467. att.

1820. gada bija izspiedusi sirpi. Toties poļu Vidzemē 1863. gadā un arī vēlāk redzēju, ka, labību plaujot, lieto tikai sirpi. Darbs ar to veicās gausi — viens cilvēks dienā nopļāva tikai $\frac{1}{4}$ pūrvietas. Tas bija sieviešu darbs.

<i>Rudzu druva priecājās,</i>	Das Roggenfeld ist (schaden) froh,
<i>Noliks mana muguriņa;</i>	Dass mein Rücken verkrümmt; ¹
<i>Liksti pati, rudzu druva,</i>	Beuget euch selbst, ihr Roggenhalme,
<i>Neliks mana muguriņa.</i>	Mein Rücken wird nicht krumm werden.

(A. B. 4121)

Šī poētiskā doma ir vēl skaidrāk izteikta dziesmas variantā (A. B. 4065), kurā druvas vietā *rudzu vārpa lielijās* un tomēr noliecās pļāvēja priekšā. Šīs dziesmas pierāda, ka kādreiz arī latviešu zemē rudzus griezusi sieviete ar sirpi rokās.

Meitene satver sauju salmu, paliec tos nedaudz pa kreisi un ar sirpi nogriež. Noplautās labības saužas liek līdzienā kaudzītē uz salmu vīšķa un pēc tam, kad sanāk kūlītis, to sasien. Kamēr lauciņi bija vēl tik mazi, kā tie vēl pašlaik ir Vitebskā, ražu varēja pagūt novākt arī ar sirpi. Lielākās platībās, kā, piem., Baltijas provincēs, sirpi nācās nolikt pie malas.² Tautasdziesma no Dignājas stāsta, ka māsa nodara pāri brālim, precēdamās siena vākšanas un labības plaujas laikā:

<i>Žēl darīju brāliņam</i>	Leid habe ich Bruder bereitet
<i>Pašā darba laiciņā;</i>	In der grössten Arbeitszeit;
<i>Swiežu sirpu uz kopīnas,</i>	Ich werfe die Sichel auf die Garben,
<i>Grābeklīti pļaviņā.</i>	Die Herke auf die Wiese.

(A. B. 2730)

Igauni vienroci nepazīst, vasarājus tur pļauj ar garkāta izkapti, rudzus — ar sirpi.

Jau vissenākajos dokumentos par mūsu zemi sirpis ir minēts latīniski *falx* un libiski *vickete*, *vichten*, vai *victen*, tā, piem., LUB 248. dokumentā par 1253. gadu, kad Kurzemes bīskaps Indriķis, sadalot Kurzemi starp sevi un ordeni, sacījis: *terras, quas coluerunt unco vel fulce qui (sic!) vickete dicitur.*

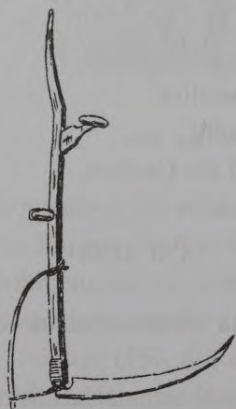
¹ Lai ārstētu no locīšanās stīvo un sāpošo muguru, lauka malā esot bijis jāmet 3 kūleni vai arī jāvelas pa zemi, lai atdarītu laukam nodarīto pārestību, kā man stāstīja Felta kundze no Tērbatas apvidus.

² Igauni sirpi esot lietojuši ilgāk nekā latvieši. A. Felta kundze man teica tā: "Klaušu laikos Tērbatas apkārtnē visus lielākos muižu rudzu un kviešu laukus novāca ar sirpi."

Tā neapšaubāmi ir paruna, lai nosauktu par apstrādātu tādu zemi, kuru ar spīlarklu uzar un ar sirpi novāc ražu. To pašu vēsta arī 1300. gada LUB 603. dokuments par 1300. gadu, kurā ir runa par Barbones muižu Valtaiķos, netālu no Aizputes. Tur arī teikts, ka 13. gadsimtā vācieši Rietumkurzemē ir atraduši sirpi, ko tagad neviens tur vairs nepazīst. Bīskaps, starp citu, min lībiskos nosaukumus (*vikat*, *vikart*), tā lībieši vēl šodien sauc sirpi, un igauņu (*wikat*), kas pēdējiem nozīmē arī izkapti.

Rietumkurzemē, neraugoties uz bīskapa Indriķa piezīmi vai citiem avotiem, sirpim ir bijis izteikti latvisks nosaukums, jo tur tiešām dzīvoja daudz latviešu, kas sevi dēvēja par kuršiem.¹

Kaut arī, pamatojoties uz iepriekš teikto, ir redzams, ka sirpis, kas mūsdienās pazīstams tālu uz austrumiem, pirms 700 gadiem bija nonācis jau Rietumkurzemē, izrakumi apbedījumos liecina, ka izkaptis te lietotas jau pirms vāciešu ienākšanas. Profesors R. Hausmanis jau bieži pieminētā kataloga ievadā (XXXII lpp.) raksta, ka apbedījumos līdzās ieročiem nereti atrodami arī zemkopības darbarīki. Tā pie Zlēkām, Kazdangas, Ciemaldas ir atrastas izkaptis un sirpji, bieži liela izmēra. Ja Latviešu Indriķis savā hronikā min, ka vācieši esot plāvuši labību ar saviem zobeniem, tā būs bijusi tikai mirkļa nepieciešamība, kad trūkušas izkaptis.

468. att.

Apskatīsim garkāta izkaptis koka *kātu*, lietuviešu *kotas* (sk. 465. att. no Dobeles apkārtnes). Tas ir gandrīz vīra augumā un nedaudz liks. Tā tievākais augšgals ir izdrāzts plakans, lai jo labāk piegulētu plāvēja kreisajam augšdelmam, un nobeidzas ar asu galu, lai izkapti ar asmeni uz augšu varētu iedurt zemē.

Vidusdaļā kāts ir resnāks un līdz apakšai izdrāzts astoņšķautņains. Liela nozīme ir abiem rokturiem (*knauķiem*), kas savā starpā, kā arī ar kātu veido taisnu leņķi. Zemākais, labajai rokai domāts apaļš koka klucītis rokas platumā ir tuvāk izkaptis asmenim; — augstākais, 9 collas garš, lāpstai līdzīgs, tādēļ saukts par *lāpstīņu* — kreisajai rokai, kam ērtākai turēšanai galā piestiprināts vēl šķērsenisks klucītis. Abi rokturi piestiprināti kātam tā, lai plāvēja abas rokas būtu vienmērīgi izstieptas. Kreisās rokas rokturis pilda sviras lomu, tādējādi piešķir izkaptij spēcīgu vēzienu.

Izkapts asmeņa leģalī (pēdā) ir maza, apm. 2 collas gara un 1¼ collas plata dzelzs mēlīte ar mazu kāšīti galā *kuna* jeb *kōna* (Salaca), *kōnca* (Rūjiņa), kas,

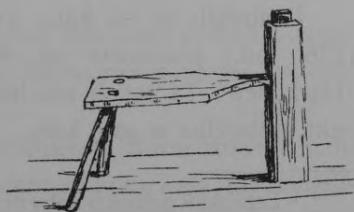
¹ Sk. Bielenstein, A. "Die Grenzen etc.", S. 274.

izkapti kātā iesienot, iekļaujas attiecīgā caurumiņā. Pati kuna cieši pieguļ kātam, kur to rokas platumā notin ar drāztu lazdāju *sloksni*. Sējuma vietu vēl nostiprina, tur iedzenot vienu vai divus ķilišus, lietuviešu *pakalas* (vīr. dz. no vārda *pakalti*), lai izkopts nekustas, kā arī lai tai piešķirtu vēlamo leņķi, noķīlējot to zemāku vai augstāku. Izkapti piestiprina taisnā leņķī pie kāta, kas īstenībā ir nedaudz šaurāks par taisnu. Par asmeņa iesiešanu latvietis saka *kāsī* vai *uzkumā*, *uzkumā*m jeb *uzkaru siet*; *atkaru siet* nozīmē ‘asmeni iesiet platā leņķī’, bet tā jau nedara, jo tad nav iespējams plaut.

Ja garkāta izkapti lieto vasarāju plaušanai, apmēram 1 pēdu uz augšu no asmeņa piesien lokanu koka likstiņu un tās otru galu atsien pie kāta gala. Lociņš atbilst vienai ceturtdaļai no riņķa līnijas, aukla un attiecīgais izkopts kāta gabals veido divus, vienu pret otru perpendikulārus atbilstošā riņķa rādiusus (468. att.). Plakne, kādā mēs varam iedomāties pievienoto lociņu, atrodas taisnā leņķī attiecībā pret izkopts kātu un asmeni. Lociņš kavē noplautai labībai krist pa labi pāri kātam, noguldot to kārtīgā vālā pa kreisi no plāvēja.

Izkapti vai, precīzāk sakot, izkopts asmeni tautas mīklās salīdzina ar zilu govi, jo tādas krāsas govīs senos laikos ir bijušas, sk. A. B. 243: *Zilā govs lāmu laiza*. Kādā mīklas variantā (A. B. 245) *lāmas* vietā minēts *cinis*, ko zemnieku nekoptajās plāvās ļoti bieži sastop.

Ejot plaut, izkopts kapināšanai līdzī nēma nelielu kabatas *laktu* (nom. *lakts* jeb *lakta*, lietuviešu *bobelė*), kuras nosmailināto apakšgalu iesprauda mālainajā zemē. Plāvējs, izlaidies garšļaukus vai sēdēdams uz grāvmalas, izkapina izkapti. Citreiz to iedzina koka klucī, bet vēl biežāk — mieta galā, kura apakšgals ir nosmailināts, lai to varētu iedzīt zemē. Pēdējā gadījumā izkapti kapina uz ceļiem vai stāvus. Tāpat bieži laktiņu iedzina trīskāju soliņa garākajā priekšējā, kas pārsniedz pašu soliņu, uz kura sēdēja kapinātājs (469. att. Dobeļe). Laktai piederams mazs *āmars* (aizguvums), lietuviešu *plaktuwas* (no *plakti* “flach schlagen” ‘sist’) vai *tintuwis* (sal. *dalgi tinti* ‘izkapti asināt’). Lai izlīdzinātu izkopts robus, ar āmura šauro (nevis četrstūrains plakano) galu (pinni) izdauzīja izkopts asmeni. Vēl labākai uzasināšanai lietoja *striķi*, *striķējamo* (no *striķēt*, aizgūts vācu “streichen”), *trinitavu* (no vārda *trīt* “schleifen”, latīņu *terere*), *brucekli* (no vārda *brucināt*, *braucīt*, *braukt*, faktitīvs *brukt* “abschelfern”) jeb arī *brukši*, lietuviešu *bruklis*, *bruksztekle*. Par labāko koku šim rīkam latvietis uzskatīja upes gultnē vai purvā iekritušu un gadu simteņiem ilgi tur gulējušu ozolu vai arī kādu gabalu no aizvēsturiskas laivas, kas būvēta no ozola plankām, kāda, piem., atrasta Hasavas

469. att.

upes gultnē. Šāds ozols ir nomelnējis un ļoti ciets. Koka strīki (plošķi) — apm. 1 pēdu garu un divu pirkstu platu — nozieda ar piķi un apkaisīja ar smiltīm. Pie roktura bija aukliņa tā uzkārsanai.

6) Grābeklis, siena u. c. dakšas

Latvietis, plaujot gan labību, gan sienu, lieto *grābekli* (470. att.) no vārda *grābt*, “harken”, “greifen”, lietuviešu *grėblys*, ko lielākoties lietoja sievietes, bet, ja grābeklis bija nepieciešams arī vīrietim, tam ir vienkārša un praktiska konstrukcija, un tas, es nojaušu, nāk no ļoti seniem laikiem. Grābeklim ir 12 *zobi* (“Zähne”) jeb *zari* (“Äste”)¹. Grābekļa *kāts* ir apmēram 6 pēdas garš. Tam parasti ņem jaunu egli, jo tās stumbrs pēc nomizošanas ir ļoti gluds. Kāta resgali

470. att.

471. att.

9 collu garumā iešķēļ un starpā ieliek mazu kociņu, kas abas žākļa puses tur izplestas kādas 4 collas vienu no otras. Virs šķēluma vietas kātu notin ar sloksnīti, lai tas neplistu tālāk. Pēc tam kātam uzdzen no cieta koka taisītu šķērsi *siekstu*, (vīr. dz.), *sieksti* jeb *siekstu* (siev. dz.) (ar šo vārdu apzīmē arī mežā vai upes gultnē guļošu koka bluki vai visu koku) ar zariem. Tā ir četršķautņaini izcirsta, vislabāk no oša, ābeles, kadiķa vai līdzīga cieta koka. Siekstu noķilē, lai tā nenoslidētu no kāta. Tā kā kāta resgalis ar siekstu veido taisnu leņķi, tad ar to var savilkt lielu sienu klēpi.

Dažos apvidos latvieši un arī lietuvieši Jurbarkas apkārtnē grābekļa kāta galu nepāršķēļ, bet kātu nostiprina, izlaižot tam cauri lociņu, kura abus galus pa labi un pa kreisi no kāta nostiprina šķērsi ar ķīli, līdzīgi kā pirmajā gadījumā šķelto kāta galu (471. att.). Latviešu grābeklim nav nekā no dzelzs.

Tautas mīkla skan: *zobi ir, mutes nav* (atminējums: grābeklis).

Grābeklis ar iso kātu, kuru izmantoja plāvējs ar īskāta izkapti, ir jau (226. lpp.) pieminēts (sk. 466. att.); to sauc par *grebli* vai *grābeklīti* “Harkchen”. Tā zari ir mazliet garāki un izvietoti nedaudz retāk cits no cita nekā grābeklim ar garo kātu.

¹ Latviskais grābekļa zobu nosaukums — *zari* “Äste” — atgādina līdzīgo apzīmējumu sensenu latviešu ecēšu (223. lpp.) zariem un ļauj domāt, ka tad latviešiem ir bijis arī grābeklis, kura zobi bijuši koka šķērsi atstātie strupie zaru gali.

Aizsteidzoties priekšā, es pieminu grābekli ar vidēja garuma kātu ar vēl garākiem un vēl retākiem zariem, ko latvietis lieto pīdārbā, lai nogrābtu pēlavas no graudiem, — *kļona grābekli* "Tennenharke".

Vēlreiz atgriežoties pie ražas novākšanas, minēšu kādu ļoti praktisku zirga vilktu koka grābekli (472. att.), ko redzēju Ēdoles apkārtņē un ar labiem panākumiem sāku lietot savā saimniecībā Dobelē. Vasarājiem un sienam tas neder, jo neuzķer pie zemes cieši guļošus stiebrus.

472. att.

Šis grābeklis ir no resnas (apm. 6 pēdas garas) kārts, kurai priekšpusē piestiprināti 10–12 plakani izdrāzti (1–1½ pēdas gari) zari, kas, grābekli uz priekšu velkot, slīd starp rugājiem pa zemi. Zirgu aizjūdz priekšā ar dzeņaukstēm, to galus uzmaucot uz kārts

galiem. Grābekli uz priekšu velkot, rudzu stiebrus salasās uz tā zariem. Bet, lai tie neslīdētu pāri kārtij atpakaļ uz lauka, kārts virspusē ir iedzīta vesela virkne svērtēnisku (apm. 1 pēdu gari), apaļi izdrāztu tapu. Tīklīdz telpa starp šīm svērtēniskajām tapām un līmeniskajiem zariem ir pilna ar rudziem, vīrs, kas vada zirgu un tur rokā uz augšu izslieto nūju, kas slīpi iestiprināta kārtī, pacel grābekli uz augšu vai apgāž to uz priekšu. Sagrābtie rudzi paliek gareniskā kaudzē, un grābšanu turpina tālāk. Visu darbu vada ar slīpo nūju kā rokturi: ja līmeniskie zari slīd pārāk zemu un grasās iecirsties zemē, nūju nedaudz piespiež uz leju, turpretim, ja zari saslejušies pārāk augstu un starp rugājiem guļošos stiebrus vairs neuztver, nūju pacel nedaudz uz augšu.

No fabrikām nākušie modernie dzelzs zirga grābekļi zemnieku saimniecību īpašniekiem vēl ir pārāk dārgi.

Lietuvieši Jurbarkas apkārtņē līdz pat pagājušā gadsimta vidum lietojuši ļoti līdzīgu zirga vilktu koka grābekli, kas tagad vairs nav modē. No mūsu kurzemnieku grābekļa tas atšķiras ar to, ka tā zari nav asi, bet to gali nogriežti taisnā leņķī, un kārtij nav tapu. Par rokturi kalpo divas nūjas vai kārklu klūgas loks.

Knoha jaunkundzes piezīme, ka viņas apkārtņē šāds zirga grābeklis tagad vairs nav sastopams, tikai apstiprina manu domu, ka tas nav moderns izgudrojums, bet gan ļoti sens vietējais darbarīks.

Mūsdienās ar mežiem trūcīgajos Viduskurzemes apvidos latvietis lieto siena dakšas, kuras sastāv no 3 gariem dzelzs zariem un koka kāta. Mežainajos apvidos latvietis meklē piemērotu bērzu, kas vienā vietā sadalās trijos zaros. To nomizo un nodrāž vēlamā resnumā. Zaru starpā iesien tur iebīdītus kokus,

kas tos izpleš vajadzīgajā platumā tā, lai tie varētu satvert vēlamo siena daudzumu (473. att.); šādi izplestas dakšas noliek uz klētsaugšas, kur tās izkalst. Zaru galus nosmailina, dažviet tiem uzmauc mazas un īsas dzelzs smailes. Šā rīka nosaukums saistās ar tā zaru skaitu — *trizulis* (Ulmanis) jeb arī dsk. *trizuļi* (Jaunauce). Vārda otrā pusē ir domāta *zars*, bet latviešu iemīļotā veidā *r* ir pārtapis par *l*, tāpat kā, piem., *levīzeris* no *revīzeris* “Revisor” ‘revidents’, ‘mērnieks’. Līdztekus *trizulim* saka arī *trizaris* (Ulmanis un Mancelis, 1638. g.), Laudonā — *dakšas* (dsk.). Latviešiem ir siena dakšas arī ar 4 zariem, ja izdevies atrast piemērotu koku.

473. att.

No jauna divžuburu koka taisītas dakšas (474. att.) latvietis lieto, kad no lauka ved labību. Tikai jaunākos laikos koka dakšas vietā latvieši un lietuvieši strādā ar dakšām, kuru divi zari ir no dzelzs. Parasti kūlišu iecelšanai ratos latvietis lieto *dakšiņu* (Jaunauce), *dalbu* (siev. dz. un vīr. dz.) jeb *delbi* (vīr. dz.). Ar šīm dakšiņām kūlišus dod ne vien uz vezumu, bet arī met no vezuma šķūnī uz panta vai uz kaudzes. Rudzu kūlišus dod uz vezuma arī ar vienkāršu koka kārti, kam nosmailināts gals. Tai netālu no smailes piestiprināts mazs šķērskociņš, lai ar kārts smaili aiz saišķa aizķertais kūlītis neslidētu pa to uz leju. Deminutīvs *dakšiņa* norāda uz tās mazo izmēru atšķirībā no lielās trijzaru mēslu *dakšas*, par kuru pats svarīgākais te ir pateikts. Vārda *dakša* etimoloģiju fonētiskajā rakstībā varētu ilustrēt ar vārda sakni *dhag* “scharf sein” ‘ass’, ‘durt’. Fiks min (368. lpp.) pie šīs saknes lietuviešu *dag-ys* (latv. *dadzis*) “Dorn”, “Klette” ‘dzelonis’, ‘dadzis’ un vācu “Degen” ‘zobens’.

Turklāt mēslu dakšas bieži sauc arī par *sakām*, dsk., *sakumu* (Lielvārde), *sekumu* jeb *sekumiem* (dsk.), skaņu variācijas — *secums*, *cekums* (Mālpils), arī *cecums*, *cecumi* (dsk.), lietuviešu *szakė*; pēdējo vārdu sakne visos atvasinājumos norāda uz žuburu, kas ir raksturīgs dakšu zariem.

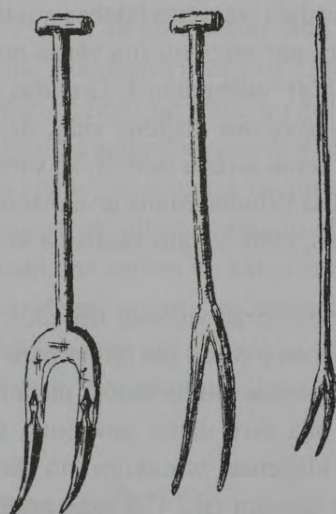
Dažās vietās dzird arī vārdu *urķis*, sal., *urkņāt* “wühlen” ‘rakņāt’. Mūsdienu mēslu dakšām ir dzelzs zari un koka kāts, to sena priekštece ir no cieta koka izdrāzta viengabala divzaru dakša, uz kuras zaru galiem uzmauktas dzelzs smailes (475. att.). Tās zari, mēslus kraujot, nemaz tik viegli nelūst. Vissenākā mēslu dakša (476. att.) bija bez dzelzs, *koka dakša* “Holzforke”, Augšzemē — *kūka dakša*. Par to stāsta no Subates. Dakšas kāta galā piestiprināts neliels apaļš rokturis, bet dabiskie zaru gali nosmailināti, tos nedaudz apdedzinot ugunī. Tā Odisejs reiz esot apdedzinājis ugunī bultas

474. att.

galu, lai izdurtu Ciklopam aci. Mēs atskatāmies aizvēsturē, kad cilvēks izlīdzējās tikai ar koku un uguni. Seno dzīvesveidu vēl šodien piekopj latvieši.

Bez lielās mēslu dakšas latvietis lieto arī mazāku divzaru (šodien no dzelzs) dakšu mēslu izkliešanai uz tīruma. Viduskurzemē to, tāpat kā labības kūlīšu dakšu, sauc par *dakšīņu*. Tādējādi izskaidrojams otrs tās nosaukums *ārdīkls* no vārda *ārdīt* "reffeln". Trešais nosaukums ir *kuķis*, lietuviešu *kukis*, kas atgādina nupat minēto *kūka dakšu*. Subatē vēl tagad sastopama šīs mazās mēslu dakšas senākais veids, kuras dabiskie zari nosmailināti mums jau pazīstamā veidā, galus apdedzinot ugunī (477. att.).

475. att.

476. att.

477. att.

Pirmatnējākais un visprimitīvākais darbarīks mēslu ārdīšanai Baltijas zemēs pirms koka un dzelzs dakšām, bijušas sievietes rokas. Kad es pagājušā gadsimta 40. gados kā students vasaras brīvlaikā jūnijā atgriezos no Tērbatas savā dzimtenē Kurzemē, vienmēr redzēju salīkušas igauņu sievietes, kas ar saviem desmit pirkstiem smalcināja un svaidīja uz lauka mēslus. Latvietes šo periodu bija jau pārdzīvojušas. Tomēr es reiz redzēju, ka mans kučieris, stādot dārzā sīpolus, ņēma zirga mēslus no ķerras ar rokām un aplika tos ap stādiem. Kad es viņam piedāvāju lāpstīņu, viņš man atbildēja: *Tie jau ir tīri sūdi*. Šādos izteikumos nomanāma tautas attieksme pret darbu ar mēsliem.

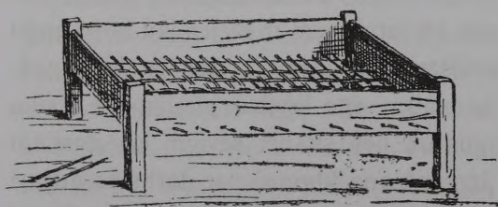
2. KULŠANAS RĪKI

1) Graudu izmīdīšana ar zirgu

Tvaika kuļmašīnas, tāpat kā ar zirgiem darbināmās ģēpeles, pieder pie mūsdienu dzelzs laikmeta, kas, protams, arī latviešiem ir sācijas jau kopš gadu desmitiem. Dobeles apvidū, izņemot pavisam sīkas saimniecības, jau kopš gadsimta sākuma reti kur kuļ citādi kā ar tvaiku. Pēc labības plaujas šie tvaika briesmoņi uz lauku ceļiem biedē zirgus un liek skanēt saviem griezīgajiem svilpieniem tuvu un tālu. Kuļmašīnu iznomāšana kļuvusi par darbības nozari latviešiem, un dažiem uzņēmīgiem vīriem pieder pat vairākas mašīnas. Senās kulšanas metodes pastāv vairs tikai tādos nomaļos mežu apvidos, kur nav ceļu.

Ielūkosimies iepriekšējā gadsimta otrajā ceturksnī, kad es kā zēns labprāt sekoju un dzīvoju līdzīgi visiem lauku ļaužu darbiem. Kulšana toreiz notika tieši tā, kā to pirms 200 gadiem īsumā aprakstījis Rēehūzens sava “Manudictio” beigās. Agrā rītā, ilgi pirms saullēkta, nekulto labību pārnesa no šķūņa uz apsildāmo riju un izklāja uz bīdāmiem balķiem *ārdiem*, kurus pēc vajadzības varēja viegli sastumt tuvāk vai attālināt (*ārdīt* = izplest citu no cita). Rijas uzbūve aprakstīta iepriekš (I. daļa, 98./98. lpp. un turpm. lpp.). Rijā uzsērsto labību žāvē divas dienas un nakti. Uguni krāsni uztur un visu žāvēšanas norisi vada muižas iecelts rijas kurinātājs *rijkuris* (arī pārveidojies *r* par *l* — *rijkulis* jeb *rijenieks* Koknesē). Zemnieku sētās krāsni parasti kurināja pats saimnieks. Vakaram iestājoties, sākās kulšana. Apmēram trešdaļu izžāvētās labības noklāja uz piedarba līdz trīs pēdām biežā kārtā, ko sauca par *metienu* (no vārda *mest* “werfen” ‘likt’, “legen”) jeb *klājienu* (no vārda *klāt* “ausbreiten”). Graudus no vārpām izmīdīja zirgs, ko kāds vīrs vai zēns, stāvēdams klājiena vidū, dzina riņķī tik ilgi, kamēr labība bija nomīdīta pavisam zemu un bija skaidrs, ka vārpas ir tukšas. Zirgu skaits bija atkarīgs no saimniecības lieluma. Mana tēva mācītājmuižā bija seši zirgi, zemnieku sētās — mazākais, četri. Zirgus sasaistīja kopā pa pāriem.

Pa kreisi ejošais zirgs vilka blakus pa labi ejošo zirgu vienmēr nedaudz uz savu pusi. Nākamais zirgu pāris bija piesiets apaušu pavadā pie pirmā pāra īsi uzstietām astēm. Kamēr zirgi nomīdīja klājienu, pārējie ļaudis sēdēja piedarbā kaktā pie krāsns, sildījās un tērējās. Kad zirgi bija savu darbu paveikuši, tos atpūtināja ārā vējā un sniegā. Zemu nomīdītam klājenam *mīdeklis* (no vārda *mīt* “treten”, bieži lieto *mīdīt*) ar trijzaru koka dakšām (sk. 473. att.) noņem virsējo rupjo salmu kārtu, atstājot uz klona vienīgi sīkumus — graudus un pelavas. Citviet salmu noņemšanai trijzaru dakšu vietā izmantoja īskāta grābekli ar īpaši gariem un retiem zariem. Piedarbā netālu no durvīm uz četrām kājām stāvēja lielai gultai līdzīgs rets siets (478. att.) — *restes* (dsk.), *režģis*, *rekšis* (lietuviešu *rezģis* ‘pinums’), *režģu siets*, *reži* (dsk.), *kratamais siets* jeb *kists* (aizguvums). Parasti divas sievas vai meitenes ar rokām vai divu kociņu palīdzību sietu kratīja (*režgot*, *režgēt*), lai cauri režģa pinumam izbirtu salmos vēl

478. att.

paslēpušies graudi. Nošķirtos salmus pāri sliekšnim izmeta nojumē, kur citi darbinieki tos saņēma un vai nu tūlīt uzbāza ēkas augšā, vai sakrāva uz ragavām un aizvilka uz kaudzi vai šķūni. Gribu piebilst, ka Jaunaucē darba ragavām toreiz nebija

tādu platu *drēgu* (aizguvums), kādi ir Dobelē, tādēļ divas ragavas (*ragus*) salika blakus, sasēja kopā un no rīta vezumu aizvilka ar diviem zirgiem. Ja uz ragavām būtu uzlikti drēgi, pilnīgi pietiktu ar vienu zirgu.

Piedarbā palikušo pelavu un graudu kārtu (*kulsmu*) sašķūrē piedarba kaktos. Atkarībā no vietējām ieražām te izmantoja dažādus rīkus. Tās bija īpašas pieczaru dakšas. Ja mežā izdevās atrast piemērotu zarotu koku šādām dakšām, četrus no tiem zariem apdarināja vienādā garumā, bet piektais zars (līdzīgi rokas iksķim) pacēlās tiem iepretim (479. att.). Tā kā koks ar tādu zarojumu dabā ir reti sastopams, attapīgais cilvēks izlidzējās citādi. Koku ar divu zaru žuburu ņēma par kātu un žuburu ielaida izturīgā siekstā (līdzīgi kā grābekļa kātam). Siekstā iestiprināja diezgan tuvu citu citam 5–8 ieapaļus vai plakani izdrāztus zarus. Siekstas virspusē, lai atturētu graudu slidēšanu pāri trizuliem, svērtēniski pret zariem un kātu iedzina vai nu vienu pulķu rindu, vai arī tikai divus savā starpā ar listi savienotus pulķus (480. un 481. att.). Pēdējo rīku Talsu apkārtnē sauc par *krizuliem*, pie Džūkstes — *trizuliem*, kaut arī tiem nav tikai trīs zaru. Nosaukums laikam aizgūts no trijzaru siena dakšām.

479. att.

480. att.

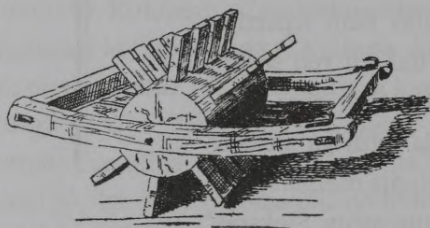

481. att.

Kad nobeigta pirmā klājiena kulšana, rijā nogāž izžāvētos labības kūlīšus no nākamiem trim ārdiem un velk piedarbā, kur tos jau mums zināmā veidā klāj jaunā metienā un atsāk kulšanu. Pēc tam kuļ trešo, t. i., pēdējo, klājienu. Darbs ilga gandrīz līdz pusnaktij. Pirms rīta gaismas pēc dažu stundu naktsmiera ļaudis cēlās augšā un no šķūņa rijā sanesa jaunus labības kūļus. Tie kūlēji, kas tikai vakarā bija ieradušies muižā klausās, brauca uz savām zemnieku sētām, bet dienas kalpi, dienai sākoties, sāka attīrīt graudus no pelavām. Pirms par to runājam, ir jāapraksta vēl citas kulšanas metodes.

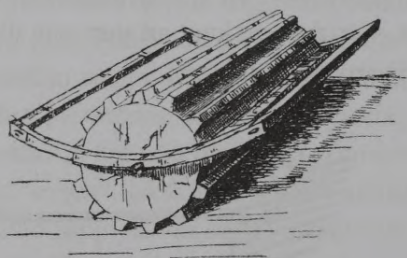
2) Rullis labības kulšanai

Kopš pagājušā gadsimta četrdesmitajiem gadiem kulšanai sāka lietot ar zirgu vilktu rulli, kas aizstāja mīdītāju zirgu kājas. Te tā paša darba veikšanai bija nepieciešams mazāks zirgu skaits, un arī pats darbs veicās ātrāk (482. att.). Rullis bija pagatavots no vismaz vienas pēdas resna smaga koka stumbra, caur kuru izlaistas dažas collas resnas un apmēram pēdu garas tapas. Latviski to sauca vienkārši par *rulli* (aizgūts no “Rolle”) jeb *bluķi* “Block”, “Klotz”, dažās vietās to sauc par *klona kūleni* (sal. no vārda kult “schlagen”), *ragaini ar*

482. att.

tapām “Gehörnter mit Zapfen”. Izturīgās tapas paveica zirga kāju darbu. Sava amata pildīšanas pirmajos gados es redzēju, kā divi šādi vienjūga rulli riņķo pa biezo labības kārtu. Dažkārt rullim ar tapām sekoja otrs — rievainais — rullis, kam tapu vietā piestiprinātas garas izturīgas latas. Šo rīku sauc par *rantano rulli*.

483. att.

Kauņas guberņas Raseiņu apriņķī tagad gan vairs reti kur lieto rulli, ko sauc par *popku* (483. att.). Tas ir no smaga koka (parasti papeles), apm. 4 pēdas garš un 53 cm resns. Latas — 8 cm augstas un tikpat platas — izcirstas no bērza vai oša koka. Knoha jaunkundze norāda, ka rulla ietvara garenie koki ir 115 cm gari, bet likie sānkoki — 97 cm.

Latvieši kulšanu ar šādiem rulliņiem iemācījās no vācu muižkungiem iepriekšējā gadsimta 40. gados, kad klaušas bija jau atceltas un kad muižās sāka strādāt kalpi.

3) Sprigulis

Skaidrs, ka kulšana ar rulliņiem ir jaunāka par kulšanu ar zirgiem, tomēr paliek jautājums, vai sprigulis ir sens latviešu darbarīks vai arī tas ienācis no rietumiem līdz ar vācu kundzības sākumu Baltijas zemēs. Daudzās vietās Vācijā pirms kāda laika un dažviet līdz pat šodienai kulšana ar spriguli ir parasta un plaši izplatīta. Ar to pietiek, lai izkultu ražu no zemes platībām, kas lielākoties ir mazākas par muižām un zemnieku sētām Baltijas zemēs. Manā jaunībā

Viduskurzemē spriguli lietoja, lai iegūtu nesalauzītus garkūļu salmus jumtiem, jo lubiņas un šķindeļi tolaik vēl nebija ieviesušies.

Šim apsvērumam, ka sprigulis būtu aizgūts no vāciešiem, runā preti rīka latviskais nosaukums *sprigulis* (Neretā *rocnieks* no vārda *roka* "Hand"), lietuviešu *spragilas*, kas norāda uz izcelsmi latviešu zemē. Darbības vārda celms ir *sprāg-*, lietuviešu *sprokti* "bersten", "platzen", "sprēgāt", "plīst"; tas norāda uz kulšanas rīku, kas liek graudiem izsprāgt, "izlēkt" no vārpām. Arī krievs lieto spriguli un to sauc par *молотило* no *молотить*. Tādēļ man šķiet, ka nebūtu pareizi pieņemt, ka spriguli te būtu ievēduši vācieši. To šeit varēja lietot jau kopš seniem laikiem. Uz to norāda arī tas, ka latvietis Oriona zvaigznāju sauc par *Kūlējiem* "Drescher", redzēdams kūlējus ar spriguliem. Latvieša fantāzija saskatījusi abās spožo zvaigžņu rindās pa trīs kalpiem, kas, stāvēt piedarbā cits citam pretim un uz priekšu un atpakaļ kustoties, kuļ labību. Septītā zvaigzne tautas acīs ir darba uzraugs *vagāris*. Šāda iztēle varēja rasties tikai klausu laikos, kad zemnieki kūlušī vācu kungiem, jo zemnieku saimniecībās nekad nav bijuši seši kalpi vīrieši. Es gan uzskatu, ka tas jau ir pastāvējis gadsimtiem ilgi.¹

Kā stāsta Riekstiņš, kuršu Augšzemē strādīgākie un veiklākie laudis labprāt deva priekšroku rudzu kulšanai ar spriguli, turklāt ne tikai tādēļ, lai iegūtu garkūļu salmus. Par to es pārliecinājos 1863. gadā Lubānā, Piebalgā un gandrīz visur citur uz ziemeļiem no Daugavas. Arī lietuvieši ļoti labprāt kuļ ar spriguliem. No tā es secinu, ka tas ir sens nacionāls darbarīks.

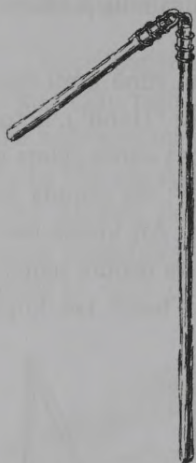
Sprigulim (484. att.) ir apm. 6 pēdas garš kāts un 1 pēdu gara *vāle*, *vāls*, *bauze*, *sprigula galva*, arī *vangale* (sal. 443. lpp.) un *mentne*. Tautasdziesmā teikts, ka vāle ir no ozolkoka.

Lai vāli iesietu kāta galā, vislabprātāk lietoja zuša ādu (*zuš(a) aukli*), kas ir ļoti izturīga un kalpoja vairākus gadus. Viduskurzemē, kur nav zušu, šim nolūkam lietoja stipru, balti noģērētu ādas auklu, ar ko savelk sakas. Izmantoja arī linu vai kaņepāju auklas, bet tās ātri nolietojās. Tautas mutē lietojamais *sprigula mazgs* norāda uz dažādiem mezglu veidiem, ko lieto latvietis, kā arī uz īpašo dubultmezglu, kas neļāva vālei noslīdēt.

484. att.

¹ Viduskurzemē klausu laikos pastāvēja paraža, ka vīram, kas bija savu dienu muižā nostrādājis kuļot, atgriežoties no muižas mājās, bija savs sprigulis jāatstāj nākamajā zemnieku sētā, kam jāpilda šis pienākums, par zīmi, ka nākamajā dienā vienam kūlējam ar spriguli jāierodas muižas darbā.

485. att.

Knoha jaunkundze no Lietuvas stāsta, ka tur spriguliem kāta un vāles galos esot cilpas, pa kurām tos ar virvi sasienot kopā. Tikpat labi ap kāta un vāles galu apliek kārkla vai oša vicu un īpaši nosien (485. att.). Siksnū, kas savieno kātu ar vāli, lietuviešu valoda sauc *tarpininkas*, sal. latviešu *starpā*, “dazwischen”, un *pasaitas*, sal. latviešu *siet* “binden”. Tieši no turienes ziņo par sprigula vāli, kas ir saplacināta un īsāka un ko sauc *būžē* (ne tikai runga, bet arī lode).

Tautas mīkla par spriguli skan šādi:

Dancoja, dancoja, pakārās. Pēc pabeigta darba spriguli mēdza pakārt uz vadža piedarba sienā.

Graudu izsišanai no vārpām lietoja arī vienkāršu rungu *bozi*. Šāda kulšanas metode laikam ir bijusi visenākā, tomēr atsevišķos gadījumos sastopama pat līdz mūsdienām. Vēl pirms desmit gadiem Dobeles apkārtnē tā vietā, lai ņemtu rulli vai spriguli, zirņus kūla ar žoga kārtīm, t. i., likiem egļu zariem, *vabām*.

Rūjienā, netālu no igauņu robežām, ar vārdu *rabāt* (aizguvums no igauņu valodas, sal. *rabama* ‘dauzīt’) apzīmē graudu izsišanu no kūla vai nu turpat uz lauka, vai piedarbā, un to, ka pašu kūli sit pret kaut ko, lai vispirms izbirtu gatavākie graudi. Šo paņēmieni tagad uzskata par novecojušu.

4) Graudu siets un labības vētišana

Esam nonākuši pie graudu attīrīšanas no pelavām. Pirms pusgadsimta vētījamās mašīnas pie mums vēl nepazīna. Ļaudis neprata radīt vēju un ar vienkārša mehānisma palīdzību iekustināt sietus. Ja bija mierīgs laiks, graudi kopā ar pelavām stāvēja kaudzē un gaidīja, līdz sāks pūst vējš. Vējainā laikā graudu nošķiršanai no pelavām lietoja sietus (*kretulis* no vārda *kratīt*, “schütteln”, “fallen”, faktitivs no vārda *krist* “fallen”, *sarve, sarvis, šarvis* [sal. igauņu *sari*], *čaučis*). Tie parasti bija trīs dažāda lieluma. Lielākais — iegarens, ap 5 pēdas garš, ar 6 collas augstu malu (ietvaru) un retu lazdaļu sloksnīšu pinumu. Otrs, nedaudz mazāks siets, bija ar ciešāku pinumu. Trešais — vismazākais — ar vēl ciešāku pinumu no vēl smalkākām sloksnītēm.¹

¹ 1896. g. Latviešu etnogrāfiskās izstādes kataloga 100. lpp. biežākais rijas siets tiek saukts par *vēķi*. Tas ir interesants vārds, kas, protams, atvasināts no vārda *vētīt* “windigen”, tāpat veja instruments. Palatālā skaņa *k* nav vārda saknē, bet ir cēlusies no *tj*, tāpat kā palatālais *g* no *dj* vārdā *soģis* “Richter” (no vārda *sodīt* “strafen”).

Lielākā iegarenā sieta ietvars kā latviešiem, tā lietuviešiem ir no krijas, kuras gali saliekti kopā, kā tas aprakstīts iepriekš (363. lpp. un turpm. lpp.). Mazāko sietu malu taisīja no 8 vai vairāk pēdu garas, smalki plēstas priedes sloksnes (sk. 359. lpp.). Sietam krijas augšmalā četrās vietās izurba caurumus (katrā garajā malā pa diviem), kuros ievērt virvi, lai to pakārtu šķērskokā, kas balstījās uz divām sijām.

Dažkārt virves galā ir koka kāsis, uz kura uzkar kretuļa valgus (486. att.). Kretulim katrā ziņā jākarājas piederba vārtu priekšā. Sieta malā var būt arī tikai trīs caurumi (pa vienam katrā garajā malā un viens priekšējā galā). No šādi piekārtā sieta tur sakrājušās pelavas var viegli izmest uz zemes.

Ar piederba trīs vārtiem pilnīgi pietiek, lai izmantotu vēju, vienalga no kuras puses tas pūš. Labību vēta (to sauc *kretuļot* no vārda *kretulis*; *rekšēt*, bieži lietots *rekšelēt*, *rekšelēt*; *sarvēt*, *sarvot*) divi vīri. Viens ar apses koka *liekšu*, *liekšķeri* (487. att.) saber graudus ar pelavām sietā, otrs, pakāpies uz apgāztas pūra kastes (sk. 486. att.), šūpo sietu šurpu turpu. Kad visi graudi izbīruši cauri kretulim un sietā palikušas pelavas, sijātājs to pasit sāņus un aizsviež tālāk piederbā pie pārējām pelavām, kuras vējš tur jau aizpūtis. Pelavas, kas nokļūst uz visu laiku augošās tīru graudu kaudzes, ik pa laikam noslauka ar bērzu zaru slotiņu. Graudus, ja vajadzīgs, pēc pirmās vētišanas vēl kretuļo smalkākajos sietos, tad no smagajiem graudiem nošķir arī vēja mazliet tālāk nestos vieglākos un sīkākos graudus.

486. att.

No kādas piezīmes Neselmaņa vārdnīcā, kur vārds *wėtyti* ir tulkots kā “kaut ko šūpo; mest gaisā labību, lai vējš atdalītu pelavas no graudiem”, es nonācu pie secinājuma, ka lietuvieši pazinusi vēl kādu ļoti vienkāršu un primitīvu paņēmienu (bez sieta), kas varētu būt pats senākais graudu vētišanas veids; *wėjas* ir atvasināts no *wėtra* “Wind”, “Sturm”, tāpat kā latviešu *vētīt* no *vējš*. Šķiet, ka Neselmanis nav ievērojis vārda *wėtyti* sākotnējo nozīmi. Lietuvietim *wetyklė* ir labības liekšķere, jo tieši tā ir kalpojusi graudu nošķiršanai no pelavām.

487. att.

Šodien, kad tvaika kuļmašina graudus ne vien izkuļ, bet arī attīra, senie rijas sieti un importētās vētišanas mašīnas noliktas malā. Ja vēlas īpaši tīru un no sīkākiem graudiem nošķirtu labību, piem., sēklu sēšanai, vīrs piedarbā apsēžas uz maza soliņa un ar īskāta liekšķerīti, *liekšīņu* (deminutīvā), *visku*, *višku* ar izveicīgu vēzienu met graudus slaidā lokā pāri piedarbam (*mētāt* bieži lietots no vārda *mest* “werfen”; *viškāt*, sal. igauņu *wiskama*, *mest*); tā kā graudi ir daudz smagāki, tie aizskrien vistālāk.

Raksturojot sen zudušos laikus, gribu pieminēt vēl kādu zēna gados redzētu darbarīku *skrēdu* (no vārda *skriet* “laufen”). Domāju, ka šo rīku nelietoja zemnieku sētās, bet tikai muižās. Tas bija apm. 2 pēdas plats drāšu siets ar plānu dēļu malu. Sietu slīpi lika uz divām kustīgām kājām, kā to dara, sijājot dārza zemi. Sieta augšgalā bija četrstūru kaste ar vaļēju aizmuguri, lai iebērtu graudus. Kastes priekšpusē bija šaura sprauga, ko varēja atvērt un aizvērt ar aizbīdni. Caur šo spraugu graudi bira sietā: sīkākie izkrita cauri, rupjākie vēlās pa sietu uz leju. Tā bez īpašas šķirošanas ieguva vērtīgu sēklas labību. Šo darbu veica piedarbā pirms labības mērīšanas ar pūru un nogādāšanas klētī.

PIELIKUMS

Labības mēri

Mums jau iepriekš ir bijis iemesls aprakstīt tvertņu un trauku nosaukumus, to izgatavošanu, dažās vietās pieminot arī labības mērus. Ievērojot latviešu zemnieku pieķersanos zemkopībai, šajā vietā, šķiet, jāapkopo, kādā veidā un ar kādiem mēriem latvietis mērijis savu labību.

Sāksim ar tagadni; lai pamazām atkāptos arvien tālākā senatnē, apskatāms tagadējais, jau kopš gadu desmitiem parasti lietojamais labības mērs *jaunais pūrs* (“das neue Lof”) jeb, vienkārši sakot, *mērs* (“Mass”), kurā ietilpst 20 garnicas. Tas nekādi neatbilst krievu zemē lietotajam “četrverta mēram”, kurā ietilpst 64 garnicas. Krievu četrverks (= $\frac{1}{8}$ četrverts) ir 8 garnicas.

Līdz pat mūsu gadsimta vidum un arī vēl vēlāk baltiešu galvenais graudu mērs bija pūrs (= 68,87 litri); sal. lejasvācu *lôp*, *lopen*, koka trauks, mazais pūrs, graudu, sāls, sviesta u. c. mērīšanai, zviedru *lop*). Ap 1300. gadu baltu zemē lietošanā parādās lejasvācu *lob*, tas, piem., minēts “Vidzemes dokumentu krājuma” (LUB, Bunge) 603. dokumentā. Šis vācu vārds nekādi nav ienācis latviešu valodā, nerunājot nemaz par tā iesakņošanos; tātad jau pirms 700 gadiem, pirms vāciešu ienākšanas, latvietim ir bijis savs nosaukums labības mēram, kas varēja būt bijis apmēram pūra lielumā. Visticamāk, ka tas bijis pūrs, kam, kā jau iepriekš minēts (21. lpp. un turpm. lpp.), radniecīgu nosaukumu nav bijis ne lietuviešu,

ne igauņu valodā, vienīgi krievu *нуба* 'labības mērs'. Latvietis šo vārdu kopš seniem laikiem attiecinājis arī uz lādi sievietes pūram, kā arī uz līgavai līdzī dodamo audumu un apģērba gabalu kopumu.

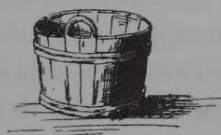
Viens vārds no somu valodu saimes ir sastopams latviešu novados, un tas ir (igauņu un lībiešu) *vakā, vakk* 'labības mērs no koka', "Lof", "Scheffel", latviešu *vaka*. Latviešu valodā šis vārds mainījis savu nozīmi, tas nav vairs labības mērs, bet (Stenders) muižastiesa — zemnieka nodeva kungiem, sākumā labības nodošana, vēlāk līdztekus graudiem tajā skaitīja arī visas citas lauksaimniecības nodevas un darbus, ko ierakstīja nodevu grāmatā, *vakas grāmatā*, provinc. "Wackenbuch". Līdz ar klaušu atcelšanu visa šī kārtība, kā arī pats vārds pie mums ir aizmirsti. Palikusi tikai nodeva baznīcai, *goba* (= Gabe, ziedojums), *beri* jeb *beres* (dsk.) no vārda *bērt*, "Schüttung", *tiesa* "recht", "Gebühr", provinc. 'taisnīgums, kas ir jāpilda'.

Cik īsti liels ir bijis latviešu *pūrs* kā labības mērs pirms vācu laikiem, grūti noteikt. Tā lielums ne visur un vienmēr bijis vienāds, ļoti iespējams, ka diezgan svārstīgs. Senos laikos pār mēriem un svariem nebija nekādas tiesiskas kontroles. Senais latviešu *pūrs* sākotnēji bija liepas kriju (*biezi lūki* jeb *krija*) kaste ar vai bez vāka, kas vācu kultūras ietekmē pielīdzināms vācu pūra izmēram. Ievērojot iekšā beramo svaru, to sāka taisīt no koka. Vācu kundzības sākumā pūra tilpums atbilda 18 collām kubā (sk. iepr. 188. lpp.). Pūru iedalīja divējādi: no vienas puses, ceturtdaļās (un astotdaļās), no otras puses, trešdaļās, sestdaļās un divpadsmitdaļās.

Latvietis ceturtdaļu pūra sauca par *sieku* jeb arī par *lielo sieku*. Sīkzemnieki Viduskurzemē lietoja labības mēru, kāds redzams 488. attēlā. Mazo rokturi izdrāza no garas tievas nūjas, izkarsēja, salieca un piestiprināja pie diviem blakus esošiem trauka dēļiņiem. Parasti gan siekiem šāda roktura nav. Kad mucinieka amats un trauki no dēļiņiem bija samērā maz izplatīti, labības mēru izlieca no šķelta dēļa, un to sauca par *liecini* no vārda *liekt* (sk. iepr. 359. att.).

Latviešu vārdam *sieks* atbilst lietuviešu *saikas*, sal. *seikiu, seikėti* 'mērīt' "Getreide mit dem Scheffel", 'labība ar pūru', "Flüssigkeit mit dem Mass", 'šķidrums ar mēru'. Latviešu valodā vārds *sieks* ir sporādisks, un no lielās kaumiņu lietuviešu valodas nav nekas radniecīgs pārņemts. Vārds *sieks* apzīmē kā pašu trauku, tā arī tajā iebērto satura daudzumu.

Man šķiet, ka pūra dalījumi trešdaļā, sestdaļā un divpadsmitdaļā ir senāki par ceturtdaļu, un tam pamatā ir vairāki apsvērumi. Iepriekš (188. lpp.) tika minēts, ka 13. gadsimta sākumā zemnieku nodeva baznīcai bija viens pūrs labības no arkla (*uncus*). Zinot laika zemkopības nelielos apmērus, var pieņemt, ka zemnieks iztika ar vienu arklu. Šādu zemnieku vēlāk nosauc par

488. att.

“Ganzhäker” (Stenders min *arklis* un *arklinieks*), bet bija arī mazāki “Halbhäker” (Stenders: *pusarklis*, *pušelnieks*), “Viertelhäker” (Stenders: *cetortnieks*) un varēja būt pat *puscetortnieks*. No šiem nosaukumiem kļūst skaidrs, ka tie attiecās ne vien uz pašu arklu, bet arī uz to zemes daudzumu, ko varēja apstrādāt ar vienu arklu. Līdzīgi pie mums runā par pūru ne tikai kā par labības mēru, bet ar pūrvietu apzīmē zemes platību, ko apsēj ar vienu pūru rudzu.

Jāņem vērā, ka nodeva baznīcai jau no paša sākuma nesastāvēja no viena pūra kādas labības, bet gan no trešdaļas pūra rudzu, $\frac{1}{3}$ miežu, $\frac{1}{3}$ auzu. Tās bija arklinieka nodevas. Pusarklinieka nodeva bija sestdaļa pūra no katras labības, kas kopā bija puse pūra; cetortnieks nodeva divpadsmito daļu pūra katras labības, tātad kopā ceturtdaļu pūra.

No šiem vēsturiskajiem faktiem kļūst saprotama pūra dališana $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{6}$ un $\frac{1}{12}$ daļās. Vidzemē (Gulbenē) pūra trešdaļai bija atsevišķs mērs — saukts *trešetnieks* (sal. *trīs*, *trešais*). Stenders un Lange par trešdaļu pūra uzskata *sieku*, jo tas saskan ar visu Baltijas vāciešu mēra vienību — sākotnēji libiešu un igauņu “Külmet”, no vārda *kuolm* ‘trīs’, kaut arī Gūtceits un A. Felta kundze gribētu iebilst pret šādu etimoloģisku skaidrojumu. Man šķiet, ka vēsturiskais skaidrojums par vienu pūru labības no arkla baznīcai ir noteicošāks. Tā kā nodevas mainījās līdz ar tīrumu lielumu, mainījās arī “Külmet” lielums, un ar to, tāpat kā ar vārdu *sieks*, apzīmēja gan $\frac{1}{3}$, gan $\frac{1}{6}$ un beidzot arī $\frac{1}{4}$ pūra. Par iepriekš teiktā pareizību liecina arī pārliecinošs fakts, ka daļa zemnieku saimniecību līdz pat šodienai mācītājam nodod graudus baznīcas tiesai: $\frac{1}{3} = \frac{2}{6}$ pūra = $7\frac{1}{9}$ garnīcas, cita daļa $\frac{1}{6}$ pūra = $3\frac{5}{9}$ garnīcas un trešā daļa $\frac{1}{12}$ pūra = $1\frac{7}{9}$ garnīcas no katras labības. Tas tomēr nenozīmē, ka mūsu tagadējām zemnieku sētām ir tikpat zemes kā agrākajiem arkliniekiem, pusarkliniekiem vai cetortniekiem. Laika gaitā, apgūstot neapstrādāto zemi, zemnieku sētu zemes platības ir ārkārtīgi pieaugušas, bet baznīcas nodevas 700 gadu laikā tomēr nav palielinātas. Pūra sesto daļu latvietis sauc *mazais sieks* “das kleine Seek” jeb *sieciņš*, jeb — Gulbenē — *sestets* (sal. *seši*, *sestais*).

Mērs pūra $\frac{1}{12}$ daļai bija *dvālekts*, sal. lietuviešu *dwylīka*, *dwylīktas* ‘divpadsmitais’. Tas kādreiz bijis koka (vai krijas) mērs, bet man nav gadījies tādu vairs redzēt. (Liepājā vēl pirms dažiem gadu desmitiem bijis mērs ar tādu pašu nosaukumu, veidots no dēļiem, ar dzelzs stīpu apjozts, un to lietojuši, tirgū pārdodot kartupeļus, ābolus u. c. Šis mērtrauks augšdaļā bija plataks nekā apakšdaļā un ar ieliekamu dibenu pārdalīts uz pusēm, kur apakšējā — šaurākā un seklākā — daļa tilpuma ziņā bija puse no augšējās.) Visus šos dažādos mērus vairs netaisa, jo tie neatbilst oficiāli lietojamam *mēram* (= 20 garnīcām).

Atsevišķos apvidos gan lietotie mēri, gan to nosaukumi bijuši ļoti dažādi. No Kabiles ziņo, ka tur *pūrs* dalās 4 siekos jeb 8 *diždvēlekšos*, t. i., 8 lielās $\frac{1}{12}$ daļās,

kas nav nekādas $\frac{8}{12}$, bet gan $\frac{8}{8}$. Vajadzētu arī mazākam mēram $\frac{1}{10}$ daļai no pūra parādīties, ko sauc *mazdvālekts*, kas tomēr bija vienmēr lielāks par īsto $\frac{1}{12}$ daļu pūra. Vārda *dvālekts* senā nozīme ir no tautas apziņas pamazām izzudusi.

Pašos pirmsākumos latvietis droši vien nav savu labību ne mērijis, ne citādi kā uzskaitījis. Tagad visi šie labības mēri izzūd aizvien ātrāk — ja ne no dzīves, tad no oficiālās lietošanas gan.

3. RĪKI LINU APSTRĀDEI

Tīrums tika izmantots ne vien pārtikas, bet arī apģērba auduma sagādei. Mēs runāsim par linkopību, kaņepju audzēšanu šoreiz atstāsim pie malas. Par seno piestu, lai saspaidītu kaņepju sēklas un iegūtu kaņepju eļļu, ko latvieši vēl šodien lieto sviesta vietā, esam rakstījuši jau iepriekš (45. lpp. un turpm. lpp.), bet kaņepju šķiedru apstrādāšana ir visumā līdzīga linu šķiedru apstrādāšanai. Zemieks Vidzemes dienvidu daļā ("Lettland"), Bauskas apkārtnē un uz austrumiem līdz baltkrieviem un tālāk sēj linus, bet eksportam (cauri Rīgai un Pērnavai) — arī linsēklas. Viduskurzemē un Rietumkurzemē linus sēj tikai savām vajadzībām, tirgum — gandrīz nemaz. Saprātīgs saimnieks baidās no plašas linkopības, jo tā prasa daudz izturības no lauka. Senos laikos, kad tikai sāka apsaimniekot lielas zemes platības, linu audzēšana nebija kaitīga, dažkārt pat noderīga. Raksturīgi, ka saimnieks pie Daugavas cenšas labi nogatavināt linsēklas, jo tās ienes labu naudu, toties vēlū novākta šķiedra nav tik smalka un stipra kā tajos apvidos, kur linus noplūc pirms sēklu nogatavošanās un sēklu pērk.

To, cik ļoti latvietis mīl linus, mēs redzam no daudzajām tautas mīklām, piem.:

Tievs, garš, apaļu galvu, cilvēkam par mok'(u), zaglim par bēdām.

Šmuidrs, garš ozoliņš, zelta poga galiņā.

Maza, maza muižiņa, pilna sarkanu kundziņu.

Kādā tautasdziesmā ar humoru attēlotas sāpes un ciešanas, kas ir jāiztur lina stādam:

Nevienam tāds mūžiņš.

Kāds mūžiņš liniņam!

Plūc matiņus, cērt galviņu,

Vēl iemērc ūdenī,

Vēl kauliņus salauzīj'

Triju koku starpiņei.

Niemand hat ein Leben,

Niemand hat ein Leben,

Man rauft ihm die Haare, man haut ihm
den Kopf ab,

Danach senkt man ihn ins Wasser,

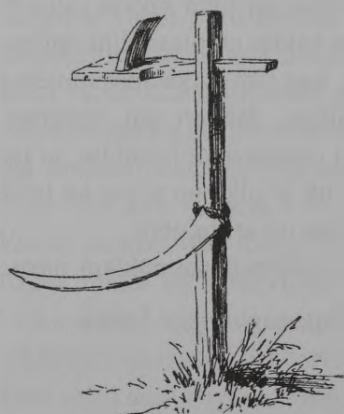
Endlich zerbricht man ihm die Knochen

Zwischen drei Hölzern.

(A. B. 4072)

Šī dziesmiņa rosina iepazīties ar darbu, kā tiek iegūta linu šķiedra, un darbarīkiem, ko izmantoja latvieši.

Pēc tam kad *lini*, lietuviešu *linai* (dsk.), ir noplūkti, *kūliši* jeb *saujas* (dsk.), t. i., pilna sauja, sasieti un vienuviet savākti, lai iegūtu sēklas, tiem ir jānocērt galviņas, *kukuri*, *gaugali*, t. i., *galvgali* no vārda *galva* “Kopf” un *gals* “Ende”. Pogaļas nocērt uz izkopts asmeņa (saukts arī *zobīns* “Säbel”) (489. att.), kas mazliet ieslīpā stāvoklī piesieta pie apm. 150 cm gara, zemē iedzīta mieta. Tā kā visi linu stieбри nav vienāda garuma, kūlī vai sauajā paliek daļa nenocirstu pogaļu. Bez vajadzības nav nepieciešams saīsināt tik daudz stiebru par dažām collām. Tādēļ jaunākos laikos lieto dzelzs, senāk koka ķemmi, *sukas* (dsk.), *raustavu* no vārda *raut*, ar diezgan gariem zobiem, kas piestiprināta iepriekš pieminētajam mietam augstāk par izkopts asmeni. Šī ķemme izvelk uz āru vēl palikušās pogaļas, lai arī tās varētu nocirst. Ir diva veida ķemmes: vai nu tā ir ar plakaniem, ciešiem, nosmailinātiem zobiem, kas slīpi izslien no liekšķerei līdzīga koka gabala, kura viens gals veido kātu, kas izlaists cauri mietam (489. att.), vai arī tās zobi ir izdrāzti limeniski lāpstveida, 35 cm gara galdiņa

489. att.

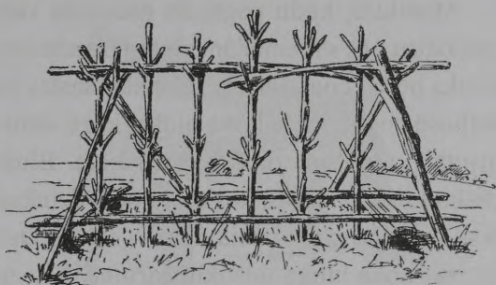
(dēļa) galā (490. att.). Pirmajā gadījumā linu kūlīti izvelk cauri ķemmes zobiem limeniski, otrajā — no augšas uz leju. Kurzēmē koka ķemmes lieto vēl šodien; dzelzs ķemmi 1863. gadā redzēju Dikļos.

Lai linsēklas pilnīgi ienāktos, nopogaļātās linu galviņas lika *zārdā*, *zeģenē* u. c. (I daļa, 106./107. lpp.). Turpat zemē iedzina 4–6 pēdu garus mietus, pie kuriem ar klūgām piesēja šķērskārtis. Kārtu kārtām liek linu sēklu pogaļas, un saule un vējš tad rūpējas par to nogatavināšanu. Citreiz zārdus veido no apgrieztām eglītēm vai priedītēm, kuru nosmailinātos resgaļus iedzen zemē apm. 25–30 cm atstatumā citu no cita, apm. 2 m garā rindā. Uz zaru galiem, kas atstāti pie stumbriem, uzliek linu pogaļas. Lai pogaļas nebirtu šķērskārtīm cauri, uz tām uzklāj salmu kārtu. Slīpi iedzītās kārtis balsta garo un šauro zārdus no apgāšanās (491. att.). Kad linu pogaļas saulē un vējā ir pietiekami izžuvušas, tās ved uz piedarbu, kur tās vēlreiz kaltē uz ārdiem. Izkuļ ar spriguli vai ar zirga vilktu rulli. Ziemā, bargā salā, var kult arī nežāvētas pogaļas. Linsēklu pelavas sauc *knitāji*, *klitāji*, *knotāļi*, *kulāji*, *kulvāji* no vārda *kult*, *kunaiņi*, sal. vārdu *kūnis* “Insektenpuppe”, te domāts apvalks.

490. att.

Kur linu audzēšana ir tikai tāda blakus nodarbe, linu stiebrus — *linu pēdas* — pēc pogaļu nociršanas izklāj rindās kādā piemērotā vietā (plāvā vai ganībās) un atstāj, lai lietū atmirkstu šķiedru miziņa un saule šķiedru izbalinātu. Kur linkopība ir vairāk izplatīta un intensīvāka, stiebrus mērcē ūdenī, *mārkā* (siev. dz.

491. att.

mārka, vīr. dz. *mārks*), *mārksnē* no vārda *mirkst*, nepārejošs darb. v. *mērkst*, bieži lietots *mērcēt* “weichen”. Kur to neapdraud likuma acs, zemnieks savus linus samērc straucha vai upes dziļākās vietās, *dzelmē* (no *dziļš*), lietuviešu *gelmē*. Tas ir ērts, taču aizliegts paņēmieni, jo tādējādi piesārņotā ūdenī nobeidzas zivis. Kur likums tiek ievērots, linus mērc mārkos. Pirmajā un otrajā gadījumā uz iemērktajiem līnīm, lai ūdens tos pārklātu, uzliek koka klučus vai akmeņus.

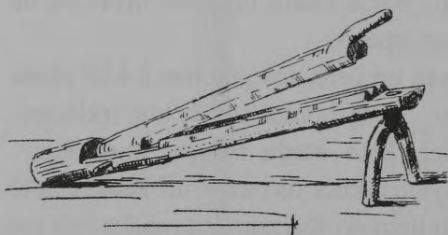
Šos smagumus sauc par *slogiem* (sal. vārdu *slodzit* “beschweren”, lietuviešu *slēkti* “niederdrücken”, ‘nospiest’, latviešu *slēgt* “schliessen”, jo atlēga spiež slēdzenes atsperi uz leju vai uz augšu). Starp citu, linus mērcējot, ļoti jāuzmanās, lai atmirkst stiebra miziņa, bet lai pēdējā nesāk bojāties. Mitruma un rūgšanas iespaidā gaisā izplatās nepatīkama smaka.

Vienalga, vai līni mērcēti ūdenī vai rasā un lietū, tos pēc tam izklāj plāvā. To apzīmē ar tehnisku terminu *tilāt*, intr. “ausgebreitet sein” ‘būt izklātam’, “ausgebreitet liegen” ‘izklātam gulēt’, bieži lieto vārdu *tilināt* “ausbreiten”. Lietuvieši šo darbības vārdu nepazīst; latvietis, kurš to pazīst un lieto, būs to aizguvis no somu tautām, kuras to zina un lieto no Kurzemes jūrmalas līdz pat Urāliem. Kad uz zemes izklātie līni ir izbalojuši un izžāvēti, tos atkal sasien kūlišos, novieto zem jumta un, kad pienāk laiks, apstrādā rijā.

Linu laužšana parasti notiek pēdējā. Ļoti seno darbarīku latvietis sauc par *mīstiklām* (dsk.) no *mīstiklas*, no vārda *mīkst* “weich”, *mīkstīt* “weich machen”, tāpat tas ir rīks, kas salauž sakaltušo miziņu un atdala to no smalkās šķiedras. Šo nosaukumu visvairāk lieto Kurzemē. Vidzemē to dēvē par *paisi*, *paistavu* (dsk.) no vārda *paisīt* “(Flachs) brechen”, ‘linus laužīt’, *paisīt*, *piesta* “Stampfe” (sk. iepr. 45. lpp.); Augšzemes latvieši (Subatē) — *paisekli* (vsk.), *paiseklēm* (dsk.), lietuviešu *mintuwas*, *mintowis*, *mintuwe* no vārda *minti* (latviešu *mīt*) ‘treten’ ‘mīdīt’ lieto, lai apzīmētu linu mīstīšanu.¹ Atbilstošo latviešu vārdu *mīt* nelieto linu mīstīšanas apzīmēšanai.

¹ Varētu jautāt, vai lietuviešu “linus mīdīt” varētu nozīmēt to, ka senatnē, pirms izgudroja mīstiklu, linus salauzija, mīdot kājām, t. i., atdalīja mizu no lina šķiedras.

Mistiklas, kādu pagājušā gadsimta vidū vēl lietoja Augškurzemē, izskatu aprakstīšu pēc saņemtajām ziņām un attēliem no Subates. Citos latviešu apvidos šis rīks būtiski neatšķiras. Mistiklas sastāv no paresna (apm. 5 pēdu gara), cieta, virspusē nogludināta koka blūka, kura viens gals gul uz zemes, bet otrs (kur stāv mīstītājs) atbalstās pret divām kājām. Blūka virspusē gareniski izcirstas divas trīsšķautņainas rievās, kas veido trīs līdztekus ejošas šķautnes. Apakšējam blūķim virsū piestiprināta virsējā daļa — *vāks* “Deckel”, lietuviešu *raitelis*. Vāks ir no izturīga koka blūka mistiklu garumā, kas, nolaists uz mistiklas, iekļaujas apakšējā blūka rievās. Vāka lejgalis ar apaļu koka tapu kā asi ir saistīts ar mistiklām, bet otrajā kustīgajā galā ierīkots rokturis. Virs kreisajā rokā tur sauju linu, ko tas novieto starp mistiklu pamata un vāka šķautnēm, un ar labo roku atkārtoti nospiež pret pamatu vāku, lai salauzītu izkaltošu linu kaulus. Linu sauju vairākkārt pārvieto (nedaudz pavelkot) no vienas vietas uz otru starp abām mistiklu daļām un virza to šurpu turpu, lai viscaur kātus salauzītu mazos gabaliņos (Stenders: tehnisks termins *linus braucīt*). Liela daļa *spalu*, lietuviešu *spaliei*, atdalās no linu *šķiedras*, *šķieznas* un pa šķautņu starpā izcirstajiem atvērumiem izbirst zemē, vai senākos rīkos, kad tādu atvērumu nebija, spalī krājās rievās un slidēja pa mistiklu slīpo pamatu uz leju, kur tos laiku pa laikam izgrāba ar roku.

492. att.

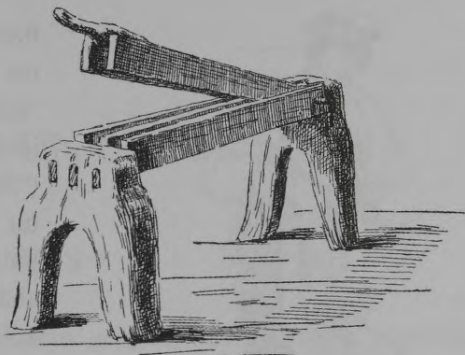
Šķiet, ka senākajām mistiklām kājas atradās tajā galā, pie kura strādāja cilvēks. Visvienkāršākais veids bija ņemt egles stumbra resgali ar divām saknēm, nocirst tās vajadzīgā garumā un izmantot kā mistiklas kājas. Cilvēkam nebija daudz jāpūlas, daba bija parūpējusies pati. Vienā gadījumā par kājām izmantoja dabiski izaugušās

koka saknes, citreiz zaru žuburu, ko iestiprināja koka klucī. 492. attēlā redzama līdzīga mistikla, kam kājas ieliktas no cita divzaraina koka. Citā variantā mistiklai kājas ir abos galos (vismaz trīs), vienā galā — zaru žuburs, otrā — tikai viens stāvkoks. Tautā iecienītas bija arī mistiklas ar četrām kājām, t. i., ar diviem zaru žuburiem, kas smagās mistiklas padarīja stabilākas.

Kamēr Augšzemē vēl lieto nupat aprakstītās linu mistiklas, Kurzemes vidienē kļūst vairāk pazīstami zāgi, un mistiklu pagatavošanai sāk lietot arī zāgētus dēļus (galdus). Piem., Dobeles apkārtnē mistiklu pamats un vāks pagatavoti no zāģētiem dēļiem, kas iestiprināti divās resnās bērza divžubura kājās (493. att.).

Lietuvieši ap Jurbarku vēl nesen lietojuši līdzīgu ierīci iepriekš aprakstītajai mistiklai, kur dēļiem un vākam labprāt ņēma ozola vai oša koku, jo tie bija cietāki un izturīgāki.

Šie senie darbarīki latviešiem bija pietiekami labi vēl līdz pagājušā gadsimta vidum. Paaugstinoties linu cenām un pieaugot vajadzībai pēc naudas, lai varētu nomaksāt nomu vai izpirkt mājas, linkopība strauji izplatījās. Bija nepieciešamas mašīnas linu laužšanai (*linu paisamas mašīnas*). Riekstiņš no Subates vēsta, ka pirmās mašīnas apkalpojis viens cilvēks; vēlāk tās kļuva lielākas, un bija nepieciešami divi strādnieki. Tika lietots

493. att.

gan mehāniskais, gan zirgu spēks. Vēl jaunāka bija *tilta linu paisama mašīna* "Brückenmaschine"; zirgu pie tās varēja vadīt pat bērns, un darbs veicās tikpat ātri. Šīs mašīnas linus neapstrādāja tik tīri un gludi kā senā ierīce; taču ar lētumu un darbošanās ātrumu tās guva virsroku pār vecajām mīstīklām, kuras tomēr vēl izmantoja, lai pārbaudītu, vai lini ir pietiekami ilgi gulējuši izklāti uz zemes un vai ir pienācis laiks tos atkal sasiet un likt statīņos. Mans uzticamais draugs jaunā parauga mašīnas sīkāk neappraksta, un pēc tā nav arī īpašas vajadzības, jo mūsu interese ir galvenokārt pievērsta seniem laikiem.

1863. gadā es Lubānā redzēju tādu linu paisāmo mašīnu, kurā stiebrus salauza, laižot caur diviem ruļļiem. Šodien tās ievērojami uzlabotas.

Tautas mīkla salīdzina mīstīklas klabēšanu ar suņa riešanu.

Mežā dzimis, mežā audzis, pārnāk mājās riet.

Vai arī: *Suns reij, zobi birst.* Par spalvu pastāvīgo uzkrāšanos sacīts šādi: *Jo ēd, jo vairāk atliek.*

Kad lini salauzīti, tos vēl vajag *kulstīt* jeb *paisīt*, lai izsistu salauzītās spalvu atliekas, kas vēl palikušas pie šķieznām. Latvietis šim nolūkam lieto dēlīti (lietuviešu *prēbrauktuve*¹), kas ir apm. 3 pēdas augsts, uz leju nedaudz šaurāks un ir iestiprināts šķeltā klucī, kura gludā puse gul uz zemes. 494. attēlā redzama ļoti vienkārša ietaise no tiem laikiem, kad latvietim vēl tādu dēlīšu nebija. Viņš ņēma koku ar četriem zaru galiem, apgriezta to otrādi un notēsa stumbra galu. Tā viņš ieguva izturīgu, vienkāršu kulstīklas dēlīti. Dēlīša augšmala nav taisna, bet parasti nedaudz ieliekta, lai linu sauja, ko linu kulstītājs tur kreisajā rokā un liek pāri dēlīša galam, neslidētu uz vienu vai otru pusi.

¹ Ulmanis vārdu *brauktava* skaidro kā "koka nazi linu tīrīšanai". Man šķiet, ka pēc analogijas ar lietuviešu vārdu, tas varētu apzīmēt arī kulstīklas dēlīti.

494. att.

gals “Ende”, un *labas pakulas* (no tām vērpi pakulu dziju). Es pieļauju domu, ka sākotnēji šis vārds apzīmējis atlikumus, kas radušies kusstot, jo *kult*, t. i., ‘sist’, “schlagen”, nemaz nesaistās ar sukāšanu, drīzāk ar kulstišanu, un es secinu, ka senos laikos, kad latvieši vēl nepazīna susekli, tie ir iztikuši vien ar linu paisīšanu. Arī šeit redzam piemēru, kā valoda kļūst par liecinieci tiem darbarīkiem, kādus tauta kādreiz ir vai nav lietojusi.

Izkulstītos, vēl nesukātos linus, kas sagriezti saujās, sasien 10–20 mārciņas smagās *buntēs* (aizguvums).

Linu tālāku apstrādāšanu ar sieviešu rokām esam jau noskaidrojuši iepriekš (373. lpp.), kur bija runa par sukāšanu, vērpsanu u. c.

Kulstītāja labā roka sit ar nazim līdzīgu koku *kulstīkli*, *kulstīklu*, *kulstīklu* no vārda *kulstīt*, bieži lieto vārdu *kult* “schlagen”, *brauktuve*, sal. *braucīt* “streichen” (lietuviešu *brauktuvē*), *zobins* (“Sābel”). Ar kulstīklu no linu saujas izsit tur vēl palikušos spalvus. Laiku pa laikam kulstītājs paņem kulstīklu padusē un ar abām rokām no linu saujas izpurina atlikumus *nokulstas* “Hede” (lietuviešu *nūbraukos*). Tautā tās izlieto zirgu *pinēkliem* (no vārda *pīt*) un rupjāku virvju vīšanai.

Ar vārdu *pakulas* apzīmē atlikumus, kas rodas, linus sukājot. Tie savukārt ir divējādi — *gala pakulas*, t. i., rupjās, sal.

VI. RĪKI JĀŠANAI UN BRAUKŠANAI

IEVADS

Esam nonākuši pie tādas priekšmetu grupas, kas jāapskata atsevišķā nodaļā. Cilvēkam nepietika ar pajumti vien, tā darbošanās neaprobežojās tikai ar pārtikas sagādi, ēdienu un dzērienu gatavošanu, apģērbu sarūpēšanu u. c. Cilvēks neuzturas tikai savā mājā, pagalmā un tīrumā vai dārzā, bet viņam ir daudz iemeslu mainīt savu atrašanās vietu, kaut arī nomadu dzīves veids jau sen aiz muguras. No vissenākajiem vēstures avotiem uzzinām par daudzskārtīgām, nebeidzamām ķildām cilšu starpā, par nemitīgiem sirojumiem ar nolūku vai nu iegūt laupījumu, vai arī atriebt nodarīto pārestību. Svarīgs bija ātrums, ar ko ienaidnieku pārsteigt un atkal veikli atkāpties, kājām iešana bija pārāk gausa un nogurdinoša. Mūsu zemēs cilvēkam kalpoja zirgs.

Pastāvēja arī draudzīga satiksme. Salīdzinājumā ar Rietumiem, kur visu kārtu locekli jau kopš ilga laika daudz ceļoja kājām, baltiešu zemēs — kā pie vietējiem vāciešiem, tā latviešiem — pastāvēja tradīcija labāk jāt un braukt nekā iet kājām. Jaunākos laikos saimniekam ir zirgi, kalpam vairs ne. Ja rodas vajadzība doties ar zirgu tālākā ceļā, kalpa ļaudis ir atkarīgi no saimnieka labvēlības. Kādreiz arī kalpam bija savs kumeliņš, ar ko tas apstrādāja savu algā saņemto tīrumu, jāja (senāk), lai nolaupītu meiteni sev par sievu, kā arī (vēlāk) jāja precībās un pēc kāzām zirga mugurā pārveda mājās jauno sievu.

Kādā ļoti senā dziesmā ir uzskaitīti divi kumeliņa pienākumi — doties karā un jāt precībās, neminot neko par zemes darbiem.

<i>Tēvam bija divi zirgi,</i>	Mein Vater hatte zwei Pferde,
<i>Abi divi man piederēj’;</i>	Alle beide dienten mir;
<i>Viens bij’ labs karā jāt,</i>	Das eine war gut in den Krieg zu reiten,
<i>Otris sievas lūkoties.</i>	Das andere — nach einem Weibe sich umzuschauen.

(A. B. 4601)

Kaut arī rati un ragavas pazīstami jau ļoti sen, tie ir diezgan grūti sagādājami un izgatavojami. Daudz vienkāršāk un ātrāk ir vīram vai sievai sēsties zirgam

mugurā un jāšus ātri pārvietoties no vienas vietas uz citu. Bet kā pārvietoja nastas? Kalnos kopš seniem laikiem zirgu, mūli u. c. izmanto par nastu nesēju. Zirgs tomēr ir labāk piemērots vilkšanai un līdzenumos galvenokārt kalpo jāšanai. Braucamrīkus, tā kā tie ir sarežģītāki, apskatīsim vēlāk, vispirms pievērsīsimies vienkāršākajiem — jātnieka rīkiem.

Sākumā zirgs, pēc Hēna pētījuma ("Culturpflanzen und Haustiere"), mūsu pasaules daļā nav dzīvojis, ja nu vienīgi savvaļā, jo vēstures liecinieki runā par savvaļas zirgiem Vidusķrievijā, Prūsijā, Vācijā u. c. Tomēr šķiet, ka Eiropas tautas, ierodoties no savas austrumu pirmdzimtenes, zirgu ņēma līdzī, jo bez šā noderīgā dzīvnieka, kad tas jau bija pazīstams, nevarēja vairs iztikt ne karagājienos, ne darbā. Visām indogermāņu tautām zirga nosaukums ir cēlies no vienas saknes, sal. sanskr. *açva* "Hengst", "Stute" 'ēzelis', 'ķēve' no saknes *ak* "eilen", 'steigties' grieķu *ζππος*, latīņu *equus*, anglosakšu *ehu*, senprūšu *aswina-n* "Pferdemilch" 'ķēves piens', lietuviešu *aszwa* 'ķēve'. Tātad arī lietuviešu un latviešu valoda dala šo apzīmējumu ar citām indoeiropiešu tautām, kaut arī latviešu zaram tālāku atvasinājumu no šīs vārdu saknes trūkst.

Latviešu *zirgs* "Pferd" tā vispārīgā nozīmē, šķiet, raksturīgs tikai latviešu valodai, jo, lietuviešu *žirgas* ir lepnais rumaks, darba zirgs ir *arklys*, bet senprūšiem *sirgis* ir "Hengst", 'ēzelis'.

Tautasdziesmās zirgu visbiežāk dēvē mīlvārdā ar *kumēlu* "Rösschen". Mūsdienā prozā tik mīli sauc tikai kumēlu, lietuviešu *kumelė* 'ķēve', *kumelys* jeb *kumelukas* "Hengstfüllen", 'ēzelītis', *kumelate* "Stutfüllen", 'ķēvīte'.

Ēzelis, lietuviešu *erzilas* (sal. lejasvācu *horse* "Stute" 'ķēve').

Ķēve, senprūšu *kaywe*, sal. krievu *кобыла*, vācu vārds "Kobbel" apzīmē mazvērtīgu zirgu.

Kleperis — vienkāršs darba zirgs; šis nosaukums ir jaunāks aizgūvums no vācu valodas.

1. RĪKI JĀŠANAI

Segli un kāpšļi, iemaukti un pavada, pieši (un pakavi)

Senie latvieši ļoti cienīja jāšanu. Tas ir saprotams, jo pārvietoties zemē, kur nebija ceļu, jāšus bija daudz ērtāk nekā braukt ar ratiem. Tautasdziesmās jāšanu bezgalīgi daudzina, arī braukšanu ar ragavām, bet pavisam reti — ar ratiem. Ziemas sniegā un salā jāšana bija apgrūtināta vai pat neiespējama.

Tāpat kā citās tautās, arī latviešu sieviete labprāt kāpa zirgam mugurā. Atskaņu hronikā vēsta (no 346. līdz 348. rindai):

<i>ir wib sint wunderlich gestalt</i>	To sievas daiļas zied un zel,
<i>und haben selzēne cleit,</i>	tām krāšņi tērpi, stalta stāja,
<i>sie riten als ir vater reit.</i>	tās zirgā jāļ, kā tēvi jāļ.

Vietām ir pieminēti "latvieši", bet te nav domātas visas latviešu ("Letten") ciltis, bet gan tikai par latgaļiem ("Lettgallen")* nosauktie Dienvidvidzemes ("Lettland") iedzīvotāji atšķirībā no sēļiem ("Selen"), zemgaļiem ("Semgallen", "Kuren"); kaut arī sievietes uz dienvidiem no Daugavas jāļ ar zirgiem pēc vīriešu parauga. Tautasdziesmas no visiem zemes novadiem stāsta, ka meitas ir palīdzējušas kalpu zēniem vest zirgus nakts ganībās (*piegulā*) (sk. Sproģis Nr. 22, 9. lpp.) un ka senos laikos līgavu vai jauno sievu no vecāku mājām veduši jāļus uz kumeliņa (sk. A. B. 907 [1271], 931, 959, 978, 1315, 1321, 3450). Uz kāzu svinībām, kā arī tad, ja meiteni vajadzēja nolaupīt, ņēma līdzī lieku zirgu līgavai (976). Gadījās arī, ka līgavainis sēdināja savu mīļoto sev aiz muguras uz kumeliņa (A. B. 4533).

1863. gadā es redzēju pie Aiviekstes Ļaudonā, ka sievas jāļ pēc vīriešu parauga (un bija arī ģērbušās vīriešu drēbēs). Tas bija novērojams tolaik arī Rietumkurzemē.

Jātniekam vispirms bija nepieciešami *sedli* (dsk.), arī *segli* no vārda *sēdēt*, "sitzen", krievu *седло*; atšķirīgi lietuviešu *balnas*, senprūšu *balgnan*. Modernie segli ir no koka, kas apvilkti ar ādu. Tos liek uz segas, kas aizsargā zirga muguru no cietā spiediena, un ar jostu apsprādzē ap zirga vidukli. Latvietis šādas seglus iemācījies taisīt no vāciešiem. Mūsu apbedījumos no segliem gan nekādas paliekas nav atrastas, ja nu vienīgi kaut kas no metāla — *kāpšļi* (no vārda *kāpt*), "steigen", pieši vai siksnu bronzas rotājumi. Senā Jāņu dziesmā ir runa par skanošiem, t. i., metāla, piešiem.

<i>Visu gadu Jānis brauca,</i>	Das ganze Jahr hindurch kam Johannes,
<i>Un atbrauca šo vakar;</i>	Heut' Abend ist er angekommen;
<i>Rībēj' zeme atjājot,</i>	Es dröhnte die Erde, als er herritt,
<i>Skanēj' pieši nolecot.</i>	Es klangen die Sporen, als er absprang.

(Bitners 60)

* Sk. atsauci 19. lpp. — *Tulk. piez.*

Kādā libiešu kapā Aizkrauklē atrasts iemauktu gabals pat ar zelta paliekām (Buholcs. Kataloga ievads 1896, XLII lpp.). Trūkst vēsturisku pierādījumu tam, cik plaši bijuši izplatīti mūsu iedzimtajiem labāki segli. Ir saglabājušās ziņas, ka vēlākos laikos pēc asiņainiem kariem un smagajām kļaušām apspiestajai tautai ir bijušas ļoti vienkāršas jātnieku zirglietas. Vērtīgu materiālu par seno baltu kultūrvēsturi sniedz E. Pābsts (Rēvele, 1848) isā rakstīnā par “das alte auf unsre Undeutschen gedichtete Liedlein: Ick bin ein Liffländisch Bur”. Pābsts norāda uz daudziem atskaņu pantu variantiem, kas liecina par tautas trūcīgo materiālo stāvokli un garīgo tautas kultūru 16. un 17. gadsimtā.

Vissenākie zināmie varianti atrodami Zālomona Henninga 1590. gada hronikā:

Der Eyfflendisch Pawr steigt auff ein Bawn,
Darauff hawt er jhm Sattel vnd Zaum,
Vnd machet dauon Stiffel vnd Sporen,
Füllet seim Herrn den Kasten mit Korn.
Er gibt dem Pfarrherr seine pflicht,
Vnd weiss von Gott dem Herrn nicht.

Vēlāk uzrakstīts, bet varbūt vēl senāks variants lejasvācu valodā atrodas Ādama Oleārija (17. gadsimta otrā ceturksnī) aprakstā “Persianischen Reisebeschreibung”:

¹ Rektors Kristians Bornmanis “Mitau, ein Historisches Lobgedicht 1686” sniedz arī tālaika latviešu kultūras stāvokļa apskatu, kurā daļēji ietverta arī nupat minētā dziesmiņa.

Citādi šie kūri uz visām lietām izdarīgi ir,
Visu, ko ierauga acs, kārtīgi iztaisīt var.
Kas vien zemniekam pie lauka un pie mājas vajadzīgs
Taisa viņš un vietā liek: arklu, ratus, šķēpus, stobrus,
Spaiņus, mucas, galdus, solus, kannas, vannas, lakatus, jostas,
Kastes, kastītes un dzegas, skapjus, pulveri,
Stiklu, vārdu sakot, visu ko.
Dažs ar cirvi vien iejāj biezā mežā.
Steigā taisa seglus, iemauktus un ragavas,
Uzkrauj malku un ziemas laikā ved mājas lielu vezumu,
Kājas aptinis ar ādām un ar lūkiem apsejis.
Ja tas dabū arklam dzelzi, cirvi, adatu un nazi,
Tad jau viņam visa gana, ja tik vairāk, tad jo labāk.
Mājas, ecēšas, rati, riteņi stāv it labi uztaisīti,
Nav tur dzelzs apkaluma, nevajag nevienas naglas.

Ick bin Liffländisch Bur,
 Min Levend werdt my sur,
 Ick stige ub den Bercken Bohm,
 Darvan haw ick Sadel und Thom,
 Ick binde de Schoe mit Baste,
 Vnd fülle dem Juncker de Kaste;
 Ick gewe dem Pastor de Pflicht,
 Vnd weth van Gott und sin Worde nicht.

Pābsta literāri vēsturiskie pētījumi, kas izteikti šajos atskaņu pantos, šeit isti neiederas, bet svarīga¹ ir liecība, ka jātnieka zirglietas bijušas no koka. Satura vēsturiskajam un arheoloģiskajam skaidrojumam noderēs šis.

Šajā aprakstā Oleārijs runā par vidzemnieku. Vidzeme toreiz sniedzās no Mēmeles līdz Narvai, un mums Vidzeme šeit jāsaprot plašākā nozīmē, tāpēc vidzemnieks varēja būt kā latviešu, tā igauņu zemnieks. Citos novērojumos "vidzemnieka" vietā aprakstīts "igaunis", kā arī kāds "kūrs". Henninga lietotais "Eyfflendisch" atbilst dienvidvācu nereti lietotai formai un atgādina bieži lietoto "Iflant" un "Niflant" vārda "Livland" vietā (sk. V. Dīterihss: "Niflant, in den Mitteil. aus der livländ. Gesch." 1880, 12. sēj. 381. lpp. un turpm. lpp.).

Atskaņu panti ataino baltiešu zemnieku apspiesto un nožēlojamo dzīvi. Par tā patiesīgumu nebūtu jāšaubās, taču mēs nedrīkstam aizmirst, ka vismaz pirms 400 gadiem zemnieku dzīves apstākļi visā Eiropā bija nožēlojami, ka katoļu baznīca baltiešu zemēs darīja maz vai nemaz, lai paceltu tautu garīgo stāvokli, un ka tikai ar reformāciju sākās zināma ietekme uz kultūru kā no garīdzniecības, tā no zemes pārvaldītāju puses, un ka Ivana Briesmīgā kari bija izpostījuši

Sonsten sind zu allen Sachen diese Kuhren wohlgeschickt,
 Können alles artig machen, was ihr Auge nur erblickt.
 Was der Bauer nöthig hat zu dem Feld- und Hauss-Gewehre,
 Macht und bringt er nach der Statt, Pflug und Wagen, Spiess und Röhre.
 Spannen, Tonnen, Tische, Bänke, Kannen, Wannen, Tücher, Band,
 Kisten, Kasten, Simse, Schränke, Pulver, Glass und allerhand.
 Mancher kommt nur mit dem Beil in den finster Busch geritten,
 Macht da in aller Eil Sattel, Firscl, Zaum und Schlitten,
 Ladet Holz und fährt von dannen mit der grössten Winterlast,
 Und die Füsse zu bespannen braucht er für das Leder Bast.
 Hat er Eisen in den Pflug, eine Nadel, Beil und Messer,
 So hat er zur Nothdurft gnug: hat er mehr, so ist es besser.
 Häuser, Eggen, Räder, Wagen gehn und stehn fein eingerichtet,
 Sind doch nicht mit Erz beschlagen, brauchen auch der Nägel nicht.

kā zemāko, tā augstāko iedzīvotāju slāņu labklājību. Dzīves apstākļi pie mums 16. gs. līdzinās tiem, kādi Vācijā bija pēc 30 gadu kara.

Atskaņu pantos minēts, ka zemnieks no lūkiem taisījis apavus un no koka (bērza?) — seglus un iemauktus. Latvietim tiešām ir bijuši apavi no koka mizas un lūkiem, bet par to vairāk runāsim citā vietā. Šeit iederas segli un iemaukti. Bērzs gan nedod nekādus lūkus, kas varētu aizvietot linus vai kaņepes. Vēlāk es minēšu kādu liecību par to, ka zirga iemaukti kādreiz esot pīti no bērza tāss un ka bērzs uzskatīts par vērtīgu materiālu tieši seglu taisīšanai.

Katrā ziņā atskaņu pantos ir aprakstīti ļoti vienkārši segli, un vēl šodien mēs atrodam liecības, ka kādreiz tādi tiešām bijuši. Igaunī Pērnavas, Vendras un Pilvas draudzēs pagājušā gadsimta pirmajā pusē konstruējuši seglus no četriem koka gabaliem. Divus apm. 3 pirkstu platus dēļišus sasēja ar diviem likiem, apaļiem kokiem. Pirmie balstījās uz zirga ribām, otri gulēja uz tā muguras. Segs (latvietis saka *paredlis*, jo to liek zem segliem) pasargāja zirgu no pārāk liela spiediena, otru segu pārsedza koka karkasam uz muguras, tā visai neērto sēdekli padarot mazliet ērtāku. (Latvietis seglu jostu sauc par *pavēderi*, jo to zirgam apņem ap *vēderu*.)

Sieviešu segliem bija sānu atzveltne, no kā var secināt, ka igauņu sievietes nesēdēja uz zirga kā vīrieši, kā tas esot bijis ierasts pie latviešiem.

Man ir vēl kāda ticama liecība tam, ka pirms 40 gadiem Ziemeļvidzemē lietoti mazi (primitīvi) koka segli. Ir pamats domāt, ka arī latviešiem bijuši tādi paši vai līdzīgi segli. Ka to daļas nav bijušas visai cieši savienotas, var noprast no tautasdziesmas:

*Čīkstēt čīkstēj' liepas segli,
Kumeļam uzlecot;
Tā čīkstēja meitas māte,
Man meitiņas nedodot.*

Knarrend knarrte der Lindenholzsattel
Beim Aufspringen auf das Rösschen;
So knarrte die Mutter,
Als sie der Tochter Hand versagte.

(A. B. 1244)

(Liepas koks ir mikstāks un vieglāks par bērzu.)

Kādu citu primitīvu koka seglu veidu apraksta K. F. M. Snells (Rīgas Domskolas rektors no 1780. līdz 1787. g.) savā "Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee" Jena, 1794:

"Tur visi bez izņēmuma kājās valkāja no lūkiem pītas vīzes, kas laida cauri sniegu un ūdeni... Sevišķi jocīgas ir zemnieku jāšanas lietas. Segli ir no aptēsta bērza gabala, ka tas var gulēt uz zirga muguras; kāpšļi un iemaukti savīti no bērza zariem un apbrīnojami sapīti kopā. Zirga kājas bieži vien nav apkaltas."

Tautība šeit nav minēta, bet es domāju, ka sacītais var attiekties kā uz latviešiem, tā uz igauņiem; abu tautu ieražas bija un ir ļoti līdzīgas, par ko esam jau vairākkārt pārliecinājušies. Snella aprakstā īpašas ievēribas cienīga ir piezīme, ka iemaukti un kāpšļi tiešām pīti no bērza zariem. Ja Snells to ir redzējis, tad atskaņu pantos teikto, ka zemnieks ar cirvi no bērza burtiski nocirtis materiālu iemauktiem, nav iespējams tuvāk pārbaudīt. Parasti tomēr ir bijis tā, ka vīrs virves iemauktu taisīšanai nebūs ņēmis bērza zarus, bet gan liepu lūkus, kas viņam bija nepieciešami iemauktiem.

Lūkus cilvēkiem deva vienīgi liepa. Ja reiz ir minēta vīksna, tad tikai tādēļ, lai parādītu, ka no tās lūkus noplēst ir ļoti grūti.

<i>Siksta vīksne lūku plēst,</i>	Schwer ist es Bast von der Ulme zu reissen,
<i>Gudra meitu māmuliņa:</i>	Schlau ist des Mägdleins Mütterchen:
<i>Divkārt zirgu noseģloja,</i>	Zweimal sattelte er das Rösschen ab,
<i>Gala vārdu nedabūja.</i>	Die Entscheidung bekam er nicht zu hören.

(A. B. 2272)

Par lūkiem iemauktu taisīšanai sk. A. B. Nr. 4473:

<i>Dod, Dieviņ, kumeliņ',</i>	Gib, Gottchen, ein Rösslein,
<i>Es negrib' lepni jāt:</i>	Stolz will ich nicht reiten;
<i>No bērziņ' piešus kal',</i>	Von Birkenholz schmiedete ich Sporen,
<i>No liepiņ' iemaviņ'.¹</i>	Von der Linde den Zaum.

Ir kāds cits variants:

<i>Dod, Dieviņ', man zirdziņ',</i>	Gib, Gottchen, mir ein Pferdchen,
<i>Es negribu stalši braukt:</i>	Stolz will ich nicht fahren:
<i>No liepiņ' iemaviņi,</i>	Von der Linde einen Zaum,
<i>No bērziņa pātadziņa.</i>	Von der Birke eine Peitsche.

(Sproģis Nr. 21, 119. lpp)

Interesanti, ka Šillera-Lībena viduslejasvācu vārdnīcā, kā minēts Vestfāles avotos, lietvārds "voce" (bast), no lūkiem vītas ne vien auklas, virves un tauvas,

¹ Pēdejo vārdu es ielaboju, jo galvotāja tekstā ir *kumaliņ'*, kas pierakstā neloģiski atkārtots no pirmās rindiņas. Otrajā zilbē jāpievērš uzmanība burtam *a* vārdā *iemaviņ'*. Liepas koka kumeliņam nav nekādas jēgas.

bet arī liepu lūki noteikti izmantoti arī iemauktiem un iejūgam. No tā gan nav jāsecina, ka lūku lietošanu latvieši būtu iemācījušies no lejasvāciešiem.

Es šeit atgriežos vēlreiz pie kāpšiem, jo tolaik, kad latvietim dzelzs bija rets dārgums, viņš tos taisīja no lūku virves. Arī lietuvietis kāpsli (*kilpa*, latviešu *cilpa*) taisījis no lūkiem.

Pie iemauktiem iederas pavada, un arī tā bija no lūkiem.

<i>Teci, manis kumelinis,</i>	Lauf, mein Rösschen,
<i>Tu ar lūku pavadiņ’;</i>	Auch mit dem Zügel von Bbast,
<i>Slikti gadi, bārgi kungi,</i>	Die Zeiten sind Schlecht, die Herren hart,
<i>Nedrīkst ķēžu kaldināt.</i>	Nicht darf man feine Ketten schmieden.

(A B. 4713)

Bieži lietotais vārds *kaldināt* zīmējās uz kalēja darba smalkumu, un tajos grūtajos laikos kungu acīs tas varētu likties pārdroši. Šī dziesmiņa atspoguļo to, ko es jau iepriekš esmu sacījis par atskaņu sentenču vēsturisko nozīmību un tur minēto Vidzemes zemnieku laiku, un atgādina par agrākajiem, labākajiem laikiem, kad arī metāla varētu būt bijis vairāk.

Šķiet, ka lietuvieši bijuši bagātāki ar ķēžu pavadām, kā to rāda nākamā dziesmiņa, kuras izcelšanās laiks un vēsturiskais pamatojums nav zināmi:

<i>Pilna sēta pietecēja</i>	Voll ist der ganze Hof
<i>Leišu bērū kumeliņu;</i>	Von braunen Rösschen der Littauer;
<i>Es piekampju pilnu sauju</i>	Ich ergriff die ganze Hand voll
<i>Leišu ķēžu pavadiņu.</i>	Von littauischen Kettenzügeln

(A. B. 4594)

Kādā citā dziesmā ir minētas *ķēdītes* “kleine Kettchen”, kas gan nevarētu būt domātas kā pavadas, bet drīzāk kā sevišķs rotājums, iespējams, iemauktiem:

<i>Dancāj’ mans kumeliņš</i>	Es tanzte mein Rösschen
<i>Ar visām ķēdītēm;</i>	Mit allen Kettchen;
<i>Es atradu tautu meitu</i>	Ich fand das Liebchen
<i>Ar visiem vizuļiem.</i>	Mit allem Flimmerschmuck.

(A. B. 1474)

Pirms no lūku iemauktiem pārejam pie ādas iemauktiem, kas rotāti ar metālu, jāpastāsta, ko atceros no savas jaunības: Viduskurzemē kļaušu strādnieku,

kurus saimnieks sūtīja uz muižu nedēļas darbā, zirgiem vairs nebija lūku iemaukti, bet gan virvju, turklāt bez neviena gabaliņa dzelzs. Tie jau arī nebija īsti *iemaukti*, *iemauti*, *iemavas*, bet gan tikai *apauši* (*ap ausīm*), *muči* un *apmuči* no vārda *maut*; jo tajos nebija dzelzs, ko likt zirgam mutē. Pats vārds *iemaukti* no *iemaukt*, tāpat kā *nomaukt*, piem., *zābaku*, *apmaukt*, *uzmaukt* prasa pēc kaut kā, kas jāievelk zirgam mutē; apaušiem tāda nav. Kalpa zirga iemauktiem, kas bija līdzīgi apaušiem pirms 70 gadiem, zem zirga purna bija tikai viena virve — *pavads* jeb *vadale*, *važa* (no vārda *vest*, *vadīt* “führen”), aiz kuras jātnieks varēja zirga galvu griezt pa labi vai pa kreisi. Tātad trūka mūsdienās lietojamā divu ādas siksnu pavadas, kas padara zirga vadīšanu no vienas puses uz otru daudz drošāku. Toties darba zirgs bez iemauktu dzelžiem mutē varēja netraucēti izmantot katru brīvu mirkli, lai piekļūtu zālei. Arī toreiz es bieži redzēju, ka zirgam izņem iemauktu dzelžus no mutes un tie parasti karājās zem zoda, lai lopam netraucētu paganīties. Tajos laikos mutes laužņu daudzviet trūka arī braucot, un vīram vadīt zirgu nācās tikai ar grožu palīdzību. Šis primitīvais stāvoklis nu ir izbeidzies. Viena dziesma (A. B. 3732) slavē kumeliņu, ka tas *bez iemauktu* ir atradis ceļu, jo galvā bijuši tikai apauši.

Starp citu, iemauktu dzelži un mutes dzelži — *žņauga* jeb *žņaug*s, nešķiet nekas moderns. Abi minēti tautasdziesmās, kam gan nekādu modernu pazīmju nav.

<i>Sijā auzas, tautu meita,</i>	Siebe den Hafer, Liebchen,
<i>Dod manam kumeliņam;</i>	Gieb ihn meinem Rösschen;
<i>Dažu nakti tevis dēļ</i>	Manche Nacht hat es um deinetwillen
<i>Dzelzis ēda raudādams.</i>	In Thränen das Eisen gebissen.

(A. B. 4630)

<i>Sienat manu kumeliņ'</i>	Bindet mein Rösschen
<i>Zaļā zīžu pavadā;</i>	Mit einem grünseidenen Zügel;
<i>Ja zīdīti pušu rāva,</i>	Wenn es die Seide entzwei gerissen,
<i>Klēti laužņu iemauktiņ'.</i>	Habe ich in der Klete den Stangenzaum.

(A. B. 4637)

<i>Ko tie man laba dara,</i>	Was thun sie mir Gutes,
<i>Diži bērī kumeliņi?</i>	Die stattlichen braunen Rösschen?
<i>Rausta stangu, iemauktiņus,</i>	Sie zerren die Stange, sie zerren den
	Trensenzaum,
<i>Mētā manu līgaviņu.</i>	Sie schleudern mein Liebchen.

(A. B. 4515)

Kā šajā, tā arī daudzās citās dziesmās minēts metāls un visādi skanoši metāla rotājumi, kas nevarētu būt piestiprināti pie lūku vai virves iemauktiem, tādēļ rodas doma, ka latvietim iemaukti jau senos laikos bijuši no ādas siksnām. Jau iepriekš minēts, ka apbedījumos pie Daugavas atrasti ādas iemaukti. Dziesmās, kas nešķiet jaunas, sacīts, ka puisim bez labi kopta kumeliņa bijuši arī sprādzēm rotāti ādas iemaukti; taču apprecoties vajadzējis no tiem atteikties, jo sieva un ģimene prasa vairāk izdevumu.

<i>Jauna puīša kumeliņš —</i>	Des jungen Burschen Rösschen —
<i>Siksnītēm, sprādzītēm;</i>	Mit Riemchen, mit Schnallchen;
<i>Kā noņēmu ļauduviņu, —</i>	Nachdem er ein Weibchen genommen —
<i>Ne siksnīšu, ne sprādzīšu.</i>	Weder Riemchen, noch Schnallchen.

(A. B. 4697)

Kādas dziesmas varianta pēdējā rindā teikts: ne vairs siksnas, ne vairs *pogas* "Weder ein Riemen, noch eine Schelle".

Ādas siksnas senajos laikos varējuši atļauties vienīgi ievērojamākie un turīgākie ļaudis; nabadzīgākie samierinājās ar lūkiem vai virvēm vai arī, apstākļu spiesti, no siksnām nonāca atpakaļ pie lūkiem un virvēm. Tas notika ne jau tikai taupības nolūkā, bet zeme kļuva trūcīgāka no laupītāju sirojumiem karu laikos.

Dziesmās bieži minēti skanīgi metāla rotājumi pie iemauktiem, ko jaunajos laikos redz pavisam reti. Lai papildinātu seno kultūrainu, vēl viena dziesma:

<i>Ko tā manim laba dara,</i>	Was habe ich
<i>Sīka nauda kabatā?</i>	Von dem Kleingeld in der Tasche?
<i>Kaldināšu iemauktiņus,</i>	Den Zaum werd' ich beschagen lassen,
<i>Lai šķindina kumeliņis.</i>	Dass er am Rösschen klinge und klimpere.

(A. B. 4494)

(Sk. A. B. 4521 un 4708, 1138, 1225, 2916)

Kādā dziesmā pie iemauktiem minētas latviešu kokles stīgas. Es domāju, ka šādam iemauktu rotājumam lietotas bronzas stieples spirāles.

<i>Bērīt, manu kumeliņu,</i>	Braunchen, mein Rösschen,
<i>Kokļu stīgu iemauktiņi!</i>	Einen Zaum mit Zithersaiten,
<i>Koklēdamis vien aizjātu</i>	Würd' ich nur mit Klingklang reiten,
<i>Leišos ņemtu līgaviņu.</i>	Aus Littauen ein Liebchen mir holen.

(A. B. 4495)

Kādā citā dziesmiņā jātnieks dižojas ar zirglietu metāla izgreznojumiem, kaut arī tie ir bijuši tikai no bronzas vai misiņa.

<i>Man zirdziņam zelta pieši,</i>	Für mein Pferdchen hab' ich goldne Sporen
<i>Sudraboti iemautiņi;</i>	Und silberschlagenen Zaum;
<i>Sedli spīd izrotāti</i>	Es glänzt des Sattels Zierat
<i>Ar zeltiņu, dimantu.</i>	In Gold und Diamanten.

(A. B. 4660)

<i>Mans brālītis bandenieks,</i>	Mein Brüderchen, der Knecht,
<i>Jāj ražanu kumeliņu:</i>	Reitet ein schönes Rösschen;
<i>Zilēm segli, zied'(u) iemaukti,</i>	Der Sattel mit Flitterschmuck, der Zum mit Blüten
<i>Ābolots kumeliņis.</i>	Das Rösschen geapfelt.

(A. B. 4580)

<i>Projām iešu, māmuliņe,</i>	Fort werde ich gehen, Mütterchen,
<i>Vairs rudeņa negaidīšu!</i>	Den Herbst werd' ich nicht mehr abwarten!
<i>Man tautietis apsolīja</i>	Versprochen hat mir der Liebste
<i>Pa prātam kumeliņa,</i>	Ein Rösschen nach meinem Sinne,
<i>Zīdes deķi, zelta sedlus,</i>	Seidne Decke, goldnen Sattel,
<i>Vizulotus iemautiņus.</i>	Filtergeschmückten Zaum.

(A. B. 944)

Dziesmā Nr. 4693 nosaukti *iemaukti zvārgulāini* no vārda *zvārgulis* "Schelle" vai "Klapper" 'zvaniņš', 'grabulis'. Apbedījumi rāda, ka arī cilvēki labprāt greznojušies ar skanošām, šķindošām metāla plāksnītēm. Dziesmā Nr. 4708 pie iemauktu rotājuma lietots vārds *žvakstēt* "klappern", "klingeln", skanēt.¹ Skanošo rotājumu ļoti dažādie nosaukumi liecina par to biežo lietošanu mūsu tautā. Stenders min *burbuliskus iemautus*, ar cilņotu metālu greznotus

¹ Ar zeltu greznotus iemauktus min kāda ļoti sena dziesma, kas iesniedzas jau mītu pasaulē:

No jūriņas izpeldeja	Aus den tiefen Meeresfluten
Divi sirmi kumeliņi;	Tauchten empor zwei graue Rösschen;
Vienam bija zvaigžņu deķis,	Eines trug eine Sternendecke,
Otram zelta iemaviņi;	Eines führte goldenen Zaum;
Tie zināja zemei galu,	Beide wussten der Erde Enden,
Tie jūriņas dibeniņu.	Beide des Meeres tiefste Tiefen.

(A. B. 4714)

Viens kumeliņš saistīts ar zvaigžņotām debesīm, otrs — ar saulainu dienu. Tie ir saule un mēness — viens ir ar zeltītiem stariem, otrs atrodas pie zvaigžņotām debesīm.

iemauktus. Domāju, ka ar metālu greznoto siksnu iemaukti nespēja aizstāt lūku iemauktu lietošanu lauku darbu laikā. Jātnieki labākās zirglietas taupīja svinīgiem gadījumiem, varbūt arī karagājieniem. Dziesmās par jāšanu precībās (Nr. 1973 un 2305), minēti *rēdēm* jeb *sprādzēm kalti kumeliņi*, t. i., zirgiem bija dzelzs pakavi un iemauktu siksnas vai sprādzes kā rotājums.

Pieši (vsk. *piesis*), lietuviešu *pentines*, iespējams, radniecīgi ar lietuviešu *pentis* 'cīrvja platais, biežais gals', latviešu *piets*.

Iepriekš minētajai senajai vācu dziesmai par Vidzemes zemnieku, kurš savus jājamrīkus izcērt no bērza koka, ir variants, kurā bez iemauktiem minēti arī pieši (sk. 251. lpp.). Un līdztekus šai vācu liecībai mums ir otra latviešu dziesma (pieminēta iepr. 255. lpp.) ar Nr. 4473, kurā minēti pieši no koka, kas norāda, ka vienkāršais cilvēks samierinās arī ar tādiem.

Līdzīga izskan arī nākamā dziesmā:

<i>Neba pieši, zābaciņi</i>	Weder Sporen noch Stiefel
<i>Dīda manu kumeliņu,</i>	Bringen mein Rösschen zum Tanzen;
<i>Ik rītiņu līgaviņa</i>	Mein Schätzchen machts allmorgendlich
<i>Ar auziņu oderīti.</i>	Mit dem Haferfutterchen.

(A. B. 4553)

Bagātākam bija *zelta pieši* (Nr. 4600 un 4660), kas labākajā gadījumā varēja būt tikai kāds spīdīgs metāls. Vienlaikus pastāvēja gan dārgākas, gan vienkāršas koka zirglietas. Piešu piestiprināšana pie jātnieka kājām bijusi gaužām vienkārša, par ko jātnieks sūdzas dziesmā (Nr. 4674) — *pieši manas kājas grauž*. Vainīgās ir saites, ar ko pieši piesieti.

Nevaram atstāt nenoskaidrotu jautājumu, vai un kopš kura laika latvieši apkaluši savus zirgus. Darba zirdziņam, pat muižās, vēl šodien vasarā atstāj abas pakalējās kājas neapkalts. Kamēr dzelzs vēl bija dārga manta, bieži vien iztika bez pakaviem. Kaukāza kalnu ļaudīm ir drošāk jāt pa klintīm un klinšu ragiem ar neapkaltniem zirgiem. Tomēr tautasdziesmās pakavus piemin diezgan bieži un dažreiz ar tādiem vārdiem, kas šodien jau daļēji novecojuši.

<i>Es apkavu¹ mellu zirgu</i>	Ich beschlug das schwarze Rösschen
<i>Sudrabiņa pakaviem.</i>	Mit silbernen Hufeisen;
<i>Tas bij' labs tumsā jāt</i>	Das liess sich gut im Dunkeln reiten,
<i>Līdz uzlēca mēnestiņis.</i>	Bis der Mond aufging.

(A. B. 4496)

¹ Nevis skaņu mija vārdā *apkalu* no *apkalt* "rund herum beschmieden" 'visapkārt apkalt', bet gan vārdā *apkaut* "beschlagen und auch abschlachten", 'nokaut'; variantā Nr. 4508 ir vārds *apkalu*.

Vairs tikpat kā nelietotais vārds *apkaut* kādreiz bijis termins, kas raksturoja kalēja darbu, sal. vispārpieņemto vārdu *pakavs* (no *kaut*) "Hufeisen", lietuviešu *patkava* "das Untergeschmiedete", darbības vārds *patkavoti*, sal. vēl krievu *подкова*.

Senā un daudzās tautās pazīstamā teika par stikla kalnu, kurā preciniekam jāuzjāj, lai iegūtu līgavu, attēlota šādās dziesmās:

<i>Meitu mātes ustabiņa</i>	Das Stübchen der Mutter und ihrer Tochter
<i>Ledājā kalniņā;</i>	Steht auf dem Eisberg;
<i>Nevarēju klātu tikt,</i>	Ich vermochte nicht nahe zu kommen
<i>Nekaustītu kumeliņu.</i>	Mit unbeschlagenem Rösschen.

(A. B. 4654)

Bieži lietotais vārds *kaustī*, no *kaut* šeit norāda uz pakavu kalēja darba smalko mākslu (sk. Nr. 1540, 1753).

<i>Apkārt kalnu, apkārt kalnu,</i>	Um den Berg herum, um den Berg herum,
<i>Kam nekalts kumeliņš;</i>	Wer ein unbeschlagenes Rösschen hat;
<i>Es tiešam par kalniņu,</i>	Ich — gerade über den Berg hinüber,
<i>Man apkaltis kumeliņš.</i>	Ich habe ein beschlagenes Rösschen.

(A. B. 4663)

Kā materiāls izmantota dzelzs, kā tas redzams Nr. 4633 dziesmā, kurā cildina bagātu meitu, pie kuras puīši jā ar dzelzi apkalti kumeliem. Citā vietā minēts tērauds (Nr. 4619), ar ko zirgs šķīl no oļiem dzirkstis, kas izgaismo tumšo nakti. Sudraba pavada un zelta pieši (Nr. 4574) ir tikai tāda poētiska lielība.

Bieži minētas uz ceļa iespiesto pakavu pēdas (piem., Nr. 1302) (*rakstīt* "kerben"); rakstus, ko zirgs atstāj ceļā, līgaviņa ņem par paraugu saviem izšuvumu rakstiem (Nr. 4525).

2. BRAUCAMRĪKI

1) Rati

Zemes attīstītākajos apvidos, piem., Zemgalē, pilsētu tuvumā, dažam labam zemnieku mājas saimniekam pieder lielākoties vienjūga, citviet arī divjūga valēji tā sauktie medību rati*. Tiem ir dzelzs asis, lakotas koka daļas, ratu kurvis ar tērauda atsperēm, ādas sēdekļi, buks kalpa zēnam — kučierim. Ratu

* Šādus atsperu ratus dēvē arī par tamborriem jeb tamborniekiem. — *Tulk. piez.*

kurvja iekšpuse ir apvilkta ar papi, rupju lina audeklu vai ādu. Dzelzs kalumi, protams, ir prasmīgi darināti.

Vidzemē no dienvidiem (Ropaži, Ērgļi) līdz ziemeļiem (Rūjiena, Mazsalaca) zemnieks brauc uz baznīcu vai *godos*, t. i., svētku gadījumos, dažādas formas un veida ratos, kurus viņi tāpat kā vācieši sauc par *vāģiem* ("Wagen"), tātad vārds nav nacionālas izcelsmes. Ratu kurvja *virse* jeb *virša* (sal. *virus*, "das Oben" 'augša') ir platāka un izliekta. Starp kurvja šķēršiem ir lubiņu (plāni plēsti egles dēļi) pinums, kas pamazām tiek aizstāts ar labāku materiālu. Piebalgas apkārtnē kurvja mugurpusē (*atsveltene* "Lehne" no vārda *atvelties*) ir auklu pinums. Raksturīgi, ka Vidzemes latviešu ratu kurvis balstās uz divām salīdzinoši garām, atspērīgām kārtīm, kas, braucot pa nelīdzenu ceļu, sagādā braucējam lielākas ērtības un atgādina krievu tarantasu. Atspērīgās, paresnās kārtis nāk vēl no koka laikmeta un ir tērauda atspēru priekšteces. Šo ratu nosaukums ir *ligotnes* (dsk.), augšzemnieku *leigutņi* (no vārda *ligot* "schwanken"), un agrāk tādus lietoja arī Biržos (arī kuršu Augšzemē), taču kopš 1860. gada tie pie mums lielākoties izzuduši, bet vēl aizvien atrodamī uz ziemeļiem no Daugavas. Ap Cēsīm ir iecienītas *liniju droškas*, kuru sēdekļi ir garš dēlis starp ratu priekšējo un aizmugurējo asi.

Latviešu darba rati, lai atbilstu to mērķim, būvēti citādi. Pastāv divi ratu veidi, kas atbilst noteiktiem apvidiem, un iespējams, ka to rašanās saistīta ar novadu iedzīvotāju atšķirīgajām paražām. Kurzemes un Vidzemes rietumu apgabalos, kur kādreiz dzīvojuši lībieši, lieto divjūgu redelratus, tālāk uz austrumiem — vienjūga *dēļu ratus*. To nosaukums cēlies no diviem dēļiem, kas ratiem likti gar abiem sāniem un satur kopā vezumu.

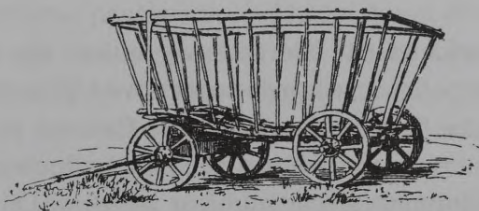
Divjūga redelrati Ziemeļkurzemē un Rietumkurzemē izplatīti līdz pat Plieņiem, Rideļiem, Balgalei, Kandavai, Vānei, Vārmei, Skrundai un Embūtei, tātad Kurzemē Abavas un Ventas krastos, kur latvieši bija vairāk vai mazāk sajaukušies ar somu cilts lībiešiem. Šie rati ir mazāk izplatīti uz ziemeļiem no Daugavas, vietās, kur agrāk dzīvojuši lībieši. Tomēr pie Krimuldas, Āraišiem (pēdējie ir latviešu zemē "Lettenlande") un tālāk pie Valkas, Omuļiem, Lodes, Meizakilas, t. i., pie igauņu robežām, tie uzskatāmi par piederīgiem somu tautu tradīcijām. Mēs nevaram atstāt neievērotu faktu, ka šāda vai cita veida darba rati, tāpat kā citi rīki, tika ieviesti vācu muižnieku ietekmē — vai nu izspiesti, vai pieņemti, t. i., pārveidoti. Tāpat ir jāņem vērā, ka trūcīgāks vīrs brauc ar vienjūga redelratiem arī tāpēc, ka viņam ir tikai viens zirgs.

Baltijas zemēs vienjūga redelrati vietās, kur tos vispār lietoja, bija senāki par divjūgu ratiem, un tie noderēja tajā laikā, kad zemniekam bija jāapstrādā niecīga zemes platība. Ražām pieaugot, radās vajadzība pēc lielākiem un divjūgu ratiem. Man nav pie rokas materiālu, lai varētu apgalvot, kuri no

redeļratiem — rietumkuršu vai igauņu — uzskatāmi par vietējiem; varbūt šī forma kādreiz aizgūta no kādas rietumģermāņu tautas. Jāņem vērā, ka ne latviešu, ne somu ciltīm nav sava nosaukuma ratu dīselei un viņi iztiek ar aizgūto “Deichsel” no vācu valodas; latviešu *dīsele*, *dīstele*, lietuviešu *dyselys*, lībiešu *dīstol* un *dīsol*, igauņu *tiistel*. Tāpat latviešiem nav sava nosaukuma zveņģelei, lejasvācu *swengel* (latviešu *zveņģelis* un *zveņģele*).

Tagad arī lietuvietim ir divjūga redeļrati. Katrā ziņā tālāk apskatāmie zemgaliešu dēļu (galdu) rati neapšaubāmi ir latviešu cilmes.

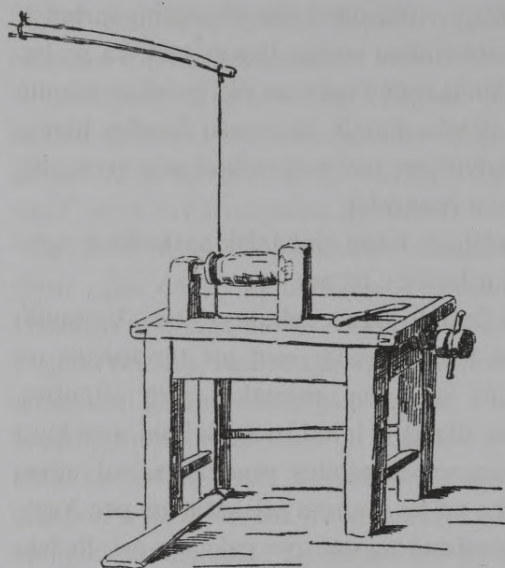
Jāievēro, ka arī Bauskas apkārtnē lieto divjūgu redeļratus (piem., Vecsaulē) (495. att.). Pastāv uzskats, ka kādas muižas kungs esot tos tur ievēdis no Augšzemes austrumiem. Tiem piemīt kaut kas augstākā mērā primitīvs. Viduskoki — *treiliņi* (sk. tālāk par tiem sīkāk) — ir liki izauguši koki, zem kuru izliekuma priekšējie riteņi var brīvi, tiem nepieskaroties, pagriezties, kad ratiem jāmaina braukšanas virziens. To veicina arī tas, ka ratu priekšējā ass pēc Augšzemes un krievu parauga atrodas ievērojami augstāk par pakalējo asi. Redeļu augstums sasniedz 4 pēdas, garums ir gandrīz 10 pēdas, bet redeļu attālums vienai no otras ir 5 pēdas. Šādi izmēri ir ratiem, kurus lieto kungu muižās. Oriģināls un vienkāršs paņēmieni, kā aizvietot šķērslīstes (sk. sīkāk tālāk), kuras veido ratu grīdu, ir to vietā lietot savītas kārklu klūgas, pie kurām vairākās vietās piestiprina redeļu apakšējos galus ar blakus esošo bomi un treiliņu.

495. att.

Dēļu rati, ko lieto Zemgalē pie Lielupes un no tās uz austrumiem, kur tos pazīst visi Augšzemes latvieši, virzienā no rietumiem uz austrumiem soli pa solim maina savu izskatu, kļūdami arvien mazāki. Tuvojoties latviešu austrumu robežai, tie kļūst līdzīgāki krievu darba ratiem. Ratu augstums pieaug līdz ar virsas kluču izmēru. Tajos ir ielaisti ratu balsti ratu sānu dēļiem. Es neuzdrošinos izšķirt, vai ratu izmēru samazināšanās (garumā un platumā) austrumu virzienā ir saistīta ar turienes zirgu mazāko augumu vai arī tam ir kādi citi cēloņi.

Senākie zemgaliešu vienjūga darba rati (ap Lielupi) pelna sīkāku aprakstu. Latvietis tos sauc par *ratiem* (dsk.), lietuviešu *ratai* un *vežimas* “Wagen” ‘rati’ vezumu vešanai un arī pats ‘vezums’ no *veszti* “führen”, ‘vest’, ‘vilk’). Pamatvārds *rats* “Rad”, latīņu *rota*) mūsdienās galvenokārt apzīmē tikai mašīnu riteņus, sal. *ratīņš* “Spinnrad”, ratiem to sauc par *riteni* jeb *skrituli* (Rēehūzens), sal. *ritēt* “rollen”, ‘ripot’, ‘griezties’.

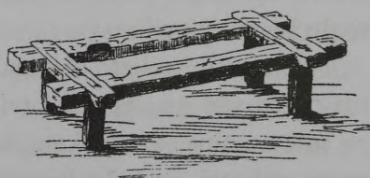
496. att.

koka klucīti. Pie istabas griestiem bija piestiprināta liksts, līdzīgi kā bērna šūpulim. Liksts galā esošā virve bija aptīta ap klucīti un piesieta pie paminas gala, kas atrodas uz grīdas. Uzminot paminai, apstrādājamais koks grozījās šurpu turpu, un vīrs ar kalnu izvirpoja rumbai vajadzīgo formu. Riteņa ass caurumu rumbai izurba ar *svārpstu*. Lai rumba nepārsprāgtu, kamēr tas tika darīts, no ārpuses tā bija stingri jānokiļē. Lai rumbā iestiprinātu spieķus, bija vajadzīgs īpašs sols no bieziem dēļiem ar pietiekami platu spraugu vidū, lai tajā varētu grozīt spieķus (497. att.).

Spieķi (aizgūvums, "Speichen"), *zizli* jeb *zižli* (krievu жезлы) parasti tika taisīti no ozola vai oša.

Riteni taisīja vai nu pēc senāka parauga, t. i., no viena vesela loka, *likstes* (sal. *liekt*, *locīt*), *dandža* jeb *dandžes*, vai arī no gabaliem — *velīņiem* (aizgūvums no vācu valodas, "Felgen"), *gabaliem* "Stücke".

Mežiem bagātos apvidos, kur var atrast piemērotus kokus, piem., jaunus ošus, viengabala riteņu loki ir iecienīti vēl joprojām. Kāda dziesma (A. B. 3341) piemin riteņa loku (aploci) arī no ozola. Kur mežu ir mazāk, tur velīņus (gabalus) — piecus katram ritenim — sagatavo no zāgētas bērzu plankas vai izcērt (piem., pie Allažiem) ar cirvi no bērza klučiem. Ratu riteni no viengabala

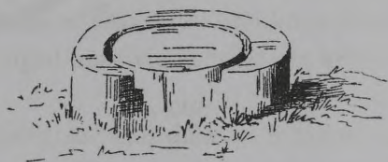
497. att.

loka sauca par *loku riteni*, *likstaino skrituli*, *likšņu* (Piebalga), *dandžu riteni*, lietuviešu *lankinis ratas*. Riteni no gabaliem sauca par *gabalu riteni*.

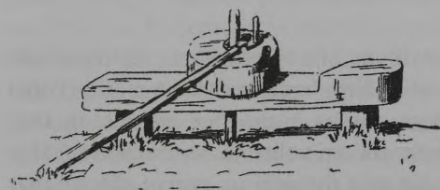
Senāk, kad zemnieks pats taisīja riteņus, viņam mājas pagalmā vai pie rijas atradās pamatīgs ozola klucis (*liektava*, *narvis*), kura gludajā virspusē bija iestrādāta ratu riteņa lieluma grope (498. att.).

Gropes platums un dziļums atbilda rupji apstrādātam riteņu lokam. Lai koku ielocītu ozolkoka blūkī, tas bija vispirms jāpadara lokans. Šim nolūkam zaļo, sulīgo koku ielika karstos pelnos jeb *spriktīs* un turēja tik ilgi, līdz tas kļuva lokans, bet ne izžuvis. Sausu koku vispirms mērcēja ūdenī.

Bieži lokam domāto koka gabalu (vai citu, ko vajadzēja saliekt) sestdienas vakarā piekāra karstajā, mitrajā pirtī pie gries-tiem un agri svētdienas rītā, kamēr tas vēl bija lokans, ievietoja blūka gropē. To darīja šādi: vienu loka galu ielika gropes sākumā un lēnām bīdīja uz priekšu, līdz tas otrā gropes galā iznāca ārā. Loku atstāja blūka gropē, līdz tas atdzisa. Vēl cits ratu riteņa loka (aploces) taisīšanas paņēmieni: uz izturīga, biezu dēļu sola bija dzirnakmenim līdzīga ozolkoka ripa, kuras vienā malā izgriezts slīps robs un vidū caurums (499. att.). Cauri ripai un solam zemē iedzina mietu. Pašu ripu, lai tā nekustētos, ar izturīgu tapu "pienagloja" pie sola. Pieminētajā robā cieši iekīlēja saliecamā koka vienu galu. Otrā galā tam piesēja virvi, apņēma

498. att.

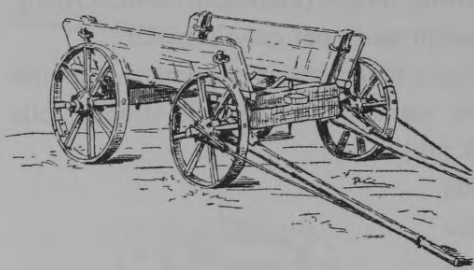
499. att.

ap stāvus esošo tapu un piestiprināja sviras koka galam, ko ar stipru lūku saiti horizontāli piesēja pie vidējā mietā. Koku ar sviru lieca ap apaļo ozola ripu. Loka galus sasēja kopā un atstāja turpat līdz tā galīgai apstrādei. Kārtīgam saimniekam allaž krājumā bija šādas loku sagataves.

Pirms pagājušā gadsimta vidus man gadījās redzēt vēl daudzus ratus ar loku riteņiem, kam nebija ne drusciņas dzelzs. Šādi rati derēja vienkāršai lietošanai sētas tuvumā. Dzelzs stīpa ap loka riteni bija mazāk nepieciešama nekā gabalu ritenim, lai gan arī tie bieži bija bez apkaluma.

Riteņa aploces gabali pēc stipra sitiena¹ varēja sabojāties. Pēc Riekstiņa ziņām, loka ritenim starp abiem spieķiem vietā, kur abi loka gali saskaras kopā,

¹ Riteņa dzelzi šodien bieži sauc *rēpes dzelzs* jeb *rēpe*, kas ir aizgūvums no vācu "Reifen" 'stīpa' lejasvācu dialektā.

500. att.

piestiprināja listi, *liestu*, lai, braucot ar smagāku vezumu pa nelīdzenu ceļu, tie neieliektos vai nesalūztu (500. att.). Tajos laikos ap riteņa rumbu nebija četru dzelzs gredzenu, kā tas ir tagad, tāpēc tā varēja ātrāk saplist. Tāpat tai nebija dzelzs bukšu; rīvējoties gar asi, rumbas iekšpuse pamazām izdila. Koka *asi* (lietuviešu *ašis*, latīņu *axis*) no apakšas

neaizsargāja dzelzs sliede, kā tas ir šodien, un viss kravas svars spiedās uz rumbu, to priekšlaikus deldējot. Šis modernā sliedes — *šķiene* (aizguvums) krievu *подушка* — vietā lietoja citādu ass aizsargu. Asī rumbas garumā iegrieza šauru robu, kurā iekīlēja sadauzīta, veca vārāmā katla šķembas. Šie dzelzs gabaliņi gan skrāpēja rumbu, *ratu mauli*, tomēr zināmā mērā aizsargāja asi. Saudzējot asi, labāk ziedoja viegli nomaināmo rumbu, kuru prata apmainīt katrs vīrs bez kalēja palīdzības.¹

Mūsdienās dzelzs ass² un koka rumbas (bez dzelzs buksēm) berzi mazina un ratu kustību atvieglo tā sauktā belģu ratu smēre. Šo smēri pirms 60–70 gadiem vēl nepazina, un tās vietā lietoja *darvu*, ko mūsu mežos dedzināja no sveķainiem kokiem un to saknēm. Tagad to dara tikai tajos mūsu zemes nostūros, kur kokam ir mazāka vērtība.³ Trūcīgākie ļaudis bieži iztika vispār bez

¹ Ir interesanti uzzināt, kāds daudzums lietaskoku bija nepieciešams zemnieka sētā vienam gadam pēc senās mežu statūtu kārtības ar mežiem bagātā privātajā muižā (Pope) Kurzemē. Saimnieks saņēma lietaskokus no sava muižas kunga bez maksas un tādā daudzumā, kas var gan pārsteigt, bet liek arī saprast, cik ātri nolietojās ar dzelzi neapkalnie darba rati un ragavas. Es minēšu skaitļus tikai par ratu riteņiem un ragavu sliecēm, par braucamo rīku daļām, kuras visātrāk nolietojas. Minētajā dokumentā ir izrakstītas saņemšanai 4 asis, 160 riteņu spieķi, 15 ozola riteņu loki (*danči*), 25 oša koka riteņu loki, 10 pāri ragavu slieču, 10 liki koki (jebkāda veida loki). Izskatās, ka zemnieka māju saimniekam bija ik gadus jāatjauno vismaz 2 darba rati un 10 darba ragavu slieces.

² Sen zināms fakts, ka koka ass, protams, ātrāk nodilst, toties, no otras puses, tā lūst retāk nekā dzelzs ass.

³ Vecākais skolotājs Vībeks par darvas dedzināšanu Popes un Ances muižās man stāstīja: "Agrāk Popē tik ļoti izplatītā darvas dedzināšana ir stipri sarukusi. Ances mežā ir vēl apmēram 20 darvas dedzinātavu. Nezinu precīzi, cik to ir Popes mežā un pie jūras, tomēr tur to ir krietni mazāk. Aprakstot *cepli*, vispirms ir jāmin tā *kreklis*, kuru var salīdzināt ar otrādi apgrieztu olu čaumalas pusi. *Krekls* kā moderns trīs ceturtdaļas garš mētelis apņem *gāli* (t. i., *galvu* "Kopf"). To savukārt, uz augšu sašaurinoties, apņem *kažoks* ("Pelz"). Lai būtu pēc iespējas lētāk, *kreklis* un *kažoks* ir uzmūrēti no akmeņiem, māla un ķieģeļiem.

ratu smēres un braucot viņu ratu riteņi čīkstēja, kā teikts mīklā: *Četri bāliņi skrien pa ceļu raudādami, cits citu dzenājas*; vai kā tautas anekdotē stāstīts, ka kļaušu laikā uz muižu darbā sūtīts kļaušu kalps brauc lēnām, ir domīgs un norūpējies saka: *Kā būs, tā būs*; toties atceļā viņš brauc ātri un ir priecīgs, bet ar čīkstošiem ratiem: *Kā bij, tā bij*.

Tajos laikos riteņi no nokrišanas sargāja koka *tapa* (aizguvums no vācu “Zapfen”, lejasvācu *tappe*) ass galā. Priekšējo asi ar visu ratu kurvi kopā saturēja vēl viena koka *tapa*. Tā ir pagātne, un tagad abās vietās ir dzelzs ķīļi — *bultas* (aizguvums, lejasvācu *bolte*).

Darba ratu virsdaļas — kurvja jeb “rumpja” atsevišķās daļas — ir šādas.

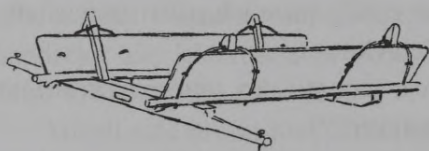
Uz priekšējās ass un pakalass gulstas tā sauktā virsass. Tās forma ir līdzīga lietuviešu ratu asij, bet arī latviešiem tā kļuvusi plakanāka, nekā ir šodien; *plāce*, augšzemnieki to sauc arī par *plāti* (no vārdiem *plats*, *plakans*, arī *plaukts*). Koka tapas cieši savieno pakalējo virsasi ar īsto asi. Abas virsasis vidū savieno *treiliņš* jeb *treilenis*, Ulmanis to nosauc arī citādi: *stūre* jeb *stūris* (aizguvums no vācu “Steuer(ruder)”, lejasvācu *sture*, lietuviešu *styras*).

Šīs trīs daļas veido darba ratu kurvja pamatu, ko sauc par *krautēm* (dsk. Ezerē) vai *skārēm* (no vārda *kraut* “packen”?).

Pašā augšā *krekla gālei* ir atvere, pa kuru cepli piepilda ar sveķainu malku un tad aizmūrē. Platā atvere *kažoka* apakšā *mute* kalpo, lai telpu starp *kreklu* un *kažoku* piepildītu ar malku. Mazāki caurumi *kažokā* — *speltes* “Spalten” — nodrošina nepieciešamo gaisa vilkmi. Cepla otrā pusē iepretī *mutei* ir daļēji segta tekne, pa kuru darva no *krekla* satek silē, no kurienes to ar smelamo trauku jeb *virloku* pilda mucā. Visu šo ierīci nosedz vienkāršs, uz zemiem stabiem uzlikts jumts. Tam mēdz būt arī sienas, bet reti kur, jo tāds ceplis agri vai vēl nodedgtu. Rudenī darvas deģim sagādā vajadzīgo sveķainās malkas daudzumu. Pavasarī, salam mazinoties, uzsāk dedzināšanu. Nepārtraukti kurina trīs līdz četras dienas, lielos ceplis arī ilgāk. Sākumā kurina mēreni, līdz parādās mazāk vērtīgais darvas ūdens, tad uguni pastiprina, līdz sāk tecēt darva, tad karstumu atkal samazina. Pāiet vēl apmēram nedēļa, līdz ceplis atdziest tiktāl, ka var uzlauzt tā augšu un izņemt ogles. No viena kūruma iznāk vidēji 3–4 mucas darvas un 25–30 maiši ar oglēm. Ja ir pietiekami daudz sveķainās malkas, var taisīt vairākus kūrumus citu pēc cita. Darvas tecināšana jāšak laikus, jo, iestājoties siltam un sausam laikam, tā ir bīstama mežam, turklāt karstā laikā darvu grūti pārvadāt. Ja *kreklā* rodas plaisas, sajauc šķidru maisījumu no māliem un ūdens, iemērc tur pāris egļu zaru, kas piesieti pie kāta, un, ja nepieciešams, arī dedzināšanas laikā aizdomīgās vietas aizziež ciet. Nosaukums šai darbībai ir *nozvenģēt*. Muižu īpašnieki darvas ceplis parasti iznomāja ar norunu, ka cepla nomnieks nodos muižai visas ogles un noteiktu daļu darvas. Agrākos laikos arī pašai muižai ir bijis lielāks ceplis, un darvu tecinājuši paši. 1740. gadā no trīspadsmit dedzināšanas reizēm esot dabūtas 127¹/₂ mucas darvas un 170 mucas ogļu, 1742. gadā no astoņām reizēm — 90¹/₂ mucas darvas un 530 mucas ogļu, 1743. gadā no divpadsmit reizēm — 156 mucas darvas un 973 mucas ogļu.”

Nākamās svarīgās detaļas ir četri apmēram 1 pēdas gari *stabiņi*, divi uz katras plāces (plaukta), kas iet ieslīpi uz augšu, jeb *dulli*, (aizguvums, ar šo vārdu apzīmē arī laivām tapas, starp kurām kustina airus, lejasvācu *dolle* vai *dulle*, augšzemnieku *ročkas*). Cieši pie tiem plāču galu ārpusē katrā pusē atrodas pa kokam — *bomim* (aizguvums “Baum”). Uz tiem balstās sānu dēlis — *galds* vai *aizgalde* (Ilūkste).

Abi sānu dēļi, kas satur kravu, dīvainā kārtā ir piestiprināti stabiņiem ārpusē. Mūsdienās ap katru stabiņu aplikta dzelzs stīpa, kas caur caurumu ieiet dēlī tik tālu, lai pa izveidojušos cilpu varētu iedzīt garenisku *kīli* (aizguvums). Senāk dzelzs stīpas vietā lietojuši no klūgām savītas saites. Subatē aprakstīto stiprinājumu vietā esot lietots cits paņēmieni, lai sānu dēli sasaistītu ar stabiņiem (501. att.). Sānu bomī pa labi un pa kreisi no stabiņa kājas iedzina koka loka galus. Loka saliekums sniedzās uz augšu līdz stabiņā iegrieztai rievai.

501. att.

Tādējādi stabiņš slīpā stāvokļa dēļ spieda ne vien uz leju, bet arī uz sānu dēli. Lai loks vēl ciešāk saturētu dēli un stabiņu, tos saseja ar klūgu saiti un vēl divās vietās piesēja pie paša dēļa. Šie sānu dēļi ir tik raksturīgi darba ratiem, ka pilnīgi atbilst savam nosaukumam *dēļu rati* “Bretterwagen”.

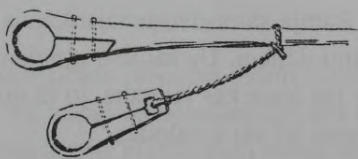
Ratu kurvja dibenu bez garā vidus bomja treiliņa veido *likstes* no vārda *liekt*, “beugen” (apm. 2 collas platas), kas iet caur treiliņu un ar nedaudz uzliektiem galiem iedzītas sānu bomjos. Tukuma apkārtnē (Kaivē) plato griezto listu vietā liek apaļkokus. Ap Daugavpili laudis izlīdzas vēl vienkāršāk. Apstrādāto koka listu vietā ņem savītus klūgu saišķus un trīs vietās ratu garumā appin tos ap abiem sānu bomjiem zem sānu dēļiem, un tad appin ap katru īso stabiņu un treiliņu (sk. iep. 495. att.). Lai ratiem nekas nekristu cauri, pa labi un pa kreisi abpus treiliņam liek vai nu dēļu gabalus — *vidus galdiņus* “Mittelbrettchen” —, vai arī ratu dibenā visā garumā un platumā ieklāj īpatnēju segu, ko var pēc vajadzības sarullēt. Tā ir no pirkstu resnām lazdu kārtiņām, jaunām eglītēm vai kadiķa nūjām, kam vairākās vietās cauri izvīta aukla *režģis*, *kūliņš* jeb *kūliņi*, (dsk.), *rīstaine* jeb *rikstenāji* (no vārda *rikste* “Rute”), arī *kribas*, *skribas*, *ieklāji* (dsk.) no vārda *ieklāt* (502. att.). Ja ar šādiem darba ratiem ir jāved zeme, grants vai cits kas, iekšpusē starp stabiņiem ievieto piemērotus dēļu gabalus, tā pārvēršot ratu kurvi taisnstūru kastē.

502. att.

Pēdējā svarīgā darba ratu sastāvdaļa ir *ilksis* (vsk. *ilks*). Mūsdienās ilksim apakšgalā ir dzelzs riņķis, kas atrodas uz ass aiz riteņa. Pirms apm. 70 gadiem, taupot dzelzi, riņķa vietā bērza koka ilks galu, kad tas bija apstrādāts plānāks, salieca tā, ka tas aptvēra ass galu, un ar dažām tapām nostiprināja pie ilks. Lai ilks kustoties nedeldētu asi, tajā mēdza ielikt veca grāpja šķembas, kā to jau darīja riteņa rumbai, lai ass koks to tik ātri nenodeldētu (sk. iepr. 266. lpp.).

Lai ratu pagriešana pa labi vai pa kreisi būtu drošāka, vajadzēja sasaistīt priekšējās ass galus ar ilksu priekšgaliem. Tikai tad ilksis iegūst vajadzīgo sviras spēku ratu pagriešanai. Mūsdienās šim nolūkam kalpo stipra virve vai pat ķēde, ko ar dzelzs riņķi uzmauc riteņa ass galam, un ar dzelzs āķi, kas piestiprināts ilks priekšgalā, neļauj tai noslidēt. Šo virvi vai ķēdi pie Dobeles sauc par *stūri* (nom. *stūre*); nosaukumam nav nekāda sakara ar latviešu *stūris*, bet ar garo patskani ū tas, šķiet, ir aizgūts no vācu “Steuer” ‘stūre’; citos novados *stūri* sauc par *atstopi* (no vārda *atstiept*), augšzemnieku — *atsēja* (no vārda *atsiet*), Rēhūzens min *atsāni* (no vārda *sānis*). Ir vēl citi nosaukumi: *snauja* (Nereta), *savarga* (Vecsaule), *miemuri* jeb *meimuri* un *grie(z)valga*. Dzelzs riņķa vietā pie virves lietoja arī saliekta bērza koka gabalu (503. att.), kas bija taisīts tāpat kā uz ass uzvelkamais ilks gals. Vēl senāk virves vietā lietoja jaunu, tievu bērziņu bez sānu zariem, bet tā tievgali ap ass galu sameta cilpā, un kā kārkla klūgu aptina ap bērza kārti (504. att.). Resnāko galu piesēja pie ilks. Pirms 70 gadiem — manos zēna gados — šo paņēmieni vēl lietoja bieži.

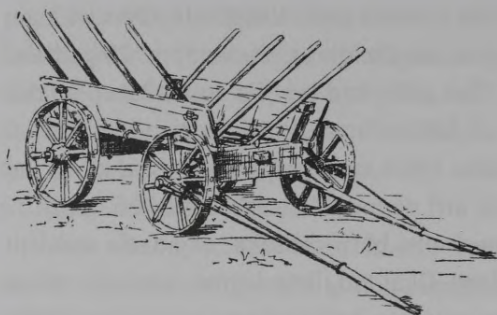
503. att.

504. att.

Ja šādos ratos vajadzēja iekraut sienu, salmus vai malku, ratu sānu dēli nedeķa kravai tādu atbalstu, kā tas ir redeļratos. Redeles aizvietoja mazākais ar sešām līdz astoņām vismaz 3 pēdas garām *rungām* (aizgūvums no lejasvācu *runge* ‘nūja sišanai’, kā arī ‘uz redeļratu ass gala esošais balsts’) jeb *raukām* (dsk.), kurām vienā galā ir zaru žuburs. Žuburs balstās uz līstes pie vidus koka, un runga atspiežas pret sānu dēli (505. att.). Savādi, ka uz ziemeļiem no Daugavas šādas rungas (nūjas) lielākoties nepazīst un iztiek bez tām.

Latvietim ir zināms īpatnējs un saprātīgs paņēmieni, kā nosiet sienu vai salmu vezumu. Ar mežiem trūcīgos apvidos vezumu tā garumā un platumā apsien ar virvi. Mežainajos apvidos šim nolūkam izmanto gludi nomizotu

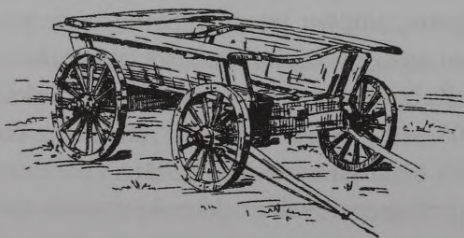

505. att.

pie ratiem visu laiku. Kamēr tukšie rati brauc uz pļavu vai tīrumu, bomja gals velkas pa zemi, un tāpēc tā viena puse vienmēr ir nodilusi. Pirms vezuma kraušanas bomi noliek sāņus un uzliek rungas. Kad vezums ir uzkrauts 7–8 vai vairāk pēdu augstumā, tam gareniski uzliek virsū bomi. Ratu viduskoka galā piesieto virvi apmet ap bomja galu, kuram atstāts mazs zara galiņš vai iedzīta tapa, lai striķis nenoslidētu, ar šāda ļoti vienkārša triša palīdzību cieši novelk vezuma krāvumu. Šai primitīvajai ierīcei nav nekādu skrituļu, izņemot gludo bomi un zara kāsi — *ķeksi* (no vārda *kacēt* “greifen”) jeb *kā(r)sis* (no vārda *kārt* “hängen”), kas piesiets ratiem. Bomim un kāsim vienreiz apmestā virve ir viegli savēlka, un vezums ir cieši nosiets.

Ja latvietis (Viduskurzemē) grib savos ratos iekraut labības maisus vai kādu citu kravu, kam darba rati ir par šauriem, viņš uzliek uz tiem rāmi, kas sniedzas apm. puspēdu pāri sānu dēļiem (506. att.). Rāmja sānu dēļi ir taisni, gala dēļi nedaudz ieliekti, lai ciešāk piegulētu ratu sānu dēļiem. Uz šādiem rāmjiem var lieliski uzlikt skapjus un kastes. Šis rāmis ir jau kaut kas jaunāks, jo tā nosaukums — *drēģe*, *drāģi*, vāciski — “Trage” aizgūts no vācu valodas.

Kad latvietim ar ratiem jāved balķis, viņš lieto visai oriģinālu paņēmieni: atdala ilksis un priekšējo asi no ratu kurvja un pakalējās ass, piesien balķa resgali uz priekšējās ass (balķa tievais gals rēgojas pāri pakalējai asij), ratu kurvi piesien pie balķa (507. att.).

506. att.

apm. 4 collas resnu egles bomi, kas garumā sniedzas vezumam pāri. *Bomja* resnajā galā ir robs, ap kuru apmestās virves gali tiek izlaisti pa labi un kreisi pa sānu dēļu iekšpusi un tad apsieti ap virsass brīvajiem galiem. Virve ir tik gara, ka vezums zem bomja var sasniegt pat 6 pēdu augstumu. Siena vai labības plaujas laikā bomis ar virvi paliek

Zemgaliešu ratiem ļoti līdzīgi darba rati izplatīti arī uz ziemeļiem no Daugavas līdz pat Ļaudonai pie Aiviekstes. Uz austrumiem no Cēsīm un Valmieras tie kļūst aizvien mazāki un augstāki. Piebalgā, Lubānā, Cēsvainē un Alūksnē tie ir līdzīgi un atšķiras no zemgaliešu ratiem ar slīpāk guļošiem sānu dēļiem.

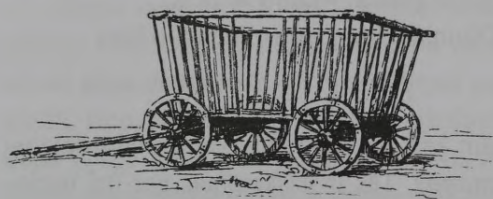

507. att.

Poļu Vidzeme (piem., pie Ludzas) abas virsasis — *plāces* —, it īpaši priekšējā, ir augstāka pēc krievu ratu parauga.

To, ka latviešu ratu visas daļas bez izņēmuma ir no koka, Rēehūzens savā 1644. gada “Manuductio” apliecina visai interesantā veidā.

Vienā no saviem valodas piemēriem viņš saka, ka vīram, dodoties ceļā, jāņem līdzī cirvis, ja gadījumā salūztu ass, ritenis, ilks, tapa vai naglas. Tā kā viņš piemin arī naglas, grūti iedomāties, ka pie ratiem būtu jebkas no dzelzs, jo ar cirvi nevarētu salabot neko no metāla. Viņš ar to būs domājis mazākas koka tapas. Rēehūzens ieteic vīram ņemt līdzī arī kaņepājus vai lūkus, lai varētu salabot aizjūgu, ja kas saplīst. Par lūku lietošanu tiks runāts vēl sīkāk.

508. att.

Pie dažādajiem zemgaliešu darba ratiem jāmin vēl arī rati ar “pelu kurvi”, kas, ņemot vērā labības audzēšanas plašos apjomus, ir nepieciešami, lai pēc izkulto graudu attīrīšanas pelavas (salmu un vārpu paliekas, graudu apvalkus, nezāļu sēklas u. tml.) aizvestu

uz lopbarības novietni. Šiem ratiem riteņi, asis, virsasis un viduskoki ir tādi paši kā nupat aprakstītajiem, bet tiem nav sānu dēļu. To vietā ir vairāk nekā 4 pēdas augsts kurvis, kura četrus sānus veido koka redeles, ko augšā satur rāmis. Vienā sālā, lai varētu iekraut jeb izkraut pelavas, daži redeļu koki ir izņemami (508. att.). Pastāvēt ierobežotai zemkopībai, latvietim, protams, tādi rati nebija vajadzīgi.

Beidzot šo apskatu, ir vērts pieminēt arī Liepājas apkārtnē piekrastes zvejnieku lietoto vienjūga dēļu ķerru *viceli* jeb *diceli* ar diviem riteņiem, kurā pārvadāja kartupeļus un zivis. Tā ir īpaši piemērota braukšanai pa kāpu smiltīm.

2) Ragavas

Kamēr senlaikos latvietis — saimnieks vai kalps — uz baznīcu vai kāzām brauca darba ratos, sēdēdams uz salmu maisa, kas pārklāts ar krāsainu segu, mūsdienās tas notiek citādi. Pārtikušam saimniekam ir braucamie rati (“Korbwagen” ‘kurvja rati’) ar visādām modernām ērtībām. Tāpat bez vienkāršajām

darba ragavām tagad viņam ir īsti elegants braucamais ar ādas segām un līdzīgām ērtībām. Visu šo dažādību nav ne iespējas, ne arī vajadzības aprakstīt.

Šis darbā nelietojamās ragavas sauc par *kamanām* (dsk.), kas, šķiet, ir īsts latviešu valodas vārds. Varbūt to varētu salīdzināt ar Ulmaņa pieminēto reto vārdu *kama* — rīku braukšanai pa ūdeni. Abi braucamie slīd katrs pa savu ceļu, un abus raksturo iedobums. Iespējams, nosaukums varētu būt cēlies no vārda *kamans* ‘koka resnākais gals bez galotnes un saknēm’, lietuviešu *kamens*, ja ņem vērā, ka ragavu virsu senāk netaisīja no plāniem dēļiem, bet gan izdoba no resna kluča *kamana*. Vienkāršāks cilvēks arī vēl tagad, uzlicis uz *ragūm* (“Ragge”) nekrāsoto *kulbu* (“Kulbe”)¹ un sēdot uz salmu maisa, kas pārklāts ar rakstainu austu zirga vai gultas segu, un bieži vien pat ziemas aukstumā kājas neapsedzis, dodas personīgos izbraukumos. Par to, ka senās izbraucamās ragavas nespēja pasargāt braucēju no aukstuma, stāsta tautasdziesma:

<i>Jūdz', tautieti, kamanās</i>	Spann, Liebster, an den Schlitten
<i>Drīz tekošu kumeliņu;</i>	Ein flink laufendes Rösschen;
<i>Tīri lauki, klajumiņi,</i>	Weite Felder, weite Flächen,
<i>Plānas manas villainītes.</i>	Dünn sind meine wollnen Decken.

(A. B. 1151)

Starp senajām un ļoti vienkāršajām kamanām pa vidu var ierindot tautasdziesmās bieži minētās *rakstītās kamanas*. Tās ir uzskatāmas par tīri nacionālām, jo *rakstīt* šodien nozīmē “schreiben”, senāk nozīmēja “kerben” ‘grebt’ vai ‘izgriezt’ (vai arī ‘krāsaini izšūt’) un norāda uz rotājumu, kas šajā gadījumā ir ar kokgriezumiem rotāta kamanu aizmugure jeb atzveltne. A. Felta kundze man stāstīja par kokgriezumiem uz kādas senas igauņu kamanu aizmugures.

<i>Teci liegi, kumeliņi,</i>	Laufe leicht, Rösschen,
<i>Rakstītām kamanām;</i>	Mit dem (zierlich) gekerbten Schlitten;
<i>Akmiņotas ceļmalītes,</i>	Steinig sind die Wegränder,
<i>Man zīlota līgaviņa.</i>	Flittergeschmückt mein Liebchen.

(A. B. 4568)

509. attēlā (no Salacas) ir redzami vienkārši, iegriezti rotājumi uz vecu kriju kamanu aizmugures.

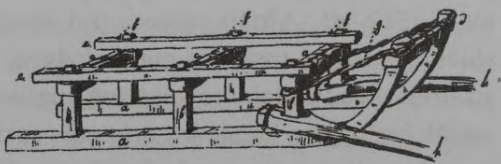

509. att.

¹ Abus vārdus *ragus* un *kulba* Baltijas vācieši ir pārņēmuši no latviešu valodas.

Latviešiem izbraucamajām ragavām ir vēl otrs izplatīts nosaukums, proti, *važus* jeb *važas* (dsk.) (*važot* "fahren" 'braukt', lietuviešu *važis*, sal. *važiūti* 'braukt'). Mazāk lietuviskota ir latviskā forma *vazāt* 'braukāt apkārt', no vārda *vedu*, *vest*, turklāt sal. *vizināt* (tr.) "spazieren fahren" 'pabraukāties'. Senāk Kurzemē vārdu *važus* lietoja vienīgi vieglajām kamanām, kuru kurvja gandrīz stāvās malas bija pītas no liepu lūkiem. Diezgan garo un plato kriju strēmeļu galus sašuva ar tievām lūku sloksnītēm. Pēc liepu mežu gandrīz pilnīgas izzušanas šīs vieglās skaistās kamanas vairs netika taisītas. Viduskurzemē par augstu cenu tās ieveda no attāliem austrumu novadiem, kur liepu meži bija vēl atrodamī. Tomēr jāņem vērā, ka Augšzemē visas ragavas ar kulbām sauc par *važu* (nom. *važus*). Nosaukums nekādi nenorāda uz to pagatavošanas materiālu. Vārdam *važs* jeb *važas* ir vēl cita nozīme, kas labi saistās ar darbības vārdu *vest*, "führen und fahren", proti, pavada, aiz ko ved zirgu, arī pavadas ķēde, kā dziesmiņā (A. B. 4734), kur, kumeliņam dancojot, ķēdītes skan. *Slaikas* ir kamanas, kuru slieču priekšējie gali nav uzliekti uz augšu, sal. vārdu *slaiks* "schlank". Augšzemes latvieši lieto arī vārdu *saņas*, kas aizgūts no krievu *сань*.

Darba ragavas (510 att., Dobeles) strādājošai tautai ir svarīgākas par braucamām kamanām un mūsu klimatam un ar sniegu bagātajām ziemām gandrīz vairāk nepieciešamas par ratiem. Ziemā pa ceļiem jāved kurināmais un būvmateriāli, jānogādā lauksaimniecības ražojumi uz pilsētām un jūras ostām, jo tikai kopš neilga laika palīdz dzelzceļš. Ne vien tagad, bet arī pirms gadsimtiem zemes ceļos ziemā ir daudz vairāk piekrautu ragavu nekā vasarā ratu. Jāievēro, ka senos un vēl senākos laikos purvu un tiltu trūkuma dēļ pāri upēm šajā zemē vasarā kustība pilnīgi apstājās, kā to apliecina arī hronisti, rakstot par karapulku un sirotāju iebrukumiem galvenokārt ziemā (Latviešu Indriķis XI, 5). Kādā ļoti senā tautasdziesmā tiek lūgts Pērkons, lai tas saskalda ledus tiltu pār Daugavu, tā pasargājot Māras zemi, t. i., Vidzemi, no lietuviešu uzbrukuma.

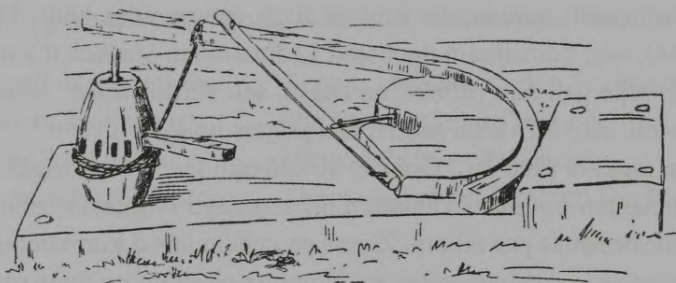

510. att.

Latviskais darba ragavu nosaukums *ragus* (dsk.) jeb nesaīsinātā formā *ragavas* (dsk.), lietuviešu *rogės*, cēlies no vārda *rags* "Horn". Slieču priekšējie, uz augšu uzliektie gali ir iegansts šā braucamā nosaukumam, un tas, ka ragavu slieces saglabājušas savu latvisko nosaukumu, protams, ir tāpēc, ka slieces ir ragavu galvenā sastāvdaļa.

Latvietis pazīst divējādas ragavu slieces. Vislabāk, ja var sameklēt jau dabiski pie saknes liki izaugušus jaunus bērziņus ar tādu izliekumu, kāds ir vēlams

slieču priekšējiem galiem. Ja bērziņi ir atauguši no veca celma, tie sākumā, lai iegūtu vairāk gaismas, paši izliecas. Vīram ar tādiem nav daudz jāpūlas. Šīs slieces sauc par *kabām* (*kabēm*), *kabjiem* (dsk.), (lietuviešu *kabė* “Haken” ‘āķis’ no vārda *kabėti*, ‘hangen’ ‘kārt’). Tāpat sauc spāres uz lubu jumtiem, kurām apakšējā galā ir kāsis lubu saturēšanai. Otrā veida slieces tā arī sauc par *sliecēm* (510. att., a) no vārda *liekt*, “biegen”. Tām ņem taisni augušus bērzus un to vienu galu liek kluča gropē *ragavu slieču liecamajā* (511. att. no Valkas) līdzīgi, kā to dara ar riteņa loku (sk. 265. lpp.). Bērzu vietā ņem arī jaunus ošus, ozolus vai kļavas. Par kļavu minēts kādā dziesmā, kur stāstītājs, nezināmā nākotnē raugoties, zīlē, kad viņš varētu iegūt līgaviņu, jo vējš vēl kļavu mežā šūpo kamanas, ar kurām līgavu varētu vest mājās (A. B. 1826).

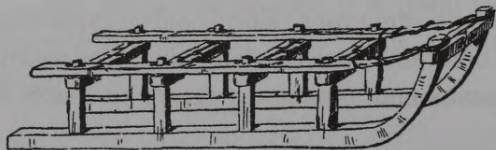

511. att.

Kļavu uzskatīja par izturīgāko un piemērotāko koku, bet pamazām tā kļuva arvien retāk sastopama.

Katrā sliecē izkaltos caurumos ielaida trīs (sk. 510. att., b) vai četrus bals-tus — (512. att., Allaži) *mietnes* (sal. *miets* “Pfahl”) jeb *stibiņus*, sal. ar vārdu *stabs*; Apukalnā tos sauc par *bolzdiem*. *Mietņu* skaits dažādos novados ir atšķirīgs. Ļaudis Dobeles apkārtnē apgalvo, ka sliece ar četriem caurumiem ir mazāk izturīga un ka pie trīs *mietnēm* veltumu var piesiet ciešāk.

Abas slieces vai, pareizāk sakot, *mietņu* rindas kopš seniem laikiem sasaista kopā ar *balzieniem* (sk. 510. att., c) (sal. lietuviešu *balžiēna* ‘gareni balķēni, kas satur kopā visas pārējās daļas’ latviski *balsts* “die Stütze”, *balstīt*

512. att.

“stützen” (Stendera minētā no-zīme ‘savienot’)). *Balzienus* taisa no oša vai ievas koka. Tos ap-liec ap abiem pretim stāvošajiem balstiem un vidū *balziēna* galus savieno kopā ar tapu. Tā kā nav viegli atrast piemērotus jaunus

ošus, balstu savienošanai mēdz lietot arī citus kokus, kam galos izkala caurumus. Tos tad uzvilka vai uzsita balstu galiem. Mūsdienās balstu sastiprināšanai bieži lieto moderna veida dzelzs apkalumus. Oša koka stiprinājumiem nebija vajadzīgs ne gabaliņa dzelzs. Pie trīs vai četrām sasaistēm nāca klāt vēl ceturtā vai piektā, ar kuru savienoja slieču galus. Arī tās parasti taisīja no oša koka (510. att. d). Tās gan nesauca par *balzienu*, bet gan par *apgalveni*, jo tā bija aplikta ap slieču galiem (*ap galvām*).

Lai stiprinājumi nenomauktos no balstiem un lai tie stingri turētos visā ragavu garumā, uz labās un kreisās slieces balstu galiem uzsita latām līdzīgus kokus (510. att., e) — *uzkalas* (no vārda *uzkalt*) jeb *endas*, *odnes*. Balstu galos virs latām iedzina pa mazai koka tapai (510. att., f).

Vēl viena ļoti vajadzīga lieta bija no bērza vai kārklu klūgām savīta saite (*klūga* jeb *rikste* “Rute”).

Tā bija uzvilktā virs *apgalvenes* un savienoja uzliektos slieču galus ar pirmo balstu (510. att. g). Abas saites apzīmēja ar vārdu *savāre* jeb *savare*, lai netieši norādītu uz spēku (*vara*), ar ko uzliekto slieču gali tiek saspīlēti ar pirmajiem balstiem, lai saliektās slieces nevarētu atliekties atpakaļ taisnas; *savārēt* “zusammenzwängen”, ‘savilkt kopā’, sal. *pievārēt* “bewältigen”, ‘pieveikt’. Spēka nepieciešamību izsaka arī vārds *atstope* no *atstiept* (Kurzemē to lieto *savāres* vietā). Dažos apvidos pāri balstiem uzsisto latu vietā liek osīšu vai ozoļu lokanās galotnes, kuras sniedzas līdz slieču galiem un atpakaļ (sk. 512. att.). Allažos tos sauc par *balzienu*. Mūsdienā dzelzs laikmetā šajā vietā jau lieto dzelzi, kas liecina, ka tajā vietā ir nepieciešama īpaši stipra sasaiste.

Ilksīm senāk vislabāk noderēja jauni bērzi. Tos piestiprināja pie priekšējiem stabiniem visai īpatnējā veidā. Ilkss galu pāršķēla un kā dakšu uzbīdīja *mietnei*. Šķēluma galā izkala ilksi tik lielu taisnstūra caurumu, lai tajā ietilptu balsts. Ilkss šķeltos galus aiz balsta sasēja ar kārkla saiti — *klūdziņu* — vai auklu (510. att., h). Šāds ilkss piestiprināšanas paņēmiens arvien vairāk iziet no modes. Tagad sliecē iedzen dzelzs āķi, uz kura uzākē ar dzelzi apkalto ilkss galu. Āķim pie slieces jābūt ar dubultu izliekumu — ilksi ieākē no aizmugures un tad pagriež uz priekšu. Tā ilkss ir nodrošināta pret atkabinašanos. Dzelzs laikmets ieņem savas pozīcijas (sk. tālāk 513. att.).

Tāpēc mēs atgriežamies vēlreiz pie ragavu sliecēm. Pedējā pusgadsimtā dzelzs apkalumi ir tiktāl izplatījušies, ka neapkalta ragava jau kļuvušas par retumu. Manā jaunībā tādas vēl bieži lietoja muižā un Auces apkārtnes zemnieku sētās. Ar tām pāri gludajiem rugājiem uz šķūni tika vesta visa rudzu raža. Stāsta, ka nodilušās slieces esot no jauna “pazolētas” ar *paklāju* (no vārda *paklāt*). Tā esot bijusi plāna sliecīte, ko ar koka tapiņām piestiprinājuši nodilušajai. Šo darbu latvietis sauc vārdā *metināt*, *piemetināt* “anstücken”. Vīri Auces un

Dobeles apkārtne stāsta par tēviem, kas gan vecās, gan jaunās ragavu slieces apkala ne ar dzelzi, bet ar oša, ābeles vai kadiķa koku. Tas labi raksturo ilgi pastāvējušo koka laikmetu.

Mēs nonākam pie lietām, ko latvietis lika vai uzsēja uz ragavām, kad bija jāved kāda krava.

Visai iecienīta ir īpaša sega (ieklājs), ko lika uz oša koka lokiem — *balzieniem* — un kas nesniedzās līdz slieču galiem. To taisa no apaļām nūjām, kā tas aprakstīts 268. lappusē, un uz tās sēd vīrs, braucot pēc kravas.

Ja no meža ir vedama malka vai žagari, pār ragavām šķērsām uzliek divus *krumultus* (aizguvums no vācu “Krummhölzer” ‘liki koki’). Šis aizgūtais nosaukums cēlies jaunākos laikos, bet pati lieta, bez šaubām, ir sena. *Krumultus* taisīja no lika, apm. 5 pēdas gara, vidēji cieta koka, pāršķēlot to uz pusēm.

Ja jāved salmi vai siens, uz ragavām uzliek no četriem taisniem kokiem gatavotu rāmi. Darba ratiem, lai riteņi gar to nestriķētos, pirms rāmja lika 2 likus šķērskokus (sk. iepr. 270. lpp.).

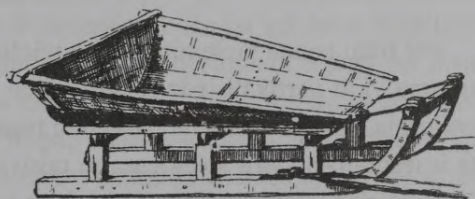
Lai no meža pārvestu balķi, latvietis ragavu vidū piesēja 1–1½ pēdas biezu koku ar augšā iedobtu robu *kūleni*, *tempeli*, *peki*, *ķirpi*, *ķilpi* (ķilpis un ķilpe) jeb *bluķi* (aizguvums, “Block”) un uz tā lika balķa resgali. Koka galotne vilkā pa zemi, tā pamatīgi bojājot ziemas ceļu un apdraudot garāmbraucējus. Šādi vest balķus policija aizliegusi. Kas šo pavēli ievēroja, tas balķa tievgali lika uz pavisam mazām, šim nolūkam paredzētām ragavām. Tās sauca par *slēpēm* (dsk.) “Schleife” jeb *ragaviņām* (deminutivs). Šīs ragaviņas dažādos novados ir atšķirīgas. Kauņas guberņā tās sauc *karuka*, citur — *abazēlis* (sal. krievu *обоз*) jeb *šunuks* “Hündchen”, jo tās kā sunītis skrien pakal lielajām ragavām. Tām bija jābūt izturīgām, tādēļ šīs ragaviņas taisīja no ozola. Kauņas guberņā stipro šķērskoku uz mazajām ragavām lietuvieši sauc *kampa* vai arī *kalpa* (patiesībā “Polster” ‘polsteris’), un tas aizvieto latviešu *kūleni* (kluci); šķiet, ka lietuviešu vārdam *kalpa* atbilst latviešu *ķilpis* un arī *ķirpis*. Plūdeņu maiņa ir uzmanības vērta, tāpat kā cietā koka ironiska nosaukšana par polsteri.

Ja ar ragavām jāved grants mūrēšanai vai ceļu labošanai, tad tām vajadzīgs kaut kas līdzīgs tvertnei, kur granti iebērt. Vienkāršākā ir dēļu kaste *koris*, t. i., *kurvis* “Korb”. Šādam *korim* ir četri sānu dēļi, tam nav īpaša dibena, bet tā vietā ir jau pieminētais *režģis* jeb *ieklāja*. Šo kasti citos novados sauc arī par *čoči*, *ķibu*, *kulbu*, *lesnicu*.

Es domāju, ka pēdējos nosaukumus lieto arī vēl kādai senākai un latviešiem iecienītai kurvja formai (513. att.). Šo kurvi taisa no plāniem, vislabāk apses, dēļiem, kurus no apakšas kopā satur vairāki pusapaļi loki. Tagad dēlišus zāgē, bet senāk mežiem bagātos apvidos tos plēsa, dažviet to dara arī vēl tagad.

Dēlišus sauc par *lubām* “Lubben”. Kurvim nav puscilindriskas formas, tā priekšpuse ir zemāka, mugurpuse — augstāka, un tā augšējā mala aizmugurē ir ievērojami platāka nekā priekšpusē. Aizmugure ir nosepta ar dēļiem, priekšpuse — vaļēja. Šo ragavu kurvi galvenokārt sauc par *ķibu*, *ķibicku* jeb *kulbu*. Šo stipro, vienkārši taisīto kasti nepiesien pie ragavām, jo, vedot granti vai līdzīgu kravu, to var sāniski izgāzt uz ceļa. Grants čupiņas paliek tur gulot pa ziemu līdz maijam un kā krelles rotā mūsu lauku ceļus. Braucējs sniegpuTENI var pēc tām orientēties, vai viņš vēl atrodas uz ceļa.

Šādas *ķibickas* jeb *kulbas* arī smalkāk izstrādā — mūsdienās pat nokrāso ar eļļas krāsu, tām ir maza atzveltne un sēdekļi, vai vismaz mīksts salmu maisiņš un kokgriezumiem izrotāta muguriņa. Ar tādām brauca uz baznīcu un tirgu.

513. att.

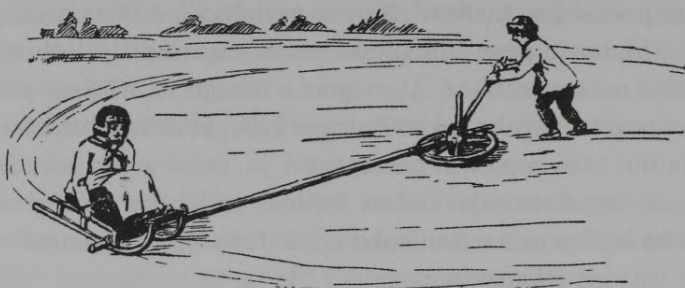
Ķiba un *ķibicka* ir interesanti nosaukumi. Pēdējais atgādina krievu vārdu *кибитка* (“Kibitke”), kas nozīmē gan pussegtas ragavas, gan arī segtus kirgīzu ratus, gan arī teltis. Šo tik dažādo priekšmetu kopējais nosaukums varētu būt cēlies no vienas vārda saknes, kas izsaka kaut ko apaļīgu vai izdobtu. Apaļi izliektās kārtis veido ratu vai ragavu pārsegam no liepu lūku pīteniem, zvērādām vai ādām laikam tādu pašu formu kā nomadu teltis. Latviešu *ķibickai* izliekums nav uz augšu, bet gan uz leju.

Ja šī doma ir pareiza, tad arī ragavu sliece (sk. iepriekš sacīto par *kabu*) savu nosaukumu varētu būt dabūjusi no uzliektā priekšgala, un tai varētu būt kas kopējs ar dobtu alus kausu un kublu. *Ķiba* jeb *ķibicka* būtībā jau arī ir izdobts trauks ar apaļīgi izliektām malām. Ir diezgan ar šo nelielo piezīmi; vēl tikai jāpiebilst, ka latviešu apaļīgais sviesta trauks ir *ķiba*, *ciba*, lietuviešu *kiblas* “Būgel” ‘loks.’

Kulba jau pēc skanējuma atgādina kaut ko apaļu. Kā pierādījums tam ir lietuviešu *kulbokas* — arkla līkais koka loks.

Latviešu tautas mīklās abas ragavu slieces ir kā māsas, kas pa sniega ceļu “sviestu gludina” (A. B. 261) vai “sviestu kul”, bet viena otrai nedod (262), vai arī “ēd maizi ar sviestu” (263), kur maize ir brūnā zeme, kas šur un tur no sniega ir kaila, vai arī “peldas pienā” (264). Uz neapkaltām ragavām norāda mīkla: *Tēvs, māte dilst no kājām, mazie bērniņi dilst no sāniem*. Slieces dilst no apakšas, ragavu *mietnes* — no sāniem (A. B. 498). Rati un ragavas ir šis mīklas atminējums:

Viens saka: man ir vasarā grūti; otrs saka: man ir ziemā grūti; trešais saka: tas man ir viena alga, vai ziema vai vasara.

514. att.

Vēl būtu īsumā jāpiemin kāda latviešu tautas ziemas izprieca. Ledus klātā laukuma vidū vertikāli iedzen un iesaldē mietu. Uz mieta uzvelk riteni. Tam piestiprina garu kārti ar galā piesietām ragaviņām. Riteni griež ar sviru (bomīti), kas ir iesprausta starp spieķiem, un ragaviņas plašā lokā slīd pa ledu uz riņķi.

Šo darbību sauc *skludināt* (faktitīvs no vārda *sklidēt* “gleiten” ‘slīdēt’) jeb *gričalāt*, *griečalāt* (deminutīvs no vārda *griezt* “drehen”), jeb arī *grīlot*, *grīlot*; ar pēdējo darbības vārdu apzīmē arī laivas slīdēšanu jūras viļņos. Visu šo karuseli (514. att.) sauc par *virpelēm* (dsk., sal. *vērpt* “spinnen”). Šī izprieca nav nekāda modernā, jo ir jau minēta tautasdziesmās:

*Es izvedu meitu māti
Uz sklīdāju ezeriņu;
Tik ilgam sklīdināju (gričalāju)
Līdz meitiņu pavēlēja.*

*Ich führte die Mutter des Mägdleins
Hin auf den glatten See;
Solange wirbelte ich sie umher,
Bis sie mir das Mägdlein zusagte.*

(A. B. 897)

3) Aizjūgs

Ja zirgam ir jāvelk krava, vissvarīgākā zirglieta ir tā, uz kuru tieši iedarbojas zirga krūšu spēks. Visdažādākās tautas atklājušas, ka zirgam vispiemērotākais iejūgs ir tāds, kas negulstas tikai uz krūtīm, bet aptver visu tā kaklu. Tad velk ne tikai priekšējo kāju muskuļi, bet iesaistās lielāka ķermeņa daļa, sevišķi pleci, un spiediens ir ap visu sprandu, tādējādi ķermeņa svars it kā pats no sevis iekustina kravu. Tauta bez anatomijas zināšanām ir instinktīvi atradusi vislietderīgāko. Kopš seniem laikiem kā latvieši, krievi, tā vācieši u. c., pārvadājot kravas ar ratiem vai ragavām, lieto sakas, īpaši, ja jābrauc lielāki attālumi. Tikai vieglos pajūgos vācu zemēs, kā arī Baltijas provincēs lieto širu aizjūgu.*

* *Širas* — no siksnām darināts zirga aizjūga piederums (bezloka aizjūgos, ko lieto saku vietā).

Vārds širas “Sielen”, ir saistībā ar vārdu virve “Seil”, jo vissenākais aizjūgs bijis no virvēm, un trūcīgākajiem vēl šodien platais krūšu gabals mēdz būt nevis taisīts no ādas, bet gan austs. Vēlāk un arī tagad, kur to vēl lieto, tas ir no ādas — lejasvācu *sêl* (*seil*, *sîl*) “Strick” ‘virve,’ bet *sile* — “Zugriemen” ‘iejūga sikсна’. Latvietis šo aizjūgu un tā nosaukumu ir pilnībā aizguvis no vācu “Geschirr” un to sauc par *širām*, dsk., jeb arī par *rēdēm*, (dsk., lietuviešu *rėdas*, vsk., sal. *rėdnieks* “Sattler” ‘seglinieks.’ Pēdējais nosaukums nav aizgūts, bet ir radniecīgs krievu *рядъ* “Ordnung”, latviešu *rinda*. Trešais nosaukums ir *sleijas* ‘garas, platas strēmeles’, piem., *ādas sleija*, pastalādas sloksne no liellopu ādas, lietuviešu *szlajei*. Ceturtais iejūga nosaukums ir *lences*, sal. turpat arī *leka* “Schlinge”, cilpa, ar kuru Rietumkurzemē apzīmē pavisam nožēlojamu iejūgu no divām platām, austām lentēm, viena no tām iet pāri zirga skaustam, otra — zem kakla pāri krūtīm; galos, kur lentes saiet kopā, piesien streņģes, ar kurām divjūgu zirgus sien pie ratu diseles. Rietumkurzemē šādas *lences* lieto gan tikai trūcīgs zemnieks vai jūdu ormanis.

Prūšu Lietuvā un Kaunas apkārtnē lieto labāku širu aizjūgu (*plėszkės*, dsk., no *platus* “breit” ‘plats’) nekā nupat aprakstītās *lences*, kas ir līdz 10 cm platas, austas no kaņepājiem.

Kaut gan ir daudz nosaukumu, širas nav senlatvisks aizjūgs, bet te ievestas no Prūsijas. Svarīgākā, visvairāk lietojamā un par vietēju uzskatāmā iejūga daļa ir sakas “Kummet”, latviešu *rīki* (dsk.; sal. poļu *chomrto*, krievu *хомутъ*, lietuviešu *kamantai* vai *pawalkas*, no *wilkti* “ziehen”; sal. jāmin Fika minētā āriešu *çama* ‘aizjūga daļa, kas aptver dzīvnieka kaklu’, *sima*¹). Izliekto saku koku augšgali ir daudzveidīgi. Vācijā tie atgādina vērša ragus, kas ar saviem gandrīz spicajiem galiem bieži vien izslien uz augšu aizjūga abās pusēs. Latviešu *rīkiem* šādus, uz āru izceltus galus, daudz mērenākus, redz tikai atsevišķos novados, bet, piem., ne Zemgalē. Vārda *rīks* nozīme ir ļoti vispārīga. Par *rīku* var nosaukt gandrīz vai katru “daiktu”, un *rīkot* nenožīmē tikai iejūgt zirgu, bet darīt, sagatavot arī daudz ko citu.

Latviešu sakām ir apaļš polsteris (spilvens), kas taisīts no mīksta materiāla, tā aizsargājot zirga kaklu no spiediena un noberzumiem, un 2 koka daļas virs polstera, kas sakām piešķir stiprumu un izskatu.

Saku mīksto polsteri sauc par *silkstu* (vsk., siev. dz.), *silkstīm* (dsk.), *silksni*, *silksnēm* (dsk.), arī par *paugām* (dsk., ‘sakas’), *popi* (no vārda *pampt* “chwellen”), *pakopi* (‘spilvenu zem likajiem saku kokiem’, sal. *kampis* ‘liks koks’). Kurzemē vēl šobaltdien šo kakla spilvenu taisa no garkūļu salmiem, pārvelkot tos ar

¹ *Sima* – ratos iejūgta zirga aizjūga daļa, varbūt “kakla riņķis”, t. i., apaļš koks ap zirga kaklu (Bartolomejs, Altiran. Wb.).

515. att.

rupju audumu vai kareivja šinēja audumu, vai arī lieto lin-audeklu. Loku abus galus augšā virs skausta cieši sašņorē kopā. Pie ezeriem, kur aug meldri, kakla spilvenu netaisa no salmiem, bet to skaisti un smalki izpin no niedrēm vai meldriem (latviski *doņi*, *dūņi*, *Juncus lacustris*) (515. att.). Gludie meldri ir zirgam patīkami, to ciešais pinums turas kopā tik labi, ka auduma pārvalks nav vajadzīgs. Man šķiet, ka meldru spilvens ir senāks par iepriekš minēto.

Dziesmiņa norāda, ka puisim, ja tas grib precēties, ir jāprot šādu meldru polsteri nopīt, tāpat kā meitenei ir jāprot aust.

Ai, tautieti, tēva dēlī,
Ko mēs divi darīsim?
Tu nemāki silkšu pīt,
Es audekla aiztaisīt.

Ei, Liebster, Vaterssöhnchen,
Was werden wir beide anfangen?
Du verstehst kein Geschirrpolster zu flechten,
Ich keine Leinwand zu weben.

(Augšbārta)

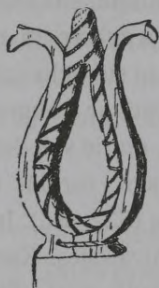
516. att.

Abus kokus, kas pieguļ zirga kaklu polsterim un pie kuriem piestiprina stieņus, sauc par *sakām* (dsk.) jeb *sakkokiem* "Kummethölzer", *sakaskauliem* (sal. *saka*, "Verästelung" 'atzarošanās', *sakne* "Wurzel") un, ja vien iespējams, tos taisa no bērzu saknēm, kas pie stumbra izliekušās uz augšu. Abiem kokiem to nedaudz biezākajā vidusdaļā ieurbj 6 cm attālumā vienu no otra (516. att.) caurumus 3 cm diametrā. Mūsdienās caur vienu caurumiņu izvelk ādas siksnīņu, senāk droši vien tā bija stipra aukla, ar kuru cauršuva polsteri, to cieši piesaistot saku kokam. Koku augšgalos bija iegriezti tik dziļi robi, ka siksnu vai stipru auklu, piem., *žņaugu* (no vārda *žņaugt*,

"würgen") varēja aplikt un cieši sasiet ap polstera galiem (517. att. no Talsiem, 518. att. no Bārbeles, 519. att. no Kazdangas, ar kokgriezumiem, nokrāsoti melnā un sarkanā krāsā; 520. att. no Oktes, ar kokgriezumiem).

Šādas sakas nevarētu uzvilkt zirgam pāri galvai, ja kokus apakšgalā nevarētu vienu no otra atdalīt. Apakšējie gali nav saistīti ar polsteri, un tos (kad zirgs jau pilnīgi iejūgts) savelk kopā ar siksnu vai, kā senāk, ar *auklu*, *savelkamo* (no vārda *savilkt*), *sasprangu* (no vārda *sprangāt* "schnüren" 'šņorēt'), *samestavu* (no vārda *samest*, "verbinden" 'savienot kopā'), augšzemnieki ar *somakstavām*, *samakšām*; sākotnēji šie nosaukumi attiekušies tikai uz saku savelkamo auklu, vēlāk to attiecināja arī uz iejūga siksnu. Pirms jūgšanas siksnai ir jābūt

atraisītai, saku galiem atbīdītiem, kas, ņemot vērā elastīgo polsteri, nesagādā grūtības. Saku augšu pagriež uz leju, pārvelk zirga galvai un kakla tievākajā vietā apgriež sakas atpakaļ, un tās pareizi pieguļ zirga kaklam. Iekams mēs stāstām tālāk, es atgriezīšos Rietumkurzemē un pieminēšu, ka viņu divjūgu ratus zirgi nevilka aiz ilksīm, bet aiz strenģēm. Strenģes izvelk pa saku caurumiem un piesien. Saku koki ar polsteri nav saistīti, zirgu izjūdzot, saku kokus noņem kopā ar strenģēm. Pītais kakla spilvens, vismaz pusdienlaikā, paliek zirgam kaklā.

517. att.

518. att.

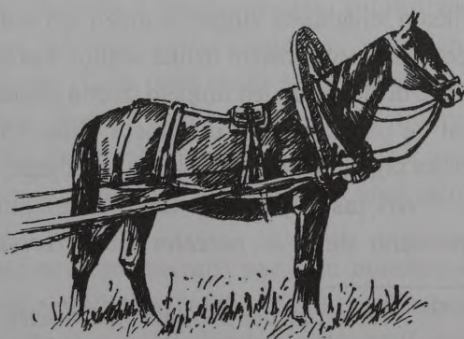
519. att.

520. att.

Viduskurzemē un uz austrumiem ir citādi. Saku koki ar spilvenu ir saistīti, un, tā kā tur brauc ar vienjūgu, sakas īpašā veidā piesaista pie ilksīm, kur svarīga loma ir *lokam* (lietuviešu *lankas*), arī *kumpim* jeb *dancim* (Ezere). Mūsdienās sakas, ilksis un loku (pāri zirga galvai) sasien ar baltām, īpaši stiprām ģērētas ādas strēmelēm vai ar platām melnām ādas siksnām; senāk sēja ar vienkāršu virvi, Viduskurzemē tā darīja vēl nesen un, iespējams, dara arī tagad. Tās sauc par *dzeņaugsťēm*, augšzemnieki — par *dzeņauskām* (no vārda *dzīt* “treiben” un *augsti* “hoch”) jeb arī par *gužām* (krievu *гужъ*). *Dzeņaugsťi* izvelk cauri abiem saku caurumiņiem un, lai tā nerīvētu zirga kaklu, ieliek rievā starp abiem caurumiņiem. *Dzeņaugsťes* gali ir sašūti kopā, tos apliek ap ilksīm un uzvelk loka galam. Zirga otrā pusē *dzeņaugsťi* liek nevis no augšas pāri ilksīm, bet no apakšas ap ilksi un tā, ka loka gals ir starp abām siksnām.

Cilpu no apakšas pāri ilksij ieāķē ap loka galu, tātad citādi nekā pirmajai ilksij. Tad saku savelkamo auklu aptin ap saku galiem, tādējādi sastiprinot ne vien sakas, bet arī savelkot ciešāk elastīgo loku un tā piešķirot aizjūgam lielāku stingrību (521. att.). Šādu metodi latvietis daļa ar krieviem, kam divjūgu braucamie ar dīseli ir sveši. Viņš brauc vai nu ar vienu ilksīs iejūgtu zirgu, vai arī divjūgā, kur otrs

521. att.

zirgs piesiets kreisajā pusē (*припязь*), vai arī ar, trijjūgu (*тройка*), kur viens blakus zirgs ir kreisajā un otrs blakus zirgs — labajā pusē. Trijjūgs krieviņiem ir nacionāls braukšanas veids, kas Rietumeiropā nav izplatīts.

Kad no Pleskavas mums ziņo, ka tur vēl arvien *dzeņaugstes* pin no kārķlu saknēm, šķiet, ka ieskatāties ļoti senā pagātnē. Jāpieņem, ka tas, ko vēl šodien redzam Pleskavas guberņā, kādreiz ir bijis arī Baltijā, ievērojot jau apskatīto sakņu pinumu dažādību (sk. 121. lpp. un turpm. lpp.). Mūsdienās Viduskurzemē iejūga loku ne vienmēr zemnieks taisa pats, visbiežāk to nopērk pilsētā. Tos ievēd no mežiem bagātiem austrumiem, iespējams, arī no kaimiņu krievu guberņām, un savā parastā formā tie ir līdz 12 cm plati un ap 75 cm augsti. Lai šie lielie loki nebūtu zirgam pārāk smagi, tos taisa no viegla koka; nereti izrotā ar kokgriezumiem. Bērnbā es redzēju lokus tikai prāvas nūjas resnumā, un tie sniedzās

522. att.

pavisam nēdaudz virs zirga ausīm, turklāt to izliekums ne vienmēr bija regulārs (522. att.). Jau vīra gados es atradu tādus pie Aiviekstes. Katrā zemnieku sētā laudis lokus taisīja paši. Šim nolūkam derēja zemē guļošs vai pie mājas sienas piestiprināts ozola klucis ar puslokā iegrieztu gropi. Lokam paredzēto koka gabalu pirti izkaršēja, iespieda gropē, ieķīlēja ar ķīliem, galus sasēja un nostiprināja. Kad tas bija izkaltis, noņēma un tādu pašu sasieta uzglabāja.

Arī šim latviešu lokam augšā bija ar cemmi (dzinteli) piestiprināts dzelzs riņķis — *zintele*, pa kuru izvilka iemauktu pavadu un tās galu piesēja vai nu pie ilksa, vai arī pie auklas, vai pie siksnas starp ilksi un sakām. Jaunākos laikos ādas siksnas pavadu no iemauktu dzelžiem izvēl caur loka riņķi un piestiprina iemauktu dzelžu riņķim zirga otrā pusē.

Par zirga iemauktiem jau pastāstīts iepriekš (257. lpp. un turpm. lpp.).

Tāpat arī jaunākos laikos latvietis ir iemācījies no krieva uzlikt savam starp ilksīm iejūgtajam zirgam *sedilku* jeb *sedulku* (krievu *сѣделка*). Tie ir uz diviem četrstūru polsteršiem uzlikti segliņi, kas ar jostu piesprādzēti zirgam ap vidu un pa kuru divām osām jeb riņķiem izvērtā siksnā savieno ilksis, palīdz nest sakas un loku, lai tie pārāk nespīestu skaustu. Sākumā sakas un loks latviešiem bija vieglāks nekā tagad, un *sedulka* nebija vajadzīga, arī tagad vieglākam aizjūgam to neliek.

Arī tas ir jaunāko laiku sasniegums, kad turīgāks latvietis pie sakām pievieno slejas — *verzeles* jeb *vērzeles*.¹ Mūsu līdzienajā zemē pēc tām nav

¹ Tā kā Ulmanis min sinonīmu virseles, domāju, ka abiem nosaukumiem pamatā ir vārds *vīrsus* "das Obere", jo neviena no sleju siksnām neapņēma zirga vēderu, bet atrodas tikai uz zirga muguras.

vajadzības, paugurainos apvidos tās taisa no dažus pirkstus platām, austām lentēm vai pērk no ādas siksnām taisītos krievu ražojumus.

Grožus (dsk., no vārda *griezt* “drehen” ‘sagriežts’), resnākus par auklu un tievākus par virvi latvieši tāpat kā citur taisīja no līnēm (varbūt arī no kaņepēm), bet šodien tos pērk pilsētā no virvju vijējiem un nevij zemnieku sētā, kā tas bija senos laikos, sk. nākamo dziesmiņu:

<i>Baltu līnu grožu viju</i>	Von weissem Flachs flocht (drehte) ich Leinen
<i>Mellājam kumelam;</i>	Meinem schwarzen Rösschen;
<i>Kad rociņas nomazgāju,</i>	Nachdem ich die Hände gewaschen hatte,
<i>Tad grožiņus kustināju.</i>	Zupfte ich die Leinen.

(A. B. 4650)

(Tas ir latvieša ieradums, raustot grožus, mudināt zirgu.)

Grožu galus parasti iesien iemauktu riņķos, retumis tos iesprādzē. Kā senos laikos ar dēlīšiem auda mākslinieciskus grožus, aprakstīts 169. lpp.

Pie dažādajām virvēm, kas pieder pie aizjūga, jāmin arī streņģes, kuras vajadzīgas divjūgu ratiem pie dīseles un katrā ziņā arī pie arkla un ecēšām. Vārdu *streņģes* (“die Strangen”) latvietis ir aizguvis no vāciešiem, kas liek domāt, ka senāk viņš iztīcis tikai ar koka ilksīm, sk. igauņu arklu 212. lpp.

Pie braucamrīka pieminama arī *pātaga* (“Peitsche”, lietuviešu *botagas*, krievu sal. *багоръ* “dicke Rute” ‘resns žagars’, *плеть*). Vienkāršais cilvēks bieži vien izlīdzējās ar stībā iesietu auklu. Bet nu jau labu laiku parādījušies gari, skaisti izgriezti pātagu kāti no oša, vīksnas un ozola, īpaši iecienīti ir no ievas koka, to lokanības un izturības dēļ. Kārtīgi apstrādātu pātagas kātu sauc par *drāztīni* (Liepāja) (no vārda *drāzt* “schnitzen”, lietuviešu *drosztinis botagas*). Ļoti vecs pātagas veids ir mākslinieciski pīts *vītīnis* (no vārda *vīt* “flechten”, lietuviešu *wytinis botagas*). Tam ņem taisnu ozola koku, ko, atstājot roktura tiesu, ļoti rūpīgi sašķēļ divpadsmit vienādās daļās. Vispīrms savij no vidus divas sloksnes kopā, tāpat kā pastalu auklas (sk. tālāk), trešo apvij ap savitajām divām, un izveidojas trīskāršs apaļš vijums. Tādā pašā veidā savij pārējās deviņas sloksnes, un izveidojas trīs trīskārši vijumi, kurus apvij ap vidējo vijumu. Rezultātā vijums var izveidoties gan apaļš, gan četršķautņains — pēdējais ir tad, kad visus četrus trīskāršos vijumus savij kopā citu ap citu. Pātagas kāta galu, kam piesien auklu, parasti apšuj ar ādu.

Kaut arī tie nav braucamrīki, tomēr nevaram nerunāt par kāju *pinekliem* (no vārda *pīt* “flechten”), ko ļaudis apliek zirgu kājām ganībās, lai tie neaizklistu pārāk tālu. Jaunākos laikos, kad zagļi ķērušies arī pie zirgiem, dažviet dzelzs pineklus izgatavo kalējs. Vispārpieņemts paradums ir tos vīt no pakulām vai arī

no vilnas un zirgu astriem — šādi gludi pinekļi nerīvē zirga kājas. Liepu lūki ir mīksti, turklāt lietūs laikā un rāsas mitrumā tie neizmīkst un neiegaužas kāju locītavās. Senākos laikos, savīti kopā ar pakulām, tie derēja pinekļiem un bijuši plaši izplatīti.

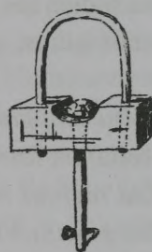
Ja zirgam bija jāganās kādā mazākā laukumā, zemē iedzina attiecīga garuma mietiņu un zirgu aiz priekšējās kājas piesēja pie tā ar garāku virvi. Pinekļi tad nebija vajadzīgi. Lai novērstu virves atkārtotu aptīšanos ap mietiņu, lietoja, piem., pie Sakas, koka *grīzekli* (no vārda *griest* “drehen”). Tas bija koka klucītis ar tajā iestiprinātu koka lociņu, ko uzvilka uz mieta.

Klucītī bija iedzīta stipra koka nagla ar dzelzs kniedi galā, pret kuru atdūrās piesietā virve (523. att.), un zirgs varēja brīvi staigāt, neaptinot virvi ap mietu. Senākos laikos, kad virvju gatavošana sagādāja grūtības, iztika tikai ar koka mietu. Nūju, kas dažkārt bija kājas garumā, piem., Zemgalē, ar virknē savērtu klūgu gredzenu važām uzāķēja uz mieta un pie tās piesēja zirgu vai govi (524. att.).

524. att.

Dakšas kāta lejgalī piestiprināts dzelzs kāsis (525. att. no Popes vecākā skolotāja Vībeka), kas aizķeras aiz sētas kārts, tikko zirgs tai tuvojas, un tādējādi aizkavē lēkt pāri. Šo rīku tur sauc par *krāgu* “Kragen” (aizgūvums) vai latviešu vārdā par *klūgu*, no kā var secināt, ka senāk tas varēja būt pīts no kārklu klūgām.¹

523. att.

Te ir minams rīks, ko senākos laikos latvieši lietoja Popes apkārtnē. Tas neļāva nesapītiem zirgiem, kuri ganījās bez gana, pārlēkt pāri žogam, kas šķīra ganības no tīrumiem. Zirga kaklam no apakšas uzmauc divzaru dakšu, kuras galus virs skausta sasien kopā.

525. att.

¹ Jāpiebilst, ka toreizējos mežiem bagātajos apvidos arī cūkas ganījās brīvi bez uzraudzības. Ap kaklu tām lika līdzīgus cūku rīkus: tos veido no trim kokiem — viens atrodas līmeniski cūkai zem kakla, abi pārējie izbāzti pa galos izurbtajiem caurumiem un slīpi aptver cūkas kaklu no abām pusēm. Virs spranda tos sasēja kopā (526. att.). Šis rīks traucēja cūkai pa žoga spraugu ielīst labībā. Tam pašam nolūkam cūkai pie kakla sēja 3 pēdas garu bozi.

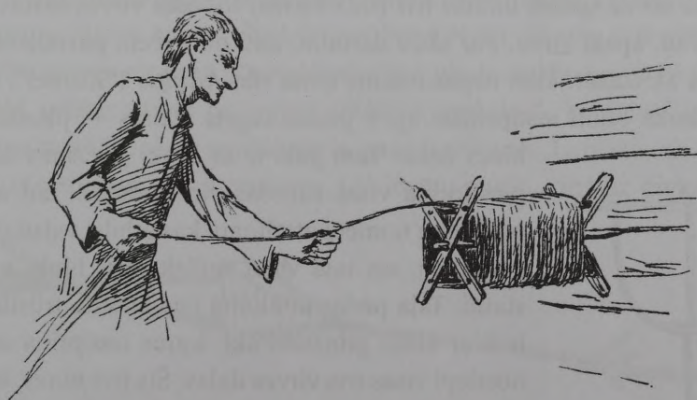
526. att.

PIELIKUMS

Virvju vīšana

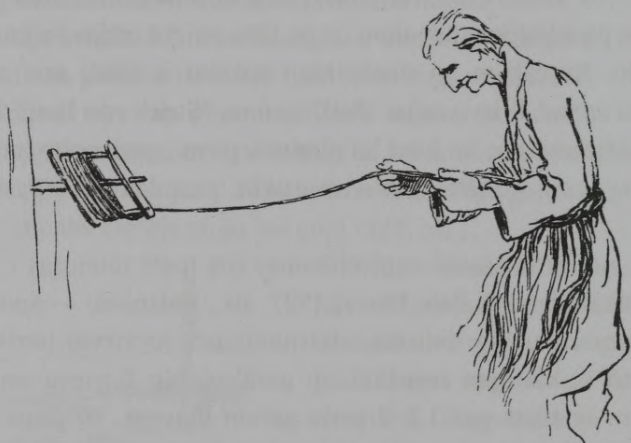
Redzot, cik dažādiem nolūkiem tika lietotas un joprojām lieto virves, rodas jautājums, kā latvietis tās izgatavojis. Protams, neapraktisim amatnieka — virvju vijēja — modernos darbarikus, kaut tauta to vienkāršākos variantus daļēji ir pārņēmusi. Aprobežosimies ar tiem, ko tauta izdomājusi pati. Ja arī šodien latvietis lieto no vāciešiem aizgūtos nosaukumus *striķis* “Strick” un *šnore* “Schnur”, ir skaidrs, ka vēl pirms vāciešu ienākšanas viņš tos lietojis, braucot ar laivu pa iekšējiem ūdeņiem un pa jūru, veicot mājas un lauka darbus, darinot apģērbu. Rupjākām un smalkākām auklām ir bijuši savi nosaukumi: *virve* (lietuviešu *wirwė*, krievu *вервь* “Seil”; *šaima*, “Strick von Bast” ‘lūku virve’; *valgs* — parasti īsāka virve, lai kaut ko piesietu, piem., govi; *saite* (no vārda *siet* “binden”); *lūku saite*; *auklis*, *aukle* un *aukla* ‘pastalaukla’ (“Pastelschnur”, no *aut*).

Virvju vai auklu novīšanai nepieciešamas trīs īpaši rotējošas (“gedrehte”) daļas. Šim nolūkam latvieši lieto tītavas (527. att., Kalsnava) — *spoli*, *sudmalīņas*, t. i., mazas, dažāda lieluma “dzirnaviņas”, jo virvei (striķim) jābūt gan tievākai un īsakai, gan resnākai un garākai. No latviešu un lietuviešu novadiem mums ir ziņas par 1,5–2 pēdu garām tītavām. To galus veido divi krustā salaisti dēļi, kas savienoti savā starpā ar četriem šķēršiem. Krustu vidū izdedzinātajos caurumos ielaista koka ass, kuras vienā galā tītavas rotējošo daļu satur ass galviņa, bet ass otrs gals iestiprināts sienā. Striķu vijējs noliek linšķiedras (pakulas) vai kaņepājus sev līdzās uz grīdas vai arī piestiprina pie

527. att.

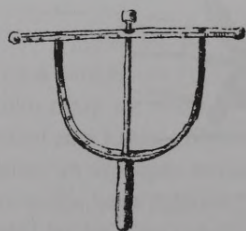
vidusjostas (sk. 528. att. Kalsnava, Dobeles). Izvilcis no tiem šķipsnu un piesējis tās galu pie tītavas (spoles), atkāpjas dažus soļus un liek spolei griezties, bet ar otru roku no pakulām velk šķiedru, kas, spolei griežoties, savijas auklā. Auklai kļūstot garākai, vijējs atkāpjas arvien tālāk un turpina vilkt vijamo materiālu un vīt auklu. Nonācis līdz istabas galam, kad *pīne* (no *pīt* “flechten”) ir pietiekami gara, viņš aptin to ap kreisās rokas elkoni un īkšķi, pieiet pie spoles un uztin uz tās gatavo auklu. Pēc tam piestiprina jaunu šķipsnu pie viena no spoles *ragiem* (“Hörner”) un turpina darbu. Četrspārnu spoles vietā lieto arī spoli ar diviem spārniem (sk. 528. att.).

528. att.

Lietuvā pie Jurbarkas lieto divspārnu spoli (*windelis*), kāda redzama 528. attēlā, un vēl kādu (529. att.), kas sastāv no koka ass un rotējošās daļas — U veidā saliektas kadiķa vai lazdas sloksnītes, kuras gali iestiprināti šķērsī.

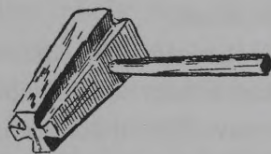
Savītās un uz spoles uztītās trīs (līdz četras) topošās virves sastāvdaļas nu ir jāsavij glītā, apaļā virvē. Par šādu darbību, kad no trijiem pavedieniem savij vienu, saka *skrudzēt*. Tam nepieciešams īpašs rīks *kliņķis* (“Kurbel”, “kloķis”). Pāršķelta koka blūķi iestiprināts ap 4 pēdas augsts statnis — plankai līdzīgs biezs dēlis. Tam galā ir ar kloķi griežams āķis, kam piestiprina visas topošās virves daļas. Tad ar auklas palīdzību nomēra attālumu, kas atbilst vajadzīgā striķa garumam, un tajā vietā noliek otru blūķi ar līdzīgu statni. Tajā pēdas attālumā cits no cita trijstūra veidā ir 3 ar kloķi griežami āķi, kuros iestiprina un stingri nostiepj visas trīs virves daļas. Šīs trīs *pīnes*, kuras latvietis sauc arī par *šļuncām* jeb *luncām*, savij kopā. Dēlīti ar 3 caurumiem uzvelk uz visu triju kloķu

529. att.

galiem un griež visus reizē. Kad auklas vajadzīgais grodums ir panākts, dēlīti ar caurlaistajiem kļoķiem apstādina. Tagad sākas *skrudzēšana* jeb pīņu kopā savīšana ar āmuru līdzīgu kluci, kas iestiprināts 25 cm garā kātā, kura 3 vai 4 dzilās gropēs iegulst virves pavedieni (530. att.). Kamēr viens vīrs griež kļoķi, savijot kopā 3 pīnes, otrā galā viņa palīgs lēnām bīda minēto kluci *cūku* “Schwein” (tā to dēvē šņukurim līdzīgā izskata dēļ) jeb *vārnu* no vārda *vērt* kluča rievu dēļ (sk. I daļa, 202./214. lpp. par dravnieka *vārnu*). Tā kā višanas gaitā virve kļūst īsāka, pirmais statnis pamazām jāpavirza uz priekšu; šajā darbā vijējam vajadzīgi palīgi.

Ja trūkst vīrieša roku, tad sieva ar ratiņu no šķiedras kodaļas savērpj rupjus pavedienus. No šā vērpusa katrai no trim jēlšņorēm (“drei Drahte”) ņem tik daudz pavedienu, cik stipru (resnu) virvi vēlas, un ar aprakstītajiem trim kļoķiem savij katru atsevišķi un pēc tam visus kopā.

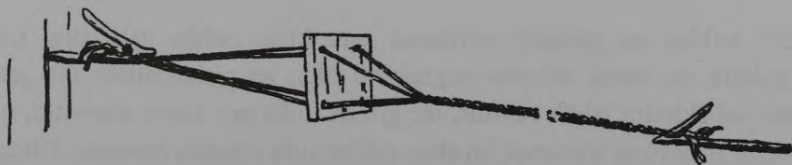

530. att.

Mēs esam nonākuši pie primitīvākā virvju višanas veida, kad ļaudīm tādu ierīču vēl nebija.

Virves višanai izmantoja koka kāsi un dēlīti vai plānāku klucīti ar trim vai četriem izdedzinātiem caurumiem. Par vērpsanu ar zara kāsi jau minēts iepriekš (378. lpp.). Auklu višanai tas noder vēl šodien (piem., Dobeles apkārtnē). Tievākas auklas novīšanai noder mazs zara *kāsītis*, *kēpītis*. Vijējs (sk. 378. lpp.) tur pakulu vai kaņepāju šķipsnu padusē, ar kreiso roku velk rupjus pavedienus un ar kāsīti savij tos grodus, tad uztin uz kāša un turpina darbu tik ilgi, līdz viss zara kāsītis ir pilns. Resnākām auklām vai virvēm ņem lielāku zara *kāsi* jeb *kēpi*, un, kamēr viens tos vij, otrs velk šķiedras pavedienu no šķipsnas. Kad 3–4 zaru kāši ir pievērpti pilni, pavedienu galus piesien pie sienā iedzīta stipra āķa. Pavedienus atšķetinā, to otrs galus izvelk pa dēlīša vai klucīša caurumiem un piestiprina otram kāsīm. Šo kāsi nu griež riņķī, kamēr otrs vijējs lēnām slidina dēlīti sienas virzienā. Tā rodas skaista, gluda aukla vai virve (531. att.).

Cilvēki cenšas atrast un apgūt “visādas mākslas”, bet bieži ar visvienkāršākajiem paņēmieniem nonāk pie tā paša iznākuma. Latvietis iztiek arī bez dēlīša ar izdedzinātajiem caurumiem. Lai iegūtu auklu, viņš uz diviem kāsiem

531. att.

savīto pavedienu galus piestiprina pie sienas, tad, turot katrā rokā pa kāsim, tos visu laiku griežot un mainot no rokas rokā, lēnām atkāpjas no sienas. Tā iegūst nevainojamu divkāršu auklu. Ja to vēlas trīskāršu, vispirms stingri novelk pie sienas piestiprināto divkāršu auklu, griež to apkārt, vēl ciešāk sagrodojot. Tad ņem kāsi ar trešo pavedienu — *uzviju* (no vārda *uzvīt*) — un pievij abiem savītajiem. Šādi savīto virvi sauc par *kāšu valgu* (“Asthakenstrick”).

Dažviet šādu auklu pīšanai lieto *arķi* — ierīci, ar ko zvejnieki auž savus tīklus (sk. tālāk) un sauc to par *vijamo krāģi*. Pie šādas ierīces var sēdēt, un ir ērtāk uztīt gatavo auklu vai virvi, nekā kājās stāvēt, kad auklas gals piestiprināts pie sienas.

Grozāmajiem *kāšiem* (532. att.), kā stāsta vecākais skolotājs Vībeks no Popes, plaukstu pasargāšanai mēdz būt koka uzmava (lībiešu *ūer*, latviski laikam *skrulis*). Mazs koka puļķītis neļauj uzmavai, uz kuras ir īpašuma zīme, noslidēt.

Ļoti sens virves veids ir *dzenis*, ar kura palīdzību bitenieks mežā kāpa bišu kokos (sk. I daļa, 188./199. lpp.). Tā nebija novīta no auklām, bet gan sapīta. Šādas pīšanas tehniskais nosaukums ir *vīdināt*, līdztekus pamatdarbības vārdam bieži lietots *vīt*, sal. arī *pīt* “flechten”. Pats nosaukums jau norāda uz to, cik šis darbs, lai nopītu 80–100 pēdas garu virvi, ir grūts un garlaicīgs. Bija vajadzīga īpaša, sen aizmirsta prasme, kas arī tautasdziesmās pieminēta kā izzūdoša nodarbošanās, sal.: *ko dar' veci dravenieki? Dzeni* (variantā *kāpli* no *kāpt*) *pina...* (A. B. 4740)

532. att.

Ozoliņis dzeiņa raud,

Die Eiche weint nach dem

Kletterstrick,

Dzeiņīts raud vijējina:

Der Kletterstrick weint nach

seinem Flechter:

Dzeiņīts liepas zariņā (krūmiņā),

Der Kletterstrick schaukelt sich

noch im Lindenzweig

Vijējīnš šūpulī.

Der Flechter liegt noch in der Wiege.

(Latvju Dainas 1905)

Pastalu auklas vai pātagas novīšanai zara kāsis nebija vajadzīgs. Linu šķipsnu pakāra uz sienā iedzītas naglas vai āķa, ar pirkstgaliem tās galus samitrināja, lai šķiedra labāk savītos, un grieza riņķī gan katru atsevišķi, gan vienu ap otru, vienlaikus uzmanot, lai abas auklas būtu vienāda resnuma. Pātagas auklas galam, ko piestiprina pie kāta, jābūt resnākam, bet apakšējam galam — smalkākam un tievākam, lai pātaga labāk plīkšķētu.

Nākamā dziesmiņa nebūt neapgalvo, ka pastalas un pastalu auklas netiktu lietotas, bet norāda uz jaunākajiem laikiem, kad augošās labklājības ietekmē pamazām sāk lietot ādas apavus (kurpes).

<i>Kam, tautieti, auklas viji?</i>	Warum, Liebster, flichtst du Pastelschnüre?
<i>Es pastalas nevalkāju;</i>	Pasteln trage ich nicht;
<i>Es savos brālīšos</i>	Als ich bei den Brüdern lebte,
<i>Kurpītēs vien staigāju</i>	Bin ich nur in Schuh'n gegangen.

Visvienkāršākais auklas vai virves vīšanas paņēmieni ir šāds: viens cilvēks velk šķiedru (linus, pakulas), otrs sagriež (virpina) to starp plaukstām vai gar gurnu. Kad aukla ir vajadzīgā garumā, tad ņem to dubultā un savij kopā. Tā ieguva vienkāršas, vaļīgas virves — *saites* jeb *pīnes* — lopu piesiešanai.

Līdz šim apskatītās auklas un virves gatavoja no pakulām un kaņepājiem. Bet, tikko sākās linu un kaņepju audzēšana vai vēl nebija vispār sākusies, latvieši, tāpat kā citas tautas, izlīdzējās ar liepu lūkiem. Baltiešu zemē bija daudz liepu un bērzu mežu, tādēļ liepu mizas un lūkus izmantoja lielos daudzumos. Vēl tagad igauņi piemin liepu mežu, kuru savās tautasdziesmās atceras kā lūku mežu (*niine mets*). Iepriekš, runājot par jāšanas un aizjūga piederumiem, mēs jau minējām virvju darinājumus no lūkiem. Vēl pagājušā gadsimta 70. gados Suntažu apkārtnes muižu kalpi streņģes un citas virves vija no lūkiem. Pirms 250 gadiem Rēhūzens lūkus un kaņepājus pieminēja kā nepieciešamus ceļošanas piederumus, kas jāņem līdzi gadījumā, ja kāda no iejūga virvēm pārtrūktu. Lūku virvi sauca par *lūku saiti* jeb *šaimu* (Dundaga).

Jāievēro, ka lūkus no koka vajadzēja noplēst pavasarī (*gremzdu laikā*), kad sulu tecēšanas laikā *gremzde* jeb *grebзде* vieglāk atdalās. No liepas noplēsto mizu mērcēja ūdenī, lai lūks no ārējās mizas viegli atdalītos. Šī procedūra bija līdzīga tam, kā mūsdienās to dara ar līnēm. Neselmanis min (*ad vocem*), ka ar *lunkām* (*lūki*) — no liepas ārējās mizas atritinātā lūka savijuma striķī — dārznieks atsien puķes un jaunus kociņus. Liepaskoku pirms nomizošanas zināmu laiku tur ūdenī.

VII. MEDĪBU RĪKI

IEVADS

Laikam jau nekad vairs neiegūsim precīzu atbildi uz jautājumu, cik ilgs bijis laika periods, kad latvietim vienīgi medības sagādāja nepieciešamo pārtiku un ļoti maz deva tīrumu raža. Kad vācieši ienāca šajā zemē un iveda latviešu tautu Eiropas vēsturē, latvieši bija jau apmetušies uz dzīvi vienā vietā un zemkopība blakus lopkopībai bija jau tiktāl izplatījusies, ka latviešus nevarēja vairs uzskatīt par lielajos mežos apkārklejojošu mednieku tautu. 13. gadsimta hronikās un dokumentos nav noteiktu liecību par latviešiem kā medniekiem, kaut arī nevar apšaubīt pieņēmumu, ka baltiešu mežos netrūka bagātīga medījuma, ko iedzīvotāji lietoja gan pārtikā, gan izmantoja apģērbim, gan daļu — pārdošanai. Latvietis par medībām saka *medīt* no vārda *mežs* “Wald”, lietuviešu *medžiūti* no *medis* “Baum” ‘koks’, *medijums* “Jagdbeute”, *medinieks*, pēdējā laikā lieto arī aizgūto *jēgeris* “der Jäger”, lietuviešu *medėjas* un *jėgėrė*. Mednieki un medības ir bieži pieminētas tautas pasakās. Taču pasakās mednieki nav mednieku saimes locekļi kā sarkanādainie, piem., Kūpera stāstos. Tie ir viens vai divi kā mežā apmaldījušies vai tur iebēguši, vai no mājām padzīti. Dažās pasakās ir stāstīts par piedzivojumu meklētājiem, kas dažādos apstākļos medī kopā ar ar zvēriem, kas viņus pavada. Tie gan vairāk ir mitoloģisku tautas fantāziju augļi (sk. A. Bilenšteina tautas pasaku “Baltische Monatsschrift” 1874, XXIII) un neder kā senās etnogrāfijas pētīšanas avoti. Es neatrodu pasakās arī nekādas tradīcijas, kas šīs zemes iedzīvotus raksturotu kā mednieku tautu. Tautas pasakas arī tādēļ jāvērtē uzmanīgi, jo tautu pirmdzimtenē radniecīgajām nācijām tās bieži vien bijušas kopējas un tikai vēlākā laikā pārceļojušas no vienas tautas uz citu. Ziņas tautasdziesmās par tālajiem aizvēstures kultūras periodiem noteikti pieder jau patstāvīgai tautai, tātad šajā gadījumā — latviešiem. Taču ziņas par mednieku dzīvi arī tautasdziesmās ir ļoti trūcīgas. Nakamā dziesma noteikti ir ļoti sena, tajā minēti tikai lāči un brieži.

*Mans kapinis apakš egles,
Sīkāj' sakņu starpiņā;
Lai rok mani brieži, lāči,
Ar ko esmu karojies.*

Mein Grab ist unter der Tanne
Zwischen den feinen Wurzeln;
Bestatten mögen mich Elch und Bär,
Mit denen ich gekämpft habe.

(Tautasdziesmas, savāktas Ventas
krastos. Liepāja, 1876)

Mūsu zemes mežkopības un medību noteikumu vēsturi es nevaru aprakstīt. Pirmā pie mums vispār ir kaut kas jauns. Runājot par latviešu attieksmi pret mežu, nevar teikt, ka viņš būtu tāds meža ienaidnieks kā krievs, kas, postot mežus, savu zemi pārvērs plašās stepēs. Latvietis drīzāk ir koku draugs, tāpat kā soms visos savas lielās cilts atzaros. Raksturīgi, ka latvietis tikai ar pūlēm atbrīvojas no pārliecības, ka Dieva izaudzētais koks ir cilvēku kopēja manta, ka ikviens var to ņemt un lietot pēc patikas. Pamatā šādam uzskatam varbūt ir ļoti senais tiesību jēdziens, ka cilvēks tikai tad drīkst pretendēt uz kādām īpašuma tiesībām, ja pie tā pats ir pielicis savu roku darbu. Iespējams, ar to saistās vēl cits uzskats, ka meža dzīvnieks pieder tam, kurš to nogalina. Mūsdienu tiesību pamati ir citādi; kā mežiem, tā meža dzīvniekiem ir savi konkrēti īpašnieki.

Senatnē cilvēks neierobežoti medīja līdz pat savas cilts robežām. Vēlāk zemi sāka sadalīt, un robežas deva zemes īpašniekiem priekšrocības medijot. Mazie lauki kalpoja saviem kungiem, šaujāmie ieroči bija vienīgi mežsargiem un palīgiem. Vienīgi tad, kad latvietis kļuva par zemnieku sētas nomnieku vai, to izpērkot, par pilntiesīgu īpašnieku, viņš varēja iegūt tiesības medīt savā teritorijā, ja viņa īpašums, pamatojoties uz iepriekšējā gadsimta 70. gados Kurzēmē spēkā esošo medību likumu, bija vismaz simts desetinas (t. i., 300 pūrvietas) liels. Kopš 30–40 gadiem, pieaugot labklājībai, kā arī brīvajam laikam, izplatās malu medniecība.

Par stāvokli 18. gadsimtā ļoti interesanti stāsta atsevišķu, ar mežiem bagātu privātmuižu pieejamie senie mežu kārtības nolikumi. Nevaru atsacīties no iespējas iepazīstināt ar vismaz daļu no lielās Popes muižas mežu nolikuma, par kuru man draudzīgā kārtā pastāstīja vecākais skolotājs Vībeks. Uzzināsim par tālaika Kurzemes faunu un par muižas ļaužu attiecībām ar saviem kungiem medību jautājumos. Daži punkti no medību nolikuma latviešiem, kas pastāvēja pirms 1800. gada.

1. punkts. Nevienam zemniekam, lai viņš būtu saimnieks, kalps vai puisis, nedrīkst piederēt šautene vai bise, nedz arī lapsu vai bebru dzelzs slazdi. Nevienš nedrīkst iet medībās, izņemot tos, kurus muižas pārvaldība norīkojusi.

2. punkts. Tiem, kam ir atļauts turēt šautenes, zvēru saudzēšanas laikā tās ir jānodod muižā, pēc saudzēšanas laika beigām tie tās saņems atpakaļ. Kas savu šauteni noslēps, to atrodot, tā tiks atņemta, tiks uzlikts naudassods.

3. punkts. Kas slepeni nogalinās briedi, stirnu vai bebru vai noķers ar slazdiem (*dzeltēm*), tiks uzskatīts par zagli un sodīts.

5. punkts. Visas cilpu likšanas (*valgu spiešana*) un slazdu ierīkošana mežā ir aizliegta, un mežsargiem jāuzmana, lai tas nenotiktu. Bez īpašas atļaujas nevienš nedrīkst uzstādīt mežā dzelzs slazdus.

6. punkts. Ja kādu zemnieku apdraud vai ja tam ļaunu nodarījis plēsīgs zvērs, viņam tūlīt jāziņo muižā, lai saņemtu palīdzību zvēra nogalināšanai.

Ap 1800. gadu Popē pastāvēja šādi noteikumi.

8. punkts. Popes un Ances apvidū nevienam nav tiesību turēt šauteni, izņemot mežsargu un viņu palīgus. Mežsarga palīgs nēsā to kā tikai sev pie-nākošos ieroci un drikst to vērst vienīgi pret vilkiem un citiem medību novadam kaitīgiem plēsoņām, ja dabū tos rokā. Mežsarga palīgs, kurš viens pats nogalina vilku, saņem vienu Impērijas vai Alberta dālderu (= 1 rublis, 20 kap.) kā atal-gojumu. (Latviešu tekstā atrodams šāds punkts. Par labā laikā nošautu lapsu, kad tā vēl nemet spalvu, maksā $\frac{1}{2}$ dāldera un bez tam vēl vienu ortu¹ (= 30 kap.).

Tas pats attiecas arī uz mežsargu ("Wildnissbereuter" 'meža biezokņu iemītnieku zinātājs') — šajā gadījumā nav domātas atklātās medības ar dzi-nējiem. Kurš tajās nogalinājis vilku, saņem 2 florīnus šāviņu naudas, bet tas, kurš vienu vilku palaidis garām, maksā 1 florīnu sodanaudas vai pēc medībām saņem 10 cirtienus ar pātagu. Šo sodanaužu kā samaksu saņem vilka ielencējs.

9. punkts. Ja mežsargs šāvis uz kādu citu (neatļautu) meža zvēru, tas saņem 20 sitienus ar spieķi, stundas laikā tiek atcelts no sava amata un kļūst par kalpu. Medībās drikst doties tie, kam pieder muiža un kas patiešām muižā dzīvo. Saimniekiem, kas vēlas turēt šauteni, tā jāglabā pie mežkunga vai muižā, un to var lietot tikai tad, kad tiek rīkotas medības ar dzinējiem.

Interesantas ir dažas piezīmes Popes saimniecības grāmatās par 18. gadsimta 40. gados un arī vēlāk izsniegtajām prēmijām par nomedītajiem plēsīgajiem zvēriem.

1740. g. 11. oktobris. "Tiem šāvējiem, kas tos divus lāčus nogāzuši ar Viņa žēlastības augsto pavēli, iedots 1 kauss alus."

1740. g. 23. oktobris. "Tiem šāvējiem, kas to lāci pie Vēdes nogāzuši, iedoti 2 kausi alus."

1741. g. 2. marts. "Uz Viņa žēlastības pavēli tiem šāvējiem par vienu aļņa nogāšanu iedots 1 kauss alus."

1741. g. 12. aprīlis. "Tiem šāvējiem, kas tos divus vilkus nosituši, iedots 1 kauss alus."

1742. g. 19. decembris. "Tiem šāvējiem, kas 6 aļņus, 1 lāci un vienu lūsi nogāzuši, iedots 1 kauss alus."

1743. g. 1. janvāris. "Vienā vilka ādā iebērts, ko nošāvis Meiers Oto, 7 sieki auzas²".

1743. g. 2. janvāris. "Šāvējiem par vienu nogāztu lāci iedots 1 kauss alus."

1743. g. 7. janvāris. "Vienā vilka ādā iešauts, šāvis Meiers Oto, 1 pūrs auzu."

¹ Novecojušais vārds "Ort" vienmēr apzīmējis dažādu monētu vienu ceturtdaļu.

² Ar to latvietis saprata un saprot (piem., vēl šodien par zaķa ādu) dzīvniekam nodī-rātu veselu ādu un šādu ādu, sauc soms vai apaļiski novilkta āda.

1744. g. 23. janvāris. "Par nogāztu alni pie Popes muižas pēdu un šaviņa nauda, t. i., samaksāts, tam, kas uzgājis alņa pēdas, un tam, kas nošāvis, samaksāti 3 guldeni."

1744. g. 2. februāris. "Ar Viņa žēlastības augsto pavēli šavējiem un dzinējam, jo ir nošauts lūsis, iedots 1 kauss."

1747. g. 25. janvāris. "Vienā vilka ādā, ko Meiers Oto nošāvis, iedots iebērt 1 pūru auzu."

1809. g. 20. septembris. "Bārdiņam par vienu vilku — 8 guldeni."

1810. g. 28. maijs. "Mūrniekam par vilku uziešanu — 4 guldeni."

1838./39. g. "Aprīņa maksa par vienu lūsi — 50 kap."

Tajās pašās saimniecības grāmatās 1807. un 1808. gadā minēti vilku saploštie lopī: piena govs un kuilis; kaimiņu muižās — Popes Jaunajā muižā un Vēdē — pa jēram. Protams, ka šādas ziņas ienāca tikai nejauši. Pa mežiem izkaisītajās zemnieku saimniecībās zaudējumi būs bijuši lielāki.

1820. gada pienākumu sarakstā sacīts: "Ja ir uzieti plēsīgi zvēri un medības grib rīkot paši, tad visiem (t. i., visiem Popes muižas padotajiem, uz ko aicinājums attiecas) ir jāseko muižas aicinājumam." Desmit piekrastes saimnieki, kas bija aicināti, bet "1862. g. 1. augustā savus dzinējus uz vilku medībām neatsūtīja, tādēļ katrs samaksāja 30 kap. — kopā 3 rubļus".

Vēl 1870. gada 17. un 18. februārī kāds piekrastes saimnieks neatsūtīja uz vilku medībām nevienu dzinēju un tika sodīts ar 40 kapeikām. Līdzīgi mežu noteikumi pastāvēja visā baltiešu zemē, no kā redzams, ka tie kalpoja ne vien kungiem, bet arī iznīcināja plēsīgos zvērus visu pārējo iedzīvotāju labā. Redzams arī, ka vietējai tautai bija tikpat maz tiesību uz patstāvīgām medībām, kā tas bija citās zemēs.

Jo mazāka kādā zemē ir tīrumu platība, jo vairāk ir jāpūlas sagādāt pārtiku ar medībām. Kuriem savvaļas dzīvniekiem senatnē šajā ziņā tika dota priekšroka, par to vēstures liecības klusē. Nelielu norādījumu sniedz latviešu vēl šobaltdien noraidošā attieksme pret zaķa gaļu. Manā jaunībā zaķa cepetim nepieskārās ne zemnieku sētas saimnieks, ne muižas kalps. Šķiet, ka zaķi uzskatīja par netīrīgu dzīvnieku. Jaunākajos laikos šī attieksme ir mainījusies un latvietis ēd visu, kas vien nāk priekšā, — alni, stirnu, zaķi, visu veidu meža putnus: meža balodi, zosi, pīli, gulbi, rubeni, zvirbuli u. c.

Otrs medību mērķis bija iegūt kažokādas apģērbam, it īpaši ziemas laikam. Mūsdienās mūsu tauta iztiek tikai ar aītādu kažokiem un pašu baltalkšņu mizās izģērētām liellopu ādām, ko sagriež garās strēmelēs *sleijās*, lai izlietotu sandalēm un *pastalām*. Cik man zināms, šodien zemnieku mājās nav sastopami kažoki no meža dzīvnieku ādas, un nav nekādu pierādījumu, ka latvietis jebkad būtu nēsājis lāčādas vai lapsādas kažoku. Caunādas cepures latviešiem gan bijušas ārkārtīgi iecienītas. Igaunis arī līdz mūsdienām labprāt nēsā lapsādas cepuri.

Trešais medību mērķis — iznīcināt plēsīgos zvērus, lai aizsargātu savus ganāmpulkus un tīrumus.

1. MEDĪBU IEROČI

Šā darba iepriekšējās nodaļās apskatījām lielu daudzumu dažādu riku. Tagad īsumā pievērsīsimies slazdiem, ko vēl nesen lietoja, lai noķertu vai nogalinātu medījumu. Par seno laiku medību ieročiem izsmēlošu ziņu trūkst. Var nosaukt vāli, loku un bultu, šķēpu vai pīķi, dunci vai nazi. Vēlāk minēsim šo ieroču dažādos nosaukumus, kā arī to lietošanu. Protams, viss, kas tolaik bijis no koka, laika gaitā gājis bojā, un mūsu muzejos ir apskatāmi vienīgi krama, metāla bultu un šķēpu uzgaļi. Senie nacionālie medību, kā arī kara ieroči salīdzinājumā ar vācu iekarotāju ieročiem likušies tik mazvērtīgi, ka drīz vien aizmesti un izzuduši. Toties rietumnieku ieroči paverdzināto iedzimto rokās nonāca pamazām un nelielā daudzumā. Tas galvenokārt attiecas uz pēdējā gadsimta dārgajiem šaujamašīnu ieročiem, par kuriem šajā nodaļā pie medību ieročiem nevar būt ne runas.

2. MEDĪJAMI DZĪVNIEKI UN DAŽĀDĀS MEDĪBU METODES

Mēs minēsim atsevišķus meža dzīvniekus un piebildīsim, ko par tiem saka tautasdziesmās.

Taurs, pareizāk *sumbrs* (*stumbrs*), *sūbrs*, lietuviešu *stumbras*, krievu *зубрь*, tagad dzīvo tikai Belovežas lielajos mežos (Grodņas guberņā), kādreiz dzīvojis ne vien Vācijā un citur, bet neapšaubāmi arī baltiešu zemē. Jau iepriekš minēti (86. lpp.) pagānu apbedījumu izrakumos Kurzemē atrastie sumbra ragi. Kā pierādījumu es minēšu senu, izsmēlošu dziesmu, kas noteikti reiz attiekusies uz sumbru, bet šā pamazām aizmirstā dzīvnieka vietā tiek minēts briedis.

Šis variants nav pareizs, jo no brieža ragiem dzeramo kausu grūti uztaisīt:

*Sak' briedītis (domāts sumbrs)
tecēdamis:*

*"Kritīs mana liela vara,
Lūzīs mani lieli ragi,
Nu būs mani balti ragi
Bajāram alu dzert."*

Das Ellen spricht im Laufen:

*"Fallen wird meine gewaltige Kraft,
Brechen werden meine weissen Hörner,
Dienen werden dann meine weissen Hörner,
Dem Bojaren, Bier zu trinken."*

(Sproģis Nr. 2, 111. lpp.)

Ir varianti, kur tiešām minēts *sumbrs*, bet diemžēl man to nav pie rokas.

Šeit minēsim alni — *briedi*, *meža bulli* "Waldboll", *meža govi* "Waldkuh", līdztekus arī nosaukumu *briežu māte* "Elchmutter", lietuviešu *briedis*, krievu

лось, kas lielākajos baltiešu mežos līdz pat mūsdienām bieži sastopami. Ar šo latvisko vārdu apzīmē arī no dienvidu zemēm ienākušo briedi, bet tas ir moderns tulkojums.

<i>Celies, briedi, aunies kājas,</i>	Erhebe dich, Elch, rüste deine Füße,
<i>Gaidi savus medeniekus!</i>	Erwarte deine Jäger!
<i>Tālu, tālu suni rēja,</i>	Weit, weit bellen die Hunde,
<i>Vēl jo tālu medenieki,</i>	Noch weiter zurück sind die Jäger,
<i>Vēl jo tālu medenieki,</i>	Noch weiter zurück sind die Jäger,
<i>Citus sunus klausoties.</i>	Auf andere Hunde hinhorchend.

(Sproģis Nr. 1, 111. lpp.)

<i>Vakar gāja briežu māte</i>	Gestern ging eine Elchkuh
<i>Par Daugavu siliņā;</i>	Über die Dūna in den Hochwald;
<i>Divi jauni medenieki</i>	Zwei junge Jäger
<i>Tek pakaļ raudādami.</i>	Laufen ihr weinend nach.
<i>Tā sacīja briežu māte:</i>	Das sagte die Elchkuh:
<i>“Ne panāca medenieki!” —</i>	“Nicht haben sie mich erreicht, die Jäger!” —
<i>Panāks tevi svina lode, —</i>	Erreichen wird dich schon die Bleikugel,
<i>Tēraudīņa pederīte.</i>	Die Feder von Stahl.

(Sproģis Nr. 3, 111. lpp.)

Šautenes aizslēgs (atslēga), lode un mednieku jauneklīgums liecina, ka šī tautasdziesma nāk no jaunākiem laikiem.

Stirna, meža kaza “Waldziege” jeb vienkārši *kaza, meža āzis* (Vidzemē), *buks* (Kurzemē), lietuviešu *stirna, stirnins*, vīr. dz., *stirnu ožys*) ir bijuši izplatīti mūsu mežos kopš seniem laikiem. Tautasdziesmā jokojoš liek briedim un stirnai art un ecēt, bet daudziem sīkiem putniņiem daudzīt kukuržņus. Iespējams, ka te ar humoru pieminēti meža iemītņieku nodarījumi mežmalu tirumiem.

<i>Pieci brieži man arāmi,</i>	Fünf Elche habe ich zum Pflügen,
<i>Sešas kazas¹ ecējamas;</i>	Sechs Ricken zum Eggen;
<i>Divi simti sīku putnu,</i>	Zweihundert Vöglein waren es,
<i>Kas dauzīja pikucīšus.</i>	Welche die Erdschollen zerschlugen.

(Sproģis Nr. 4, 111. lpp.)

¹ Variantā: stirnas.

No Popes stāsta, kā tur atbaidot stirnas. Ziemā uz meža zvēru takām aiz žoga zemē slīpi iedzen mietus ar noasinātiem galiem, uz kuriem stirnas, mēģinot pārlēkt pāri žogam, uzduras. Stirnas ķēra šādi. Pļavā ap siena kaudzi aplika žogu ar vārtiņiem, kas veras uz iekšu. Vārtiņus atstāja vaļā, lai stirna varētu viegli pieklūt siena kaudzei. Eja starp kaudzi un sētu ir tik šaura, ka stirna nevar tajā apgriezties un ir spiesta iet riņķī ap kaudzi, pati aizvērda vārtiņus ciet.

Līdzās tiem dzīvniekiem, kas nepieder pie plēsīgajiem *zvēriem*, kā arī tiem, kas ir manīgi un bēg, *meža putniem* “Waldwild” (*putns*), kā arī tiem, kuri jau izmedīti, kā sumbrs un alnis, — *meža lopiem* (sal. *lempis* “Tölpel”) “Waldvieh” — ir jāmin *zaķis* — lietuviešu *zuikis*, krievu *заяцъ*, vai arī lietuviešu *kiszkis*; sal. *kiszka* “Kniekehle”, latviešu *ciska* “Sehne im Kniegelenk”, ‘cīpsla ceļa locītavā’, “Muskel am Oberschenkel”, ‘muskulis pie augšstilba’, “Lende”, ‘gurns’; ar šādām pazīmēm lietuvietis raksturojis lielo skrējēju zaķi. Pasakās zaķis ir izpalīdzīgs dzīvnieks, kas labprāt izpilda arī ziņneša uzdevumus. Stāsta, ka senāk, ja gribējuši dabūt rokā zaķi dzīvu vai arī bez šāviņa trokšņa, ķēruši tos ar *cilpām* (instrum.). Riekstiņš to apraksta sīkāk: ziemā uz takām, pa kurām zaķi nākuši uz rudzu lauku vai dārza žoga spraugās, mūsu senči likuši pie lokanas *likstes* piesietu cilpu, un, tiklīdz zaķis uzkāpa uz takai šķērsām pārliktā dēlīša, cilpa to satvērusi aiz kājas vai ap kaklu un savilkusies ap to.

Lācis (lietuviešu *lokys* un *meszka*, krievu *медведь*) ieņem pirmo vietu starp plēsīgajiem dzīvniekiem (*zvērs*, vsk., lietuviešu *žvīeris*, krievu *зверь*, grieķu *νήρ*). Tagad visā Kurzemē un Rietumvidzemē tas ir pilnīgi iznīcināts, bet lielākajos Austrumvidzemes mežos vēl arvien sastopams. Pirms dažiem gadu desmitiem, braucot caur mežu starp Cesvaini un Gaujieni, nokļuva vietā, kur mednieki gatavojās priekšā stāvošām medībām, jo bija ielenkta¹ viena lāču ģimene. Lubānas apvidū man stāstīja, kā zemnieki savu auzu lauku tuvumā ierīkojot kokos platformas *luktis*, kur, drošībā sēdēdami, gaida lāci, kas pa nakti nākot mieloties ar auzām, un tad ar bisi to nošaujot. Kādā tautasdziesmā zemnieciņš pieklājīgi lūdz lāci iet uz muižkunga auzu lauku, lai pasaudzējot viņa tīrumu. *Lācot* nozīmē rīkot lāču medības, Stenders min *lāču kaušanu*; briežus medīt — *briežot*, Stenders min *briežus kaut*. No tā jāsecina, ka senos laikos, kad vēl nebija šauteņu, lāčus sita ar rungām (kā to vēl tagad dara ar *āpsi*, lietuviešu *opszrus*, krievu *барсыкъ*, kad to izrok no alas). Ar alni (“Elch”) tas gan šķiet šaubīgi, jo diezin vai tam var tikt klāt ar rungu, tomēr senajās Popes un Ances saimniecību grāmatās arī par lāciem un briežiem, un lielākiem dzīvniekiem vispār ir sacīts “schlagen” ‘sist’ un “fallen” ‘krist’), jo *kaut* senāk varēja nozīmēt vienīgi “schlagen” (*nokaut*

¹ Tehniskais termins šim vārdam ir *aplenkt*, sakne *lank*, *iesekt* no vārda *sekt* “følgen” ‘sekot’, latīņu *sequi*.

“totschlagen”), nevis “schiessen” ‘šaut’. Turklāt pirms šaujamo ieroču parādīšanās lāči medīti arī ar šķēpu un nazi, sal. *nodurt* “einen Fang geben” (Stenders). Senajā latviešu leksikā sastopams medību (lāču) šķēpa nosaukums *sīts*, kura etimoloģiju nevar izprast. Pasakā ar Nr. 150 (Lerhs-Puškaitis. Latviešu tautas pasakas. V sējums. Jelgava, 1894) ķēniņš iedod gudrajam mulķītim, kurš grib iegūt viņa meitu, savu medību šķēpu *bīstaragu*, lai tas pieveic *sumbru* kāzu maltītei. Vārds *bīstarags* cēlies no *bīstīt*, *bikstīt*, *bakstīt* “wiederholt stossen”, bieži lietots *bāzt* “stecken” un *rags* “Horn”, kas vedina domāt, ka šķēpa uzgalis bija no raga. Uz to norāda arī lietuviešu *ragotinė* “Lanze” ‘šķēps’, krievu *рогатина*, poļu *rohatyňa* “Jagdspiess” ‘medību šķēps’ (īpaši lietots lāču medībās). Tomēr es nevaru pierādīt, ka *rags* jebkad un jebkur lietots šķēpa uzgalim vai citiem ieročiem. Iespējams, ka tas varēja būt laikos, kad cilvēks vēl neprata apstrādāt metālu. Šā jautājuma galīgo izšķiršanu es atstāšu tiem, kas arheoloģijā orientējas labāk. Vārda *iesms* (lietuviešu *įesmas* vai *ėsomas*) nozīme tiek skaidrota kā “koka iesms cepšanai vai žāvēšanai”. Riekstiņš to uzdod arī par “medību šķēpu”. Dunci jeb, pareizāk, nesaliecamo dunci, latvietis sauc par *duņķi*, *dunci* jeb *dūci*, lielāku dunci par *tuteni*, sal. lietuviešu *duriamas peilis* “Stechmesser” ‘dura-mais nazis’.

Ne lāču nogalināšanai, bet gan lai medu pasargātu no dzīvniekiem laupītājiem, kā to jau minēju (I daļa, 192./206. lpp.), pie koka, kurā atradās bišu saime, piekāra bluķi ar asām naglām. Lai nokļūtu pie medus, tā zaglim nācās visu laiku atvairīt bluķi un saņemt sitienus un ievainojumus tik ilgi, līdz tas bija spiests, neko neieguvis, koku atstāt. Lai lāčus atvairītu no bišu koka, tā stumbrā iedzina asus, vairāku collu garus dzelzs gabalus. Pirms dažiem gadiem (A. Felta kundzes stāsts) Rucavas kroņa mežā ticis nocirsts koks, kurā bija ieaugušas lielas dzelzs naglas bez galviņām. Tās bija ieaugušas 2 pēdu dziļumā, un koka šķērsriezums bija 6 pēdas. Deviņas naglas, kas bija 3 collas garas, resnas, ar plakanām šķautnēm un smailēm abos galos, rūsa nebija skārusi.

Tautas pasakās lāči piemin diezgan bieži, taču ne kā medījumu, bet gan kā izpalīdzīgu cēla biedru, kas pasakas varoni pavada tā dēkainajās gaitās.

Vilku pa jokam sauc par *znotu* “Schwiegersohn”, *meža kungu* “Waldherr” vai arī par *meža luņķi*, kas ložņā pa likloču meža takām (sal. vārda sakne *lank* ‘locīt’), (lietuviešu *wilkas*, krievu *волк*, grieķu *λύκος*, latīņu *lupus*), un tas kā pastāvīgs iemītnieks ir iznīcināts arī Baltijā, bet manos zēna gados tas nebija rets viesis, jo no Lietuvas ienāca Dienvidkurzemē un kuršu Augšzemē aizvien vēl ienāk no Lietuvas. Tolaik man stāstīja, ka agros pavasaros vilks mēdzis zirgu no ganībām iedzīt purvā un, kad tas tur iestidzis, saplosījis to dzīvu. Augšzemes lielākajos mežos vilki ir sastopami arī šodien, tāpat arī Vitebskas, Kauņas guberņā un citur. Mednieks tam uzglūn, kad tas ir pie *ēsma*(s), *ēdmiņa* (no vārda *ēst*),

piem., kokam piesieta dzīva sivēna. Izliek arī beigtus dzīvniekus, piem., Popē; tad mednieks vilku nošauj no medību slēpņa (*vilku būdas* "Wolfshütte"). Dundagā vilku nošāva vēl 1901./02. gadā. Pie Popes dzīvo kāds vecs mežsargs, kas prot atdarināt vilku gaudošanu, daudzkārt to ir izmantojis un, lai skaņu pastiprinātu, gaudojot gūlies zemē. Viņš prot skaidri izšķirt, vai gaudo vilks, vilcene vai vilcēns. Vilks gaudojot apmēram tā: *salna bū-u-ūs*, vilcene: *vīžu nau-u-u*¹, vilcēni: *basas kājas, basas kājas*.

Kad plēsīgais zvērs tuvojās, gani nevis atdarināja vilku gaudošanu, bet ar baiļu saucieniem (*h)ūja*, (*h)ūja vilks!* un (*h)užgā* (Stenders) rīdīja suņus pret vilku. Kā latvieši ar saucienu (*h)ūja*, tā igauņi ar *urjo-o-o* centušies vilku aizbiedēt. Tiklīdz ganiņš vai zemnieks pamanīja vilku, viņš kļiedza šo saucienu no visa spēka (kā to stāsta no savas bērnības atmiņām Felta kundze no Tērbatas), un visi, kas to dzirdējuši, atsaukušies. Lielie ganu suņi, kādi toreiz bijuši katrās zemnieku mājās, metušies vilkam pakaļ ar mežonīgu kaucieniem, kas nemaz nelīdzinājies parastai riešanai vai vaukšķēšanai. Tā esot bijusi satraucoša izrāde, kad nāves bailēs mūkošais vilks no visām pusēm apsveikts ar skaļiem, gari vilktiem kliedzieniem un arvien vairāk tuvojošos satracinātu suņu baru. Kliedzieni un kaucieni vilku pavadīja verstīm tālu, līdz tam izdevās nozust kādā biezoknī. Pēc lāča vai vilka nomedīšanas latvieši (Stenders) saka — *vilka, lāča bēres slavēt*.

Popes apkārtnē vēl tagad redzamas vilku bedres; tās mēdza būt septiņas pēdas dziļas un bija pārklātas ar viegliem egļu zariem, uz kuriem lika ēsmu vilku pievilināšanai. Iekritušo vilku nosita ar rungām. Riekstiņš no Augšzemes stāsta: senči ķēruši vilkus dziļās bedrēs (*dobēs*), kuras rakuši uz vilka takām. Lai vilks nevarētu izlēkt, tās bijušas uz augšu sašaurinātas. Par ēsmu derējis dzīvs sivēns vai arī kāda maita. Bedri pārsedza ar zariem un vēl pārkaisīja ar sniegu. Dzirdēdams sivēna kviecienu vai saozdams maitas smaku, vilks gāja uzmeklēt vietu, no kurienes nāk skaņa vai smaka. Neko ļaunu nenojauzdams, vilks kāpa uz zariem un iekrita bedrē, kur cilvēki to nogalināja.

Vēl kāda metode. Uzcēla ap 6 pēdas augstas sastatnes ar garāku mietu vidū. Pie mieta piesēja kazu. Apkārt šai vietai jau vasarā izraka uz augšu sašaurinātu grāvi un ziemā to pārklāja ar zariem un sniegu, kā tas jau aprakstīts iepriekš. Uzbrūkot kazai, vilks iekrita grāvī un uzdūrās uz tur iedzītajiem asajiem mietiem. Bija gadījumi, kad vienā reizē tika noķerti pat pieci vilki.

¹ Sk. Barons 2374:

*Kas vilkam vīzes lieca,
Kas auklinas darināja?
Ik vakaru stabulēja
Sila malu staigādams.*

*Wer flocht dem Wolf Bastschuhe,
Wer fertigte ihm die Schnüre dazu?
Jeden Abend heulte er,
Am Waldrande hinwandelnd.*

Dažreiz vilku ķēra iežogojumā (*dārziņā* "in einem Gärtchen"). Pie augsta, zemē iedzīta mīta piesēja maitu. Ap to ierīkoja ap 7 pēdas augstu spirālveida žogu. Tā galā atradās uz iekšu pacelti, verami vārtiņi. Tiklīdz vilks, laupījumu meklēdams, iegāja pa vārtiņiem, tas uzkāpa uz šķērsām nolikta dēlīša, kas bija ierīkots kā *pelu slazda mēlīte*. Ar kāda atsvara vai lokanas *likstes* palīdzību vārtiņi aizcirtās ciet. Vilks bija iesprostots, un cilvēki to nosita.

Lūsis (lietuviešu *luszis*, krievu *рысь*, pie mums kļuvis par reti sastopamu dzīvnieku. Popē pēdējo reizi tas nošauts pagājušā gadsimta vidū. Lūša kažoks senāk ir valkāts, sal. Barona 13646: *lūšu kažociņi*. Tautasdziesmā stāstīts, kā lūsis nogalina ūdru¹, kas cīnās ar bebru.

<i>Ūdris, bebris cikstējās</i>	Fischotter und Biber kämpften mit einander
<i>Liela kalna malīnā;</i>	Am Fuss eines hohen Berges;
<i>Atnāk viena lūša māte,</i>	Es kommt eine Luchsin,
<i>Novelk ūdram kažociņ.</i>	Zieht der Fischotter das Fell ab.

(Sproģis Nr. 2, 82. lpp.)

Lapsa, tautas valodā pa jokam *kūmiņš* (droši vien pievienošanās vāciskajam lietojumam) "Gevaterchen" (lietuviešu *lapė*, krievu *лисица*, latīņu *vulpes*) ir sastopama visur — tā rok alas un laupa gan mežā, gan mājās visu, ko vien ar viltu var dabūt. Lai noķertu lapsu, Popē no resna koka nozāģēja dažas pēdas garu blukī un to izdoba. Cilindra sienās ieurba virkni slīpi uz leju ejošu caurumu, pa kuriem iebāza lokanus kociņus ar noasinātiem galiem. Izveidojās tāda kā piltuve, kurā lapsa varēja iebāzt purnu un galvu, lai apēstu cilindra dibenā esošu ēsmu. Asie kociņi neļāva lapsai galvu izvilkt ārā. Blukis bija līdz pusei ierakts zemē, un noķertajai lapsai nebija vairs glābiņa. Agrāk blukā vietā mēdza lietot arī resnu riteņa rumbu.

Vēlāk apskatīsim Popes caunu slazdus, ar kuriem ķertas arī lapsas. Latviešu tautasdziesmās salīdzinoši maz runāts par vilku un lapsu. Pēdējā kā medījums minēta kopā ar caunu:

<i>Caunītēm, lapsiņām</i>	Die Marder, die Füchselein
<i>Es apdaru aplociņu;</i>	Kreise ich ein;
<i>Tad es viņas medīt gāju,</i>	Dann geh ich sie zu jagen,
<i>Kad ādiņa naudā stāv.</i>	Wenn das Fell im Preise ist.

(Sproģis Nr. 5, 114. lpp.)

¹ Ēdoles apkārtnē senāk ūdri ķerti ar koka slazdiem vai cilpām.

Jāievēro, ka latvieši tagad nevalkā lapsādas cepures, bet pie igauņiem tās ir ļoti iecienītas. Kādā latviešu tautasdziesmā lapsādas cepure *lapsenīte* tomēr ir minēta.

Bebrs (lietuviešu *bebrus*, *webrus*, krievu *бобръ*), kam ir vērtīga kažokāda, baltiešu zemes upēs senāk bija bieži sastopams dzīvnieks. Taču tautasdziesmās reti minēts, ka latvietis bebru medītu kažoka dēļ. Un, ja to min, tad parasti kopā ar ūdru (caunas radinieku).

*Ūdri, ūdri, bebri, bebri,
Dod man tavu kažociņ'!
Es kundziņa karavīrs,
Man jāguļ lēģerē.*

Fischotter, Fischotter, Bieber, Bieber,
Gieb mir dein Pelzchen!
Ich bin des Herrn Kriegsmann,
Muss im Feldlager schlafen.

(Sproģis Nr. 1, 82. lpp.)

Nākamā dziesma, ja Sproģis to ir pareizi pierakstījis, norāda, ka smalki kungi par bebra kažoku priecājas, bet zemnieks pēc tā netīko. Es uzdrošinos domāt, ka tauta ir dziedājusi nevis *kungu*, bet gan *kunga* (vsk. ģen.) un kā kungu sapratusi pašu latvieti, suņa īpašnieku.

*Kuņiņ, mana lok-astīte,
Gaujiņā noslikusi,
Ūdrus, bebrus dzenādama,
Kunga prieku domādama.*

Meine liebe Hündin, das Wedelschwänzchen,
Ist in der Aa ertrunken,
Als sie die Fischottern, die Biber jagte,
An ihres Herrn Freude denkend.

(Sproģis Nr. 6, 132. lpp.)

Ūdris (lietuviešu *udra*, krievu *выдра речная*) ir jau pieminēts iepriekš. Es tikai papildinašu, ka ūdra āda lietota arī cepurēm, sk.:

.....
*Sakēruši melnu ūdri;
Māsiņai uzlikuši
Vainadziņa vietiņā.*

.....
Man hatte eine schwarze Fischotter gefangen,
Dem Schwesterchen hat man sie aufgesetzt
Anstelle der Mädchenkrone¹.

(A. B. 1907)

¹ Šo dziesmu mēdz dziedāt kāzās, kad līgavai noņēma vainagu. Pirms viņa saņēma precētas sievas galvasrotu, viņai galvā uzlika jaunā vīra cepuri, kā to rāda nākamā dziesma:

*Neliecies mūs' māsiņa
Cita vīra cepurītī;
Liecies sava arājiņa,
Vaj bij' šāda, vaj bij' tāda.*

Schwesterchen, setze nicht
Fremden Mannes Mütze auf,
Setze die des eigenen Pflügers auf,
Gleichviel, welcher Art sie sei.

(A. B. 1444)

*Caune*¹ (lietuviešu *kiaunė*, krievu *куница*) ir tas plēsigais zvērs, kas latvietim bijis sevišķi tuvs. Senāk caunas (un vāveres) ādiņas tautā bijušas ļoti iecienītas, īpaši kažokādas cepuru *caunenīšu* taisīšanai. Skarbā laikā strādājot laukā, vīram sildošs kažokādas izstrādājums bija nepieciešams.

<i>Ai, caunīt', vāverīt',</i>	Ei, Marder, Eichhörnchen,
<i>Do(d) man savu kažociņ';</i>	Gieb mir dein Pelzchen;
<i>Vai snieg sniegs, vai lij lietūs,</i>	Obs schneit, obs regnet,
<i>Man jāstāv tīrumā.</i>	Ich muss auf dem Acker sein.

(Sproģis Nr. 2, 114. lpp.)

Kādā variantā dziesmas abu pēdējo rindu saturs ir šāds: es dobjū bišu koku un nakti guļu biezā mežā.

Pārdodot caunas ādu, vīrs iegūst naudu, tādēļ dziesmā koku ar dobumu, kurā ir caunas midzenis, sauc par zelta koku un migu — par zelta migu. Tautas poētiskā fantāzija pārvērs tērauda bultu par sudraba zobenu.

<i>Es pārcirtu zelta siekstu</i>	Ich durchhieb den goldenen Baumstamm
<i>Ar sudraba zobeniņu;</i>	Mit silbernem Schwert;
<i>Es dabūju to caunīti,</i>	Ich erlegte das Marderchen
<i>Kas guļ zelta midziņā.</i>	Im goldenen Lager.

(Sproģis Nr. 3, 114. lpp.)

Dziedot par zelta gredzeniem, kas (līdz ar nobeigto caunu) birst no koka, domā tikai par caunādas materiālo vērtību.

<i>Caunītei pieci pirksti,</i>	Das Marderchen hat fünf Finger,
<i>Pieci zelta gredzeniņi;</i>	Fünf goldene Ringlein;
<i>Tie nobira skanēdami</i>	Diese fielen klingend hernieder
<i>Pa zariņu zariņiem.</i>	Von Ast zu Ast.

(Sproģis Nr. 8, 115. lpp.)

Viena caunāda ir vērtīgāka dāvana par daudzām vāverādiņām.

¹ Vai sabulis ir kādreiz dzīvojis baltiešu zemē, nevaru apgalvot; Stenders to sauc par melno cauni.

*Dievers māršu dancot veda,
Solīj' simtu vāverīšu;
Ne no krēsla necēlās,
Kamēr cauni pasolīja.*

Der Schwager lud die Schwägerin zum Tanze,
Hundert Eichhörnchen versprechend;
Nicht einmal vom Stuhle erhob sie sich,
Bis er einen Marder versprach.

(Bitners 296)

Ar veiksmīgu fantāziju attēlota caunas veiklā kustēšanās šurpu turpu, ko tauta salīdzinājusi ar sievas skraidīšanu gar sienu, uzvelkot metus aušanai (sk. 149. lpp.).

*Caune met audekliņ',
Staigā purvja malīnā;
Kurš godīgs tēva dēls,
Saņem caunas audekliņ'.*

Der Marder zieht den Aufzug aus,
Er wandert am Morast-Rande hin und her;
Wer seines vaters würdiger Sohn,
Gewinnt des Marders Leinwand.

(Sproģis Nr. 9, 115. lpp.)

Caunu medības nav bijušas ne ērtas, ne vieglas.

*Ne velt nāk bāliņam
Skaista caunes cepurīte;
Dažu nakti izgulēja
Smalkā priežu silīnā.*

Nicht umsonst bekommt das Brüderchen
Eine schöne Mardermütze;
Manche Nacht hindurch hat er gelegen
Im jungen Kiefernwalde.

Meitene labāk precētos ar arāju nekā ar mednieku, jo pirmais vienmēr ir tuvumā, viņa dalās ar to lauku darbos, bet mednieks klejo kaut kur tālumā.

*Dod', māmiņ, kam dodama,
Nedod' mani gēģeram;
Citi vīri sienu plāva,
Gēģers pūta eglīnā.*

Gieb mich, Mütterchen, wem
du mich geben willst,
Gieb mich dem Jäger nicht;
Andere Männer mähten die Wiese,
Der Jäger blies das Horn im Tannenwald.

(Bitners 1103)

Vēlākos laikos medību māka iet zudumā. Medību ieroču nav vairs pie rokas. Ja medījums tuvojas sētai, tam met ar rungām.

*Bijām vīri uzauguši,
Bet mēs gudri nebūsim:
Caunes, lapsas sētā nāca,
Mēs ar šautriem mētājām.*

Zu Männer sind wir erwachsen,
Aber klug werden wir nimmer sein:
Marder, Füchse kamen zum Bauerhof,
Wir warfen nach ihnen mit Holzschelten.

(Sproģis Nr. 6, 114. lpp.)

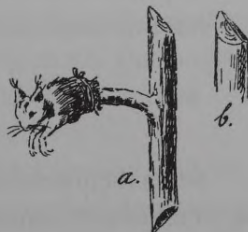
Kādā veidā senlaikos caunas ir medītas ar ieročiem, tuvāku ziņu nav. Caunu *lamatas* (dsk.), kādas pie Popes lieto vēl šobaltdien (533. att.), ir šādas. Mežā augošai eglei cieši blakus iedzen kārti un apmēram vīra augstumā to ar klūgu saiti piesien pie koka. Turpat līdzās nocērt tikpat garu otru koku. Koka šķērsskārts tievāko galu aizbāž (garām klūga saitei) blakus iedzītai kārtij. Resnāko galu iešķēļ un uzsprauž uz plakani notēstā, nocirstā koka gala. Otru kārti, kas kopā ar pirmo veido lamatas, tāpat iešķeltu uzmauc uz nocirstā koka gala, un tā atbalstās pret pirmo kārti. Šis kārts otrs gals brīvi slid starp egli un blakus iedzīto kārti. Uzliekot lamatas, starp kārtīm ieliek kociņu, kura abi gali ir slīpi noasināti (534. att., a, b). Kociņa zariņam ar noasinātu galu piesien ēsmu. Par ēsmu noder pusvāverīte, kas dažreiz labākas smaržas dēļ ir apziesta ar medu. Lai cauna nepieklūtu ēsmai pa augšējo kārti, bet pieietu ēsmai pa apakšējo kārti un lai tās uzkrīstu viena otrai virsū, šķērsām virsējai pārliiek pāri vēl trīs kārtis. To gali ir sasieti ar klūgām, kā tas redzams 533. attēlā, un piesieti pie tuvumā augoša koka. Kārtis pārsedz ar koka mizu un noslogo ar dēļiem, klučiem vai ko citu. Tiklīdz cauna pieskaras ēsmai, kociņš viegli izkrīt, un kārts ar tai uzlikto smagumu caunu nospiež. Lai ēsma nenokristu zemē un neietu zudumā, tā ar aukliņu tiek piesieta pie apakšējās kārts.

533. att.

Dažreiz pie apakšējās kārts no aizmugures slīpi pielika koku, pa kuru pēc ēsmas varēja uzkāpt lapsa. Gadījās, ka lamatās iekļuva ne vien lapsas, bet arī putni, piem., silis.

Šādas caunu lamatas ir ļoti senas, dažos mežainos apvidos tās, iespējams, lieto arī vēl tagad, bet ziņas par to esmu saņēmis tikai no Puzeniekiem un Popes. No četrdesmit Popes mežsargiem vairs tikai divi vai trīs dažkārt ziemā izvietojusi šādas lamatas. Daudz vienkāršāk ir ziemā izsekot caunu pa pēdām un tad kokā to nošaut. Ja šāviņš netrāpa, cauna metas no koka zemē un mēģina aizbēgt, bet suņa (ja tā nav) riešanas atdarināšana piespiež dzīvnieku atkal uzmeklēt koku.

534. att.

Arī *vāveri*, deminutīvā *vāverīte*, lietuviešu *wowerė*, latvieši uzskatīja par vērtīgu kažokādas zvēru, lai gan tā nebija tik lielā cieņā kā cauna, sk. *vāverīte* 'vāverādas cepure'.

<i>Pieci pirksti vāverei,</i>	Fünf Finger hat das Eichhorn,
<i>Seši zelta gredzeniņi;</i>	Sechs goldne Ringlein;
<i>Lec kociņu no kociņa,</i>	Es springt von Baum zu Baum,
<i>Kaitin' manus bāleliņus.</i>	Neckt meine Brüderchen.
<i>Man bāliņi—medenieki,</i>	Meine Brüderchen sind Jäger,
<i>Dabūs tavus gredzeniņus.</i>	Sie werden deine Ringlein erjagen.

(Sproģis Nr. 3, 112. lpp.)

Pēc šāda brīdinājuma vāvere tiek mierināta:

<i>Eij' gulēt, vāverīt',</i>	Leg dich schlafen, Eichkätzchen,
<i>Sausa koka galiņā;</i>	Im Wipfel des durren Baumes;
<i>Jūrā mani bālelīn'</i>	Auf dem Meere weilen meine Brüder
<i>Vakarēj' gājumiņ'.</i>	Seit der gestrigen Ausfahrt.

(Bitners 740)

Nākamajā dziesmā minētais *strēlnieks*, arī *strēlis* "Bogenschütze", norāda uz kādreizējo tautas medību ieroci (sal. *strēla* un *strēlis*, "Pfeil" 'šāviņš', 'bulta', *strēlēt*, 'šaut medībās ar bultām' (Stenders), lietuviešu *striēla*, krievu *стрела*). Latvietis loku dēvē par *stopu* (no vārda *stiept*, "spannen"), lietuviešu *kilpinė* (no *kilpa* "Schleife" 'cilpa'), sal. *temptywa* 'loka stīga' no *tempti*, latviešu *stiept*). Riekstiņš dod lokam vārdu *līkste* (no *līks* "krumm"). Nav īsti skaidrs, no kāda materiāla loka stīga bija taisīta.

<i>Vāverīte kuplastīte</i>	Das Eichhörnchen, das Dickschwänzlein,
<i>Ar meitām danci veda;</i>	Führte die Mägdlein zum Tanz;
<i>Ar puisiem vien neveda,</i>	Die Burschen nicht, —
<i>Kam tie auga strēlnieciņi?</i>	Warum wuchsen sie zu Bogenschützen
	heran?!

(Sproģis Nr. 8, 113. lpp.)

Sesks (lietuviešu *szeszkas*, krieviski *хорь, хорець*), protams, arī dzīvo mežā, tomēr tas labprāt apmetas cilvēku mājokļu tuvumā. Latvietis, gan savas vistas sargādams, gan pēc kažoka tīkodams, šo mājputnu ienaidnieku ķer ar dažādiem slazdiem. Seskādas cepuri sauc par *seseli* vai *sešenīti*, lietuviešu *szeszkiue muczia*.

<i>Kad es biju bandenieks,</i>	Als ich ein Landknecht war
<i>Man bij' piecas cepurītes:</i>	Besass ich fünf Mützen:
<i>Div' caunes, div' seseles,</i>	Zwei von Marderfell, zwei von Iltisfell,
<i>(variantā sešķiņa)</i>	
<i>Balta jēra plik-cepure.</i>	Eine von weissem Lammfell ohne Bezug.

(Bitners 588)

(Pliks kažoks "ein kahler Pelz" — ādas kažoks bez virsdrēbes.)

Ļoti vienkāršas sesku lamatas, kas bieži vien noder arī žurku iznīdēšanai (535. att.). Divus, apm. 3 pēdas garus dēļus (žurkām pietiek ar 2 pēdu garumu) vienā galā savieno ar apakšējā dēli iedzītu tapu, kas iznāk laukā pa caurumu otrā dēlī. Apakšējā dēļa priekšpusē ielaists lociņš. Augšējā dēļa stūri priekšpusē ir tā izzāģēti, ka dēļa galu var pabīdīt zem lociņa. Starp abiem dēļiem iestiprināts plakans skals ar robu priekšpusē, kurš ar aukliņu piesiets pie tapas. Lociņa augšpusē piesieta aukliņa ar kociņu. Kociņš vajadzīgs, lai varētu pacelt augšējo dēli. Kociņa gals balstās skala robā un notur vidū piesieto ēsmu līdzsvarā. Uz augšējā dēļa uzliek akmeņus. Tiklīdz sesks pieskaras stienītim un ēsmai, kociņš izlec no roba, bet smagais dēlis krītot nosit sesku (vai žurku).

535. att.

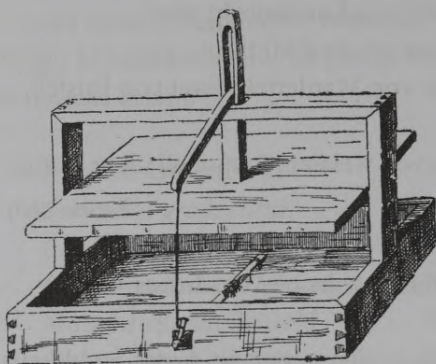

536. att.

četruspraugās. Lamatu priekšgalā lociņa vietā ir četrstūrainis rāmis, kura augšējās malas vidū ar aukliņu piesiets šķērskoks *sprūds*. Plakanais skals — *laipa* — ar ēsmu ir tāds pats, kāds redzams 535. attēlā.

Šķiet, ļoti senas ir sesku lamatas, kas lietotas Talsu mācītājmuižā (537. att.). Iegarenās, seklās kastītes dibenā ir dēlītis, kas aizvieto iepriekš aprakstītajās lamatās esošo skalu — *laipu*. Viens tā gals ir piesiets kastes dibenam, otrs — caur pretējā sienā izgrieztu caurumu izbāzts ārpusē, un tam uz augšu ir robs.

Nedaudz sarežģītākas ir šīs sesku lamatas no Ances (536. att.): apakšējā dēļa vietā ņem četras latas vai tām līdzīgus kokus, un to galiem pietapo vai pienaglo šķērskoku. Augšējā dēļa vietā izmanto trīs tādas pašas latīņas, kuru galos ir šķērskoks. Latīņas sakārtotas tā, ka krītot trīs augšējās iegūlas apakšējo

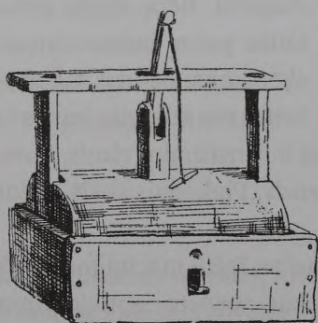

537. att.

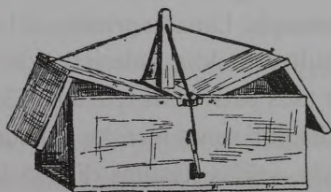
un kastes sienā iegrieztajā robā. Tiklīdz sesks pieskaras uz laipņas novietotai ēsmai, tam virsū uzkrīt ar akmeņiem noslogotais vāks un to nosīt.

Ļoti līdzīgas iepriekš minētajām, tikai daudz primitīvākas peļu, žurku un arī lielāku dzīvnieku lamatas redzamas 538. attēlā no Jaunaucē. Galvenā atšķirība ir tā, ka tajās ar akmeņiem noslogoto dēli aizvieto smags klucis.

Plaši izplatītas un vēl šodien lietotas žurku lamatas (539. att.) veidotas no kastes, kurai trūkst augšas un abu galu sienas. Abas garākās sienas vidū ir savienotas ar šķērskoku, kam vidū ir neliels mietiņš. No 3 dēļiem veidoto it kā kasti par lamatām veido tas, ka pa labi un pa kreisi no augšējā šķērskoka ir pa diviem vidū taisnā leņķī salaistiem dēļiem, kas iekārti stienišos. Abi šie it kā vāki precīzi iekļaujas un nosedz kastes augšu un galu atvērumus. Lai dzīvnieks varētu piekļūt ēsmai, abus kastes vākus ar aukliņu pavelk uz augšu un aukliņu izvelk cauri mietiņam. Abu aukliņu galos piesiets šķērskociņš. Viens tā gals balstās ēsmas kociņa robā, kura viens gals iznāk no cauruma kastes sienā, otrs šķērskociņa gals — sienā iegrieztajā robā. Šķērskociņš ēsmas kociņu notur karājamies nedaudz virs kastes dibena tik ilgi, kamēr žurka sāk ēsmu graužt

538. att.

539. att.

un lamatas aizkrīt. Šādas lamatas ir arī ar 3 sānu sienām un vienu vāka daļu. Tās parasti lieto sesku ķeršanai, protams, ja tās ir atbilstoša lieluma.

Iespējams, ka senos laikos latvietis ar lamatām un cīlpām ķēris arī putnus. Mēs nevaram apskatīt tuvāk tādas ierīces, jo tās vairs nelieto, un to lietošana mežniecībās jau sen ir stingri aizliegta. Valodā saglabāties liels skaits nosaukumu, kas liecina par zudušajām ierāžām: *valgs* “Schlinge” (sal. *valdziņš* “Masche”, *savaldzināt* “verstricken”), *cilpa*, *mednieka tīkls* “Jäggargarn”, *slazds* jeb *slazdi* (dsk.), *slazda* jeb *slagzda valgs* (sal. *slēgt* “schliessen”, lietuviešu *slēkti* “niederdrucken”, “pressen” ‘nospiest’, ‘presēt’, lietuviešu *slogas*, latviešu *slogs* ‘koks vai akmens, ar ko kaut ko nospiež uz leju’, piem., ūdenī samērkotie līnī), beidzot arī *sposts* “Schlinge”, “Sprenkel” ‘cilpa’ (lietuviešu *spąstas* un *spąstai* “Falle” ‘slazdi’, *spindis* “Stellstätte” no *spendžiu*, *spęsti* (latviešu *spiest* “pressen”) ‘likt lamatas’; no tā paša vārda celma — *spaiļe* jeb *spailis* ‘rīks dažādu dzīvnieku ķeršanai’), *švanksti* (dsk.), *duperes* (dsk., lietuviešu *pynė* u. c. ‘cīlpas putnu ķeršanai’). Visi šie nosaukumi liecina, ka medījumu ķēra un nožņaudza. Lielākoties šī senā putnu ķērāju — *putnienieki* no vārda *putns* “Vogel” — māksla ir izzudusi un aizmirsta. Mēs par to neko daudz nevaram pastāstīt.

Riekstiņš stāsta, ka, lai noķertu irbes (*irbas*, *kuratas*, *kuratiņas*, krievu *куропатки*, lietuviešu *kurapki*), laudis jau laikus piesēja pie *ķieģeļa* apm. 20 pēdas garu auklu. Auklas otrā galā iesēja (*ievijuši*) veselu virkni cīlpu no viegli slīdošajiem (*šmūk*) zirga astriem. Vietās, kur irbes mēdza pulcēties, nobēra pelavas un graudus un virs tiem nolika auklu ar cīlpām. Irbes, kašājot pelavas un meklējot graudus, iekāpa cīlpās un tikai uzlidojot sajuta, ka ir noķertas. Ķēriens bieži vien bija bagātīgs.

Irbes ķēra arī ar uzstādītiem tīkliem un zivju mirdiem. Kā tīklā, tā tīkla atverē *ieģerklē* jeb *iedzirkli* (sal. *gerkle*, *dzerkle* “Kehle”, rīkle, no *dzert* “trinken”) — iekaisīja pelavas un graudus. Pamazām, uzlasot graudus, putni iegāja aizvien dziļāk tīklā.

Lai noķertu zvīrbuļus un citus mazus putniņus, agrāk un arī tagad ar asa naža galu dēlītī iegrieza daudz sīku spraudziņu. Tajās ar maziem vadzišiem iespieda zirga astru cīlpas; zvīrbuļiem uzkaisīja kaņepes, zīlītēm — kartupeļu mizas, citiem putniem vēl šo to. Putni sapinās cīlpās un gāja bojā.

Lakstīgalas ķēra ar šļirci, uzsmidzinot ūdeni izšķīdinātu līmi, kas salīpināja spalviņas, un putns uzlidojot nokrita zemē. Plēsīgo putnu pievilināšanai novietoja gan izbāztus, gan dzīvus putnus, sal. *bulēns*, *bulens*, *buline*, *bulvāns*, no krievu *болвань* (droši vien aizguvums), arī *kauteklis*, t. i., ‘rīks un līdzeklis, kā nogalināt kādu zvēru’, *jauzeklis* ‘veids, kā maldināt medījamo dzīvnieku’, *vilatajs putns* no *vilāt*, bieži lieto *vilt* “trügen”.

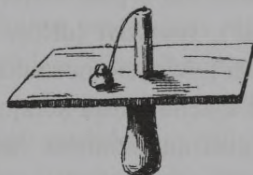
Lai riesta laikā uzglūnētu *teterim* vai *rubenim* (mātīti sauc par *teterirbi*), mednieks piemērotā vietā no kadiķa zariem uzceļ *tetera būdu*, lai tā iespējami atgādinātu kādu krūmu.

Latvieša auss rubeņa riesta dziesmā saklausā vārdus: *būt' (es) vakar saprecēj's, būt šodien pārved's*.

Medības ar medību suņiem *kvešķiem* no vārda *kvekstēt* "belfern" 'kvešķēt' vai arī *kurtiem* (sal. *skriet*) vai medību putniem šajā zemē ieviesa vācieši, un par to nav daudz ko stāstīt. Bet par medībām ar klabināšanu un dzīšanu ir vērts pieminēt. *Dzinēji* (no *dzīt* "treiben"), kas nāca no zemnieku mājām, baidīja zvērus un dzina tos uz mednieku pusi ne vien ar kliegšanu, bet arī ar nūjām, dauzot pa koku stumbriem un ar dažādām klabatām taisot troksni.

540. att.

541. att.

542. att.

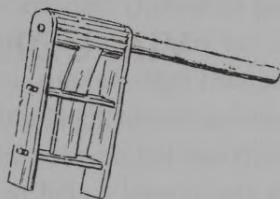
Klabināmos instrumentus (tie ir dažādi) daļēji tā arī sauc: *klabata*, *klaburi* no vārda *klabēt* "klappern". Tas var būt četrstūrainis dēlītis no bērza, kam vidū ielaists rokturis ar mazu kustīgu āmuru galā, kas, dēlīti vicinot, sitas pret to (540. att.). Otram veidam (541. att.) āmura vietā varēja būt aukliņā iesieta koka poga. Trešais veids (542. att.), ko izmanto arī Pastendē, ir šāds — izdobtam koka klucītim, kura apakšējais gals veidots kā rokturis, augšgalā aukliņā vai siksnā piesieta koka lode. Rīku kustinot, iedobums, kad lode sitas pret tā plānajām sānu sienām, rada rezonansi. Šī klabata ir diezgan līdzīga tai, kāda redzama slavenās Vēbera (Hainauā) slazdu fabrikas cenu lapā ar Nr. 57, a, kas nosaukta kā "krievu dzinējklabata". 543. attēlā redzam medību klabatu, kas ir Tārgales barona Koskula īpašumā. Divas izdobtas, ar īsu auklu sasietas puslodes sitas pret vidū esošu dēlīti. Piektajam klabatu veidam (544. att., Talsi) roktura pagarinājumā ir divi klabināmi kocīņi, kas ir sastiprināti ar ādas strēmeli. Sestais veids (545. att.) nedarbojas kā klabeklis, bet gan kā *tarkšķis*, *tirkšis*, *sparkšis*, *smurksis*, *varde* (ar pēdējo nosaukumu ir domāta kurkstoša varde). Tam kāta galā ir cilindrs ar vertikālām rievām. Cilindram abos galos taisnā leņķī kā karogi piestiprināti dēliši, ko savieno divi šķērskokī, kuros iestiprināta koka mēlīte. Griezot uz riņķi šo karogam līdzīgo rīku, mēlīte slid pāri rievām un izdod troksni.

543. att.

544. att.

545. att.

Dzinēji zvērus centās dzīt uz to pusi mežā, kur bija izvilkta virve ar krāsainām drēbes strēmēlēm, no kurām tie nobītos un mestos pretim medniekiem; lietuviešu *blizgēs* no *blizgėti* “schimmern” ‘spīdēt’.

Arī slēpes ir medību rīks. Iespējams, pie latviešiem tās ir ieviesušās no Somijas vai vispār no ziemeļiem, kur tās plaši lieto. Vācijā senos laikos tās nepazīna. Latvietim, it sevišķi Austrumvidzemē un Vitebskas guberņā, slēpēm ir tik daudz un dažādu nosaukumu, ka tur droši vien tās lietotas jau sen.

Slēpes ir divējādas — šauras un garas vai arī īsas un platas. Pirmās taisa no 4 pēdas gariem un 9 collas platiem plēstiem apses koka dēļiem (lubām). Ziemeļu tautu slēpēm dažādos novados ir atšķirīgi izmēri, piem., Somijā bieži vien tās ir garākas (vismaz vīra augumā) un šaurākas. Tām ir dažādi nosaukumi: *lizas*, *lizgas*, *lužas*, *ludes* (Alūksne), *luģes* (krievu лыжи), *slēpes* “Schleifen” ‘slīpēšana’ (sal. *slēpēt* “schlurren” ‘slīdēt’, arī ‘slīdēt ar slidām’).

Lietuvietis kā slēpes lieto izdobtus ozolkoka dēļišus, kurus piesien pie kājām; šādas slēpes sauc *lowys*.

Otrā veida slēpes ir ovālas, 2 pēdas garas, 1 pēdu platas, pītas no kārklu klūgām; tās neslīd tā, kā no gludiem dēļišiem taisītās. Slēpēm ir auklu cilpa, kurā vīrs iebāž kāju; sperot soli, viņš ar roku pacel slēpes ar to priekšgalā piesieto auklu. Pinuma platuma dēļ vīram ir jāiet ar plati izplestām kājām, tāpēc, tālāku ceļu mērojot, ātri nogurst. Šādas slēpes esot lietotas laču un aļņu medībās. Pītās slēpes sauc par *čabatām* (sal. *čabēt* “rascheln” un *čabāt* ‘iet lempīgiem, neveikliem soļiem’). Pēc izskata līdzīgas ir *cabales*, *cebuli* un *cebules* (Aizpute). Ap Rūjienu lieto slēpes, kuras sauc par *klobačā*.

VIII. ŪDENS SATIKSMES LĪDZEKĻI

1. KUĢI

Šī nodaļa ir ciešā saistībā ar agrāk (sk. iepr. 261. lpp.) apskatītajiem satiksmes līdzekļiem. Cilvēkam nepietika ar ratiem un ragavām, lai vasarā un ziemā pārvietotos un pārvadātu kravas. Kad viņš uzdrīkstējās doties jūrā vai izmantot upju straumes, bija nepieciešamas laivas vai kuģi. Turpināsim runāt par satiksmes līdzekļiem šajā zemē.

Mēs sāksim uzreiz ar kuģiem, kaut gan latvietis tos sāka mācīties būvēt (ar vācu meistarų padomiem) tikai jaunākos laikos. Tikai pagājušā gadsimta otrajā pusē latvietis — Krišjāņa Valdemāra kungs — savos rakstos mudināja izmantot atrašanos pie tik garas jūras robežas un būvēt lielākus kuģus, lai ar kuģniecību gūtu drošāku peļņu, tā iegūstot tautiešu atzinību. Viņš griezās pie valdošajām aprindām un panāca, ka Kurzemē un Vidzemē, nevis pilsētās, bet gan pie zvejniekiem Rīgas jūras līča piekrastē nodibināja vairākas jūrscolas. Kopš tā laika gluži vienkāršos apstākļos, pieticīgi aprīkotos dokos tika uzbūvēti daudzi tirdzniecības kuģi. Tos ar pūlēm pārvilkā sēkļiem un smilšu sanesām, un latviešu kapteiņu vadībā tie kuģoja ne tikai gar piekrasti, bet šķērsoja arī okeānus un, piem., pa Ledus jūru iebrauca lielajās Sibīrijas upēs. Tagad angļu ostās ienāk tik daudz Baltijas kuģu ar latviešu komandām, ka, piem., Kārdifā, lai apmierinātu pieaugošās vajadzības, nācās nodibināt speciālu latviešu jūrnieku misiju. Senos laikos latvieši nepazīna lielus jūras kuģus, un viņiem to arī nebija. Tādēļ gandrīz visi nosaukumi ir aizgūti no vāciešiem: *kuģis* — lejasvācu *kogge*, senaugšvācu *chocho*, vidusaugšvācu *kocke*; *orlogs* (Stenders un Lange) “Orlogschiff”, “Kriegsschiff” ‘karakuģis’ no lejasvācu *orlog*, kas mūsdienā latviešiem pilnīgi svešs, vidusaugšvācu *urlinge* “Krieg”; *šķēpe* — ‘tirdzniecības kuģis’, “Kauffahrteischiff” no lejasvācu *schep*, *schip* (sal. *schap* “Schaff”, “Schränk” ‘skapis’). Liela laiva saukta “Lichterschiff” vai “Bording”, lejasvācu *bordinge* vai *bordink*. Baltijas zemēs, arī Austrumprūsijas un Rietumprūsijas ostās tās izmantoja, lai nogādātu kravas no jūras kuģiem uz sauszemi. Tādu laivu latvieši sauca par *luģi*, kas aizgūts no krievu *лодья*.

Latviešu vārds *laiva* (lietuviešu *laivas*, igauņu *laew*, libiešu *loja* un *mer-loja*) apzīmē lielu zvejas laivu jūras krastā. Ar vārdu *laiva* apzīmē gan lielu, gan mazu laivu, tas var būt arī kuģis, tomēr arī *liela laiva* nav moderns jūras

kuģis, bet tikai prāva laiva, ko lieto piekrastes braucieniem un īsiem jūras ceļojumiem; *kārba* — (sal. ar krievu *корабль*) — liela zvejas laiva.

Indriķa hronikā (VII, 1, 2) stāstīts, ka bīskaps Alberts 1203. gadā, atgrieždamies Līvzemē no Brēmenes, pie Zviedrijas dienvidu krastiem (Listerbijā pie Blekinges) sastapis sešpadsmit kuģus ar igauņiem no Sāmsalas, kuri tur ir dedzinājuši un laupījuši, “kā to pagānu igauņi un kurši ir raduši darīt Dānijas karalistē un Zviedrijā”. Vēlāk bīskaps Alberts ar šiem jūras laupītājiem ir saticies pie Visbijas un jūras kaujā tos sakāvis. No tā kļūst skaidrs, ka no Baltijas krastiem uz Skandināviju laupīšanas sirojumos braukuši ar lielām laivām, pat ar 30 vīru lielām komandām (sk. Indr. VII, 2). Te gan kā jūras braucēji minēti kurši un igauņi, bet mēs zinām, ka par kuršiem sauca arī latviešus. Ir zināms, ka zviedru karalis Olafs, būdams greisirdīgs uz dāņiem, ar karapulkiem devās uz Liepāju un Apūli pēc mesliem (sk. Rimberts “Vita Anskarii”, 30. nod.), kur dzīvoja nevis somu, bet gan latviešu tauta. Šādu laupīšanas sirojumu pamatā bieži vien bija tieksme atrieht nodarīto pārestību. Tā Dānijas karalis Valdemārs II krusta kara gājienā (1215. g.), lai sodītu turienes jūras laupītājus, ieņēma daļu no igauņu zemes piekrastes. Iespējams, ka lībieši un igauņi tajos laikos kā kuģu būvniecībā, tā jūras sirojumos bijuši pārāki par latviešiem. Mūsu vissenākās hronikas vēsta galvenokārt par sāmsaliešu un igauņu kara braucieniem laivās pa Daugavu un Gauju. Kādā no šādiem sirojumiem 1211. gadā (Indr. XV, 3), kur toreiz nokristītie lībieši kopā ar Rīgas vāciešiem uzvarēja lielā kaujā, tika iegūti 300 sirotājukuģu (*naves piraticue*), neskaitot mazākos kuģus (t. i., laivas).

Mums trūkst precīzāku ziņu par šo satiksmes līdzekļu būvi un izskatu. Baltijas senatnes pētniekiem nav izdevies atrast un izrakt kādu smiltis vai purvā saglabājušos kuģi, nerunājot pat par rekonstrukciju, kā tas ir bijis iespējams prūšu zinātniekiem Frišenas jomā*. Kēnigsbergā ir apskatāms ļoti senlaicīgs, veiksmīgi izgatavots vikingu kuģis, kas izrakts Austrumprūsijā pie Frauenburgas, 200 m no tagadējās ostas. Tā ķīla garums ir 15,30 m (sk. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Heft 21, 1900.).

2. ZVEJAS LAIVAS JŪRĀ UN IEKŠZEMES ŪDEŅOS

Piekrastē dzīvojošie daļēji jau pārlatviskotie lībieši, kā arī īstie latvieši savas zvejas laivas taisīja no priedes koka. Turklāt kopš senatnes šim nolūkam lietoti arī ozoli, oši, liepas, apses un pīlādži. Kad no dēļiem taisīja laivu, tiek

* Tagad Vislas līcis (Żalew Wislany, Kaliningradskiy Zaliv, Frisches Haff); senāk — Aistmare (Aistu līcis jeb joma; Prūšu joma). — *Tulk. piez.*

minēts sauss koks, jo zaļi dēļi žūstot sarautos. Ja minēta laiva no zaļa koka, tas varēja nozīmēt tikai to, ka laiva vai vismaz tās dibens izdobts un laiva siltumā ir paplatināta, ko varēja izdarīt tikai ar zaļu koku. (Par tāda veida laivu būvi runāsim tālāk.) Par to liecina šādas tautasdziesmas:

<i>Es nekāptu no laipiņas</i>	Ich möchte nich von dem Stege
<i>Sausa koka laiviņā;</i>	In das Boot von trockenem Holze steigen;
<i>Es neietu nebagāta</i>	Ich als eine Arme möchte nicht
<i>Pie bagāta tēva dēla.</i>	Zu dem reichen Freier gehen.

(Bitners 403)

Trūcīgā meitene neuzskata sevi par cienīgu ne dārgā dēļu laivā kāpt, ne pie bagāta precinieka iet.

<i>Tautiets mani aicināja</i>	Der Freier lud mich
<i>Savā dēļu laiviņā;</i>	In sein Plankenboot;
<i>Man pašami oša laiva,</i>	Habe selbst ein Eschenboot,
<i>Div' bāliņi īrājiņ'.</i>	Zwei Brüder als Ruderer.

(Bitners 2484)

Te meitene lepni noraida precinieku, jo pašai ir laba laiva un brāļi, kas aizstāv.

<i>Sausu koku laivu daru,</i>	Ich baue von trocken Hölzern ein Boot,
<i>Tukšu stūmu jūriņā;</i>	Leer schob ichs ins Meer;
<i>Dievs dos miežu vasariņu,</i>	Gott wird einen Gerstensommer geben
<i>Pāries pilla līgodama.</i>	Schwankend wirds mit schwerer Ladung
	heimkehren.

(Bitners 1440)

Nākamajā dziesmā zvejnieks dēvē laivu par savu zirdziņu.

<i>Uz jūriņu zvejot braucu</i>	Ins Meer hinaus fuhr ich zu fischen
<i>Ar ozola kumeliņu;</i>	Auf dem Eichenrösschen;
<i>Priekšai banga, pakaļai,</i>	Vorne die Woge, hinten die Woge,
<i>Vidū manis augumiņis.</i>	Dazwischen ich selbst.

<i>Guli mana līgaviņa,</i>	Schlafe, mein Liebchen,
<i>Putnu spalvu spilvenos;</i>	Im Federbett;
<i>Pats gulēšu jūrīnā,</i>	Selbst werde ich auf dem
	Meer schlafen
<i>Zaļ' ozola laiviņā.</i>	Im Boot von grünem Eichenholz.

(Sproģis Nr. 10, 4. lpp.)

Zvejnieks dodas nakts zvejā un novēl savai līgavai labunakti.

<i>Līdecīņa, zeltzviģznīte,</i>	Hechtchen, Goldschuppchen,
<i>Nāc ar manīm spēlēties;</i>	Komm mit mir zu spielen;
<i>Tu — dziļāju ūdentiņu,</i>	Du — im tiefen Wasser,
<i>Es — zaļ' ošu laiviņā.</i>	Ich — im Boot von grüner Esche.

(Sproģis Nr. 3, 82. lpp.)

<i>Iries pati, liepu laiva,</i>	Rudere dich selbst, Lindenboot,
<i>Tev nevaids īrējīņa;</i>	Du hast niemand, der dich rudere;
<i>Mācies, pati, sērdienīte,</i>	Lehre dich selbst, Waisenmädchen,
<i>Tev nevaids mācītāja.</i>	Du hast niemand, der dich belehre.

(Bitners 820)

Liepu laiva šeit ir tikai bārenes tēls, tautasdziesmās liepa bieži tiek salīdzināta ar sievu.

<i>Pucenkoku laivu daru,</i>	Ich bau' ein Ebereschenboot,
<i>Abi gali sudraboti.</i>	Beide Enden sind silbern;
<i>Nav laiviņa ūdenī,</i>	Noch ist das Boot nicht im Wasser,
<i>Jau slavīte Vāczemē.</i>	Schon ist sein Ruhm in Deutschland.

(Bitners 973)

Laiva slavu varēja iegūt arī ar to, ka tā taisīta no pīlādža koka. Šo koku svētījis Pērkona dievs Perkūns*, un tāpēc tam ir sargājošs burvju spēks.

Nākamā dziesma ir kā rotaļīga mitoloģijas fantāzija.

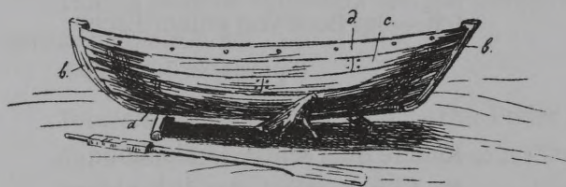
* Perkūns (liet. *Perkūnas*) — zibens un lietus dievs lietuviešu mitoloģijā. — Tulk. piez.

Ābeļkoka laivu daru,
 Abi gali pazeltīti;
 Dieva dēli īrējiņi,
 Saules meitu vizinā.

Ein Boot aus dem Apfelholz bau' ich.
 Beide Enden sind vergoldet,
 Die Ruderer sind Gottessöhne,
 Sie fahen die Sonnentochter.

(A. B. 4903)

Mēs apskatīsim tikai ķīllaivas būvi un tās detaļas. Par laivas būvēšanu saka *laivu darīt* vai arī īpatnējā latviešu domāšanas veidā *laivu uzstīt* (sal. *ēku uzcirst*, t. i., balķus ar cirvi tēšot, uzcelt vajadzīgā augstuma ēku). Ķīli (546. att. no Engures, a) sauca par *māti*, jo tas ir laivas būves sākums un pamats, turklāt *andrus*, *andrs* (tā Ulmanis nosauc ķīla ietvaru), libiešu *andōrs* “Schiffskiel”

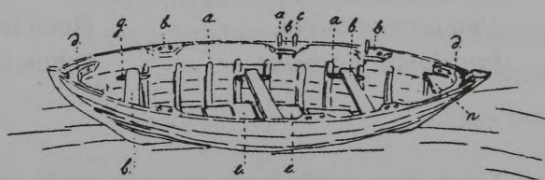
546. att.

‘kuģa ķīlis’, igauņu *andur*, tie visi aizgūti no senzie-meļtautu *ōndurr*, zviedru dialektā *andur*; *keels*, aiz-guvums no vācu “Kiel”; lie-tuviešu *brauna*. Ķīlis zvejas laivām ir apm. 15–24 pēdu garš.

Horizontāli guļošā ķīla abos galos ir pagarinājumi, kas sniedzas nedaudz virs laivas gala — “der Steven”, *tēvs*¹ (“Vater”), *tēviņš* (“Väterchen”), libiešu *sora* jeb *sara* (“Horn” ‘rags’) (546. att., b). Visu *tēvu* (vai tā augšējo daļu) sauc par *ragu* (vadni), priekšējo daļu — par *priekšragu* jeb *priekštēviņu*, aiz-mugurējo — par *astes ragu*, *pakaļragu* jeb *pakaļtēviņu*.

Ar vārdiem *laivas gals* apzīmē gan kuģa vai laivas priekšgalu, gan pa-kaļgalu.

Ķīli ir ielaistas laivas ribas “die Spanten”, (547. att., a) — *brangas*, *kneijas*, *viteni* (Sa-raiķi), *vitiļi* (Usma) lietuviešu *brangos*, *kumbriei*, *kriwulēs* no *kriwas* “krumm” ‘līks’, libiešu *korōd*. Ribas laivas

547. att.

iekšpusē bieži atbalsta līku koku kabes *tuktes*. Starp citu, vārdus *branga* un *vitenis* (*vitinis*) lieto, lai apzīmētu kabes, par kabēm sauc arī laivas ribas. Laivas karkasu (Ulmanis) veidoja (*laivu sabrangoja*) no kabju pietām, respektīvi, laivas sānsienas bija piestiprinātas laivas ribām. Kā man ziņoja no Rīgas jūras

¹ Tautas etimoloģijā tas varētu būt cēlies no vācu “Steven”.

liča un Liepājas piekrastes, lai ķīlis stingrāk turētos pie ribām, tam visā garumā uzlika nedaudz plātaķu plankai līdzīgu *mātes dēli*, “Brett der Mutter” (548. att., b) ar divām gropēm tā apakšā un cieši sasaistīja to ar ķīli (548. att., a). Ribas piestiprināja pie ķīla, kā tas redzams 549. attēlā, punktētā līnija parāda neredzamo ķīli. Ļoti interesanti, ka šāda ķīla dēļa pirmatnējo paraugu atrodam jau seno ģermāņu vikingu kuģiem. Esam jau 604. lappusē minējuši Austrumprūsijā pie Frauenburgas no purva izrakto kuģi. Kuģa ķīlis zem ozolkoka ribām būtiski atšķiras no mūsdienīgajiem. Tas ir taisīts no varena, 15,3 m gara un 49 cm plata ozola balķa. Ja neskaita atšķirības izmēros, no mūsu zvejnieku laivām tas atšķiras vienīgi ar to, ka tām ķīlis (*māte* un *mātes dēlis*) ir no diviem savienotiem gabaliem, bet vikingu kuģim tas izcirsts no viena koka. Atšķirība vikingu kuģa un kuršu zvejas laivas ķīla būvēšanā veidojusies dabiski, un to veicināja nepieciešamība.

548. att.

549. att.

Senajos laikos mežos auga dziļāki koki. Ko tolaik varēja iztaisīt no viena balķa, vēlāk tas vairs nebija iespējams. Atsevišķas daļas bija jāizcērt no tievāku koku stumbriem, un tad tās bija jāsavieno kopā. Šī atziņa attiecināma arī uz mūsu zvejas laivas divdaļīgo un vikingu kuģa viendaļīgo ķīli.

Sānu sienas sastāv no plankām vai dēļiem (546. att., c), ko mūsdienās zāģē $\frac{3}{4}$ collas biezus, bet sākotnēji tos plēsa un apstrādāja ar cirvi. Tos sauca par *galdiem* jeb *laidiem*, no *laist* — šā vārda daudzveidīgā lietošana vienmēr saistās vai norāda uz vieglu un brīvu kustību¹. Laivas dēļus sauc par *kārtām*, jo, būvējot laivu, tos piestiprina pie ribām citu pēc cita *pa kārtām*. Tie nepieguļ cieši cits citam kā grīdas dēļi, bet laivas ārpusē katrs nākamais dēlis sniedzas nedaudz pāri apakšējā malai. Šo šauru malu, kas sniedzas pāri otram dēlim, sauc deminutīvā par *kārtiņu*, sal. *laidu malas nosauc par kārtiņām* (“Dienas Lapa”, 1892, Nr. 170, pielikums VII, 107. lpp.). Salacā vietu, kur viens dēlis pārsedz otru, sauc par *vailumu*, sal. libiešu *vaili*; starpā esošos un šādā veidā saliktos dēļus sauc par *vailuma galdiem*. Garumā tie var būt arī sastiķēti (“gestickt”). Pie ribām tos piestiprina ar tapām. Koka naglas lejasvācu dialektā ir *spil*, *spille* no kā laikam cēlies latviskais nosaukums *spīle* vai *spīlis*. Mūsdienās dēļu salaidumu vietas (Pēterupē: *skotes* jeb *šotes*) noblīvē ar pakulām (sal. *vērķīt*, *vēršķis*

¹ Sal. *laist* ‘iekustināt’, sal. *no kalna laisties*, *laisties* ‘lidot’ ir sakne *lid*.

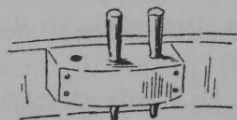
“verstopfen” ‘aizbāzt’, kas aizgūts un atvasināts no “Werg” ‘pakulas’. Tāpat no vācu *treiben* (viduslejasvācu *driven*, vidusholandiešu, austrumfrīzu *driven* ‘dzīt’ — *tulk. piez.*) ir aizgūts vārds *drīvēt*. Senāk latvietis plucinātu kaņepāju vietā droši vien ir lietojis kādu citu materiālu, varbūt plucinātus lūkus, jo *lūku virves* (Stenders) tad jau ir bijušas. Vikingu kuģos šim nolūkam lietotas darvotas govs spalvas. Laivas koka daļas, tāpat kā citur, nodarvoja. Ieškeltas nūjas galā iesprauda lupatu, un darvas ota (“Teerpinsel”) — *bekurs* — ir gatava. Kādā dziesmā zvejnieks apsola laivai, lai tā ātrāk skrietu, to nodarvot.

*Skreij, laivīn', tec', laivīn',
Simt' jūdž' pa dienīn';
Es tav doš' priež' tauk',
Smalk' lin' zēgalīt'.*

Eile, Boot, laufe, Booot,
Hundert Meilen am Tage;
Ich werde dir geben Kiefern fett
Ein feines linnen Segel.

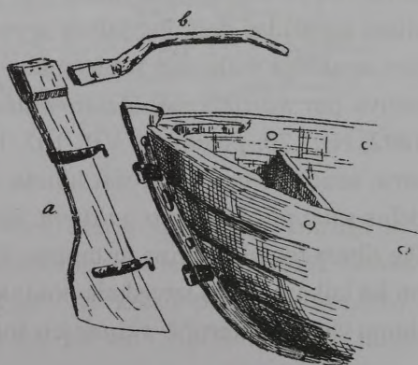
(Bitners 2028)

Viršējā plankā (sal. 546. att., d) veido laivas borts, latviešu *tulbārts*, *dulbārts*, *dulbutis*, kas kopā satur visu laivu. Ulmanis laikam to apzīmē kā laivas sānu dēli — *varūksne* jeb *varūksis* (no vārda *vara* “Kraft” ‘spēks’), sal. libiešu *varūkst*. Pie abām viršējām plankām pietapoti koka kluči (sal. 547. att., b un 550. att. no Popes) — *klampas* jeb *dublatis*, libiešu *sinudmud*, kuros ievieto koka *dulļus* jeb *dulbjus*, lietuviešu *dulai* un *tulai* (sal. 547. att., c). Starp tiem ir *iřama vieta*, t. i., vieta, kur tiek airēts. Vārds *klampa*, šķiet, aizgūts no vāciešiem un kuģa būvēšanā apzīmē koka gabalu, ko lieto citu koka detaļu sastiprināšanai vai nostiprināšanai. Latvietis izturīgās tapas laivas iekšpusē, pie kurām piestiprina virves, sauc

550. att.

par *klampām*. Atkarībā no laivas lieluma tai ir četri vai seši duļļu pāri un četri vai seši airi (latīņu *remi*). Zvejas laivas apkalpe sastāv no vismaz diviem zvejniekiem. Katrs vīrs airē ar diviem airiem. Ja laiva ir lielāka, to airē 4 vīri pa diviem uz viena sola. Rezerves airus līdzī nēma reti, toties rezerves duļļus gan, jo tie viegli lūst. Duļļu klučī bieži vien ir arī trešais caurums (550. att.), lai airi pēc vajadzības pārliktu airētājam tuvāk vai tālāk vai arī lai laivas borts pārāk nenodeldētu vienā un tajā pašā vietā. Borta ārpusē noteiktos attālumos

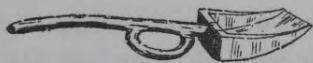

551. att.

ir mazi apaļi caurumi, kuros iesprauž duļļus, lai pēc iespējas vairāk cilvēku varētu piekerties un palīdzēt novilkt laivu no sēkļa vai izvilkt to krastā (551. att.).

Dēļus laivas iekšpusē priekšvadnim un pakalvadnim piesaista un nostiprina ar liki izauguša koka *knaģi* (sal. 547. att., d).

Laivas dibenā ir tilaudas (sal. 547. att., e) — *pielis, tillandi* jeb *tillandas*, (dsk.) (lietuviešu *tilės*, no libiešu *till* ‘no šķērsām saliktiem dēļiem’), *tilgaldi* (libiešu *tiila lōdat* ‘vieta, zem kā, ja laivā ir sūce, sakrājas ūdens’). Satecējušo ūdeni ar smeļamo *kausu*, *liešķi*, *liekšķi*, *liekšķeri* izsmel, un šai darbībai ir nevis apzīmējums *ūdeni izsmelt*, bet gan *izmest* “auswerfen”. Liekšķere (552. att.) no Bigaunciema atšķiras no iepriekš redzamajām 335. lappusē (303., 304., 305. att.) ar to, ka šai ir garāks, svirai līdzīgs kāts un osa, kurā iekert arī otru roku. Tiklīdz laiva izvilktā krastā, kīļa pakalgalā no cauruma grīdā izrauļ pirksta resnuma tapu, lai no laivas iztecētu ūdens. Protams, pirms laivu velk ūdenī, tapu iedzen atpakaļ.

552. att.

Airētāju soli (sal. 547. att., f) *sēdekļi* (no vārda *sēdet*), *laidas* vai *laides*, *tillandi* jeb *tillandas* balstās uz listēm, *ripšiem* (sal. 547. att., g), kas ir piestiprināti ik pie divām ribām. Stūres vīram laivas pakalgalā (dažreiz arī priekšgalā) ir sēžamsols — *dene* vai *denis*. Zem stūres vīra sēdekļa (547. att., h) ir *skapītis* dažādiem sīkiem priekšmetiem, kas zvejniekam var būt nepieciešami braukšanas laikā. Popē tas ir atverams no augšas, paceļot sēdekli kā vāku, starp citu, arī libiešiem *lōja kāp* (latviešu *skapis* “Schaff”).

553. att.

Es gribu pieminēt, ka bez pārtikas jāņem arī ūdens vai skābputra dzeršanai. Šim nolūkam domāta mucīņa *leģile*, ko vīrs, piesietu auklā, nes uz muguras no mājām uz laivu (553. att.).

Stūres airis, *stūre* un *stūris*, lejasvācu *stūr* un *sture*, lietuviešu *styras* vai *rodelis* laikam aizgūts no vācu “Ruder”; libiešu *saps* (551. att., a) ar diviem dzelzs āķiem ir iekārts laivas pakalvadnī divās dzelzs osās, kas iedzītas viena virs otras. Lika koka stūres rokturi sauc par *stūrkoku*, libiešu *tūr pu* (551. att., b). Latvisks stūres nosaukums man nav pazīstams¹, taču neuzdrošinos apgalvot, ka senos laikos latviešu braucamajiem pa ūdeni stūre vispār nav bijusi, es pieļauju, ka viņi *airi* attiecina arī uz stūri, sk. Stenders: *airu valdīt*; sk. tālāk par varenajiem Daugavas plostu pakaljala un priekšgala airiem, kuri kalpoja arī kā stūre.

¹ Stenders to nosauc par *valdamo* no vārda *valdīt* “regieren”, tomēr man šķiet, ka tā ir tikai izlīdzēšanās.

Filoloģiski interesants ir latviešu vārds *airis* (vīr. dz.), *aire* (siev. dz.) (lietuviešu *wairas* 'loti garš, samērā šaurs airis', *wairūti* "riemen", "rudern" 'airēt'), *irkls* (lietuviešu *irklas* 'mazāks, visbiežāk no oša koka taisīts, airis') no vārdiem *irt*, *airēt*. Vārda pamatā ir sanskrita sakne *ar*, "erregen", "treiben" 'izraisīt', 'dzīt' un arī "trennen" 'šķirt', sal. sanskrita *aratra*, "Ruder" 'airis', latīņu *aratrum* "Pflug" 'arkls'. Te etimoloģiski iederas arī mūsu *irt*, 'airēt' un latīņu *arare* 'art', un tauta savās tautasdziesmās izteikti salīdzina airējošā zvejnieka darbības ar zemnieku, kas ar.

Airi ir no egles koka, jo tas ir lokanāks un ne tik trausls kā priede. Aira *lāpsta* — lietuviešu *mentė* — parasti ir salīdzinoši šaura. Tās rokturis *tula* ir tikai tik garš, lai to varētu saņemt ar divām rokām. Tālāk nāk airu kāts *dilbis*, kas uz leju ir ievērojami tievāks, tāpēc līdzsvarojas ar aira lāpstu. Ja aira kātam ir četras šķautnes (sal. 546. att.), tas gul duļļos, negrozās un atvieglo airētājam darbu.

Laivas *masts* ("Mast"), lietuviešu *mastas* (aizguvums) jeb arī *stebe* (sal. stabs), lietuviešu *stėbas*, lībiešu *pēl*, *piel*. Lai laivas masts stingri turētos, tas iet pa vidējo solu (lietuviešu *sostas* no *sėdėti* "sitzen" 'sēdēt') un uz grīdas ir iestiprināts ozola klucī *pekā* (Salaca), *mastā* jeb *zėgėla pėdā*. Mastu pie borta cieši notur četras virves — *vantes* (aizguvums), lietuviešu *szonines* (no *szonas*, latviski *sānis*). Senāk zvejas laivām bija zemāki masti nekā tagad, un tās retāk apgāzās.

Mums te nav daudz ko teikt par burām, jo tās neietilpst mana darba saturā. Laivas vai kuģa mūdienu buras visā savā daudzveidībā un nozīmē varbūt aizgūtas no vāciešiem, uz ko norāda arī to nosaukumi, piem., *brangzėgėlis* "Bramsegel", *klīveris* "Klüwersegel", *poka* jeb *vaka* "Focksegel", lietuviešu *raginis*, *rāja* "Raasegel", *stopzėgėlis* "Toppsegel" u. c. No lībiešu *pūras* latvietis ir aizguvis: *bura*, *bura*, *burve* 'maza bura'.

Jāpiebilst, ka latvietim burai ir arī latvisks nosaukums: *vēj(a)auts* "Windtuch". Vecie zvejnieki stāsta, ka senāk jūrmalas laudis vairāk audzējuši linus un paši taisījuši buras un tīklus. Buru auduši no *pakulām*, tīklus no *liniem*, tādēļ tīkliem tāds nosaukums — *linums*.

Iederas šajā vietā kā piemēri dažas dziesmas.

*Zvejnieciņa ligaviņa
Pus miedziņa vien gulēja;
Jūra prasa smalku tīklu,
Laiva baltu zėgėliti.*

Des Fischers Weibchen
Hat nur ein Halbschlāfchen geschlafen;
Das Meer fordert ein feines Netz,
Das Boot ein weisses Segel.

<i>Māte aude zēģelīti,</i>	Die Mutter webte das Segel,
<i>Tēvs darija laiviņu;</i>	Der Vater baute das Boot;
<i>Nu es iešu jūrīnā</i>	Nun geh' ich aufs Meer
<i>Ar ziemeli karoties:</i>	Mit dem Nordwind zu kämpfen:
<i>Ziemeļam baltas putas,</i>	Der Nordwind hat weissen Schaum,
<i>Man ir balta zēģelīte.</i>	Ich hab' ein weisses Segel.

(Sproģis, Nr. 8, 3. lpp.)

Šis pašas dziesmas precīzu tulkojumu atrodam lībiešu valodā (sk. J. A. Šēgrēna "Livische Grammatik nebst Sprachproben", ko izdevis F. J. Videmanis, 365. lpp.).

<i>Labāk man rupjš kreklīt's</i>	Lieber ist mir ein grobes Hemd
<i>Nekā rupj' zēģelīt;</i>	Als ein grobes Segel;
<i>Rupjš kreklīt's mies' sild',</i>	Das grobe Hemd wärmt mir den Leib,
<i>Zēģelīt' dvēselīt'.</i>	Das Segel — die Seele.

(Bitners 2030)

Jēga: burai jābūt labākai, plānākai nekā kreklis.

<i>Jūra prasa smalku tiklu,</i>	Das Meer fordert feine Netze,
<i>Laiva smalku zēģelišu;</i>	Das Boot — feine Segel;
<i>Uzvelk baltas zēģelītes,</i>	Ich ziehe die weissen Segel auf,
<i>Iet laiviņa dziedādama.</i>	Das Schiffchen fliegt singend dahin.

(A. B. 4881)

Kritiķis var atrast trūkumus gan dažās manas grāmatas vietās, gan arī šeit tāpēc, ka neesmu sīkāk pastāstījis par zvejnieku laivas takelāžu, par visu, kas pie tās un burām pieder, par visu šo lietu nosaukumiem, pat ja arī tie būtu aizgūti no vācu valodas. Lai nu to papildina tas, kurš par šīm lietām zina vairāk nekā es.

Zvejniekam darbojoties, bieži ir vēlams vai nepieciešams noturēt laivu uz vietas, t. i., lai vējš vai straume laivu neaizdzītu tālāk. Ne vien jūras braucējam, bet arī zvejniekam nepieciešams kaut kāds enkurs. No vēstures zināms, ka pirms mūsdienās lietojamā dzelzs enkura izgudrošanas senās jūras braucēju tautas laida jūras dibenā kādus smagus priekšmetus, lai braucamo daudz maz noturētu uz vietas. Kaut ko līdzīgu mēs atrodam arī pie senajiem latviešiem. Latviešu etnogrāfiskajā izstādē 1896. gadā bija redzams priekšmets, kas kalpojis par enkuru. Tajā mēs varam atpazīt visu to tā saukto enkuru tipu, kādus latvieši

554. att.

lietoja vēl pirms 40 gadiem (554. att.). Divi krusteniski salikti un sastiprināti, apmēram $2\frac{1}{2}$ pēdas gari šķautņaini koki ar uzliektiem galiem, uz kuriem uzmauktas dzelzs smailes. Krusta vidū ar savītām kārklu klūgām piesiets atbilstoša lieluma akmens apmēram 1 pēdas diametrā. Mēs zinām, ka uz ziemeļiem no Liepājas, Sakas apkārtnē, zvejnieki tādus enkurus esot vēl lietojuši

pirms 100 gadiem. Krusta koku gali tiem nav bijuši apkalti ar dzelzi, peldošā laiva tos mēdza apgāzt uz sāniem, un tad divi gali ieķērušies jūras dibenā. Lai šādu enkuru izceltu, tas aiz enkura virves bija jāvelk atpakaļ tik ilgi, līdz atbrīvojās no jūras dibena. Akmens smagums vien laivu uz vietas nenoturētu. Lai klūgu virves jūras dibenā nepārrīvotos, tās nelika apkārt ap krusta kokiem, bet līmeniski izvēra pa krusta kokos izurbtajiem caurumiem.

Tajā pašā izstādē bija kāds jaunāks koka enkurs no Kauguriem (555. att.). 108 cm garajam un 15 cm platajam koka enkuram apakšgalā bija 93 cm garš, līks koks, kura galiem nebija dzelzs uznavas. Enkura augšējā galā *dilbī* (tā apzīmē arī lielo liela kaulu) krusta koka vairs nebija, bet garenais caurums liecināja, ka te ir atradies kāds šķērskoks. Kāds vecs zvejnieks no Bigaunciema pie Rīgas jūras līča 1905. gadā stāstīja, ka viņam kaimiņos esot ļoti līdzīgs enkurs ar krusta koku galā, ko vairs neizmantojot, bet pirms pusgadsimta tas gan vēl lietots. Neesam vēl minējuši galveno sastāvdaļu, t. i., akmeni, kas ir nepieciešams šim koka enkuram, jo citādi vieglais enkurs jūras dibenu pat nesasniegtu. Dakšveida enkura kāts ieķīlēts enkura lokā, un šķēlumā bijusi vieta smaguma akmenim (minētajā eksemplārā tā nebija).

555. att.

Tāds akmens (556. att., a un b) ir ozolkoka enkuram no Lielirbes, un tas pieder Rīgas Doma muzejam.

Mūsu Baltijas jūras piekrastes braucējiem vēl pirms pusgadsimta bija arī citi līdzīgi enkuri gan ne no dzelzs, bet no smaga, izturīga ozolkoka — vismaz 7 pēdas gari, bez iestiprināta akmens, bet katrā ziņā ar dzelzs uznavām galos. Par modernajiem dzelzs enkuriem, kādus tagad lieto arī piekrastes zvejnieki, man šeit nebūtu ko teikt.¹ Kā latviešu *enkurs*, lietuviešu *inkaras*, krievu *якорь*,

¹ Lietuvietis enkura virvi sauc *wairwirwè*, bet *waira* te nav domāts kā parastais airis, bet gan stūres airis, kam blakus vienmēr atrodas enkura virve un enkurs.

556 a. att.

556 b. att.

tā arī vācu "Anker" ir aizgūts no grieķu ἀγκυρα. Vecā koka enkura ar akmeni nacionālo nosaukumu nevaru pateikt. Bet lietuviešu zvejnieki lieto vārdu *užlaidas*, sal. *leisti*, "senken" 'gremdēt' — tā saka par akmeni, ko ar virvi piesien pie tikla apakšējās malas, lai tiklu varētu nolaist līdz jūras dibenam. Šāds tikla gremda akmens (latviešu *nāragas*, Ulmanis) acimredzot pildīja arī enkura lomu.

Kompasu sāka lietot tikai jaunākajos laikos. Pirms tam zvejnieki orientējās pēc saules un zvaigznēm. Ja tās nebija redzamas, krasta virzienu palīdzēja atrast viņu vai kaimiņu tiklu stāvoklis. Katrs zvejnieks zināja, kādā virzienā atrodas kaimiņu tikli. Uz katra pludiņa un zvejas rīka ir iegrieztas īpašuma zīmes. Kāda zvejnieka pašpalāvīgs teiciens: "*Mēs jau jūru zinām*" liecina par zīmēm, kas sauszemes "žurkām" ir svešas, bet kas kalpo tiem, kuri uzauguši pie un uz jūras. To, cik labi zvejnieks apzinās briesmas, ka viņš ceļu uz mājām var meklēt nepareizā virzienā, es atradu dziesmā, kurā minēts ugunskurs, kas bija jāiekur zvejnieku sievām.

Neba dižas lietas dēļ'

Leijnieks savas sievas kūla;

Kam nekūra uguntiņu

..... kāpas galiņā.

Nicht einer grossen Sache wegen

Prügelte der Strandbauer seine Weiber, —

Warum haben sie kein Feuer angezündet

..... auf dem Gipfel der Düne?!

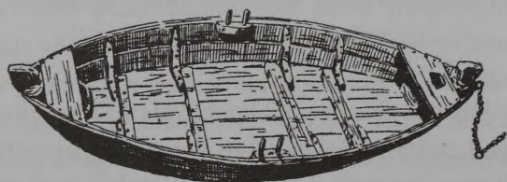
Zvejniekam nav vajadzīga osta, kur noenkurot savu laivu, vai piestātne, kur to piesiet, kā tas ir jūrniekam ar kuģi. Latvietim ir tikai viens vārds *osta* jeb *osts*, lietuviešu *osta* (sal. krievu *устье* "Flussmündung", upes grīva), latīniski *ostium*, ar kuru galvenokārt apzīmēja upes grīvu. Ulmanis norāda, ka šis vārds vairāk sastopams rakstu valodā nekā tautas mutē. Netālu no Sakas grīvas (pie Sakas) atrodas Ostbakas muiža *Ostbāka*, kuras nosaukums nekādā gadījumā nenorāda austrumu debespusi; tās nosaukumā es saskatu retu latviešu un vācu vārdu kompozīciju. Vārda nozīme ir ostas upe, jo senos laikos latvieši šo upi saukuši par *Ostupi*. Es domāju, ka vācieši to ir pa pusei vāciskojuši ("Ostbach") un tagad latvieši tā sauc nevis upi, bet muižu. Senlaikos upes dziļuma dēļ Sakas grīva bijusi labi apmeklēta jūras osta līdz Olivas miera līgumam (1660. g.), kad jūras kuģu ieeja tika aizbērtā. Līdz ar to ostas pilsētiņa tika pamazām pamesta, līdz

pavisam nozuda no zemes virsas. Secinu, ka vārdu *osta* latvieši lietojuši jau gad-simtiem ilgi.

557. att.

lietoja apaļus veļamos kokus (557. att.). Mazsalacā un Popē šādu veļamo koku sauc par *kaļu*, kas, bez šaubām, aizgūts no lībiešu *kal'l'* 'rullis laivas aizvelšanai'. Tā kā iekšzemē pie Apukalna ar vārdu *kaļa* apzīmē sviru, uzskatu to par latvisku vārdu un etimoloģiski saistītu ar vārdu *kalns* "Berg" un *celt* "heben". Krastā izvilktajai laivai abās pusēs lika trijkāju atbalstu — *stuti*, *stugu* (Pope), lībiešu *tug*, igauņu *tuggi*, kurā pēc somu izrunas īpatnībām sākuma burts *s* ir atmests. Visas šīs latviešu, lībiešu un igauņu vārdu formas aizgūtas no vācu valodas. Trijkāju laivas balsts taisīts no koka stumbra, kura augšgala divi zari noder par balsta kājām. Laivas balstus un veļamo koku redzam 557. attēlā. Novietni, kur tuvāk vai tālāk cita no citas atrodas zvejnieku laivas, sauc par *valgumu*, tas nav atvasināts no vārda *valgs* "Strick", bet aizgūts no lībiešu *vālgamo*, "Anfurt" 'piestātne'. Šo pašu vārdu sastopam pie Lielupes uz ziemeļiem no Jelgavas — tur ir *Volgundes* muiža. Korelāts vārdam *valgums*, lībiešu *vālgamo* ir lībiešu *sadamo*, latviešu *sedums* "Meeresbucht" 'jūras līcis'.

558. att.

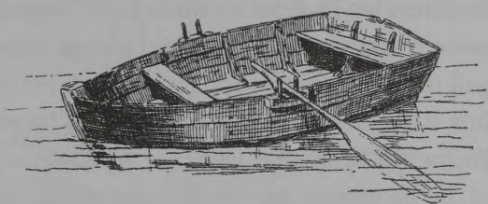

559. att.

Mēs speram tikai vienu soli tālāk un no pieminētajām laivām pievēršamies mazākām, arī no dēļiem taisītām, kādas kalpo zvejniekiem ezeros un upēs; par to stāsta Vībeka kungs. Stendes upē pie Ances robežas lietoja plakanu laivu bez ķīļa, lietuviešu *waltis* (558. un 559. att.¹). Tā ir 10–11 pēdas gara, ar smailiem galiem (sal. lietuviešu *ragai* 'laivas abi gali'). Priekšvadni sauc par *priekšragu*,

¹ Par 559. attēlā redzamo sīkāk runāsim vēlāk, kad stāstīsim par zvejniecību.

lietuviešu *pirmragas*, un pakalējo — par *pakaļragu*. Uz leju nedaudz sašaurinātās malas ir no 2–3 dēļiem, kas ar tapām piestiprināti pie 4–6 kvazirībām vai istām kabēm *kneijām* jeb *vitiļiem* (Usma), *vitīņiem*. Laivas plakana dibens ir no dēļiem, kas cits ar citu sastiprināti ar mazām koka tapīnām (*satībēti*, cieš. kārtas pagātnes divdabis, no vārda *satībēt* =?). Šķērsām pāri grīdas dēļiem pienagloti četri *šķērši*. Visumā līdzīgas laivas taisītas mežezeros pie Puzeniekiem, kurām viens gals nošķelts un kuras ir visplatākās, kas tiklu izmešanai ir praktiskāk. Līdzīgi izskatās arī plakandibenes Ventā, piem., pie Griezes (560. att.). Te tās sauc par *šķībotēm* un lieto jau apm. 70 gadus.

560. att.

3. DOBTĀS LAIVAS (VIENKOCES)

Ļoti interesantas laivas ir tās, kas nav būvētas no dēļiem. “Dienas Lapas” (1892, Nr. 170) fragmentārā aprakstā teikts, ka visa laivas apakšējā daļa (dibens) taisīta no viena koka. To darīnot, priekšroku deva apsei un arī liepai. Balķi izdoba līdzīgu silei un tad to sauca par *pērli*; tā daiļskanīgs atvasinājums nāk no Aiviekstes — *pēle* jeb *pēlis* ‘laiva no viena koka’; sal. lietuviešu *lūtas* ‘no koka stumbra izcirsta maza laiva’. Manis iepriekš pieminētais avots norāda, ka vienkocis tā zemo bortu dēļ nav drošs braukšanai, tādēļ tam piestiprināja 1–4 sānu dēļus *laides*. Pieminēti arī dēļi sēdekļiem un viss pārējais, kas nepieciešams braucamajam, pat masts un sīkākas ziņas par buru. Tomēr domāju, ka aiz pārskatīšanās tur pilnīgi noklusēts, ka laivas izdobtā pamatdaļa ir uz sāniem paplašināta. Tas, ka šāda veida paplašinājums visapkārt laivai ir izplatīts, uzziņām no Lubāna ezera apkārtnes un Aiviekstes, kā arī no Apšiem pie Plieņiem Rīgas jūras līcī. Pirms dažiem gadiem es tur redzēju no apses koka izdobtu un paplašinātu laivu, ko kāds zvejnieks, piestiprinādams sānos dēļus un pierikodams ķīli, bija padarījis par krietnu jūrā braucamo. Kāds Bigaunciema zvejnieks īsumā pastāstīja, ka šādas laivas vairs netaisot, jo tik resni koki neesot vairs atrodam.

Šķiet, ka šo izdobto un vidū paplatināto apses un liepas koku laivu dzimtene ir ap Lubānu, Aivieksti un vēl tālāk uz austrumiem. Minētie koki ir mīksti un viegli lokāmi. Viena apses šķirne esot bijusi sevišķi noderīga, un dažas no tām sasniegušas līdz pat 18 pēdām apkārtmērā. Laivas no šiem kokiem sauc par

locikiem jeb *lockām* no vārda *locīt* “biegen”. To dara šādi: apsi cērt pavasarī, kad zeme ir atkususi un kokā riešas pirmās sulas. Ar cirvi apstrādā balķa virsmu tā, ka gali resnumā paliek gandrīz neskarti, bet vidusdaļu laivas garumā izcērt gandrīz līdz koka serdei. Topošās laivas gali tād ir augstāki un vidusdaļa — dziļāka. Balķa abus galus no labās un kreisās puses pietēš vertikāli visa balķa biezumā tā, lai tie atbilstu laivas priekšgalam un pakalgalam.

Pirms uzsākt izdobšanu, no ārpuses ieurbj daudzus $\frac{3}{4}$ pēdu atstatumā citu no cita un 1 collas dziļus caurumus atkarībā no tā, cik biezas būs laivas sienas. Tad uzsāk izdobšanu, līdz kļūst redzami caurumi. Šis paņēmieni nodrošina laivas sienām vienādu biezumu. Caurumos pēc tam (Aiviekstes apvidū) iedzen pundurplūškoka, *sambucus ebulus*, latviešu *krūkles* jeb *krūkļa*, vai arī *rhamnus frangula* (Ulmanis), latviešu *kazenes*, tapiņas. Vitebskas guberņā caurumos iedzen apaļas egļu tapiņas un to galus nogriež. Šos aizbāžņus vēl tagad var pamanīt nodarvotajās laivās.

Lai laivas vidusdaļu paplatinātu, var rīkoties divējādi. Pie Aiviekstes izdobto laivu no iekšpuses ar egļu malkas uguni sakarsē tik stipri, ka siltumu sajūt arī ārpusē. Tad sakarsē arī ārpusi un laivas vidu izpleš uz abām pusēm. Vitebskas guberņā laivu paplatina to nekarsējot. Trīs likus egles kokus stingri iespiež laivas malu iekšpusē iegrieztos *robos* tā, ka tie nevar izslidēt laukā. Kad laivas ar plostiem nāk pa Daugavu uz leju, šie koki ir vēl laivās, vēlāk tos parasti izņem. Laivas paplatinātā vidusdaļa līdz ar to nodrošina, ka abi laivas gali tiek pacelti augstāk, kā arī aizkavē laivas apgāšanos. Starp citu, vitebskieši iesit pa ķīlim nevis laivas vidū, bet gan laivas galu pakāpeniskajos sašaurinājumos. Tehnisks termins šādai paplatināšanai ir *izvērtēt*, bieži lietots vārdam *vērst* “wenden” (sal. *vārti* ‘vārti, kurus ver šurp un turp’), latīņu *vertere*. Tādēļ Riekstiņš šīs apses koka laivas sauc par *vērtēnēm*, un Kurzemes Augšzemē pie Subates tās ir maz sastopamas. Pie Daugavas tās vēl nav nekāds retums. Šīm laivām (561. att.) ir dažādi garumi (10–28 pēdas); dažās var iesēsties līdz 30 personām. Lai pastiprinātu izturību un drošību, laivas bortu paaugstina ar dēli.¹ Lubānā 1863. gadā šāda vidēja lieluma laiva maksāja septiņus rubļus, ja tā bija no liepas koka — deviņus rubļus.

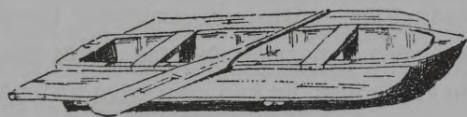
Vitebskas guberņā pirms divdesmit gadiem šī cena bija pusotra rubļa, mūsdienās — ap 15 rubļiem.

¹ Te varētu rasties jautājums, kura atbildei man pietrūkst materiāla, proti, vai drikstam pieņemt, ka pie mums un vispār Ziemeļeiropā senos laikos izdobtais un vidusdaļā paplatinātais vienkocis ar ķīlveida apakšpusi ir uzskatāms par pamatu visai laivu un kuģu būvniecības attīstībai, ka tālākais solis ir laivas ribu izgudrošana, samazinot un sašaurinot iedobumu ap ķīli tik tālu kā vikingu kuģim, kuram ir tikai viena ķīļa planka, bet mūsu zvejnieku laivām pietapotais ķīlis (*mātes dēlis*). Lai kuģniecības vēstures pazinēji piedod man šo pārdrošo hipotēzi.

Visvienkāršākais un no-
teikti vissenākais braucamais
pa ūdeni kā pie mums, tā arī
visur citur bija bluķa laiva,
siles laiva, vienkoce. Tās taisīja
no apses, egles u. c., izdobjot kā
sili, bez sienu paplatināšanas.

Latviskais nosaukums tām ir *pēle*
(*pērle*), *pēlis*, *sirobs* (Ulmanis),

bulis, *bluķene*, *blucene*. Baltijas zemēs šādām bluķa laivām katrā pusē ūdens
līmeņa augstumā bija pa dēlim, lai pasargātu tās no apgāšanās. Šīs laivas bija
gan īsākas, gan garākas. Riekstiņš Subates apkārtnē apraksta tās kā sevišķi
garas un platas siles. Abus sānu dēļus sauc par *pludiem*, citur tos sauc arī par
plūģiem, *pludjiem* no vārda *pludot* 'peldēt ūdens virspusē', citur par *spārniem*
(Ēķengrāvē) un uzsver, ka tās ir *īstas laivas*, t. i., nacionālas izcelsmes laivas,
atšķirībā no iepriekš aprakstītajām, paplatinātajām laivām, kam nav *pludu*.

562. att.

pāri laivas malām. Laivas airim bija 7 pēdas gara lāpsta un 7 pēdas garš kāts.
Arī bluķa laivas bez sānu dēļiem bijušas dažāda garuma, piem., pat līdz 21 pēdai
garas. Ja braucējs apsēdās laivas pakalgalā, priekšgals pacēlās virs ūdens
līmeņa. Tika slavēts šo šauro, slaido laivu lielais ātrums, bet, airētājam neuz-
manoties, tā viegli varēja apgāzties. Dziļā ūdenī ar bluķa laivu pārvietošanās
airējot, seklā — stumjoties ar kārti, ko Subatē sauc par *šastru*, Mazsalacā —
*milnu*¹ un *millu*, vēl citur par *dalbiņu*.

Uz Daugavas kārti ar dzelzs smaili galā sauc par *nāragu*. Dūņainā dibenā
lieto kārti ar apaļu uzgali; tādu man gadījās redzēt pīļu medībās sekļajā Liepājas
ezerā.

¹ Vēl mūsdienās latvietis ar lielu ātrumu dzen uz priekšu mazu laivu, stāvēdams tās
pakalgalā un ar kārti izdarīdams aplveida kustības ūdenī, upes dibenu nemaz neskardams.
Iespējams, ka šīs aplveida kustības dēļ, nosaukums *milna* tāpēc arī ir pārņemts, jo patiesībā
tā ir kārts, ar kuru griež rokas dzirnavas (sk. iepr.) un ar to dzen uz priekšu arī laivu.

561. att.

Laiva no Ēķengrāves (562. att.,
latviešu etnogrāfiskā izstāde) ir
27 pēdas gara un 8 pēdas plata,
ar sānu dēļiem. Tai bija divi soli, un
tie bija tik dziļi ielaisti laivas
malās, ka *spārni* balstījās uz solu
pagarinājumiem un nesniedzās

4. KOKU PLUDINĀŠANA UN PLOSTI

Līdz šim, pamatojoties uz pieejamiem ziņu avotiem, esam nedaudz apskatījuši mūsu piekrastes iedzīvotāju gan senos jūrā braucamos, kas lietoti sirojumos līdz pat Skandināvijai, gan kā būvētas lielākas un mazākas laivas, ar kādām latvieši braukuši gar jūras krastu, pa ezeriem un upēm, zvejojuši un dara to arī vēl tagad. Bet mums vēl jāapskata kāds īpašs, ļoti interesants un ļoti sens satiksmes līdzeklis, kas tagadējā tvaikoņu laikmetā sāk jau izzust. Tās ir strūgas ("Strusen"), kas gadsimtiem ilgi kalpojušas lauksaimniecības produktu transportam pa Daugavu no Baltkrievijas uz Rīgu.

Vispirms tomēr pakavēsimies pie paša nepieciešamākā — pie koku un balķu pludināšanas (un upju prāmjiem) mūsu pašu zemē. Malkas un būvkoku transportam nevajadzēja ne laivas, ne kuģa — kluči un balķi viegli peldēja paši uz vajadzīgo vietu un, kaut arī tie kādu laiku atradās ūdenī, nezaudēja neko no savas vērtības un izturības. Ir zināms, ka koka nami Rīgā necieta no sēnītēm, jo no Augšzemes pludinātie koki ūdenī bija kļuvuši vēl veselāki un izturīgāki.

Kopš kura laika sākusies koku pludināšana mūsu upju straumēs? Droši vien tikai tad, kad pie mums radās lielākas vai mazākas pilsetas, kurās bija pieprasījums pēc lielākiem kokmateriālu krājumiem, un kad upju grīvu tuvumā esošās ostas sāka eksportēt visdažādākos kokmateriālus uz ārzemēm. Jo senāk atsevišķo zemnieku sētu un muižu tuvumā bija tik bagāts mežs, kas pietiekami nodrošināja pavadus un krāsnis ar kurināmo un apgādāja ar būvmateriāliem.

Tur, kur mūsu zemē nodarbojas ar plostošanu, to tad dara divos veidos. Vai nu tā ir tā sauktā brīvā pludināšana, kad malkai vai tehniskiem mērķiem paredzētos ne pārāk garos kokus sameta upē un lāva ūdenim tos nest līdz vietai, kur bija paredzēts tos izvilkt krastā, izlietot uz vietas vai transportēt tālāk. Vīri, ejot gar krastu, tos vadīja un uzmanīja, lai koki kaut kur neaizķeras.

Mēs neaizkavēsimies, lai noskaidrotu, kā radās meža īpašnieku biedrības, lai regulētu šādu pludināšanu, un pēc kādiem likumiem vai valdības noteikumiem meža īpašnieku tiesības tika nodrošinātas un aizsargātas no citu biedrības biedru izdarītajiem zaudējumiem. Tāpat neuzskaitīsim Ventas, Lielupes, Daugavas, Gaujas un Salacas pietekas, pa kurām notika šī koku pludināšana.

Vietā, kur brīvi peldošie koki bija jāizvelk krastā, lai tie neaizpeldētu tālāk un neietu zudumā, upē iegremdē režģi. Tas ir no vertikāliem, pietiekami stipriem šķēršiem, kuru augšējie un apakšējie gali iestiprināti izturīgos, horizontāli guļošos balķos. Ūdens plūda režģim cauri, bet peldošos kokus tas aizturēja. Līdzīgus režģus lika priekšā ūdensdzirnavu ratiem un zivju diķu lejgalos.

Vienkārsšāks aizsprosts bija upei slīpi pāri pārlikti balķi, kurus kopā satūrēja tauva, ko nostiepa un ko balķu galos izvilka cauri balķos iedzītām dzelzs cemmēm. Aizsprostu nekad nedrīkstēja likt šķērsām pāri upei, jo stiprā straume tās vidū varēja balķi salauzt. Tauvu krastā noenkuroja īpatnēji; to apsēja ap apm. 6 pēdas garu kluci, ko ielika krastam paralēli izraktā īsā grāvī.

Brīvā pludināšana notiek vidēji lielās upēs, pa kuru likumiem garie, sasietie plosti nevarēja tikt cauri. Turklāt tādā straumē, kāda bija Daugavā, brīvi peldošus kokus nebija iespējams regulēt. Tāpat arī daži mežu īpašnieki, laižot lielu skaitu būvmateriālu, nebija droši par savu īpašumu, līdz tas nebija sasiets kopā ciešā plostā.

Balķu sasiešana plostā jāapskata sīkāk, un es šeit izmantošu nupat saņemtais ziņas un daudzu personu liecības, Pļavinska rakstu Rīgā iznākošā latviešu laikraksta "Dienas Lapa" 1894. gada IV pielikumā, kurā vispār var atrast bagātīgus, labus materiālus par latviešu tautas etnogrāfiju.

Pie Daugavas un tās daudzajām pietekām (lielākā ir no Lubāna ezera iztekošā Aiviekste) sēja *plostus*, sal. *plūst*, bieži lietots *pludināt*, (sal. lietuviešu *plausmas* jeb *plauksmas* no *plusti*, krievu *гонки*, vsk. nom. *гонокъ* no *гонять*, latviešu *ganīt*, bieži lietots *dzīt*, lietuviešu *ginti*, "treiben"). Daugavā plostus lielā skaitā sēja līdz pat Vitebskas guberņai un vēl tālāk pa upi uz augšu. Latviskais nosaukums balķu pludināšanai ir *balķus laist* "Balken lassen", plostu taisīšanai — *plostu siet*.

Nav tik svarīgi uzzināt, cik dažādu koku šķirņu kuģu un dzelzceļu būvēm nonāca Rīgā ar plostiem. Pats nepieciešamākais materiāls bijis un ir joprojām būvbalki, un tos sasēja plostā šādi.

Pēc tam kad balķi uz cietzemes bija sarindoti plostā platumā, pār to abiem galiem šķērsām pārlika *žartavnieku* (vai no krievu *жердовникъ*?) jeb *kārti*, lietuviešu *klysterē*, un piesēja to pie katra balķa ar klūgu saiti. *Klūgu* saites (krievu *витка* no *вить* "drehen" 'griezt') vienu galu izbīdīja caur balķi izkaltu vai izurbtu horizontālu caurumu *aci* jeb *ausi*. Abus saites galus cieši sagrieza kopā ar *sprunguli* (sprūdu). Pēc jaunākas metodes, caurumu vietā balķi iedzen dzelzs cemes (*krampjus* jeb *ķlamurus*), pa kurām izvelk klūgu saites. Iztiekot bez daudzajām klūgu saitēm, kārti, *žartavnieku*, izdzina caur plostā balķu galu caurumiem (*glizām*) abos galos. Pēc kādas saņemtais ziņas sanāk, ka balķu otru kārtu lika virsū pirmajai bez piesiešanas.

Šāds atsevišķs plosts — *gleinis* —, saukts arī par *plenīci*¹, *planīci* (aizgūvums no krievu *пленница*), parasti nedevās ceļā viens, bet kopā ar vairākiem

¹ Tāpat sauc arī plakani nopītu ādas pātagu. Vārda sakne varētu norādīt uz tās plakanumu, vai arī tā saistās ar krievu vārdu *плести* "flechten", 'pīt'.

citiem. Zemā ūdens limenī plosti bija mazāki, pavasaros plūdu laikā lielāki. 4–8 *plenīces* sasēja garā rindā (karavānā) kopā ar *beguņiem*, *begunēm* jeb arī *bizēm* — tā sauc jaunas, kopā savītas un sapītas priedītes. Katrai *plenīcei* gar sāniem bija aizsargbalķis — *sānkars* jeb *zaplava* (krievu *заплавь*, sal. *плавать* “schwimen” ‘peldēt’). Būdams garāks par *plenīci*, tas sniedzās pāri sasaistei ar nākamo plostas posmu un tika tur piesiets ar eglīšu saiti — *beguni*. Kāds ziņotājs saka, ka vienu *plenīci* ar otru sasien kopā ar *kardeli*, (lietuviešu *kardēlius*, sal. tālāk), kas esot tāpat no kārklu klūgām sapītas tauvas. Visas kopā sasietās *plenīces* sauc par *sielēju*, *sielāju*, lietuviešu *sėlė*, sal. *sielains* ‘mazs koka plostiņš, uz kāda sievas mazgā veļu’ no vārda *siet* ar līdzskaņa *l* atvasinājumu, kas piešķir pasīvu nozīmi.

Sielējam katrā galā ir pa diviem gariem ariem, kas visā garajā ceļā kalpo stūrēšanai un vajadzīgā virziena noturēšanai. Katru no šiem ariem sauc par *drigalku* (krievu *дригалка*, lietuviešu *poczyna*, latviešu arī *airis* no vārda *airēt* “rudern” vai *irklis* no vārda *irt*). Airi ir ievietoti *aušukokā* (dakšā) jeb *kumbri*, kas savukārt atrodas koka balstā *poricās*, krievu *порицы*.

Kad *sielejam* ir jāpiestāj krastā *privaļīt*, krievu *привалить*, piem., lai plostnieki baudītu naktsmieru, ņem tauvu — *treiliņu* (aizguvums no lejasvācu *treil*, holandiešu *treysten* “treideln” ‘vilkt kuģi ar tauvu’) jeb *ricagu*, *ricekli*, krievu *рыскъ* (sal. latviešu *rist*, lietuviešu *risti* “binden” ‘siet’), kam galā ir piesiets spīlarklam līdzīgs enkurs — *arklis*, lietuviešu *artolis* no *artojelis* ‘pālis noturēšanai’ (lietuviešu *ternauti*), kas kopā sasietos plostus, kustībai vēl labu gabalu turpinoties, pievirza pie upes krasta. Stipro, senāk no lūkiem vai kārklu klūgām pīto, vēlāk no kaņepājiem savīto tauvu, ar ko piesēja plostu, lietuviešu sauc par *kardēlius*, sal. krievu *корда* “Strick”, un *stercuga* no *sterkoti* “Holz flechten” ‘koku pīt’.

Pastāv vēl viena metode (*uz galvas privaļīt*), kā likt plostiem piestāt krastā. Plostu stūrē tā, ka tas krastā atduras ar priekšējo galu (*galvu* “Kopf”), un tūlīt to ar *arklu* nostiprina, un tad straume piegriež krastam plostas otru galu. Projām braucot, tas, protams, ir atkal jāpagriež. Lai plostu pievilktu krastam, bez enkura tauvas lieto arī garas virves — *vinčas*, *vīvaznas* (krievu *вывозна* по *вывозить* “herausführen” ‘izvest’).

Plosta komandā bez stūrmaņa *korņika* (sk. tālāk par strūgām) ir vismaz četri palīgstrādnieki — *vadi* (no vārda *vest*, bieži lieto *vadīt* “führen”) jeb *malači*, krievu *молодцы* ‘(veikli, droši) puisi’. Plostnieku jokojoš sauc par *plosta bārdi*, jo parasti tas bija bārdains baltkrievs. Vietās, kur bija bīstamas krāces (sk. tālāk), par ločiem pieņēma vietas pazinējus. No Daugavpils apkārtnes tiek ziņots, ka Vitebskas, Mogiļevas, Viļņas, Minskas guberņās, Daugavas augšteces apvidos plostniekus sauc par *гензики* pēc tā, kā viņi sasaucas no plostas uz plostu, lai

cits citu brīdinātu par draudošām briesmām. Saucienu pavadīja mājieni ar rokām, atdarinot telegrāfa zīmes. Pats sauciens — *hen-dze* — veidots no izsaukmes vārda *hen* “skaties” un krievu *где*, poļu *gdzie* (izrunā *dze*), tātad: skaties šē! skaties tur! Lietuvietis plostniekus sauc par *leidikai* no vārda *leisti* (kokus) “flößen” ‘pludināt’, *sēlininkai* no *sėlė* “Holzfloss” ‘plosts’.

Uz plosta (*sielēja*) ir ar salmiem vai ar koka mizu apsegta būdiņas *sagšas* (no vārda *segt* “decken”, krievu *витка*), kur plostniekiem patverties. Vairāku plostu īpašniekam uz viena no viņa plostiem bija īsta mājiņa *майка*¹ (sal. latviešu *māja*), kuru tas uzturējās visu brauciena laiku līdz Rīgai, arī līdz visi balķi bija pārdoti.

Plostus (arī strūgas) parasti laida 10–20 gab. lielās karavānās.² Vadītājs — *караванщикъ* — bija padots atbildīgajam (*транспортчикъ*) par kokmateriālu nogādāšanu galapunktā. Plostu īpašnieki — *прикащики* —, kas gandrīz bez izņēmuma bija jūdi vai to komiji, pavadīja karavānu kā uzraugi. Pa ceļam bez īpašnieka atļaujas nevienu balķi nedrīkstēja ne pārdot, ne pirkt.

Ja kāds noķēra no plosta atrāvušos balķi, tam tas bija par 10–15 kap. jāatdod īpašniekam. Tādēļ pie Daugavas dzīvojošie laudis par plostu avārijām tikai priecājās un tādus gadījumus uzskatīja par “svētīgiem”.

5. UPJU PRĀMJI

Pirms Baltijā uzcēla tiltus un parādījās pirmās tvaikoņu laivas, pie lielākām un mazākām upēm bija nepieciešami īpaši plosti, lai ar pajūgiem tiktu upes otrā krastā, kā, piemēram, pie Jēkabpils un Jaunjelgavas.

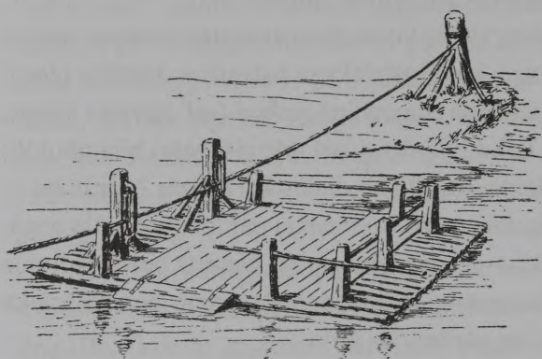
Baltijā šādu plostu bieži sauc par “Prahm”, latviešu *prāmis*, libiešu un igauņu ietekmē *rāmis*, krievu *прамь, паромь*, sal. indoģermāņu sakni *par* “durchdringen, hinübergelangen, durchfahren, fahren” ‘izlauzties’, ‘pārklūt’, ‘braukt cauri’, ‘braukt’; *πόρος* “Furt, Fahrt” ‘brauciens’, senslāvu *per-ri prati*, gotu *far-an* ‘braukt’, *farjan* ‘pāri braukt’; sanskr. *para* “weiterhin” ‘tālāk’, *πέρα-v* “jenseits” ‘otrā pusē’. Latviski prāmi sauc par *plostu*, (lietuviešu *plausmas*), *celtavu* ‘mazs prāmis’ (*cel pāri*, “heb’ über, hol’ über!”), lokāls nosaukums arī *pārvaze*³ (lietuviešu *parvazas*) no vārdiem *pāri vest* “hinüberführen”.

¹ Īpašnieka *maika* atradās arī uz strūgām, un tādu strūgu sauc *maikas strūga*.

² 1894. gadā lejup pa straumi nonākuši 18 000 balķu plostu; apmēram paaudzi agrāk tirdzniecība ar kokiem bijusi daudz mazāka.

³ Prāmja nosaukumu *snikis*, ko gan plaši nelieto, latvietis aizguvis no lejasvācu bieži lietotā *snikke* “Schnecke” ‘prāmis’, ‘platdibene’. No tā cēlies nosaukums krogam, kas atrodas Jelgavā, Lielupes labajā krastā pie tagadējā tilta. Domāju, ka prānim šāds nosaukums dots tāpēc, ka, uz vinčas uztītā virve upes krastā atgādināja gliemezi.

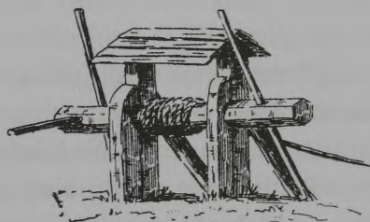
Pašus vienkāršākos prāmjus tiku redzējis savā jaunībā, tie bija sasiesti no apaļiem balķiem. Ratiem un kariatēm, lai tiktu augšā pa slīpu tiltiņu uz prāmja, nācās braukt pa dažas pēdas dziļu ūdeni. Zirgu kājas un riteņi šķaidīja ūdeni uz visām pusēm. Kājāmgājējs ar grūtībām varēja atrast kādu sausu vietīņu.

563. att.

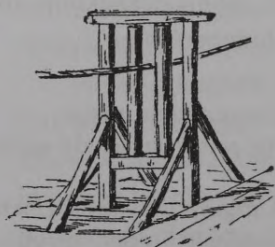
Citāds prāmja veids ir, kad uz gandrīz kvadrātveida kastei līdzīgas laivas uzklāta planku grīda. Pie Daugavas, Lielupes un citur ir prāmji uz divām laivām, pontoniem; pie Mežotnes tādu sauc par *bāni*.

Mūsdienās upēs, kur ir plata straume, prāmiem vajadzīgs tvaika velkonis. Mazākās upēs iztiek ar stipru tauvu — *tau*, *tauvu* (Umanis: plosa tauva *trasa* arī aizgūts nosaukums), kas stingri novilkta pāri upei. Viens tās gals uztīts izturīgam pālim, otrs — velbomim, lai atkarībā no ūdens līmeņa tauvu varētu palaist brīvāk vai nospriegot (564. att.). Prāmja

564. att.

malā, kas ir pavērsta pret upes straumi, parasti ir divi statņi. Vienkāršākajā variantā statņos ir tikai viena garāka sprauga, caur kuru tiek laista tauva, kas, beržoties gar spraugas sienām, ātri sadilst. Dažviet spraugu augšā ir veltni, ar kuriem, prāmiem tuvojoties krastam, saskaras tauva, tādējādi berzi mazinot.

565. att.

Otra veida prāmiem ir tikai viens statnis ar spraugu, bet otra statņa vietā uzstādītas “karātavas”, kurās starp abiem stabiem ir divi vertikāli veltni, starp kuriem slid tauva. Šāda parauga prāmis ir Svētes upē pie Jelgavas. Trešais veids — abiem prāmja statņiem upes lejteces pusē ir pa vertikālam

veltņim; to gali savienoti ar horizontālu šķērsroku, kas nostiprina veltņus un neļauj tauvai slidēt pāri stabu galiem.

Sarežģītāks ir prāmja veids, kurā tauva pie abiem statņiem slid cauri vertikālu veltņu pārim, bet katram veltņu pārim augšā un apakšā ir īsi, horizontāli ruļļi.

Prāmis pie Mežotnes atrodas uz diviem pontoniem, un tauva slid caur diviem vertikāliem veltņiem. Šie veltņi atrodas "karātavās". Prāmis te nepārvietojas starp divām konkrētām vietām, bet slīpi virzās no viena krasta uz otru. "Karātavu" ar abiem veltņiem sauc par *trellu* (565. att.).

6. DAUGAVAS STRŪGAS

Mēs pieminēsim tagad plakanās Daugavas baržas, sauktas par strūgām, bet rodas šaubas, vai mēs nepārkāpjām mūsu paredzētā temata robežas, jo šo satiksmes līdzekli nebūvēja latvieši, bet baltkrievi Vitebskas un Smoļenskas guberņās. Tās, baltkrievu apkalpes vadītas, nāca vai nāk no Daugavas augšgala krastiem, piekrautas ar Baltkrievijas lauksaimniecības produktiem. Tomēr arī latvieši gadsimtiem ilgi ir bijuši saistīti ar laivām, kuri, strādādami uz tām gan kā vadītāji, stūrmaņi, loči, gan kā vienkārši paligstrādnieki, peld caur viņu zemi. Tādēļ nedrīkstētu mūsu dzimtenes kultūrvēsturē šo svarīgo momentu atstāt nepamānītu.

Strūgas vadītāju, tāpat kā plosa vadītāju, latvieši sauc par *korņiku* (lietuviešu *kornikas*, krieviski *кормникъ*, vulgāri *корникъ*, *кормчий*, *кормникъ*, *кормовой* no *корма*, *корна* 'kuģa pakalģals'). Pēc mana uzticamā vīra ziņām, korņiki vienmēr ir bijuši latvieši no Daugavpils apkārtnes. Viņi gar upi devušies uz strūgu būves vietām līdz pat Porečjei un Belijai Smoļenskas guberņā. Tās bija ievērojamas Iekšķrievijas preču iekraušanas vietas tirdzniecībai ar Rīgu, uz kurieni tad ar precēm piekrautās strūgas tika vadītas.¹ Tas, ka krievu baržas ar precēm un krievu apkalpi tika uzticētas latvieša vadībai, izskaidrojams ar to, ka latvieši daudz labāk pazina Daugavas lejteces straumi un dažādos šķēršļus tajā. Starp citu, bija gadījumi, kad strūgas vadīja krievi vai no Krustpils nākuši latvieši, bet tikai līdz Ikšķilei (līdz krācēm pie *Pienkunģes* mājām). No turienes vadību vienmēr pārņēma korņiks no Doles vai Salaspils. Šeit dzīvo tradīcijām bagāti laudis, vairākas ģimenes, kurās dēli zināšanas un iemaņas manto no saviem tēviem. Strūgu uztic korņikam, drošības naudu viņš nemaksā. Īsi pirms Doles strūgas bieži vien atvieglo, pārkraujot daļu kravas laivās, lai tās vieglāk pārvarētu tur

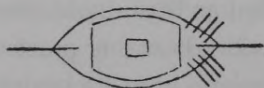
¹ Parastā alga par šādu braucienu ir apm. 150 rbl.

esošās krāces. Korņikam allaž līdzās ir bocmanis (“Bootsman”), *детина* (jauns puisis), kam jāuzrauga apmēram 30–40 vīru lielā apkalpe, neskaitot dažas sievas, kas gatavoja ēdienu. Krievu strādniekus te bieži uzrunā ar *дети* ‘bērni’, no kā arī cēlusies bocmaņu iesauka.

Jaunie laiki kopumā Daugavas strūgas ir iznīcinājuši. Kopš uzbūvēts Rīgas–Daugavpils dzelzceļš un tiek vēl pagarināts, ievērojams daudzums pārvadājamo lauksaimniecības ražojumu pārcēlušies no ūdens uz sauszemi, kaut arī ūdens transports būtu neapšaubāmi lētāks. Pie mums tas tomēr tā nav, jo līdz pat šodienai šeit trūkst uzņēmējgara, kas varētu un kam vajadzētu likvidēt kopš sendienām kuģniecību traucējošās kaļķakmens zemūdens klintis un krāces. Tādējādi nemitīgi pieaug nepieciešamo strūgu apkalpju izmaksas. Nav svarīgi, ka samazinās meži Daugavas augstecē, jo baļķu plostu daudzums gandrīz nesamazinājās. Arhitekts dr. Neimanis 1894. gadā man rakstīja no Daugavpils, ka agrāk, tūlīt pēc ledus iziešanas, simtiem strūgu devās lejup uz Rīgu, bet pēdējā laikā to skaits ir sarucis līdz 20–10.

Nosaukumu *strūga* latvietis aizguvis no krievu *струга*, un šā vārda etimoloģija interesantā veidā raksturo baržas brauciena veidu. Indoģermāņu sakne ir *sru*, *sravati* “fliessen”, ‘tecēt’, grieķu *πέω*, *πέύσω* lat. *rivus* “Bach” ‘strauts’, lietuvisu *sravėti* “gelinde fliessen” ‘viegli peldēt’, latviski *straujš* “rasch fliessend”, *strauma* “Strömung”, senslāvu *strusru*, krievu *струить* “fliessen, strömen” ‘plūst’. Iznāk, ka strūga ir tāds braucamais, ko uz leju nes straume un kam buras vai airi nav nepieciešami.

Pateicoties dr. Neimaņa labvēlībai, esmu saņēmis no viņa vērtīgas ziņas par strūgu būvi, ko viņš ieguvis no kāda strūgas vadītāja. Tādā pašā veidā bagātīgas ziņas par Daugavas krācēm (sk. tālāk) esmu saņēmis no saviem amata brāļiem — mācītāja Marnica Ikšķilē, Tauriša Dolē un Feldmaņa Secē — un tās še apstrādājis.

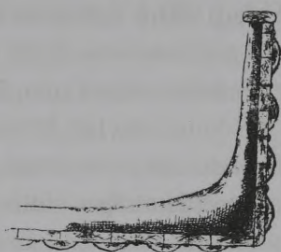
566. att.

Strūgas horizontālā projekcija redzama 566. attēlā. Strūgas ap 175 pēdas garais un 56 pēdas platais pamats ir pilnīgi plakans, kas atvieglo braukšanu seklākās vietās un pārvarēt krāces un kaļķakmens zemūdens klintis. Strūgas karkasa ribas (ja tās tā var saukt) nav līdzīgas ķīllaivas ribām.

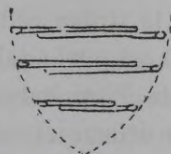
Tiek izmeklētas īpaši taisnas egles, kas augušas purvainā zemē un kam nav mietsaknes; stumbrus pavirši aptēš tā, lai klāt paliktu sakne, kas ar baļķi veido taisnu lenķi (567. att.). Šos kokus ar taisni augšup stāvošajiem sakņu galiem, sauc par *kakažiem* jeb *kakažām*.

Lai izveidotu strūgas karkasu, kakažas salika kopā pa pāriem apmēram 3 pēdu attālumā vienu no otra (568. att.). Stāvus esošos sakņu galus no ārpuses un strūgas dibenu noklāj ar trīscollīgām plankām, piestiprinot tās (no ārpuses)

ar lielām koka tapām, kas ūdenī sabriest un droši satur karkasu kopā. Jaunākos laikos plankas bieži piestiprina pie ribām ar garām dzelzs tā sauktajām strūgu naglām. Aizdrīvētās¹ salaiduma vietas nosedz, pienaglojot tām šķeltus apalkokus

567. att.

568. att.

(segmenta atgriezumi no apalkoka) (567. att.). Lai aizsargātu kravu no ūdens, kas, protams, sakrājas strūgas dibenā, grīda no šķērsām saliktiem dēļiem balstās uz latām vai kokiem, kas visas strūgas garumā uzlikti uz ribām. Pēc citām ziņām ir likta arī primitīvāka grīda, dēļu vietā izmantojot kārtis *šķesteres*.

Strūgas abos galos līdz ar bortu malām uzliek pārsegu (2–3 asu garumā). Nojumēs zem pārsega *denes*² (sk. iepr. 611. lpp.) atrodas pavards, noliktava pārtikas krājumiem u. c., kā arī stūre un vieta airēšanai. Strūgas priekšgalā un pakalgalā ir resni apaļi stabi (vadņi) *tēviņi*, kuru augšējos galus bieži vien rotā kokgriezums (zirga vai fantastiska dzīvnieka galva). Pie tiem piestiprināti sānu dēļi un turas stūres airi. Strūgai to ir divi (sk. 570. att.), katrā galā viens.

Galvenā stūre (*irklis*, augšzemnieku *jirklis*, *jierklis*, *stūre*, *stūris* (aizgūts), lietuviešu *styras*, krievu *корма*, *стопина*) pie pakalējā staba ir milzīgs, aera veidā izcirsts, 8 asis, t. i., 56 pēdas, garš, egles balķis, kura darbināšanai vajadzīgi 10–15 vīri. Priekšgala stūres airis ir līdzīgs, bet mazliet tievāks balķis (*drigalka*, *grigalka*, krievu *дригалка*).

Strūgai virzīties uz priekšu var palīdzēt ar 4–5 lāpstām līdzīgiem ariem *lāpstām* (569. att.). Šos 2x4, t. i., 8, airus nekad nenovieto strūgas vidusdaļā, bet vienmēr tajā galā, kas virzās uz priekšu, tāpat priekšvadņa (*tēviņa*) tuvumā.

569. att.

Lai noteiktu, kad airētāju spēki izsīkuši un vīri jānomaina, lieto ļoti primitīvu ūdens pulksteni. Spainis ar mazu caurumiņu dibenā karājās strūgas labajā pusē netālu no priekšējā "tēviņa". Tiklīdz no pilnā spaiņa viss ūdens ir iztecējis, airētājus nomaina. Kļūst skaidrs, ka, pastāvot šādi kārībai, uz strūgas nepieciešami 30–40 cilvēki. Šī pārmērīgi lielā cilvēku spēka nepieciešamība jaunajos laikos stipri sadārdzina kuģošanu ar strūgām.

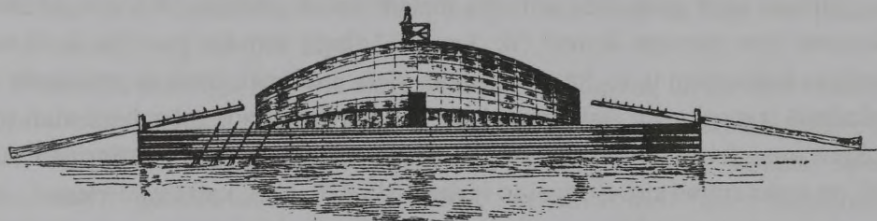
¹ Latvietis par drīvēt saka: *cieti nodzīt* "fest vertreiben" jeb *drīvēt*, lejasvācu *driven* "treiben" 'dzīt'.

² Lietuvieši ar šo vārdu *dene* (*dengiu*, *denkti* 'segt') apzīmē griestu dēļus, ar kuriem nosedz laivas kravu, lai pasargātu to no lietus.

Kravas telpas izbūve starp abām nojumēm ir atkarīga no kravas, kas tiek pārvadāta ar strūgu. Jebkurā gadījumā abās pusēs starp kravu un strūgas sāniem, lai apkalpe varētu brīvi pārvietoties, atstāja apm. 3 pēdas platu eju (sal. 566. att.).

Ja strūga ved linus vai kaņepes, tad brīvu eju atstāj šķērsām pa vidu (570. att.), lai ērtāk varētu pāriet no viena strūgas sāna uz otru, arī citā ziņā tā ir labi. Proti, kravas svara iespaidā strūgas vidus iegrimst dziļāk, un tās dibenā caur dēļiem iespiežas un sakrājas ūdens. To izsmel un izlej pāri bortam abās sānu ejās ar virvē iesietu liekšķeri.

Ja jāpārvadā labība, tad graudus, arī miltus vai nu saber lūku pinuma mašās *kulēs* (krievu *куль*) un tās sakrauļ citu uz citas, vai arī ber koka kastēs *arodos* jeb *sipnīcēs*. Lai linu vai kaņepju kravu aizsargātu pret lietu, to nosedz ar dēļiem, salaidumus noklāj ar kārklu mizām un beidzot visu pārsedz ar lūku mašām, kas piešķir strūgai tās īpatnējo formu.

570. att.

Šādi piekrauta strūga atgādina bruņrupuci (sk. 570. att.). Strūgai ar labības kravu veido citādu pārsegu. Uzbūvē divas slīpas zema jumta kopnes. Uz tām, protams, uzsit horizontālas kārtis un aplāj ar lūku mašām. Tā kā strūga galos ir šaurāka, jumta kopne arī ir slīpāka, un tās kore noliecas uz strūgas gala. Pārsega vidū, strūgas visaugstākajā vietā, uz dubulta jumta atrodas *krēsls* (sal. krievu *кресла* un *кресло*) — kornīka komandtiltiņš, no kā ir laba redzamība uz visām pusēm.

Vienas strūgas kravas svars var sasniegt 1200 kuģa mārciņu (apm. 12 tūkst. pudi), tās iegrime ir ap 4 pēdām, borta mala virs ūdens līmeņa ir tikai plaukstas platumā.

Strūgas noenkuro pie krasta tāpat kā plostus (625. lpp.). Arī strūgas enkurs ir arkla veida, krieviski to sauc par *coxa*, un ļoti bieži tam ir vienkārša forma. Tas ir paresns miets ar divām vai vienu dzelzs smaili. Enkura laudis, *sakotāji* (no *coxa*), ar šo oriģinālo enkuru izkāpj krastā, iedzen tā smaili slīpi zemē un ļauj, lai tālāk peldošā strūga velk to vēl daudzas asis līdzī, kamēr apstājas. Šis uzdevums ir diezgan bīstams, jo, izlecot no zemes, dzelzs smaile var ievainot. Strūgas vadītājam ir tiesības piestāt, kur vien tas vēlas, un noenkuroties līdz 175 pēdām tālu pat apsētā tīrumā.

7. DAUGAVAS LIELLAIVAS

Līdzās strūgām īsumā jāapskata vēl citi ūdens transporta līdzekļi, kurus izmantoja un joprojām izmanto Daugavā.

1. Liellaivas, tā sauktās “plaškotes”, krievu *плашкоты* (aizgavums drīzāk no vācu “Flachschote” ‘plakana pāksts’ nekā no krievu *плоский* ‘plakans’), ko mūsdienās lieto vairs tikai bagarēšanas darbiem, bet senāk krievi ar tām sūtīja preču kravas no Baltkrievijas uz Rīgu. Smoļenskieši tās būvēja ar plakanu dibenu un bez ķīļa, kā tas ir citiem braucamajiem pa Daugavu, ar augstākiem un stāvākiem bortiem nekā citām Daugavas laivām, un bija visai smagnējas. Tām netrūka masta un takelāžas. Laivu celtspeja sasniedza 200–300 kuģa mārciņu. Senos laikos “plaškotes” tika vilktas arī pret straumi uz augšu, un tas bija smags darbs 20–25 vīriem. Laivu nogādāšanu atpakaļ upes augštecē vēlāk izbeidza un laivas Rīgā pārdeva malkā.

2. Latvieši pratuši kravu pārvadāšanai pa Daugavu būvēt arī vieglas laivas (pēc Ikšķiles mācītāja Marnica ziņām), kurās varēja iekraut līdz 10 kuģa mārciņām smagu kravu, un tām bijušas šādas formas. No apses stumbra izdoba laivu, kas līdzīga *lockai*, ko esam iepriekš aprakstījuši (619. lpp. un turpm. lpp.). Lai laivai iegūtu nepieciešamo plakano dibenu, izdobto stumbru gareniski pārzāģēja vidū pušu un starpā ielika dēli. Lai visas trīs daļas saturētu kopā, tām ar tapām piestiprināja dabā liki augušus kokus *brangas*. Abos galos platā lenķī uzstādīja laivas vadņus jeb *tēviņus* un pie tiem pienagloja gareniski pāršķeltus apses balķus kā sānu sienas, bet, lai tās būtu augstākas, piesita dēļus.

Savu nepilnību dēļ šādas laivas nespēja pārvarēt bīstamās krāces; pirms tām krava bija jāizkrauj, jāpārnes krācēm garām un atkal jāiekrauj laivā. Šo neērtību dēļ parasti sūtīja divas kopā sasietas laivas.

3. Tikai ap iepriekšējā gadsimta vidu kāds latvietis no Salienes (leļpus Krustpiliļ), *salienietis*, vārdā Alidēns, uzbūvēja divas lielas laivas 14 asu garas, 16 pēdu platas un ar nestpēju ap 300 kuģa mārciņām. Pēc viņa parauga pie Daugavas vēl līdz mūsdienām tiek būvētas līdzīgas laivas ar nestspēju no 70 līdz 100 kuģa mārciņām. Tās sauc par Doles vai Ķekavas laivām nevis tāpēc, ka tās šajos apvidos būvēja, bet tālab, ka vietējie laudis pirmie tās sāka lietot. Tā kā Daugavas lejtecē trūka nepieciešamo būvkoku, šādas laivas tagad tiek galvenokārt būvētas Baltkrievijā, kur tās pērk par 250 rubļiem gabalā.

Kas attiecas uz to būvēšanu, es īsumā pieminēšu, ka laivas ribas apakšdaļā ir ik pa divām sastiprinātas kopā, sienas viscaur ir no dēļiem un augšpusē no borta uz bortu ir savienotas ar izturīgām plankām — *benķiem* “Bānke” — lai krava sava ievērojamā svara dēļ nesabojātu laivas sienas. Braucamam vidū ir lielāks, bet priekšgalā — mazāks masts, kas iestiprināti iepriekš minētajos *benķos*, un

divas buras. Par bortu dēliem un dulli, par airiem un stūri, u. c. piederumiem mēs varam vienkārši noklusēt.

Ja laiva ar buru palīdzību netiek pret straumi uz augšu, kā tas bieži vien notiek, vīri to velk ar savu spēku. Velkamo virvi sauc par *bičanku*, krievu *кормникъ* vai *кормникъ*, un tā ir 70–120 un pat vēl vairāk asu gara. Laivas vilcējus krieviski sauca *кормникъ*, latviski par *lenceniekiem*, kas cēlies no jostas — *lenkas* —, ko pārlika pār plecu un krūtīm un kuras gali ar lodi, kas piekārtā pie tiem, ir savienoti ar velkamo virvi. Lodi apmet ap velkamo virvi, dažreiz tās vietā ņem kociņu *sprūsliti*. Starp citu, gribu pieminēt, ka krieviem ir no holandiešiem aizgūts nosaukums (*trekschuite*) *трешковать* 'braucamais pa ūdeni, ko velk ar trosi'. Kur to nevar vilkt cilvēki, tur lieto griezuvu — *vinču*. Tā atrodas laivā, tauvas otru galu noenkuro pa straumi uz augšu krastā. Par šādu laivas vilkšanu saka: *laivu vinčot*.

ATKĀPE PAR DAUGAVAS KRĀCĒM

Noslēdzot apskatu par balķu pludināšanu un strūgu kuģniecību pa Daugavu, vēlos atļauties nedaudz iestarpināt par krācēm, kas plostniekiem un strūdziniekiem sagādā ne mazums grūtību un pat briesmu. Tās atrodas tur, kur visai plata straume laužas cauri augstienei, kas stiepjas no Valdaja līdz pat Mēklenburgai, izgraužas cauri kaļķakmens slāņiem no pakāpes uz pakāpi, steidzoties lejup uz līdzenumu un jūras krastu. Kaļķakmens sēkli starp Daugavpili un Jēkabpili ir samērā reti, daudz biežāk tie sastopami starp Aiviekstes grīvu (pie Gostiņiem) un Koknesi, tad atkal retāk līdz Aizkrauklei un Dolei, kur tie, radot lielu troksni, izbeidzas. Kuģošanai visbīstamākās krāces parasti ir ap 100–150 pēdu augstiem, klinšainiem krastiem.¹

Latvietis krāci sauc par *straumi* (sakne *sru*, sk. iepr. 630. lpp.; sal. *straujš*, "rasch strömend", *strauts* "Regenbach"), krievs saka *порог* vai *каменя порог* "Steinschwelle" 'akmens sliekšnis'. Šis krievu vārds ir identisks senslāvu *prahu*, krievu *прагъ* 'sliekšnis', "Thürschwelle" 'durvju sliekšnis', nosaukums pārnests arī uz krāču klintīm. Pamatā tam ir indoģermāņu sakne vārdā *perâ* "hinüber" 'pāri', sal. *πέραν* 'jenseits' 'otrā pusē'; sal. āriešu *para-*, "hinüberführen, überwinden" 'braukt pāri', 'pārvarēt'. Kā cilvēks, bērns pārkāpj, pārvar durvju sliekšni, tā tiek pārvarēts klinšu sliekšnis ūdens krācēs. Šur un tur lietoti arī citi nosaukumi, kas vairāk raksturo krāces nekā ūdens kustību: *rumba*, krieviski

¹ Dr. Ratlefs, K. "Skizze der orographischen und hydrographischen Verhältnisse von Liv-, Est- und Kurland". Reval, 1852.

рыба “die Kerbe, die Grenze” ‘robs’, ‘robeža’ *заборъ* “Zaun” ‘sēta’; *акмиңи* “Felssteine”; *каўлс* “Knochen”; *грыба* “(Ofen)bank” ‘(krāsns) sols’ u. c.

Es šeit uzskaitīšu man zināmās krāces ar tiem nosaukumiem, ko tām piešķīris baltkrievs vai latvietis, un minēšu to tuvumā esošās muižas.

Starp Lielborni un Siķeli pie Elkšņiem un Muravkas divas mazas krāces *кривцы*, “Krümmungen” ‘līkumi’ (no *кривой* ‘krumm’ ‘līks’) jeb *заборы*, “Zäune” ‘sētas.’

Starp Salas muižas vējdzirnavām un Zelķu muižu un Krustpils pusmuižu ir 3^{1/2} verstis gara krāču rinda ar šādiem nosaukumiem: 1. *Ворошно* no *ворошить*, “durcheinanderrühren” ‘maisīt’, ‘kaudzēs samest’, ‘radīt nemieru’; sal. latviešu *vārtīt*, “hin- und herwenden”, bieži lietots *vērst*, latīņu *vertere*. 2. *Колено* “Knie” ‘ceļgals’. 3. *Сковоротка* (tajā apvidū tā sauc pannu). 4. *Косая пучина*, senslāvu *pqčina*, “schräge Höhle” ‘slīpa ala’. 5. *Мозланка* nosaukta pēc netālu esošo māju vārda *Мозулāni* no vārda *mazs*. 6. *Заборъ* ‘sēta’. 7. *Бреку жестъ* =? (tuvumā jābūt *Breku* sētai). 8. *Рукавокъ* “kleiner Ärmel” ‘piedurknīte’. 9. *Воробьи* “Sperlinge” ‘zvirbuli’. 10. *Прорва* “Durchbruch” ‘caurteka’.

Augšpus Aiviekstes grīvas, kur arvien biežāk ir sastopami latviskie nosaukumi (blakus atsevišķiem krievu): *Priedulais* no *priede* “Kiefer”, varbūt arī tautas izmainīta forma no vārda *прядунъ*, *прядать* “hüpfen, springen” ‘lēkāt’.

Pie Rembergiem (kādreizējais virskunga dāvinājums): *Greizais*, t. i., sagrieztais no vārda *greizs* “gedreht”.

Pie Stukmaņiem: *Тихая рыба*, t. i., “stille Grenze” ‘klusā robeža’, pēdējais vārds sākotnēji apzīmējis kādu iecirtumu, pēc tam robežu, sal. *рубить*, latviešu *robīt* (rinisma dēļ vārdam *rumba* “Wasserfall” ‘ūdenskritums’) “kerben”, ‘griezt’, *рубежъ*, latviski *robežs*; kopš seniem laikiem var redzēt velēnā izraktus krustus, lai iezīmētu plāvu robežas (sal. *Rubas baznīca*, baznīca pie Reņģes netālu no Kurzemes un Lietuvas robežupes.

Kad tuvumā piemin kādu *Гласная рыба*, tā ir sevišķi skaļa, mutuļojoša krāce.

Pie *Bebrulejas*: *Бродня* no vārda *бродъ* “Furt” ‘brasls’ latviešu *brist*, bieži lietots *bradāt* “waten” (straume šeit nav dziļa).

Starp Stukmaņiem un Sēlpili netālu no prāmja, tieši pie *Oliņkalna*: *Oliņu* jeb *Vedzeru straume*, sal. *ola* “Kiesel”, *oles* un *oļi* “Kalksteine” ‘kalķakmeņi’ lietuviešu *ūla* “Felsen” ‘klintis’.

Pie *Kraukļu kroga*: *Kākale*.

Pie *Seglenieku kroga*: *Grūba* ‘ūdenskritums’ krievu *грыба* “Ofen, Ofenbank” ‘krāsns’, ‘krāsns sols’; pēdējais vārds varētu apzīmēt ūdenskritumu, bet tas varētu būt arī atvasināts no *grubulains*, lietuviešu *grubus* “holperig, uneben” ‘bedrains’, ‘nelīdzens’.

Pie Stukmaņiem: *Krustlikums* "Kreuzkrümmung". Nosaukums norāda uz asu likumu, ko met straume, un brauciena bīstamību, tāpēc kuģotāji šajā vietā met krustus.

Pie Viģantes: *Staburags* jeb *Staburadze*, 150 pēdas augsta kaļķakmens klints, kuras pakājē ir krāce, ko krievi sauc par *Чертова борода* "Teufelsbart" 'Velna bārda'. Pa klinti lejup ritošās ūdens strūklinās krievs būs saskatījis bārdu, bet velns norāda uz krāces bīstamību.

Staburaga tuvumā pie Altenes *Biķerniekiem*: *Pūšļu straume* no vārda *pūslis*, un tā sauc arī sanīkotu, dusmīgu cilvēku.

Pie Altenes *Načiem*: *Pārtavas straume*.

Pie *Aizelkšņu dzirnavām*: *Pakuļstraume*.

Netālu no Altenes *Karogiem*: *Dalbes straume* jeb *Dolbes radze*, sal. *dalbs*, *dalba*, "Fischerstange" 'makšķeres kāts'.

Altenes kroņamuižas tuvumā: *Altenes straume*.

Pie Altenes *Zalkšu kropa*: *Zalkšu kropa straume*.

Koknesē pie Pērses grīvas: *Pērses straume*.

Pie *Ziles kropa*: *Zvirbuļu Caurums* "das Loch der Sperlinge" (sk. iepr. 636. lpp. krievu nosaukums vienām krācēm *Воробыи* 'zvirbuļi'). Ar caurumu ir domāta dziļā bedre, ko lejpus ūdenskrituma izskalojis strauji krītošais ūdens.

Pie Seces *Bitavas* (iepretim Bilstiņiem un tai piederīgajai Radalkai): *Radalkas straume*.

Netālu no Jaunsērenes mežsarga mājām Pungām: *Pungas straume*.

Augšpus Aizkraukles: *Dzelzene* jeb *Dzelzeniece*, no vārda *dzelzs*, "Eisen".

Pie agrāk Rembatei piederošā, *Kegumkropa*, tagadējā pastorāta: *Keguma straume*, kas viegli var kļūt liktenīga strūgām un plostiem.

Krāces Sprēstiņu muižas robežās: 1. pie *Kilupes* grīvas: *Baņu straume*, sal. krievu *Баня* "Badstube" 'pirts', nosaukta pēc pirts, kas tur kādreiz atradusies. 2. *Varas straume*, sal. *vara* "Kraft, Gewalt" 'spēks'. 3. *Puiga* jeb *Puigas straume*, tā nosaukta pēc tuvumā esošās zemnieku sētas; krievi to sauc par *Мельница*, "Mühle" 'dzirnavas'. 4. *Sīļu kauls* "Marquardsknochen" pēc labajā krastā esošo māju nosaukuma. Kurzemes pusē: *Pakauskauls* pēc Berkavas pilsētas muižai piederošajām mājām, krievu mēlē *Жидовскій заборъ*, "Judenzaun" 'jūdu sēta'. Ar vārdu *kauls* "Knochen" apzīmēja upes gultnei šķērsām guļošas klinšu plāksnes, kas veidoja pakāpienus straumes virzienā uz leju. Katrā no klinšu pakāpieniem ir kāds padziļinājums, citviet tikai laivas platumā, kas, esot zemam ūdens līmenim, kļūst par vienīgo caurbraucamo vietu, un laiviniekam tā jāpazīst. Strūgas un plosti šādām vietām tiek pāri, tikai esot augstākam ūdens līmenim.

Ikšķiles muižas robežās ir četras krāces: 1. *Slankaiņu straume* pēc tuvumā esošajām mājām, krieviem *Ирпа* (= Ogres), jo atrodas pie salas pirms Ogres grīvas.

2. *Berkavas straume* pēc *Berkavas* muižas vai arī *Miemeņu straume* pēc tāda paša māju nosaukuma upes labajā krastā. Tajā vietā sala sadala Daugavas straumi divās daļās. Krieviski — *Кривой кражник*, likais zaglis (?). Šauro caurbrauktuvi sauc *Дверки*, “kleine Thür” ‘mazās durtiņas’. 3. *Traka atvara* (augšup Ikšķiles mācītājmuižai). 4. *Toles akmeņi* “die Steine von Tole” (kādreizējā zemnieku sēta) vai arī *sekļi* “Untiefe” no vārda *seklis* “seicht”.

Salaspils muižas robežās: 1. *Vedmeņakmiņi* pēc tāda paša nosaukuma zemnieku sētas. 2. *Puntes Kauls* tāpat pēc zemnieku sētas nosaukuma. 3. *Kaķu Pauti* “Katzeneier”. 4. *Resne*, preti Salaspilij, pēc kādreizējās zemnieku sētas nosaukuma; krievu *Гладки*, sal. *гладкий* “glatt” ‘gluds’, ‘līdzens’ — šķērsām pāri visai Daugavai līdzens klinšu sols. 5. *Mārtiņa Kauls* Mārtiņsalas augšgalā pretim Salaspilij; Kurzemes krasta tuvumā klinšu sols kļūst par sēkli. 6. *Bulēnu straume*, aizguvums no krievu *болванъ* “eine Stange Eisen” ‘dzelzs stanga’ — leļpus *Vēja kroga* starp Salaspili un Nolpes salu. Leļpus šīs krāces ir kuģošanai bīstams, tikai augstā ūdens līmenī neredzams akmens: *Zirgs* “Pferd”¹. 7. *Līdakas Kauls* “Hechtknochen” pie zemnieku sētas *Kipe*; leļpus lielā akmens, *Seglainais* “der Gesattelte”. 8. *Baltais Kauls* “der weisse Knochen” leļpus Čuibes kroga laikam balto ūdens putu dēļ. 9. *Kazu Kauls* “Ziegenknochen”, mazāk nozīmīga krāce.

Starp Mazjumpravu un Doli atrodas visnozīmīgākā no visām Daugavas krācēm, jau 13. gadsimta dokumentos pazīstama kā *Rumbula*, sal. latviski *rumba*, krieviski *руба*.

Nedaudz tālāk uz leju ir mazāka krāce: *Parumba*, *Vecā Rumba*.

Līdz ar šo beigsim pieminēšanas vērtu krāču uzskaiti; tālāk upes straume plūst dziļāka, platāka un lēnāka uz Rīgu un jūru.

Vietās, kas var būt bīstamas plostiēm vai strūgām, pie Daugavas uzstādītas brīdinājuma zīmes — samērā vienkāršas bojas. Pietiekama garuma kārts nostiprināta upes dzelmē. Plostniekam vai stūrmanim pietiek ieraudzīt virs ūdens esošo kārts galu.

¹ Šur tur krācēm tiek doti arī dzīvnieku nosaukumi. Strūdzinieku sakāmvārds: *Когда гусь не шепнул, тогда медведь пропустить* t. i., ja zoss nešņāks, lācis palaidīs garām. Es pieņemu, ka zoss un lācis ir noteiktu krāču nosaukumi; es tikai nevaru pierādīt, kuras tās ir, jo par visām Daugavas krācēm ziņas neesmu saņēmis.

IX. ZVEJAS RĪKI

IEVADS

Cilvēks guva pārtiku ne vien no medijumiem mežā, bet arī no zivīm ūdeņos, un tā arī zveju varam uzskatīt par zināma veida medībām. Starp citu, no vēstures ir zināms, ka līdz ar mežu nolišanu, tīrumu ierīkošanu medības pamazām kļuva par augstākās kārtas privilēģiju. Zveja savukārt lielā tautas daļā, sevišķi jūras piekrastē, ne vien tika saglabāta, bet arī paplašināta un ar laiku uzlabota. Mazsvarīgi arī nav tas, ka, atrazdamās tautas rokās, tā nepazudēja senās paražas un darba rīkus, kā tas diemžēl bija noticis ar medībām.

Mēs jau mēģinājām parādīt, cik lielā mērā latvietim ir patīcis doties medībās un kā viņš to spējis darīt vēlākā periodā. Tagad lūkosim noskaidrot, cik daudz patikas tas ir izrādījis un joprojām izrāda par zveju. Pats par sevi saprotams, ka sākumā ir zvejots, lai tādējādi sagādātu dzīvības uzturēšanai nepieciešamo pārtiku. Garais jūras krasts piedāvāja iespēju iegūt arī jūras bagātības. Svarīgi ir arī tas, ka apmetnes pie iekšzemes ezeriem, strautiem un upēm kopš seniem laikiem ir bijušas daudz un gandrīz nepārtraukti. Apmetņu vietas izvēlei bija savs pamats un ne jau tikai dzeramā ūdens dēļ, kaut arī tautasdziesmā apsmej līgavu, kuras jaunajā dzimtenē nav neviena skaidra strauta, bet tikai purva, proti, *rāvas*, *ūdēns*. Ienācējus pievilināja arī līdakas vai vēži.

Tomēr jāsaka, ka latvietim nebija ne tādas noslieces uz zveju, ne meistarības, kāda ir kaimiņos esošajam krievam. Zināms fakts, ka tieši krievi ziemas laikā nomāja zvejas tiesības Kurzemes un Vidzemes ezeros un ievāca lielāko daļu no loma, ko būtu varējuši iegūt vietējie laudis. Man ienāca prātā, ka latviešu zemnieku māju īpašnieki pie lielā Lubāna ezera nomāja zvejas tiesības no muižas kunga, bet, paši tās neizmantodami, pārdeva par samaksu Vitebskas krieviem. Viņiem nebija ne tiklu, ne izpalīgu smagajā darbā, nedz arī iemaņu zemledus zvejā.

Gar jūras krastu no Salacas līdz Liepājai pirms daudziem gadsimtiem, protams, dzīvoja latvieši, tad ienāca lībieši no Somijas un atņēma iedzimtajiem zvejas amatu. Nav šaubu, ka mūsu jūrmales zvejnieki kopš lībiešu ienākšanas kļuvuši par jauktas nacionalitātes piederīgiem, kā to var redzēt no ļoti seniem vietvārdiem jūras krasta tuvumā. Esmu minējis savā darbā "Grenzen des lettischen

Volks und der lettischen Sprache", ka mūsdienās nevar vairs droši apgalvot, vai latviski runājošais jūrmalas zemnieks ir kopš seniem laikiem šeit dzīvojošs latvietis vai pārlatviskojies lībietis. Tālāk mēs redzēsim, kā zivju un zvejas riku nosaukumu došanā kopš ļoti seniem laikiem abas nācijas ir iesaistījušas viena otru. To, ka jūrmalas latvietis labprāt zvejojis, liecina tas, ka latviešu kolonisti kādreiz lielā skaitā apmetušies uz dzīvi gar lietuviešu un senprūšu zemju krastiem līdz pat Frišenas jomai.

Kopš daudziem gadsimtiem latvieši ir kopuši zemi, un zveja kā amats ir izplatīta tikai pie jūras un lielāko upju krastos. Pie ezeriem un mazākām upēm ar zveju nodarbojas tikai atsevišķi cilvēki. Jūras piekrastē dzīvo īsti zvejnieki, kas ar zveju sagādā sev iztiku, un visvairāk tie apmetušies pie krasta Dundagā, Ancē un Popē, ap Kurzemes ziemeļu ragu dzīvo vēl īsti lībieši. Tālāk pie Baltijas jūras un ap Rīgas jūras līci Kurzemē un Vidzemē dzīvo tagad pārlatviskotie lībieši un ne visai mazā skaitā īstie latvieši.

Mūsu jūrmalas zvejniekiem ir vai nu nomātas, vai arī iepirktas mājas ar nelielu zemes gabalu, kura liesās smilšu augsnes dod tikai nelielus ienākumus, bet ar veiksmīgu zveju var iegūt krietnu naudu.

<i>Balt' kaziņ' jūrā peld</i>	Eine weisse Ziege schwimmt auf dem Meere
<i>Ar sudraba radziņiem;</i>	Mit silbernen Hörnchen;
<i>Rīgas kungi pakaļ brauca</i>	Rigische Herren kamen nachgefahren,
<i>Siekiem naudu mērodamī,</i>	Das Geld mit Scheffeln messend.
<i>Cits maķeli pacilāja,</i>	Der eine lüftete das Beutelchen,
<i>Cits bikšeles pakratīja.</i>	Der andere klimperte in den Hosentaschen.

Baltā kaza ir zvejas laiva ar balto buru un laivas vadni. Uzpirceji no Rīgas steidzas uz ciemu ar naudu, tās viņiem ir daudz, bet viņi tomēr cenšas kaulēties.

<i>Rīg's pil' gan bagāt',</i>	Die Burg von Riga ist wohl reich,
<i>Ne mīelēj' bez naudiņ';</i>	Bewirtete aber (niemand) ohne Geld;
<i>Paldievs jūr' ūdentiņ',</i>	Dank sei der Meeresflut,
<i>Kas mīelēj' bez naudiņ'.</i>	Welche bewirtete ohne Geld.

<i>Tu siļķīt', sīk' zivtiņ',</i>	Du Strömmling, du kleines Fischlein,
<i>Tu man maiz's arējiņ';</i>	Du bist mein Ernährer,
<i>Tu plekstiņ', platspārniņ',</i>	Du Butte, du Breitflosschen,
<i>Tu man naud's kalējiņ'.</i>	Du bist meine Geldprägerin.

Zvejnieks un zemnieks viens otru pel, un katrs ar lepnumu uzskata savu nodarbošanos par labāku.

<i>Tec, laiviņa, deij', laiviņa,</i>	Eile, Schifflein, tanze, Schifflein, —
<i>Neba jūrā celmi aug;</i>	Im Meere wachsen ja doch keine Baumstümpfe,
<i>Līdumā celmi aug,</i>	In der Rödung wachsen Baumstümpfe,
<i>Tur arāji arklus lauž.</i>	Dort zerbrechen die Ackersleute ihre Pflüge.

(Šī dziesma lībiešu valodas tulkojumā atrodama J. A. Šēgrēna un Vīdemaņa "Livische Grammatik" 364. lpp.)

<i>Labāk eimu zēgelēt,</i>	Lieber gehe ich segeln,
<i>Ne ūdeņa zemi art;</i>	Als wasserreichen Acker pflügen;
<i>Zēgelīte naudu pelna,</i>	Das Segel erwirbt Geld,
<i>Smilgas auga ūdeņā.</i>	Schmehlgras wächst im wasserreichen Acker.

Bet pretstatā tam zemnieka meita negrib precēties ne ar zvejnieku, ne bite-nieku, jo abos amatos maizes gādnieka dzīvība ir apdraudēta.

<i>Es neietu pie zvejnieku,</i>	Den Fischer möchte ich nicht heiraten,
<i>Pie otrāju dravenieku;</i>	Noch den andern, den Imker;
<i>Trūkst dzenītis, grimst laiviņa,</i>	Es reisst der Strick, es kentert der Kahn,
<i>Trūkst maizītes arājiņis.</i>	Verloren ist, der das Brot mir giebt.

(Bitners 946)

<i>Dod', māmiņ, kam dodam',</i>	Gieb mich, Mütterchen, wem du willst,
<i>Nedod' man' zvejniekam!</i>	Gieb mich dem Fischer nicht!
<i>Zvejniekam zvīn' rok',</i>	Hat er doch Schuppen an seiner Hand,
<i>Saujei nes' dvēselīt'.</i>	Trägt er seine Seele doch in der Faust.

(Bitners 2022)

Taču arī pats zvejnieks kopā ar saviem piederīgiem apzinās dzīvības briesmas, kas draud viņam katru dienu. Citēšu šeit dažas no dvēseliski izjustākajām dziesmām.

<i>Nu gāj' jūrā naudas sēt,</i>	Ich ging aufs Meer, Geld zu säen,
<i>Saujā nesu dvēselīti;</i>	In der Faust hielt ich meine Seele;
<i>Dārga bija jūras nauda,</i>	Kostbar war der Gewinn aus der Flut,
<i>Dārga mana dvēselīte;</i>	Kostbar meine Seele.

<i>Visa jūras baltā nauda</i>	Alles blanke Geld aus den Wogen
<i>Nav vērts manās dvēselītes.</i>	Entspricht nicht dem Werte meines Lebens.

<i>Uz ūdens uziedams</i>	Auf die hohe See hinausfahrend,
<i>Mirstamu kreklu uzvilku;</i>	Hab' ich mit dem Sterbehemd mich
	bekleidet;

<i>Te miršana, dzīvošana</i>	Hier ist Sterben (und) Leben
<i>Apakš manām kājām.</i>	Unter meinen Füßen.

<i>Es nevaru ieraudzīt</i>	Ich vermag nicht hinzuschauen
<i>Tos jūriņ's vilniņus;</i>	Auf die Wogen des Meeres;
<i>Tur bij' man' mīl' tēv'</i>	Dort war mein lieber Vater,
<i>Tur man mīl' bāleliņ'.</i>	Dort die lieben Brüder.

(Bitners 1991)

<i>Rīt' tek trīs māsiņ'</i>	Morgens am Meeresstrand
<i>Gar jūrmal' raudādam', —</i>	Eilen drei Schwesterchen;
<i>Gar jūrmal' raudādam'</i>	Suchen am Meeresstrand
<i>Meklē sauv' bāleliņ.</i>	Weinend ihr Brüderchen;
<i>Atrod laiv', atrod irkl',</i>	Finden das Schiffelein wohl,
	Finden das Ruder auch,
<i>Bāleliņ' neatrod.</i>	Finden kein Brüderchen.

(Bitners 1992)

No daudzajām tautasdziesmām par laivām un zveju jūrā, kas varēja rasties vienīgi piekrastes zvejniekiem, kā arī tāpēc, ka daudzās no tām skan Ziemeļkurzemes latviešu dialekts, man bez mēlošanas jāsecina, ka ne tikai libiešu, bet arī latviešu zvejnieki kopš senseniem laikiem apdzīvojuši šos krastus. Kā es to esmu arī norādījis savā darbā “Grenzen des lettischen Volks etc”, šādu dziesmu rašanās būtu neiespējama, ja latvieši nebūtu kopš seniem laikiem kā piekrastes zemnieki nodarbojušies ar zveju. Šo apgalvojumu atbalsta J. A. Šēgrēna un F. J. Videmaņa libiešu valodas paraugi no grāmatas “Livische Grammatik” (364. lpp.), kur starp istām libiešu dziesmām atrastā viena vai, pareizāk sakot, no divām apvienota dziesma, kas, man šķiet, tulkota no latviešu valodas, arī stiprina manu iepriekš minēto apgalvojumu. Latviskajos piemēros (642. lpp.) netiek apzināti uzsvērtā nacionālā atšķirība, kā tas ir libiešu variantā, kur zvejnieks ar *mō mies* nostāda sevi, kā teikts Šēgrēna un Videmaņa piezīmēs, iepretim latvietim kā zemniekam. No tā es secinu, ka pieminētā latviešu dziesma ir ļoti sena, bet libiešu — jaunāka.

1. TĪKLI UN TO IZGATAVOŠANA

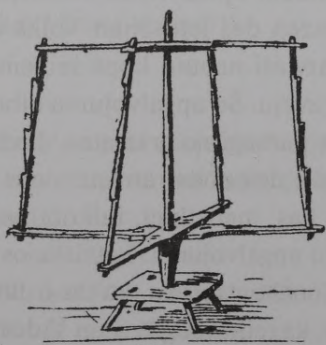
Tīkls ir zvejnieka galvenais darbarīks. Mūsdienās zvejnieki sev nepieciešamos tīklus bieži nopērk pilsētā, kur tie ir lētāki, nevis paši darina, tomēr tīklu pīšana jūras piekrastē, kā arī iekšzemē nav zudusi. Kāds zvejnieks no Bigauņciema stāsta, ka senāk lini esot audzēti vairāk. Tīklus esot gatavojuši no linu diegiem, buras auduši no pakulām. Tā kā tautasdziesma cildina buras smalkumu (sal. A. B. 2030, 613. lpp.), nav šaubu, ka arī senos laikos linu buras uzskatītas par labākām. Pavedienu sagatavošanu tīkliem sievietes uzskatījušas par tik ļoti nogurdinošu darbu, ka zemnieka meita tamdēļ nav gribējusi precēties ar zvejnieku.

*Dod, māmiņ', kam dodama,
Nedod' mani zvejniekam;
Zvejniecinš agri cēla
Tīkliem dzijas šķeterēt.*

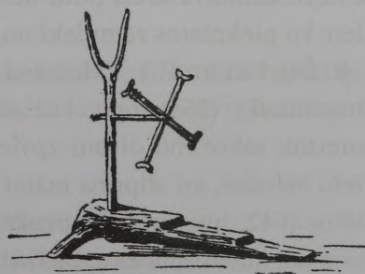
Gieb mich, Mütterchen, wem du willst,
Gieb mich nicht dem Fischer;
Der Fischer pflegt früh zu wecken,
Garn zu drehen für die Netze.

Tā kā mašīnu darbs ir lētāks par dzijas vērpsanu ar rokām, šodien to labprāt pērk gatavu gan tīklu lāpīšanai, gan jaunu aušanai. Rupjākiem tīkliem noder linu vai kaņepju diegi, un vispārīgais nosaukums tīkliem ir *linums* (Bigauņciems) — tas ir kaut kas, kas gatavots no līniem. Smalkākiem tīkliem tagad izmanto kokvilnas diegus.

Piekrastē pie Engures pavediena uztīšanai lieto *lanktas* (no vārda *locīt*) jeb *tītavas* (no vārda *tīt*) (571. att.), bet, lai pavedienu uztītu uz tīkla adatas — *saivas*. Piekrastē pie Popes šim nolūkam lieto iepriekš aprakstītās tītavas (142. lpp. un turpm. lpp.), kas iestiprinātas statnī, pie kura audējs piestiprina gatavojamo tīklu (572. att.).

571. att.

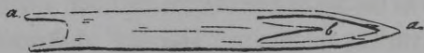
572. att.

573. att.

gals gul uz zemes. Pēdas virspusē (bieži vien) ir it kā divi pakāpieni, uz ko atsperties tīkla audējam (573. att.). Šo ierīci sauc arī par *vijamo krāģi*¹ “Flechtschemel”. Latviešu sētā pie Popes lieto zara kāsi auklu un virvju vīšanai (sk. 288. lpp. un turpm. lpp. par virvju vīšanu).

Tīkla sienamajai adatai *saivai*, *šautavai*, deminutīvā *šautuviņai*, kas ir līdz 30 cm gara, ir *deguns* (574. att., a), *mēle* (574. att., b), otrā galā — divas *kājas* (574. att., c). Pavedienu uztin ap mēli un starp abām kājām, deguns ļauj saivu viegli virzīt caur tīklu acīm. Lietuviešu zvejnieku tīklu adata *masztas* (Neselmanis) ir daudz mazāka par latviešu. Lai tīkla acis būtu vienādas, lieto noteikta lieluma gludu dēlīti *galdiņu*. Tīkla valdziņu sauc par *cilpiņu* “kleine Schlinge” jeb *aci* “Auge”.

574. att.

Tā kā tīkla izgatavošanu latviski apzīmē ar vārdiem *tīklu adīt* “stricken, nadeln”, (*tīklu*) *aust* “weben”, (*tīklu*) *mest* “werfen” vai lietuviešu *meksti* “knoten, stricken” ‘mezglot’, ‘adīt’ (tagadne *mezgu*), *mazgioti*, sal. *mazgas*, latviski *mazgs* “Knoten” ‘mezgls’, no tā mēs redzam, ka tautas dvēselē kopš senlaikiem aušana, adīšana, pīšana (ar tīkla adatu) nozīmēja vienu un to pašu darbību. Pēdējais nosaukums vislabāk atbilst tīklu darināšanai, jo tur nepārtraukti tiek sieti mezgli.

Mūsu zvejniekiem nepieciešami ļoti dažādi tīkli. Vispārīgais nosaukums ir *tīkls*, bet ir arī *tineklis* un *tīna* no *tīt* (tagadne *tinu*), lietuviešu *tinklas*, lībiešu *virg*.

To, kā latvieša prāts uztver tīkla būtību, rāda nākamā mikla (A. B. 719): *Liela muiža, visapkārt logi, kas iekšā iet, ārā netiek*.

¹ Man nav skaidrs vārds *arķis*. Rīkam atbilstošais latviskais *vijamais krāģis* liek domāt, ka *arķis* ir lībiešu-somu vārds (sal. igauņu *hark*, *ark* “gegabeltes Holz” ‘dakša’ ‘koks ar žuburu’). Šķiet, ka latvietis nelabprāt ļauj no vārda izkrist līdzskanīm sequeunte consona r; sal. *vēstis* no *versītis* “Öchsein”.

2. ZVEJA JŪRĀ

1) Zveja ar tīkliem

a. Vadi (velkamie tīkli) un zveja ar tiem

Nosauksim un apskatīsim tikai svarīgākos no daudzveidīgajiem tīkliem. Lielākais no tiem vads, lejasvācu *wade*, augšvācu “Wathe” (arī “Wate”), zviedru *vade*, latviešu *vads*, *vadus*, *lašu vads* “Lachsnetz”, lībiešu *vada*. Lietuvietis mazo rokas tīklu, ko, brienot pa ūdeni, velk divi vīri, sauc *bradinē* no vārda *bristi*, bieži lietots *braidyti*, arī *wedēja* un dīvainā kārtā vadu, ko velk divas laivas, sauc par *newadas*. Liekas, ka krievs no tā ir aizguvis savu *неводь*. Es neuzņemos izskaidrot, ko abos pēdējos piemēros nozīmē šī negācija. Kaut gan ir liela līdzība, neuzskatu par iespējamu šo latviešu un lietuviešu nosaukumu radniecību ar vācu valodu, jo pirmajā gadījumā darbības vārda celms ir *vest*, lietuv. *vesti*, bet vācu “Wate” saistās ar vārdu *wat* “Gewand” ‘tērps’. Tīklu vāciski sauc arī “Zeug” ‘drāna’, ‘audums’.

Vada aprakstu mēs esam ņēmuši galvenokārt no “Dienas Lapas” (1892., pielikums VII, Nr. 170), un šis tīkls darināts no rupjiem linu vai kaņepāju diegiem un stipri nodarvots; tam ir vai nu lielākas (*skaidrākas* “reiner”, “klarer”), vai mazākas (*aklākas* “blinder”) acis. Garajam maisam *kulei* “Beutel”, *āmim* (varbūt aizgūts no “Hamen” ‘dukurs’), lībiešu *vada* — *p’era* “Netz-Ende” ‘tīkla gals’, priekšgalā ir divi spārni — *ornāji* (*ornāgi*, Stenders), lībiešu *tībōs*.

575. att.

Tīkla spārnu malās ir *pusacis* “halbe Maschen” jeb *tamsas acis* “blinde Augen”, sal. *tumsa*, lietuviešu *tamsa* “Finsternis”. Caur šīm acīm ir izvilkta tieva *aukla* jeb *zestīķis*. 575. attēlā redzams Bigaunciema tīklu audējs Kalnupurs, kurš pāri tīklu būdas šķērsbalķim pārmestā tīklā iever auklu.

Ieveramā aukla iekārta tīklu aužamā statņā (sk. augšā 344. lpp.) žuburā.

Pie tīkla augšējās malas auklas, lai tas turētos virs ūdens, piestiprina egles vai

priežu mizas, vai jaunākos laikos korķa pludiņus (sk. 576. att.) *pludus*, *plodus* (no vārda *plūst*), arī *plūksnas*, *plukstus*, *klotiņus* “Klötzchen”, *kēriņus* un *bojas* “Bojen”.

Lieto arī pludiņus no sarullētām bērzu tāsīm, kas ir viegli apliekami ap auklu. Visos pludiņos, kā arī airos un pārējos zvejas rīkos iegrieztas īpašnieka zīmes. Pie auklas gar tīkla apakšējo malu piesien gremdu akmeņus

576. att.

grimbūlus (no vārda *grimt* “sinken”), *kājiņas*, *slodziņus* (Engure, “kleine Gewichte”) jeb *nāragu*, kuru uzdevums ir vilkt tīklu uz leju. Dažkārt šiem gremdiem vidū ir rieva vai arī izurbts caurums auklai, ar kuru tie tiek piesieti. Dažreiz tos iešuj lupatās, tāpat arī akmeņu vietā mēdz piekārt māla rullīšus (577. att.). Abi tīkla spārnu gali ar resnu auklu (*rupjākas auklas* jeb *kājgaliņi*) piesieti pie apaļiem kokiem *stellēm* (= Gestell) jeb *vālēm* (Engure) un tālāk

577. att.

piestiprināti garai virvei — *resnai virvei*, *treiliņam*. Tās galā ir apaļš klucis *kluģis*, ko sauc arī īpašā vārdā par *stukurnīci*, un pie tā ir piestiprināts arkla rokturim līdzīgs liks koks un visbeidzot ādas josta, ko zvejnieks apliek sev ap vidu, velkot vadu krastā.

Pašā vidū — *serdē* — starp abiem spārniem atrodas tīkla maiss. Tam ir divas daļas — *pusgabali* “Halbstücke”. Priekšējais ir no rupjāka materiāla un mazākām acīm nekā pārējais tīkls. Tā garums sasniedz 5–6 asis (viss tīkls, *gabali*, kad tas ir uzstādīts, mēdz būt 9 asu garš). Šāda pusgabala cits nosaukums ir *andogs*.¹ Pie viena pusgabala malas piešuj tīkla spārnus, pie otra — šaurāku tīkla maisu, *āmu* jeb *kuli*.

Arējā tīkla maisa garums, resp., platums, nav noteikts; tas atkarīgs no savienoto tīkla daļu — *likstu*, *strēmeliu* — skaita. Maisa augšējā malā ar tievām auklīnām piestiprina sīkus koka pludiņus: *riediņus*, *baugas*, *bauzes*, *bozes*. Lielāku koka pludiņu — *lielo pludi* jeb *valku* — piesien virs maisa atveres pie augšējās auklas tā, lai varētu redzēt, kur tīkls atrodas. Pašā tīkla maisā *āmā* atrodas sīkas *likstītes*, *papeteni* (no *pa* un *piets*, lietuviešu *pentis* “Rücken” ‘mugura’, piem., cirvim) ar gremdu akmeņiem un pludiņiem, un pašā galā piesieta *boja*, *muciņa* (“Tönnchen”), lai varētu redzēt, kur atrodas tīkla maisa gals.

Tā kā šāds liels tīkls ir ļoti dārgs, parasti, lai to izgatavotu, apvienojas vairāki zvejnieki — *zveijas saimnieki*. Katrs zvejnieks dod tīkla maisam savu “strēmeli” — *pusgabalu* un savu *gabalu* (9½ asu garu). Šāds no 2½–4 asīm plats *kopējs lašuvads* zvejošanai jūrā ir 35–45 gabali. Mangaļsalā Daugavas

¹ Vārdā *andogs* es varu saskatīt tikai vācu vārdu “Handtuch” ‘dvielis’, jo *nēzdogs* ir aizgūts no “Nasentuch”, “Taschentuch” ‘kabatdrāna’. Nesaprotu, kāpēc pusgabalam ir tāds nosaukums. Varbūt tāpēc, ka tas garumā pārsniedz platumu, kā tas ir arī mūsu dvieļiem.

grīvā ar šādiem vadiem, kas sastāv no 40–50 kopā savienotiem gabaliem, strādā apmēram 13 vīri.

Reņģu vadi atšķiras no nupat aprakstītajiem lašu vadiem tikai ar to, ka tiem ir daudz smalkākas acis, tie ir šaurāki un sašūti no 20–30 gabaliem. Taču pie darba nepieciešams tikpat daudz vīru.

Es gribu piebilst, ka mūsu zvejnieki reņģes ir sevišķi iecienījuši. Par to liecina daudzās dziesmas.

<i>Reņģe, reņģe, brēda-reņģe,</i>	Strömling, Strömling, fetter (?)
	Strömling,
<i>Man' vēdera barotāj';</i>	Meines Leibes Ernährer;
<i>Lai sapūva lieli laši</i>	Mögen verfaulen die grossen Lachse
<i>Dzilā jūras dibinā.</i>	In dem tiefen Meeresgrunde.
<i>Silķīt' dziedāja jūrītē,</i>	Der Strömling sang im Meere,
<i>Leijnieka dēliņu gaidīdama.</i>	Den Sohn des Strandbauern erwartend.
<i>Silķes, mences man vaicāja,</i>	Strömlinge, Dorsche fragten mich:
<i>Ko leijnieku meitas dara.</i>	Was machen der Strandbauern Töchter?
<i>Smalki vērpa baltus linus,</i>	Fein spinnen sie weissen Flachs,
<i>Silķītēm valgu taisa.</i>	Den Strömlingen knüpfen sie Netzmaschen.

Vads butēm — *plekste* (sal. *plats* 'breit'), *bute*, *bugurs* jeb *bugur*¹ (Bigaunciems), lībiešu *lesta*, kas aizgūts no latviešu valodas, *bušu vads*, *lestu vads*, *bogors*, *bagare* — ir mazāks par abiem iepriekš minētajiem tikliem. Spārni ir 2–5 asis gari un vidū, kur tos pievieno maisam, ap 2 asis plati; gali tiem sašaurināti līdz pat 2 pēdām. Pie Popes tagad katrs tikla spārns ir 4 asis garš, agrāk tas sasniedza tikai 2 asis.

Tikla maiss ir šaurs un 2–3½ asis garš, un līdzinās zeķei. Zvejas laikā tā galu savelk ciet ar auklu un padara smagāku ar akmeni *bāzi* (*bāzis*, no vārda *bāz* (?)). Zvejas beigās to izpleš, lai būtu ērtāk izkratīt lomu. Akmeņu vietā bušu vadā liek svina gabalus. Ar šo vadu zvejo ne vien butes, bet arī *mencas*

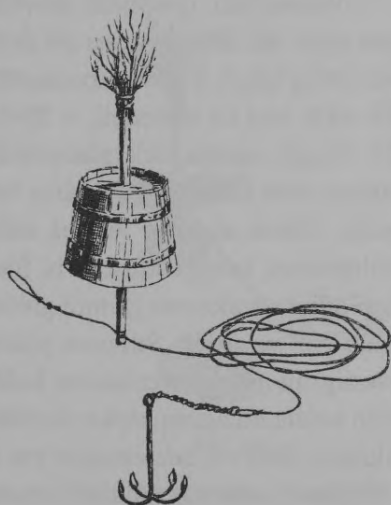
¹ Varbūt šim butes nosaukumam ir kāds sakars ar vārdu *mugura* jeb *mugurs*, "Rücken", jo, kaut gan *bute* peld plakani, tās viens sāns izskatās kā *mugura* vai *kūkums*, sal. *bugurainš* "höckerig" 'kükumains'.

“Dorsche”, *ķīšus* vai *salakas*, “Stinte”, *ķīšus* vai *uļus* “Kaulbarsche”, *vēdzeles* “Quappen”, *lucas*, *luckas*, *kunces*, *zušu bērņus* (“Aalkinder”) un citas zivis.

No Popes stāsta, ka pie tīkla spārniem piestiprinātas virves — *tauvas*, “Tae” vai *resnie* “die Dicke”. Katra ir 65–80 asis garas, tām piesietās tievākās virves sasniedz 150–180 asu garumu. Virvēm pieliktas zīmes, lai tās varētu vienmērīgi vilkt.

Butes tiek zvejotas visu vasaru līdz pat vēlām rudenim, un to dara divi vīri. Jūrā dodas iespējami agri, tiklīdz sāk aust diena, dažkārt tūlīt pēc pusnakts un, ja labi veicas, zvejo tik ilgi, kamēr pietiek spēka, līdz vēlai pēcpusdienai. Zvejas vietā vispirms izmet enkuru ar tam piestiprinātu boju (578. att.) — *mērķis*, libiešu *merk* — kurā ielikti sīki akmentiņi, lai tā turētos taisni.

Bojai cauri iet miets — *virbs* — ar bērsa žagariem galā. Ar cilpu mietā zem bojas piestiprina vienu no tievajām virvēm. Airēdamies lielā lokā projām no bojas, zvejnieki izritina vispirms tievo, tad resno virvi, pēc tam vadu un beidzot otru resno un tievo virvi, līdz tās atgriežas pie bojas atpakaļ. Tad virvi no bojas atraisa un piesien pie laivas, un sākas tīkla vilkšana. Izmetot vadu, Popes zvejnieki pagriež laivu saules virzienā, citi dara to pretējā virzienā. Ap enkurvietu var vilkt pat sešus, bet pašā enkura vietā —

578. att.

vēl septīto *lomu*, *valksni* un *valksti* (no vārda *vilkt*) un *mastu* (no vārda *mest*)

Lai aizsargātu rokas, zvejnieki valkā pa lielākai daļai vilnas cimdus *maučus* (no vārda *maukt*), kuros pirkstu gali paliek kaili, bet ikšķim paredzēti divi caurumi (579. att.), lai iespējami ātri un bez cimda novilkšanas varētu apmainīt plaukstu slapjo vai pat saplēsto pusi pret sauso un veselo. Šie cimdi turas uz rokas tik vaļīgi, ka vajadzības gadījumā tos var vienkārši nopurināt nost laivā. *Skotele* jeb ādas priekšauts aizsargāja ķermeni no slapjuma.

579. att.

b. Metamie tīkli un zveja ar tiem

No vadiem esam nonākuši pie metamiem tīkliem, ko laiž pa straumi vai noenkuro. Stāstītājs “Dienas Lapā” *vadus* un *tīklus* raksturo šādi. Pirmie taisīti no rupjākiem kaņepju vai linu pavedieniem un savienoti kopā no daudz un

dažādiem gabaliem, otru taisa no smalkiem līnu, jaunākā laikā arī no kokvilnas diegiem; tie bieži nokrāsoti zili, lai zivis tīklu nepamanītu. Ar vadu zivis aplenc un iedzen tīklā. Tīkls, *kurvis*, lietuviešu *korinis* (no vārda *karti*, latviski *kārt*), arī *spailis* (no vārda *spiest*), *lotis*, *iemetnis* (no vārda *iemest*) tiek izmests, un, kā zvejnieks saka, tā ir Dieva žēlastība, ka zivs, peldēdama pret straumi, iekļūst tīklā un ar žaunām iepinas tā acīs.

Vimbu tīkli, *vimbukši*, *vimbeņi* (no somu *vimba* "Wemgalle", ko sauc arī par *zebri*, sal. *Zebrus ezers* pie Ārīšu muižas), ko laiž pa jūras straumi (t. i., *ālet* vai *tīklus laist*), ir pirmie zvejas rīki, kurus lieto pavasaros pēc ledus nokušanas. Šie tīkli, kad tie savienoti, ir 20–35 asis gari, kad izstiepti, to garums sasniedz 65–70 asis; sašūta tīkla platums ir $4\frac{1}{2}$ –6 pēdas, un tam ir 27–35 acis. Vimbu tīklam virsū klāj vēl vienu kārtu *liekaci* jeb *rūtaci* ar daudz lielākām rombveida acīm. Ūdens straume iespiež tīkla smalkās acis caur šīm lielajām un veido iedobumus, kuros iekļūst zivis. Šiem tīkliem gar augšējo malu, tāpat kā vadiem, ir pludiņi un akmens gremdi gar apakšējo malu. Tīklam galu ar divām auklām sauc par *rinduksi*. Straumē peldošos tīklus sasien pa 2–4 kopā un to galus piestiprina pie krusteniskiem kokiem (*raķi*), kas izpleš tīklu. Šos krustus piesien bojām līdzīgiem korķa pludiņiem *letukšiem*, kas ar auklu apsieti ap lielāku akmeni. Šādi vēl bez vimbām ķer arī *plaužus*, *brekšus*, "Brachsen", *zandartus* "Sandarte", *ālantus* "Alante", *asarus* "Barsche", *taimiņus* "Lachsforellen", *sīgas* "Schnäpel" un dažreiz arī *lašus* "Lachse".

Lašu tīkli vai *nakts spailis* atšķiras no vimbu tīkliem ar to, ka tiem nav *liekaču* un tie ir plataki, ar lielākām acīm; garumā izstiepta acs ir 6–7 collas bet vimbu tīklam tās ir $3\text{--}3\frac{1}{2}$ collas. Tīklu garumi ir dažādi. Ar lašu tīkliem strādā 2–3 vīri.

Salaku un *ķīšu* ir tīkli ir ar daudz sīkākām acīm, t. i., *aklāki*, un gandrīz uz pusi šaurāki.

Ziemeļkurzemes piekrastē (Pope), pēc Vībeka ziņām, reņģes, kuru daudzums jaunākajos laikos samazinās, pavasaros un rudenos zvejo ar peldošajiem tīkliem ("Treibnetzen"). Šis atsevišķais, no ļoti smalkiem diegiem taisītais tīkls ir 18–30 asis garš, bet, kopā sašūts, — 2 asis plats vai dziļš. Ieapalī garenos priežu mizas pludiņus (580. att.) rūpīgi piesien ar priežu saknītēm, kā gremdus piesien plakanus gludus akmeņus ar vidū izurbtiem caurumiem, kam apsietas auklas. Parasti vienā laivā zvejo 3 vīri, katram no viņiem ir 7–8 (dažreiz arī tikai 3–4) reņģu tīkli. Visus šos 21–25 tīklus sasien garā rindā, lībiešu *jada*,

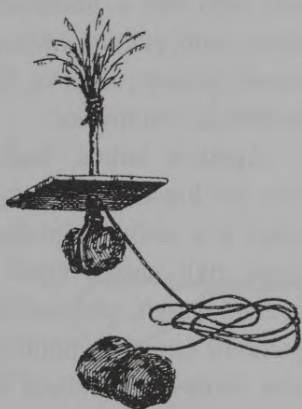

580. att.

latviešu *jads* jeb *jade*, *jeda*. To ar 15–20 asis garu virvi *rīdiņu* piesien pie laivas pakalējā vadņa. Nav ieteicams ņemt vairāk par 25 tīkliem, jo tad straumes nestā laiva kļūst grūti vadāma, it sevišķi, ja loms ir bagātīgs (dažreiz

80–100 saites, kāli, vienā tīklā). Zvejo naktī un lomu sadala pēc katra zvejnieka tīklu skaita, ko viņš atnesis zvejošanai.

Tīklus noenkuro vai nu ar enkuru abos tīklu rindas galos, vai ar smagākiem akmeņiem, kas nolaisti jūras dibenā. Pie Popes šos tīklus, kas ir līdz 50 asīm gari un apm. 3 pēdas plati un kurus nemet pārāk tālu no krasta, libiski sauc par *aiga-vōrg*, latviski — *malīn' tīkliem*. Parasti taisnā lenķi pret krastu vienu aiz otra izmet divus tīklus. Ar tiem ķer vimbas, mencas un arī saldūdens zivis, kas Baltijas jūras ūdens zemā sāls satura dēļ tur arī dzīvo. Pludiņus, kādi redzami 580. attēlā, piesien ar kadiķu lūkiem, jo tie ūdenī nekļūst trausli. Par gremdiem lieto linu audumā iēsūtus akmeņus — *tuntulus* no vārda *tīt*. Izmestā tīkla abos galos ir boja, ko veido četrstūru dēlītis, kam cauri iesprausta nūja. Tās apakšējais gals saliekts kā osa, kurā iespīlēts akmens, kas notur nūju vertikāli. Nūjas augšgalā piesien kāpu zāles kušķi. Par enkuru bojai noder kāds lielāks akmens *bukte* (581. att.), kas apsiets ar auklu. Tā kā ar šiem tīkliem zvejoja netālu no krasta, Popes zvejnieki to izmešanai un aplūkošanai bieži lietoja mazu plakandibena laivu *platdubeni* "Breitboden", kādu lieto arī Irbes upē.

581. att.

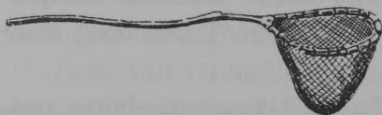
No Apšuciema Tukuma piekrastē stāsta, ka tur 3–5 pašnodarbināti zvejnieki, ievērojot gadalaiku, dodas zvejā lielākā vai mazākā laivā katrs ar saviem personīgajiem tīkliem; tie, iespējams, esot vienas ģimenes locekļi, tēvs un dēli. Laivas apkalpe strādā kopā, savstarpēji izlīdzoties. Taču loms netiek sadalīts līdzīgās daļās, bet katrs saņem tikai to, kas noķerts viņa tīklā. Starp vairāku laivu apkalpēm nepastāv nekādi darījumi, ja nu vienīgi kaimiņu vai draudzes locekļu attiecībās. Jūrā starp kaimiņu zvejniekiem nepastāv nekādi robežu strīdi, katrs var izmest savus tīklus, kur viņš vēlas, vienīgi netiek uzskatīts par pieklājīgu darīt to kaimiņa tiešā tuvumā.

Vienas laivas apkalpe izliek tīklu rindu šādā kārtībā: pirmais tīkls pieder A, otrais B, trešais C, ceturtais atkal A, piektais B utt. Tāda ir parastā kārtība, *kārta*. Visu sasieto tīklu rindu sauc par *jedu*, un jūrā uz vietas to notur divi dzelzs enkuri. Pirmais enkurs atrodas tīklu rindas sākumā, otrs — tās galā. Tīkla galos virs katra no tiem peld pa bojai. Lielākā korķa gabalā un vairākās korķa plāksnēs (582. att.) ir iesprausts tievs karoga kāts (apm. 7–8 pēdas garš) ar galā piesietu lupatu, krāsainu lakatu vai ko tamlīdzīgu. 583. zīmējumā redzama mazliet citāda boja no Engures. Pludiņš te ir pienaglots pie tievā bojas kāta

mērķa rikstes un apzīmēts ar īpašuma zīmi. Lai aizsargātu tīklus no pazušanas vētras laikā, pie bojām piesien izturīgākos jaunus tīklus, neizturīgākos un vecākos liek rindas vidū. Pirmo un beidzamo tīklu sauc par *rinduku*.

Lai sameklētu ūdenī pazudušos tīklus, zvejnieki lieto rīku — mietu ar vismaz četriem dzelzs āķiem, proti, *žākaru*, *žākuru* (Salaca), sal. *žākarēt*, *žokerēt*, *žūkerēt*; *zūkuris*, “Sucher”, “Zollvisitator” ‘meklētājs’, ‘muitnieks’.

Agrākos laikos, kad reņģes biezos baros nāca pie krasta (tagad tā vairs nenotiek vai arī notiek ļoti reti), zvejniekiem, kā stāsta Bigaunciemā, tīkli neesot bijuši vajadzīgi, iztikuši ar smeltenī *ķeseli*, pie usmiešiem — ar *čerpaku*, *smelamu ķeseli* “Schöpfkescher” (584. att.). Dabiski auguša (ap 130 cm gara) koka divus zarus salieca lokveidā (ap 40 cm diametrā), sasēja kopā un tajā iekāra tīklu, kas bija gatavots no smalkiem diegiem un ar kuru zivis vienkārši izsmēla no ūdens.

584. att.

582. att.

583. att.

Citās vietās Baltijas jūras piekrastē tāpat darīja ar lielajiem siļķu bariem. Tagad šim rīkam ir mazāks un seklāks tīkliņš, un to lieto, lai noķertās zivis izsmeltu no tīkla laivā vai no laivas ārā.

2) Zivju duršana un makšķerēšana jūrā

Pašreiz lībieši un latvieši kādreiz izplatīto bušu duršanu lielākoties vairs nelieto, jo lielo akmens plekstu ir mazāk un to ķeršanai nepieciešami labāki zvejas rīki. Par zivju duršanu ezeros un upēs naktīs ar uguni runāsim vēlāk.

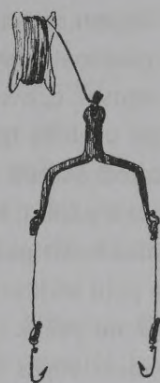
Makšķerējot jūrā, zvejnieki vai nu izbrauc ar mazām laivām, vai arī, pēc tīklu izmešanas gaidot lomu, laiku pavada uz jūras. Pie Popes, pēc Vibeka ziņām, makšķerē tikai mencas. Kāda dziesma pievilina zivi makšķerei:

*Nāc, mencīni, tai rāvei,
Kur dzird' mani lellojam;
Es tev došu kumāsiņu
Zīda diega galiņā.*

Komme, Dörschlein, in die Strömung,
Wo du mich singen hörst;
Ich werde dir ein Häppchen geben
Am Ende des Seidenfadens.

(Bitners 1446)

Makšķerēšanas piederumi ir ļoti dažādi. Par ēsmu var lietot mākslīgu svina zivtiņu vai arī ierīci, ko lībieši sauc par *kopīl'* (no vācu "koppeln" 'saslēgt', 'sasaistīt'?) (585. att.). Makšķerauklā, kas, lai tā nesapītos, uztīta uz spoles, iesiets dzelzs divzaris. Tā galos ar ādas siksnīņu piesieti makšķeres āķi — *ūdas*, lībiski *ūnda* — ar ēsmu. Simt un pat vairāk āķu ar īsām aukliņām mēdza piesiet pie garas virves, uzlikt ēsmu (Pēterupē tās sauc par *undām*) un tad nogremdēt līdz pat jūras dibenam. Citur šādi ķer arī butes, lašus un zušus (Engure).

585. att.

3) Tīklu uzglabāšana. Zivju kūpināšana un sāļšana

Kad zvejnieki ar lomu atgriezušies krastā un no tīkliem izkratījuši zivis, ar īpašu *rinķi* (586. att.) iztīra no tīkla ieķērušās jūras zāles. Jūrmalas iedzīvotāji jūras zāles, t. i., *jūras sūdus*, ar labiem panākumiem izmanto savu smilšaino tīrumu mēslošanai.

586. att.

Tīklus žāvē uz dažāda veida sastatnēm. Tās ir vai nu garā rindā sadzīti mieti, *vabas*, lībiešu *vabad*, kam augšgalos ir robi, kuros tīklus, galvenokārt šaurākos, iekar tā, ka tīkla virve ar gremdiem iegulst šajos robos (587. att., Engure un Pope), vai arī iedzen zemē divās paralēlās rindās mietus ar žuburiem galos —

587. att.

staklus, uz kuru žuburiem uzliek kārtis — *riķus* jeb *skaras* (no vārda *kārt* "hängen"), lībiski *võrdõd*. Pāri abām rindām pārklāj platākos tīklus, pie Popes reņģu tīkli tiek tā pārlikti, lai pludiņi karātos pāri vienai, gremdi — pāri otrai kāršu rindai (588. att. Pope).

Vadu tauvas un virves, kuras izmanto, ķerot butes, izkar žāvēšanai uz izturīgākām kārtīm — *dalbām*, lībiešu *dālbād*, kas guļ uz resnākiem žuburkokiem — *stakļiem* (589. att.).

588. att.

589. att.

Lai tikliem noņemtu zivju smaku, tos pēc žāvēšanas vēl kūpina vecās virtuves — *nama* — priekštelpā iesāņus no pavarda, dedzinot vecus ādas apavus, kaulus, ragus u. c.

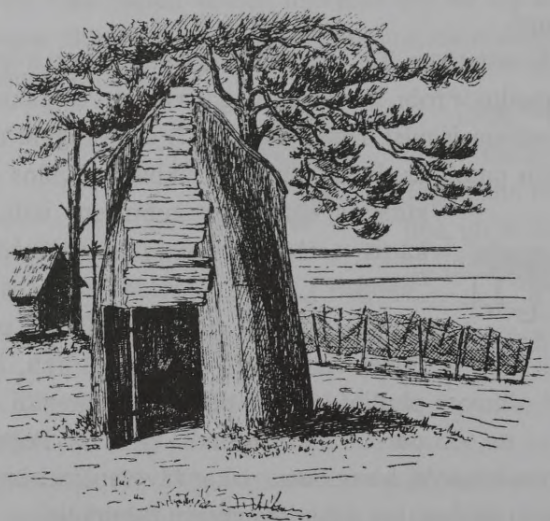
Tiklus uzglabā īpašā mazā, nedaudz sāņus no zemnieku sētas kāpas tuvumā uzslietā šķūnītī — *būdā, tiklu pūnē*. Tikli tur karājas vai nu uz vadžiem, vai tāpat ārā, pārlikti kāršu pāriem, kuru gali iestiprināti būdas sienu caurumos. Viens būdas kakts paliek brīvs buru mastiem, burām, airiem u. c. Lai novērstu žurku un peļu iekļūšanu, visi četri būdas stūri ir uz lieliem klučiem, tā ka starp grīdu un zemi paliek brīva telpa.

Zvejnieki Rīgas jūras līča Kurzemes pusē bieži vien būdas būvei lieto šķērsām vidū pārzāģētas laivas abas puses, kas neder vairs braukšanai jūrā. Tā noder kā vasaras virtuve, tiklu būda vai vēl kādai citai vajadzībai. Laivas abas puses saslien uz augšu tā, lai gali nedaudz sniegtos viens otram pāri, tā pasargājot no lietus iekļūšanas. Mājiņas mugurpusē abi borti ir cieši kopā. Priekšpusē paliek atvere, kuras apakšdaļā eņģes ieliek mazas durtiņas, bet brīvo spraugu virs durvīm aiznaglo ar dēļu gabaliem. Bigaunciemā abas laivas puses ir vie-

nāda augstuma (590. att.).

Ja šo *namiņu* ar smailo jumtgalu neizmanto kā tiklu būdu, bet kā vasaras virtuvi (sk. I daļa, 60./53. lpp. un turpm. lpp.), tad vārāmo katlu uzkar uz koka kāša, kas karājas šķērskokā iesietā virvē. Pavards ir uz zemes, tam blakus ir soliņš sievai, kura vāra.

Par loma sadališanu starp zvejniekiem esam jau minējuši. Būtu vēl jāpastāsta, kā tiek dalīts kopīgais loms no vada. Tradī-

590. att.

cija ir šāda: katrs zvejnieks saņem vienu daļu, laivas un tikla īpašnieks saņem divas daļas no loma; tātad, ja kopā strādājuši divi vīri, laivas un tiklu īpašnieks saņem $\frac{2}{3}$. Ja vīri nevar vienoties, piemēram, ja vienā kaudzītē ir lielākas zivis nekā otrā, tiek pieaicināts kāds cilvēks no malas, kas, uzgriezis muguru, norāda, kuram kura kaudzīte jāsaņem, un tā radušās domstarpības tiek atrisinātas.

Zivis no laivas aizgādā, piem., pie Liepājas, ar maziem, zirgā iejūgtiem divričiem vai ar vienjūga vai divjūgu ratiem, kas iebrauc pat ūdenī līdz laivai, vai arī zvejnieks pēc apstākļiem aiznes zivis ar grozu uz mājām.

Pie Popes šādu grozu — *kurvi, kori*, visbiežāk *krieci* (libiešu *rēts*) — pin no priežu saknītēm. Groza augstums sasniedz apm. 2 pēdas; dibenā tam ir kvadrātveida dēlītis ar noapaļotiem stūriem, ap 7 collām plats un garš. Groza augšgals ir divreiz platāks par apakšgalu. Priežu saknītes horizontāli izvij starp koka nūjiņām, kas iestiprinātas dibena dēlīša malās.

591. att.

Dibena dēlītim ir trīs caurumi, kur notecēt ūdenim. Grozam ap vidu sānos ir divas osas, caur kurām izvilkta tieva aukla. To vīrs pārliet pār pleciem un uz krūtīm pietur ar roku (591. att.). Bigauņciemā šim nolūkam lieto 52 cm augstu, 38 un 25 cm platu, blīvi pītu skalu kurvi ar vertikālām malām. Ap kurvi caur divām osām izvērtā tieva aukla, kuras galus sapin resnā auklas bizē

un liek pāri pleciem. Aiz tās tur rokā un nes kurvi (592. att.). Pie Engures šādiem skalu groziem ir rupjāks pinums (sk. iepr. 119. lpp., 348. att.). Lai varētu kūpināt, zvejniekiem tās jāiztīra (visbiežāk turpat krastā). Vārds, ar kuru apzīmē zivju tīrīšanu, ir *post* jeb *izpost*, libiešu *pkos*; tikai piekrastē pie Popes par butēm saka *izkaut*, libiešu *tapp* “töten”, “schlachten” ‘nonāvēt’, ‘nokaut’. Šā vārda nozīmi latviešu prievārds *iz* “heraus” specificē, un līdz ar zivs nobeigšanu tas apzīmē arī iztīrīšanu no iekšām. Par reņģem saka *kidēt* un *izkidēt*, libiešu *kidd*. Lai zivi atbrīvotu no iekšām, pie galvas to šķērsām pārgriež. (Ventspils piekrastē reņģes ne vienmēr tiek tīrītas). Butēm, kuras nepieciešams stipri kūpināt, griezumu taīsa tik dziļu, ka tas skar zivs ādu arī otrā pusē (mugurpusē).

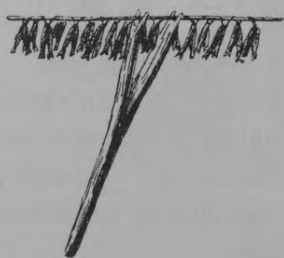
Zivju kūpināšana (*žāvēt* “trocknen” un bieži vien *cept* “braten”) notiek divējādi: vai nu atsevišķā mazā mājiņā — *dūmu namiņā* —, vai arī bedrēs. Par šī namiņa iekārtošanu

592. att.

un darbošanos tajā man ir ziņas no Engures un Popes piekrastes. 1899. gadā no Apšuciema (Engures pagasts) man stāstīja ka vienkāršais zivju kūpināšanas namiņš ir 7 pēdas plats, 9 pēdas garš un 5 pēdas augsts, celts no plāni notēstiem balķiem gulbūvē, kam stūros nebija izvirzīto pakšu galu. Jumts ir no plēstiem dēļiem, durvis atrodas pie vienas gala sienas. Iekšpusē abpus durvīm trīs rindās (cita virs citas) gala sienās iestiprinātas dažas collas resnas, apaļas kārtis. Dažiem namiņiem to gali redzami ārpusē. Apakšējā rinda ir apmēram pussienas augstumā, no sienas tās ir ap 1 pēdu tālu. Katru kārti pie malejās sienas nostiprina divi koki, kas notur kārti un tai uzlikto smagumu. Sānu sienās vai iepretim durvīm ir vairākas lūkas ar aizbīdņiem ārpusē. Lūkas atver pēc vajadzības, kad mājīnā taisās iekurt uguni. Par kurināmo noder mežā salasītie priežu čiekuri, sevišķi iecienīti kadiķu zari, arī koku mizas, krijas, kā arī koku gabaliņi, ko jūras vilņi stiprākā vējā bagātīgi pieskalo krastam. Šo kurināmo izklāj namiņā uz zemes un ar plāniem skalīņiem vairākās vietās aizdedzina. Tam ir jāgruzd, un tas nedrīkst degt ar liesmu. Ja tā notiek, pie pusparvētajām durvīm ārā sēdošais cilvēks, kas visu uzrauga, apslāpē liesmu ar ūdeni.

Vecākais skolotājs Vībeks no Popes man stāsta, ka dūmu namiņš (lībiešu *tul' koda*, "Feuerhaus" 'uguns māja') zvejnieku sētā ir īpaša celtne. Celtnei, kas redzama 591. attēlā, viens gals tiek izmantots kā pirts, otrā kūpina zivis. Lubu jumta spāru apakšgalā nav redzamas likas saknes, bet gan zaru stubeņi; par to runāts jau iepriekš (I daļa, 34./26. lpp.). Grīdas un skursteņa te nav, uz zemes sakurtās uguns dūmi lēnām izklūst caur jumta spraugām. Horizontālās kārtis iekšienē — *ārdi*, lībiešu *voikōd*, kā es spriežu pēc to nosaukuma *ārdi*, — nav ielaistas sienu caurumos, bet balstās uz horizontāliem, pie sienas piestiprinātiem kokiem un var tikt pārlikti šurp un turp.

593. att.

Šķērsām pāri šiem ārdiem uzliek tievu iesmu *virbi*, lībiešu *virbad*, ar zivīm. Šejienes namiņi ir augstāki par tiem, kas Engurē, jo vēsākos dūmos zivis ilgāk un pamatīgāk nokūpinās. Zivis uzliek un noceļ ar šķeltu koka dakšu, kuras zaru galos iegriezti robi *arķi*, lībiešu *ark* (593. att.). (Bigauņciemā ir arī mūrētas zivju žāvētavas ar plakanu dēļu jumtu un durvīm abos galos).

Katru zivju šķirni kūpina citādi. *Brētliņi* "Brätlinge" un *reņģes* "Strömlinge", *lapu reņģes*, ko ķer maijā, kad plaukst *lapas*, un kas ir lielākas un trekņākas; *selgas reņģes*, lībiešu *sālg*, ko zvejo rudenī tālu jūrā, *strimalas* (aizgavums no vācu valodas), arī *silķes*¹ — tā līvi dažreiz dēvē reņģes — ar adatu uzver uz lūka saites. Adata var būt no dzelzs, vara, kaula, bet vēl šodien tā

¹ Latvietis par *silķi* bieži vien sauc jebkuru salātu zivi, arī mencu un, protams, pašu silķi.

lielākoties ir no koka. Latviešu etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā bija zivju veramā adata no kaula, apmēram 4 collas gara, ar caurumu vidū un uz pretējām pusēm nedaudz izliektiem galiem (594. att.). Mana meita (kurai es esmu pateicību parādā par visām ziņām no Bigauņciema) ir tur redzējusi 5 collas garu koka adatu, kas esot atzīta kā vienīgā pareizā un labākā (595. att.). Lūku saiti ar adatu izdur divām reņģēm caur acīm un sasien. Lai zivju pāri nebūtu pārāk cieši kopā, lūku vidū samet mezglā tā, ka rodas neliela atstarpe, un tad seko nākamās divas reņģes utt. Pārāk cieši zivis nedrīkst atrasties, jo tad tās nekļūst vienādi brūnas; kur tās cieši

594. att.

595. att.

atrodas cita pie citas, tur paliek bālganas, bet tā nedrīkst notikt. Uz vienas lūku saites tādā veidā savel par 20 zivīm un daudz tādu saišu uzkar uz tieviem iesmiem *virbiem*, lībiešu *vīrba*. Uz katra iesma sanāk 300–400 reņģu. Pilnos iesmus dūmu namiņā saliek šķērsām uz zemāko un augstāko kāršu pāriem.

Te jāpiebilst, ka baltiešiem apzīmējums 30 zivīm (vai vēžiem, kāpostu stādiem, kāpostu galvām) ir “Band” ‘saite’, latviešu *kālis*, lībiešu *kol*, *kal*, un cēlies laikam no ieraduma pārdodot zivis pa 30 gabaliem vienā lūku saitē. Vēžus nesien, bet skaita gabalus. Skaitot 30 gabalus, pārdevējs vienmēr satver un met (*metiens*) pa 3 vēžiem reizē, un iznāk tā, ka viena saite (*kālis*) ir 10 *metieni*. Pēdējo zivi no saites vai vēzi no metiena atliek malā, pēc tiem nosaka kālu vai metienu skaitu. Tas, ka Rīgas jūras līča zvejnieki zivis lūku saitēs sien nevis pa 30, bet pa 20, liek domāt, ka te ir atzītas jaunāko laiku decimālsistēmas ērtības. Tas liecina par lielāku apgrozījumu piekrastē, un zvejnieks var vieglāk tikt galā ar simtiem un tūkstošiem zivju, jo 5 saites ar 20 zivīm ir simts, 50 saitēs ir 1000 zivju, bet pēc vecās paražas, kad saitē bija 30 zivju, rēķināšana nebija tik ērta. Zvejnieks pazīst it labi saiti ar 30 gabaliem, bet viņš nelabprāt to lieto tirgū, jo šodienas saite ar 20 zivīm ir ērtāka, pārdodot zivis pa 100, 1000 utt.

Ja jākūpina nedaudz reņģu, tās nesien lūku saitēs, bet uzver tieši uz tievajiem iesmiem (*virbiem*) tā, ka iesms iet caur zivs žaunām un muti, sal. *uzvērt uz virbiem*, “auf die Stäbe auffädeln”.

Butes, *plekstes*, *pleces*, lībiešu *lesta* (“die Steinbutte”, akmeņu buti sauc par *āti*, lietuviešu *otis*, lībiešu *kōma*), ver arī uz *virbiem*, bet ar iegriezumu pie astes, lai tās karātos ar galvām uz leju.

Mencas (“Dorsche”), — *druskas* (aizguvums), lietuviešu *dierzai*, lībiešu *tūrska* — pie Popes ver uz iesma tāpat kā butes pēc tam, kad tās uzšķērstas mugurpusē, tām izņem iekšas un nogriež galvas. Lai abas pāršķēlās pusītes atkal nesakļautos, abos galos starp tām iesprauž mazus šķērskociņus. Tāpat

rikojas ar citām lielākām zivīm, kā vimbas, lidakas u. c., vienīgi galvas pārsvarā netiek nogrieztas. Kad kūpināšana ir galā, zivis ar iesmiem blakus namiņam uzliek uz vabām atdzesēties, kā redzams 588. attēlā.

Engures piekrastē mencas nekūpina uzkārtas, bet saliek uz *virbiem* un tos pārliet pāri ārdiem kūpinātavā, jo mencām galvas viegli notrūkst; tāpat dara ar *zušiem*, libiešu *angers*, kurus iepriekš pāršķel un paver uz abām pusēm.

Popē zivis apm. 24 stundas pirms kūpināšanas tiek sālītas. Tur lielāko zivju kūpināšana ilgst 4–5 dienas, jo tās cieti nokūpina. Reņģes ir gatavas īsākā laikā.

Liepājas piekrastē zivis pirms kūpināšanas vienu nakti viegli apsāla, tad pusi dienas āra gaisā apžāvē un 3–4 stundās nokūpina. Ļoti karstos dūmos butes var būt gatavas arī pēc pusstundas. Zivju garša ir maigāka un labāka, ja tās sāla tikai pēc kūpināšanas.

Rīgas piekrastē zivis kūpina viegli un ātri, reņģes un brētliņas var būt gatavas jau stundas laikā.

Pirms mēs pievērsamies kūpināšanas bedrēm, beidzot apskatu par zivju kūpināšanas namiņiem, jāsaka, tie nekad nevarētu būt bijuši cilvēku mitekļi, jo uz ilgāku laiku visa telpa ir pārāk piesūkusies ar zivju un dūmu smaku. No tā jāsecina, ka dūmu namiņi ir jaunāki par kūpināšanas bedrēm un radās tikai laikā, kad zvejniekiem bija jau savi plašāki mājokļi.

Kurzemes ziemeļu piekrastē, pēc Vībeka ziņām, līdzās namiņiem vēl arvien tiek lietotas arī kūpināšanas bedres, bet visvairāk gan rietumu piekrastē. Bedre ir ap 14 pēdu gara, 3 pēdas plata un 3–4 pēdas dziļa. Ja zemes slānis ir irdens, bedres sienas izliek ar svaigiem, neizžuvušiem balķiem. Ja ir ciets zemes slānis, iztiek bez bedres sienu apšuvuma. Ap 4 pēdu garos iesmus ar zivīm liek šķērsām pāri sienu balķiem vai vienkārši sprauž bedres sienās iekšā. Vienā bedrē var ielikt apmēram 50 iesmu. Bedri pārklāj ar dēļiem un arī velēnām, lai dūmi tik viegli netiktu ārā. Ērta atvere bedrei ir vienā galā, it sevišķi, ja tā atrodas nogāzē, kā tas ir Sakā. Durvju vietu aizkar ar lūku pinumu. Iesmu izcelšanai lieto tādu pašu dakšveida rīku kā Popē, proti, *arki* (sk. 356. lpp.). Lai reņģes ātri nokūpinātu, mēdz arī uz zemes no akmeņiem sakraut kaut ko līdzīgu krāsnij. Sakā nelielu daudzumu zivju kūpina mucā.

Kurzemes ziemeļu un rietumu piekrastē zivis bedrēs nokūpina mīkstas un arī ātri; Popē šādu paņēmieni latviešu un libiešu valodā sauc *pepiņ*, acīmredzot no libiešu *papiend* 'mīksti', 'maigi'. Piekrastē pie Rīgas, kā jau sacīts, kūpina tikai ātri un mīkstas zivis.

Ja ilgākai uzglabāšanai paredzētās zivis sāla, bet nekūpina, tad, piem., Sakā, mencām nogriež galvas (novāritā veidā tās ir iecienīts ēdiens), mugurpusē pārgriež pušu un, plati atvērtas, iesāla. Pēc noteikta laika tās āra gaisā mazliet apžāvē un sāla otrreiz. Mencas glabājas tikai pēc šādas apstrādes.

Brētliņas Rīgas piekrastē apkaisa, izņemot no tīkla, ar sāli, pipariem un lauru lapām un tādas arī ēd.

Sakas apkārtņē laudis ēd un sauc par *silķēm* mencas, kas sālītas un pēc tam āra gaisā izžāvētas pavisam cietas.

3. ZVEJA IEKŠZEMES ŪDEŅOS

1) Zveja ar vadu

a. Zemledus zveja

Zveja ezeros labprātāk un sekmīgāk notiek ziemā zem ledus. Kā liecina Bigauņciema zvejnieki, zemledus zveja tiek praktizēta arī jūrā un uzskatīta par ļoti smagu. Zvejas paņēmieni ir šādi.

Labi tālu no krasta tīkla iemešanai izcērt lielu četrstūrīgu ālīngi jeb *burku*, lietuviešu *īlaida*. Rīks ledus izciršanai ir ap 68 cm gara, apakšgalā noasināta dzelzs *vedga* jeb *verga*, *vērga* ar apmēram 70 cm garu, izturīgu koka kātu. Kātam galā ir apaļa koka poga, lai strādājot tā neizslidētu no rokām un nenogrimtu (596. att.). Ja ir plānāks ledus, tad strādā ar *ledus cirvi*, kura *asmens* ar *pietu* ir savienots ar pagaru dzelzs kaklu, lai varētu iecirst caurumā dziļāk, nekā tas ir iespējams ar parastu cirvi. No pirmā lielā ālīngā pa kreisi un pa labi noteiktos attālumos izcērt mazākus *ālīngus*, lietuviešu *olingēs*. Atstatums atbilst tīkla kārts garumam, ar kuru tīkla virvi pārbīda no viena ālīngā uz citu. Abas ālīngu rindas krasta virzienā tuvojas viena otrai. Kad atstatums ir vairs tikai kārts garumā, izcērt lielo ālīngi, lietuviešu *iszwalkas*, pa kuru izvelk tīklu ar nozvejoto lomu.

596. att.

Pirms vadu, kura spārni, piem., usmeniekiem, ir līdz 700 pēdām un vēl garāki, ielaiž pirmajā ālīngi un pastumj zem ledus, katru spārnu ar *auklu* — pie Daugavas grīvas to sauc par *verlopu* — piesien pie iespējami garās tīkla ielaižamās *kārts* (usmeniekiem tās parasti ir divas, ar gredzenu kopā sasaistītas kārtis). Tad zvejnieks ar divžuburu dakšveida rīku *polmi*, kura abi zari, lai vieglāk varētu satvert kārti, kam piesiets tīkls, nav gludi, bet robaini, stumj to uz nākamo ālīngi. Viens āķim līdzīgais dakšas zars ir izliekts uz ārpusi; ar to, ja nepieciešams, var uzķert virvi.

Otrs vīrs sagaida kārti pie nākamā ālīngā un, ja tās gals paslīdējis sānis, uzmeklē to ar liku pusloka koku — *kabi*, *grimbulu* — un novirza ālīngā vidū.

Hennenbergers, kurš stāsta par 16. gadsimta pēdējā ceturksnī vēl neizmi-rušo senprūšu ieražām, apraksta Prūsijā zemledus zveju tieši tādu, kāda pastāv

597. att.

pie mums vēl tagad, un piemin “liku āķi ar naglu pie tā”, ar ko noklīdušu kārti pievelk pie āliņģa. Aiz šiem diviem vīriem nākamie, kas virvi un līdz ar to visu tīklu velk no āliņģa uz āliņģi. Tas notiek pie abām āliņģu rindām vienlaikus. Kad pie pēdējā lielā āliņģa beidzot parādās virves, tās — kā tas ir, pēc Vībeka ziņām, Usmas ezerā — piestiprina pie grietzuvēm, kas novietotas uz ragavām — *bābām*, *baļām*. Lai atvieglotu abu spārnu vienmērīgu vilkšanu, ievēro noteiktos attālumos uz virvēm esošās atzīmes. Bēgošās zivis dzen atpakaļ tīkla maisā ar apmēram 5 pēdas garu kārti, kam galā ir pakavveida un pakava lieluma puslode ar izdobumu galā (597. att.). Grūžot to ūdenī, iedobums pastiprina skaņu. Bieži šis rīks (purga) ir daudz vienkāršāks iegarens, četrstūrainš dēlītis gara kāta galā. Pēc Vībeka ziņām, Usmā vai Popē šādu zivju baidāmo un dzenamo kārti sauc par “*bolš*” (darbību ar to — *bolšēt*), pie Ances — *pump*, *burga* (*porka*), *dunkers*, citur — *dukurs* (darbību ar to — *dukurēt*), *dumpurs* (no *dumpis* “Lārm” ‘troksnis’), *dumpačs*, *puzga*, *dalbs* jeb *dalba*, *džendže* (pie Daugavas grīvas gara *kārts* ar 3 pēdas garu dzelzi, kuras apakšējā galā piestiprināti 15–20 vara riņķi). Šis rīks, uzsists pret zemi vai akmeni, izdod ārkārtīgu rībienu. Šādas zivju baidāmos lieto visur, kur zvejo ar vadiem.

Jāpiebilst, ka, lai kavētu zivju aizbēgšanu, pēdējā āliņģa tuvumā ezera dibenā iedzen divus mietus ar vienkāršu garenu *priekštīklu* “Vornetz”. To izņem pirms lielā vada. Zivis no lielā vada izsmel ar ķeseli, kas jau iepriekš aprakstīta 352. lpp. (584. att.). Vienā dienā parasti var izvilkt tikai divus vai trīs ziemas lomus. Usmas zvejnieki ir savā arodā tik izveicīgi un uzņēmīgi, ka zvejo arī Talsu, Kuldīgas un Ventspils apkārtnē.

Tāpat to dara krievu zvejnieki, zvejojot ziemā Kurzemes austrumu un Vidzemes ezeros. Ziemeļkurzemē pastāv kārtība, ka divi saimnieki, vērtīgo zvejas tīklu īpašnieki, zvejo kopā, $\frac{1}{3}$ no loma atdodot zvejas tiesību turētājam muižas kungam un $\frac{2}{3}$ paturot sev. Zvejnieku kalpi saņem tās zivis, kas ieķērušās tīkla spārnos (*puišu zivis* “Fische der Dienstjungen”). Lomu, īpaši ja tās ir spārnu zivis, tūdaļ nodod izsolē tirgotājiem *kupčiem*, krieviski *купцы*. Saucējs, kas ir viens no tīklu īpašniekiem, izsauc, viņaprāt, augstāko cenu, pamazām to nolaizdams, līdz viens tirgonis sauc *наш*, t. i., mūsu (līdz cena apmierina abas puses).

Šeit jāpiebilst, ka nēgus — *nēges*, *zutiņus*, t. i., mazos zušus, ziemā ķer Lielupē. Šim nolūkam seklākā vietā šķērsām pāri upei ledū izcērt 3 pēdas platu spraugu. Tur ielaiž pie garām kārtīm piestiprinātus klūgu murdus (sk. tālāk). Pa nakti tie piepildās un no rīta tiek iztukšoti.

Zivis ķer ne vien zem, bet arī virs ledus, kā tas notiek, piem., Irbes upē un Usmas ezerā. Kamēr jaunais ledus vēl ir caurspīdīgs, bet iztur jau cilvēka

svaru, zvejnieks zekēs uzmanīgi šļūc pa to un vēro, kur var kādu zivi, t. i., vēdzeli, pamanīt. Sitiens ar koka āmuru pa ledu zivi apdullina, un pa aši izcirstu āliņģi medījums tiek izvilkts laukā. Āmurs (598. att.) — *knulle* vai *knūģe* —, tāpat tas skan arī lībiešu valodā, ir no koka stumbra izzāģēts klucis ar zaru roktura vietā.

Senāk Usmas ezerā tādā veidā zivis sistas arī naktī. Lai zivis pievilinātu, vīrs stūmis sev pa priekšu ragaviņas ar velēnām, uz kurām kuri-nāts sveķainas malkas ugunskurs.

598. att.

b. Zveja brīvos ūdeņos

Dziļākos ūdeņos, vai tie ir ezeri vai upes, zvejo no laivām ar vadu. Seklos ūdeņos zvejnieki brienot velk tīklu.

Stendes upes spēcīgajās straumēs lieto palagam līdzīgu vadu *striktīklu*, kam abos galos piestiprinātas kārtis. Zvejo no divām laivām (kas aprakstītas 311. lpp. un turpm. lpp.) pa diviem vīriem katrā; viens airē, otrs tur tīkla kārti. Tiklīdz kāda zivs pieskaras tīklam, kārts turētājs tūlīt to sajūt un nekavējoties sabīda kopā tīklu uz kārti tā, ka veidojas maiss, ko iecel laivā.

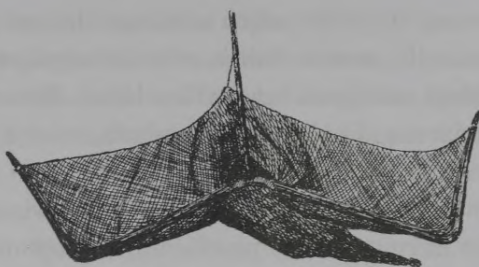
Zivju vadam ar maisu (āmi) spārna garums ir apmēram 10–15 asis. Stendē ar to var zvejot tikai dažās vietās, jo upes gultnē ir daudz nogrimušu koku jeb *siekstu*. Lielirbes piekrastes lībieši, ja ir izdevība, zvejo ar vadiem Irbes upes grīvā. Jāpiebilst tas, ka piekrastes lībieši no latviešiem aizguvuši un lieto daudz nosaukumu upju zvejas rīkiem; sal. lībiešu *vēntar* ‘murds no diegiem’, *mōrda* ‘murds no klūgām’, latviešu *venteris* un *murda*. Iepriekšējā un šajā nodaļā minēti daudzi citi nosaukumi, ko lībieši aizguvuši no latviešiem. No tā secinu, kā to jau savā darbā “Grenzen der lettische Sprache ...” esmu centies pierādīt, ka lībieši nav šīs zemes iedzimtjie, bet ieceļojuši latviešu zemē no jūras puses.

Riekstiņš no Augšzemes stāsta par kādu lielu, sarežģītu vadu *vilceni* (no vārda *vilkt*), ar kuru zvejo plašākos un dziļākos ūdeņos, upēs, ezeros un dīšos. Starp abiem spārniem neatrodas tikai liels, garš maiss, bet tajā ir vēl viens mazāks, kura tievgalis, kas ir līdzīgs murdam — *ieģērklei* “Vorderkehle” — ir vaļā, lai lielajā maisā iekļuvušās zivis netiktu ārā.

Velkamie tīkli, kuru lieto seklākos ūdeņos, — *bradeņi*, *brideņi* (lietuviešu *bradiniai*) no *brist*, bieži lietots *bradāt* “waten” — ir mazāki.

Īpaši oriģināls *brideņa* veids ir *trijbridis*, *bruģis* (Apukalns), *bridžas*. Kā nosaukums rāda, ar šo vadu zvejo trīs vīri. Tīkls ar spārniem un maisu atgādina mazu vadu. To satur trīs koki. Diviem no tiem (Ziemeļkurzemē un Zemgalē ir ap 8 pēdas gari, Augšzemē (Subatē) — 14–20 pēdas gari) gandrīz taisnā lenķī

ir atstātas apmēram 4 pēdas garas saknes (599. att.). Šiem kokiem ir zināma līdzība ar veco lubu jumtu spārēm (sk. I daļa, 34./26. lpp.) un veco ragavu sliecēm (sk. 274. lpp.), kas nebija mākslīgi izliektas, bet darinātas no liki izaugušām koka saknēm, tādēļ tām ir tāds pats nosaukums *kabe* jeb *sliece*. Zvejojot

599. att.

abi sakņu gali ir pavērsti uz augšu. Trešais zvejnieks darbojas ar vertikālo trešo koku *astes bomi* "Schwanzbaum", kas piestiprināts horizontālo koku galiem. Jaunākos laikos stiprinājumam lieto dzelzs apkalumus ar cilpām. Visas trīs apkaluma cilpas kopā satur dzelzs riņķis (600. att.). Lai šis dzelzs daļas nepārrīvētu tīklu un rūsējot nesadruptu, tās apšuj ar linaudeklu; līdzīgi apšuj

600. att.

arī tīklu, kur tas pieskaras dzelzij. Pats tīkls, ko sauc par *linumu* "Leinenes", ir piešūts pie abām kabēm, un tīkla augšējā malā ir ievērtā virve, kas savieno *astes bomi* ar kabju galiem. Tīklam aiz *astes bomja* ir garš maiss. Pēc Riekstiņa ziņām, pirms 50 gadiem šie tīkli esot *austi* uz rāmjiem, kas jau ir iepriekš 158. lappusē aprakstīts. Uz tādiem pīti arī sieti. Šķiet, ka toreiz šādi tīkli tiešām bijuši pavisam vaļīgi *austi* linu audumi; sal. Stendera *tiprice* 'īpašs tīklu gatavošanas veids'. Trīs zvejnieki, vertikāli turot kāršu aug-

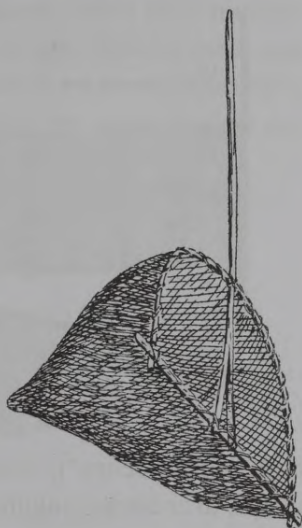
šējos galus, bīda tīklu uz priekšu. Dažās vietās ar otru roku vada tīklu ar virves cilpu pie kabes apakšējā gala. Pie *astes bomja* pietiek ar sievietes vai zēna spēku (601. att.). Šī lieliskā ierīce *kabe*, kuru pie Mazsalacas sauc par *kabeni*, labi lietojama kā tekošā, tā stāvošā ūdenī, it sevišķi zālainās vietās, jo kabes viegli slīd tām pāri, bet gremdi varētu viegli aizķerties. Tā kā pazīstamais zivju audzētājs

601. att.

no Bornes* ("Süßwasserfischerei", Verlag von Parey) šādu zivju ķeramam ierīci, šķiet, nav pazinis, mēs varam pieņemt, ka tā ir latviešu vai kaimiņu — austrumu tautu — izgudrojums.

Ar zveju seklos ūdeņos var nodarboties arī viens vīrs, lietojot mazu velkamo tīklu: *kreju* (Pope), *smelamu tīklu* (Talsi), *dukuru*, *dunkuru* (Zemgale) arī *keseli* jeb *kešeli*. Vīrs satver to aiz vertikāla kāta, kam galā ir 3 pēdas garš šķērskoks ar pusloka liksti, pie kuras piesiets tīkla maiss (602. att.). Šķērskoka vietā (pēc Riekstiņa ziņām) var būt arī aukla, kas satur kopā loka galus. Tādā gadījumā ap 1½ m garo tīklu izpleš ar trīs koka nūjām, kuras priekšdaļā trīs vietās piestiprinātas pie loka un maisa tievgalā sasietas kopā. Šādu tīklu Vidzemē (Aumeistaros) sauc par *līvi* jeb *līvenu*.

602. att.

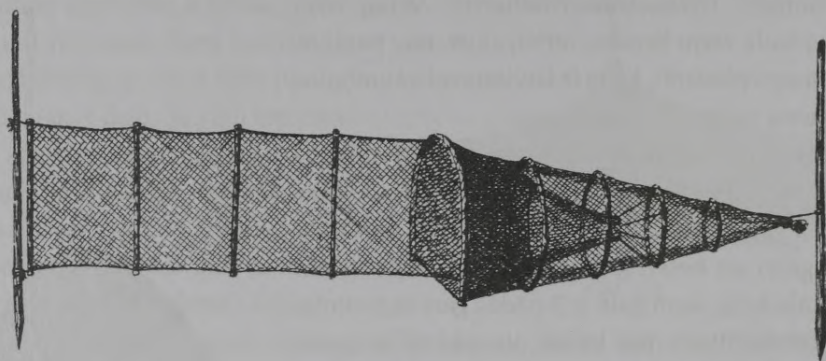
2) Zveja ar metamajiem tīkliem

No šādiem metamajiem tīkliem, ko lieto seklākos ūdeņos, vispirms varētu minēt Ziemeļkurzemes vienkārtīgo *metamo tīklu* jeb *spaili* (no vārda *spiest* "pressen" un arī "fangen" 'ķert', sal. *spaiļes* 'visdažādākie slazdi dzīvnieku ķeršanai', *spailīt* 'zvejot upē') jeb arī *ielaidnis* (no vārda *ielaiest*). Tīklam ir lielākas vai mazākas acis atkarībā no ķeramajām zivīm.

Ir arī trissienu tīkli *liekači* (sk. 350. lpp.), kas Ziemeļkurzemes upēs, šķiet, jau izgājuši no modes, bet joprojām tiek lietoti Augšzemē, kur tos sauc par *tinu* (no vārda *tīt*). Tas ir garš un plats taisnstūra tīkls, gatavots no smalka linu diega. Tam visapkārt ir tīkla aukla, pie kuras apakšmalā ir gremdi (oļi) jeb *svari*; augšmalā — plūksnas, pludiņi no bērza tāss (sk. 347. lpp.). Šai tīkla daļai ar smalkajām acīm abās pusēs ir vēl arī liekacis ar ļoti lielām acīm; tās ir ½ pēdu un vēl lielākas. Vienalga, no kuras puses zivs nāk, tā izklūst cauri pirmajam tīklam, atduras vidējā tīkla smalkajās acīs un ar tām, iespīēzoties pēdējā tīkla lielajās acīs, izveido "kabatu", kurā tad paliek karājamies.

Bez šiem metamajiem tīkliem ir arī tīklu murdi *venteri*, lietuviešu *wentariai*, lībiešu *vēntar*, lat. *venter* (vēders), kurus liek upēs. Dažāda garuma tīkla maisi (to karkass ir no liektām klūgām), kuru iekšienē ir isāks piltuvveida maiss — *ieģerkle*, *iedzirknis*, *dzirkstele* (no vārda *dzert* "trinken"), *ielīdne* (no

* Borne — pilsēta Nīderlandē. — Tulk. piez.

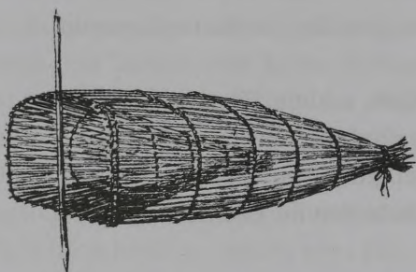
603. att.

vārda *līst* “kriechen”), *rīkle* (no vārda *rīt* “schlingen”). Lai tīkla iedzirknis būtu atvērts, to ar četrām auklīņām piesien pie murga stīpas. Murga tievgali (asti) piestiprina pie strautā iedzīta mieta. Otrs murga nostiprinājums — strautā iedzītais miets atrodas leļpus murga ieejai. Pie otrā mieta piesien ar četrām vertikālām nūjām izplestu vienkārtīgu tīklu, kuru ievirza murga ieejā (mutē). Zivis, peldot gar izplestā tīkla gan labo, gan kreiso pusi, nonāk murgā (603. att., Satīķi). Zemgalē ir līdzīgi tīklu murgi, tikai tiem ir nevis viens spārns pa vidu, bet pa spārnā abos sānos. Arī to gali ir nostiprināti upes gultnē un atstāj zivīm iespējami plašu pieeju tīkla murgam, zināmā mērā veidojot zivju aizsprostu, par ko mēs vēl runāsim.

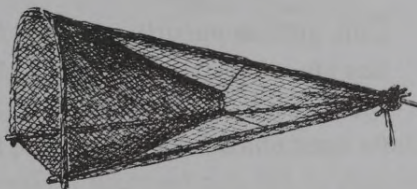
3) Murgi un zivju aizsprosti

Arī zivju aizsprostos liek dažādus tīklus un murgus. Latvieši plaši izplatīto un ļoti vienkāršo zivju aizsprostu ierīko zem vai vislabāk blakus balķu laipai pāri mazai upei. Augšpus laipas strauta gultnē iedzen mietus — *daigus*, *stāvdaigus* — un virs tiem izveido vismaz 2 pēdas augstu sienu no bieziem egļu zariem ar skuļām. Ja zaru ir pietiekami daudz, tos slīpi atbalsta arī pret laipas malu, tā aizsprosta siena sniedzas virs ūdens līmeņa, un straume to bez kāda cita nostiprinājuma spiež pie laipas un vertikālajiem mietiem. Zem laipas noliek vēl vienu balķi un izveido sienu no mietiem un kadiķu zariem. Šādus aizsprostus ierīko arī platākās upēs, bet tikai vienu vai dažas asis no krasta. Šādu aizsprostu sauc par *taci*, arī *ietaci* (lībiešu *tatsā*), lietuviešu *takiszas* (“Lachswehr” ‘lašu aizsprosts’) no vārda *tecēt*, jo zivis peldot tajā ieskrien (*ietek*); sal. *taks* un *teka*. Nēģu aizsprostu sauc par *vastēliem* vai *vastalām*, varbūt no vārda *vastlāvji*, aizgūts no vācu “Fastelabend”, “Fastnacht” ‘metenis’, jo martā ir vislabākie nēģu lomi.

Zivju aizsprostā ir viena vai vairākas atveres, kurās ieliek tīklu murdus, protams, bez spārniem, nostiprinot tos ar vienu (sk. 604. att., Dobeļe) vai diviem mietiem (sk. 606. att., Pope) *aiļiem* jeb *milnām*. Riekstiņš no Augšzemes stāsta, ka šāds tīkla murds (*venteris*), kas pilnībā līdzinās 363. lpp. aprakstītajam *dukuram*, esot mazāks un tam esot *ieģerkle* (605. att.).

604. att.

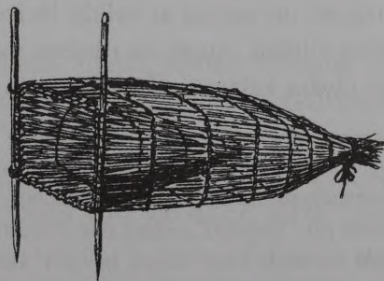

605. att.

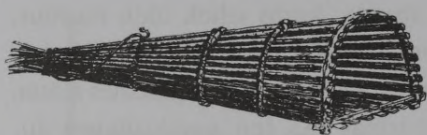
Riekstiņš piemin arī kādu lietošanas ziņā mazliet atšķirīgu, bet Augšzemē ļoti iecienītu un lietderīgu tīkla murdu *varzu* no vārda *vērst* “wenden” ‘grozīt’. Arī tam ir koka stīpas, kas izpleš maisa sienas, bet tas ir savdabīgs ar to, ka tam tīkla iedzirkli var izvilkt uz āru ar zara kāša palīdzību, tādējādi zivis var ērti izkratīt no tīkla maisa.

Senāki un lētāk izgatavojami ir no klūgām pītie un aizsprostos ievietojamie murdi: *venteri*, *murdi* jeb *murdas*, *gumbji*, *krieki*, *kurvi*, *riksteņi* (no vārda *rikste* “Rute”), *viču venteri* (no vārda *vica* ‘klūga’), tādi paši kā iepriekš aprakstītie tīkla murdi. Lietuvietim murdu sauc *wytgarnis* (no vārda *wytis* “Weidenrute” ‘kārķļu klūga’) jeb arī *buczius*.

Ir divu veidu pītie murdi. Vieni ir 4–5 pēdas gari un priekšgalā — 2–2½ pēdas plati. Murdam ir ieeja un ar auklu sasiets tievgalis, ko atraisa, kad jāizkrata noķertās zivis (sk. 604. att.). Šādu murdu nostiprina, iedzenot vienu mietu upes gultnē murda ieejas priekšā vai arī divus mietus tā sānos (606. att.). Vībeks no Ziemeļkurzemes stāsta par cita veida mурdiem — *rīsteniem* —, kam nav iedzirkņu. Tie ir 6 pēdas gari, taisīti no lazdu nūjām vai jaunām eglītēm, apmēram tādā resnumā, kā tievie pupu kāti, kuru iekšpuse ir nedaudz nodrāzta plakana. Murdu gals sašaurinās pakāpeniski, tāpēc uz priekšu peldošās zivis arvien šaurākajā telpā nevar vairs apgriezties un izklūt no murda (607. att.).

606. att.

607. att.

Dažreiz šādus pītus murdus liek ūdenī bez aizsprosta. Tādā gadījumā tiem bieži vien ir ausīm līdzīgi spārni, kas arī ir no klūgām, līdzīgi kā pats murds (*prūšu murdi*).

Kādā tautasdziesmā zobojas par slinko puisi, kas nevīžo nopīt murdu.

*Guli, guli, tu puisīti!
Kas pīs lūku¹ venterīti?
Divi zaļas līdeciņas
Pa upīti plīkšķināja.*

Schlafe, schlafe, Bürschlein!
Wer wird die Korbreuse flechten?
Zwei grüne Hechtlein
Plätscherten im Bächlein.

Kāda cita dziesma slavē dzīvi pie ezera.

*Kas kait man nedzīvot
Ezerīņa maliņā!
Bite līda ozolā,
Līdeciņa venterī.*

Was fehlt mir, wenn ich heimisch bin
Am Seegestade!
Das Bienchen schlüpft in den Eichbaum,
Das Hechtlein in die Reuse.

(Barons 3690)

4) Zveja pie Kuldīgas rumbas

Ļoti oriģināla (triju veidu) zvejošana notiek Kuldīgā pie tā sauktās Rumbas, kur ap 5 pēdas augstā kaļķakmens klints šķērso Ventas straumi.

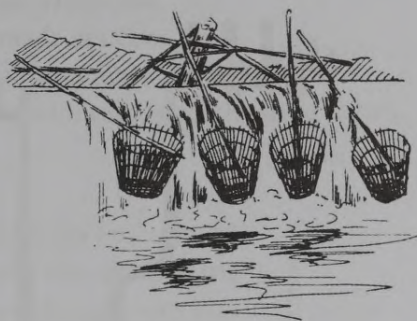
Pa straumi augšup peldošie laši (no jūnija līdz oktobrim) cenšas ar lēcieni pārvārtēt ūdenskritumu. Ja lēcieni neizdodas, tie dodas uz krastu, lai apietu šķērslī, bet nokļūst paralēli krastam izliktā tiklā, kāds aprakstīts 350. lappusē.

Abas pārējās metodes ir ļoti īpatnējas un Baltijā unikālas. Proti, zivis neķer vis ūdenī, bet gaisā.² Vimbās nārsta laikā no aprīļa līdz maijam dodas augšup pa straumi un cenšas ar veiklu lēcieni uzveikt klinti, bet bieži krīt par upuri cilvēku viltībai. Augšā uz rumbas uzstāda stēkus. 10–12 pēdas garš balķis balstās uz divām kājām tieši pie ūdenskrituma uz klints. Balķa otrs gals gul ūdenī uz

¹ Kā mēs redzējām, ir arī tiklu murdi, kurus sauc par *venteriem*, un tas nemaz nebūtu neiespējami, ka senāk arī tikli gatavoti no lūkiem. Taču, no otras puses, cik man zināms, vārds *pīt* "flechten" nekad nav izmantots, lai apzīmētu tikla darināšanu, tādēļ mēs vārdu *lūki* no vārda *locīt* "biegn, beugen" varam attiecināt uz rīkstēm un klūgu groziem.

² Šāda zveja gaisā esot ienākusi prātā Kurzemes hercogam Jēkabam (sk. *Mirbahs, O.* "Briefe aus und nach Kurland". 1884, II, S. 297.).

klints augšup pa straumi. Trīs horizontāli šķērskoki dažādos augstumos saista abas steķa kājas ar balķi (608. att.). Paralēli ūdenskritumam pie šķērskokiem un steķa kājām piestiprināta gara kārts. Tai taisnā leņķī piesietas 3–5 un arī vairāk, ja pietiek vietas, 15 pēdas garas kārtis, kas balstās pret klints šķautni. Tās sniedzas pāri ūdenskritumam, un pie katras no tām ir piesiets klūgu kurvis ar 80 cm lielu augšējo diametru, bet to augstums ir ap 47 cm. Šie kurvji karājas gaisā. Izdarot nelielu lēcienu, vimbas iekrīt tajos iekšā un netiek vairs ārā. Nereti tur iekrīt arī laši, bet, ja zvejnieka nav tuvumā, izlec atkal ārā.

608. att.

Nēgu ķeršanai, visvairāk pie Ventas rumbas, izmanto šādu ierīci. Nelīdzeno kaļķakmens radžu dēļ straume pie klints malas sadalās ūdens tērcēs. Nēgi mēģina tajās lēkt augšā, un tieši tur tiek uzkārti 140 cm gari tīklu murdi, kuru augšējais diametrs ir ap 112 cm. Tīkla acis murda tievgali 120 cm garumā ir ļoti smalkas un tad līdz pašam galam atkal lielākas. Tīkla murdu vietā lieto arī klūgu murdus. Tīklu murdi, kā arī klūgu murdi ir iekārti koka sastatnēs, kuru gali ievietoti kaļķakmeņu krāvumu caurumos. Tiesības uz zveju jau kopš seniem laikiem Kuldīgas rumbā pieder vienai zvejnieku ģimenei, kas dzīvo Ventas labajā krastā vienā no sešām būdām (“Hutten”).

Ziemeļkurzemē, pēc Vībeka ziņām, pastāv vēl viena ievērības cienīga un ļoti sena nēgu ķeršanas metode. Tai nevajag ne tīkla, ne murda. Apmēram 6–7 pēdas garus alksņu zarus ar visām lapām sasien ar divām vai trijām klūgu saitēm vīra resnumā kūlī — *slotās*, libiski *lūd* (iespējams, aizguvums no vārda *slotā*). Šo saišķi nostiprina upē ar mietu un apmēram astoņas dienas atstāj tur gulam, līdz tas pārklājas ar dūņām. Tad nēgi salien iekšā, un cilvēki savāc lomu.

5) Zivju duršana

Zivju duršana Ziemeļkurzemē, pēc Vībeka ziņām, notiek rudenos un pavasaros bezvēja naktīs, kad ezeros un upēs ir zems ūdens līmenis. Galvenais nosacījums te ir uguns, kas pievilina zivis. Latvietis šādu zveju sauc: *iet ar uguni* “mit Feuer gehen” (sal. *es biju ar uguni*, kas nozīmē — es dūru zivis), un *dūķerēt*, *dūlēt* jeb *dūlāt*, *lāktēt*, *lāpīt* no vārda *dūle* jeb *dūlis*, *lākta*, *lāpa* “Fackel” ‘degoša sveķaina malka’.

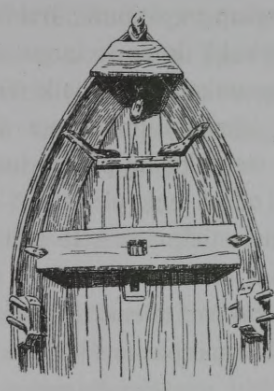
Laivā līdzī paņemtu, smalki saskaldītu sveķainu malku dedzina uz dzelzs restēm, kas vīra augumā paceltas virs laivas priekšgala. Restu divkārsi

609. att.

610. att.

611. att.

izliektais koka kāts (609. att.) ir iebāzts laivas galā dēlīša četrstūrainajā caurumā (sk. 558. att.) un no iekšpuses nostiprināts ar dzelzs skavu (sk. 559. att.). Kāta galā ir piestiprinātas dzelzs *restes* (dsk.) jeb *lākturis*, tas ir *lākt'-turis* no vārda *lākte* 'degoša sveķu malka', un *turēt* "halten" vai arī *panne* "Pfanne" 'panna'. Ir arī tā, ka *restes* atrodas nevis virs laivas priekšgala, bet laivas vidū uz vertikāla kāta (610. att.), kura gals izlaists caur airētāja solu un nostiprināts īpašā koka klucī laivas dibenā (611. att.).

612. att.

Engures upē pie Popes lieto daudz senāku ierīci ugunij, pavisam bez dzelzs. Laivas vidū uz četrām kājām stāv vienkāršs koka galdiņš (režģis), saukts par *krēslu* "Stuhl" (612. att.). Uguns deg uz apvērstas velēnas, kas sargā koka režģi (sk. iepr. 361. lpp. līdzīgi tas notiek, sitot zivis uz ledus). Ja laivā iekrīt dzirkstis vai ogles, tās nodzēs ar iepriekš iesmeltu ūdeni. Tautā pastāv dažādi viedokļi par to, kura uguns ir lietderīgāka — laivas priekšgalā vai vidū. Ar žeberkli garā kātā (613. att.) — *duramo dzelzi* — (no *durt* "stechen") *žubi*, *žubīti*, *žeberkli*, *žeberksti* — *vīrs* (614. att.) stāv laivas priekšgalā; ja zvejnieki ir divi, tad katrs savā galā. To, ka bez citām zivīm ļoti labprāt durta arī līdakas, apliecina vispārpieņemtais nosaukums *līdaku dzelzs*; sal. arī:

613. att.

614. att.

<i>Guli, guli, lidaciņa,</i>	Liege, liege, Hechtlein,
<i>Ezeriņa malīnā;</i>	Am Uferrande des Sees,
<i>Ikām mani bālēliņi</i>	Bis meine Brüderchen
<i>Žeberkliņu kaldināja.</i>	Das Stecheisen werden geschmiedet haben.

(Barons 2709)

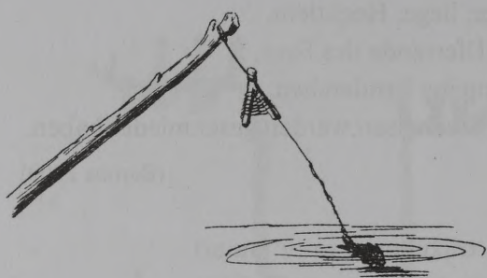
Pats žebērklis līdzinās Poseidona trijžuburim un ir jau arī kādreiz aizgūts no grieķu zivju dūrējiem, taču šim nav tikai trīs zari jeb zobi, bet vairāk, pat deviņi, bet pie Jelgavas — arī divpadsmit. Katram zaram ir atkarpe — *spurs* (arī spura) jeb *atkāsis*. Subates apkārtnē žebērklis sastāv no divām atsevišķi kaltām pusēm, kas pie kāta sasieta kopā. Šis fakts, iespējams, ir atblāzma Riņņukalnā pie Burtnieku ezera un vēl daudzās citās vietās Baltijā atrastajām aizvēsturiskajām kaulu harpūnām, kuru attēli redzami X Arheologu kongresa izstādes (1896. g., Rīgā) katalogā (I tab.), un dažas no tām ir redzamas 615. attēlā. Es domāju, ka aizvēsturiskos laikos zvejnieki mūsu zemē šādas kaula harpūnas ir sējuši klāt pie koka rīka zariem, ievērojot, ka joprojām lietojamais nosaukums *žebērklis*, sal. *žuburis*, sākotnēji apzīmējis (Ulmanis) mietu vai koku ar zariem.

615. att.

6) Makšķerēšana

Pasaules tautām *makšķere* un *makšķeris*, lietuviešu *meszkerė*, libiešu *ūnda*, krievu *уды*, ir senāka par tīklu un murdu. Latviešu un lietuviešu valodā makšķeres nosaukums vienā vārdā izsaka makšķeres kātu un āķi kā galveno tās sastāvdaļu. Man nav izdevies atrast vārdam *makšķere* ne pamatvārdu, ne sakni, ne arī etimoloģisku sakaru starp *makšķerēt* “angeln” un *izmikšķerēt* vai *izmežģēt*, *izmižģēt* “verstauchen, verrenken”. *Makšķeres kātam* — *maikstei* un līdztekus *maidei*, *stibai*, *žalgai*, *šķinim* jeb *šķinai* — parasti noder lazda vai kadiķis. Ja tam ir jābūt sevišķi izturīgam un garam, ņem jaunu tievu eglīti. Makšķeres aukla — *makšķera virvīte* — mūsdienās ir no zīda, senāk to pina no zirgu astriem bez mezgliem. Pludiņš — *plūdenis* jeb *pluksts* — ir no priežu mizas. Makšķerāķis — *āķis* (aizguvums), *atkāsis* īstenībā: atkarpe — tagad nopērkams veikalā kā mākslinieciska prece, senāk, piem., Subatē, kā to vēsta tradīcija, tas bija vienkāršs, ap 5 cm garš, nosmailināts kociņš ar robiņu vidū auklas piesiešanai. Zivs līdz ar ēsmu norija arī kociņu. Tiklīdz tā gribēja aizpeldēt, kociņš sagriezās šķērsām un iestrēga zivs rīklē. Subates ezerā tā ķer vēdzeles. Princips ir tāds pats, kā dažos Vācijas apvidos ķer zušus, proti, ar

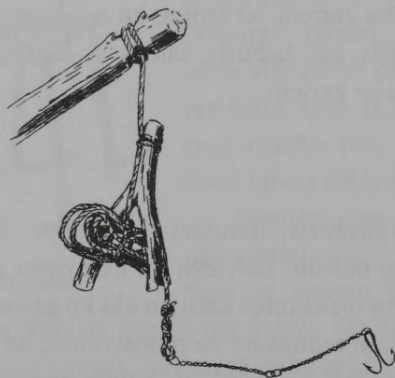

616. att.

makšķerauklā ievērtu lāpamo adatu. Par ēsmu bez sliekām, sienāžiem u. c. līdzīgiem labi noder vēži tūlīt vai neilgi pēc čaulas maiņas. Latvietis zivju ēsmai lietotās sliekas sauc par *junkuriņiem* “Junkerchen”, vēžu ēsmai paredzētās vārdes — par *jumpraviņām*.

Lidaku makšķeri — *palaideni*, *dižmakšķeri* “grosse Angel” — auklu

ar dzīvu zivi, parasti asari (*aseri*) uz āķa noteiktā veidā (616. att.) uztin uz koka dakšas un nostiprina to iešķēlumā. Vai arī makšķeres auklu satin saišķī un iekar dakšā (617. att.), vai arī dakšu aizvieto ar galā iešķeltu kociņu (618. att., Gārsene). Uz dakšas vai kociņa uztītās makšķeres auklas augšējais gals ir piesiets pie dakšas vai kociņa un tad pie upes krastā slīpi iedzīta mieta. Auklas otrā galā ir piesiets makšķeres āķis. Zivij pieķeroties un raustoties uz āķa, aukla viegli atritinās.

617. att.

618. att.

Gribu pieminēt arī dažus mānticīgos priekšstatus un paradumus, kas ir latviešiem.

Vislabāk zivis ķeras ar nozagtu makšķeri.

Lai zivis labāk kertos, makšķeres kātu vajag apvilāt skudru pūznī.

Makšķerēt ir jāiet slepus, lai citi neredz, tad laimēsies.

Murdu stīpām zvejnieks vislabāk izvēlas koku, kas audzis skudru pūznī. Runā, ka tad zivis lien murdā iekšā kā skudras.

Ja pavasarī odi virs mēslu kaudzēm dejo, būs laba reņģu zveja.

Kad ļaudis iet uz baznīcu, tad jāizmet tīkli, lai dabūtu labu lomu.

4. VĒŽOŠANA

Baltijas *vēzis*, jokojošs saukts par *ragaini*, “der Gehörnte”, lietuviešu *vēžys*, ir tāds pats kā Vācijā atrodamais vēzis, kas no Krievijas vēžiem atšķiras ar spīļu lielumu un koši sarkano krāsu pēc novārīšanas. Krievu vēzis pēc novārīšanas kļūst tikai gaišā ķieģeļu krāsā un nav arī tik garšīgs.

Apmēram pirms desmit gadiem vēžu bagātību mūsu upēs pilnīgi iznīcināja vēžu mēris. Vēl pirms trīsdesmit gadiem Ziemeļkurzemē (Ancē) cena par kālu (30 gab.) bija 1 kap. Tagad Viduskurzemē maksā 2–3 kap. par vienu gabalu.

Vēžošānu (*vēžot*) parasti uzsāk ap zirņu ziedēšanas laiku, kad vēži “kāpj” (*kad kāpjās*). Parastā vēžu *ķesele* “Krebskescher”, *krieķis*, *krītiņš*, lietuviešu *krytis* vai *krapsztas* ir plakans tīkla maisiņš ar koka stīpu, lielākais ir 18 collas diametrā. Stīpai pāri krusteniski pārlikts viens vai divi dēļi, kur piestiprina ēsmu — vecu gaļu, bet vislabāk vecas vistas gaļu vai nodīrātu vardi — *zosti* no vārda *saost* “erwittern, erriechen”. Ķesele ir piesieta ar trīs vai četrām auklām pie krastā iespraustas nūjas (619. att.). Popes apkārtņē nūju izdur cauri ēsmas dēlītim un ķeseles tīklam un iesprauž strauta dibenā (620. att.). Vai arī mieta šķēlumā iebīda ķeseles tīkla loku un šķēlumu zem loka nosien, pēc tam mietu ar ķeseli iesprauž strauta gultnē (621. att.).

619. att.

620. att.

Senāk tīkla maisiņa vietā bija lūku pinums vai veca lupata. Pie Popes un Puzes kā ķeseles lietoja tūtas no koka mizas, sevišķi no bērzu vai egļu mizas, kas vasarā viegli nolobās. Lai, ceļot ārā, ūdens iztecētu, tajās izgriez mazus caurumiņus. Tūtu iestiprina iešķēlumā nūjai vai nu pašā galā (622. att.), vai arī nedaudz augstāk (623. att.; 624. att. — nūjas sānskats). Zem tūtas šķelto mietu nosien.

Glūži primitīva vēžu ķeršana bija ar vienkāršu nūjiņu, ko ar piesietu ēsmu iesprauda strauta dibenā. Kad vēzis piekodās, nūjiņu uzmanīgi izcēla, bet apakšā palika smelāmo tīkliņu vai vienkārši plaukstu, lai vēzis neiekristu atpakaļ ūdenī.

621. att.

622. att.

623. att.

624. att.

Vēzi varēja noķert arī bez kādas ēsmas, proti, ar iešķeltu nūju, *maigli*, *spaigni*, *spaili*, *spīli* no vārda *spiest* (pagātnē *spiedu*) “pressen”, piespiežot to pie zemes un pēc tam izceļot no ūdens. Kad vēzu vēl bija daudz, tos ar roku izvilka no strauta pakrastes alām — *padupes* (no vārda *pa*, krievu *подъ* “unter” ‘zem’ un *upe* “Bach”), *paceres* (no vārda *cers* “Strauch” ‘krūms’). Siltās, klusās vasaras naktīs, kad vēži mundri pārvietojas, tos uzmeklē, brienot pa ūdeni ar degošu egles skalu — *dūli* — rokā, lai vēžus ieraudzītu un izvilktu ārā.

Kā joku es pieminu paša piedzīvoto.

Jaunaucē, kad pusdienu zupai ievajadzējās dažus vēžus, mana ķēkša dzidrajā strautā, kas atradās dažu soļu attālumā no virtuves durvīm, ielika spožu misiņa kastrolī. Vēži, spožā metāla pievilināti, īsā laikā salasījās traukā.

X. DAŽĀDI KOKA PRIEKŠMETI

1905. gada 8. decembrī mans tēvs, izmetot IX nodaļu, noslēdza šo darbu ar gala vārdu. 9. decembrī viņš atstāja savas mājas, jo, būdams uzticīgs ķeizaram, negribēja pakļauties latviešu revolucionāru prasībām, kuru rokās toreiz Dobeļē atradās visa vara. Dumpinieki 19. decembrī iznīcināja un sadedzināja viņa vērtīgo bibliotēku, daudzus viņa manuskriptus kopā ar visu pārējo mantu. Viņam pie-trūka šim darbam nepieciešamo grāmatu, kā viņš mēdza teikt, viņa “amata darbarīka”, kā arī Dobeles klusās darbistabas atmosfēras. Viņš pastāvīgi atkār-toja, ka nespēj šo nodaļu tā izstrādāt, kā to būtu varējis darīt agrākajos apstākļos. Tomēr apzinoties, ka darbā ir palikušas neaizpildītas vietas, viņš gribēja viņa rīcībā esošo materiālu sakārtot vismaz skiču veidā. Taču nāve neļāva šo nodomu piepildīt.

Gulot slimības gultā, viņš man nodiktēja paragrāfu par birkām, bet pieau-gošās ciešanas liedza viņam šo darbu pabeigt, un tēvs izteica vēlēšanos, lai es apkopotu esošos materiālus un nodotu tos iespiešanai. Es mēģināšu izpildīt šo mana tēva pēdējo vēlēšanos, taču apzinos savu nespēju un izlūdzos iecietību.

Marta Bilenšteina

1. KOKS APĢĒRBĀ

a. Apavi

Savam apģērbam latvietis ņēmis arī kaut ko no koka. Te it īpaši būtu jāpiemin viņa lūku vīzes. Mūsdienās it visur vīrietis valkā ādas zābakus un sievietes — dažādas kurpes. Vēl pirms vienas paaudzes kā zābaks, tā kurpe dažam labam nebija aizsargs kājai, bet to uzskatīja par luksusu, greznumlietu, jo it bieži redzēja vīrus un sievas, kas mēroja tālo ceļu uz baznīcu vai kaut kur citur basām kājām vai sandalēs (pastalās) un nesa savas kurpes vai zābakus rokā, tikai īsi pirms nonākšanas galā uzvelkot tos kājās. Pirms pusgadsimta ādas san-dales *pastalas* bija ļoti izplatītas, un tās tiek lietotas arī vēl tagad. Par latviešu vārda *pastala* neskaidro izcelsmi mans tēvs izteicies darbā “Die Grenzen des lettischen Volksstammes” (276. lpp. un turpm. lpp.).

Latvietis *pastalas* izgatavo bez amatnieka palīdzības. Liellopa ādu sagatavo pavisam vienkārši. Kad āda ir nodirāta, to vai nu tūlīt gērē, vai arī izplestu žāvē mājas bēniņos, lai izdevīgā laikā to gērētu vai nu visu veselu, vai sagrieztu sloksnēs (*sleijs*, siev. dz. vsk. sastopama arī vīr. dz. forma *sleijs*). Katrā ziņā sloksnēs sagriezt var tikai sausu ādu. Slokšņu platumam vīriešu postalām jābūt 6 collas, sieviešu — 5 collas.

Gērēt iesāk, iemērcot liellopu ādu vai tās sloksnes uz 24 stundām kaļķūdenī, lai no ādas noietu spalvas. Taču ne vienmēr spalvas no ādas tiek nokasītas; tad tādas sandales sauc par *neskūtām postalām* (no vārda *skust*, lietuviešu *skusti* “rasieren” ‘skūt’, ‘nokasīt spalvas’, piem., no negērētas postalas ādas (Ulmanis)) jeb tās ir *pastalas ar visu spalvu* “Sandalen mit der ganzen Behaarung”. Tiklīdz ādu izņem no kaļķūdens, to uzvelk uz koka kluča un ar koka nazi, kas līdzīgs linu *kulstiklim* (sk. 248. lpp., 494. att.), viegli nokasa spalvas. Pēc tam kad spalvas un kaļķis tīrā ūdenī ir rūpīgi izmazgāts (kaļķis aizkavētu rūgšanu), ādu liek apm. uz 8 dienām miecmizās — *rustē* jeb *rustēs* (dsk.), *zumpā* (Piebalga), vai arī *porkī* (pie Rūjienas un igauņu robežas; sal. igauņu *pasrkima* ‘gērēt’ [no vācu “Borke”, lejasvācu *bārke* ‘miza’]), parķeta āda, “gegorbenes Leder”, ‘gērēta āda’. Par ādas ielikšanu miecmizās latvietis saka — *raugos likt* vai *raudzēt*. Tā kā ādu miecmizās mīda ar kājām, par visu gērēšanas procesu saka — *ādu mīt*, “das Leder treten”, ādminis, “Gerber” un izgērētās sandales visbiežāk sauc par *mītu postalū* jeb *mitneni*.

Par miecmizām lieto *egles* un vienlaikus arī *alkšņa* “Weisseller, Weisserle” mizas. Sasmalcinātās mizas (apm. 1 pūrs mizu uz ādu [sk. 248. lpp., 494. att.]) vienu stundu vāra ūdenī, tad nokāš un ielej koka baļļā vai silē tik daudz, lai ielikta āda nekur nepieskartos kokam. Ja gērē veselu ādu, to biezi nokaisa ar miecmizām, satin kopā, ieliek traukā, apsedz ar atlikušajām miecmizām un aplej ar nokāsto šķidrumu. Ja gērē ādas sloksnes, tās liek traukā kārtām ar miecmizām, uzmanot, lai āda ar ādu nesaskartos.

Pēc gērēšanas sandaļu ādu iekar dūmos mājas bēniņos (sal. I daļa, 40. att., 68./64. lpp.), pirmkārt, lai tā tur izžūtu un, otrkārt, lai kļūtu izturīgāka pret mitrumu.¹ Ādas sloksni — *sleiju* — piegriež pēdas garumā, un, lai tās būtu vieglāk apstrādāt, gabalus padara mīkstākus, iemērcot ūdenī. Gar taisnstūrveida gabala

¹ Stingri vērtējot, nav jau isti vietā, bet, runājot par sandaļu ādu gērēšanu, gribu arī piebilst, kā latvietis gērējis ādas kažokiem; tas ir viens gabaliņš, kas vēl iztrūkst šīs grāmatas mozaikā. Kā svarīgākā šeit būtu jāpiemin aitāda. Aitādas kažoks ir ļoti nepieciešams gan šejienes ziemas aukstumā, gan arī vasarā, piem., naktīs, ganot zirgus piegūlā. Agrāk bija divi kažoku veidi: viens bija apšūts ar rupju pašaustu tūku, provinc. “Wand”, *vadmalu* (sk. 126. lpp.). Šāds kažoks derēja svētku gadījumos, ciemojoties un braucot uz baznīcu; ikdienas darbiem bija kažoks bez auduma apšuvuma, kas kamēr bija jauns, izskatījās kā balts sniegs.

malām ar ilenu izdur mazus caurumus, kurus paplašina ar resnāku koka pulķīti. Lai pasargātu pirkstgalus, viena gabala šauro galu savelk kopā ar linu auklu vai ādas siksnīņu, ko latvietis sauc dažādi, — *smurkšīt* (Burtnieki), *nužģināt* (Salaca un Limbaži); tā veidojas kā *purns* (“Schnauze”), *deguns* (“Nase”), saukts arī par *nužgumu*, jo mazo siksnīņu tur sauc par *nužauklu*. Tad linu auklu izver cauri visiem caurumiņiem pastalu malās no priekšpuses uz pakalpusi (625. att.).

Auklas iet krusteniski pāri pēdas daļai, katra pa caurumiņiem pastalu malās, tad leļpus potītei ap papēdi un virs potītes vairākas reizes aptin ap kāju un sasien (sal. I daļa, 125. att., 189./199. lpp.; 134. att., 193./204. lpp. un 137. att., 194./205. lpp.). Pastalu aukla jeb *ievāršķis* (no vārda *ievērt* “einfädeln”), kas ir ļoti rūpīgi savīts no divām vislabāko linu šķipsnām (sk. iepr. 288. lpp.), ir meitenes lepnums.

625. att.

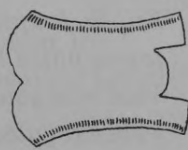
626. att.

627. att.

Rietumkurzemē pastalauklas nelieto, bet to vietā nogriež šauru ādas siksnīņu no abām pastalas garajām malām tā, ka aiz papēža tās paliek neno-griezta. Tad labo siksnīņu virza uz kreiso pusi, bet kreiso — uz labo pusi pa 1 cm gariem iegriezumiem pastalas malā un virs iepriekš savilkta purngala sasien kopā. Lai pastala turētos uz kājas, noder šaura siksnīņa, ko sasien šķērsām pāri pēdai (626. att.).

627. attēlā ir redzamas sevišķi graciozas formas sandales, kādas valkā Lejaskurzemē. Sandales dzeltenās ādas paralelograma šaurākajos galos izdara izgriezumus (628. att.); malas sašuj kopā, tad pa iegriezumiem izvelk siksnīņu, savelk atbilstoši kājas formai un papēdī sašuj kopā. Otra siksnīņa virs pēdas tur sandali pie kājas.

628. att.

Apstrādāšana ir šāda. Svaigi novilkta aitas āda, skatoties pēc tās lieluma, uzkausa 1–1½ saujas sasmalcināta alauna un mazliet vairāk sāls, satin to kopā un glabā pagultē 8 dienas, šad un tad pārbauda, vai alauns un sāls ir izkususi. Tad ādu izkar un izžāvē. Lai ādu padarītu mikstāku, to satin rulli ar vilnu uz iekšu, pārliet pāri balķim, ar virvi vilka to uz priekšu un atpakaļ, apstrādāja ar līķu koku, līdz tā kļuva miksta. Pēc tam ādu izstiepa, ar dzelzi nolīdzināja malu skrandas un ādu norīvēja ar smilšakmeni un křitu gludu un baltu. Citi tikko novilkto ādu mērcē miltu zupā, kur tai jābūvē 9 dienas. Taču vēlāk miltus ir grūti dabūt ārā no vilnas. Bez baltās gērešanas latvieši pazīst vēl arī sarkano gērešanu, kad āda iegūst iesārtu, respektīvi, dzeltenu, krāsu, un tādai auduma apšuvums nav vajadzīgs.

Vakaros pastalas aiz to siksniām vai auklām, tāpat kā ar zeķu saitēm sasietās zeķes, uzkar pie krāsns žāvēties. Latviešu miklā tas teikts tā (Rakstu krāj. 1892., 7., 93. lpp.): *kas par dienu vazājas, tas par nakti karājas*. Vēl ir kāda tautas zobgalība par pastalu necilo izcelsmi, par to, ka cilvēkam ir jāvalkā tas, ko lops atstājis (A. B. "1000 lett. Rätsel", 409): *ko pirmāk lops nesa, tam nu cilvēks jānēsā*. Vai arī par pastalām, kurām jāstaigā pa visādiem netīrumiem (sk. iepr. 410): *Divas cūciņas, četras astes*.

Kurpes un zābaki pakāpeniski aizvieto pastalas vai arī atstāj tās tikai mājai un darbam¹, bet nav jau nemaz tik sen, kad pastalas valkāja svētku reizēs un ikdienā nēsāja lūku apavus. Tā tas teikts kādā jautrā dejā, droši vien kāzās:

<i>Tūdelīn, tagedīn²</i>	Tudelin, tagedin,
<i>Pastelnieki danco,</i>	Sandalenträger tanzen,
<i>Cits ar vīzēm, cits ar zeķēm,</i>	Der eine in Bastschuhen, der andere
	in Strümpfen,
<i>Cits ar basām kājām.</i>	Wieder ein andrer tanzt barfuss.

Mūsdienās *pastelnieks* ir drīzāk zobgalīga iesauka neveiksmīnīkam, kas nav spējis iegādāties kaut vai zābaku pāri, bet te, šķiet, tādā veidā ir apzīmēti elegantie viesi, pirmklasīgie³, pēc tam tiek uzskaitīti cilvēki zemākā secībā — laudis ar lūku apaviem, tie, kam pat to nav, un beigās baskāji —, bet visi priecīgi lec līdzī. Kādā citā dziesmā jauni puisi lepojas ar saviem zābakiem, bet vecie lūku apavi apraud savu atstumtību.

<i>Kripšu, krapšu zābacīn,</i>	Klipper, klapper Stiefelchen,
<i>Jaunu puisi kājiņā;</i>	An das jungen Burschen Fuss;
<i>Veca vīze gauži rauda</i>	Bitter weint der alte Bastschuh,
<i>Pabeņķi gulēdama.</i>	Liegt unter der Bank.

Barona "Latviešu Dainu" 3570. dziesmā meitene sūdzas, ka brāļi zābakus velk, pat darbā iedami, bet viņai jāstaigā lūku vīzēs.

¹ Ir reizes, kad pastalas noder labāk par zābakiem. Tas ir stipra sala laikā. Tad latvietis siltuma labad varēja no zābakiem atteikties. No rupjas, cietas ādas taisītais zābaks bija smags un spieda kāju. Pastalas bija vieglas un mīkstas. Jo stiprāks bija sals, jo vairāk zeķu virs vilka citu virs citas — līdz pat četriem pāriem, sasēja pastalas un aplēja kājas ar ūdeni, kas tūdaļ sasala; starp zeķu kārtām izveidojās silta gaisa kārtā, kas sildīja kājas.

² Sākotnēji, iespējams, atdarinot dūdu skaņu, — *dudelīn, dudelin*, kā tas ir kādā dziesmas variantā.

³ Sk. "Zeitung für Stadt und Land", 1877. g., kur Nr. 127 aprakstītas latviešu kāzas un kur ligavai kājās esot bijušas pastalas.

<i>Brāli mani bagaturi</i>	Meine Brüder, die Reichen,
<i>Zābakos sienu plāva;</i>	Tragen Stiefel bei der Heumahd;
<i>Es māsiņa nabadzīte,</i>	Ich, das Schwesterchen, die Arme,
<i>Ar kārkliņa vīzītēm.</i>	Ich (gehe) in Weidenbastschuhen.

(Barons 3858)

<i>Tautieti manis dēl</i>	Meinetwegen brauchst du, mein Freier,
<i>Neaunies zābakos;</i>	Dir keine Stiefel anzuziehen,
<i>Ka(d) man tiksī, es aiziešu</i>	Wenn du mir gefallen wirst, werde
	ich dir folgen,
<i>Aunies kārklu vīzītēs.</i>	Bekleide dich mit Weidenbastschuhen.

(A. B. 1241)

Te meitene neizceļ ārējo izskatu, bet iekšējo vērtību, viņas dēļ izredzētajam nav jāpūlas. Kādā citā vietā viņa atraida lepno precinieku ar zābakiem un aicina tuvoties vīzu valkātāju, jo tikai tādām meitene vēlas sekot (sk. Barons 14305).

Arī lūku apaviem kādreiz bija labi laiki, kad puisis tos sēja pie kājām, ejot ciemos vai precībās.

<i>Incīn, kaķit, pīsam vīzītes,</i>	Inzing, mein Kätzchen, flechten
	wir Bastschuhe,
<i>Rīt būs svētdiena, iesim ciemā;</i>	Morgen ist Sonntag, — gehn wir
	zu Gaste:
<i>Tu iesi klētē, es istabā,</i>	Du wirst in die Klete gehn, ich in
	die Stube,
<i>Tu ķersi pelītes, es</i>	Du wirst Mäuschen fangen, ich
<i>(jaunas meitiņas) līgaviņu.</i>	(junge Mädchen) ein Liebchen.

(Barons 2241)

Puisis āva vīzes, iedams piegulā, medībās, uz kāzām; nākamā dziesma laikam ir mednieku dziesma:

<i>Pīsim vīzītes, ausim kājiņas,</i>	Flechten wir Bastschuhe, bekleiden
	wir die Füße,
<i>Būs mums šonakt jādanco;</i>	Diese Nacht werden wir einen Tanz
	haben;
<i>Vilciņš noveda lapsiņas meitiņu,</i>	Das Wölfchen führte des Füchschens
	Töchterlein heim,
<i>Silamala trīcēja dancojot.</i>	Der Waldrand erdröhnte vom Tanz.

(Barons 2380)

<i>Kas tur čaukst, kas tur čaukst</i>	Was raschelt dort, was raschelt dort
<i>Aiz ta miežu līdumiņa?</i>	Hinter der Gerstenfeld-Röschung?
<i>Teterītis vīzes pina,</i>	Der Birkhahn flicht Bastschuhe,
<i>Vedīs irbe baznīcā.</i>	Er wird das Rebhuhn zur Kirche führen.

(Barons 2548)

Tautasdziesmā *vedēji* ir līgavaiņa draugi, kas senāk laupīja līgavu un pēc tam atpirka no viņas vecākiem; tagad viņi, līgavu ar pūru vedot uz jauno dzīvesvietu, tiek izsmieti par to ka viņi tik ilgi jāgaida, jo laikam vēl jāpin lūku apavi (sk. Barons 16197), un ka viņiem ir tikai tādi apavi, savukārt līgavas pavadoni gan nēsā viksētus zābakus.

<i>Čipu, čapu, vedējiņi,</i>	Tshipu, tschapu, Brautführerchen,
<i>Ar vīzītēm sanākuši;</i>	Wie seid ihr in Bastschuhen gekommen?
<i>Kripu, krapu, panāksnieki,</i>	Kripu, krapu, Brautgefølge,
<i>Viksētiem zābakiem.</i>	in Wichsstiefeln.

Kāzās bija šāda tradīcija: lai līgava iegūtu līgavaiņa radu labvēlību, radus vajadzēja apdāvināt ar pašas rokdarbiem, kā arī atstāt dāvanas kā ziedojumus ceļā uz baznīcu un jaunajām mājām. Jo lielāks bija radu pulks, jo grūtāka bija dāvanu sarūpēšana. Arī nonievātās lūku vīzes, ko valkāja bieži, bija diezgan laba dāvana trūcīgākajiem radiem, kas taču arī gaidīja dāvanu.

<i>Pinu vīzes, viju auklas,</i>	Ich flocht Bastschuhe, ich wand Schnüre,
<i>Lieku pūru dibinā;</i>	Ich lege sie auf den Grund meiner Truhe;
<i>Kam pietrūka cimdu, zeķu,</i>	Komm' ich zu kurz an Handschuhen, Strümpfen,
<i>Tam vīzītes ar auklām.</i>	Gebe ich bastschuhe mit Schnüren.

(A. B. 1518)

Līgava ne vien izdalīja lūku vīzes, bet savā goda dienā valkāja tās arī pati. "Rakstu krājumā" (1892, 7, 39. lpp.) lasāms: "Senos laikos līgava nekad neāva kājās pastalas, jo viņa zināja, ka, ja laulājoties viņa stāvēs uz kāda dzīvnieka ādas, viņas saimniecībā neveiksies ar mājlopiem." Nākamajā dziesmā pieminēta līgava ar lūku apaviem kājās, kura saņem rājienu par nepiedienīgu uzvedību, jo, bēgot no saviem skopajiem brāļiem, negaida, kamēr viņu iecels kamanās, bet ielec tajās pati, par ko priecājas līgavaiņa pavadoni.

<i>Pinu vīzes, aunu kājas,</i>	Ich flocht Bastschuhe, bekleidete meine Füße,
<i>Lecu tautu kamanās;</i>	Ich sprang in den Schlitten meines Bräutigams;
<i>Sasmīdinu svešus laudis,</i>	Ich brachte die fremden Leute zum Lachen,
<i>Sarūdinu bāleliņus.</i>	Meine Brüderchen aber brachte ich zum Weinen.

(A. B. 1434)

“Scriptores rerum livonicarum” 59. lpp. mēs uzzinām, ka vīzes bijušas latviešu vienīgie apavi: “Apģērbu, kā agrāk domāts, viņi tāpat taisījuši paši, arī apavus no lūkiem, kurus noplēsa no kokiem, jo viņiem kurpnieku nebija.

Lūku vīzes ir lietojušas arī visas kaimiņu tautas. Tecners (“Die Slaven in Deutschland” Braunšveiga, 1902, 18. lpp.) stāsta arī par austrumprūšu lūku vīzēm. Īpaši glitas vīzes pinuši somi no dzeltenā bērza tāss, vispirms tās novārot, jo purva bērzi deva sevišķi izturīgu, elastīgu materiālu. Krievijas ziemeļu guberņās Tverā, Novgorodā un citur šim mērķim izmantoja bērza tāsi, kā arī kārķļu mizu. Krievs vīriešu lūku apavus sauc *курпины* (Pleskava). Šo vārdu latvietis būs aizguvis, bet nav jādomā, ka latvietis ar vārdu *kurpe* apzīmēja tikai ādas apavu. No otras puses, arī jērādu krievi sauc *курпей* un *курпьякъ*, tātad tā varētu saukt arī ādas apavus, tikai jāšaubās, vai tie jebkad būtu taisīti no jērādas tās visai mazās izturības dēļ.¹ Igauna lūku apavi — *vii*, arī *viisk* — tiek pīti tikai no kārķļu mizas, jo tur vairs nav liepu mežu. Tomēr atmiņas par tiem vēl dzīvo, jo liepu mežu viņš sauc — *niinemets*, “Bastwald” ‘lūku mežs’.

Latvietis lūku apavus sauc par *vīzēm* (lietuviešu *wyza*) no *vīt* “flechten”) un *lapčām* jeb *lapšām*, kā viņš sauc (sal. Ulmanis) krievu lūku apavus (*лапти* dsk.), un sākotnēji tās pina no *liepu lūkiem*. Kad liepu meži sāka arvien vairāk izzust, vīzēm noderēja arī *alkšņu*, *kārķļu* un *kadiķu* mizas, kaut arī šos apavus vairs nevarēja uztaisīt tik glītus, turklāt tas nebija tik izturīgs materiāls kā liepu lūki. Vārdu izturīgs nekādā veidā nevarētu izmantot šo apavu apzīmēšanai, jo vienu lūku apavu pāri nēsāja ilgākais trīs dienas, un, dodoties tālākā ceļā, bija jāņem līdzī daži pāri rezervei. 1863. gadā Kalsnavā ikdienas darbos vēl visur valkāja lūku vīzes.

¹ Liellopa āda, šķiet, bija vienīgais īstais pastalu materiāls, un, ja tautasdziesmā piemin ūdra ādu, jādomā, ka jaunā sieva ar to grib pateikt, ka tēva mājās bijuši labāki apstākļi, jo ūdra āda ir vērtīgāka par vāveres ādu.

<i>Es uzaugu upmalā,</i>	Ich wuchs auf am Flussufer,
<i>Pārved' mani mežmalā;</i>	Nun hat man mich zum Waldrand heimgeführt,
<i>Pirms nēsāju ūdru kurpes,</i>	Einst trug ich Schuhe von Otterfell,
<i>Nu vāveru kažociņu.</i>	Nun ein Pelzchen von Eichhornfell.

(A. B. 809)

Jūnija vidū ir *lobu laiks* (no vārda *lobīt*) un *laiks*, kad koku miza atlec visvieglāk. Jaunās liepiņas mežā nomizoja, novelkot vienāda platuma sloksnes. Tās sauca par *nodarām* (no *no-darīt* 'novilkt') un tāpat sauca arī lūku atkritumus.

Kā stāsta no Kalsnavas, visas vecās māmuļas nu ķeras pie vīzu krājuma sagādāšanas. No tautasdziesmām uzzinām, kā lieli un mazi pina vīzes.

<i>Bogots beju, bogots byušu,</i>	Reich bin ich, reich werde ich sein,
<i>Ni por kū nabadoju:</i>	Ich Sorge mich um nichts;
<i>Divi porī veižu beja,</i>	Zwei Paar Bastschuhe habe ich,
<i>I vēl slūksne ozūtē.</i>	Und noch ein Bastband in Busen.

(Barons 3896)¹

Šī dziesmiņa, liekas, ir no mazliet lielīga ganu zēna, jo divi pāri vīzu jau nav nekāda bagātība, bet par to, ka puisis ir tālredzīgs, liecina sloksnīte azotē, ar ko salāpīt saplīsušu vīzi.

<i>Nāc pie manis, tautu meita,</i>	Komm zu mir, Tochter des Volks,
<i>Es darbiņu skubināju;</i>	Ich habe mich mit der Arbeit beeilt;
<i>Div' pār vīzu kulītē,</i>	Zwei Paar Bastschuhe habe ich
	im Sack,
<i>Trešām sloksnes darināja.</i>	Und fürs dritte Paar die Bastbänder
	gefertigt.

(A. B. 15607)

Puisis drusku zobojas gan pats par savu čaklumu, gan mantu.

<i>Lieli, mazi bāleliņi,</i>	Grossen, kleinen Brüderchen,
<i>Palaižiet tautiņās;</i>	Entlasst mich in die Fremde,
<i>Cits aukliņas novijiet,</i>	Ihr, die einen, windet die Sandalenschnüre,
<i>Cits vīzītes nopiniet.</i>	Ihr, die andern, flechtet die Bastschuhe.

(Barons 7777)

Gan lieliem, gan maziem zēniem jāpalīdz meitenei. Kādā citā reizē (sk. Barons 7220 un 7605) viņa par savu pūru gādā pati. Bieži meitene lūdz brālim:

¹ Izlokšņu forma.

<i>Nopin vīzes, bālelīn,</i>	Flicht mir Bastschuhe, mein Brüderchen,
<i>Pa manai kājiņai;</i>	Nach meinem Fuss;
<i>Es tev kreklu šūdināšu</i>	Ich werde dir ein Hemd nähen
<i>Pa tavam augumam.</i>	Nach deinem Wuchs.

(Barons 5697)

Citreiz vīzes pēc izmēra pinis meitenes mīlotais:

<i>Vai, manu mīlu draugu</i>	Ach! mein liebster Freund,
<i>Par Daugavu aizgājušu;</i>	Über die Düna ist er fortgegangen;
<i>Kas nu man vīzes pīs</i>	Wer wird mir nun Bastschuhe flechten,
<i>Pēc kājiņas mēridams?</i>	Sie an meinem Fusse messend?

(Barons 9320)

Ne katrs puisis prot šo darbu.

<i>Māku art, māķ' ecēt,</i>	Ich versteh zu pflügen, versteh zu egge,
<i>Vižu pīt nemācēju;</i>	Bastschuhe zu flechten versteh ich nicht;
<i>Atved man, māmuliņ,</i>	Führe mir zu, mein Mütterlein,
<i>Viž' pinīti līgaviņu.</i>	Ein Bastschuhe flechtendes Weibchen.

(Barons 11277)

Taču arī meitene jaunākos laikos vai nu neprot šo darbu, vai arī izliekas, ka neprot, pieprasīdama līgavainim, lai viņai netrūktu kurpes, jo nav radusi staigāt pa klonu, bet gan pa dēļu grīdu:

<i>Šūdin kurpes, tautu dēls,</i>	Lass nur Schuhe nähen, mein Freier,
<i>Es nemāk' vīžu pīt;</i>	Ich versteh keine Bastschuhe zu flechten;
<i>Es kurpītes nēsātāja,</i>	Ich bin gewohnt Schuhe zu tragen,
<i>Dēļu grīdas staigātāja.</i>	Und auf einer Bretterdiele zu gehen.

(Barons 16979)

Kādā dziesmā aukle žēlo bērnu, kam ne tēvs, ne māte nav laikā pagatavojusi apavus:

<i>Žu, žu, lāču lele,</i>	Schu, schu, Bärenpüppchen,
<i>Basajām kājiņām;</i>	Mit den nackten Füßchen;
<i>Ne tev tēvs auklas vij,</i>	Nicht windet dein Vater dir Schnüre,
<i>Ne māmiņa vīzes pin.</i>	Nicht flicht deine Mutter dir Bastschuhe.

(Barons 2085)

Barona 4568. dziesmā žēloti bāreņi, kam neviens apavus nepin.

No šīm tautasdziesmām secināms, ka pīt lūku apavus pratuši visi, kas negribēja staigāt basām kājām, un ar auklu višanu ir bijis tāpat, taču, šķiet, kā to rāda dažādas dziesmas, skatoties pēc dažādu novadu paražām, tas bijis vairāk vīriešu darbs.

<i>Es vīzītes nodarīju,</i>	Die Bastschuhe habe ich fertig geflochten,
<i>Bāliņš auklas nenovija;</i>	Mein Brüderchen wand nicht die Schnüre;
<i>Tas nebija mans kauniņš,</i>	Deswegen brauchte ich mich nicht
	zu schämen,
<i>Tas bij' mana bāleliņa.</i>	Das war meines Brüderchens Schade.

(Barons 3560)

<i>Labāk mana vīze plīsa,</i>	Mochte lieber mein Bastschuh zerreißen,
<i>Na kā mana oukla trūka;</i>	Als dass meine Schnur riss;
<i>Vīze plīsa, tū nupina,</i>	Zerriss der Bastschuh, ich flocht
	einen neuen,
<i>Oukla vīt namāecāju¹.</i>	Zerriss die Schnur, ich verstand sie nicht
	zu flechten.

(Barons 5664)

Tālāk māsa pārmet saviem pieciem brāļiem, ka viņi viņai nav ne linus iedevuši, ne auklas novijuši:

<i>Pieci brāļi, viena māsa,</i>	Fünf Brüder — eine Schwester,
<i>Lūkus vēra vīzītēs;</i>	Bastbänder zog ich durch meine Bastschuhe;
<i>Raugaties visi pieci,</i>	Alle fünf — seht zu —
<i>Kā man skaisti piederēja.</i>	Wie schön mir das ansteht!

(Barons 16972)

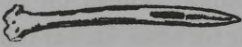
Lūku apavu gatavošanu sauc *vīzes pīt* ("flechten"), *adīt* ("nadeln"), *varstīt* (no vārda *vert*; lietuviešu *warstyti*), arī *liekt* ("flechten", īsten. "beugen, biegen").

<i>Kas vilkam vīzes lieca,</i>	Wer hat dem Wolf Bastschuhe geflochten,
<i>Kas aukliņas darināja?</i>	Wer die Schnüre gefertigt?

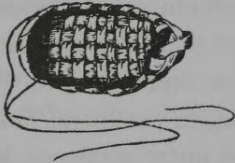
(Barons 2374)

¹ Izlokšņu forma.

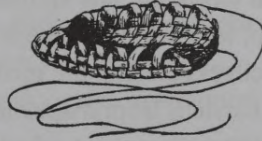
Par lūku apavu purnu savilkšanu saka *aizadīt* un *pāradīt*, arī *vīzēm degunu adīt* ("die Nase nadeln (flechten)"). Caurumiņu izurbšanai lietoja smailu, īlenam līdzīgu, bet resnāku rīku *kasekli*, Augšzemē (Subate, Lielzalde) lietoja nosmalcinātu aitas kaulu (629. att.), sauktu par *česulu*. 630. attēlā redzama sandale no alkšņu mizas (Grieze) un 631. attēlā — no liepu mizas (Kaive). Pareizāk būtu lūku apavus saukt par "mizu apaviem", jo zaļā mizas kārtiņa lūkam paliek vienmēr klāt, tomēr apzīmējums "lūku apavi" izplatīts it visur. Apavu iekšpusē pinums ir glīts, dabretei līdzīgs, savukārt zole izturīgumam ir pārpīta ar vēl vienu kārtu, ko sauc par *paadu* vai *aizadu* (no *pa-* "unter" 'zem' vai *aiz-* "hinter" un *ada* no *adīt* "nadeln").

629. att.

630. att.

631. att.

Vīzei no Griezes (630. att.) lūki gar malu apliekti, līdz ar to mala ir izturīgāka un izskatās kārtīgāka. Otrai vīzei, kā redzams 631. attēlā, lūku lente gar malu veido mazas cilpas, lai varētu vieglāk ievērt auklu. Liepu lūku apaviem no Kēdainiem (632. att. — sānskats, 633. att. — iekšpuse) cilpas gar malu ir vēl garākas, un zolu izturīgumam vidū un gar malām ar aukliņu piešūts vēl lielāks liepu mizas gabals. Pierādījums tam, ka lūku apaviem cilpas gar malām visur taisītas no auklām, rodams miklās, kuru varianti ir no Lubānas, Vidzemes austrumu robežas līdz pat Kurzemes rietumu piekrastei ("Rakstu krāj." 1892, 7, 40. lpp.): *Divpadsmīt (desmit) kāju, bet uz muguras iet. Vienam telam divas astes un divpadsmīt ausis.*

632. att.

633. att.

634. att.

634. attēlā attēloti krievu lūku apavi, kādus nēsā lietuvieši.¹

Par koka tupelēm šeit nerunāsim, jo tās ir no rietumiem ienākušas svešinieces.

b. Audumi

Vai latvietis savā apģērbā lietojis arī kaut ko no koka? Vilnas un linu izmantošana šim nolūkam (sk. 126. lpp. un turpm. lpp.) ir tik sena, ka par lūku lietošanu diez vai kādu būtisku pierādījumu varētu atrast. Mēs esam meklējuši latviešu tautasdziesmās un tur atradām pieminētus kreklus un uzvalkus no lūkiem un koku mizām. Sākumā tie mums likās joku pantīni, par kādiem arī šodien tos uzskata, taču varbūt tie glabā pusaizmirstas, puspārprastas atmiņas no tiem laikiem, kad latvietis vēl bija mednieks, dzīvoja mežā un tam nebija ne aitu ganāmpulka, ne linu lauka. Latviešu pasakās mēs bieži sastopam šo *medenieku*, kurš vientuļš dzīvo dziļā mežā, tālu no cilvēkiem, un palīdz izdzītajam bēglim vai cilvēkam, kas apmaldījies. Tomēr es neatradu nekādu tuvāku ziņu, kā tikai to, ka viņš labi mācējis nogalināt vai noķert meža dzīvniekus. Tautasdziesmā cilvēkus lūku un mizu apģērbos sauc par *meženiekiem*, "Waldbewohner". Latvietis labprāt apzīmē cilvēkus pēc viņu dzīves vietām, sal. *laucenieki*, *jūrmalnieki*, *leijenieki*. Ir viegli iedomāties, ka pie upēm zemienēs, kur sāka nodarboties ar zemkopību un lopkopību, kultūras attīstība bija ātrāka salīdzinājumā ar mežu iemītniekiem, kas savas nošķirtības dēļ senās ieražas paturēja ilgāk. Vēl šodien latvietis cilvēku, kas neprot kulturāli uzvesties, tātad ir atpalicis no kultūras, sauc par *mežoni*, t. i., cilvēku no meža.

Ja nu šādi meža iemītnieki savā primitīvajā apģērbā ieradās precībās pie vairāk attīstītākiem zemniekiem, viņi tika apsmieti un izzoboti, dažkārt nepelnīti nonicināti, kā tas kāzās bija, dziedot apdziedāšanās dziesmas. Nākamajās dziesmās ir iespējamā (piem., lūku kreklis) un neiespējamā (piem., bikses no ērkšķiem) sajaukums.

*Meža vīrs mežā brauca,
Meža drēbes mugurā;
Lūku kreklis, kriju ūzas,
Bērza kraupes cepurīte.*

Der Waldbewohner fuhr in den Wald,
Angethan mit den Kleidern des Waldes,
Das Hemd aus Bast, die Hosen aus Rinde,
Das Hütchen aus rauhrissiger Birkenrinde.

(Sproģis Nr. 3, 26. lpp.)

¹ No Lielzalves stāsta, ka tur esot pītas sandales no virvēm, kaut arī samērā reti. To pašu mēs dzirdam arī no Jurbarkas, kur tās pinot arī no saplēstām lupatām; viņi tās sauc *nagenas* jeb *kadeszkas*, un tās nēsājot trūcīgie ļaudis. Tādas, tikai modernākā izskatā, krievi vēl tagad ved uz tirgu. Tur mēs redzam no daudzkrāsainām lakatu vai filca strēmeļiem rīta kurpes veidā pītas kurpes ar plānu ādas zolīti. Šīs kurpes ir ļoti siltas un arī lētas, un tās mājā labprāt nēsā veci trūcīgi cilvēki, kaut arī tās nav neko izturīgas.

Vai:

*Ērkšķu bikses, skuju svārki,
Tāsēm šūta cepurīte.*

Die Hosen aus Dornen, der Rock aus Tannen,
Ein aus Birkenrinde genähtes Hütchen.

(Sproģis Nr. 4, 62. lpp.)

*Kas bijat meženieki,
Tie uz mežu taisāties;
Kriju svārki, tāšu kreklis,
Žagerīņu cepurīti.*

Ihr, die ihr Waldbewohner seid
Begeht euch nur auch dem Wald fort;
Der Rock aus Borke, das Hemd aus Birkenrinde,
Das Hütchen aus Zweigen!

(Barons 1660)

Barona 15634. dziesmā ir pieminētas bikses no tāsīm un brunči — no lūkiem.

*Anniņai, māsiņai,
Tāšu svārki mugurā;
Pasargies no uguni,
Metīsies čoksterē.*

Das Annchen, das Schwesterchen,
Hat ein Birkenrindenröckchen an!
Hüte dich vor dem Feuer,
Sonst rollt es sich zusammen.

(Barons 20541)

Skopie brāļi nedod māsai ne linus, ne vilnu, bet viņa zina, kā sev palīdzēt:

*Piemiņam, pasakam,
Māsa auga bāliņos;
No tāsīm kreklu šuva,
No astriem cimdus ada.*

Gedenken wir dessen, sagen wir es,
Eine Schwester erwuchs bei ihren Brüdern,
Von Birkenrinde nähte sie das Hemd,
Von Schachtelhalmen strickte sie Handschuhe.

(Barons 3568)

Tiek dziedāts arī par maza bērna drēbītēm, kā tās gūst no koka:

*Aijā, bērniņš, mežā pacelts,
Ne tam krekliņa, ne paladziņa;
Lai aug liepas kuplām lapām,*

Aija, Kindchen, im Walde gefunden,
Das hat kein Hemdchen, kein Lakchen;
Wachset, liebe Linden, mit üppigen
Blättern,

Tur šūsīm krekliņu, tur paladziņu.

Davon werden wir Hemdchen nähen,
davon Lakchen.

(Barons 2132)

Lūkus plēst var tikai jūnijā, kad koki ir pilnā plaukumā. Jo kuplāka lapotne, jo labāki lūki, tāpēc bērnam ir jāpagaida līdz tam laikam.

<i>Eijā, bērniņš, mežā pacelts,</i>	Eiju, Kindchen, im Walde aufgelesen,
<i>Lūku krekliņš mugurā;</i>	Hast ein Basthemdchen an;
<i>Lūku krekliņš mugurā,</i>	Hast ein Basthemdchen an;
<i>Tāšu micīt galviņā.</i>	Ein Birkenrinden — Häubchen auf de Kopf.

(Barons 2131¹)

Tiešu pierādījumu šīs dziesmas mums nesniedz, varbūt tikai miglainas atmiņas par senlaikiem. Vēl šodien ir tautas, kas prot tā apstrādāt koku mizu, ka no tās var izgatavot apģērbu, kā, piem., vagandiešu mizas apģērbs (prof. D. F. Racela "Völkerkunde" Leipziga un Vīne, 1894. g. I sēj., 89. lpp.), un ir tautas, kas auž audumus apģēbiem no lūkiem, kā, piem., ainosi vasaras apģērbs no vīksnas lūkiem (iepriekš min. darba II sēj., 652. lpp.). Racels (I sēj., 91. lpp.) saka: "Koka mizas apģērbu izgatavošanā lietotas no Polinēzijas līdz Āfrikas rietumu krastiem, arī Amerikā — tātad visās tropu zonas zemēs. Starp citu, liepu lūkus kā materiālu apģērbam senākajos laikos izmantojušas arī germāņu ciltis."

Starp apbedījumu atradumiem, kas glabājas Jelgavas muzejā, mēs redzam divas interesantas lietas. Viena ir koka plāksne, kas cieši noklāta ar zirņa lieluma bronzas pogām. Atlūza ir tik liela, ka to var apsegt ar divām plaukstām. Vairogs tas nevarētu būt bijis, jo plāksne ir tam par plānu. Vai tās bija krūšu bruņas? Un, ja ne, kas tad?

Otrs ir 5 cm garš 7 cm plata sloksnes fragments. Šķersām liktie liepas lūki apliekti ap malām un it kā regulāri sadalījušies rupjos pavedienos (vai tas ir darīts ar nolūku vai noticis laika gaitā, to es nevarēju konstatēt), bet tomēr joprojām turas kopā. Šis pamatmateriāls ir pavisam biezi apšūts ar 5 mm lieliem bronzas gredzeniem. Nevarēju noskaidrot, vai šūts ir ar bronzas stiepli vai ar zirga astriem, kas lietoti pērlišu uzšūšanai daudzos apbedījumu atradumos. Lūku šķiedru sadalīšanās ir radusies varbūt šā uzšuvuma dēļ, un no otras puses bronzas gredzeni satur kopā visas trīs lūku kārtas. Tam vajadzēja lieliski izskatīties — šīm dzeltenī brūnganām lūku strēmelēm ar zeltaini mirdzošu bronzas gredzenu tīklu uz tām. Kāds bijis šā priekšmeta uzdevums? Vai tas bijis meitenes vainags? 7 cm platums varētu tam atbilst, bet vai tad vainaga formu vēlākos laikos meitenes neaizguva no vāciešiem? Varbūt tā bijusi josta? Tam materiāls nešķiet pietiekami stiprs. Varbūt tā bijusi kāda tērpa apmale?

Šajā vietā man jānorāda, ko mans tēvs šā darba 159. lpp. un turpm. lpp. stāsta par lūku audumiem, ko lieto sietiem un mašām. Aušanas ierīces saglabājušās līdz

¹ Abās šajās dziesmās apsmej nabaga nožēlojamo bērnu, kam nav tēva un ko māte pārnēsusi mājās no meža.

pat mūsu dienām, taču izejviela un audums ir rupjš, un, atceroties zara kāsīti (iepr. 131. lpp.) un vārpstu (133. lpp.), ko šodien vairs izmanto tikai auklu vīšanai, bet kādreiz izmantoja samērā smalku pavedienu vērpšanai, tāpat ievērojot turpmāk apskatāmās jostas no lūku auklām ar bronzas spirālēm, kurās lūku šķiedras ir tik apbrīnojami smalki izstrādātas, neviļus rodas jautājums: vai latvietis lūku šķiedras nav lietojis arī apģērbu audumiem?

c. Jostas un saites

Arī *jostu*, lietuviešu *josta*, gatavošanai latvietis lietojis lūkus. Tautasdziesmā bieži piemin, ka bērns apsiets ar lūkiem un ka krustmāte steidz dāvināt labāku austu jostu — *bērnujostu*, kas bija kā bērnu autiņu saite un kā sieviešu josta.

Nu, manu pādīti, lūkiem saista;

Nun wird mein Patchen mit

Bast umbunden;

Nem mīla māmiņa, rīdzaiņu jostu.

Nimm, liebes Mütterchen, den
gestreiften Gürtel.

(Barons 1504)

Ļaudis manu krustdēlu lūkiem saistīja,

Die Leute wickelten meinen

Taufsohn in Bast,

Pāriešu mājā, audišu jostiņu,

Ich werde nach Hause gehn

und eine Windel

Trīs asu garuma, olektes platuma,

Drei Faden lang, eine Elle breit,

Vairāk zeltiņa ne sudrabiņa.

Mehr von Golde als von Silber.

Vai:

Oder:

Sasiešu krustdēlu līdz kāju galiem.

Damit windele ich meinen Tauf-
sohn bis zu den Fusspitzen.

(Barons 1505)

Šajā dziesmā noteikti ir poētisks pārspilējums, bet, tāpat kā iepriekšējā, arī ļauj atskatīties uz sen pagājušajiem laikiem, uz laikiem, kad austā vai pīta lente skaitījās luksusa manta. Un šie vārdi — “vairāk zelta ne sudraba” —, liekas, norāda uz ieaustajām bronzas spirālēm, kādas mēs redzam audumiem apbedījumu izrakumos (sk. iepr. 175. lpp.), par kuriem mēs tradīcijās un dziesmās atrodam ļoti maz ziņu, kas tikai norāda uz šīs dziesmas senumu. Kalpa sieva vēl šodien savu bērnu tin dažāda lieluma neapvīlētās lupatās, ko viņa var izgriezt no veciem palagiem vai krekliem; kādēļ gan kādreiz tā nebūtu varējusi lietot lupatu apsīšanai tolaik vislētāko materiālu — lūkus?

*Es savam brāliņam
Pate kaunu padariju:
Stiebru jostu apsajožu,
Nātru liku vaiņadziņu.*

Ich selbst habe meinem Brüderchen
Die Schande bereitet;
Denn mit dem Binsengürtel gürtete ich mich
Und schmückte mich mit dem grünen Kranz.

(Barons 3558)

*Piecu brāļu māsa biju,
Lūku pīne ap vēderu;
Skataties, visi pieci,
Kā man skaisti piederēja.*

Von fünf Brüdern bin ich die eine Schwester,
Ein Bastgeflecht trage ich um den Leib;
Seht her alle fünf,
Wie schön es mir ansteht.

(Barons 17010)

Šajās abās dziesmās tiek pārmests skopajiem brāļiem, kas nenovēl māsiņai vajadzīgās rotaslietas, piem., ķēžu jostu vai ar bronzu apkalto jostu.

Bet kā pierādījums tam, ka latvietis tiešām lietojis lūkus jostām, ir apbedījumu atradumi Doma muzejā Rīgā un Jelgavas muzejā. Tur atrodas labi saglabājušās greznas jostas un to fragmenti.

No lūkiem, kam vajadzēja būt ļoti smalki sagatavotiem, viņa nevainojami vienmērīgas, grodi vītas auklas, uz kurām vēra bronzas spirāles. Ik pēc maza gabaliņa auklas kopā satur platas bronzas plāksnītes (635. att.). Jelgavas muzejā apskatāmajām jostu paliekām, kuras ir vairāk vai mazāk saglabājušās, ir līdz 6 lūku auklām ar bronzas spirālēm, kuras saista līdzīga platuma bronzas plāksnītes, tikai te lūku aukliņas nav tik smalkas un skaisti nostrādātas kā Rīgas jostai. Tik greznas jostas varēja atļauties tikai cilts bagātie, trūcīgie nēsāja lūku jostas bez rotājumiem. Vajadzēja izlīdzēties tikai ar pi-numu. Līdztekus šīm jostām mēs atrodam citas, līdzīgas jostas, kam lūku vietā ir linu auklas. Kā lūku saites, tā balinātu linu auklas ir ārkārtīgi rūpīgi savītas, tās vītas no diviem pavedieniem, tāpat kā vēl šodien vij pastalu auklas (sk. 288. lpp.).

d. Pogas un saktas

Poga, *kņope* (no lejasvācu *knop*), *pumpa* (no *pampt* "schwellen", sal. *pumpurs* "die Knospe") un *pampāli* ("die Kartoffelknolle" 'kartupeļu bumbuli') ir samērā jauns apģērba sastiprināšanas piederums. Sieviete pie apģērba tā nebija vajadzīga, jo, pirms viņa sāka valkāt no vāciešiem aizgūtos brunčus ar jostu (*lindraks* "der Lintrock" no "Linte" 'vilnas pavedieni', "Bund" 'brunču josta', "Querl"), viņa aptina nešūtu drānas gabalu ap ķermeni un virs gurniem to nosēja ar jostu.¹ Kreklu un apliekamo lakatu sasprauda ar saktu. Pauls Einhornš 1644. gadā "Scriptores rerum livonicarum" 590. lpp. raksta: "Kas attiecas uz apģērbu, viņi (latvieši) paši ir sevi apģērbuši, jo viņu sievietes tāpat kā arī vēl tagad taisa lina un vilnas apģērbus." Senā sieviešu apģērba daļas un atmiņas par tiem vēl saglabājušās, jo sievietes ir konservatīvāk noskaņotas; vīrieši turpretim, pabijuši tālāk pasaulē, drīzāk noliek tautisko apģērbu pie malas un vairāk pielāgojas pilsētnieku, vāciešu modei. Šādu vīra apģērbu sieva nevar vairs pati izgatavot, tam ir vajadzīgs šuvejs. Kādreiz tas bija vācietis, šodien jau bieži tas ir jūds vai latvietis, kas ceļoja no vienas zemnieku sētas uz citu vai arī ņēma darbu mājās. Līdz ar apģērba piegriežumu viņš importēja arī kultūras tautās ierastās pogas, āķus u. c.

Tomēr dažas pogas to primitīvās formas dēļ es nevaru atstāt nepieminētas. Piem., *sprunguls* "Knebel", pa jokam saukts par *mežakunga kņopi*, ir ap 1 collu garš pulķītis, kam vidusdaļā ir rieva; ap to apmesta aukliņa vai ādas siksnīņa. Kažokā vai audumā ar īlenu izdūra caurumiņu, izvēra siksnīņu cauri un sasēja (636. att.). Tādas pašas pogas lietoja arī lietuvieši. No ādas siksnīņas sagrieztā aukliņa derēja pogai par cilpu. Varēja vēl daudz vienkāršāk: sacīsim tā, caur bikšu jostas viena gala pogas caurumu izvilka otru jostas galu, kam arī bija tāds pats caurumiņš, tad caur pēdējo izbāza mazu pulķīti, un apģērba gabals turējās cieši.

636. att.

No plāna dēlīša ar nazi un urbi ("Drillbohrer") izgatavotas, ar ādu vai drēbi apvilktas, nelielas pogas derēja vīriešu svārku un kažoku aizpogāšanai.

Piezīme. Kad latvietim ievajagas pogas kažokam, viņš izlīdzas arī vēl citādi, proti, nogriež šauru ādas strēmelīti, cieši to sarullē, ar īlenu izdur šķērsām rullītim vidū caurumu un pa to izvelk strēmeles galu vai arī strēmelīti sarullē un cieši to sašuj (638. att.). Citkārt ādas strēmelīti sasien glītā, ciešā, apaļā mezglā.

¹ Mūsu vīreļa stāstīja, ka viņas vecāmāte alūksniete esot vēl tādus nešūtus svārkus nēsājusi.

637. att.

638. att.

majiem lakatiem bija tāpat; trūcīgākās meitenes ar diegu sašuva to kopā, bet bagātākās sprauda saktas, kas tagad tiek aizstātas ar saspraužamajām adatām.

*Sadiedz man, māmuliņa,
Ar diedziņu villainīti;
Ja bagāts tautu dēlis,
Lai kaldina sudrabiņu.*

Näh mit dem Faden, mein Mütterchen,
Mein Umschlagtuch zusammen;
Mag mein Freier, wenn er reich ist,
Mir was Silbernes schmieden lassen.

(Barons 17049)

Nākamajā dziesmā no Bērzaunes tiek runāts par kaut ko līdzīgu. Atkarībā no turības līgava kāzu dienā sedza divas, septiņas vai deviņas villaines, turklāt tā, lai no katras būtu redzama maliņa. Tās visas arī bija sašūtas kopā ar pavedienu, bet pēc tradīcijas, lai šuvi noslēptu, virsū uzsēja zīda lenti.

*Ar lūciņu sasēju
Savas baltas villainītes;
Tā bij' mana zīdes bante
Pa bāliņu klausījumu.*

Mit einem Bastband band ich zusammen
Meine weissen Umschlagtücher;
Das war mein Seidenband,
Das ich meinen Brüdern fronend verdient habe.

Ja skopie brāļi nav uzdāvinājuši mātai zīda lenti, viņai jāizlīdzas ar lūku saiti. Varbūt šajā tautasdziesmā arī uzsvērts, ka viņa ar lūku sašuj kopā lakatus un lentes vispār nav.

Muzejos atrodas daudz apbedījumu izrakumos atrastu, skaisti veidotu saktu. Un arī Latviešu etnogrāfiskajā izstādē 1896. gadā Rīgā bija liels daudzums ļoti skaistu priekšmetu. Vēl tagad, sevišķi vecie laudis, tās šur un tur mēdz lietot. Visskaistākās un vislielākās saktas vēl atrodamas Ventspils un Grobiņas apkārtnē. Tās ir no sudraba, bieži vien apzeltītas, no bronzas, misiņa, vara un jūrmalas apvidos bieži arī no dzintara. Saktas ir visdažādākās formas un lieluma, nereti izrotātas ar krāsainiem stikliem, un parasti tām ir piekariņi; to svars sasniedz 1 mārciņu un vairāk, un var būt pat mazās apakštases lielumā. Tās aprakstot, nedrīkstu aiziet pārāk tālu, tomēr nevaru nerunāt par dzintara saktām, jo dzintars ir pārakmeņojušies koku sveķi, tāpēc ar pilnām tiesībām iekļaujas šajā vietā.

639. att.

640. att.

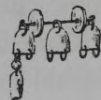
641. att.

642. att.

643. att.

644. att.

Jūrmalnieki agrāk bieži atrada lielus dzintara gabalus, ko varēja labi apstrādāt ar nazi, un tā viņš varēja ļauties brīvai fantāzijai, kā to rāda kaklarotu fragmenti, kas redzami 639.–644. attēlā.

ATKĀPE

Matu sukas

Šajā nodaļā, kurā runa ir par apģērbu, jāpiemin vēl kāds priekšmets, kas pieder pie tualetes komplekta, — matu suka “Kopfbürste”.

Ķemmes (“Kammes”) lietošana pieder pie jaunākajiem laikiem. To pirka no jūda, “sīkpreču tirgotāja” (“Pindelkrämer”), kurš, paunā uz muguras nēsādams savas preces, apstaigāja sētas. Bet ne katra kalpone varēja sev iegādāties ķemmi. Vēl retāka bija biezā (putekļu) ķemme. Kaut arī izrakumos ir atrasti dažādi ķemmju fragmenti, mēs varam pieņemt, ka tie bijuši importēti luksusa priekšmeti. Attālākos apvidos latvietis vēl tagad iztiek bez ķemmes. Iecienīts biezās ķemmes aizvietotājs ir kabatas nazis. Bērībā es bieži redzēju šādas cilvēciskas mīlestības un mātišķu rūpju pilnas ainas: brīvākā laikā, visbiežāk svētdienas pēcpusdienā, uz klēts sliekšņa sēdēja sieva, kas turēja savas atvases vai vīra galvu klēpī un ar kreiso roku šķīra viņa matu šķipsnas, ar nazi labajā rokā kasīja galvas ādu un iznīcināja tur esošās dzīvās radības. Lai izsukātu matus, latvietim ķemme nebija nepieciešama, viņš no cūku sariem sasēja ļoti parocīgu suku (“Bürste”) — *susekli*, *susiņu* (deminutīvs; sk. iepr. 128. lpp.). Birstēšanu ar šādu suku sauc *sukāt*. Šķiet, šāda suka bijusi sievietes īpašums, jo viņas pienākums bija rūpēties arī par ģimenes locekļu galvām.

*Suka, māte, man galviņu
Baltu saru susekliti,
Lai man jāja precenieki
Dzelteniem kumeļiem.*

Bürste, Mutter, mein Köpfchen
Mit dem Bürstchen aus weissen Borsten,
Damit meine Freiwerber
Auf gelben Rösschen reiten.

(Barons 14129)

Meitenes rotāja savas matu bizes ar krāsainām lentēm, bet iztika arī ar lūku saiti (sk. Barons 16920): *lūku pinu matiņos*.

Garie sari no cūkas muguras bija īstais materiāls. Jo vecāka cūka, jo garāki, stingrāki un biezāki sari. Tos mazgāja un vārīja sārtnā, tad sasēja kā otu un līdzieni apgrieza. Sukas augšgalu cieši notina ar stipru šķeterētu diegu vai aukliņu. 645. attēlā (Grieze) ir skaidri redzams, kā aukliņa iet caur suku, lai tā būtu vairāk izvērsta. 646. attēlā (Jaunauce, Saka) redzamās sukas gals ir vienmērīgi cieši notīts ar diegu un nopikots. Citur šādai sukai pieliek koka kātu.

645. att.

Šī izcili parocīgā suka kādreiz atradās arī uz dažas labas kuršu dāmas tualetes galdiņa.

Latviešu tautai ir daudz miklu, kas attiecināmas uz šīm sukām: *Sasutīts, savārstīts, skrej uz mežu putnus ķert. Sveķu Andrejs gudrības kalna gotiņas gana*. Citā mīklā tās ir kā grābeklis ar simt zobiem, kas grābj sienu, vai kā cirslis, kas lopus trenc ārā no meža, un vēl daudzas citas līdzības izdomā tauta.

646. att.

2. BIRKAS¹ (BURTKOKI)

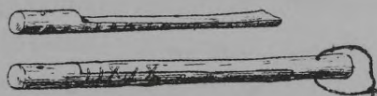
Lauksaimniekam atkarībā no viņa izglītības un saimniekošanas bija nepieciešama grāmatvedība, turklāt ne tikai naudas ieņēmumiem un izdevumiem, bet arī visam citam, ko saimniecība ienesa un patērēja. Lasīt un rakstīt prasme nepieciešama ikvienā grāmatvedībā. Līdz tautskolu nodibināšanai un apmeklēšanai tautai šādu prasmju nebija. Latviešiem šis periods ilga līdz apmēram 19. gadsimta pirmajai pusei.

Ja mēs uzmestu skatienu zemnieka sētas saimnieka grāmatvedībai, tad, cik zinu no pieredzes, par to nebūtu daudz ko runāt. Šim vienkāršajam vīram ir apbrīnojami laba atmiņa, jo tas nav radis neko daudz pierakstīt. Bieži vien esmu brīnījies, cik precīzi latviešu kalps zina, cik daudz no gada algas viņš jau ir saņēmis un cik vēl atliek saņemt. No otras puses, jāpiebilst, ka latviešu kalps parasti neierobežoti uzticējās saviem vācu kungiem. Ne reizi man nav gadījies piedzīvot, ka kādam no kalpotājiem būtu radušās domstarpības ar mani algas jautājumā, un tāda pieredze ir daudziem. Šāda uzticēšanās ir pagodinājums vācu kungiem baltiešu zemē. Parasti muižas īpašnieks savas saimniecības grāmatas uzturēja vai uztur pats, vai arī to dara pārvaldnieks, varbūt arī rakstvedis, bet

¹ Visu nodaļu par birkām ir sarakstījis dr. A. B.

mūsu muižās jau sen blakus pārvaldniekiem darbojas arī zemākie ierēdņi, ko muižas īpašnieks izvēlējās no saviem kalpiem un audzināja tā, ka, pietiekami ieguldot un uzticoties, viņi kļuva saimniecībā par krietniem palīgiem. Muižas kalpus uzraudzīja priekškalps, kas pēc augstāk stāvošo norādījumiem vadīja darbus. Izpelnījies lielāku uzticību, šis vīrs saņēma klēts (graudu klēts) atslēgas, uzraudzīja labības kulšanu un graudu sijāšanu, pieņēma graudus klētī un izsniedza tos pēc saimniecības vajadzībām. Te nu nepietika ar atmiņu vien, jo bija nepieciešama vēl kāda palīdzība un kontrole. Šim nolūkam noderēja plaši pazīstamās birkas — *burt(a)skoki*, *bo(r)t(a)skoki* (pie Dobeles tos sauc arī par *birku* (vīr. dz. *birks*), *birku* (siev. dz. *birka*)). Senās saimniecību grāmatās ir ieraksti, “cik rijas koku izkults” vai “cik koku saņēmusi muižas māte...” (Pope). Vienmēr bija vajadzīgi divi koki (birkas) — viens bija muižas īpašniekam vai pārvaldniekam, otrs — priekškalpam, klēts vecākajam vai vagaram.¹ Birku koki bija dažāda garuma atkarībā no tā, kas bija jāatzīmē, piem., 1–2 pēdas vai arī garāki (klēts vajadzībām).

Birku darināja no apaļa lazdas koka. To nomizoja un divās vietās līdz vidum iezāgēja: plaukstas platuma attālumā no viena gala augšpusē un tādā pašā attālumā no otra gala apakšpusē. Tādējādi, apaļo koku pāršķeļot, gali palika apaļi un kokus varēja ērti saņemt rokā. Abi koki šķeluma vietā bija labi saliekami un saturami kopā, un atzīmes varēja iegriezt ar kabatas nazi vai ar vīli. Katrs iegriezums bija taisnā lenķī pret šķēlumu un nozīmēja skaitli viens. Ar šiem iegriezumiem uzskaitīja klētī ievesto vai no klēts izdoto graudu pūru vai mēru skaitu. Ienākumiem lietoja vienu birku pāri, izdevumiem — otru. Lielākā saimniecībā, kur ieņēma un izdeva vairāk nekā dažus pūrus, taisno svītru vietā nācās

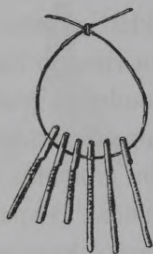

647. att.

izvēlēties arī citas iegriezumu formas, un parasti tas bija skaitlis 5, ko apzīmēja ar slīpu svītru, 10 — ar krustiņu (647. att.). Ar šīm zīmēm pilnīgi pietika, līdz izveidojās grāmatvedība visā pilnībā. Protams, radās vajadzība atzīmēt uz birkām arī par pūru mazākas mēra vienības. Te parasti runa bija par ceturt-daļpūru (“Seek”), latviski *sieku*. Tos atzīmēja uz birkas apalās daļas ar taisnām svītrām. Gribu pieminēt, ka birkas rokturis bija gludi nolīdzināts ar kabatnazi,

¹ Šo vārdu Baltijas vācieši aizguvuši no vietējiem iedzīvotājiem, bet savukārt latvietis savu *vagaris* jeb *vagare* — no somu valodas celma (sal. lībiešu *vagar* ‘ciema vecākais’, “Dorfältester”, “Fronvogt” ‘klausu fogts’). Latviešu saimnieks, nomnieks vai īpašnieks savu priekškalpu vai lielkalpu, ja viņš ir lielāka autoritāte, nereti dēvē par *priekšsaimnieku* “Vicewirt” ‘saimnieka vietas izpildītājs’, kas atgādina lejassaksiešu un meklenburgiešu “Statthalter” ‘zemes pārvaldnieks’.

lai uz tā varētu uzrakstīt labības latvisko nosaukumu. Tā kā lielākās saimniecībās birku skaits palielinājās, to rokturos izurba caurumiņus, ievēra auklu un piesēja pie stīpas, ko uzkāra uz naglas vai tapas, vai arī caururbtās birkas savēra uz tievas kārkla klūgas un galus sasēja kopā (648. att.).

648. att.

Manā zēnībā lietoja tikai šādas birkas, bet cilvēka dabā taču ir vēlēšanās meklēt, atrast un izdomāt visdažādākos veidus. Manos vīra gados Dobeles apkārtnē šādas lazdas koka vienkāršas, apaļas, pāršķeltas birkas vairs nelietoja, bet izmantoja četrstūrīgus, grieztus, apmēram vienu collu platus kokus ar dubultu šķēlumu abos galos. No viena koka izgrieztajām četrām daļām bija gropes, kuras pa divi precīzi iekļāvās viena otrā. Atzīmes šajās birkās iegrieza vai ievīlēja vienā no četrām birku pāra plakanajām virsmām (649., 650. att.).

Tāda vai citāda parauga birkas lietoja ne tikai novāktos vai pārdotās labības uzskaitēi, bet arī dažādām citām atzīmēm; sevišķi atzīmēja, vai kalpa sievas, sienu grābjot vai ražu vācot, varbūt veļu mazgājot, muižā nostrādā pusi dienas vai veselu dienu. Sestdienās dienas strādnieces, ievērojot birkas atzīmes, saņēma savu algu. Šāda kārtība bija ļoti ērta un praktiska, tā novērsa jebkādu strīdu un sargāja abu pušu tiesības.

649. att.

650. att.

Vēl atliek tikai izskaidrot, no kurienes cēlies vārds *burt(a)skoki*. Ne jau senos, bet jaunākos laikos latviešu rakstnieki rakstu zīmes nosaukuši *burts*, *burta*. Lietuviešiem *burta* nozīmē buršana, *burtametys* ir pareģis, gaišreģis, latviešu *burtnieks*, lietuviešu *burtininkas* 'burvis', 'gaišreģis'. Visi šie vārdi saistīti ar darbības vārda sakni *burt*, lietuviešu *burti* "zaubern". Pēc Apukalna mācītāja Treija liecības, latviešiem ziemeļaustrumu nostūrī no Apukalna līdz Alūksnei *burtsmetis* 'pareģis' met mazas plāksnītes kā lozes, tā pareģodams labu vai sliktu nākotni. Šīs plāksnītes sauc par *likšām* un es domāju, ka tas ir no vārda *laist*, kas norāda uz vieglu kustību kādā virzienā, piem., laivas vai ragavas kustību, sal. *laid projām* "fahre vorwärts".

Nav šaubu, ka dabas bērnam rakstu zīmes, ar ko viens cilvēks otram, pat tālumā esošam, varēja nodot savas domas un nolūkus, likās mistiskas, brīnumainas un saistītas ar buršanu. Visu tautu pasakās un teikās jaušama ticība, ka ne tikai rakstītais, bet arī izrunātais vārds var radīt brīnumus; tas var celt gaismā

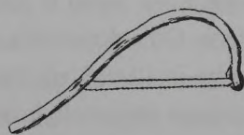
zudušus pazemes noslēpumus; dažreiz tikai nejauši izteikumi var nodarīt kādai vietai, apvidum nelaimi un postu, sk. latviešu teikas par lidojošiem ezeriem. Pēc manām domām, *burtškoki* mūsu tautai senākos laikos saistījušies tikai tādēļ ar burvībām, ka pēc tiem lasīt un rakstīt protošais muižas īpašnieks uzreiz varējis noteikt, cik vēl labības atrodas muižas klētīs. Nav pierādāms, vai latvieši kādreiz pazinusi un lietojuši rūnu rakstus. Māju vai īpašuma zīmes, par ko iepriekš esam jau runājuši, nevarētu uzskatīt par rūnām. Ja latviešiem rūnas kādreiz būtu bijušas, tad *burtškoki* arī būtu saukti par rūnu kokiem.

3. BAROMETRS

Pie kādas zemnieku mājas sienas bija pietapots kadiķa celma gabals ar vienu zaru. Uz jautājumu, kādam nolūkam tas domāts, kāds vecs vīrs atteica, ka tas esot *vectēva baromēteris*. Gaisa mitrums iedarbojās uz zaru tā, ka tas vai nu stāvēja taisni, vai arī liecās uz augšu.

4. AMATNIEKA DARBARĪKI

a. Zāģis ("die Sage") ir ievests no Vācijas (sk. iepr. 89. lpp.), bet 651. attēlā redzamais oriģinālais koka zāģis no Griezes pelnījies, ka to šeit piemin, kaut arī tas izgudrots jaunākos laikos. Zāģis ir ārkārtīgi primitīvi iestiprināts koka zarā, kas vienlaikus veido gan rokturi, gan loku, kas to satur. Agrāk, kad latvietis atļāva savam augļu kokam augt, kā tam tik, tāds zāģis viņam nebija vajadzīgs. Kā pasakās, tā tautasdziesmās bieži minēta ābele dārzā pie mājas. Cietā ābele bija labs lietaskoks (sk. piem., iepr. 276. lpp.), taču ar to ir domāta tikai savvaļas ābele, kuras sīkos, cietos augļus, kad tie dabūjuši salu, labprāt ēd arī mūsdienās, lai arī zemnieku sētās ir jau labi kopti augļu dārzi, vai arī no tiem viņi gatavo iecienīto ābolu tēju — *krūzeni* (sk. 80. lpp.).

651. att.

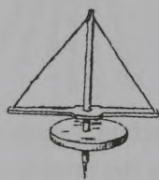
b. Ota ("der Pinsel"). Liepu miza un liepu lūki ir daudzveidīgi izmantojams materiāls; no tā var gatavot arī otu. Rupju otu mūsu ļaudis taisīja no liepas lūku kušķa, kuru piesēja pie kociņa. Viņi to izmantoja, lai kalķotu pret insektiem mūsu dārza augļu kokus. Šāda ota ir samērā jauns izgudrojums. Senāku otu redzam 652. attēlā: tā ir vertikālā virzienā izgriezta no apmēram 1 pēdas garas zaļas liepas *krijas*. Lejasgals ir tik ilgi daudzīts, līdz mizas šķiedras

652. att.

pilnīgi atdalījušās cita no citas un veido vaļīgu pušķi. Ar šo otu kokam uzklāja beici. Kad ota nolietojās, tās apakšgalu nogrieza un daudzīja jaunu gabalu par otas sariem.

c. Urbis ("der Drillbohrer"). Latvietim šim rīkam ir daudz savu nosaukumu: *durzaklis* (no vārda *durt* "stechen"), *grieznis* (no vārda *griezt* "drehen"), *urbeklis* (no vārda *urbt* "bohren") un *svārpsts* (no vārda *vārpsta* "Spindel"). Šajā darbā par urbi jau runāts (90. lpp.). Arheologu kongresa katalogā minēts urbis, ar ko tikuši urbti caurumi akmens cirvju kātiem. 653. attēlā (Grieze, Dobeļe)

653. att.

redzams koka urbis ar dzelzs smaili. Uz augšu un leju ātri kustinot šķērskociņu, kas ar aukliņu piestiprināts vārpstas augšgalam, uz kuras savukārt uzvilktā spara ripa, skriemelis (*svārpsta kļogis* "die Bohrscheibe", Ulmanis), ir panākama ātra griešanās. Ar šādiem urbjiem ieurba caurumiņus saplīsušo māla trauku lauskās, lai tās varētu sašūt kopā. Pietika ar četriem pāriem caurumiņu, par kuriem diegu vilka tik ilgi, kamēr caurumiņi bija aizpildīti. Šādu trauku varēja vēl ilgi lietot, arī šķidrumiem.

Kāda vajadzībai sākotnēji domāts šāds urbis? Māla trauku izmantošana, kā to mans tēvs iepriekš 59. lpp. pierādījis, latviešiem ir salīdzinoši jauna, bet šāda veida urbis šķiet sens. Cuni indiāņiem Ziemeļamerikā ir līdzīgas konstrukcijas urbis uguns iegūšanai, tikai ar to atšķirību, ka tā smaile nav no dzelzs, bet gan krama (Šurcs. "Urgeschichte der Kultur". I sēj., 311. lpp., Leipciga un Vīne, 1900).

Jelgavas muzejā atrodas divi akmens skriemeli (ģipša kopijas no atradumiem Somijā) — viens ir plakans, līdzīgs lēcai, 14 cm diametrā un pie cauruma 4 cm biezs. Otrs skriemelis ir apaļākas formas, līdzīgs saspiestam bumbierim, tā diametrs ir 12 cm, un biezums pie cauruma ir 9 cm. Tie nevarētu būt vērpijamās vārpstas skriemeli, jo ir par lielu un smagu, galodas arī tie nav, varbūt tās ir bijušas urbju ripas? Lai akmens cirvī izurbtu caurumu kātam, urbim vajadzētu smagāku spara ripu; tāda noteikti ir praktiskāka par vieglo koka ripu, kāda redzama šajā paraugā. Ja jau vērpija lietojusi akmens vārpstu (sk. 131. lpp.) savā vieglajā darbā, varbūt arī vīrietis izmantoja akmens skriemeli smagajam urbšanas darbam.

5. GOVJU ZVANI NO KOKA (KLABEKLI)

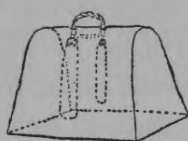
Baltiešu zemē, kas kādreiz bija daudz bagātāka ar mežiem nekā pašlaik, tos labprāt izmantoja arī lopu ganībās. Meža ganībās, lai govīs biezoknī un krūmos vieglāk varētu atrast, kad tās tālāk noklīdušas, tām kaklā pakar koka zvanu, t. i., klabekli.

To sauc par *govs pulksteni* (Talsi, “Kuhglocke”), *grebuli* (no vārda *grabēt* “klappern”), *koka zvanu* (no vārda *zvans* “der Klang”, “Ton” ‘skaņa’).

Džūkstes apkārtņē, arī Talsu apvidū govju zvanu izgredj no egles, citur — arī no bērza. Tajā iekāra 1–4, visbiežāk no ozola koka izdrāztas, dažāda garuma un biezuma mēlītes (vālītes). Tās iekārtas vai nu ar mazas ādas strēmelītes palīdzību, kas izvērtā cauri zvana mugurai (655. att.), vai arī piesietas mazās auklīnās, kas ieķīlētas attiecīgos iesķēlumos (654. att.). Ziemeļvidzemes igauņu daļā lieto līdzīgus govju zvanus,

kas izrotāti ar grieztiem ornamentiem (656. att., Pilva). Govju zvanam no Lielzemes (657. att.), sauktam par *grebuli*, ir četras atšķirīga resnuma un garuma mēlītes, lai radītu dažāda augstuma skaņas. Zvans ir 14 cm garš un 8 cm augsts; pa labi un pa kreisi no zvana muguras izdrāztas divas ausis ar atvērumiem, kur iesiet govs kakla valgu.

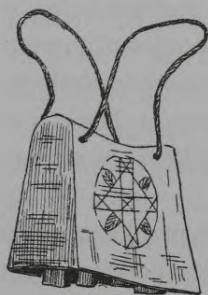
Lietuvā ap Jurbarku atrodami līdzīgi zvani (20 cm gari), taisīti no bērza vai skābarža koka (Kurzemē skābaržu nav), ar īsām, tikai 5 cm garām mēlītēm, kas piesietas garākās auklīnās, bet Kurzemē mēlītes ir garākas un īsi piesietas. Ap Jurbarku lieto arī apāli grieztus zvanus, dažviet arī virpotus, kuru forma līdzinās lietajiem zvaniem. Zvanam augšpusē ir poga, kam piesieta kakla aukla. Pa pogā izurbto vertikālo caurumu izvilkta un mezglā sasieta izturīga aukla, kurā iesien zvana mēli.

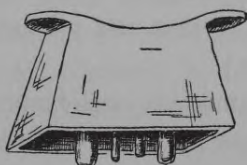
654. att.

655. att.

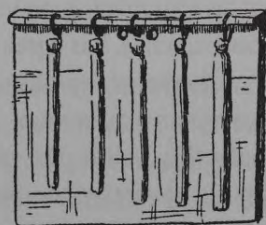

656. att.

657. att.

658. attēlā no Subates redzam govju klabekli — *klabiņu* (no vārda *klabēt* “klappern”) — ar piecām mēlēm. Šādu klabekli varam atrast arī citās vietās. Mūsu uzticīgais R. Riekstiņš stāsta, ka tādus kārūši kaklā tām govīm, kas vienmēr gribējušas nošķirties no pārējām. Tādi kārti arī zirgiem, kas sapīti un palaisti pa nakti mežu ganībās, lai no rīta būtu vieglāk sameklējami. Govju klabekļus tagad vēl šur un tur lieto, bet ļoti reti. Viduskurzemē, Rengē, govju koka klabekli vēl ir sastopami, ganot meža ganībās.

658. att.

6. TILTS

Mūsu zeme ir bagāta ar upēm un upītēm. Kaut arī Kurzemes teritorija ir nedaudz pauguraina, upju tecējums nekur netiek tā sašaurināts, ka veidojas stipras straumes, un vienīgi lielās upes Daugava, Lielupe, Venta u. c. ir tik platas un dziļas, ka tajās nav braslu, bet pārējās upes to seklākajās vietās var pārbraukt. Latvietis tādu vietu sauc par *brasli* (no vārda *brist* “waten”) — vietu, kur var pārbrist pāri. Pie platākām upēm gājēju sagaida prāmnieks — *cēlējs* (no vārda *celt*), lai to savā *pārvazē* (no vārda *pār vest* “hinüber — führen”) — vai tā būtu laiva, plosts, vai prāmis (sk. 330. lpp.) — nogādātu pretējā upes krastā.

Tā kā satiksme nebija sevišķi rosīga, pietika ar šeit minētajiem satiksmes līdzekļiem. Hronists Indriķis stāsta, ka kara gājieni un sirojumi tajos laikos notikuši galvenokārt ziemā, kad ir atbilstoši apstākļi. Sals pārvilka tiltus purviem, ezeriem un upēm, un nekas nekavēja virzišanos uz priekšu. Visi pārtikas krājumi atradās vienuviet: labība izkulta, lopi kūti, tā ka varēja cerēt uz bagātīgu laupījumu. Tikpat pēkšņi kā parādijies, tā, laupījumu sagrābis, ienaidnieks nozuda, aizvedot sev līdzī laupījumu un atstājot nogalinātu vīru līķus un kūpošas gruvešu kaudzes.

Pārklūt pāri strautiem un mazākām upēm varēja ļoti vienkārši: vai nu pa vētras izgāztu, upei pārkritušu koku, vai arī šim nolūkam nocirstu koku ar visiem tā zariem, ko nogāza pāri upei uz otru krastu. Šādu šupojošos un bieži ūdens apskaloto laipu padarīja gājējiem drošāku, gāztā koka stumbru pāršķelot un nedaudz pietēšot. Latviski to sauc par *laipu*, lietuviešu *liėptas*; latvietis tā dēvē arī dēli vai koka gabalu, ko savā sētā pārmeta pāri pelķēm vai mitrām vietām (sk. I daļa, 130./135. lpp.).

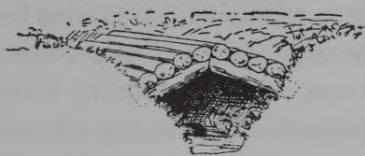
Lai strautu šķērsotu ganāmpulki vai viegli braucamie, tam pārlika pāri citu citam blakus vairākus kokus. Īpaši platās pārejas balķus atstutēja ar primitīviem balstiem *stekiem* (“Böcke”), kas vienlaikus balstīja virsū uzliktos balķus.

Šādas laipas bija sākums tiltiem, taču pastāvīgai zirgu un ratu pāri tikšanai laipas būvēja citādi. To, vai nepieciešamība spieda cilvēkus klūt atjautīgākiem vai arī viņi mācījās no vāciešiem, es nezinu, pieminēšu šeit tikai dažas primitīvas konstrukcijas, kas agrāk šajā zemē bija izplatītas, bet pašreiz jau daļēji izzudušas.

Šķērsojot ieplakas, grāvjus u. c., tos vienkārši aizbēra ar sprunguļiem, akmeņiem vai zariem, jo ūdens dabiskai tecēšanai pievērsa maz uzmanības. Īpašu tilta veidu pāri platākiem grāvjiem būvē pie Vecsaules. Divi balķu pāri, kur tie sasieti viens pret otru apm. 120° leņķī, veido pamatu apalkoku tilta segumam (659. att.), kuru pēc tam vēl apber ar zemi.

Tiltus (*tilāt* un *tilināt* [no lībiešu *till* ‘būt izklātam’ “ausgebreitet sein”] ‘izklātam gulēt’, *tilāties* ‘sausam būt’, “trocken werden”; *tilandi* ‘dēli, kas veido

laivas dibenu') cēla braukšanai pāri platākiem grāvjiem, strautiem un upēm. No krasta uz krastu pārlika noteiktu skaitu balķu, tiem virsū veidoja segumu no aptēstiem vai pāršķeltiem apaļkokiem (*tiltu šķilas* no vārda *šķelt* "spalten"), ko klāja ar apaļo pusi uz augšu, bet pie pamata balķiem piestiprināja ar koka *tapām* jeb *vadžiem*. Kurzemē tos dēvē par *rungu* jeb *cikstu tiltiem*, un tie kalpo arī vēl tagad.

659. att.

Pēc tā paša principa būvē pārvietojamus tiltus. Tad grāvja malas jānostiprina ar kokiem. Tādus joprojām ierīko, lai atvieglotu tīrumu apstrādāšanu un ražas novākšanu. Steķu tilti lielāku platību pārsegšanai ir līdzīgi platākām laipām, tikai stiprākas konstrukcijas.

660. att.

Pāri straujiem un platiem ūdeņiem bija šāda veida tilti (660. att.): pēc nepieciešamajiem izmēriem no balķiem gatavoja četrkantainas kastes — *sirobus* (vsk., tā sauca arī akas grodus) —, kuru stūrus savienoja pēc māju būves parauga (sk. ēku celtniecība

I daļa, 22./11. lpp.). Kastes piepildīja ar akmeņiem vai granti, lai tās būtu smagas un stabili turētos upes dibenā. Tās veidoja pamatu, t. i., tilta balstus, uz kuriem lika garenbalķus — *sijas* jeb *grodus*, arī *grodes*. Tilta plankas — *grodi* jeb *groni* — bija tievi četrkantīgi aptēsti balķi, kuru nosaukums bija tāds pats kā tilta balstu balķiem, akas ietvara balķiem un tilta garenbalķiem.

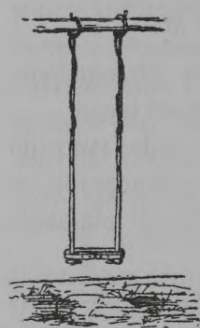
Lai pārietu purvus un irdeni smilšu klajumus, parasti no kadiķiem (arī viršiem) vai tieviem apaļkokiem uz zemes lika *šautrus* ("Faschinen" 'nocirsti krūmi fašinu' pagatavošanai, Ulmanis). A. Lēviss savā darbā par ozolu kādreizējo izplatību Baltijā (255. lpp.) piemin 1800 pēdu garu tiltu no apaļiem ozolkokiem pāri Karjas purvam. Dažviet vēl ir atrodami šādu no apaļkokiem veidotu *šautru tiltu* paliekas.

7. ŠŪPOLES

Pēc senas paražas Lieldienu sestdienā vīrieši kāra šūpoles ("die Schaukel"). Tām nepieciešamas divas, tikko mežā cirstas, garas, tievas bērza kārtis ar atstātu, strupi apcirstu sakni, kas veido tādu kā mezglu. Kārts augšgalu stingri sagrieza (savērpa), izvēra cauri gredzenam, kas savīts no lokana bērza zara, atlieca atpakaļ

* Cilindriskas formas zaru saišķis, ko lieto ceļu nostiprināšanai purvainās vietās u. c. — *Tulk. piez.*

un apsēja ap kārti. Sēdeklim izmantoja virs kārts apcirstajām saknēm apliektu un sastiprinātu koka skavu. Gredzenus uzmauca uz šķērsbomja, pirms katra gredzena, lai tie nenoslidētu, bomī iedzina tapas, bomi nostiprināja starp diviem kokiem, un šūpoles bija gatavas. (661. att.).

661. att.

Ne vienmēr bija atrodamī divi šūpoļu iekāršanai piemēroti koki, tādēļ vajadzēja izlidzēties ar sastatnēm — *jeiri* (Ulmanis). Resnākas kārtis iesprauda vienu pret otru, augšgalus sasēja kopā un savienojuma vietā uzlika vienu bomja galu, bet otru novietoja uz koka vai atbalstīja pret koku vai mājas jumtgali, vai arī bija jātaisā divas sastatnes.

Ja nebija bērzu kāršu un jaunu bērziņu gredzenu, izlidzējās arī ar garu, dubultu virvi, ko piesēja pie bomja, un apakšā iespīlēja dēlīti; ja arī bomi brīvā dabā nevarēja sameklēt, gāja uz šķūni un virvju šūpoles iekāra sijā, jo bez šūpolēm nav Lieldienu.

Liieldienās pie šūpolēm savācās jaunieši no malu malām. Parasti šūpojās meita un puisis, stāvēdami viens otram pretim uz sēžamā dēļa, kas atradās apm. 1–2 pēdas augstu virs zemes. Lai saturētu kopā plīvojošos brunčus, meitas tos parasti zem ceļgaliem sasēja ar lakatu vai lenti. Šūpoles iekustināja ar virvi, kas izvilktā pāri kārtīm, bet, cik augstu uzšūpoties, tas palika tikai to divu drosmes un izveicības ziņā. Gadās, ka aiz pārgalvības šūpoles pārmetas pāri bomim vai salūst, un nereti notiek nelaimes gadījumi, bet vispārējo jautrību tas būtiski neietekmē.

Kādreiz šūpošanās bija saistīta ar lielu reliģisku un rituālu nozīmi (sk. L. fon Šrēdera “Lihgo”), bet mūsdienās tā arvien vairāk zaudē savu nozīmi.

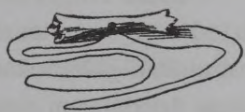
8. SPĒLES

a. Ripu sišana (“das Scheibenschlangen”). Ta ir jaunu puīšu iemīļota spēle, provinc. “Rippschlagen”, *ripu kaut, ripu sist, ripot, kneijāt*. Spēles dalībnieki, bruņojušies ar likām nūjām, sauktu *keiri, kneiju* (vsk.), sadalās divās komandās pa četriem pieciem, kas nostājas noteiktā attālumā cits no cita. Uzbrucēji met no bērza koka stumbra nozāgētu, ap pēdas biezu ripu, pretiniekiem tā jāatsit atpakaļ; ja ripa pārlidoja pāri novilktajai robežai, tā komanda, kas to pielāva, nostājas vietā, kur ripa nokrita. Līdzīgi rīkojas, ja pretinieku komandai izdodas atsist ripu tik stipri, ka tā pārlido pāri uzbrucēju robežai. Spēlē uzvar tā komanda, kas iegūst vislielāku teritoriju. Daudz kas atkarīgs no komandas vadītāja izveicības un prasmes izvietot savus spēles dalībniekus.

b. Spēle ar mietiņiem ("das Pflockspiel") īpaši iecienījuši zirgu gani. Mietiņš ir ar vienu metienu jāietriec zālē, un pretiniekam tas jāizvelk ar zobiem, kas bieži vien nebija viegli izdarāms.

Vai arī: smagāks, nosmailināts, apmēram 2 pēdas garš mietiņš ir ar vienu metienu jāietriec mīkstā zemē. Pretiniekam ar tādu pašu mietiņu ar vienu sviedrienu jāizsit pirmais mietiņš no vietas un tajā pašā laikā savējais jāietriec tā, ka tas paliek zemē.

c. Rūcenis ("der Schnurrer"), *dūce*, *dūculis*, *duceklis* (no vārda *dūkt* "brausen, tönen", sanskritā *dhû* 'skanēt', 'dvest'); *smurkšu kauliņš*, *šmurkstis* (sk. *smurga* 'sarežģīta lieta'); *žūža* jeb *žūkauliņš*, *ūkšķis* (sk. *ūkšot* 'maza bērna gaviļes' vai 'nopūtas') ir skaistākā bērnu spēle. Ar īlenu izurba caurumu riekstā vai cūkas pakalķājas kauliņā, jo tas labāk dūc nekā priekšējās kauliņš (662. att.), un tajā ievēra krusteniski saliktu aukliņu; šim nolūkam derēja arī lielāka jakas poga. Citos apvidos urba divus caurumus 1 collas vai lielākā attālumā vienu no otra. Riekstu vai cūkas kauliņu strauji grieza, līdz aukliņa savirpinājās pavisam cieši, tad ar abām rokām auklas cilpas pavilka uz ārpusi, un kauliņš bērniem par lielu prieku dūkdams griezās atpakaļ, un savija aukliņu pretējā virzienā.

662. att.

9. MŪZIKAS INSTRUMENTI

Ievads

Latvieši kopš laika gala ir dziedātāju tauta. Dziesma pavadīja ikvienu darbu, katrus svētkus, arī visos priekos un bēdās tika dziedāts.

Dzimtbūšanas laikos tauta ar lielu patiku un prieku dziedāja un spēlēja, kad vēl starp kungu un kalpu pastāvēja patriarhālas attiecības, kad pirmais bija *cienīgs tēvs*, un muižas kundze — *cienīga māte* un viņiem padotie pilni uzticības nāca pie saviem kungiem lūgt palīdzību un to saņemt. Toreiz tauta dziedāja un spēlēja. Šis patriarhāls attiecības beidzās līdz ar dzimtbūšanas atcelšanu, un, sākoties "zelta brīvības" laikam, latvietis muižas kungu sauc par *cienīgu barona kungu* jeb *cienīgu kungu*. Katrs nu bija atbildīgs pats par sevi. Tautu pārņēma jaunas idejas par kārtu atšķirību, viss vecais šķita zināmā mērā nicināms, senās dziesmas, senie instrumenti, dziedāšanas prieks un nevainīgās izpriecas gāja zudumā. Pašreiz senās dziesmas ir gandrīz apklusušas, senie mūzikas instrumenti vairs neskan un to lietošana ir aizmirsta. Daži no tiem vēl atrodami muzejos, par citiem dzirdam, ka vectēvam esot bijis tāds apbrīnojams rīks, bet

tagad tas pazudis, un pavisam reti to atrodam pie kāda zinātāja. Pierādījums šeit teiktajam atrodams kāda latvieša — Jāņa Straumes — rakstā par latviešu tautas mūziku ("Vērotājs" 1904, Nr. 6, 654. lpp.): "Vaicājot, kur un vai vispār vēl ir atrodami tādi cilvēki, kas prot spēlēt *kokli*, autors norāda uz skolotāju J. Tomanu, kurš apgalvojot, ka vēl šodien tādus *kokļu* spēlētājus varot atrast Augšzemē (Dignājas apvidū) un ka viņam esot pazīstams kāds vīrs, kas *kokli* ne vien spēlējot, bet protot arī uztaisīt." No tā redzams, cik ļoti aizmirsta ir šā instrumenta lietošana tautā.

Kādās reizēs latvieši spēlējuši savus instrumentus? Tā kā visvairāk dziedāja sievietes, šķiet, ka instrumentus pārsvarā spēlējuši vīrieši.

Visādas svilpes un stabules pūtuši gani un ganu puikas. Pieguļnieki pūtuši dažādus ragus un taures, kas senāk lietotas arī kā signālierīces. Dūdas un stīgu instrumenti galvenokārt spēlēti svētkos dejošanai, kā arī pavadot dziedāšanu. Kāzās dziedātājām ritma ierādišanai noderēja sitamais instruments — tridekšnis.

1) Pūšamie instrumenti

a. Stabule, svilpe

Pirmie muzikanti bijuši ganu puikas. Māte vai saimniece ganu meitenēm devusi līdzīgu kādu rokdarbu, bet zēniem bijusi iespēja lietot brīvo laiku pēc savas patikas. Viņi tad arī izmēģinājuši dažādas mākas un taisījuši dažādus mūzikas instrumentus. Tāds puisis prata izvilināt spēcīgas skaņas, pūšot pie mutes saliktās plaukstās vai iebāžot divus pirkstus mutē, kā arī turot trīs pirkstu galus pie lūpām. Tāpat viņš iespīez zāles stiebru cieši starp īkšķiem un, tajā pūšot, rada šnācošu, griezīgu svilpienu, kas līdzinās gaiļa kliedziem. Šādas svilpes izgatavo arī no saritinātām lapām.

Šajā toņu reģistrā iederas arī *pēkšis* jeb *spendele* — maza svilpīte, ko gatavo no zoss spalvas. Zēni taisa arī *spiešanas* (dsk. no vārda *spiegt* "pfeifen" (kā pele vai zīlīte)) un *pēgas*. *Spiešanas* pēc Jāņa Straumes ne visai skaidra apraksta ("Par latviešu tautas mūziku", "Vērotājs", 1904, Nr. 6, 657. lpp.), ir mazs koka klucītis ar šķēlumu, kurā iespīez kādu zāles stiebru vai plānu bērza tāss strēmelīti. *Pēga* (663. att.) ir apm. 1 collu garš vītola mizas rullītis, kura nosmailinātajā galā ir divi iešķēlumi. Lai varētu pūst pēgu, to gandrīz visu, saspīezot tievgali, iebāž mutē, un tad pūš grūdieniem kā *spiešanas*, tā radot šnācošu skaņu. Līdzīgus instrumentus taisa arī no niedrēm un kalmēm.

663. att.

Ganu puikas vismīļākais instruments ir vītola stabule — *svilpe* "Pfeife", kas izdod tikai vienu skaņu, jeb *stabule* (no vārda *stabs* "Stab"), ar ko var izpūst dažādas skaņas.

Tā runā, ka stabules un svilpes var mautt tikai pēc pirmā negaisa. Ganu puika kāpj vītola un nogriež stabulei attiecīga garuma gludu zaru apm. pirksta resnumā. Tad viņš ar naža spalvu šo kociņu dauza tik ilgi, kamēr tam var nomautt mizu. To darot, viņš skaita: *atleci, mana stabulīte, man tā ādiņa, vilkam kauliņš*. Pēc tam viņš saplacināto galu paņem zobos un, satvēris abās rokās otru galu ar mizu, uzmanīgi *izgriež* koku (kaulu) ārā. Tad no šā koka tas nogriež attiecīgu gabaliņu, ko nogludina un iestumj vienā stabules galā par iemuti. Tāpat aizbāž arī stabules otru galu ar citu mazu koka gabaliņu, kas izvilkt no attiecīgās vietas (664. att.).

Lai varētu izpūst dažāda augstuma skaņas, stabulei no Dobeles (665. att.) izgriezti astoņi caurumiņi.

664. att.

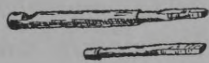
665. att.

666. att.

666. attēlā redzamajai stabulei no Dobeles apkārtnes iemutņa galā nav aizbāžņa. Tas ir nogriezts slīpi, un virspusē skaņas caurumiņu priekšā izveidojas smaile, zem kuras pūšot aizbāžņa vietā iebāž mēli. Šādas stabules bērni arī mūsdienās labprāt taista no *govju gārsēm* "Angelica archangelica" (dižzirdzene), proti, nogriež tās zem viena posma, lai tās otrs gals tādejādi jau būtu noslēgts. Kādai citai stabulei aizbāznis otrā galā ir kustināms, ko pūšot var iebāzt tik dziļi, cik vajag, lai radītu zemāku vai augstāku skaņu (667. att.); šajā gadījumā skaņas caurumiņi nav vajadzīgi.

Īles apkārtne stabules (668. att.) taista no *kārkla* ("Weide"), *pīlādža* ("Eberesche") vai *alkšņa* ("Erle"), kas ir apm. pirksta resnumā un 30 cm garš.

667. att.

668. att.

Vairāk prasmes vajag, lai taisītu koka stabules. Apm. 15 cm garu un vismaz 2 cm resnu, taisnu un gludu alkšņa kociņu bez zariem (līdz ar mizu) karsē (*sutina*) pelnos. Vienu galu tam no divām pusēm apdrāž plānāku, netālu no šā gala iegriež tam visapkārt līdz pat *serdei* (tā ir ļoti tieva un smalka) un nošķel skaidiņas. Tievāko galu ņem zobos vai arī iebāž kādā spraugā, vai arī cieši satver kreisajā rokā un ar labo roku izgriež un izvelk koka serdi, cik dziļi kociņš iegriezts. Kārkla mizai klāt paliek arī dažas koka kārtiņas ar cauru vidu. Šādai stabulei aizbāžņu nav, vienīgi skaņas caurumiņi, uz kuriem pūšot liek pirkstus. Pie stabules pūšamā gala atrodas skanošā mēlīte, gludi izdrāzta no alkšņa koka

(līdz 2 cm gara, 6 mm resna). Tās viens gals piestiprināts pie stabules iemutņa, kur attiecīgi nodrāzta miza un daļa koka.

Stabuli pūšot, visu skanošo mēlīti ieņem mutē, kur ar mēli noslēdz stabules atvērumu, ļaujot vibrēt un skanēt vienīgi šai mēlītei. Skaņu tāpat kā klarnetē panāk ar mēlītes palīdzību, kuras augšgals ir vaļīgs. No alkšņa tiek taisītas arī vienkāršas stabules, kādas ir aprakstītas 664., 665. un 666. attēlā.

Mums stāsta par līdzīgu stabuli, to saucot par *klaneti*. Tas ir vārda “klarnete” izkropļojums, jo latvietis šo svešo nosaukumu pārnēsis uz savu vienkāršo instrumentu. *Klaneti* taista no jaunas priedītes atvases (no gada dzinuma posma starp divām zaru kopām). Ļoti piemērota ir kāda nolūzusi, novītusi, apm. 4 cm resna priedīte, kuras serdi tad var vieglāk izgriezt. Visu pārējo dara, tāpat kā jau iepriekš aprakstīts, vienīgi mēlīte iestiprināta citādi, bet kā, to man neizdevās uzzināt.

Latviešu etnogrāfiskajā izstādē 1896. gadā Rīgā varēja apskatīt divas *svilpes*, kas bija taisītas no baltalkšņa un melnalkšņa. Es nevarēju neko tuvāk uzzināt, bet domājams, ka tās ir jau iepriekš aprakstīto stabuļu varianti. Izgrieztā serde svilpēm izmantota kā stabules pagarinājums (668. att.).

Stabule īsteni bija ganu mūzikas instruments, bet, kā liekas, to pūta arī kāzās:

*Klausies, tautas zeldenīte,
Kur jāļ tavi precenieki;
Aiz kalniņa zirgi zviedza,
Lieknā pūta stabulīti.*

Höre doch, goldhaarige Tochter des Volkes,
Deine Freier kommen geritten;
Hinter dem Hügel wieherten die Rosse,
In der Niederung blies man die Flöte.

(Barons 14244)

*Nu ir laiks kalpiņam
Pavasari kāzas dzert;
Nu ir saldās bērzu sulas
Skaistas kārkla stabulītes.*

Nun ist die Zeit für das Knechtchen
Hochzeit zu feiern, es ist Frühling;
Nun giebt's süßes Birkenwasser
Und liebliche Weidenflöten.

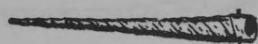
(Barons 15623)

Viņam nevajag dārgo alu un arī mūziku viņš var viegli sagādāt.

b. Gana taure. Gana rags

Stabuli ar tās augsto toni bija iemīļojuši mazie ganu zēni, turpretī lielākie zēni un jaunie puisi, piegūlnieki priekšroku deva ganu *taurei* jeb *aurei* (no vārda *aurēt* ‘vienam otru sasaukt’).

Ilē *gana tauri* taisa šādi: no alkšņa noloba apm. 5 cm platu un 3 mm biezu lentveida mizas gabalu. Tad šo lenti, sākot no tās tievgaļa, spirālveidā satin kopā, un veidojas taure. Katra nākamā spirāle vienmērīgi nosedz nedaudz no iepriekšējās spirāles malas. Tādējādi taures otrs gals ir daudz platāks, un to vēl nostiprina, cauri izdurot nosmailinātu kociņu (669. att.). Tās tievgali iestiprina iemuti — diegu spolītei nogrieztu vienu galu ar iegriežtiem robiņiem, uz kuriem pūšot liek pirkstus, lai radītu dažāda augstuma skaņas. Tauri pa nakti ieliek ūdenī, lai tā neizkalstu un lai spirāļu malas piebriestu un nelaistu cauri gaisu. Šī 1–3 pēdas garā taure bija stipra kā koka nūja, kas drīzāk lūza nekā liecās. Arī no bērza tāss gatavo šādas taures. Āža ragam līdzīga taure no bērza tāss redzama 670. attēlā; tā ir apm. 25 cm gara, un iemuta vietā iebāzts gabaliņš niedres, kādas šajā vietā aug upēs. R. Riekstiņš tauri apraksta tāpat, tikai neko nemin par iemuti.

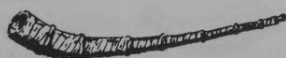

669. att.

670. att.

No koku mizas taisītas taures nav sevišķi izturīgas, tādēļ tās biežāk taisa no koka, to aptinot ar plānu brūna bērza tāsi. J. Riekstiņš no Subates apraksta, kā šī *pieguļnieka taure*, arī *trūba*, *trube* (sal. krievu *труба*), *strūbe* (“die Trompete”) tiek taisīta: “Piemērotu lazdas, alkšņa, priedes vai egles koku ar nazi pāršķel gareniski uz pusēm. Tad ar dzelzs grebli uzmanīgi izgrebj tukšu abu pušu vidu un saliek tieši šķēluma vietā atkal kopā, un sastīpo ar *ievas sloksnēm* vai arī sasien ar tievām auklīnām. Tad šo tauri, sākot no tievgaļa, vēl notin ar bērza tāss iekšējo, dzelteno kārtu (671. att.). Tā pieguļnieki taisīja savus ragus un, pieguļā jādami, varēja pūst tik augstas un zemas, maigas un skaļas skaņas, ka tās pāri laukiem un mežiem nokļuva pie viņu mīlotajām. Ir ziņas arī par pieguļnieku skārda taurēm (ap 75 cm garām) no Augšzemes, kas pēc formas līdzīgas 669. attēlā redzamajai.

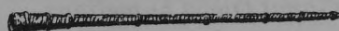

671. att.

Raga taures mēdza būt gluži taisnas, citreiz atkarībā no izvēlēta koka vairāk vai mazāk izliektas, garākas vai īsākas. 672. attēlā redzamā pieguļnieku taure ir 80 cm gara, un tās platā gala diametrs ir 8 cm. Tā atgādina šveiciešu Alpu tauri. Kāda taurei (673. att.), kas ir 115 cm gara, platajā galā pierīkots atsevišķs pagarinājums (apm. $\frac{1}{5}$ no kopējā garuma). Lietuvā lieto arī ap 1 m garas taures, kuru platais gals aiztaisīts ar bērza tāsi, bet kā iemutis izmantota kārkla vai kaula caurulīte.

672. att.

673. att.

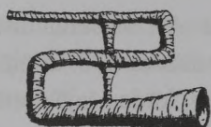
Reizēm izdabtās koka taures neaptin ar tāsīm; 674. attēlā redzamo tauri no Jelgavas muzeja, kas ir 1,12 m gara, un 675. attēlā redzamo 1,5 m garo taures oriģinālu kopā satur kārklu klūdziņas, no kādām pin grozus. Dažkārt to spraugas aiztriepj ar darvu vai sveķiem.

674. att.

675. att.

676. att.

677. att.

676. attēlā redzama ganu taure, kas lauztā līnijā izdabta no koka un notīta ar tāsīm. Līdzīga ir otra taure, kas ir vairāk saspiesta, tā ir tikai 30 cm gara (677. att.).

c. Rags

Rags bijis viens no senākajiem pūšamajiem instrumentiem, jo tā nosaukums pārņemts uz dažādiem citu materiālu un formu pūšamajiem instrumentiem, kam gandrīz vairs nav līdzības ar ragu, sal. medību rags, mežrags, kornete u. c.; arī latvietis savus pūšamos instrumentus centies veidot raga formā, sk. 670., 671., 672., 674. attēlu. Taču viņš labprāt taisījis pūšamos instrumentus arī no kazas, liellopa un sumbra raga.

678. att.

Āžuragu jeb bukuragu "Bockshorn", dūdulu (Vidzemē; trilināt 'pūst āžragu') taisot, tā abus galus nogrieza taisni un sānos izgrieza četrus piecus mazus skaņas caurumiņus.

678. attēlā redzamais rags ir 7 cm plats un 20 cm garš. Tādus lietoja visā latviešu zemē ("Lettenlande") un arī Lietuvā ("Littauen").

Uz āžraga lielo vecumu norāda kāda tautasdziesma: bērns, meklējot savus mirušos vecākus, pa pupas kātu uzkāpj debesīs, sastop tur Dieva dēlus, kas darbojas ap bitēm un kas viņam pavēsta, ka tēvam esot viegls darbs un viņam klājojoties labi:

.....
Tēvs pūta āžu ragu,
Ganot Dieva kumeliņus.
.....

Der Vater blies das Ziegenhorn,
Gottes Rösschen hütend.

(Barons 4988)

Nākamā dziesma atklāj puīša skaudību uz vilku, kurš var izklaidēties pēc sirds patikas un pūst āžu ragu, bet puisim jāstrādā.

<i>Vilkam labi, vilkam labi,</i>	Der Wolf hats gut, der Wolf hats gut,
<i>Ne tam vāģi, ne ragavu;</i>	Hat weder Wagen, noch Schlitten;
<i>Paņēmis āžu ragu,</i>	Nachdem er sich ein Ziegenhorn genommen,
<i>Iet pa silu strumpēdams.</i>	Geht er blasend durch den Wald.

(Barons 5293)

Liellopa, īpaši *sumbra* jeb *stumbra*, ragi derēja ne tikai par dzeramtraukiem (sk. 86. lpp.), bet arī pūšamo instrumentu taisīšanai. 679. attēlā redzamajam ragam ir skaists misīna vai bronzas apkalums, kas norāda uz lielu vecumu, bet augšējā galā ir tikai pēdas no (pazudušā) apkaluma. 680. attēlā redzams no koka izdobts rags, kas imitē iepriekšējā raga formu.

679. att.

680. att.

Šādu ragu sauca par *sumbru ragu* "Urochsenhorn", *auri* "Kuh-, Jagdhorn" jeb *aurējamo ragu* (Rūjiena; no vārda *aurēt* 'sasaukt kopā', 'dot signālu'; mednieku, kas pūta signāltauri, sauca par *aurnieku*).

No visa tā, šķiet, izriet, ka senākos laikos šeit aprakstītās taures un ragi kalpojuši signālu došanai. Tautasdziesma rāda, kā Meža māte vakarā skaita putnus, vai visi ir sanākuši kopā, bet Meža tēvs pūš tauri, tā saukdams visus kopā:

<i>Meža tēvs savus sauca,</i>	Der Waldvater rief wieder seine zusammen,
<i>Lielu tauri taurēdams.</i>	Das grosse Horn belsend.

(Barons 2675)

Arī mednieki pūš ragu:

<i>Tālu, tālu suņi rēja,</i>	Fern, fern bellten die Hunde,
<i>Tālu pūta medenieki.</i>	Fern bliesen die Jäger.

(Barons 18528)

Pavasaros un vasaras vakaros pieguļnieki pūta ragus un taures, bet visvairāk to darija tie puīši, kas gribēja rudenī precēties:

<i>Pūš bāliņ vaŗa tauri</i>	Blas', Brüderchen, das eherne Horn,
<i>Kalniņā stāvēdams,</i>	Auf dem Hügel stehend;
<i>Lai klausās tautu meita</i>	Damit deine Erwählte es hört,
<i>Aizkrāsni gulēdama.</i>	Hinter dem Ofen schlafend.

(Barons 12230)

Citreiz gadījumā meita sūdzas par to, ka viņa no mīlotā nav saņēmusi ne ziņu, ne arī kādu zīmi un tagad nezina, vai viņš vispār pie viņas nāks, lai aizvestu:

<i>Ko zinu gaidīt, ko negaidīt?</i>	Soll ich warten, soll ich nicht warten?
<i>Ne sūta vēsti, ne pūta tauri.</i>	Weder schickt man eine Nachricht, noch hat man das Horn geblasen.

(A. B. 480)

Liekas, ka taurei bijusi vissvarīgākā loma kāzās, ierodoties līgavas vedējiem (Barons 13513, 14315 u. c.), dažādās kāzu ieražās, kad līgavu un pūru veda projām (Barons 16393, 18510, 18532, 18991 u. c.), kad brāļi ieradās apciemot jauno sievu un kad viņi brauca atpakaļ.

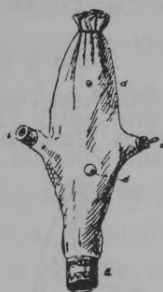
<i>Nepūš tauri bāleliņi</i>	Die Brüderchen blasen nicht das Horn,
<i>No tautām izjādamis,</i>	Aus dem Hause des jungen Ehemanns reitend,
<i>Lai māsiņa nedzirdēja,</i>	Damit das Schwesterchen, es hörend,
<i>Lai tā žēli neraudāja.</i>	Nicht wehe Thränen vergiesse.

(A. B. 606)

d. Dūkas

Dūkām — “*vecu laiku glaunākais mūzikas rīks*”, kā to apzīmējis Riekstiņš — ir dažādi nosaukumi: *some, soma stabule* (ar vārdu *soms* apzīmē neuzšķērstam dzīvniekam vienā gabalā nomauktu ādu), arī vienkārši *stabule* “Flöte”; *kulenes* (Nereta, no vārda *kule* “Sack”); *dūdu pūslis* = Brummlase un *dūda* jeb *dūka* (sal. *dudināt*, “brummen”, *dūdot*, dūdo kā balodis, bērnu *stabule*, pūst ragu); *dūda* (lietuviešu *duda*, krievu *ду́да*) ‘stabule’, ‘pūšamais instruments, kas izdod kaut kādu skaņu’ un *dūdelnieks* “Dudelsackpfeifer” ‘dūdu pūtējs’).

Dūku maiss ir vesela jērāda ar nokasītu vilnu jeb *soms*. Kakla caurumā (681. att., Alsunga, a), kā arī abos priekškāju caurumos b un c iebīda gredzenus (izgrieztus no kakla barības vada) stabulēm. Ja ādā ir vēl kādi caurumi, tos aizbāž ar koka pulķišiem d, d. Tad maisu izgriež ar iekšu uz āru, lai tā puse, kur bijusi vilna, paliek iekšpusē; lai maisā iepūstu gaisu, kakla caurumā c kā iemuti iestiprina pūšamo, caurumā b — stabuli, *dūdu*, *dūku* jeb *ragastenī* ar skaņas caurumiņiem, kā šim eksemplāram diemžēl nav, un caurumā a — basa stabuli, *bāgu* jeb *bazi*. Dūku maisa otru vaļējo galu cieši nosien ar auklu.

681. att.

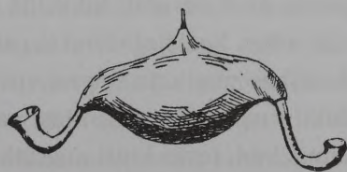

682. att.

Dūkas ir 65 cm garas, 682. attēls rāda dūkas, kas ir 80 cm garas, tām ir labi saglabājusies stabule un basa stabule, taču, šķiet, nav iemutņa. Citāda forma ir 683. attēlā redzamajām dūkām (Subate). Dūku maisu sauc par *plēšām* (no vārda *plest*), abas stabules ir kā izliekti ragi ar desmit skaņu caurumiem, no kā arī nosaukums *ragastene* (sal. *rag*s “Horn”). Iespējams, ka senatnē kā stabules varētu būt izmantoti īsti ragi.

Rakstā “Alte Hochzeitsgebräuche der Letten” (Zeitung für Stadt und Land”, 1877, Nr. 127) pieminētas vecas dūkas tikai ar 5 skaņas toniņiem.

Kādreiz tik iemīļotais instruments tagad pavisam iziet no modes. Tas atrodams vairs tikai tajos apvidos, kur latvieši dzīvo jaukti kopā ar lībiešiem, dažos jūras piekrastes ciemos, kā arī ap Alūksni, Augšzemē un pie Ventspils. Senāk ar dūkām spēlētas gan kāzu dejas, gan pavadīta dziedāšana.

683. att.

2) Stīgu instrumenti

Te nerunāsim par vijoli un basa vijoli, lai arī tās tagad tiek lietotas ikvienā dejošanas reizē, klusēsim arī par harmonikām, jo tās šajā zemē ir moderni, ievesti instrumenti. Latvietim ir savi stīgu instrumenti: *dūdas*, *spēles*, *ģingas* un *kokles*, kurus viņš taisīja pats.

a. Dūda (pūšļa vijole)

Dūda ir pavisam brīnumains instruments, kas ar savu zemo skanējumu atbilst basa vijolei. Es to redzēju mūsu kalpa rokās, kad viņš, pavadīdams harmonikas, piesita takti un piešķīra deju mūzikai stingru pamatu. Tā sastāv no 1,5 m gara, 9 cm plata, plāni šķelta dēliša, pie kura galiem piestiprinātas trīs zarnu stīgas. Starp saspriegoto dēliti un stīgām ir rezonators — izžāvēts un piepūsts cūkas pūslis, kas pastiprina skaņu. Viņš priecīgi pāri stīgām vilka primitīvu, paštaisītu, nostieptu zirga astru *lociņu*, arī *sibogu* “Ziehbogen”, bet skaņas augstumu nedaudz saspiežot vai atlaižot stīgas mainīja ar kreiso roku, ar kuru turēja *dūdas* augšējo galu (684. att., Dobeļe).

684. att.

Jānis Straume (“Par latviešu tautas mūziku”, “Vērotājs” 1904, 656. lpp.) sniedz ziņas par diezgan līdzīgu instrumentu, kam ir divas stīgas no cieši savīrinātām auklām, bet *lociņu* sauc par *smuigulu* (sk. krievu *смычекъ*), un tas ir savilkts ar priedes sveķiem noziestu aukliņu.

b. Spēles

Dūdai radniecīgs instruments ir *spēle* (685. att., Latviešu etnogrāfiskajā izstādē 1896. gadā Rīgā). Plānam, šķeltam, 1,18 cm garam un 4 cm plati lokveidā izliektam dēlītim uzvilkta tieva mīsiņa *stīga*. Spēlējot vienu tā galu atspiež pret zemi, otru, pēc mana uzticības vīra stāsta, pret spēlētāja zobiem vai zodu. Jo vairāk dēliti saspiež, jo stīga kļūst vaļīgāka un tonis zemāks, spiedienu samazinot, tonis kļūst augstāks. Stīgu rausta ar labo roku vai pār to velk *lociņu*. To, vai arī šeit cūkas pūslis būtu kalpojījs kā rezonators, neviens nezināja pateikt. Katrā ziņā *spēlei* bija gaišāka un augstāka skaņa nekā *dūdai*.

685. att.

c. Ģingas (vienstīdzis)

Tā kā ar *dūdu* un *spēli* varēja izspēlēt samērā nedaudz skaņu, tās vairāk noderēja dziedātu un spēlētu melodiju pavadīšanai. *Ģingas* ir stīgu instruments, kas noder melodiju spēlēšanai, tādēļ tiek saukts arī par *meldiņu spēli*. Nosaukums *akerdonis* jeb *akerdonia* ir vārda “Accordion” kropļojums; tas, ka šāds nosaukums tiek lietots aiz pārpratuma, redzams jau no tā vien, ka šim instrumentam ir tikai viena stīga, kas izdod tikai vienu toni, par akordu nemaz nerunājot. *Ģingām* (Mežotne) un *džindžām* (Valmiera), šķiet, vairāk ir dialektiskas

atšķirības; bet, lai konstatētu, vai tām ir kāda lietiska vai nosaukuma radniecība ar vijoli, man pietrūkst zināšanu. Vēl jāpiemin, ka vijole nievājoši tiek saukta par *ģingām* un par sliktu spēli uz vijoles saka — *džīgāt*.

Latviskais nosaukums *džindžas* nāk no *džindžināt* “klingen”, *džindžināt*, “summen”, *bites džinkst* “Bienen summen” ‘bites zum’. Tā kā latvietis bites zumēšanu sauc par dziedāšanu un tas ir vispārpieņemts apzīmējums, tajā savā ziņā ir kaut kas miļš. Mācītājs Neilands no Valmieras man stāstīja, ka laudis *džindžas* visur pazinuši un tās esot *vissmalkākais* instruments. Un patiešām es biju pārsteigts par tā skaistā, čellam līdzīgā toņa dziļumu un pilnskanību.

Gingas (686. att.) ir šaura, 82 cm gara bērza koka kastīte (rezonators) uz trim 9 cm augstām un 12 cm platām, uz augšu nedaudz pāresnātām kājiņām.

686. att.

Izliektais virsējais egles koka dēlītis, kura galā izgriezti 2 skaņas caurumiņi. Kā

redzams 686. attēlā, pa labi no skaņas caurumiņiem ir maza poga, pie kuras piestiprināta vienīgā zarnas stīga. Stīga ir novilkta pār kāpņveida listīti ar 28 tonkārtu iedalām tā, lai abi skaņas caurumiņi būtu pa kreisi un pa labi no stīgas. Lai instrumentu varētu noskaņot, stīga piesieta virpotam vai izgrieztam, grozāmam, 10 cm garam rokturim jeb *tapai* (“Zapfen”). Kamēr ar labo roku velk lociņu pāri stīgai, ar kreiso spiež stīgu pie attiecīgā listītes izciļņa. Spēlējot vienstīdzi, parasti to tur uz galda vai ceļiem. Lai jebkuru melodiju varētu pēc notīm vieglāk izspēlēt, pie skaņkārtu pakāpēm, kas diskantā ir arvien īsākas, bet uz basa pusi arvien garākas, atzīmētas attiecīgās notis. Augstākais tonis bija augstais h virs pirmās palīglīnijas un zemākais g — zem otrās palīglīnijas, tātad tika ietvertas vairāk par divām oktāvām. Esmu redzējis tikai instrumentu, kas piederēja kādam Mežotnes saimniekam, tāpēc nezinu, vai izmēru ziņā tie visi bija vienādi vai pastāvēja arī kādi varianti. Viņš man stāstīja, ka šis *ģingas* esot taisījis viņa tēvs, bet skolotāji, kas tādu instrumentu pirms apm. 50 gadiem esot lietojuši dziedāšanas stundās, esot to pirkusi pie Rēdliha Rīgā. Šī ziņa mani mazliet pārsteidza, un es nekavējoties ievācu ziņas uzņēmumā. Tā bija taisnība, taču tie nebija nekādi importēti instrumenti, kā to man apstiprināja arī mācītājs Neilands (Valmiera). Šo “latviešu zemnieku instrumentu”, kādus Vidzemē toreiz lietoja, veikalam bija taisījis kāds vienkāršs latviešu galdnieks no Dienvidvidzemes. Pēc vecā vīra nāves — drīz būs pagājuši jau 50 gadi kopš tā laika — viņi tādus vairs nav tirgojuši, jo pēc tiem nav bijis pieprasījuma.

Par tādu instrumentu man tika stāstīts arī no Rietumkurzemes, tikai nosaukums nebija zināms.

d. Kokle

Kokle ir cītarai līdzīgs instruments. Pēc nosaukuma, formas un lietošanas tai ir radinieki kaimiņu tautās: lietuviešu *kanklys* vai *kanklės*; igauņu *kannel*; somu *kantele*; libiešu *kandla*; lapu *kaddelas*.

Tautasdziesmā sacīts, ka kokle taisīta no liepas koka (sk. Barona 13373). Meita noliecas pie upes pēc tur iekritušā vainaga un dzird, ka tuvojas precinieki, kas grib nolaupīt līgavu. Bēgot viņa iekrīt upē un noslikst. Viļņi meitu izskalo krastā, un tajā vietā izaug liepa ar deviņām galotnēm. Tur atnāk brālīši, taisa no koka zariem stabules, bet no saknes — *kokli*. Kad viņi to spēlē, māte raudādama jautā, kādēļ kokle skan tik skumji — tā būtu dziedājusi viņu jaunākā māsa, upmalā puķes plūkdama. Kādā variantā teikts, ka brālīši turp devušies *kokli* cirst (*šķelt*).

687. att.

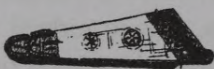
Koklēm lietoja arī bērza un egles koku; 687. attēla redzamajai koklei virspuse ar skaņu caurumiem ir no egles koka, pats 69 cm garais un 6 cm augstais instruments ir no beicēta bērza, varbūt arī no liepas koka. Četras tievas misiņa stīgas kokles vienā galā aptītas ap dzelzs stienīti,

kam, lai stīgas nerūsētu, uzvilks putna spalvas kāts. Kokles otrā galā stīgas piestiprinātas koka tapiņām, kuras grozāmas kokles apakšpusē.

Kokle kādreiz latviešu tautā bija ļoti iemīļots instruments, ko gatavoja katrs puisis, turklāt taisīja, kā vien prata un gribēja, un no visām daudzajām *koklēm* nebija divu vienādu ne garumā un platumā, ne pēc stīgu skaita, ne formas un rotājuma. Stīgu skaits mainījās no 4 līdz 14 (688., 689., 690. un sk. tālāk 691. un 692. att.). 691. attēlā redzamo kokli mans tēvs 1875. gadā uzdāvināja Etnogrāfijas muzejam Leipcigā. Kokle bija 66 cm gara, 19 cm plata un 9 cm augsta, un tai bija 14 stīgas.

688. att.

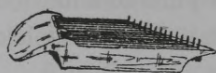

689. att.

690. att.

692. attēlā redzamā kokle (tai nav rezonanses dēlīša) no visiem līdz šim aprakstītajiem instrumentiem, kas izdobti no augšpuses un pārsegti ar plānu rezonanses dēlīti, atšķiras ar to, ka šī kokle (691. att.) izdobta no apakšas un ir vaļēja (693. att.). Bieži vien kokles platākajā galā bija caurums, kurā varēja ievērt saiti, lai jānot vai ejot instrumentu varētu pārņemt pār plecu vai mājās pakārt pie sienas.

691. att.

692. att.

693. att.

Latviešu tautasdziesmās atrodam daudz par *kokli*, tās izcelsmi un lietošanu.

*Iesim abi, bāleliņi,
Lietu koki mežinā;
Tev vajaga koklēm galdu,
Man ieloka austuvītes.*

Gehn wir beide, mein Brüderchen,
Nutzholz ist im Walde;
Du brauchst für die *kokle* Bretter,
Ich ein Webgerät für Fransen.

(Barons 3645)

Priecīga aug māšiņa pie brālīšiem, kas spēlē.

*Lustīti, līgsmiti,
Es izaugu bāliņos,
Kokles skan namiņā,
Pīvolītes istabā.*

Voll Lustigkeit, voll Fröhlichkeit
Erwuchs ich bei meinen Brüderchen;
Die *kokle* erklang im Flur,
Die Geige im Zimmer.

(Sproģis Nr. 14, 244. lpp.)

Pār zemi nāk pavasaris, ganiņi un jaunas meitas skandina savas dziesmas, arī jaunie puīši nāk ar *kokli* un, izsakot prieku par pavasari, pavada dziedāšanu un cenšas iekarot savas izredzētās sirdi.

*Dziedat meitas, nu iet koši,
Nu līks visi mežu gali;*

Singt, Mädchen, nun wirds lustig,
Nun werden sich alle Wipfel
des Waldes beugen;

Nāk brālīši koklēdami

Es kommt die Brüder, die *kokle*
spielend,

Caur ābeļu birtaliņu.

Durch das Apfelwäldchen.

(Barons 260)

Ejot vai jāgot kokli turēja saitē, spēlējot mājās, kokli turēja klēpī vai nolika uz galda, kā tas bija parādīts Latviešu etnogrāfiskajā izstādē 1896. gadā Rīgā, bet uz tā gan varēja uzlikt tikai kokli ar plakanu dibenu, sk. 687., 689., 690. un 691. attēlu.

Latviešu tautasdziesmās bieži tiek minēts, ka ligavu ar pūru celā uz viņas jaunajām mājām pavada mūzika vai arī ka tur viņu sagaida vīra brāļi, spēlējot kokli. Ar vienu piemēru vajadzētu pietikt:

<i>Kokles skan, kas koklēja?</i>	Es erklingt die <i>kokle</i> , wer spielt die <i>kokle</i> ?
<i>Koklēj' mani bāleliņi,</i>	Meine Brüderchen spielen die <i>kokle</i> ,
<i>Koklēj' mani bāleliņi,</i>	Meine Brüderchen spielen die <i>kokle</i> ,
<i>Jaunu māršu gaidīdama.</i>	Die neue Schwägerin erwartend.

(Barons 18503)

3) Sitamie instrumenti

a. Bungas

Viss, ko es zinu par bungām — *bungu*, bieži arī *vara bungu* "Trommel" — ir, tikai pateicoties tautasdziesmām, kaut arī to ir ļoti maz.

<i>Kad es gāju uz kariņu,</i>	Ehe ich in den Krieg ging,
<i>Nocērt kuplu ozoliņu;</i>	Hieb ich um den üppigen Eichbaum;
<i>No celmiņa bungas taisu,</i>	Von dem Stammende machte ich
	eine Trommel,
<i>No zariena stabulīti,</i>	Von den Zweigen Flöten,
<i>No tā paša vidutiņa</i>	Von dem eigentlichen Mittelstück
<i>Bitītēm mājas vietu,</i>	Für die Bienen eine Wohnung,
<i>No tā paša galotnītes</i>	Von dem obern, dem Toppende,
	fürs Schwesterchen
<i>Māsiņai pūra tīni.</i>	Eine Aussteuertiene.

(Barons 3700)

Nekur neesmu varējusi atrast kādas ziņas par *bungu* formu un konstrukciju, bet man šķiet neiespējami, ka latvieši, kā to šajā darbā pierādījis mans tēvs, bijuši tādi kalēji, kas dziesmā bieži daudzīnātās *vara bungas* nebūtu varējuši uztaisīt; ar šo nosaukumu varētu tikt uzsvērts instrumenta skaļais tonis.

Bungas, tāpat kā visus iepriekš nosauktos instrumentus, lietoja galvenokārt kāzu ceremonijās.

<i>Vakar man māte kūla</i>	Gestern noch schlug mich meine Mutter
<i>Ar uguņ' pagalīt';</i>	Mit brennendem Holzscheit;
<i>Šodien man tautas veda</i>	Heute führen mich die Freienden
<i>Ar bungām, stabulēm.</i>	Mit Trommel und Flöten.

(Barons 18262)

<i>Panākšņi, panākšņi,</i>	Ihr Leute des Brautgefolges,
<i>Kur jūsu luste?</i>	Wo ist eure Fröhlichkeit?
<i>Kur jūsu bungas,</i>	Wo eure Trommeln,
<i>Kur stabulītes?</i>	Wo eure Flöten?
<i>Noķēruši sivēniņu</i>	Habt ja ein Ferkel eingefangen,
<i>Padusē kvicināja.</i>	Untern Arm halter ihrs, Drückt es, dass es quieke.

(Barons 20994)

Šur un tur latvieši lieto arī tamburīnu "Tamburin", *sietiņu* (īstenībā: siets), kā arī *cimbāli* ("Zimbal") jeb *cimboli*, kas gan ir stīgu instruments. Tie ir sveši, aizgūti instrumenti, un viss, ko par tiem esmu uzzinājusi, ir pārāk maz un daļēji nedrošas ziņas, lai tās es te atkārtotu.

b. Kāzu trideksnis

Kāzās lieto vēl kādu sitamo instrumentu vai grabuli, kuru sauc par *trideksni*, *puškaiti* "Blumen- oder Bänderstrauss" 'puķu vai lenšu pušķis'; *ērķuli*, īstenībā: "Wockenstock" 'sprēslica', *kāzu puķi*, *kāzu rozi* un *egļiti*.

Pēc ziņām no dažādiem apvidiem, tas ir lietots visā Kurzemē. Tā kā no Vidzemes man ir ziņas tikai no austrumu daļas, bet no Augšzemes man ziņu trūkst, nevaru apgalvot, ka to tur vispār nepazīst. Par kāzu puķes vai eglītes lietošanu ziņas guvu no Barona "Latvju Dainu" III. sējuma 34. un 73. lpp. Pēc tam kad ligava un viņas pavadoni, t. i., viņas radinieki, nonākuši ligavaiņa mājās, pirms sēdās pie galdiem, ar dziesmu tika vaicāts pēc *egļītes*. Ligava, ligavas māsa vai tās pārstāve, kā arī vēl viena jauna radiniece ātri izvilka zem savas villaines paslēptās kāzu eglītes un sita ar tām takti apdziedāšanās dziesmām, kurās sacentās ligavas un ligavaiņa puses. Tās izmantoja tikai kāzu svinību pirmajā vakarā ligavaiņa mājās, pēc tam tās glabāja līdz nākamajām kāzām.

Šo instrumentu izgatavoja šādi: nogrieza zarotu egles — no tā arī nosaukums *eglīte*, "Tannchen" — vai priedes galotnīti, nomizoja un augšgalā piesēja pie stumbra zariņus (tāpat kā sprēslicai 382. att. 136. lpp.) — tā var izskaidrot kāzu eglītes apzīmējumu (*ērķulis* "Wockenstock, Spindel" 'sprēslica'). Tad zariņus aptina ar spalvām un *ziediem*, bet pie stumbriņa piesēja mazus zvaniņus (Ērgli).

<i>Dej eglīte, lec eglīte</i>	Tanz, Tannchen, spring, Tannchen,
<i>Tautu galda galiņā.</i>	Obenan am Tisch des Bräutigams,
<i>Sen bijī gulējuse</i>	Lange hast du gelegen
<i>Māsas pūra dibinā,</i>	Auf dem Grunde von Schwesterchens Truhe,
<i>Māsa pūra dibinā,</i>	Auf dem Grunde von Schwesterchens Truhe,
<i>Māsas godu gaididama.</i>	Auf des Schwesterchens Ehrentag wartend.

(Barons 19174)

Šķiet, ka Lejas Bārtā apdziedāšanās kāzu svinībās notikusi arī līgavas mājās un tikusi pavadīta ar *ērkuli*. Tur tas bija mazs kociņš ar pieciem sešiem zariņiem, kuros iekārti mazi zvaniņi. Pie kāta bija svilpīte. Dziedot sita *ērkuli* pret galdu un katra panta beigās svilpa svilpīti. Kamēr daļa kāzinieku sēdēja pie galda un dziedāja, citi dejoja. Ulmanis min vārdu *trīdēt*, kas nozīmē dziedāt kādu dejas gabaliņu, no kā tad arī radies šā instrumenta nosaukums *trideksnis*.

694. att.

Sakas apkārtnē vēl pirms 50 gadiem kāzās lietoja kāzu puķi — *puškaiti*. Tas bija apm. 40 cm augsts un ar pieciem sešiem īsiem zariem. Uz tiem piestiprināja krāsainu lakatu strēmeles, virs tām spalvu pušķi (visskaistākie pušķi bija no garajām gaiša spalvām), lupatiņu, spalvu kātiņu vai salmu ķēdītes, lentes un lentītes, auduma rozetes vai ēvelskaidas un pērles — viss, kas bija raibs, tur derēja. Pašās beigās piekārti zvārguļi un zvaniņi (694. att.).

*Zosu spalvu tā eglīte,
Kad tā daiļa neskanēja;
Kad tā būtu gaiša spalvu,
Tad dziedātu kā gailītis.*

Mit Gänsefedern ist das Tannchen,
Wie wollte es da nicht schön klingen;
Wenn's Hahnenfedern wären,
Würde es singen wie ein Hähnchen.

(Barons 19178)

Meitām bija stipri jāsīt pa galdu, citādi tā neteiktu:

*Dej, eglīte, lec, eglīte,
Tautu galda galiņā!
Tautu galdu sadauzīju*

Tanz, Tannchen, hüpf, Tannchen,
Obenan am Tisch des Bräutigams!
Den Tisch des Bräutigams habe
ich zerschlagen

Devīniem gabaliem.

In neun Stücke.

(Barons 19175)

695. att.

Aculiecinieki stāsta, ka troksnis esot bijis neapprakstāms. 695. attēlā redzams no dzelzs kalts *trideksnis* koka kātā. Šo instrumentu visā tā krāšņumā nav iespējams parādīt. Tajā iekārtajos gredzentiņos un ķēdītēs ievērtas misiņa plāksnītes (kā 696. att.), papīra rozes, zalkšu sūrenes, nokrāsotu ēvelskaidu rozetes — *ziedi*, kas it labi aizvietoja puķes, kas arī tika labprāt lietotas.

**Rīgas Latviešu biedrības (RLB) muzeja un
Rīgas Doma muzeja (RDM) priekšmeti un attēli***

1

2

3

4

1. Nīces Lejniece. J. Krēslīna akvarelis. 1894. g. RLB 27

2. Mežacirtējs no Vitebskas guberņas (Latgales). J. Krēslīna glezna. 1895. g. RLB 17

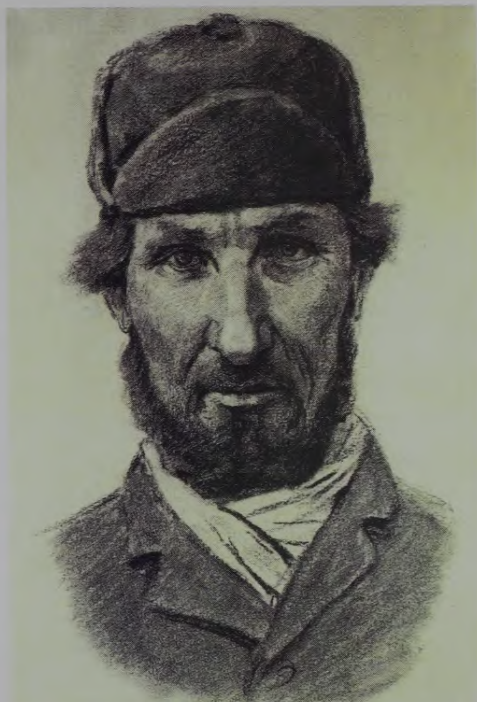
3. Meitene pie rokas dzirnavām. J. Krēslīna akvarelis. 1894. g. RLB 1121

4. Viriešu apģērbs Nicē. 1894./1895. gada ekspedīciju dalībnieka J. Krēslīna akvarelis. RLB 118

* Atrodas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā.

5

6

7

5. Latviešu zemniece darba apģērbā. Ā. Alksnis. 1894. g. RLB 183

6. Latviešu zemnieka portrets. Ā. Alksnis. 1894. g. RLB 140

7. Liezeres Vec-Vēķu Vīzuma senā dzīvojamā ēka (rija). J. Krēsliņa akvarelis. 1895. g. RLB 57

8

9

10

11

12

13

14

15

8. Skalturis-svečturis. CVVM 20844

9. Skalturis-svečturis. CVVM 20849

10. Dzirkles. CVVM 20872

11. Kaplis. RDM I * 35

12. Kaplis. A 4151

13. Alus kanna. CVVM 27608

14. Alus kauss. CVVM 18546

15. Mucīna-divdibene. CVVM 20217

* RDM I 3664, RDM I 3685a, RDM I 3685b un A 12693:170 sk.: 175., 176., 177. un 388. lpp.

16

17

18

19

16. Sālstrauks. CVVM 18557

17. Bļoda. CVVM 21345

18. Bļoda. CVVM 175517

19. Villaine CVVM 27558/4 RLB 140

696. attēlā redzam kāzu sitamo instrumentu, kas veidots no dzelzs stienīša koka rokturī. Uz tā cita virs citas uzmauktas trīs plāksnītes, pie kurām mazos riņķīšos iekārtas ar gravējumiem izrotātas mazākas zvaniņveida misiņa plāksnītes.

Mājas rotājumi svētkos

Tā kā pašreiz esam kāzās, lai man ir atļauts pieminēt tos rotājumus, ko ļaudis lika lietā, lai saviem melni piekvēpušiem mitekļiem piešķirtu svētku izskatu. Tuvojoties svētku namam, braucējus jau no tālienes sagaida svētku eglītes. Pie iebraucamā ceļa zemnieka sētā bieži vien tika uzcelti goda vārti, taču biežāk pie vārtu stabiem un mājas durvīm piesprauda jaunas eglītes. Priecīgu izskatu tām piešķīra krāsainu papīru vai tikai vecu avīžu strēmeles, ēvelskaidas un putnu spalvas, kas bieži vien bija raibi nokrāsotas. Mājas sienu balķi iekšpusē nebija gludāk apstrādāti kā ārpusē, un nelīdzēja ne ūdens, ne balsinājums — to nokvēpušo balķu virsma bija koši melna. Ja bija svētki, par vienīgo glābiņu noderēja griestu un sienu rotājumi.

696. att.

*No istabas vien pazinu,
Kur meitiņas izvedamas:
Četri kakti istabā,
Visi četri izpušķoti.*

Am Zimmer allein erkannte ich,
Wo Mägdlein fortgeführt werden sollten,
Vier Ecken hat das Zimmer,
Alle vier sind geschmückt.

(Barons 15990)

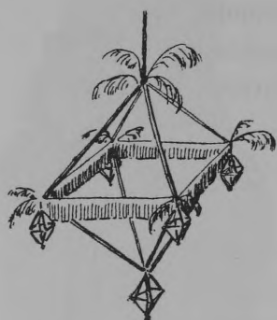
Pirmais, ko izmantoja, bija zaļi zari, puķu, augu un zāļu vainagi, ko varēja saglabāt līdz pat ziemai. Vidzemē, kur ilgāk par kurzemniekiem cilvēki dzīvoja rijās, viņi pie zirnekļu tīkliem un putekļiem, kā arī kvēpiem klātajām sienām, aiz ēdamgaldā un gulvietām, kur bija jāsēž goda viesiem, piestiprināja no priežu skaliem pītus režģus.

*Kas nu būs, kas nebūs?
Skaliem pīta istabiņa;
Vai bāliņš sievu nems
Vai dos māsu tautiņās?*

Was wird sein, was wird nicht sein?
Die Zimmerwände sind mit Pergelgeflecht belegt,
Wird sich das Brüderchen ein Weib nehmen,
Wird er die Schwester dem Freier geben?

(Barons 15989)

Istabas stūri, kur paredzēta vieta jaunajam pārim, izklāja ar dvieļiem vai palāgiem. Jaunaucē, kā tēvs man stāstīja, istabas sienas arī citu mājas svinību laikā noklāja ar palāgiem vai aplīmēja ar dažādiem papīra gabaliem. Starp

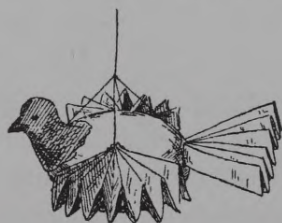

697. att.

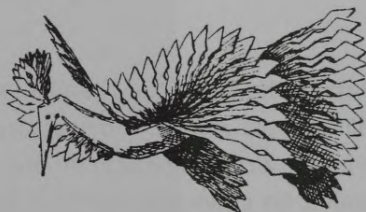
bija ķēdes no salmu gredzeniem (698. att.) vai arī no salmu gabaliņiem, vai spalvu kātiņiem un raibām papīra vai auduma strēmelītēm *spīdzenītēm* (t. i., spīdigām lietiņām), arī *vārķšļi* (no vārda *vērt* “aufreihen”) jeb *pakari* (“Anhänger”). Taisīja arī krāšņus putnus no papīra, piebāžot tos ar pakulām, putnus no izpūstām vis-tas olām ar krāsaina papīra spārnēm un asti, un pielīmētu galvu no maizes mīk-las (699. att.). Brīnišķīgs priedes koka putns redzams 700. attēlā (Grieze): cekuls, spārni un aste ir putna ķermenī iestiprināta atsevišķi. Lai no priedes kluciša varētu izgriezt vēlamu formu, to vairākas stundas vārija ūdenī, tad sa-skaldīja plānos kā papīrs dēlišos, bet tā, ka pie pamata tie turējās kopā. Tad tos

698. att.

699. att.

700. att.

citu pēc cita salīmēja vai sapina tā, ka izveidojās liels viļņveida vēdekļis. Cekulu, spārnus un asti ķermenim piestiprināja ar tapiņām, un putnu piekāra pie griestiem; tas bija 51 cm garš, spārnu garums — 54 cm. Šāds putns ir īsts sava veida mākslas darbs. Zemnieku mājas īpašnieks, kas bija to taisījis, stāstīja, ka šo mākslu mācījies no sava tēva, kurš savukārt no savējā utt.

Istabas vidū karājās ar zaļumiem un puķēm, un lapām izrotāts krustveida kronlukturis (sk. 33. lpp., 187. att.) ar četrām tievām, pašu lietām tauku svecēm, kas šajā vakarā bikli mēģināja izspiesties caur putekļu sacelto biezo, pelēko gaisu.

<i>Kad es gāju istabai,</i>	Als ich ins Zimmer ging,
<i>Visapkārt raudzījos;</i>	Schaute ich ringsum;
<i>Meitu mātes istabiņa</i>	Das Zimmer der Mädchenmutter
<i>Izpušķota, izgreznota</i>	War ausgeputzt und ausgeschmückt
<i>Zilītēm, pakariem,</i>	Mit Glasperlen und Anhängern,
<i>Sarkanām magonēm —</i>	Mit Blüten von rotem Mohn —
<i>Ziles manas kājas spieda,</i>	Die Glasperlen drückten meinen Fuss
<i>Pakars rāva cepurīti.</i>	Und die Anhänger rissen mir den Hut
	vom Kopf.

(Barons 14598)

Jaunais puisis ir pārņemts no šī krāšņuma, kas viņu mulsina un traucē kustēties, vai kādā citā reizē krāšņums apmāna, kad viņš iet līgavu lūkoties:

<i>Vizuļota, pakarota</i>	Mit Flittern und Anhängern geschmückt
<i>Tautu mātes istabiņa;</i>	Ist das Zimmer der Töchtermutter;
<i>Tie vizuļi, tie pakari</i>	Diese Flitter, diese Anhänger
<i>Pievils manu bāleliņu.</i>	Werden noch mein Brüderchen verlocken.

(Barons 14647)

Tā tas bija kādreiz — kurš gan vairs var atcerēties visu to daudzkrāsaino greznību, kas šeit tikai nedaudz tika pieminēta, lai tā pavisam nepazustu pelēkajā aizmirstībā. Balsinātie ģipša griesti, raibās tapetes un bieži krāsotās grīdas bagātajās lauku mājās neprasa pēc tiem bērnišķīgajiem, ar izdomu un poēziju bagātajiem rotājumiem, kas prata apburt katru ciemiņu, kurš pārkāpa pār svinīgi iekārtotās mājas sliekšni.

AUTORA PĒCVĀRDS

Šā darba priekšvārdā bija noteikts plāns un mērķis, kuru dēļ es šo darbu uzdrikslējos uzņemt, tāpēc noslēgumā jāsecina, ko devuši detalizētie pētījumi.

Mans uzdevums bija parādīt, kādos apmēros un kādā veidā latviešu tauta savu nepieciešamību apmierināšanai, celtniecībā un darbarīku gatavošanā iztika ar koku, bez tik nozīmīgā metāla, t. i., dzelzs. Šajā sakarā jāņem vērā un jāatbild uz diviem jautājumiem.

1. Kad iestājās tas laikmets, kad dzelzs lietošana kļuva nozīmīga un latviešiem vismaz radija pamatu periodam, kurā vairs nebija raksturīga tikai koka lietošana, bet kurā pamazām arvien biežāk un biežāk sāka izmantot dzelzi?

2. Cik tālu meklējot un taustoties izdevies iespiesties pagātnē, cik vissenākajās, visprimitīvākajās kultūras pakāpēs mēs vēl varam atrast pierādījumus koka izmantošanai?

Nav grūti atbildēt uz pirmo jautājumu, uz kuru jau iepriekš vairākās vietās ir norādīts. Iepriekšējā gadsimta vidus bija sākums izšķirīgam pavērsienam latviešu kultūras attīstībā. Šī pavērsiena īstie cēloņi pēc dzimtbūšanas atcelšanas (1817.–19.), — kas šeit notika četrdesmit gadus agrāk nekā pārējā impērijas daļā, kur krievu valdība uzskatīja par neiespējamu dāvēt brīvību zemniekiem — bija tautskolu un skolotāju semināru dibināšana (kopš 1830. g.), kas notika, pateicoties muižu īpašnieku un mācītāju saprātam un rūpēm; pēc tam nodevu pārveidošana, kad zemnieku sētas rentniekam bija jāmaksā nomas maksa (apm. kopš 1840. g.), un beidzot zemnieku māju pārdošana līdzšinējiem rentniekiem (apm. kopš 1850. g.). Piebilda, ka latviešus uz tautskolu apmeklēšanu, tāpat kā uz rentes pārņemšanu, kā arī uz māju iepirkšanu bija gandrīz vai ar varu jāpiespiež, jo, konservatīvi turēdamies pie sensenajiem ieradumiem, viņi bija tik tālu, ka nenojauta, kādu materiālu un garīgu ieguvumu tiem sniegs skolu apmeklēšana, nomas maksa un zemes iepirkšana.

Šie cēloņi iedarbojās, veidojoties tautas labklājībai un izglītībai, un atnesa latviešu tautai jaunus laikus. Naturālā saimniekošana pamazām izzuda, dodot vietu naudas saimniecībai. Zemnieks kļuva pirktpējīgs un no pilsētas veda mājās dzelzi tām daudzajām lietām, kuras viņš senāk ar cirvja palīdzību pārnesa no meža.

Šajos teikumos atrodams iemesls, kādēļ es savos kultūrvēsturiskajos izklāstos neesmu gājis tālāk par iepriekšējā gadsimta vidu. Attiecībā par robežām

pagātnē, cik tālu esmu izpētījis un aprakstījis to, kā latvieši lietojuši koku, protams, kādu konkrētu gadskaitli minēt nav iespējams. Uzmanīgs lasītājs būs pamanījis, ka esam iespiedušies labi tālu aizvēstures laikā. Gadu skaitļu vietā apmierināsimies ar tiem faktiem, kurus izdevies pierādīt.

Kā senāko mitekli esam atraduši ar koka mizām vai tml. segtu konusveida kāršu slieteni no nomadu dzīves laikiem, kad klejotāju tautas virzījās no austrumiem vai dienvidaustrumiem šurp uz Baltijas jūras krastu (I daļa, 59./53. lpp. un turpm. lpp.).

Uz pastāvīgu dzīvi apmeties, zemi jau apstrādāt sākušais latvietis cēla savu māju ar akmens cirvi, bez zāģa, bez urbja, bez naglām, bez jebkāda dzelzs gabala no apaļiem balķiem (I daļa, 22./11. lpp. un turpm. lpp.) un jumtu sedza ar garām, dēļveidā plēstām, nevis zāģētām egles koka lubām (I daļa, 22./31., 32. lpp.).

Koka durvju slēdzenes (I daļa, 45./39. lpp. un turpm. lpp.) arī šeit jāpiemin kā kaut kas no senlaikiem, varbūt pat kā vairāku tautu kopīgais īpašums, nevis kā jaunākos laikos izgudrotas vai aizgūtas.

No senvēstures laikiem cēlusies latviešu rija, kas no skandināvu normāņiem nonākusi pie somu un latviešu tautām (I daļa, 104./106. lpp.), un pirts, kas slāviem ir pazīstama vismaz kopš tūkstoš gadiem un ko vācu ienācēji pirms septiņsimts gadiem šeit jau sastapuši (I daļa, 109./111. lpp.).

Vārds *laidars* "Pfalland" 'iežogots aploks lopiem' liek atcerēties tos laikus, kad latvietim arī ziemā nebija kūts liellopiem (I daļa, 128./134. lpp.).

Viena no senākām zārka formām, ko mēs esam atraduši, ir izdobts blukis, kas atgādina sili (172./181. lpp.).

Pirms ģermāņu laikiem latvietis daudz nodarbojās ar dravniecību mežos (176./185. lpp.). Šīs nodarbes detaļas un daudzveidīgās metodes, ko mēs varam pieminēt, sevišķi, kā uzkāpt bišu kokos (I daļa 187., 188./198., 199. lpp.), tādā veidā detalizēti ir grūti salīdzināt, kā tas ir bijis citām tautām, jo Rietumu tautas to visu ir sen jau pazaudējušas un aizmirsušas.

Nonākot pie pētījumu otrās daļas, kur runa ir par koka rīkiem, kā senāko no mēbelēm, es pieminu solu no pāršķeltas egles ar tās zaru stubenīem sola kāju vietā (17. lpp.) un muldas veida, no koka izdobtu vai no liepas krijas šūto šūpuli (19. lpp.) bērza liksts galā.

Kā skapja un kumodes priekšteči drēbju u. c. uzglabāšanai latvietim kalpoja no liepas krijas šūtas lielākas un mazākas vāceles, ko no laika gala dēvē par meitas pūra lādi (24. lpp. un turpm. lpp.).

Graudu u. tml. sasmalcināšanai pirms senajām rokas dzirnavām latvietis lietoja koka piestu ar koka stampu (45. lpp. un turpm. lpp.).

Pie mums ir bijis arī laiks, kad dzelzs katls bija liels retums vai tādu vispār nebija. Latvietis gatavoja ēdienu koka traukos, iemetot tajos sakarsētus akmeņus (52. lpp. un turpm. lpp.).

Pirms latvietis iepazīna māla traukus ēdieniem un dzērieniem, viņam bija vajadzīgi muldas veida vai citādas formas izdobti koka trauki bļodām un dzeramtrauki no koka mizas (84. lpp.).

No daudzveidīgajiem traukiem es šeit minu tikai tos, ko cilindriski izdoba no koka klučiem ar meistarīgi iestrādātiem dibeniem (101. lpp. un turpm. lpp.), un norādu uz tiem traukiem, ko taisīja no koka mizām un krijas (105. lpp. un turpm. lpp.), kā arī pina no sīkām koku saknītēm (122. lpp. un turpm. lpp.).

No lielā sieviešu rokdarbu klāsta es nosaucu tikai koka irbulīti, kas bija bez vārpstas skriemeļa, un vēl senāko zara kāsi, kuru grieza starp labās rokas pirkstiem, lai gatavotu pavedienu (132. lpp. un turpm. lpp.).

Pirms visām aužamajām stellēm kā pirmo esam parādījuši pinamo rāmi, aprakstījuši tā uzbūvi un lietošanu (158. lpp. un turpm. lpp.) un līdztekus arī senseno apģērba ieloku, t. i., lenšu, aušanu ar mazu četrstūra dēlišu palīdzību (168. lpp. un turpm. lpp.), abi šie aizvēstures rīki bijuši kopēji lielai cilvēces daļai. Turklāt, pateicoties labi saglabājušamies audumu paraugiem, kas atrasti pašreizējo izrakumu apbedījumos, izdevies noskaidrot īpašu apmaļu darināšanas paņēmieni, ar ko tās izgatavoja, apvienojot aušanu ar pīšanu (175. lpp.).

Tāpat vienkāršs kociņš, vēlāko adāmadatu priekštecis, kādreiz izmantots cimdū adīšanai (180. lpp.).

No vīrieša darbarīkiem tīrumā pieminu tikai arklu, pat bez dzelzs lemeša (213. lpp. un sek. lpp.), un no jaunām eglēm šķeltās ecēšas, kuru apgrieztie zari kā sukas smalcināja zemes kukuržņus (223. lpp.).

Zirglietu un braucamrīku vissenākā sastāvdaļa bija lūku virves (256., 289. lpp.), un sākumā kā rati, tā ragavas nesaturēja ne gabaliņa dzelzs (271., 277. lpp. un turpm. lpp.).

Vissenākā laiva bija izdobts koks, ko jau ļoti sen centās vidū paplatināt (325. lpp.).

Sākotnējais maksšķeres āķis bija maksšķerkātā iesiets garens kociņš (370. lpp.), un latvieša vissenākā vēžu ķesele bija no bērza vai egles mizas satīta tūta (372. lpp.).

Ar šīm nedaudzajām norādēm vajadzētu pietikt, lai parādītu, ka viss šeit aprakstītais nav tikai pētījums par pēdējiem gadsimtiem, bet arī parāda pie mums jau sen pagājušos vissenākos laikus, kas apvienots ar citu tautu veiktajiem kultūrvēsturiskajiem apskatiem, ļaujot arvien skaidrāk izprast un pazīt cilvēku kultūras attīstību.

I VĀRDU RĀDĪTĀJS

A. BALTU VALODAS

1. Latviešu valoda

- abazēlis* (Kowno) Schlittchen 277
ablawa Klapperjagd 279
abra Backtrog, Brottro 49, 97
parketa āda gegorbenes Leder 374
adama-adata Stricknadel 180
adata Nadel 180
adiklu wāzele Behältnis für das Strickzeug
adīt stricken, flechten, Netze stricken, nadel 162, 180, 382
āminis Gerber 374
ādu mīt das Leder treten; gerben 374
ailis Pfahl 365
airis m. *aire* f. Ruder, Steuerruder 206, 317, 328
airu valdīt das Ruder regieren 317
airēt rudern 206, 317, 328
aif hinten 383
aifada Sohle des Bastschuhes 383
aifadīt die Spitze des Bastschuhes machen 383
aifgalde Seitenbrett 268, 384
aifgalds der Raum hinter einem Bretterverschlag im Stall 15
aifsaistawa weldene dünner Stab, um welchen die Fadensträhnen gebunden werden 153
akerdōnis, akerdonia Streichinstrument 410
akis Haken, Gestell, an welchem das uz strickende Netz befestigt wird; Angelhaken 345, 369
aklaks blind, feinmaschig 346, 350
akmins Stein 132
sarkans akmens roter Stein 77
akmini (pl.) Steine; Stromschnelle 344
ala Höhle 97
ālants Alante 350
ālēt Netze unterm Wasser treiben lassen 350
ālingis, alengis Wune 359
alksnis Eller, Weisseller, Erle 106, 374, 379
alōt hohlen 97
alōtees in die Irre gehen 97
alus Bier 75, 78, *labs a.* Gutes B. 64, *ma-sais a.* das "kleine B." 64, *alu darīt* 63, *alu wārīt* 63 Bier brauen.
alus-kanna Bierkanne 81, 91
alutinsch (Dem.) Bier 76
āmars Hammer 229
āms Beutel, Netzbeutel 346, 347, 348
andōgs Halbstück (im Netzbeutel) 347
andrus, andrs Kiel 314
ap um 261
apakschēja schkalba ein Hölzchen, welches die Pfluggabel an die Femern herazieht 209
apatiski nōwilkta āda eine rundherum abgezogene Haut 290
apauschi (pl.) Halfter 257
apgalwene Bügel, welcher die Köpfe der beiden Schlittensohlen zusammenhält 275
apini (pl.) Hopfen 63
apkalt rund herum beschmieden 260
apkaut beschlagen; abschlachten 260, 261
apkillā Fusstuch 163

- aplenkt* ewinkreisen 296
apmaukt aufziehen 257
apmesli (pl.) Aufzug 145
apmutschi (pl.) Halfter 257
appatsch rund 63
appīja (pl. *appijas*) die Pflugfemern die Zugstränge 204, 208
appīne (pl. *appīnes*) die Pflugfemern 204
appīscha (pl. *appīschas*) die Pflugfemer 204, 208
appītis (pl.) *appīschī* Pflugfemer 204
apseet herumbinden 163
apsēja Band 163
apses prauls vermodertes Espenholz (als Zünder gebraucht) 34
āpsis Dachs. 296
apwija (sg.) die Zugstränge 210
apwinis Hopfen 63
apwīt beranken umwickeln 63–4, 210
arājinsch Pflüger 68
arājs Pflüger 68, 186
ārdikls kleine Mistgabel 233
ārdīt trennen, reffeln 206, 233
ārds Darrbalken; wagerechte Stange im Innern der Räucherhütte 234, 356
arkis Wendeholz; Gestell, an welchem die Fischer ihre Netze stricken; Gestell zum Schnurflechten; Holzgabel, Gabel-instrument 150, 151, 345, 356
arklineeks Ganzhäger 242
arklis Ganzhäger, Hakenpflug, Anker 242, 328
arkls Pflug 204, 206, 214–15
arklu eeseet den Pflug einbinden, für die Feldarbeit herrichten 209
arōds Kornkasten 334
art pflügen 206
asars Barsch 350
asers Barsch 370
aschku seets Sieb aus Pferdehaaren 159
asmens Schärfe 359
asmītes (pl. Lubahn) Achtelhäger
ass Achse 266
aste Schwanz, Pferdeschweif 159
astes bōmes Schwanzbaum (am Zugnetz) 362
astes rags Schwanzhorn; der hintere Steven 314
astru seets Sieb aus Pferdehaaren 159
āšcha kōks Bockholz, Stäbchen 156
āšchurags Ziegenhorn 406
ataudi Einschlag 153
āte Flunder, Steinbutte 359
atkaru seet die Sense im stumpfen Winkel binden 229
atkāsis Widerhaken; Angelhaken 369
atmata Acker, den man wüst liegen gelassen hat 190
atmest liegen lassen, beiseite legen 190
atpītis (pl. *atpīschī*) die Pflugfemern 208
atraitne, atraikne Witwe 90
atsāne Strick zwischen den vorderen Femer-Enden und denen der Vorderachse 269
atschketināt zurückdrehen 170
atseet zurückbinden 269
atsēja, atsāne Femerstrick 269
atspōle Weberschiffchen, Garnspulchen im Weberschiffe 154
atsteept zurückrecken 269, 275
atstōpe Strick zwischen den vorderen Femer-Enden und den Enden der Vorderachse; Band 269, 275
atsweltene Lehne 262
atweltees sich zurücklehnen 262
audeja Weberin 143
audejs Weber 143
audekls Leinwand, Wollenzeug, Aufzug 143
audekla audeja die Leinwandweberin 192
audekla bōmītis Leinwandbaum, Weberbaum 153
audeklu mest die Fäden zum Aufzug aufscheren 143
audeklu reest den Aufzug aufbäumen 151
audeklu reestīt den Aufzug aufbäumen 151
aud(i)s (pl. *audi*) der Einschlag 143, 153
augsti hoch 281
aukla, -le, -lis Pastelschnur, Kummetschnur, dünne Leine, Leine, Flachsschnur, Sandalenschnur, Schnur 123, 209, 285, 346, 359, 375
rupjāka aukla gröbere Schnur 349

- auklēt* auf den Armen tragen 208
auklis Kinderwärter; ein längliches Klötzchen, welches keilförmig gegenüber dem Handgriff des Pfluges eingescho-ben ist 208, 209, 285
aus Schafbock 126
aure Trompete, Kuhhorn, Jagdhorn 404, 407
aurējams rags (Rujen) Kuhhorn; Jagd-horn 407
aurēt einander zurufen 404, 407
aurneeks der signalblasende Jäger 407
auschukōks Holzgabel 328
auss (pl. *ausis*) Ohr, die Ohren an den Pflugscharen; Loch 207, 327
aufas (pl.) Hafer 196
aufchamais nafis Holzmesser 158
ūšautu aufchamais Instrument zum Weben der Strumpfbänder 164
aufchami stāwi (pl. tant.) Webstuhl 150
aust weben, stricken 158, 362
austawa Weberschiffchen 153
austuwīte (pl. *austuwītes*) Brettchen, auf welchem die Fromsen gewebt werden 174
aut die Füße bekleiden; anziehen, kleiden 143, 144, 208, 285
autinsch Windel 126
auts Leinwandlappen, den man um die Füße wickelte; Tuch, das um den Kopf gebunden wird; Umschlagetuch, Fus-slappen 126, 163
awens Schafbock 126
awena galwina Bockkopfschen; Wellbaum 153
aw(i)s Schaf 126, 208
azekta Brettchen, welches, in die Webe-kanten gesteckt, den Stoff auseinander strammmt 155
azs Auge; das Loch im oberen Mühl-steinen Strickmasche-Loch 180, 327
aztina Äuglein, Strickmasche 180

bāba Winde 360
bāga Basspfeife 398
bagare Zugnetz für die Flunder 348

bajārs der Vornehme; der reiche Bauer-wirt 86
bakis Weberbaum 154
bakstīt, bīstīt, bikstīt wiederholt stossen, hineinstecken, stecken 91, 50, 297
bata Winde 360
balināt bleichen, bläuen 182
batkus laist Balken lassen, flößen 327
balksts Handgriff am Pfluge 208
batta ein grosses Wassergefäss 76, 90
balōdīt(is) Taubchen 198
balsne Handgriff am Pfluge 208
balst-ākis Spannhaken 89
balsts, balste Stütze, Griff, der Griff beim Pfluge 204, 208, 274
balsta aukla, balsts-a, eine Schnur, von welcher der "auklis" festgehalten wird
balstīt stützen 208, 274
balseens Stützenverband (am Schlitten) 274, 275
balta kanna weisse Bierkanne 85
baltināt bleichen, bläuen 182
balts weiss 114, 182
bandas (pl. tant.) Feldstück, welches dem Knecht vom Wirt als Lohn für seine Dienste angewiesen wurde Phrase 187
bānis Fähre 330
bārskte (pl. *bārkstes*) Franse 173
wez tēwa baromēteris der Altväter Baro-meter 395
base Basspfeife 398
bāst hineinstecken, stecken 50, 91
bāft stecken 297
bāfis Stein, mit dem der Netzbeutel be-schwert wird 348
bauga, bause Flottholz; Klöppel des Dreschflügels 237
beblis ein einschariger Pflug, der in alter Zeit bei Waldrodungen gebraucht wurde; Pflug mit einer Pflugschar 211
bebrs Biber 300
beguns, begune junge Kiefern, wit welchen Flösse zusammengebunden werden 328
bekurs Theerpinsel 316
benkis Bank, Bank (Teil des Spinn-rockens) 14, 139, 335

- farōts benkis* geästete Bank 13
rumbu kalamais benkis eine Bank die zur
 Fertigung der Radnaben und der Wagen-
 ränder gebraucht wird 70
beres, beri (pl.) Schüttung; kirchliche
 Abgabe 241
bērfs Birke 106
bērſu sula Birkwasser 78
berſt scheuern 182
bert streuen, schütten 210, 241
bīkeris Becher 85
bikerīte, -tis Becherchen 85, 100
ſaļōſōla bīkerītis Becher aus grünem
 Eichenholz 85
bīlade Beilade 23
birde Webstuhl 150
birks, birka (Doblen) Kerbstock 393
birſchōt die Saatstreifen bezeichnen 210
birſe Saatstreifen 210
bīstarags Jagdspieß 297
bīsteklis Ofenkrücke 50
bīſe Flechte 328
bītes dſchingſt Bienen summen 401
bīſchanka Zugseil 336
blīnīnſch der Wockenstock 135
blīnis der Wockenstock 135
blōda Schüssel 60
blukene, blusene Blockboot 325
blukis Block, Feldrolle, Dreschrolle, Klotz
 mit Kerbe 223, 236, 276
bōba (hochlett.) Pergelhalter 29
bogors Zugnetz für die Flunder 348
bōja Boje; Flottholz 347, 348
bōlſch' (Popen) Fische scheuche 360
bōlſchēt Fische scheuchen 360
bolſds (Oppekaln) Stütze (am Schlitten)
 274
bōmis Stange, Baum; Tragstange; Weber-
 baum; stangenartiges Holz; Baum 55,
 96, 150, 268, 270
baka bōmis Packbaum, Weberbaum 153
krūſchu bōmis ein Holz, welches durch
 die Enden des Aufzugs gesteckt wird
 153, 156, 157
krūts bōmis dass. 153
leelais bōmis der grosse Baum; Weber-
 baum 150
zeta gala bōmis Weberbaum 153
zeta bōmītis Stab, der das Gewebe von
 den Knien der Webenden fernhält 153
bo(r)t(a)skōks Kerbstock 393
bōſe, bauſe Knüttel, Kugel 238, 347
bradāt waten 361
bradenis Netz, Zugnetz 158, 361
brālīs Familienglied; Bruder 74
brandwīna kausīnſch Brantweinbecher-
 chen 84, 86
brandwīna rags Brantweinhorn 86
branga Bootsrippe, Knieholz, Spanten 310,
 335
brangſēgelis Bramsegel 318
braslis Furt 398
braukt (fact.) abschelfern 229
brauktawa das hölzerne Messer zum
 Flachsreinigen 247
brauktuwe Schlägel 247
brauzīt abschelfern, streichen, fahren 229,
 248
breedis Elch 248, 294
breeschu māte Elchmutter 294
breeschus kaut Elche schlagen, jagen 296
breeschōt Elche jagen 296
breksis Brachse 350
brētlinſch Brätling 356
brēze Fibel 390
bridenis, bridſchas Zugnetz 361
brīſt waten 361, 398
brugis Zugnetz 361
brukschas (pl.) Sichel 226
brukschīs Streichholz 229
brukt abschelfern 229
brūſis Brauerei 63
brūwēt brauen 63, 71
bruzeklis Streichholz 229
bruzināt abschelfern 229
būda Hütte (Aufbewahrungsort für Netze)
 354
bugurainſch höckerig 348
bugurs, bugura Flunder 348
buka der Kopf der Schneidebank 88

būkēt Wäsche mit heisser Lauge brühen
182

bukis Salzstampfe, Salzfass 48, 49

buks Bock, Vorstütze, Rehbock 153

bukte Senkstein 351

bukurags Bockshorn 406

bullēns, bulens, buline, bulwāns Lock-
vogel

bulis Blockboot 307, 325

bullītis Öchsein; Pflock, Weberbaum
150, 153

bulta Bolzen, Riegel 267

bundšcha Butterdose Dose, Bauch, 99

bundšina, bundulis Butterdose 99

bunga Trommel, Pauke 99, 414

bungāt schlagen 89, 182, 414

bungu wāle Holzhammer. Waschbläuel
89, 182

bunkāt, -kēt zerklopfen 48

bunkis Salzstampfe, Salzfass 48, 49, 99

bunte Packet von noch ungehecheltem
Flachs 248

bunzis Salzstampfe 48

bura, bura, burwe kleines Segel 318

burbulisks mit Metallbuckeln verziert 259

burga Fischeche 360

burka Wune 359

burt zaubern 394

burts, burta Buchstabe 394

burt(a)skōks Kerbstock 393, 394

burtneeks Wahrsager 394

burtsmetis Loswerfer 394

bute Flunder, Butte 348, 357

buschu wads Zugnetz für die Flunder 348

butschōt küssen 92

dadšis Dorn, Klette 232

daglis Zunder aus Leinwand 34

daigs Stock 364

dakscha Mistforke 232

kōka dakscha Holzforke 232

trijfaru dakscha dreizinkige Gabel 234

dakschas hölzerne Heugabel 232.

dakschina Garbengabel; kleine Mistgabel,
welche zum Auseinanderreffeln des
Düngers auf dem Felde dient 234

dalba, dalbs Gartengabel, Fischerstange,
Stange, Fischeche 232, 353

dalbina Stossstange 325, 360

dalge, dalgis Sense 221

damaschka Gurt 163

dandšche, dandšis Bügel 264

danzis (pl. *dantschi*) Eichenfelgen, Krumm-
holz 266, 281

darabs, darbs (Südwestkurland) Arbeit 108

darbeneeku muzina ein Tönnchen für
Arbeiter 96

darināt Handarbeit machen, fein weben,
stricken, m. d. Nadel flechten 143, 162

darīt machen, arbeiten, stricken, mit der
Nadel flechten 143, 162, 180

dāršinsch Gartchen 299

darwa Theer 266

deegs der leinene Zwirnfaden 141

deega jōština aus weissem Leingarn ein-
fach glatt gewebter Gurt 168

deglis Zunder aus Leinwand, Feuersch-
wamm 34

degt brennen 34, 192

deguninsch kleine Nase 198

deguns Schnabel, Nase 345

delbis Garbengabel 232

dēlis, dēle das gesägte Brett 15

dene, denis Sitzbank für den Steuermann;
Verdeck 333

dibene, -ns Boden 25

dilbis Ruderstange, Ankerschaft 318, 320

dīsele, dīstele Deichsel 263

dīšchdwālekts vier Seek 242

dizele Bretterkarren auf zwei Rädern 271

dōbe Grube, Kohlengrube 298

dōkis Salzstampfe 48

dōnas, dōnes (pl. t.) Kimme 89

dōnis, dūnis Binse, Schilf 280

donu-krēsli (sg. *donu-krēsls*) Stühle, de-
ren Sitz aus Binsen geflochten ist 171

dōre, dōris, dōrite Bienenklotz; ein aus
einem runden Baumstück gehöhlt
cylindrisches Gefäß 101

dōres, dōris (pl. t.) Thür 108

drāgi (pl.) Trage 270

drāft schnitzen 117, 283

- drāstīnis* (Libau) Stiel der Peitsche 283
drēbes reestawa Weberbaum für das Gewebe 156
drēbes resstawis Stoffbaum, Weberbaum
drēge Trage 270
drēgis Trage 235
drigalka Steuerruder am Flosse oder an der Struse 328
driki (pl.) Buchweizen 198
dripe Zahn am Kammrade 153
dripju rats Zahnrad 153
drizwēt kalfatern 316, 333
druwa Acker 95, 102
druwenesis Grützspann; ein Gefäß, das aufs Feld mitgenommen wird 95, 96, 102
dsechendschele Fischescheuche 360
dšchigāt schlecht geigen 411
dšchindschas (pl.) Streichinstrument 411
dšchindschināt klingeln, summen 411
dšchingstēt summen 411
dšeinis, dšainis, dšenis Aufzug, Tritze, Kette 147
dšaina bōmis der Baum für die Kette, Weberbaum 152
dšelme Höhlung im Bienenstock, aus einem ganzen Holz ausgehöhltes Gefäß; die tiefere Stelle eines Baches 101, 245
dšelfis (pl.) Eisen zum Wildfangen 291
dšelfs Eisen 34
dšelfs-schkeenite eiserne Schiene 42
dšenaugste, dšenauska Riemen, mit welchem das Kummet, die Femern und das Krummholz verbunden sind 281
dšzenis Specht; Treiber; ein Holzchen, welches die Pfluggabel an die Femern heranzieht; Strick 209, 288
dšeres, dšereschi (pl.) Getränk; Dünnbier
dšerkle Kehle 307
dšert trinken 307, 363
dšērwe Kranich; ein Thürverschluss; Vorstütze 153
dšērweite kleiner Kranich; Trittstock am Spinnrocken 139
dšija (pl. -jas, dšijas) das gesponnene Garn; Faden 140, 141
dšijas nōmest das Gespinnst auf die Haspel aufwinden 142
stipras saschketerētas dšijas (pl.) starkes, zusammengedrehtes Wollengarn 169
dšiju bōmis Garnbaum; Weberbaum 151
dšitsch tief 101, 245
dšinėjs Treiber 308
dšiparinsch (meist im Plural) bunter Wollenfaden 166
dšipars (pl. dšipari) buntes wollenes Garn 166
dširkls, dširkles, -lis (pl. t.) Schafschere 127
dširnas, dširnawas, dširnus Mühlstein, Handmühle 37, 40
dširnutinas (pl. t.) Handmühle 37
dširkstele Kehle; Beutel des Setznetzes 361
dšīt treiben 140, 209, 281, 308, 327
dšiwes (pl.) gesponnenes Garn 140
dubeninsch (Demin. von *dubens*) das Bödenchen 25
dublats Holzstück, welches an der obersten Planke des Bootes angepflockt ist 316
dūda Blasinstrument Dudelsack Bassgeige 408–10
dūdu pūslis Brummblyse, Dudelsack 408
dūdelin Laut des Dudelsacks 377
dūdelneeks Dudelsackpfeifer 408
dūdināt brummen 408
dūdōt kollern; das Horn blasen 408
dūduls Ziegenhorn 406
duidibens Grützspann; zweibödiger Spann 95, 96, 102
dūka Dudelsack, Flöte 408
dūkerēt Fische stechen 367
dūkt brausen 401
dukurēt mit der Scheuche Fische scheuchen 360
dukurs, dunkurs (Semgallen) Fischescheuche kleines Zugnetz 360, 363
duibārts dulbuts, Dollbord 316
dulbis Dolle 317
dūle, dūlis Fackel, Kienspan 367, 372
dūlēt, dūlāt Fische stechen 367

- dullis* Pföstchen auf der überachse, Dolle 268, 316
dumpatschs Fische Scheuche 360
dumpis Lärm 360
dumpurs Fische Scheuche 360
dunkers Fische Scheuche 360
dunkis, dunzis, dūzis Dolch 297
dunkis, dunzis Salzstampfe 48
duperes (pl.) Vogelschlingen 307
dupis, duplis Salzstampfe Salzfaß 49
dūrainis zimds (pl. *dūraini zimdi*) Fausthandschuh 181
durama dšelfs Steck Eisen 368
duriams peilis Stechmesser 297
dūre Faust 181
durkls das krumm gebogene Eisen des Pergelhalters 31
durska Dorsch 202
dursaklis Drillbohrer 396
durt stechen; einen 31, 368, 396
durwis (pl.) Thür 108
durwis wērsināt die Thür schliessen und öffnen 124
dūze, duzeklis, dūzulis Schnurrer 401
dūwālekts Zwölfte lof 124, 242

eeaudi (pl.) Einschlag 358
eedōt eingeben, geben 360
eedfirklis Öffnung des Netztrichters 307
eedfirknis Kehle; Beutel des Setznetzes
eegerkle dass. 363
eegerkle Öffnung des Netztrichters; Vorderkehle 307, 361
eeklāja (pl. -jī) zusammenrollbare Decke aus Haselnusstockchen 268, 276
eeklāt hineindecken 268
eekscha-sitamais Einschlag 358
eekschaudi (pl.) Einschlag 358
eelaidnis Setznetz 363
eelaišt hineinlassen 363
eelidne Einkriechstelle des Setznetzes 363
eeloks (pl. *eeloki*) Aufzug, Franse 143
eelōzīt aufziehen, einbiegen 143
eemaukt hineinziehen 257
eemaukti, -uti (pl.) Zaum 257, 259
eemawas (pl.) Zaum 257

eemawinsch Zaum 257
eemest hineinwerfen 350
eemetnis Setznetz 350
eesals Malz 16
eesekt einkreisen 296
eesms Bratspiess, Jagdspieß, Spiess, Stab 297
eet ar uguni mit Feuer gehen; Fische stechen 368
eetazis Fischwehr 364
eetezēt hineinlaufen 364
eewa slōksne Faulbaumband 405
eewākt einbringen 106
eewārschkis Sandalenschnur 377
eewērt einfädeln 377
eewīt einflechten 307
ēdminis Lockspeise 297
egle Fichte, Tanne 106, 222
eglene, egti Strauchegge 222
eglīte Tanne; Hochzeitsklapper 415
ēku ūšzirst ein Haus aufbauen 314
eldenīte Rundholz, Wellholz 165
elkōnis Ellbogen 149
endas (pl.) lattenartige Hölzer, welche auf die Köpfe der Stützen am Schlitten geschlagen werden 275
enkurs Anker 320
ērkulis Wockenstock; Hochzeitsklapper 415
ērfelis Hengst 329
ēsma Lockspeise 297
ēst essen 297
ēwele Hobel 90
ezēklis Egge. 219
ezēscha (pl. t.) Egge 219
klāga ezēschas Weidenringegge 221
plēstas ezēschas Egge aus gespaltenen Tannenbäumchen 223
šaru ezēschas Strauchegge 221, 222
ezēschu galds Eggenbrett 222
ezēschi (pl.) Egge 219
ezēt eggen 219

gabals Strähne, Stück; ein ganzes Netzstück 141, 264, 347
gabalū titawa Garnwinde 158

- gabalu tinamas titawas* (pl. t.) Garnwinde
galdaus Tischtuch 126
galdinsch Brettchen, Tischchen 169, 345
galds Tisch, Seitenbrett, Planke, Brett 15, 268, 315
leepu galds Lindentisch 16
galdu klāt galdu (praet. *klāja*) den Tisch decken 16
gāle Spitze (Teil des Theerofens) 266
gals Ende 244, 248
galwa Kopf. 244, 266
galwgals Köpfchen 244
gana taure Hirtentrompete 405
gana wāzele Hirtenkörbchen 120
gangis Gang 153, 156
ganīt treiben, hüten 327
garaini (pl.) Wasserdampf 100
garkāts die lange Sense 225
garkāta iškaps dass. 225
garmetis Schopfkelke; Dampferwerfer
gars Geist; Dampf 100
gari (pl.) Wasserdampf 100
gaugal(i)s Köpfchen 244
gerkle Kehle 307
gīga Quirl 57
gingas (pl.) Streichinstrument; Violine 410, 411, 412
gleinis Floss 327
glīza wagrechtes Loch der Flossbalken 327
gōba kirchliche Abgabe 241
gōds Ehre, *gōdōs* bei festlicher Gelegenheit 262
gōwju gārse Engelwurz 403
gōws pulkstenis Kuhglocke 397
grābeklis Harke 230
klōna grābeklis Tennenharke 231
grābeklītis Harkchen; kleine Harke, die der Mäher gebraucht 230
grabēt klappern 397
grabināt schrapen 90.
grābt greifen, harken 153
grāpis Kessel, Grapen 52
grauft nagen, kerben 89
greblis Schrapmesser, Schrapeisen; kurzstiellige, kleine Harke, die der Mäher gebraucht 62, 104, 230
grebt schaben, schrapen, höhlen 53, 90
grebulis Kuhglocke 397
gredfens (pl. *gredfēni*) Ring, eisernes Band 209
greefnis Drillbohrer 396
greeft schneiden 168, 396
greeft drehen 107, 114, 130, 168, 175, 278, 283
greefta willainite durchwirktes Tuch 178
gree(f)walga Strick zwischen den vorderen Femer-Enden und den Enden der Vorderachse 269
greetschalāt, gritschalāt drehen, (gleiten lassen) 278
greifs gedreht 119
gremfde, grebfsde Splint 289
gremfdu laiks Frühling, die Zeit des reichlichen Baumsaftes 117
grepe Gruft 53
gresele Gefäß von Lindenborke, Pergelkorb; Deckelschachtel von Borke 107, 114, 120
grefelīte Körbchen in der Gestalt einer flachen Schüssel 121
grīda Holzdiele 16
grigalka Steuerruder am Vorderstegen 334
griki (pl.) Buchweizen 198
grītōt, grītōt drehen 278
grimbuls Senkstein, gekrümmtes Holz 347
grimt sinken 347
grīst (*grīfchu, grīdu, grīda*) (den Tisch) decken 16
grīste Strohband 130
grīfeklis Drehholz 284
grīftaina jōfta gedrehter Gürtel 168
grīfte Knoten 130
grōde, grōds Streckbalken Brückenplanke; pl. *grōdī* dickere Dielenhölzer 399
grōds drall gedreht 175, 399
grōns Brückenplanke 399
grōfchi (pl.) Pferdeleine 169, 283
grōfchu meti (pl.) Aufzug beim Weben der Pferdeleinen 169
grōfchs drall gedreht 175
grōfe, grōfis Deckelschachtel von Lindenborke 107

grōšinsch Körbchen 119, 123
grōšīt im Kreise hērumdrehen 107, 114
grōšītis Deckelschachtel von Linden-
 borke; geflochtener Korb 107, 123
grōšs Deckelschachtel, von Borke gefloch-
 tener Korb, Gestell 119, 123
grubulainsch holperig 339
grūdeeni, gūdenes (pl.) Gerstengraupen 48
grustowis Stampfe 47
grūst stossen 48
gūlas weeta Schlafstelle 16
gulēt liegen, schlafen 16
gulta Bett 16
gumbāt über einander zusammenrollen 108
gumbata Düte von Baumrinde 108
gumbis Reuse 365
gurni (pl. sg. *gurns*) Lenden, Hüften, Stüt-
 zen 139
gurfta, -te Knoten 130
gufchas (pl.) Riemen, mit welchem das
 Kummet, die Femern und das Krumm-
 holz verbunden sind 281
gūzens Faden 143

hen (Interjection) 329
hen-dse Zuruf der Flosser 329

ilens Ahle 90
ilks, (pl. -sis) Femer des Wagens, Hauer
 des Ebers, Stütze (Teil des Spinnroc-
 kens) 139, 208, 210, 269, 275
ilks pulka Femerpflock 210
irama weeta die Stelle, an welcher geru-
 dert wird 316
irba Feldhuhn 307
irbs Holzspiess, Stricknadel, Stab 180
irbulis Ahle, Holz-nadel, Holzstäbchen,
 Spiess, Holzstäbchen der Garnspule,
 Stricknadel 90, 109, 141, 154, 180
irdens locker 206
irklis, irklis Ruder, Steuer 318, 328, 333
irt sich trennen, reffeln 206
irt rudern 206, 318, 328
īsskāts Kurzstiel; die kurze Sense 226
if heraus 353
ifalōt aushohlen 95

ifdegu dedfināt ein Stuck aus dem Forst
 herausbrennen 192
ifdrāst inwebdig ausschnitzen 101
ifgreeft herausdrehen 403
ifskapināt aushämmern 225
ifskapte, -ts Sense (kurz u. lang) 225
ifskaut Butten reinigen 355
ifskedināt auszupfen 129
ifskidēt Strömlinge reinigen 355
iflōki (pl.) Aufzug 148
iflōzīt winden, biegen 148
ifmefchgēt, -mifchgēt verstauchen 369
ifmikscherēt verstauchen 369
ifplūkāt, ifpluzināt auszupfen 129
ifpōst Fische reinigen 353
ifschkutēt die Küttisarbeit vollenden 190
ifwērtēt (freq.) die Mitte des Klotzes aus-
 weiten 324

jads, jade Reihe von Netzen 350
Jāna-māte Hausmutter (in den Johannis-
 liedern) 68
jāt reiten 67
jauzeklis Lockvogel 307
jeda Reihe von Netzen 194, 195
jeerklis, jirklis Hauptsteuer am Hinter-
 steven der Struse 333
jēgeris Jäger 290
jeiris Gerüst 400
jōsta, jōsta Gurt, Strumpfband, Gürtel 163
bērnū jōsta Kinderwindelband 385
zeta jōsta Kniegürtel, Strumpfband 162
zela-jōsta schön gewirkter bunter Gürtel
 169
jōstu nōmastīt auf dem in der Hand uz
 haltenden Webstühlchen die Arbeit
 einrichten 163
jūgs Joch 210
jūga pulka Jochstab; rundliches Holz,
 welches die Femern des Pfluges aus
 einander spreizt 210
jumis Doppelähre 195
jumprawina Jungfräulein; Froschköder 370
junkurinsch Junkerchen; Köder 370
jūras sūds Seetang, Seedünger 353
jūras-māte Meermutter 66
jūrmalneeks Meerstrandbewohner 384

- kaba, kabe, kabis* (pl. *kabas, -es, -jis*) Schlittensohlen; gekrümmtes Holz, Sparre; Holz am Flügel des Zugnetzes 274, 277, 359, 362
kabenis Zugnetz 362
kadikis Wacholder 379
kāja (pl. *-as*) Fuss; Pfosten (teil des Spinnrockens); die Zinken beim Pfluge 345
kājgalinsch Fuss-Endchen 347
kājina Füsschen, Stäbchen, Senkstein 347
kakafis, kakafcha im rechten Winkel stehendes Wurzelende 332
kata (Salisbury und Popen) Wellbaum, Hebel 322.
kaldināt mit Eisen beschlagen, schmieden 256
kālis ein halbes Schock Fische 357
kalns Berg 322
kalt schmieden; beschlagen 52.
kalt(e)nis der getriebene Kupfergraben 52
kalts Meissel 90
kama ein Wasserfahrzeug 272
kamans (pl. *-nas*) das dicke Ende eines Baumes; (pl.) Schlitten 272-3
kriju kamanas (pl.) die Borkschlitten 25
rakstītas kamanas (pl.) gekerbter, geschnittener Schlitten 26, 272
kamlāde Kammlade 357
kamōls Knäul 141
kampis ein krummes Holz, Krummholz 260
kanepes (pl.) Hanf 200
kangas (pl.) Webegestell 150
kankars Gehänge; Lumpen 199
kanna Kanne 83
(alus-) kanna die (Bier)- Kanne 91
kāpa Düne 66
kapāt wiederholt hauen; hacken, hauen 193, 217, 225
kāpele Düne 66
kapināt hauen 225
kaplīs Hohlbeil, Hacke, Raufeisen. 90, 217
kāplīs Strick zum steigen 288
kāpslīs Steigbügel 251
kāpt klettern 251
kāptees steigen (vom Krebse) 370
kārba Gefäß von Rinde; grosses Fischerboot 107, 109, 124
kardele aus Weidenzweigewen geflochtenes Tau 328
kārkl(is) Weide 67, 379, 403
karōte Esslöffel 58, 99
kārpa Gefäß aus Holzmaterial; Spannkorb 107, 117, 120
kārpītees scharren 223
kā(r)sis (pl. *kā(r)schi*) Haken, Asthaken, Kesselhaken 20, 30, 54, 128, 270
kā(r)st kämmeln, hecheln, (Wolle) tocken 128, 216
kār(r)stawa, -ws, kāstuwe, -wis Milchseihgefäß 93.
kā(r)stawa, -wis (pl. *-was*) Wolltocke, Wollkämmel 128, 216
kārstuli (pl. t.) Wollkämmel 128
kārt hängen 107, 199, 270, 350, 353
kārta Schicht; Bootplanke; Ordnung 315, 351
pa kārtām schichtweise 315
kārtina Schichtchen; der übergreifende schmale Rand der einzelnen Planke 315
kārts Stange 327, 359-60
karuka (Kowno) Schlittchen 276
kascheklis das Eisen, mitwelchem Höhlungen in Holzklötzenausgearbeitet werden; Schrapeisen 46, 90
kaseklis, -iklis ein Werkzeug zum Schaben; Pfriemen 90, 104, 383
kāsis Asthaken 128, 229
greeschamais kāsis drehbarer Kesselhaken
kāsi seet die Sense im Haken binden 229
kāschu walgs Asthakenstrick 288
kasīt kratzen, schaben 46, 90
kāsītis Asthähchen 287
kafa Ziege; Reh 295
kāfu puke Hochzeitsblume; Hochzeitskalpper 415
kāfu rōse Hochzeitsrose; Hochzeitskalpper 415
kaschōks Pelz; Teil des Theerofens 266

- kašene* Wegdorn 324
kašina Zicklein; Schneidebank, Haspel 88, 141, 145
katls Kessel 52
kāts Stiel, Harkenstiel 228, 230
kauls Knochen; Stromschnelle 337
kaupītis das Gerät zum Wurststopfen 57
kauschlis Schöpfkelle 100
kausinsch die Hohlung der eisernen Schiene, in welche die Spindel greift; Trinkgefäß, Holznäpfchen, Schöpfkelle 42, 58, 84
kauss Kumme, das am Tonnenreif angebundene Klotzchen der Handmühle; Schale, Schüssel, Napfkumme, Becher, Schöpfkelle 41, 84, 99, 100, 107, 317
kaustīt beschlagen 261
kaut schlachten, schlagen 261
kauteklis Lockvogel 307
kauze (pl. *kauzes*) Garnspulchen 154
kazēt hinanreichen, greifen 270
keda, keda Spindel 134
(wilnu) kedināt (Wolle) zupfen 134
kēdīte Kettchen 256
kedra, -rina derWockenstock 134
kegelis Ziegelstein 307
keels Kiel 313
keiris Knüttel 400
kekars Traube 199
kekšis Bootshaken, Feuerhaken, Asthaken 270
kemlāde Kammlade 150
kemme Weberkamm 150
keparāt sich mit den Gliedern bewegen 140
kēpis, kēpītis Asthaken 287
kerbele Gefäß aus Holzmaterial; Spankorb 107, 120, 124
kērinsch Flottholz 347
kērne Butterfass 91
kert fassen, greifen 58, 99
keschelis kleines Zugnetz 363
kesele (Krebs-) Kescher, kleines Zugnetz 363, 371
smetama kesele Schöpfkescher 354
kēwe Stute 107
kiba Bretterkasten oder Korb der Ragge; Brettergefäß 276, 277
kibizka Schlittenkorb 276, 270
kidēt Strömlinge reinigen 355
kidulis Stäbchen 156
kīlis Keil, Pflock 268
kilpis, kilpe Klotz mit Kerbe 276
kimen' -grāfis, -grefis das Instrument zum Schneiden der Kimme 89
kimene (pl. *kimenes*) Kimme 89
kimsis Stöpsel 90
kipa, kipe Schöpfgefäß; Kippe 96
kipina Schöpfgefäß; Kippe 96
kipis ein kleines Schöpfgefäß; Kippe 75, 96
kirpis Klotz mit Kerbe 276
kīsis Kaulbarsch, Stint 350
kists Sieb 234
kīwens Stab, der das Gewebe von den Knien der Webenden fernhält 152
kīwēt keifen 68
kīwis, kīwenis Kufe 90
klabata, klaburis Klapperinstrument 308
klabēt klappern 308, 397
klabina Kuhklapper 397
klaips Brotlaib 52
klājeens eine Schicht trockenen Getreides, welches auf die Tenne gebracht worden ist 234
klampa Holzstück, welches an der obersten Planke angepflockt ist 316
klamurs Klammer 327
klanete Flöte 404
klāsta kōks Knüppel in der Seihbalje 72
klāt ausbreiten 72
kleperis Arbeitspferd (Klepper) 251
klinkis Thürklinke; Gerät zum Drielen des Strickes 286
klintāji (pl.) Spreuhülsen 244
klīweris Klüwersegl 318
klobatscha (Rujen) Schneeschuh 309
klōna kūlenis Dreschrolle 236
klōtinsch Klötzchen; Schwimmer 347
klūdina Weidenrute 275

- klūga* Weidenzweig; Weidenring, Weidenband, Gebinde; Halsband 224, 275, 284, 327
drāsta klūga geschnitztes Band 122
klusis, -gītis Querholz, runder Klotz 142–3, 347
klusais still 41
knaģis Knieholz 317
knaukis der obere Asthaken des Stieles der kurzen Sense; Handgriff an der Sense 226, 228
kneija Bootsrippe; Knüttel 314, 323
kneijāt Scheiben schlagen 400
knīpstanga Kneifzange 90
knitāji (pl.) die von dem Leinsamen abfallenden Spreuhülsen 244
knōpe Knopf 389
knōtati (pl.) Spreuhülsen 244
knūge Hammer 361
knulle Hammer 361
kōda, kōdaba (hochl.) Wockenstock 134
kōdetsch Wockenstock 134, 135
kōkle Zither 402, 412
kōks Baum; Holzmaterial 119, 120
welkamee kōki (pl.) Scherramen 145
kōna, kōnza Eisenzunge an der Sensenklinge 228
kōpa der Haufen 66
kōre (nordwestkurisch) Korb; Düte von Baumrinde 108, 109
kōris Bretterkasten des Schlittens; Korb 276, 355
korniks Steurmann, Strusencommandeur 328, 331
kōrģis Düte von Baumrinde 108
kōrzenis Kübel 90
kōsīt klar machen 129
kōss klar 129
kōzene, kōzenis ein Futteral 101
kōzinsch Hölzchen, Gestell; Holzstäbchen der Garnspule 140, 147, 154
kōzis Bienenklotz, Behältnis von Rinde; geflochtener Korb 101, 117, 119, 120, 123
kōzīts Korchen 109
krāga, -ģis Zahnrad 150
kragis, krāģis kleine Bank; gegabeltes Fussgestell 17, 157.
krāgs Kragen, Halsband 284
krakis kleine Bank; Dachreiter; Gestell 17, 147
krakitis Dachreiter; Gestell 147
krampis Krampen 327
krams Feurstein 34
kratīt schütteln 238
kraut packen 267
krautes (pl.) Arbeitswagen 267
kreekis Reuse, Krebskescher 365, 371
kreet schmänden 99
kreewu mōde eine russische Sitte 97
kreewu wāzele russischer Korb 115–116
kreezis Behältnis aus gespaltenen schmalen Kiefern Brettchen, Korb 108, 119, 355
krej' (Popen) kleines Zugnetz 363
kreijōklis Schmandlöffel 99
kreklis Hemd; Teil des Theerofens 266
kreklū welētāja Hemdenwäscherin 183
kresls Stuhl; Commandobrücke auf der Struse; holzerner Rost 15, 334, 368
meldru-krēsls (pl. *meldru-krēslī*) Stühle, deren Sitz aus Binsen geflochten ist 16
needru-krēsls (pl. *needru-krēslī*) dass.
kretulis Riegensieb 238, 239
kretulōt Korn durchs Sieb schütteln 239
kribas (pl.) zusammenrollbare Decke aus Haselnussstöckchen 268
krija (pl. *-as*) der biegsame Bast, Baumrinde; Borke 19, 105, 148, 241, 395
kriju pūrs Bork-“Paudel”
kriju pūrs Aussteuerlade; Lindenborkschachtel mit Deckel 24, 27
krijinsch Gestell 148
krijs, krīss Gestell 148
kriki (pl.) Buchweizen 198
krist fallen 238
kriģulis Gabel mit mehreren Zinken 235
kritinsch Krebskescher 371
krukis Ofenkrücke 50
krūkle, krūklis Zwerghollunder 117, 324
krūklenaji, -nes (pl.) Zwerghollunder 117
krūmu-māte Gebüschmutter 66

krumults krumm gewachsenes Holz; gekrümmtes Querholz am Schlitten 276
krūsene, krusene ein Getränk aus Buschäpfeln; Apfelthee 80, 395
krūts Brust; Spulengestell 80, 139
kublina, -nsch Kübelchen; Milchspann 93
kubls, kubuls der Kübel 90, 93
kugis Schift 310
kuilis Eber 107
kūka dakscha (hochl.) Holzforke 233
kukis kleine Mistgabel 233
kukurs Köpfchen 244
kulaini (pl.) Fausthandschuh 181
kulāji (pl.) Spreuhülsen 244
kulba Schlittenkorb 272, 276, 277
kule Sack, Säckchen, Bastmattensack, Beutel 181, 334, 346–7, 408
kulēji (pl.) Sternbild des Orion (Drescher) 237
kulenes (pl. Nerft) Dudelsack 408
kūlenis Klotz mit Kerbe 276
kulinsch (pl. -ni) zusammenrollbare Decke aus Haselnussstöckchen 268
kulīte Säckchen 108
kulītis Garbe 244
kulksts Querholz 222
kulpis Salzstampfe, Salzfaß 49, 99
kulsma das Gedroschene 235
kulstawa, kulstikla, -lis Schlagel 247
kulsteklītis Schaufelchen, Brettchen 165
kulstīt schlagen, den Flachs schwingen 247
kult schlagen, dreschen 165, 244, 247
kulwāji (pl.) Spreuhüsen 244
kumpāt über einander zusammenrollen 108
kumbata Düte von Baumrinde 108
kumbris Holzgabel 328
kumbrs (Anzen) Tritzbügel 261
kumelinsch, -tsch Rosslein 250
kūminsch Gvatterchen; Fuchs 299
kuna, kuna, kune das am Tonnenreif angebundene Klotzchen der Handmühle, Garnflöte; Eisenzunge and. Sensenklinge; Hündin 41, 141, 228
kūna, kūne, kūnis Insektenpuppe 143
kunaini (pl.) Spreuhülsen 244

kunauklis ein Strick mit Hilfe dessen der obere Mühlstein gehoben und heruntergelassen wird 43
kungs Herr 300
kunina Garnflöte 143
kunze Quappe 349
kupris Händler 362
kurata, -tina Feldhuhn 307
kurkis Weberbaum 150
kurkt morsch werden, knarren 90, 150
kurpe Lederschuh 379
kurse, -finsch, -fītis Düte von Baumrinde 108, 109
kurts Spürhund 308
kurwis Korb, Setznetz, Reuse 108, 114, 120, 124, 276, 350, 355, 365
kuteles plēst (sg. *kutele*) geküttetes Land aufreissen 191
kutēt Kütteis brennen 191
kutufshi (pl.) Küttishaufen 192
kzwarkt knarren 150
kweesis, (pl. kweeschi) Weizenkorn, Weizen 197
kwekschkis Spürhund 308
kwekstēt belfern 308

lāde Truhe (Lade) 14
laida, laide, laids Planke, Brett; Ruderbank; Seitenplanke 315, 317, 323
laidars Pfahlwand; Viehhof 421
laiks Zeit 380
laimē Schicksalgöttin; Beschützerin der Wöchnerinnen 194
laipa Pergelstab (an der Iltisfalle); Steg, Kerbtreppe 305 398
laipina Trittstock des Spinnrockens 139
laipstina Wockenstock 137
laift in Bewegung setzen; lassen 394
laiftees fliegen 394
laiwa Boot. *īsta l.* eigentliches B., *leela l.* grosses B. 310, 325
laiwes gals Bootsende 314
laiwu darīt das Boot bauen 314
laiwu sabrangōt die Seitenwände des Bootes an die Rippen befestigen 314
laiwu ūfsist das Boot bauen 314

- laiwu wintschōt* das Boot mit Hilfe eines Seils und Ankers vorwärts bewegen 336
lakats grosses Umschlagetuch; kleines Tuch
lakta, lakts Ambos 229
lākta, lākte Fackel 29, 368
lāktēt mit Feuer auf dem Bote in der Nacht fischen, Fische stechen 367
lakturis Rost, Pergelhalter 29, 368
lāma Einsenkung 224
lamatas (pl.) Marderfalle 303
lanktas, -tes (pl.) Haspel, Garnwinde 141, 344
lapa Baumblatt 218
lāpa Fackel 367
lāpīt Fische stechen 367
lapsa Fuchs 299
lapscha Bastschuh 379
lapsenīte Fuchspelzmütze 300
lāpsta Schaufel; Brotschieber; Schulterblatt; Ruderschaukel; Ruder 51, 136, 218, 318, 333
lāpstina Schaufelchen; Wockenstock; Handgriff an der Sense 136, 165, 228
lāpsts Schaufel 218
lāptscha Bastschuh 379
kōpējs laschuwads eine zusammengestellte gemeine Lachswade 347
lasis Lachs 350
laschu-tikls Lachsnetz 350
lātschōt Bären jagen 296
lātscha bēres slawēt des Bären Beerdigung verkünden 299
lātschu kauschana Bärenjagd 296
lauzeneeks Bewohner der Fläche 384
lāwa Bettstelle; Bank; Badebank in der Badstube 16
lāzis Bär 296
leekazis (pl. *leekatschi*) Masche, Netzlage, dreiwandiges Setznetz 350, 363
leekscha Kornschaufel 239
leekschina Worfsschaukel 240
leekschkere, -ris, lee(k)schkis Schöpfkelle, Kornschaufel 239, 317
leekt biegen, beugen 209, 241, 264, 268, 382
leektawa Eischenklotz zum Biegen der Radbügel 265
leelitees sich brüsten 217
leels Schienbein 163
lee(l)saishkis Strumpfband 163
leepa Linde 106
leepu-lūku Lindenbast 379
leesta Leiste 266
leet giessen 52
leetnis Kochtopf 52
leezinis Seek 241
legile Fäschen 317
leigutni (pl.) (hochlett.) Korbwagen auf langen federnden Stangen 262
leijeneeks Bewohner der Niederung 384
ieka Schlinge 209
lēkscha, lēkschke das ausgelockte Wollröllchen 129
lēkt springen 139
lemesis, lemsis Pflugschar 204
lemesnīza Pfluggabel 204, 206, 211–212
lempis Töpel 296
tenka Zuggurt 279, 336
lenzeneeks der Mann, der am Zugseil zieht 336
lenzes (pl.) Geschirr; Zugbänder 279
lesnīza Bretterkasten oder Korb der Ragge 276
lēst zählen, rechnen 151
lēfinsch ein Brettchen, welches vor und hinter die sich kreuzenden Fäden geschoben wird 152
letuksis Boje 350
lewīferis Revisor, Feldmesser 232
lēzas Linsen 201
līdaka Hecht 155; l. *dfelfs* 368
līdums Rodung, gerodetes Waldstück 68, 192, 193
līdumu dedfināt die Rodung brennen 192
līdumu kraut die Küttishaufen machen 192
līdumu līft ein Waldstück roden. 193
līgōt schwanken 262
līgōtnes (pl. t.) Korbwagen auf langen federnden Stangen 262
līks krumm 163, 304

līkschna (Pebalg) Bügelrad 265, 394
līkste Stange; Wippstange; krumm gebo-
gener Stab; Bügel, Leiste, Holzfeder,
Bogen, Strämel 164, 264, 268, 296, 304
līkstīte Bügel 348
līkt legen 129
līkt krumm werden 18
lindraks Rock 389
lini Lein, Flachs 200, 244, 318
lina pēda Flachsfuss; Flachsstengel 245
linu paisama maschina Maschine zum
brechen des Flachses 247
linu schtūzēja Flachsspinnerin 83
tilta linu paisama maschina Brücken-
maschine 246
linus brauzīt Flachs hin und der strei-
chen
līniju droschka Liniendroscke 262
linta Band 163, 271
lintraks Weiberrock 171
linums Netz 344, 362
līschka Losbrettchen 397
līsa, līse Brotschieber 49
līsa, līsga Schneeschuh 309
līst (Präs. *līschu*) roden 192
līst (Präs. *leenu, leedu, līschu*) kriechen 364
liwis, liwen's (Serbigal) kleines Zugnetz
363
līzējs, līzenis, līzis krummes Schneide-
messer, Schrapeiser 105
līzens, -nis Zweigriffiger Schneidemesser
lōbīt schälen 105, 380
lōbu laiks Zeit, in der sich die Baum-
rinde am leichtesten löst 380
lōki (pl. tant) Haspel 141
lōks Bügel, Krummholz 106, 264, 281
lōms Zug 349
lōtis Setnetz 350
lōziks, lōzka Boot aus einem Baum 324
lōzinsch Bogen 410
lōzīt biegen, beugen, krümmen, winden
108, 122, 141, 264, 344, 366
lōzka Kahn aus einem Baum 335
luba abgeschälte Baumrinde, Dachschin-
del, gespaltenes Brettchen, Lubbe 113,
120, 277; in Güternamen 22 Anm.

lude (pl. -es), *luge* (pl. -es) Schneeschuh
lugis Lichterschiff 309
lūkōtees sich umschauen 67
lūks Bast; Holzband 105, 106, 122, 366
beefs lūks harter Bast; dicke Linden-
borke 105, 241
leepu lūks Lindenbast 379
lūkū saite Strick und Schnur aus Bast
285
lūku seets Sieb von Hasselbändern 122
lūku slōksnīte Bastband 162
lūku wirwe Bastseil 316
lukts Plattform auf Bäumen 296
lumsts, lumstinsch (dem) Brettchen,
welches vor und hinter die sich kreuz-
enden Fäden geschoben wird 152
lunkans biegsam 106
lunzka Strickteil 286
lupināt, lupt schälen 105
lūsis Luchs 299
lūschu kashōzinsch (dem.) Luchspelz
299
lufcha (pl. *lufchas*) Schneeschuh 309
luza, luzka Quappe 349

maide Angelrute 369
maiglis Stab 372
maika Häuschen 329
maikas strūga Floss mit Häuschen 329
maikste Stange, Angelrute 369
maisīt mischen 75
maife Brot, Nahrung 195
maifes mulda, -dina Backtrog, Back-
mulde 49, 99
maifes zepeja die Brotbäckerin 83
māja Haus; (pl. *mājas*) Gesinde, Bauer-
hof f. 329
makschkera wirwīte Angelshnur 369
makschkeres kāts Angelrute 369
makschkerēt angel 369
makstis (pl. t.) Scheide, Schwertscheide
(*wirsū*) *māktees* sich (auf)drängen 89, 91
mala Ufer 351
malazis (vgl. молодецъ) flinker Bursche;
Führer 328

- malejina* Mehlmahlerin 37, 38
malt mahlen 111
maltawa, -*uwa* Mühlenhäuschen, Quirnhäuschen, Mahlkammer 37
mangale, -*ls* die Mangel 184
margōt glitzern, flimmern 177
mārka Dreikopekenstück 83
mārka, -*ks*, -*ksne* Wassergrube 245
mascha Lindenbastmatte 162
masts Zug 349
masts Mast 318
masta pēda des Mastes Fussohle 318
mašdwālekt 1/10 Lof 243
mašgāt waschen 181
mašglis, *mašgs* Knoten, Schlinge 180, 345
mafs klein 336
māte Mutter; Kiel 314, 315
mātes dēlis Brett der Mutter = des Kiels 315, 324
mātes meita "Muttertochter" (entspricht dem Sinne nach "Muttersohnchen"); Tochter, deren Mutter noch am Leben ist 82
maukna (pl. -*nes*, -*ni*) Tannenrinde 105
maukt über etwas hinziehen; überstreifen 105
maule (Nerft) Nabe 264, 349
maut zäumen 257
mauzis (pl. *mautschi*) Handschuh 349
med-alus Honigbier 78
medeneeks, *medi*- Jäger 290, 384
medeneeka tikls Jänergarn 307
medijums Jagdbeute 290
medīt jagen 290
medus Honig 76
medutinsch (dem.) Honig 76
meekschkis Holzschaufel 75
meeles (pl. t.) Unterhefe 76
meemurs, *meimurs* (pl. *meemuri*, *meimuri*) Strick zwischen den vorderen Femer-Enden und den Enden der Vorderachse 269
meestinsch Honigbier; Meth 76, 274
meests Flecken 76
meefis (pl. *meefchi*) Gerstenkorn, Gerste 195
meetne Stütze (am Schlitten) 274, 275
meets Pfahl 273
meeturs Quirl 57
mēle Zunge 152
meldinu spēle Streichinstrument 410
mēlīte Zünglein; beweglicher Schlüsselbart, Zahn (des Weberkammes) 153
melmišchu kōks Schwarzellernholz 84
melns schwarz 84
mente, *mentene*, *mentne* Holzschaufel, die zum Einrühren des Mehls vor dem Kneten dient; Klöppel d. Dreschflegels 50, 75, 237
menza Dorsch 348, 357
mērkis Boje 349
mērka rikste Bojenstange 352
mērkt im Wasser weichen 245
mērs Mass 240
mērzeklis grob gesponnene Hede 140
mērzēt, -*zīt* weichen 140, 245
mesli (pl.) Aufzug 146
mesmens Aufzug 146
mest werfen; den Aufzug an den entsprechenden Ort bringen; legen 146, 240, 349
mestawas (pl. t.) Scherrahmen 146
mescheneeks Waldbewohner 384
meschōns Einer aus dem Walde 384
meschs Wald 290
mescha āfis (in Lvl.) Rehbock 295
mescha bullis Waldboll, Elch 294
mecfha gabalu nōlīst ein Waldstück roden 193
mescha gōws Waldkuh, Elchkuh 294
mescha kafa Waldziege, Ricke 295
mescha kungs Waldherr, Oberforster; Wolf 297
meschakunga knōpe Knopf des Waldherren, Knebel 389
mescha lōps Waldvieh, Hase 296
mescha lunkis der auf krummen Waldwegen schleichende; Wolf 298
mescha-māte Waldmutter 70
meschu nodedfināt Wald abbrennen 192
meschu nōlīst einen Wald roden 192
mesfs Knoten, Schlinge 180

- mētāt* (Fregq.) worfeln, schleudern 240
meteens eine Schicht trockenen Getreides, welches auf die Tenne gebracht worden ist; Wurf 234, 357
meti (pl.) Aufzug 146
metināt anflicken 275
metu dšija Aufzug Kette, 146
mideklis die zerstampfte Getreidelage 234
mīdīt (freq.) treten 234
mīkstīt weich machen 245
mīksts mürb, weich 245
milna, -ne, -nis (milla) Mahlstock; Besenstiel, Stock; Stossstange; Pfahl 41, 44, 72, 325, 365
mirdšēt glitzern, flimmern 177
mirk (intr.) weichen 245
misa Maische 74
misētees sich. mischen; sich versehen 74
mīstiklas (pl.) Instrument zum Brechen des Flachses 245
mīša Rinde, Schale 105
mit treten 234, 245
mīša pastala gegorbene Sandale 375
mitnene gegorbene Sandale 375
mitschu kōzis Schachtel zur Aufbewahrung von Frauenhauben 104
mugura, -rs Rücken 348
mūķiferis Mukeisen 143
mulda Mulde 99
muldina Mulde 99
murda, -ds Fischreuse aus Ruten 361, 365
mūrītis Mauerchen; Ofenbank 184
mustawa, -ws Weberlade 152
mute Mund 91, 267
mutēs wannina Mundwannchen 97
mutšī (pl.) Halfter 257
mutulis (oppekāln) Nabe 264
muza Tonne; ein tonnenartiges Gefäß 91, 104
muzina (dem.) Tönnchen; Boje 344

naba Nabel; ein längliches Klötzchen, welches keilförmig gegenüber dem Handgriff des Pfluges eingeschoben ist 208
nabas pulka Nabelstab; rundliches Holz, welches die Femern des Pfluges aus einander spreizt 210

nagelīte Fingerhandschuh 181
nagena Sandale auszerrissenen Lappen 384
nags Klaue 181
nakts-spāile Lachsnetz 350
naminsch (dem.) Häuschen, Sommerküche 352
dūmu naminsch Räucherhütte 354
nams Haus, Vorhaus, Flur 33, 54, 55, 354
nārags Senkstein; Stossstange mit eiserner Spitze 321, 325
narwis Eichenklotz zum Biegen der Radbügel 265
nāse Nase; das vordere Ende der Achse (der Spule) 139
našis Messer 90
nātrene, nātne (pl. *nātnes*) leinene Weiberdecke; Leinenzeug 148
nātns leinen, zwirnen 148
natras kauls Nesselstengel 155
naudas lāde Geldkästchen 101
nest, -uī, -uwas (pl.) Trage 92, 102
nēšdōgs Taschentuch 348
nīt eine kreisende Bewegung machen 148
nīte, nītina, nīts Weberhefteln 152, 155, 159, 166
nītīt Garn einfädeln 159
nōdaras (pl.) Baststreifen 380
nōdarītš abmachen 380
nōdurt erstechen 296
nōkaut totschiagen 296
nōkulstas (pl.) Abfall, Hede 248
nōmaukt abziehen 257
nōmīstas (pl.) Abfall von Flachsfasern 265
nōrakstīt sticken 26
nōšwengēt mit einer Mischung aus Lehm und Wasser verstreichen 267
nōwākt abernten 106
nufšaukla Schnürchen, womit das eine Ende der Sandale zusammengezogen wird 375
nufšgināt (bei Salis und Lemsal) das eine Ende der Sandale zusammenziehen 375
nufšgums das zusammengezogene Ende der Sandale 375

- ōdere* Futtermass für Pferde 124
ōdnes (pl.) lattenartige Hölzer, welche auf die Köpfe der Stützen am Schlitten geschlagen werden 275
ōla Kiesel 335
ōlekts Elle 149
ōles, ōli (pl.) Kalksteine 335
ōrlops Orlogsschiff; Kriegsschiff 307
ōrnāgs, -ājs Flügel des Netzes 346
ōsta, ōsts Hafen 321

pa unter 372, 383
pa-ada die Sohle des Bastschuhes 383
padupes (pl.) Bachufer 372
paipale Wachtel 155
paise, -seklis Instrument zum Brechen des Flachses 245
paisīt (Flachs) brechen 245, 247
paistawas (pl. t.) Instruments zum Brechen des Flachses 245
paistīt stampfen 245
pakāja Trittbrett 152
pakaibōmis Hinterbaum; Weberbaum 153
pakatrags Hinterhorn; der hintere Steven 314, 323
pakaltewinsch Hinterväterchen = der hintere Steven 311
pakaramajs Kesselhaken 54
pakars Anhänger; schimmerndes Dingchen, mit welchem das Zimmer gehmückt wurde 416
pakausis Nacken 84
pakaws Hufeisen 261
pakele Strumpfband 163
pakischka Hosenbund 171
paklāja Unterlage 275
paklāt unterbreiten 275
pakōpe Kissen unter den krummen Kummethölzern 279
pakulas (pl.) eine bessere Art von Hede 248, 318
gala pakulas schlechtere Hede 248
labas pakulas gute Hede 248
palaidens Stellangel 370
paldikis Grützspann 95
pamesls kleine Bank 17

pamest druterstellen, unterlegen 17
pamina Trittholz; Trittbrettchen am Spinnrocken; Trittbrett am Webstuhle 42-44, 158
pamischu wechselweise 117
pamīt etwas treten 139
pampali (pl.) Kartoffelknollen 389
pampt schwellen 34, 389
panēmees Griff 153
panija Buttermilch 95
panne Pfanne; Rost 368
papetens Bügel 347
pāradīt die Spitze des Bastschuhes machen 383
pār(i)-west hinüberführen 329, 398
pārwaše Fähre 329, 398
pasainis der Bügel zum Tragen des Korbes 119, 123
paredlis Decke, die sich unter dem Sattel befindet 254
pāsma Gebinde 147
pāsms Abteilung 153
pasōle der gekrümmte Stiel der kurzen Sense 16
pastala Pastel 208, 293, 373
neskūtas pastalas Sandalen mit der ganzen Behaarung 374
pastalas ar wisu spalvu dass. 374
pastelneeks Sandalenträger 376
pastōte Borte 163
pātaga Peitsche 283
patakas (pl.) das "kleine Bier" 78
patmalas (pl. t.) Mühle 37
pats selbst 37
pauga Halsring des Kummets; Kummet 278
pawads Strick am Zaum 257
pawalgs Zukost 117
pawāre, -rne Kochlöffel 57
pawārīza, -ze dass. 49, 57
pawēderis Sattelgurt 254
pazeres (pl.) Bachufer 372
pēda Fussohle, Fuss 206, 345
peegula Nachtweide, Pferdewache 251
peegulneeka taure Pferdehüterhorn 405
peelis Bretterdiele im Boot 317
peemetināt anstücken 275

- beefs peens* gekäste Milch 111
peepe ein Schwamm, der am Baume wächst
peesis Spore; *felta peeschi* goldene Sporen 260
peesta, -ts Stampfe für Korn, Hanf 98, 245
peestala Mörserkeule 46
peets das breite Ende der Axt, Rücken 260, 347, 359
peewārēt bewältigen 275
pēga kleine Pfeife 402
peka Tatze; Garnwindenfuss; Eichenklotz, in welchem der Mast steht 318
peke Klotz mit Kerbe 276
pēkschis kleine Pfeife 402
pēle, *pēlis* Boot aus einem Baum 323
petu slasda mēlite Zünglein in der Mausefalle 299
pehus Spreu 50
pempt schwellen 34
pepin weichlich 358
pērle Boot aus einem Baum 323
pērwe Farbe 166
pīlādsis Eberesche 106, 403
pīne Schnur; Aufzug, Kette; Strähne, Strickteil 147, 286, 289
pineklis Band, Halsstrick, Fussfessel 170, 283
pingerōts Fingerhut 179
pīrāgs (пирогъ) Weizengebäck 114
pirkstains zīnds Fingerhandschuh 181
pirkstneeks (pl. -ki) Fingerhut, Fingerhandschuh 179, 181
pirksts Finger 181
pīt flechten 118, 123, 147, 208, 283, 286, 366
pītene geflochtener Korb 118
pītenis geflochtenes Behältniss 118
piuls, *pīwuls* Garnflöte 143
plakans flach 267
planīze, *plenīze* Floss; Lederpeitsche 327
plāns flach 34
platdubens kleines Flachboot 351
plāte (hochlett.) überachse 267
plats breit 267, 348
plaukstainis, -tinsch Fausthandschuh 181
plaukste, -ts flache Hand 181
plaukts Verschlussbrett des Klotzbienenstockes; überaxe 267
plausis Brachse 350
plautawa Sichel 226
plāze das flache Holz über der Mitte der Mühlsteine; überaxe 267, 271
plegšna Bärenatze; eine Platte der Wollkämmel 128
plekste Flunder 348, 357
plēne ein als Zunder präparierter Schwamm
plēns flach 34
plēšchas (pl.) Balg; Blasebalg 403
plest dehnen 403; breit machen
pleze Flunder 357
plōfts Floss, Fähre 327, 329
plōfta bārdis Flossbart; Flosskerl 328
plōftus seet Flösse binden, herrichten 327
leela plude grosses Flottholz 348
plūdenis Schwimmer 369
pludināt schwimmen lassen 327
pludōt auf der Oberfläche schwimmen 325
pluds, *plōds* Flottholz, Schwimmer 347
pluds, *plugis* Seitenbrett des Bootes 206
plūksna Flottholz 347
pluksts Flottholz Schwimmer 347, 369
plūft fluten 327, 347
pōga Schelle 258
pōka Focksegel 318
polme hölzerne Gabel 359
pōpis der weiche Halsring des Kummets
pōriza Holzstütze 328
porka Fischeische 360
pōrkis Lohe 374
pōsms Abteilung 153, 156
poss Feuerschwamm 355, 50
pōst reinigen, säubern, schmücken 50
pōšchaks Hölzchen, mit welchem die Aufzugsfäden durch den Kamm gezogen werden 153
pralka (прялка) Spindel 132
prāmis Fähre, Prahm 329
witola prauls vermodertes Weidenholz (als Zunder gebraucht) 50

- preede* Kiefer 345
preeecksch vor 163
preekschauts Schürze 126
preekschrags Vorderhorn = der vordere Steven 314, 322
preekschsaimneeks Vicewirt 393
preekschtēwīnsch Vorderväterchen = der vordere Steven 314
preekschtikls Vornetz 360
preewīte, preewītīnsch Wollband, Strumpfband 123, 157, 163
prēst spinnen 131
priwalīt anlegen 328
prōjam laift vorwärtsfahren 405
prūschu murds preussische Reuse 366
puīschu fiws Fisch der Dienstjungen 361
pūkis der Hausdrache 54
pulwera rags Pulverhorn 96
pump' (Anzen) Fischeische 360
pumpa Verdickung am Schlossriegel; Knopf 389
pumpt schwellen 389
pumpurs Knospe 389
pūri (Westkurland, pl.) Winterweizen 197
pūriīnsch (dem.) ein kleines Mass, kleine Schachtel (zur Aufbewahrung von Geld)
purns Schnauze 375
pūrs Aussteuerpaudel, Lof 21–22, 24, 26, 241
jaunais pūrs Kornmass; das neue Lof 240
ritināt pūru den Aussteuerpaudel hineinrollen 27
pūru schūt den Aussteuerpaudel zunähen 27
wīfjināt pūru den Aussteuerpaudel führen
pusarklis Halbhäker 242
pusazs halbe Masche 346
pūschamaīs Mundstück 402
puschelneeks Halbhäker 242
puschkains zimds, puschkaini zimdi (pl.) mit Fransen geschmückte Handschuhe 181
puschkaitis Blumenstrauß; Hochzeitsklapper 416
pusgabals Halbstück (im Netzbeutel) 347
pūslis Blase 262
puszetōrtneeks Achtelhäker 242
puſga Fischeische 360
putneeneeks Vogelsteller 307
putns Vogel 296, 307
putra Grützsuppe 95
putr(as) spannis Grützspann 95
purtinas wārītāja Grutzkocherin 184
putrineeks Grützspann 95
puzene, purene Eberesche 104
rabāt (Rujen) Körner aus den Ähren der Garbe ausschlagen 238
radfināt Schröpfköpfe setzen 86
radfīnsch (dem.) Hörnchen, Trinkhörnchen; Schröpfkopf; hörnene Schnupftabakdose 86, 111
ragainis der Gehörnte; Wellbaum, Krebs 153, 371
ragainis ar tapām Gehörnter mit Zapfen = Dreschrolle 236
ragale, -lis Handgriff am Pfluge 208
ragastene Flöte 409
ragawas (pl.) Arbeitsschlitten 273
ragawu sleetschu leezamaīs Klotz zum biegen der Schlittensohlen 274
ragawinas (dem.) kleiner Schlitten 276
rags Horn; Handhabe am Backtrog, Fassbandende, Haken, Vorstütze, Kreuzholz, Steven 49, 86, 88, 96, 208, 286, 314
ragus Schlitten, Hüttchen auf Schlittenschleifen 116, 235, 272
rakis Holzkreuz 350
raksti (pl.) Muster, Stickereien, Musterung 25, 27
rakstā kult im Takt oder Rhythmus mit dem Flegel dreschen 182
pēz raksta nach der Vorschrift; im Rhythmus 182
rakstischana Stickerei 178
rakstit mit buntem Muster stricken; bunt sticken; bunt mit Farbe malen; kerben; bunt gemusterte Arbeit herstellen, schreiben 25, 26, 114, 261, 272
rakstitāja Stickerin 184
rakstīts bunt gestickt 27

- rantains rullis* Feldrolle mit scharfen Kanten 224
rantanai rullis Dreschrolle 236
ratenis, -nītis Spinnrad 139
rati (pl.) Wagen, Arbeitswagen 139, 263
dēhu rati Bretterwagen 262, 268
ratinsch (demin.) Spinnrad 139, 263
rats Rad 139, 263
ratu maule Radnabe 266
raudšēt (fact.) gären, in Gärung bringen, gären lassen 67, 74, 374
rauga-māte Hefenmutter 67
raugōs likt in die Gärung legen 374
raugs Hefe; Sauerteig 74
raukas (pl.) Knüttel 269
rauklis, rauknis Raufeisen 193
raustawa Raufe 244
rausteklis Raufeisen 193
raustīt (freq.) reissen 193
raut reisen, ziehen 193, 244
rautinsch Raufeisen 193
rāwas ūdens Morastwasser 340
rāzinsch Rübe 132
rēdēs (pl.) Riemzeug. Geschirr 260, 279
rēdneeks Sattler 279
reedinsch Flottholz 348
reekums kammartiges Hilfsmittel, das beim Aufbäumen des Aufzugs ihn in Ordnung hält 151
reestawa, -wis, reestuwa Weberbaum 150, 156
reetbōmis Rollbaum; Weberbaum 150
reetēt wälzen 150
reks(ch)elēt (freq.), *reschēt* Korn durchs Sieb schütteln 239
reschis Sieb 234
renge Strömling 119; selgas *renge* Herbstströmling; *lapu renge* Maiströmling, der im Mai gefangen wird 356
rengu kōzis Korb für Strömlinge 119
rengu wads Zugnetz für Strömlinge 348
rēpe, rēpes dšelfs Radeisen 265
resgalis Stamm-Ende 122
resnais der Dicke = Tau, Strick 349
reste, (pl. -es) Sieb, Rost 234, 368
refschgene geflochtenes Behältniss; Tragkorb 118
refschgēt flechten 118
refschgēt, -gōt auf dem Siebe schütteln 234
refschgīs geflochtenes Behältniss, Sieb; zus. rollbare Decke aus Haselnussstöckchen 118, 234 268
refschgu seets, refschī (pl.) Sieb 234
rewīferis Revisor, Feldmesser 232
ridinsch Strick 350
rijeneeks Riegenheizer 234
rijkuris, -lis Riegenheizer 234
rikis Stange 353
riki (pl.) Kummet 279
rikle Mundöffnung, Netzkehle 154, 364
rikōt zurichten, ein Pferd beschirren 279
riks Gerät 279
rikste Rute; runder Stab, der durch die Schlingen der Enden (von der Kette) geschoben wird, dünner Stab 79, 153, 268, 275, 365
rikstenāji (pl.) zusammenrollbare Decke aus Haselnussstöckchen 268
rikstenis Reuse 365
rinda Reihe 279
rinduks das erste und letzte Netz in der Netzreihe 352
rinduksis das Ende des Wemgallennetzes 350
rinkis Ring 353
ripa der Wirtel; Scheibe 132, 400
ripu kaut, r. sist Scheiben schlagen 400
ripīte Rolle 152
ripōt Scheiben schlagen 400
ripsis Leiste 317
rist binden, schlingen 328
ristaine zusammenrollbare Decke aus Haselnussstöckchen 268
ristenis Reuse 367
rīt schlingen 364
riten(i)s Wangenrad 139, 263
dandšchu ritenis Bügelrad 265
gabalū ritenis Felgenrad 265
lōku ritenis Bügelrad 265

- ritēt* rollen; sich drehen 263
ritināt wälzen 150
rīzags, rīzeklis Ziehseil 328
rōbefschs (рубежь) Grenze 333
rōbs Kerbe 324
rōka Hand; Arm; Teil des Spinnrockens 208, 237
rōta Schmuck, Putz 114, 122, 139
rōtschka (hochlett.) Pföstchen auf der überachse 268
rōzis Handgriff am Pfluge 208
rōzneeks (Nerft) Dreschflegel 237
rubens Birkhahn 308
rudfis (pl. -dſi) Roggenkorn, Roggengalm Roggen 194
rudſu wārpa Roggenähre 226
rūgt gären 67, 74
rullis Rolle; Rollholz, Feldrolle, Dreschrolle 52, 184, 223, 236
rumba die Nabe des Wagenrades; Wasserfall; Kerbe; Stromschnelle 72, 264, 336
rumbina Gestell 147
runga Knüttel 269, 399
rungu tilts Knüppelbrücke 399
ruste Lohe 374
rūtazis (pl.) rautenförmige Maschen 350
rutks Rettich 132

sagreeft rundlich zusammendrehen 107
sagscha Flosshütte 330
sagscha wollenes Umschlagtuch 161, 173, 329
margōta sagschina, wiſulōta s. mit glitzerndem Metall verziertes Tuch 180
saistīt (Freq.) binden 163
saite Strick, Schnur 285, 289
saiwa, -we Weberschiffchen; Garnflusch, Einschlaggarn; Netznadel 154–5, 344
saiwina (dem.) Spulchen im Weberschiffchen; Holzstäbchen der Garnspule 154–5
saka (pl. -as) Astgabel, Verästelung, Haspel, Mistforke, Kummethölzer 141, 232, 280
sakas kauli (pl.) Kummethölzer 280
sak-kōki (pl.) Kummethölzer 280
sakne Wurzel 280
sakōtāji Ankerleute 334

sakte Fibel 390
sakums Mistforke 232
salaiſt zusammenflügen 117
salaka (саракa) Stinte 279
saldīt süssen 65
salds süß 65
sakneeze, -nīze (hochl.) kleines Salzbehältniss 62
sāls-bunkis Salzreibe 62
sāls-stangis Salzbehältniss 62
samest verbinden 280
samestawa Kummetschnur 280
sanas (hochl., pl.) Fahrschlitten 273
sānis Seite 269, 318
sānkars Schutzbalken an der Langseite des Flosses 328
saōft erwittern 371
sārmēt, -mōt Wäsche mit heisser Lange brühen 182
sarms Laune aus Birkenasche 182
*sārmā mērk*t in Lauge weichen 182
sarwe, -is Riegensieb 238, 239
sarwēt, -wōt Korn durchs Sieb schütteln 239
saspranga Kummetschnur 280
satībēt verbinden 323
saujas (sg. *sauja*) Handvoll 244
sauss trocken 312
sawākt zusammenschaffen 106
sawaldſināt verstricken 307
sawāre, (pl. -res, -ri) Band, Weidenring 221, 275
sawarēt mit Gewalt zusammenhalten, zusammenzwängen 221, 275
sawarga (Alt-Rahden) Strick zwischen den vorderen Feuer-Enden und den Enden der Vorderachse 269
sawelkamais Kummetschnur 280
sawilkt zusammenziehen 280
schaima Baststrick 289
scharwis Riegensieb 238
schastrs (Subbat) Stossstange 324
schaudekle Weberschiffchen 153
schaudit (freq.) schießen 153
schaut schießen, einschieben 153, 219

- schautawa* Weberschiffchen, Netznadel, Filetnadel 153, 155, 158, 345
schautrs Querholz vor einer Luke, bei der Egge; abgehauenes Strauchwerk. 219, 399
schautru tilts Knüppelbrücke 399
schautuwina (dem.) Netznadel 345
scherfs, scherps scharf 207
schērpis (Oppekaln) das Messer am Rasenpfluge 207
schiras (pl.) Sielengeschirr 279
schkeedra Flachsfaser 246
saplēsta skeedra gerissene Faser 122
schkeeds (pl. -di) Zahn (des Weberkammes)
schkeemele Zwischenraum usw. 165
schkeemenis (pl. -ni) Scheidung (der Aufzugfäden), sich kreuzende Fäden 147, 152, 159, 170
schkeene Schiene; Brettchen, welches vor und hinter die sich kreuzenden Fäden geschoben wird 152, 266
schkeest zerstreuen 152
schkeefna Flachsfaser 246
schkeetinsch (dem.) Weberkamm 164
schkeete, -ts Kamm, Weberkamm 152, 159
schkeimini (pl. tant.) sieh kreuzende Fäden 152
schkelt spalten 94, 72, 208
schkēri, -rini (pl.) Aufzug 144, 147–8
schkērkōks (pl. -ki) Scherrahmen, Querholz 144, 146, 147
schkērschām quer 219
schkērsis Querholz (bei der Egge) 43, 146, 150, 323
schkērumi ((pl.) Aufzug, Kette 146
schkestere Stange 333
schketerēschana das Zwirnen 134
schketerēt, -tināt Garn mehrfach zusammenrehen 134, 141
schkiltawa Feurstahl 34
schkina, -ns Angelrute 369
schkinaga von der Rinde befreite Weidenrute 121
schkina-bōmis die Welle am Webstuhle mit dem gezahnten Rade 193
schkīnis dass., auch Raufeisen, Hacke 150, 193
schkipele Schaufel 218
schkipilite (dem.) Schaufelchen 165
schkist auseinander gehen 152
schkistit reinigen 193
schkīt ab)streifen, (an)pflücken 121
schkīwbōmis Weherbaum mit der Scheibe 150
schkīwe, -wis Teller 144
schkutējums Küttisland 191
schkutes kraut (sg. *schkute*) die Küttishaufen machen 191
schkutōs sēt Küttisland besäen 191
schkutēt Küttis brennen 191
schtūkt spinnen, gleiten machen 131–132
schtunzka Strickteil 286
schmukt gleiten 310
schmurkstis Schnurrer 403
schnōre Schnur 139, 285
schūde Naht 179
schujama-adata Nähnaht 180
schūnis (pl. -ni) Wachszelle, Wachswabe; Honigwabe 179
schūpāt, -ōt wiegen, schaukeln 18
schūpekļis Wippstange 18
schūpla kārts Wippstande der Wiege 18
schūplis, -polis, -pulis Wiege 18
kriju schūts schūpolis eine aus Borke genähte Wiege 19
schūt nähen 173, 179
schwanksti (pl.) Vogelschlingen 310
sebris Wemgalle 346
sēdekle Bank 153
sēdeklis Sitzbrett, Ruderbank 317
sēdēt sitzen 153, 251, 317
sedilka, sedulka Sättelchen 282
sedli (pl. tant.) Sattel 198, 251
sedlini (pl.) Spillbaum 135
sedums Meeresbucht 322
seeks Viertelllof 241, 242, 393
leelais seeks Viertellof, das grosse Seek 124, 241
mafais seeks Sechstellof, das kleine Seek 124, 242

- seeksta*, -te, -ts (hochlett.) liegendes Holz;
 Bank (Teil des Spinnrockens), Querholz,
 Baumklotz, Querleiste an d. Harke;
 versunkener Baum 139, 150, 230, 361
seelains Holzfloss 328
seelājs, -lējs Floss 328, 329
seena Wand; der Umfang des ganzen
 Scherrahmens 149
seenu ūsmest das Gewebe in der Länge
 einer Wand aufscheren; *diwi seenas ū.*
 von zwei W., *trīs s. ū.* von drei W. 148
seet binden 119, 123, 152, 163, 225, 238,
 285
seetawa Fusslappen 163, 224
seetinsch (dem.) Siebchen, Sieb; Sternbild
 der Plejaden; Tamburin 159, 160, 415
seets Weberkamm 152
kratamais seets Sieb 234
saru seets Sieb von Pferdehaaren 160
seezinsch (dem.) Seekchen 242
segli (pl. tant.) Sattel 252
segt decken 173
seks seicht 337
sēks abgemähates Grünfutter 219
sekt folgen 296
sekums (pl. -mī) Mistforke, -gabel 141, 232
sērde Mitte. Kernholz 347, 403
sērmaukslis, -mōkslis Eberesche 106
seschenīte, *sesele* Mütze von Iltisfell 304
seschi sechs 242
sesks Iltis 304
sestais der sechste 242
sēstawa Bank 153
sestets (Schwaneburg) 1/6 Lof 242
sēt säen 218
sētawa, -uwa Saatkorb 218
sezums Mistforke 232.
sībōgs Ziehbogen 410
sīga Schnäpel 351
sija, *sīja* Grundbalken, Quer- oder Streck-
 balken 401
sīkas (pl.) Portulak 102
sīkste (hochl.) liegendes Holz; Bank (Teil
 des Spinnrockens) 139
sīlawā der verpichte Rand des Weberkam-
 mes 153
pirts sile Badstubentrog 101
sitke Strömring, Hering 356, 359
silksnis (pl. -nes), *silksts* (pl. -tis) der
 weiche Halsring des Kummets 279
siptīze Kornkasten 334
sirōbs (hochl.) Kornkasten; Brunnenein-
 fassung; Brucknenkasten; Blockboot, aus
 Balken gefertigter viereckiger Kasten
 325, 399
sirpe, -pis Sichel 226
sist schlagen 152
sistawa Weberlade 152
sīts Jagdspieß 297
skaida Span 152
skaidrāks rein; grossmaschig 346
skaidrs klar 114
skaldīt (freq.) spalten 28
skalinsch Holz oder Knüppel in der
 Seichbalje, Hölzchen 157
skals Pergal, Gespaltenes, gespaltener Kien-
 span, do. Brettchen 28, 72, 119, 152
skalu kurwis Pergelkorb 119
skalwītis (Oberl., dem.) ein längliches klöt-
 zchen, welches keilförmig gegenüber
 dem Handgriff des Pfluges eingescho-
 ben ist, ein Hölzchen, welches die Pflug-
 gabel an die Femern heranzieht 208-9
skangals, -ans Pergal 28
skapis Schrank 14, 317
skapītis (dem.) Schränkchen 317
skara Stange 353
skāres (pl.) Arbeitswagen 267
skārtele das Geschenk, welches die Braut
 ihren Verwandten darreicht 107
sklidēt, *slidēt* gleiten 278
sklidināt (fact.) gleiten lassen 278
skōreens, *skōrs* Dachfirst 315
skōte, *schōte* Fuge zwischen den Planken
skōtele Lederschurz 349
skrabe Strauchegge 222
skrabt striegeln, kratzen 222
skrapītis Hölzchen am Zahnrad 153
skrapstinsch Schrapeisen 104
skrēda Kornharfe 240
skreemelis, -litis, *skreemens* Wirtel 132,
 139

skreet laufen 132, 240, 308
skribas (pl.) zusammenrollbare Decke aus Haselnusstöckchen 268
skribene Schrapeisen 90
skriṗste, -*ts* Schrapmesser 62, 90, 104
skritulis Rad, Wagenrad 139, 263
likstains skritulis Bügelrad 264
skrudfēt drillen 286
skrulis Hülse 288
skrūwa Schraube 139
skust rasieren 374
skutelis, -*tulis* kleine Schüssel, Teller 61
slaiķis (pl. -*ķas*) schlank 273
slafds Schlinge 307
sla(g) fda walgs Schlinge 307
slaukt melken 91, 93
slauktawa Melkeimer 93
slaukts Seihgefäß 71
slauts Braugefäß 73
slauze, -*ene*, -*ens* Melkeimer 92-94, 120
slauzīte (dem.) Melkeimer 93
sleeze Schlittensohle, Holz am Flügel des Zugnetzes 274, 362
slēgt schliessen 245, 307
sleiĵa, -*ĵis* (pl. -*ĵas*) Streifen 279, 293, 374-5
ādas sleiĵa ein Streifen Pastelleder 279
slēpe (pl. -*es*) Schneeschuh, kleine Ragge 276, 309
slēpēt schleifen 309
slībenķis Schneidebank 88, 117
slīmeste, -*ts* Schneidemesser 88, 117
slōdfinsĥ (dem.) Senkstein 347
slōdfīt beschweren 245
slōgs beschwerende Last u. dgl.; Lubben-dachgerüst 245 307
slōksne Nussholzbändchen 108, 117, 122, 229
slōta Quast 367
slōtu fars Besenreiser 79
smuiguls Fidelbogen 410
smurga eine verwickelte Sache 401
smurksĥit (Burtneek) das eine Ende der Sandale zusammenziehen 375
smurķis Schnarre 308
smurķschu kaulin Schnurrer 401
snāt spinnen, drall zusammendrehen 131, 132

snauja (Nerft) Strick zwischen den vorderen Femer-Enden und den Enden der Vorderachse 269
snikis Fähre 330
sōdīt strafen 238
sōģis Richter 238
sōlinsĥ, -*lītis* Bankchen 17
sōls Bank 16, 17
sōmaksĥas, -*ķstawas* (hochl.) Kummetschnur 279
sōme, *sōms* Balg, Dudelsack 408
sōma stabule Dudelsack 408
spaglis gespaltener Stab 372
spaile, -*lis* (pl. -*les*) gespaltener Stab, Werkzeug zum Fangen von allerlei Tieren, Setznetz, Tierfalle 307, 350, 363, 372
spailīt im Flusse fischen 363
spainis Eimer 90, 92, 136
spati (pl.) Flachsschäben 246
spanda (pl. -*as*) eisernes Band 204, 209, 210
spandu auklas (sg. *aukla*) Stricke, welche die eisernen Ringe und die Femern des Pfluges verbinden 209
spandāgs Spannhaken 89, 155
spangelis (dem.) ein kleiner Spann; ein kleiner Butterspann 94
spannis Eimer, Spann, Honigbehältnis 90, 92, 103, 136
peena spannis Milchspann 93
sweesta spannis Butterspann 95
spannītis (dem.) ein kleiner Spann; ein kleiner Butterspann 95
sparksĥis Schnarre 309
spārns Flügel (auch am Spinnrocken), Sparren, Seitenbrett des Bootes 139, 325
speeganas (pl.) kleine Pfeife 402
speegt pfeifen 402
speekis Speichen 264
speesta Kornstampfe 45
speest drücken 307, 350
speeta-kurwis Korb fürder Bienenschwarm
spēle Geige 410
spelte Spalte 267
spendele kleine Pfeife 402

- spēn(n)īfer(i)s* verstellbare Holzleiste mit eisernen Dornen, die das Gewebe auseinanderspannt, Spanneisen 144, 155
- spērags* Sperrhaken, Brettchen, welches in die Webenkanten gesteckt wird 144, 173
- spērinsch* Brettchen, welches in die Webenkanten gesteckt wird 155
- spīdsene* Federpose 156
- spīdsenīte* schimmerndes Dingchen 418
- spīle, -lis* gespaltenen Stab, Speil 315, 372
- spīlēt* spannen 155
- spilwīnsch* Brettchen, welches, in die Webekanten gesteckt, den Stoff auseinander strammt 155
- spōle* Spule 139, 285
- spōhu rāmīs* Spulengestell 146, 147
- spōhu tinama tītawa* Haspel 145
- spohu tinamas tītawas* (pl. t.) Haspel 140
- spōļejamais* Gestell für die Spindel 140
- spōļejamais ratīnsch* Spulrad 144, 145
- spōsts* Schlinge, Sprengel 307
- sprādfe* Schnalle 260
- sprādse* Haspel 144
- sprangāt* schüren 280
- spraust* (zwischen) stecken 28, 29
- sprausta* Pergelhalter 28
- spraustawa* (hochl.) Pergelhalter 29
- sprēdekle* Wockenstock 134, 135
- spreeslīte, -līze* Wockenstock, Spindel 134, 135
- spreesls* Gewölbe 132, 208
- spreest* spannen, strecken 131, 134, 208
- sprends* ein längliches Klötzchen, welches keilförmig gegenüber dem Handgriff des Pfluges eingeschoben ist 208
- sprēslīte, -līze* der Wockenstock, Spindel 132
- sprēst* spinnen; mit der Spindel spinnen 131, 132
- sprīdis* die ausgespannte Hand; Spanne 131
- sprigulis* Dreschflegel 237
- sprigūla galwa* Kopf des Flegels 237
- sprigūla maīgs* Knoten des Flegels 237
- sprīkstis* (pl.) heisse Asche 265
- sprūde* rundliches Holz, welches die Femern des Pfluges aus einander spreitzt 210
- sprūdīnsch* Stöpselchen, Knebelhölzchen an der Pflugstürze 91, 210
- sprūd(is)* Spreizholz 210
- sprungul(i)s* Stock, Knüppel, Knebel 72, 327, 389
- sprūslītis* (dem.) Stäbchen 336
- sprūst* klemmen 91
- sprūst* eingeklemmt werden 211
- sprūte* Holzband 122
- spunde* Spundloch, Spundstöpsel 91
- spurs* Widerhaken 369
- stabīnsch* (dem.) Pfosten (Teil des Spinnrockens), Pföstchen auf der überachse 268
- stabs* Pfosten, Pfahl, Stab 274
- stabule* (Weiden)flöte, Dudselsack 402, 404
- stakle, -lis* (pl. -les, -li) Einschnitt im Pfosten, Eckpfosten des Webstuhles 150, 153, 156–157, 160
- stakls* gegabelter Pfahl 353
- staks* (hochl.) gestossener Hanf 48
- stāli* (hochl., pl.) Webstuhl 150
- stampa* Stampfe 46, 57
- standa, stangelis* ein gehöhlttes cylindrisches Gefäß 102
- stangis* dass., Salzbehältniss 62, 101
- stankis* Stampfe. Salzbehältniss, gehöhlttes Holzgefäß 47, 62, 92
- starpā* dazwischen 238
- stāwdaigs* Stock 364
- stāwēt* stehen 47, 92, 95, 102
- stāwi* (pl.) Eckpfosten des Webstuhls, Webstuhl 159
- metamee stāwi* (pl.) Scherrahmen 145
- stāwine* Grützspann 95
- stebe* Mast 318
- steept* recken, strecken, spannen 91, 304
- stekis* Bock (an der Brücke) 398
- stelbrekte* Stellbrett 144, 145
- stelle* (pl. -es, auch pl. t.) Gestell; Webstuhl 143, 150, 157, 347
- nīschu stellītes* Gestell, welches zur Verfestigung der Weberhefteln dient 156

rokā turamās stellītes (pl. t.) das in der Hand uz haltende Webstütblöcher 163

stība Angelrute 369

stībīnisch Stütze (am Schlitten) 274

stīga Draht, Saite 178

stigelis Garnspulchen 154

stīpa Fassband, Tonnenreif 20, 91

stīpu welkamais Fassband-Aufzieher 89

stīpina (dem.) Holzbändchen 82

stipt steif werden 91

stirna Reh 155, 295

stōti (hochl., pl.) Webstuhl 150

stōpa Bogen 304

stōps Stof 83, 124, 304

stōpfēgelis Toppsegel 318

strausch rasch fließend 332, 336

strauma, -me Strömung; Stromschnelle 332, 336

strauts Regenbach 336

strēla, -lis Geschoss, Pfeil 304

strēlēt schießen 304

strelles (local., pl. t.) Webstuhl 150

strēlneeks, *strēlis* Bogenschütze 304

strēmele Strämel; Streifen 346

strenge Zugstränge 283

stribenkis Ziehnabk 88

striķejamais Streichholz 229

striķēt streichen 229

striķis Strick 285

striķis Streichholz 229

striķ-tīkls Streichnetz 362

strīmala Strömling 356

strūbe Pferdehüterborn 405

stūburs Pfosten, Eckpfosten des Webstuhls, Zweig 150, 170.

stugs (Popen) Stütze 322

stukurnize runder Klotz (am Netz) 347

stumbr(a)s Auerochse 86, 407

stumt stossen

stūre, -ris Langbaum, Steuer (runder), Strick (am Wagen) 267, 269, 317, 333

stūris Ecke 267, 269, 317

stūrķōks Steuergriff 317

stutte Stütze 322

sūbrs Auerochse 86, 294

sudmalas (pl. t.) Mühle 37

sudmalinas (pl. dem.) kleine Mühle 285

sukalas (pl., sg. -ls) Molken 93

sukas (pl. t.) Hechel, Kamm 294

sukāt kämmeln, hecheln, bürsten 128, 129, 391

sumbrs Auerochse 86, 294, 297, 407

sumbru rags Auerochsenhorn 407

sunītis (dem.) Hündchen, Garnflöte 184

suns Hund 192

suseklis Wollkämmel, Instrument zum Hecheln, Bürste 128, 129, 391

susinsch (dem.) Bürste 391

sutēt wärmen, bähnen, brühen 192

sutināt wärmen, bähnen, brühen, in heisser Asche erwärmen 192, 222

sutini (pl.) Küttishaufen 192

sutinus zelt Küttishaufen machen 192

sūzens gesponnener Faden 181

swārpsts Bohrer 90, 264, 396

swārpsta klōgis Bohrscheibe 396

swars Gewicht; Senker 363

sweesta kērne Butterfass 90

sweestu kērnet die Butter aus der Milch gewinnen 94

sweestu kuilt, s. *nīt* Butter schlagen 94

sweestu taisīt Butter machen 94

sweeta Fusslappen 163

swert wagen, m. d. Hebel heben 202

swetschu mulda, *sw. stendele* ein gehöhlt Gefäß, welches für die Fabrikation der Talglichte gebraucht wurde 32

swikis der kleine Zapfen unweit des Spundes

swikls Rübe 91

swilpe (Weiden)flöte 402, 404

Swira, *sw(e)iris*, *swīris*, *swēre* Brunnen

šāgis Säge, das Instrument zum schneiden der Kimme 88, 89

šakis Hase 296

šanda(r)ts Sandart 350

šaplawa Schutzbalken an der Langseite des Flosses 328

šārde, -ds Haufen (von Ästen), Gestelle 192, 244

- šarenīza* Strauchegge 222
šars Ast, Zinken 310. 222, 230
šaru-kanna Kanne mit einem Ast 78, 79, 90
šagagata Elster; ein längliches Klötzchen, welches keilförmig gegenüber dem Handgriff eingeschoben ist, Hölzchen bei der Pfluggabel 208
šākarēt suchen 35
šākars, -kurs Gerät zum Suchen der Netze 352
šalga Angelrute 369
šarbītees scharren 223
šartawneeks Stange, die unter die Balkenenden gelegt wird 327
šawēt (Fische) räuchern 355
šcheberklis, -kste Stecheisen 368, 369
šchemleka eisernes Band (am Pfluge) 209
šchnauga, -gs Stangenzaun; Schnur am Kummet 257
šchnaucht würgen 279
ščokerēt suchen 352
šchube, -bite Stecheisen 368
šchubur(i)s Stecheisen, etwas Ästiges 211
šchū-kaulin Schnurrer 401
ščūkerēt suchen 352
šchumbrs Holzschaukel, die auf die Scharen des Pfluges gebunden wird 211
šchūscha Schnurrer 401
šchwakstēt Klappern 259
šeeds Blüte 416
šēgela pēda des Segels Fusssohle 315
šegene Gestell 244
šeija Seihgefäß 57
šeijas baŭla Seihgefäß 71
šems niedrig 209
šestikis dünne Leine 346
šilgal(w)ītis brunella vulgaris, Braunheil
šintele Klammer 282
širgs Pferd 250
širkle, -ls Schafschere 127
širmis Erbse 199
šifls Speiche 264
šnōts Schwiegersohn; Wolf 299
šōbins Säbel; Schlägel 244, 247
šōbs Zahn; Drahthäkchen der Spule, Zinke 139, 230
šōste Köder 370
šūkuris Sucher, Zollvisitorator 352
šumps (Pebalg) Gerblohe 374
šutis Aal 358
šusch(a)-auklis Riemen aus Ahlhaut 237
šuschu bērms Quappe 349
šutinsch (dem.) Neunauge 360
šwans Klang, Ton 397
kōka šwans hölzerne Klingel; Kuhglocke 397
šwārgulains mit Schellen versehen 259
šwārgulis Schelle; Klapper 259
šweijas saimneeks Fischerwirt 348
šwengele, -lis Schwengel 263
šwērs Raubtier 296
tabaka maŭtamais ein Gefäß zum Zermahlen der Tabaksblätter 111
tabaka trinējs Gefäß zur Herstellung des Schnupftabaks 111
taiminsch Lachsforelle 350
taks Fusspfad 364
tale(r)kis Teller 60
talka Talk 65
talkus der Schmaus, mit welchem zusammengeladene hilfreiche Nachbarn für eine rasch gethane grössere Arbeit belohnt werden; Talk 65
tamsas azs Finsternisaug = Masche 346
tapa Zapfen, Eggenzinke, Pflock, Wirbel 91, 221, 267, 399, 411
tapenīza Zinkenegge 221
tapina (dem.) Pflöckchen 44
tāpinsch Dünnbier 75
tapu-egles, -li Zinkenegge 221
tarkschkis Schnarre 308
tāse, *tāsis* Birkenrinde, Borke 104, 110
tau, *tauwa* Tau 330, 349
taure Trompete 404
tautas (pl.) die Freiwerber 73
tazis Fischwehr 364
teesa Recht; Gebühr 240
teka Fusspfad 364
tele(r)kis Teller 60
tempelis Klotz mit Kerbe 276
terauds Stahl 20

- tēršēt* plaudern 108
teteris Birkhahn 308
tetera būda Birkhahnhütte 308
teterirbe Birkhuhn 308
tēwīnš Väterchen; Ofenpfosten; Steven 314, 333, 335
tēws Vater; Steven 314
tezēt laufen 68
tezināt (fact.) laufen lassen; seihen, spin-
 nen 65
tīkls Netz, Setznetz 345, 350; *malin' t.*
 Netz, welches nicht weit vom Ufer
 ausgestellt wird 353; *metams t.* Setz-
 netz 363; *smetams t.* (Talsen) kleines
 Zugnetz 363
tīklu adīt ein Netz stricken 180, 345; *t.*
aust ein Netz weben 345; *t. mest* ein
 Netz werfen, stricken 345; *t. pūne*
 Netzscheune 354; *tīklus laift* Wem-
 gallennetze treiben lassen 350
tilands Brett 398
tilāt ausgebreitet sein, ausbreuteb 245
tilātees trocken werden 398
tiļgalds Brettchen, aus welchen die Bret-
 terdiele des Bootes besteht 317
tilināt ausbreiten 245, 398
tillanda, -ds (pl. *-das, -di*) Ruderbank,
 Bretterdiele im Boot 317
tilts Brücke, *zikstu t.* Knüppelbrücke 398
tiltu schkilas (Salis) gespaltenes Rund-
 holz 398
tina (Setz-) Netz 345
tīne, tīnis Tiene, Behältnis 22, 91
tīneklis Netz 345
tīprīze Netz 362
tīrkschis Schnarre 308
tīrums Brustacker 195
tīt winden, wickeln 143, 344, 351, 363
tītawas (pl. t.) Haspel, Garnwinde 141, 344
tītēlītis (dem.) Wickelchen, Garnflöte 143
tōlis Gefäß; Speiseschüssel 93
tōweris Zuber 90, 96
trasa Flosstau 330
trauks Behältnis 87
treilenis, -līnš Langbaum 263, 267, 328,
 347
trella Galgen mit den beiden Walzen (am
 Flosse) 331
treschais der dritte 242
treschetneeks (livland) 1/3 Lof 242
trideksnis Hochzeitsklapper 415
tridēt ein Tanzstückchen singen 415
trijbridis (Zug-) Netz 158, 361
trilināt das Bockschorn blasen 406
trinitawa Streichholz 229
tris drei 242
trīfāris hölzerne Heugabel 232
trīfulis (pl. *-li*) hölzerne Heugabel,
 Gabel mit mehreren Zinken 232, 235
trīt reiben, schleifen 111, 229
trūba, trube Pferdehüterhorn 405
tschabāt unbeholfen gehen 309
tschabata geflochtener Schneeschuh 309
tschabēt rascheln 309
tschatschis Quirl, Schaumrute, Astgabel
 59, 171
wezais tschatschis der alte Asthaken; der
 alte Pflug 212
tschaugsta, -tere Ofenbesen 51
tschaugstēt rascheln 51
tschaugsti (pl.) dürre Blätter 51
tschaugsturis Ofenbesen 51
tschautsche (pl. *-es*) Garnspulchen 151
tschautschis Riegensieb 231
tscheekurs Tannenzapfen 196
tschefka Schöpfgefäß 96
tscherpaks Schöpfgefäß, Kescher 96
tschesuls Pfriemen 387
tschete Linkhand 141
tschēwe (hochl.) Stute 101
tschiba Butterdose 100
tschōtschis (hochl.) Behältnis von Rinde,
 geflochtener Korb, Korb der Ragge 101
tschūbals, -bul(i)s (pl. *-buli*) Düte von
 Birkenrinde zum Beerenlesen 109
tschūkstēt zischen 51
tukte Knieholz 314
tuta Handgriff des Ruders 318
tulbārts Dollbord 316
tum(b)aka Düte von Baumrinde 108, 109
tumsa Finsternis 346
tuntuls Senkstein 351

- turēt* halten 29, 108, 368
turpinsch, turfa Düte von Baumrinde 108
tutens Dolch 297

ūda Angelhaken 353
ūdeni iſmest Wasser auswerfen 318
ūdeni iſsmelt Wasser ausschöpfen 318
ūdris Fischotter 300
(h)ūja ein Schreckruf 297
ūkschkis Schnurrer 401
ūkschōt jauchzen 401
ula Nabe 264
ulis Kaulbars 349
unda Angelhaken 354
upe Bach 372
urbeklis Drillbohrer 396
urbikis Ahle 90
urbt bohren 90, 181, 396
urbulis Ahle, Pfriemen, Stab, Stricknadel 90, 181
urkēt in der Erde wühlen 218
urkis Grabstock, Mistforke 218, 232
urkītis (dem.) Grabstöckchen 218
urknōt wühlen 232
urkscha Grabstock 218
ūsa Schnurrbat 128
ūfa Wolle am Bein des Schafs 128
ūfas (pl. t.) Hosen 199
(h)uſchgā Hetzruf an die Hunde 301
uſkalas (pl.) lattenartige Hölzer, welche auf die Köpfe der Stützen geschlagen werden 275
uſkalt draufschlagen 275
uſkaru seet die Sense aufgehängt binden
uſkumā seet, uſkumām s. die Sense im Haken binden 229
ūflikītis (dem.) wilde Taube 198
ūſmaukt aufziehen 257
uſmauzams wāks aufzustülpender Deckel
ūſpinums Geflochtenes 168
grīslainas jōstas ūſpinums etwas, was uz einem gedrehten Gürtel zusammengeflochten ist 168
uſwallaitis (pl. -išchi) Instrument zur Fertigung von Strumpf- und Handschuhborten 180

ūſwērt uſ wirbeem auf Stäbe auflädeln 357
ūſwija dritter Draht, der um die zweidräh-tige Schnur gewunden wird 288
ūſwīt draufwinden 288

waba Tannenast, Pfahl 353
wabulakis Kochlöffel 57
wadale Strick am Zaum 257
wadīt führen 257
wadmals wollenes Gewebe, Tuch 126
wads Führer 328
wads, wadus Zugnetz 346; *laschu w.* Zugnetz für die Flunder 346
wadſis Pflock, Keil 16, 20, 399
wagare, wagāris Aufseher, Wagger 237, 393
wāgis Kornwagen 262, 393
wailums die Stelle, wo eine Planke über die andere hinübergreift 315
wailuma galds Planke 315
wainags Mädchenkrone 124
waka Focksegel 318
waka Getreidemass, Kornabgabe 241
wakas grāmata Abgabebuch, "Wacken-buch" 241
wake, wakīte Wockenstock 134, 135
wāks Deckel; Schlägel der Flachsbreche 106, 114, 246
wākt ernten 106
waldamais Steuer 317
waldīt regieren 317
waldſinsch (dem.) Masche 307
waldſītis (dem.) kleine Schlinge, Strick-masche 180
wāle, wāls Holzhammer, Waschbläuel, Klöppel des Dreschlegels, Knüppel 89, 182, 237, 347
wateneeks Lostreiber 202
walgs Schlinge; (kürzerer) Strick 180, 285, 307, 322
walgu speeschana Schlingenstellung 291
walgums Landungstille 322
walka Flottholz 348
walks Regenbach 114
walksnis, walksts Fischzug 349
walnina (pl. -nas) *walnitis* (pl. -išchi) Instrument zur Fertigung von Strumpf- und Handschuhborten 180

walnis Wall 180
walzinsch (dem.) Regenbächlein 116
wangale Mangel, Klöppel des Dresch-
 flegels 184, 237
wanna Wanne 90
wante Seil 277
wara Gewalt, Kraft 89, 221, 275
wara bunga eherne Trommel 414
warde Frosch, Schnarre 41, 308
wārkschlis schimmerndes Dingchen, mit
 welchem das Zimmer geschmückt
 wurde 418
warmāka, -*ks* Gewaltthätiger = Fassband-
 Aufzieher 89
wārna Krähe; Klotz 287
wārpsta Spindel; Wocken, Trittstock am
 Spinnrocken, Wendeholz, (Holz am
 Pfluge) 42, 44, 131, 135, 209–10, 396
wārpstawa Wendeholz 209
wārpstīte (dem.) Stäbchen 154
wārstit nähen; flechten 179, 382
warja Netzreuse 365
wārjtawa, -*tiwe* Pflugstürze 209
wārjtawas kāts Stab der Pflugstürze 209
warjtīt (freq.) hin und her wenden 209
wārti (pl. t.) Pforte 324
wārtīt (Freq.) hin und her wenden 345
warūksis, -*sne* Dollbord 316
wastalas, *waseli* (pl.) Neunaugenwehr
 364
wafāt herumführen 273
wafcha (pl. -*as*) Strick am Zaum; Zügel;
 Schlitten 116, 257, 273
wafschōt fahren 273
wafschus (pl. t.) Schlitten 273
wāft einen Deckel aufstülpen 108, 124
wat Gewand 347
wāte, *wāts* Fass 91
wāwerāji, *wāwerini* (pl.) Porsch 73
wāwere Eichhörnchen 304
wāwerīte (dem.) Eichhörnchen, Eich-
 hornpelzmütze 304
wāzele, -*lis* Gefäß von Rinde; geflocht-
 ener Korb; Behältnis 106, 107, 109,
 121, 123

dfeesmu wāzele Liederbehältnis, Lieder-
 vorrat 106; *ganu w.* Frühstücksbe-
 hältnis für den Hirtenknaben 106, 110;
kriju w. Gefäß aus Borke 114, 116;
linu sēklu w. Behältnis für Leinsaat
 106; *weegla w.* Leichter Korb 114
wāzelīte Gefäß von Rinde 106; *kriju w.*;
mitschu w. Haubenschachtel 114
Wāzfeme Abendland, Deutschland 69
wedejs Führer; Freund des Bräutigams 378
wēders Bauch 254
wedga, *wadga* Stemmeisen, Brechstange
 359
wēdsele Quappe 349
weenkōzis Einbaum, aus einem Baumstück
 gefertigtes Gefäß; Milcheimer 101
weenrōzis kurze Sense 226
weepe Umschlagtuch 173
weeptees sich bekleiden 173
weeta Schlafplatz 15
wej(a)-auts Windtuch; Segel 318
wējsch Wind 239
wēkis dichteres Riegensieb 238
welams blukis Feldrolle 223
weldene Rundholz, Wellholz 165
nīschu weldene Stab, der in den Hefteln
 steckt 152
nōlaiščhama weldene runder Stab, der
 durch die Schlingen der Enden (von
 der Kette) geschoben wird 151
weldenīze Rundholz 165
weleklis Waschbläuel, Waschbank 182
weleknu benkis Waschbank 182
weleksne, -*nis* Waschbank 182
welēns Erdscholle 195
welēt schlagen, waschen 89, 182
welētāja Wäscherin 182
welētawa Waschbank 182
welinsch Felgen 264
welki (pl.) Aufzug; Kette 147
wellans, -*ens* Weberbaum 150
welt walzen, schlagen 63, 89, 147, 151,
 165, 180, 195
weltawa Waschbank 182
welti (pl.) Aufzug; Kette 147, 150

- weneklis* Waschbläuel 182
wenter(i)s Fischreuse von Garn, Setz-
 betz 361, 363–6
wēpa, wēpe Umschlagtuch 168, 173
wēre(e)ns Stich; der einmalige Durchzug
 des Fadens 179
werga, wērga Brechstange 359
wērkit mit Werg verstopfen 315
wērkuļis der Wockenstock 134, 135
werlōps Leine 359
wērpata Scheitel, Wirbelwind 131
wērpele Tonne, Butterspann 94
wērpt spinnen, drehen 90, 131, 170, 209,
 278
wērschkis Werg 315
wērsināt (freq.) wenden; drehen 151
wērsītis (dem.) Öchslein, Wendeholz,
 Hebel 151, 345
wērst, wērft wenden, drehen 151, 209, 324,
 345, 365, 382
wērfeles (pl.) Hintergeschirr 282
wērġēt (freq.) wenden; drehen 151
wērftawa, -tule, -tuwe Pflugstürze 204,
 209–11
wērt wenden, drehen, fädeln, flechten,
 aufreihen 151, 173, 178, 179, 287
wērtene Espenboot 324
wesaklis gemauerte Ofenbank, worauf
 man Wäsche klopfte 184
wēsītis (dem.) Öchslein 344
wēšchōt krebse 371
wēfis geflochtenes Deckelgefäß 108, 124
wēfis Krebs 371
wēfītis (dem.) geflochtener Deckelkorb 124
wēft führen 116, 328
wētīt windigen 238, 239
wībōte, -tne Schössling des Beifusses 51
wīdināt (freq.) einen Strick zusammen-
 flechten 288
wīdus galdinsch Mittelbrettchen 270
wījamaīs krāgis Gestell zum Schnur-
 flechten, Flechtschemel 288, 345
wījōklis geflochtenes Behältnis 118
wījōle Garnflöte, Weberschiffchen 143, 153
wīksne Rüsterholz, Ulme 62, 106
wīlat (freq.) trügen 306
wītatajs putns Lockvogel 306
wīlks Wolf 297
wīlka bēres slawēt des Wolfes Beerdi-
 gung verkünden 299
wīlku bedre Wolfgrube 299
wīlku būda Wolfshütte, Jagdhütte 298
wīlkt ziehen 147, 349, 361
willaine, -āne wollenes Umschlagtuch 161,
 173
wīlna Wolle 161
wīlt trügen 306
wīlzenis Zugnetz 361
wīmbenis, wīmbuksis Wemgallennetz 350
wīntscha langer Strick, Winde 328, 336
wīrbalais Zinken der Egg 220
wīrbinsch (dem.) Stäbchen, Stricknadel
 181
wīrbs Rute; Stöckchen, Stab; Stricknadel
 109, 180, 349, 356
wīrbulis Holznadel, Stab, Stricknadel
 109, 180
wīrlōks Schöpfspann 96, 267
wīrpeles (pl.) Carroussel 278
wīrpulis Wirbelwind 131
wīrscha, wīrse Wagenkorb 262
wīrsēja schkaibe ein längliches Klötz-
 chen, welches keilförmig gegenüber
 dem Handgriff des Pfluges eingescho-
 ben ist 207
wīrseles (pl.) Hintergeschirr 282
wīrsus das Obere 262
wīrftawa Pflugstürze 209
wīrwe Seil; Strick; *resna w.* Starkes S.
 285, 347
wīschka, wīska Worfsschaufel 240
wīschkāt worfeln; schleudern 240
wīssmalkakais allerfeinst 411
wīše Bastschuh 379, 383
wīšēm degunu adīt die Spitzen der
 Bastschuhe flechten 180
(wīses) adīt; leekt, pīt (Bastschuhe)
 nadeln; flechten 382
wīsināt (trans.) spazieren fahren 273
wīt ranken, flechten, winden 118, 143, 153,
 163, 283, 288, 379
wītene geflochtenes Behältnis 118

witenis, witinis, witis geflochtener Peitschenstiel, Bootsrippe, Knieholz 283, 314, 323

witschu wenters Reuse 365

wīwala, -uta, -utsch Garnflöte 143

wīwalōt sich unherbewegen, schwärmen (von Bienen) 92

wiwařna Strick 328

wiza Rute 365

wizele Bretterkarren auf zwei Rädern 271

wukis der Wockenstock 133

zabale, zebule, -lis (Hasenpoth) Schneeschuh 309

zaune Marder 155, 301

melnā zaune Zobel 301

zaumenīte Pelzmütze aus Marderfell 301

zeeniga māte geehrte Mutter; *zeenigs barōna* kungs g. Herr Baron; *z. teews* g. Vater 401

zeeti nōdřit fest vertreiben; *kalfatern* 332

zekulinsch (dem.) Häubchen 198

zekums Mistforke 232

zēlējs Fährmann 398

zelis Knie 163

zels, zēls Garnschicht, Fadengruppe bei der Garnschicht 168

zela jōřtina (dem.) ein kunstvoll aus mehrfarbigen Wollgarnen gemusterter Gurt 168

zelt heben 168, 322, 398

zeltawa Fähre 329

zeplis Backofen, Theerofen 266

zept backen, braten, räuchern 355

zeritis (dem.) Wockenstock 136

zers Strauch 372

zērknis, zērtnis Hohlbeil 89

zetōrtneeks Viertelhäker 242

zerums, (pl. -mī) Mistforke 234

ziba Schöpfgefäß, Kippe, Grützspann, Butterdose, Deckelgefäß 108, 117, 277

deenās ziba Schachtel mit Speise für einen Tag 117

diw'deenu ziba Schachtel mit Speise für zwei Tage 117

triju deena ziba Schachtel mit Speise für drei Tage 117

nedetas ziba Schachtel mit Speise für eine ganze Woche 117

zibina (dem.) Grützspann, Deckelgefäß aus geschnitzten Brettchen 108

zilpa Schlinge; *zilpām kāpt* mittels Schlingen klettern 296, 307

zilpina (dem.) kleine Schlinge 345

zimbāle, -ōle Zimbal 415

zimdu aditāja Handschuhstrickerin 185

zinis Hümpel 228

zirītis (dem.) Beilchen 157

zirpe, -pis Sichel 226

zirpt scheren 226

zirwis (tahm. *zeer(w)is*) Beil 89; *ledus z.* Eisbeil 359

ziska Schenkel, Hüfte, Sehne im Kniegelenk 139, 171, 296

ziszina (dem.) Schenkelchen, Stütze, Stäbchen 139

zōlanka Weberschiffchen 153

zollu-jōřta Zollgürtel 168

zūka Schwien, ein Klötzchen am Pfluge, Klotz zum Zusammendrehen des Strickes 208, 287

2. Lietuviešu un senprūšu valoda

abazēlis (Kowno) Schlittchen 276

adata Holznadel 160

adyti nähen, stricken 180

aketes P. Egge 219

akis Auge; Strickmasche 180

alus Bier 63

alū wirti Bier brauen 64

apmetai (pl. t.) Aufzug 151

apwalus rund 63

apwynai (pl.) Hopfen 63

arklas Pflug 206

arklys Pferd, Arneitsferd; Pflugtier 206, 250

arti pflügen 206

artojelis Ternpfahl 328

artolis Anker; Ternpfahl 328

aswina-n P. Pferd milch 250

- aszis* Achse 266
aszwa Stute 250
austi weben 143
auti die Füße bekleiden 126
avis Schaf 126. [stock 126
awilys, meelinis a. (hölzerner) Bienen-
awiža Hafer 196
- baczka* Tonne 91
bajoras vornehmer Herr; Gutsbesitzer 86
balgnan P. Sattel 251
balnas Sattel 251
balžiēna Längebalken an der Egge 274
bēbrus Biber 300
bliudas Schüssel 60
blizgē (pl. -ēs) rote Lappen an der Leine
 bei der Treibjagd auf Wölfe 309
blizgēti schimmern 309
bobeles Amboss 229
botagas Peitsche 283
bradinē, -niai Handnetz; Zugnetz 347
braidyti waten 346
branga (pl. -gos) Bootsrippe 314
brauktuwē Schlängel 248
brauna Kiel 314
briēdis Elch 294
bristi waten 346
bruklis, bruksztekle Streichholz 229
buczius Reuse 365
burta Zauberei 394
burtametys Loswerfer 394
burti zaubern 394
burtininkas Wahrsager 394
būžē Knüttel 239
- dagys* Dorn; Klette 232
dālgis Sense 225 229
dene Deckbrett 333
denkti decken 333
dieržai Dorsch 358
doalgis P. Sense 225
drobē Leinwand 153
drosztinis botagas Peitsche mit geschnitz-
 tem Stiel 283
duda Blasinstrument 408
dugnas Gefäßboden 89
- dulai* Dolle 316
dūna Brot 195
dwylika zwölf 242
dwyliktas zwölfte 242
dyselys Deichsel 263
- ekēcziōs* Egge 219
ekēti egen 219
eržilas Hengst 250
ēsžmas Bratspiess 297
- gaydis* P. Weizen 195, 197
geits P. Brot 195
gelmē tiefere Stelle eines Baches 245
gerwē Kranich 41
ginti treiben 140
girmis P. Wurm 197
girmos (pl. t.) Handmühle 40
girnoywis P. Handmühle 40
grēblys Harke 230
grikai (pl.) Buchweizen 198
grubus holperig 332
- inkaras* Anker 322
irklas Ruder 318
iszwalkas Endwuhne 359
- ilaida* Wuhne 359
- jēgērē* Jäger 290
jēsžmas Bratspiess 297
josta Gürtel 385
- kabē* Haken 274
kabēti hangen 274
kadeszka Sandale aus zerrissenen Lappen
kaidis P. Weizen 197
kalike Trittstock am Spinnrocken 139
kalpa Querholz auf dem kleinen Schlit-
 ten
kamantai Kummet 276, 279
kamens dickes Ende eines Baumes 272
kampa Querholz auf dem kleinen Schlit-
 ten
kanapēs (pl.) Hanf 200
kankles, -lys zitherartiges Instrument 412

- karabas* Korb 108
kardėlius aus Weidenzweigen geflochtenes Tau 328
karšzi kämmeln, hecheln, Flachs riffeln 128, 216
karštuwas Wollkämmel, Hechel, Flachs-raufe 128, 216
karti hängen 350
karuka (Kowno) Schlittchen 276
kauszis Schöpffloß 107
kaywe P. Stute 250
keckers P. Erbse 199
kedde Spinnbänkchen 139
kedinti Wolle zupfen 134
kelys Knie 163
kete Linkhand 141
kiaule Sau 107
kiaunė Marder 301
kiausza Becher 107
kiblas Bügel 274
kilpa Schlinge, Steigbugel; Schleife 256
kilpinė Bogen 304
kimszis Stöpsel 91
kirmis P. Wurm 197
kiszka Kniekehle 296
kiskis Hase 296
klysterė Stange, die unter die Balkenen-den gelegt wird 327
knapios P. Hanf 200
kocylas Mangel 184
kodas, kodelis Wockenstock 134
koja Fuss 139
kojelė Trittstock am Spinnrocken 139
korinis Setznetz 350
kornikas Strusencommandeur 331
kotas Stiel 228
krapsztas Krebskescher 371
krestis Weidenkorb 119
kreėslas Stuhl 15
krėsls Bank (am Spinnrocken) 139
kriwas krumm 314
kriwulės (sg. -le) Spanten 314
krytis Krebskescher 371
kukis kleine Mistgabel 233
kulbokas der gekrümmte hölzerne Bügel am Pfluge 278
kulti schlagen 49
kultuwė Waschbläuel 182
kumbriei (sg. *kumbrjs*) Spanten 314
kumelate Stuttfüllen 250
kumelė Stute 250
kumelukas, -lys Hengstfüllen 250
kuntas Düte von Baumrinde 109
kupkiki Butterdose 110
kurapki Feldhun 307
kwiėcziai (pl.) Weizen 197
kwiėtys Weizenkorn 197
kyburioti sich mit den Gliedern bewegen 140
laisti senken 323
laivas Boot 310
laminti durch anhaltenden Druck nach und nach hinstrecken 207
lankas Krummholz 280
lankinis ratas Bügelrad 265
lanktis, lantis Haspel 141
lapė Fuchs 299
leidikai (sg. -kas) Flösser 329
leisiti (Holz) flößen 329
leksas Trittstock am Spinnrocken 139
lėkti fliegen 139
lenkti biegen 209
lenszis Linse 201
lentutė Trittbrettchen am Spinnrocken 139
liėptas Steg 398
limtwey P. brechen 207
linai (pl.) Lein, Flachs 200, 244
linta Band 172
litu-ckekers P. Linse 201
lize, lizia Brotschieber 51
listi (ps. *lendu*) kriechen 191
lokys Bär 296
lopeta Schaufel 218
lopszys von Basto der Leinwand gemachte Wiege 20
lowa Lage von Strauch od. Zweigen; Bett-stelle 16
lowys Backtrog; Schnehschuh 49, 309
lunkas Bast 289

- lupti* schälen 105
luszis Luchs 105, 299
lūbas die äussere Rinde der Birke und Linde
lūtas Boot aus einem Baum 323

malunas Mühle 37
mangalis Mangel 184
mastas Mast 318
masztas Netznadel 345
mayse P. Weizen 195
mazgas Knoten, Schlinge 180, 345
mazgioti stricken, knoten 180, 345
mazgoti waschen 180
medējas Jäger 290
medis Baum 290
medžiūti jagen 290
meksti stricken; Netze stricken, knoten 180, 345
mente Holzschaukel, die zum Einrühren des Mehls vor dem Kneten dient; Runderschaukel 50, 318
menturē Quirl 57
menturis Stössel 49
meszka Bär 296
meszkerē Fischangel 369
miēžys Gerstenkorn, pl. *miēžiai* Gerste 195
minti treten 245
mintowis, mintuwas, -we Instrument zum Brechen des Flachses 245
moasis P. Gerste 195
muszti schlagen 152
muštuwas, auch -wai (pl. t.) Weberlade 152

newadas grosses Zugnetz 346
nūbraukos Hede 248
nūragas Pflugschar 207
nytis Einschlagfaden; Weberheftel 131, 152

olektis Elle 149
olingē (sudlitt. *olinga*), elugas Wune 359
opszrus Dachs 296
osta Hafen 321

otis Flunder, Steinbutte 357
ozys Ziegenbock; Schneidebank 88
pakalas Keil 229
pakalti drunterschlagen 229
pakelē Strumpfband 163
palyczia Pflugstürze; Streichbrett 210
parwas Farbe 166
parwazas Fähre 329
pasaitas derverbindende Riemen am Flegel 238
patkawa Hufeisen 261
patkawoti unterschmieden 261
pawalkas Kummet 279
pedan P. Pflugschar 205
pentines Spore 260
pentis Ferse; Rucken 260
piauti mähen 226
piautuwas Sichel 226.
piēsta Kornstampfe 45
piēstas Morserkeule 45
pirmragas Vordersteven 323
piuclan P. Sichel 226
plakti schlagen 229
plaktuwas Hammer 229
platus breit 329
plausmas, plauksmas Floss, Fahre 327, 329
plēsza gespaltene Weidenrute 120
plēszkēs (pl.) Sielengeschrir 279
plēszti ressen; spalten 120
pliēnas Feuerstahl 34
plugis P. Pflug 205
plusti obenauf schwimmen 327
poczyna Steuerruder am Floss 328
popka (Kowno) Dreschrolle 236
posmas Gebinde 146
prēbrauktuwē Schwingbrett 247
prie neben 134
priewarpstē, -stis Wockenstock 134
purai (pl., žam.) Winterweizen 217
pynē Vogelschlinge 307

ragai die Spitzen des Kahns 322
raginis, rāja Raasegel 318
ragotinē Spiess 297

raitelis Reiter; Schlägel der Flachsbreche 246

ranka Hand 208

rankinė Handgriff am Pfluge 208

ratas Spinnrocken; Wagen 139, 263

rėdas Geschirr 279

regti flechten 118

rėtas Stutze 139

rezgis Geflecht 234

risti wälzen; binden 150, 328

rodelis Steuerruder 317

rogės Arbeitsschlitten 273

ropute Bank (Teil des Spinnrockens) 139

rugis P. Roggen 194

rugys Roggenkorn, pl. *rugiai* Roggen 194

saikas Seek 241

saldus süß 65

samtis Kochlöffel 57

sėdėti sitzen 318

seikėti messen 241

sėlė Floss, Holzfloss 328

sėlininkai (sg. *-kas*) Flösser 329

selykla Malz 65

siulus sukti Zwirn drehen 142

siuti nähen 179

skalas gespalten 152

skalbėja Wascherin 182

skalbti, skalpti waschen 182

skalptuvė Waschbläuel 182

skiėmenys (pl. t.) sich kreuzende Fäden 152

skiėtas Weberkamm 152

skirti scheiden 145

skusti rasieren 374

slėkti beschweren, niederdrücken 245, 307

slogas das belastende Holzstück; der belastende Stein 307

solas Wandbank 16

sostas Bank 318

spaliei Flachsschäben 246

spąstas, spąstai Falle 307

spęsti Fallen legen 307

spindis Stellstätte 307

spragilas Dreschflegel 237

spręsti mit den Fingern eine Spanne messen 131

sprindis Spanne 131

sprokti bersten, platzen 237

srawėti gelinde fließen 332

stakles (pl. t.) Webegerät 163

staklės (pl. t.) Webstuhl 150

stėbas Mast 318

stercuga Tau zum Anbinden der Flösse

sterkoti Holz flechten 328

stirna, -nins Reh 295

stirnu ožys Rehbock 295

striėla Pfeil 304

stumbras Auerochse 86

styras Langbaum, Steuerruder 267, 317, 333

sukti drehen 140

sula Birkwasser 78

sykis Schlag, Hieb 215

szaiwa Spulchen im Weberschiff 154

szakė Mistforke 232

szarmas Laugeaus Birkenasche 182

szaudyklė Weberschiffchen 153

szauksztas Esslöffel 60

szeiwmedis Holunderstrauch 153

szezetys Instrument zum Hecheln 129

szeszkas Iltis 304

szeszkinė muczia Mütze von Iltisfell 304

szlajei Streifen 279

szonas Seite 318

szonines Seil 318

szukūti hecheln 129

szunuks (Kowno) Hündchen; Schlittchen 276

takiszas Lachwehr 364

talka Talk 65

tamsa Finsternis 364

tarpininkas der verbindende Riemen am Flegel 238

tarti sagen 108

taurė aus Holz gehöhlt becherartiges Trinkgeschirr 87

tekėti laufen 139

- tekinis* Rad 139
tempti recken, steifen, spannen 304
temptywa Bogensehne 304
ternawti anhalten 328
tīlēs Bretterdiele im Boot 317
tinklas Netz 345
tinti (die Sense) schärfen 229
tintuwis kleiner Hammer, den man zum Senseschärfen gebraucht 229
titnagas Feurstein 34
toszis Rinde an Birkenbäumen 104
truszas Rohr 153
tulai Dolle 316
tuckoris P. Weber 144

udra Fischotter 300
ūla Felsen 339
uszkulnicze Fettstampfe 49
užlaidas Senkstein am Netz 321
užzagris Pflug 206

waira Steuerruder 320
wairas Ruder 318
wairwirwe Ankertau 320
wairūti rudern 318
waltis Flachboot 322
waranka, warenka, warianka, warunka Trichter 75
warlelē Frosch; das am Tonnenreif angebundene Klötzchen der Handmühle 41
warpstē Welle; Achse, Spindel 131
warstyti nähen, flechten 382
wazis Fahrschlitten 273
waziūti fahren 273
webrus Biber 300
wedēja kleines Zugnetz 346
wējas Wind 239
wentariai Setznetz 363
werpētas Brettchen (auf welchem Gürtel gewirkt werden) 170
werpti spinnen 131
werptuwas, -wis Wirtel 132
werstuwē Pflugstürze 204
werti fädeln 179

westi führen 346
wesztī führen, ziehen 263
wētra Wind, Sturm 239
wetyklē Kornschaufel 239
wētyti etwas schwingen; Getreide würfeln 239
wēžimas Wagen 263
wēžys Krebs 371
wilkas Wolf 297
wilk(a)s Wendeholz 151
wilkti ziehen 151, 279
windas Spinnrocken 139
windelis Winde 286
wirbalas Stab, Stricknadel 181
wirbas Rute; Stöckchen, Stab; Stricknadel 109, 181
wirwē Strick 285
wokti (Gras) mähen 106
wosztī einen Deckel aufstülpen 108
wowerē Eichhörnchen 304
wyše P. Hafer 196
wytgarnis Reuse 365
wytēnis botagas Peitsche mit geflochtenem Stiel 283
wyti drehen, flechten 142
wytis Weidenrute 365
wytuwai (pl. t.) Garnwinde 142
wyza Bastschuh 382

yla, ylas Ahle 90

zirnis (pl. -niai) Erbse 199
syrne P. Korn 199
zuikis Hase 296

žagaras Strauchwerk, Gestrupp 207
žagrē Pfluggabel 207
žemas niedrig 209
žemē Erde 209
žirgas stattliches Pferd 206, 250
sirgis P. Hegst 250
žirklēs (pl. t.) Schafschere 127
žirksoti gespreizt dastehn 127
žwiēris Raubtier 296

B. SLĀVU VALODAS

3. Krievu un senslāvu valoda

барсукъ Dachs 296
 барсукъ dicke Rute 283
 бичанка, бичева Zugseil 337
 бичевщикъ der Mann, der am Zugseil zieht
 блюдо Schüssel; Speise 60
 бобръ Biber 300
 болванъ Schlingel; Lockfögel; eine Stange Eisen 307
 боронить eggen 219
 боръ Fichten- u. Tannenwald 219
 бочка Tonne 91
 бояринъ vornehmer Herr; Gutsbesitzer 86
 бѣ,рѣ Furt 339

вервь Strick 285
 веретено (weissr.) Spindel; rundliches Holz, welches die Femern des Pfluges aus einander spreizt 209
 виткаъ Hütte 327
 витка Weidenband 327
 вить drehen 327
 волкъ Wolf 297
 ворошить durcheinanderrühren 337
 вывозить herausführen 328
 вывозка Strick 328
 выдра речная Fischotter 300

где wo 328
 гензикъ Balkenflösser 328
 гладкій glatt, eben 339
 гонокъ (pl. гонки) Floss 327
 гонять treiben 327
 греча Buchweizen 198
 груба (Ofen) bank; Stromschnelle 337
 гужъ Riemen, mit welchem das Kummel, die Femern und das Krummholz verbunden sind 281

дитя Kind 332

дно Boden 89
 долгій Sense 225
 дригалка Steuerruder am Floss, an der Struse 328
 дуда Blasinstrument 408
 душа (weissr.) Knebelholzchen an der Pflugstürze 210
 детина Bootsmann 332

жезль Speiche 264
 жердовникъ Stange 327
 жернь, жерновъ Mühlstein 40

заборъ Zaun; Stromschnelle 337
 заплавъ Schutzbalken am Flosse 328
 заяць Hase 296
 зверъ Raubtier 296
 землянки (weissr.) die eisernen Bänder am Pfluge 209
 зерно Korn 199
 зубрь Auerochse 294
 зръно Korn 199

караванщикъ Führer der Flösse 329
 кибитка halbverdeckter Schlitten 277
 кобыла Stute 250
 колено Knie; Dünastromschnelle zwischen Holmhof-Windmühle und Selkenhof 337

конопля R. S. Hanf 201
 корабль Schiff 310
 корда Strick 328
 корецъ (weissr.) Schöpfkelle; ein längliches Klötzchen, das keilförmig gegenüber dem Handgriff des Pflugs eingeschoben ist 208
 корма Steuer 336
 корма, корма Hinterteil des Schiffes 331
 кормникъ, кормникъ, кормчій, кормщикъ, кормовой Strusencommandeur 331

котел (kleinruss.) Kessel 52
 кремль Feste 66
 кресло, кресла Stuhl; Commandobrücke
 15, 334

кривой krumm 337
 крепость Festung 66
 куль Sack 334
 куница Marder 301
 купецъ Händler 360
 куропатка Feldhuhn 307
 курпей, курпякъ Lammfell 379
 курпины (Pleskau) Bastschuhe 379

лакътъ Elle 181
 лапти Bastschuhe 379
 лемехъ, лемешъ Pflugschar 207
 лента Band 171
 лень (льнь) Lein 200
 лисица Fuchs 299
 лодья grosses Boot 310
 ломать brechen 207
 лопата Schaufel 218
 лось Elch 295
 лубокъ Baumrinde 116
 лыжи Schneeschuhe 309

майка Häuschen 329
 медведь Bär 296
 молодець flinker Bursche 328
 молотило Dreschflügel 237
 молотить dreschen 237

наполокъ Pflugstürze 210
 нашъ unser 360
 неводъ Zugnetz 207, 346
 нош (pl. weissr.) die Zinken beim Pfluge

обжи (pl., weissr.) Pflugfemern 208
 облава Treibjagd 307
 обозъ Fuder 276
 обоути die Füsse bekleiden 127
 овесь (овьсь) Hafer 196
 овьнь Widder 127
 орало, ораль Pflug 206, 212, 215–16

орати pflügen 206
 орець ein Hölzchen, das die Pfluggabel
 an die Femern heranzieht 209

папрътъ, паперть, папратъ schlagen
 паромъ Fähre 329
 плавать schwimmen 328
 плашкотъ Plaskkot 335
 пленица Floss 327
 плести flechten 327
 плеть Peitsche 283
 плоскій flach 335
 подкова Hufeisen 261
 подтяжки (pl. weissr.) Stricke, welche
 die eisernen Ringe und die Femern des
 Pfluges verbinden 209
 подушка Schiene 266
 подъ unter 371
 порица Holzstütze 328
 порочъ Stromschnelle 336
 прагъ Schwelle 336
 прамъ Fahre 329
 прати fahren, dahinfahren 329
 при bei 163
 привалить anlegen 328
 прикащикъ Commis 329
 припяжъ Nebenpferd 282.
 прядать spinnen; hüpfen 131, 336
 прядунъ Wasserfall 336
 прялка Spinnrad 131
 пряслица Spinnrocken 136
 прясть spinnen 131, 132
 пура Getreidemass 21, 241
 пурка kleines Getreidemass, Kornwage 21
 пшеница Weizen 197
 пжчина schräge Höhle 336

рогатина Spiess 296
 рогаць (weissr.) Handgriff am Pfluge 208
 рогожа Lindenbastmatte 162
 рогъ Horn 208
 рожъ (ръжь) Roggen 194
 руба Kerbe; Stromschnelle 337
 рубежь Grenze 337

рубить kerben 337
рысь Ziehseil 328
рысь Luchs 299
рядъ Reihe; Ordnung 279
секижти secare 216
сечиво Beil 216
сковоротка Pfanne; Dünastromschnelle zwischen Holmhof-Windmühle und Selkenhof 337
смычѣкъ Bogen 413
соха Zoche, Pflug; Strusenanker 212, 215–16, 334
сахарникъ Streichbreett; Eisen am Hakenpfluge 216
сошить mit dem Hakenpfluge pflügen 216
сошникъ Pflugschar 216
сошный zum Hakenpfluge gehörig 216
сръпъ Sichel 229
сторина Hauptsteuer 334
стругъ Barke 332
струить fliessen 332
стрела Pfeil 304
седелка Sättelchen 282
седло Sattel 251
сѣкыра Beil 216

сѣсти spalten 216
сѣчь Schnitt, Schlag 216
тарантасъ Korbwagen 262
тарелка Teller 60
ткать (тъкати) weben 144
толока Talk 65
транспортищикъ Person, die eine ganze Partie von Flössen zu transportieren übernommen hat 329
трешкотъ Wasserfahrzeug an der Zugleine 336
тройка Dreispänner 282.
труба Horn 407
тумакъ Faustschlag 108

уда Fischangel 369
устье Flussmündung 321

хлебъ Brotlaib 52
хмель Hopfen 64
хомуть Kummet 279
хоръ, хорекъ Iltis 304

шить nähen 179

якоръ Anker 320
ячмень Gerste 195

4. Poļu un čehu valoda

barwa Farbe 166

chmel C. Hopfen 64
chomąto Kummet 279

gar, garj C. Sommerkorn 195
garec C. Gerste 195
gdzie wo 329
gryka Buchweizen 198

kołek Trittstock 139

welka propka ein grosser Korb 124
ława Bank 16

magiel, meglą Mangel 184

rohatyna Jagdspieß 297
ruchadło Pflug 206

stempa Kornstampfe 45

żarna Muhlstein 40

C. ĢERMĀŅU VALODAS

5. Gotu valoda

airveits Erbse 199*avistr* Schafstall 126*faran* fahren 329*farjan* hinüberfahren 329*hvaiteis* Weizen 197*qvairnus* Handmühle 40*vairpan* werfen 131*vidan, vath* winden 144

6. Senskandināvu, zviedru un dāņu valoda

andur S. dial. Kiel 314*arl* An. Pflug 218*bænk* S. D. Bank 14*cifi* An. Gefäß 107*homle* D. *humle* S. Hopfen 64*lamda* An. zerschlagen 211*lemja* An. schlagen 211*lop* S. hölzernes Gefäß 240*öl* An. Bier 64*öndurr* An. Kiel 314*qvarn* S. querna An. Handmühle 40*rugr* An. Roggen 193*sigdhr* An. Sichel 213*skutul* S. Isl. kleiner Esstisch 61*swepa* S. Umschlagetuch 173*tallrick* S. Teller 60*wade* S. Zugnetz 3467. Lejasvācu, holandiešu, anglosakšu
un angļu valoda*âl, all* Ahle 90*ale* E. *ealu* Ags. Bier 64*bænk, benc* Ags. Bank 88*balge, balje, ballige* ein grosses Wasser-
gefäß 90*bank* Bank 14*bârk* Borke 375*bast* Mnd. Bast 258*bilade* Beilade 37*bolte* Bolzen 267*bôm* Weberbaum 144*bordinge, bordink* Lichterschiff 310*bruwen* brauen 63*bruwhûs* Brauerei 63*buken* Wäsche mit heisser Lauge brühen*dele, deile* Diele 15*dolle, dulle* Pflöckchen am Boot 268*driven* treiben 316*egede* Egge 189*egyia* Ags. Ecke, Schneide 219*ehu* As. Pferd 250*grape(n), grope(n)* Kessel 52, 53*gropen* aushöhlen 52, 53*hamer* Hammer 90*hemp, hennep* Hanf 215*hop* E. Hopfen 64*horse* Stute 250*hovel, hövel* Hobel 90

hoppe(n) Mnd. Hopfen 64
hvæte Weizen 197

isern Eisen 144

karde das Werkzeug der Tuchmacher zum
 Kammern der Wolle 128

karden (das Tuch) kratzen 126

karne, kerne, kirne Butterfass 91

karnen, kernen Butter aus dem Schmand
 machen 91, 94

ketel, kettel Kessel 52

kipe Kiefer 91

kiven kneifen 68

kniptange Kneifzange 90

knop Knopf 388

kogge Schiff 310

kope, kupe Kiefer 91

korf Korb 120

kotel Kessel 52

kove Kufe 91

lemian Ags. brechen 207

lint Band 171

lob Balt. Kornmass 240

lôp, lopen hölzernes Gefäß 240

mes, messer, mest, metset, mezcēs Messer
molde, molle Mulde 88

orlog Krieg 310

quern E. Handmühle 40

runge Knüttel 269

sage Sage 90

schaf, schap Schaff, Schrank 14

schep, schip Schiff 310

scheren teilen; die Kette vorbereiten; eine
 Leine ziehen 146

scheringe Aufzug 144, 146

schivbôm Weberbaum mit der Scheibe 144

schive Scheibe, Teller 61

schottel, schuttel, scutel Schüssel 61

schruve Schraube 139, 140

sêl, seil, sil Strick 279

sile Zugriemen 279

sniden schneiden 88

snikke Schnecke; Fähre 329

snôr Schnur 139, 140

span Eimer 90

spanhake Spannhaken 89

spil, spille Holznagel 315

spole Spule 139, 140

spunt Spundloch; Spundstöpsel 91

stêl Stiel 144, 145

stelle Gestell; Webstuhl 144

stôf, stôp Stof 83

stot Stoss am Rockrande 163

stûr, sture Steuer 267, 317

swengel Schwengel 263

tappe Zapfen 91, 267

tine, tinne Behältnis 91

tober, tover Zuber 90

treil Ziehseil 327

treysten treideln 327

trekschuite Wasserfahrzeug an der Zug-
 leine 336

two, twu zwei 90

vat Fass 91

wade Zugnetz 346

8. Senaugšvācu un vidusaugšvācu valoda

aravîz Erbse 199

awi Ahd. Schaf 126

ecke, egge; Ahd. ekka Ecke, Schneide 219

gërsta Gerste 195

hopfe Mhd. Hopfen 64

hweizi, weizi Weizen 197

rocke, Ahd. *chocho* Schiff 310
lamjan lähmen 207

nâan, *najan* nähen 131

ouwi Schaf 126
queren umdrehen 40
querne, *quirn* Handmühle 40

rocco, *roggo* Roggen 194

sage, *sege*; Ahd. *saga*, *sage* Säge 215

schûvel Mhd. Schaufel 215, 218
sêch; Ahd. *sêche* Pflugmesser, Pflugschar
sêgense; Ahd. *sêgansa* Sense 215
sêh Pflugmesser, Pflugschar 215
suohâ Egge; Furche 215

urlinge Mhd. Krieg 310

wat Mhd. wollenes Gewebe 125

wât Gewand 144

wêrfôn werfen 131

wêtan binden; winden 144

D. PĀRĒJĀS INDOEIROPIEŠU VALODAS

9. Latīņu valoda un romāņu valodas

acies Schärfe, Schneide 219
annona das, was in einen Jahre gewachsen ist. 188, 193

annus Jahr 193
arare pflügen 206, 318
aratrum Pflug 188, 206, 318
avena Halm, Hafer 196
axis Achse 266

cannabis Hanf 200
cardo Distel 128
cicer Erbse 199
colere behauen 190

equus Pferd 250
exuo ziehe aus 126, 144

falx Sichel 188, 226
fero trage 90
fruges Korn 188

hordeum Gerste 195
hupa (mittellat.), *haubelon*, *horiblon* (frz.)
 Hopfen 64

incola Einwohner 190
incolere bewohnen 190
induo ziehe an 126, 144

jungere verbinden 20

lens Linse 201
lupulus Hopfen 64
lupus Wolf 297

miscere mischen 75

navis piratica Raubschiff 314
nere spinnen 131

occare eggen 219
oleum Öl 64
opulus Hopfen 64
ostium Hafen 321
ovis Schaf 126, 208

remus Ruder 320
rivus Bach 332
rota Rad 263

sarpere schneiteln 226
scutula Schüssel 61
secare schneiden 152, 215
secula Sichel 215
securis Beil 215
segmen Dolch 215
sequi folgen 296

<i>sica</i> Dolch 215	<i>triticum</i> Weizen 197
<i>siligo</i> Winterweizen 188	
<i>suere</i> nähen 179	<i>uncus</i> Haken 188, 206, 241
<i>terere</i> schleifen 229	<i>venter</i> Bauch 363
<i>terra culta</i> bebautes, beackertes Land 190	<i>vertere</i> drehen 131
<i>terra inculta</i> bewohntes Land 190	<i>vomer indutilis</i> die (anziehbare) Pflug-
<i>texere</i> weben 144	schar 207
<i>textor</i> Weber 144	<i>vulpes</i> Fuchs 299

10. Grieku valoda

ἀγκυρα Anker 321	νέω spinne 129
ἀροτον Pflug 206	νήμα Gespinnst 129
ἀγπη Sichel 225	οἶς Schaf 142
βουστροφεδόν hin u. her 206	πέραν jenseits 329, 336
ἐρέβινθος Erbse 199	πόρος Furt, Fahrt 329
ὄηρ Raubtier 296	ρέω (ρένσω) fließen 332
ἵππος Pferd 250	ρίπτω werfe 128
χριτή Gerste 195	σίος, σίτον Weizen, Gerste, Brot, alle Ce-
λίον Flachs 200	realien 197
λύχος Wolf 297	σχεῦος Gefäss 14
	ύφάω webe 144
	ύφος Gewebe 144

11. Sanskrits un irāṇu valoda (arī rekonstruētā pirmvaloda)

* <i>akyâ</i> Schärfe, Ecke 218	<i>oshadhî</i> Kraut, Pflanze 195
<i>açva</i> Pferd 250 c	
<i>aratra</i> Ruder 327	<i>para</i> weiterhin 329
<i>avasa</i> Nahrung 196	* <i>para</i> , <i>pera</i> hinüberführen 333
<i>avi</i> Schaf 126	
√ <i>dhû</i> tönen 401	<i>sima</i> Av. (Grundform * <i>śama</i>) der Teil des
<i>kannab</i> (pers.-medisch) Hanf 201	Joches, der um den Hals des Tieres
<i>karsh</i> (<i>karshati</i>); Av. <i>karesh</i> ziehen,	geht 279
reissen; Furchen ziehen; pflügen 214	* <i>śravati</i> fließen 327
* <i>kvid</i> , <i>kvit</i> glänzen; weiss sein 196	* <i>vadhati</i> suchen; binden 142
	* <i>vapati</i> weben 142

E. BALTIJAS SOMU VALODAS

12. Lībiešu valoda

- aiga-vōrg* Netz, welches nicht weit vom
 Ufer gestellt wird 351
andōrs Schiffskiel 314
āngers Aal 356
ark Holzgabel 354
ārķ Gestelle, an welchem das zu strick-
 ende Netz befestigt wird 342

dālbad Stange 350
dīsol, dīstol Deichsel 263

jada Reihe von Netzen 350

kal, kol dreissig Fische 357
kal'l' Rolle zum Fortwälzen des Bootes
 322
kandla zitherartiges Instrument 412
kang pūd Webstuhl 150
kāngas Gewebe 150
kangōd (pl.) Leinwand, Zeug 150
kidd Strömlinge reinigen 355
kōma Steinbutte 357
kopīl' Angelgerät 353
korōd Spanten 314

lesta Flunder 348, 357
loja Boot 310
lōja kāp Schrank 317
lūd Quast 369

merk Boje 349
merloja Boot 310
mō mies Landmann 343
mōrda Fischreuse aus Ruten 361

papiend weichlich 358
pēl, piel Mast 318
pīlgō, pīlōg Eberesche 106
pirg Kienspan 28
pirgal Splitter 28.
púos Fische reinigen 355
pūras kleines Segel 318

rāmis Fahre 334
rēts Korb 355

sadamo Meeresbucht 322
saps Steuerruder 317
sara, sora Horn; Steven 314
sālg Höhe des Meeres 356
sinudmud an der obersten Planke des
 Bootes angepflocktes Holzstück 316

tapp Butten reinigen, schlachten 355
tatsā Fischwehr 364
tībōs Flügel des Netzes 346
tiita lōdat Brettchen, aus welchen die
 Bretterdiele des Bootes besteht 317
till ausgebreitet sein 317, 398
tug Stütze 322
tul' koda Feuerhaus, Räucherhaus 356
tūrska Dorsch 357
tūr pu Steuergriff 317

ūnda Angelhaken, Fischangel 353, 369
ūer Hülse 288

vabad Pfahl 353
vada Zugnetz 346
vada-pēra Netz-Ende 346
vagar Dorfältester 393
vaili die Stelle, wo eine Planke über die
 andere hinübergreift 315
vakā Getreidemass 241
vālgamo Anfurt; Landungsplatz 322
varūkst Dollbord 316
vēntar Fischreuse von Garn; Setznetz 361,
 363
vichten, vickete, vichten Sichel 227
vikard, vikat Sichel 227
vīrba, virbad Stab 354
voikōd wagerechte Stange im Innern der
 Räucherhütte 356.
vordōd Stangen 353
vōrg Netz 346

13. Igaunu valoda

andur Schiffskiel 313*ark, hark* Gabel 345*kannel* zitherartiges Instrument 412*kauš* Schale; Beckenknochen 344*kipp* Gefäß 107*kolm* drei 242*kooř* Binde 108*kütma* einheizen 191*kütsäma* braten, backen 191*küttis* Brennung des Ackers 191*küttisfe maa* gebrannter Acker 191*küttist looma* Küttis machen 191*laew* Boot 310*lint* Band 171*mōdu* Honigtrank 74*niine mets* Lindenwald (Bastwald) 379*parkima* gerben 371*rabama* schlagen 238*sari* Riegensieb 238*siřp* Sichel 226*tiistel* Deichsel 263*tsiřp* Sichel 226.*tuggi* Stutze 322*uhmer* Kornstampfe 45*urjó-o-o* ein Schreclruf 300*waip* Umschlagetuch 173*wakk* Getreidemass 241*wiis, wiisk* Bastschuhe 379*wikat* Sichel; Sense 228*wiskama* werfen 240

14. Somu valoda

humala Hopfen 64*kantele* (lapp. *kaddelas*) zitherartiges Instrument 412*kuontalo* (karel.) Wockenstock 131*olut* Bier 64*wimba* Wemgalle 350

II

A. GEOGRĀFISKIE NOSAUKUMI

Saisinājumi: Bh – zemnieku sēta (*Bauerhof*), Df – ciems (*Dorf*), Dstr – Daugavas krāce (*Dünastromschnelle*), Fl – upe (*Fluss*), G – muiža (*Gut*), Gem – draudze, pagasts (*Gemeinde*), Ges – saime (*Gesinde*), Gt – guberņa (*Gouvernement*), Kg – kroņa muiža (*Kronsgut*), Kr – apriņķis (*Kreis*), Ksp – draudze, teritorija (*Kirchspiel*), P – mācītājmuiža (*Pastorat*), St – pilsēta (*Stadt*), Stg – pilsētas muiža (*Stadtgut*).

Iekavās kursīvā ierakstītie burti apzīmē laukumus klāt pievienotajā kartē. [Šo karti pastāvošo apstākļu dēļ diemžēl nav iespējams izdot. 1918. gada janvāris].

Abava (<i>Abau</i>) 126, 189 (Cd)	Aumeistari (<i>Serbigal G.</i>) 365 (Fc)
Aizelkšņu dzirnavas (<i>Aifelkschņu-Mühle</i>) 337	Āraiši (<i>Arrasch Ksp</i>) 60, 262 (Ec)
Aizkraukle (<i>Ascheraden G.</i>) 60, 252 (Ed)	Āraišu ezers (<i>Arrasch See</i>) 132 (Ec)
Aiviekste (<i>Ewst</i>) 222, 251, 270, 282, 323, 326 (Fl)	Ārce (<i>Ards G.</i>) 217
Aizpute (<i>Hasenpoth</i>) 27, 228, 309 (St)	Ārišu muiža (<i>Arishof</i>) 350
Allaži (<i>Allasch</i>) 179, 264, 274, 275 (Ec)	Ārlava (<i>Erwahlen Ksp.</i>) 300 (Cc)
Alsunga (<i>Alschwangen</i>) 202, 409 (Kg)	Balgale (<i>Balgaln G.</i>) 262 (Cc)
Altene (<i>Altona</i>) 337 (Fd)	Baltais Kauls (<i>Dkr</i>) (<i>Baltais kauls Dstr.</i>) 339
Altenes straume (<i>Altenes straume Dstr.</i>) 337	Baltkrievija (<i>Weissrussland</i>) 116, 335
Altene (<i>Helfrichshof</i>) <i>Deutsche Kolonie</i> 152	Barbone (<i>Barbone, Perbonen C.</i>) 228
Alūksne (<i>Marienbourg</i>) 171, 270, 309, 371, 409 G	Barkava (<i>Borkowitz, Berkawa Stg.</i>) 338 (Ed)
Ance (<i>Anzen</i>) 226, 266, 292, 296, 305, 322, 341	Bārbele (<i>Barbern G.</i>) 82, 280 (Ee)
Andrejklints (<i>Andreasfelsen</i>) 337 (Bc)	Bebruleja (<i>Bebruleija Ges.</i>) 337
Apšuciems (<i>Apschen/Apsitzeem</i>) 323, 351, 356 (Cc)	Belija (<i>Bjelaja St.</i>) 331
Apukalns (<i>Oppekalns Ksp</i>) 192, 207, 208, 264, 274, 322, 361, 394	Berkavas straume (<i>Dkr</i>) (<i>Berkawas straume Dstr.</i>) 338
Apūle (<i>Apulia</i>) 310 (Be)	Bērzaune (<i>Berson G.</i>) 390 (Fd)
Auce (<i>Autz G.</i>) (Ce) 22, 28, 30, 109, 220, 275	Bigaunciems (<i>Bigaunzeem Df.</i>) 317, 320, 323, 344, 346, 351, 354, 356, 359
Augšzeme/Augškurzeme (<i>Oberland, das Kurische</i>) 16, 18, 22, 48, 50, 51, 55, 61, 62, 76, 97, 98, 101, 103, 107, 117, 139, 147, 150, 166, 167, 186, 193, 208, 222, 226, 237, 245, 262, 297, 361, 363, 383, 405	Bikēru draudze (<i>Bikerneek-Ges.</i>) 337
	Bilstiņi (<i>Bielsteinshof</i>) 337
	Birzgale (<i>Birsgaln Ksp.</i>) 124
	Birži (<i>Buschhof G.</i>) 109, 262
	Bitava (<i>Bitau Ges.</i>) 337
	Blekinge (novads <i>Zviedrijā</i>) (<i>Blekingen Landschaft</i>) 310
	Blidene (<i>Blieden G.</i>) 143 (Cd)

- Brēķi (*Breki Bh.*) 336
 Bruzilas (*Bresilgen G.*) 116 (*Ce*)
 Bulēnu straume (*Dkr*) (*Bulenu straume Dstr*) 338
 Burtņieki (*Burtneek G.*) 335 (*Eb*)
 Burtņieku ezers (*Burtneek See G.*) 192, 217, 369 (*Eb*)
 Cesvaine (*Sesswegen*) 270, 296
 Cēsis (*Wenden St.*) 107, 188, 262, 270 (*Ec*)
 Ciemalda (*Zeemalden*) 60, 217, 228 (*De*)
 Čuibes krogs (*Tschuibe-Krug*) 339
 Dalbes straume (*Dkr*) *Dalbes straume Dstr.* Dolbes radže 337
 Daugava (*Dūna Fl.*) 64, 86, 116, 126, 127, 139, 141, 155, 187, 213, 237, 243
 Daugavas grīva (*Dūna-Mündung*) 360
 Daugavas krāces (*Dkr*) *Dūna-Strom-schnellen* 335
 Daugavgrīva (*Dūnamünde Festung*) 361 (*Dd*)
 Dekšenieki (*Degschenecki Bh.*) 193
 Dignāja (*Dubena Ksp.*) 96, 227
 Dikļi (*Dickeln G.*) 226, 244 (*Eb*)
 Dinaburga (*Dünaburg St.*) 335 *Gf*
 Dobeļe (*Doblen Flecken*) 17, 19, 45, 46, 48, 57, 71, 83, 86, 100, 103, 118, 132, 142, 150, 163, 189, 192, 211, 220, 224, 228, 233, 269, 274, 286, 373, 393, 396, 403 (*Cd*)
 Dobes kalns (*Dobelsberg G*) 217 (*Ce*)
 Dole (*Dahlen Ksp.*) 335
 Doles sala (*Dahlholm I.*) 335
 Dundaga (*Dondangen Ksp.*) 82, 101, 105, 108, 109, 117, 119, 120, 163, 289, 298, 341
 Dzelzene, (*Dzelzeniece Dkr.*) *Dfelfene, Dfelfeneeze* 339 (*Cc*)
 Dzērbene (*Serben G.*) 192 (*Fc*)
 Džūkste (*Sjuxt Ksp.*) 48, 50, 99, 102, 142, 220, 235, 397 (*Cd*)
 Elkšņi (*Ellern G.*) 336 (*Fe, Gf*)
 Embūte (*Amboten Ksp.*) 262 (*Be*)
 Engure (*Angern Ksp.*) 15, 119, 209, 314, 351, 353, 356 (*Ce*)
 Engure (upe) (*Anger Fl.*) 368
 Ezere (*Essern G.*) 48, 51, 267 (*Ce*)
 Ēdole (*Edwahlen G.*) 49, 231 (*Bd*)
 Ēķengrāve/Viesīte (*Ekengrafen G.*) 325 (*Fe*)
 Ērgli (*Erlaa G.*) 191, 262, 415 (*Fd*)
 Franksesava (*Franck-Sessau G.*) 217 (*Dd*)
 Frauenburga (*Frauenburg in Ostpreussen*) 311, 315
 Garlene (*Gargeln G.*) 142 (*Cd*)
 Gauja (*Aa, livld.*) 326 (*Fc-Dc*)
 Gaujiena (*Adsel Ksp.*) 124, 296 (*Gc*)
 Gārsene (*Garsen G.*) 370 (*Fe*)
 Gliemežu krogs (*Schneckenkrug*) 327 (*Dd*)
 Gostiņi (*Trentelberg G.*) 336 (*Fd*)
 Greizais (*Dkr*) (*Greifais Dstr.*) 337
 Grieze (*Grösen Ksp.*) 22, 31, 32, 48, 55, 83, 86, 98, 100, 102, 110, 111, 121, 122, 132, 142, 155, 226, 330, 391, 395–6, 418 (*Be*)
 Grobiņa (*Grobin St.*) 84, 390 (*Ae*)
 Grūba (*Dkr*) (*Grūba Dstr.*) 337
 Gulbene (*Schwaneburg Ksp.*) 120, 124, 242 (*Gc*)
 Harju (*Harria Landsch.*) 340
 Hasava (*Hasau Fl.*), upe 230 (*Bc*)
 Holande (*Holland*) 128, 199
 Iecava (*Eckau P.*) 101 (*Dd*)
 Igaunijas guberņa (*Estland Gt.*) 215
 Ilūkste (*Illuxt Flecken*) 109, 130, 159, 167, 268 (*Ff*)
 Irbe (*Irbe Fl.*) 351, 361 (*Bb*)
 Irši (*Helfrichshof Deutsche Kolonie*) 152
 Īle (*Ihlen G.*) 128, 403 (*Cd*)
 Jaunauce (*Neu-Autz Ksp.*) 47, 55, 110, 232, 306, 391 (*Ce*)

- Jaunjelgava (*Friedrichstadt St.*) 211, 329
(*Ed*)
- Jaunpils (*Neuenburg Ksp.*) 19, 45, 75,
136, 226 (*Cd*)
- Jaunesava (*Neu-Sessau G.*) 46 (*Cd*)
- Jaunsērene (*Neu-Sehren G.*) 339 (*Ee*)
- Jurbarka (*Jurburg St.*) 19, 31, 47, 49, 51,
54, 55, 98, 100, 103, 108, 111, 117,
160, 161, 210, 220, 222, 230, 245, 286,
384, 397
- Jūrpils (*Seeburg St.*) 310 (*Ad*)
- Kabile (*Kabillen G.*) 27, 108, 109, 112,
116, 121, 124, 169, 198, 242 (*Cd*)
- Kaive (*Kaiwen G.*) 111, 142, 268, 383
- Kaķu Pauti (*Dkr*) (*Kaķu pauti Dstr.*) 339
- Kalnamuiža/Tērvete (*Hofzumberge*) 193,
226 (*De*)
- Kalsnava (*Kalzenau G*) 128, 132, 135,
286, 379 (*Fd*)
- Kalvene (*Drogen G.*) 166 (*Bd*)
- Kambji (*Kamby G.*) 189 (*Ga*)
- Kandava (*Kandau Flecken*) 45, 226, 262
(*Cc*)
- Kapsēde (*Kapsehden G.*) 61 (*Ad*)
- Karēlija (*Karelien*) 132, 135
- Karogs (*Karōgs*) 338 (*Bh.*)
- Kauguri (*Kaugern Strandort*) 320 (*Dd*)
- Kaunas guberņa (*Kowno Gt.*) 236, 276
- Kazdanga (*Katzdangen G.*) 49, 86, 136,
228 (*Bd*)
- Kazu Kauls (*Dkr*) (*Kazu kauls Dstr.*) 340
- Kā kale (*Dkr*) (*Kā kale Dstr.*) 338
- Kārdifa (*Cardiff St.*) 309
- Kēdaini (*Keydany Ksp.*) 21, 47, 57, 383
- Kēnigsberga (*Konigsberg St.*) 311
- Koknese (*Kokenhusen Ksp.*) 234, 336 (*Fd*)
- Kraukļu krogs (*Kraukļu-krōgs/Rabenkrug*)
337
- Krona Sesava (*Krons-Sessau G.*) 377
- Krustpils (*Kreutzburg G.*) 331, 335, 337 (*Fe*)
- Kunga Degumi (*Kungadegum, Kunga-*
degumi Bh.) 38
- Kurska (*Kursk St.*) 220
- Kuršu kāpas (*Kurische Nehrung*) 348
- Kurzeme (*Kurland Gt.*) 31, 49, 55, 61, 86,
102, 108, 132, 150, 156, 186, 189, 226,
233, 244, 246, 262, 275, 279, 290, 358,
360, 396
- Ķeguma straume (*Dkr*) (*Kegum straume*)
339
- Ķekava (*Keckau G.*) 335
- Ķemeru (*Kemmern Badeort*) 218
- Ķerkliņu draudze (*Kerklingensche Gem.*)
55 (*Ce*)
- Kilupe (*Kilupe Fl.*) 339
- Ķipe (*Kipe Bh.*) 340
- Latvija (*Lettland*) 244
- Lestene (*Lesten Ksp.*) 221
- Lēdurga (*Loddiger Ksp.*) 61 (*Ec*)
- Lielbērze (*Gross-Bersen G.*) 132
- Lielborne (*Grossborn G.*)
- Lielezere (*Essern Gross G*) 83
- Lielirbe (*Irben, Gross G.*) 320, 361 (*Bb*)
- Lielupe (*Aa. Fl. – semgall.*) 263, 360
- Lielvārde (*Lennewarden Ksp.*) 58, 116,
171, 182, 222, 232 (*Ed*)
- Lielzālve (*Gross-Salwen*) 383–4 (*Ee*)
- Liepājas jūrmala (*Libauscher Strand*)
340, 358
- Lietuva (*Littauen*) 31, 50, 51, 54, 57, 86,
116, 123, 136, 156, 184, 190, 238
- Limbaži (*Lemsal St.*) 27, 226 (*Ec*)
- Listerbija (*Lystria Landsch.*) 309
- Lizums (*Lison G.*) 171
- Līdakas Kauls (*Dkr*) (*Līdakas Kauls*
Dstr.) 340
- Līvāni (*Lievenhof G.*) 217 (*Cc*)
- Līvzeme (*Iflant, Niflant Livland*) (126),
311
- Lode (*Metsküll G.*) 262 (*Fa*)
- Lutriņi (*Luttringen Ksp.*) 35, 132 (*Cd*)
- Ļaudona (*Laudohn G.*) 57, 58, 81, 192,
251, 270 (*Fd*)
- Mangalsala (*Magnusholm Inseln*) 349

- Marienburga (Prūsija) (*Marienburg St. in Preussen*) 208
- Matkule (*Matkuln G.*) 60, 86 (*Cd*)
- Mazā Laukmuiža (*Klein-Feldhof G.*) 217 (*Ce*)
- Mazjumprava (*Klein-Jungfernhof G.*) 340
- Mazlietuva (*Littauen-Preussisch*) 278
- Mazsalaca (*Salisburg Ksp.*) 198, 262, 322, 325 (*Eb*)
- Mālpils (*Lemburg Ksp.*) 232 (*Ed*)
- Mārtiņsala (*Martinsholm Insel*) 207
- Memekule (*Memekülle*) 188
- Meizakila (*Moiseküll G.*) 262 (*Ea*)
- Mežotne (*Mesothien Ksp.*) 187, 330, 410 (*De*)
- Mēmele (tag. Klaipēda) (*Memel St.*) 197 (*Af*)
- Mēmēnu straume (*Dkr*) (*Meemenu strau-me Dstr.*) 339
- Minskas guberņa (*Minsk Gt.*) (86), 328
- Mītava (*Mitau St.*) 368
- Mītavas muzejs (*Museum Mitau*) 133
- Mohiļova/Mogiļeva (*Mohilev St.*) 315
- Mone/Muhu (*Mone Burgwall*) 212
- Muhu sala (*Moon Insel*) 212
- Muravka (*Murawka G.*) 337
- Nači (*Natsche Ges.*) 338
- Nemuna (*Njemen Fl.*) 222
- Nereta (*Nerft Ksp.*) 84, 103, 109, 148, 237, 269 (*Ee*)
- Nīca (*Nieder-Bartau Kg.*) 31 (*Ae*)
- Nīgrandes draudze (*Grosen, Kurisch-Küstorat*) 55
- Nogata (*Nogat Fl.*) 65
- Nolpes sala (*Nolpenholm*) 339
- Novgorodas guberņa (*Nowgorod Gt.*) 382
- Nurmuiža (*Nurmhusen G.*) 80 (*Cc*)
- Ogre (upe) (*Oger Fl.*) 339 (*Fd, Ed*)
- Okte (*Okten G.*) 280 (*Cc*)
- Olaine (*Olai Ksp.*) 157 (*Dd*)
- Oliņkalns (*Oliņ-Berg*) 337
- Oliņu straume (*Dkr*) (*Oliņu straume Dstr.*) 337
- Omuļi (*Homeln G.*) 262 (*Fb*)
- Ostbāka (*Ostbach G.*) 321 (*Ad*)
- Ostupe (*Ostupe Fl.*) 321
- Otepē (*Odenpā G.*) 47 (*Ga*)
- Padegas (*Padegas Bh.*) 196
- Pakauskauls (*Dkr*) (*Pakauskauls Dstr.*) 339
- Pakuļstraume (*Pakul'straume Dstr.*) 338
- Palsmane (*Palzmar Ksp.*) 226 (*Fc*)
- Parumba (*Dkr*) (*Parumba Dstr.*) 340
- Pasile (*Passeln*) 86
- Pastende (*Postenden G.*) 308
- Pārtavas straume (*Dkr*) (*Pārtau-strau-me Dstr.*) 338
- Peipusa ezers (*Peipus See*) 47 (*Hab*)
- Penkule (*Pankelhof G.*) 226
- Pērnavā (*Pernau St.*) 243, 254
- Pērse (*Perse Fl.*) 338 (*Fd*)
- Pērses straume (*Dkr*) (*Pērfes strau-me Dstr.*) 338
- Pēterupe (*Peterskapelle P.*) 27
- Piebalga (*Pebalg*) 28, 237, 262, 270, 374 (*Ec*)
- Pienkuņģi (*Peenkunze Ges.*) 333
- Pilva (*Pölwe Ksp.*) 185, 254, 397 (*Ga*)
- Pleskava (*Pleskau Gt.*) 282 (*Hb*)
- Pleskava (*Pskow St.*) 379 (*Hb*)
- Plieņi (*Plönen G.*) 262, 323 (*Cc*)
- Pope (*Popen G.*) 266, 284, 291–6, 301, 317, 322, 341, 344, 348–50, 350, 358, 363, 368, 371, 393 (*Bc*)
- Porečje (*Poretschje St.*) 331
- Priedulājs (*Dkr*) (*Preedulais Dstr.*) 337
- Prūsija (*Preussen*) 250
- Puiga(s) straume (*Dkr*) (*Puiga(s) strau-me Dstr.*) 339
- Pulkārne (*Pulkarn Fl.*) 112, 223 (*Dd*)
- Pungas straume (*Dkr*) (*Pungas strau-me Dstr.*) 339
- Puntes Kauls (*Dkr*) (*Puntes kauls Dstr.*) 339
- Puze (*Pussen G.*) 371 (*Bc*)
- Puzenieki (*Pusseneeken G.*) 303, 323 (*Bc*)
- Pūšļu straume (*Dkr*) (*Pūschļu strau-me Dstr.*) 338
- Radalka (*Radalken*) 338

- Radalkas straume (*Dkr*) (*Radalkas straume Dstr.*) 338
- Rakte (*Rakten Burberg*) 189 (*De*)
- Raseiņi (*Rossjanscher Kr.*) 236
- Rauna (*Ronneburg Ksp.*) 153 (*Fc*)
- Rembate (*Ringmundshof G.*) 339 (*Ed*)
- Rembergi (*Renneberg G.*) 337 (*Fd.*)
- Reņģe (*Ringen Ksp.*) 337, 397 (*Ce*)
- Resne (*Dkr*) (*Resne Dstr.*) 339
- Rideli (*Riddeldorf G.*) 262 (*Cc*)
- Riņņukalns (*Rinnekaln*) 60, 179
- Rīga (*Riga St.*) 31, 65, 82, 103, 122, 132, 243, 335 (*Dd*)
- Rīgas (jūras) līcis (*Rigascher Meerbusen*) 310
- Rīgas jūrmala (*Rigascher Strand*) 358
- Ropaži (*Rodenpois G.*) 26, 155, 262 (*Ed*)
- Rubas baznīca *Rubas bafniza* (*Die Kirche bei Ringen*) 337
- Rucava (*Rutzau Ksp.*) 301 (*Ae*)
- Ruhnu/Roņu sala (*Runö Insel*) 224 (*Cb*)
- Rūjiena (*Rujen Ksp.*) 46, 192, 226, 228, 238, 262, 309 (*Eb*)
- Sabile (*Zabeln Flecken*) 19, 126, 226 (*Cc*)
- Saka (*Sackenhhausen*) 22, 284, 358 (*Ad*)
- Saka (upe) (*Sacke Fl.*) 320, 392
- Sakala (*Saccala Landschaft*) 126
- Salaca (upe) (*Fluss Salis*) 326 (*Eb*)
- Salas muiža (*Holmhof Flecken*) 141 (*Fe*)
- Salaspils (*Kirchholm G.*) 127 (*Dd*)
- Saldus (*Frauenburg Flecken*) 226 (*Cd*)
- Saliena (*Salehnen Ksp.*) 335
- Saraiķi (*Saraiken G.*) 314 (*Ad*)
- Satīķi (*Saticken G.*) 364
- Sāmsala/Sāremā (*Oesel Insel*) 195 (*Ba*)
- Sāti (*Sahten P.*) 100 (*Cd*)
- Sece (*Setzen G.*) 338 (*Fd*)
- Seglainais (liels akmens *Dkr*) Reglainais. (*Grosser Stein in einer Dstr.*) 338
- Seglenieku krogs Regleneeku-krōgs (*Sattlerkrug*) 337
- Sēlpils (*Selburg Ksp.*) 337 (*Fd*)
- Sidrabene (*Sidobren Burgberg*) 189 (*De*)
- Sieksāte (*Seekshten G.*) 27 (*Bd*)
- Sīķele (*Sickeln G.*) 337 (*Gf*)
- Sīļu Kauls (*Dkr*) (*Rīļu kauls Dstr.*) 339
- Skrunda (*Schrunden G.*) 157, 163, 262 (*Bd*)
- Skulte (*Adiamunde G.*) 109
- Slagūne (*Schlagunen G.*) 95 (*Cd*)
- Slankaiņu straume (*Dkr*) (*Šlankaiņu straume Dstr.*) 339
- Smolenska (*Smolensk Gt.*) 212, 331
- Spārnene (*Spārnene Burgberg*) 123 (*Ce*)
- Spārnu ezers (*Spārnu-efars See*) 128
- Sprēstiņi (*Pröbstingshof G.*) 339 (*Ed*)
- Stablitene (*Stabliten G.*) 337 (*Fd*)
- Staburags (*Dkr*) (*Staburags Dstr.*) 338 (*Bc*)
- Stende (upe) (*Stende-Fl.*) 322, 361 (*Bc*)
- Stukmaņi/Pļaviņas (*Stockmannshof G.*) 337 (*Fd*)
- Subate (*Subbat Ksp.*) 30, 31, 32, 46, 50, 54, 62, 83, 98, 101, 103, 109, 110, 117, 132, 134, 140, 146, 148, 167, 224, 233, 245, 247, 268, 324, 369, 383, 397, 405
- Sunākste (*Sonnaxt G.*) 77 (*Fe*)
- Suntaži (*Sunzel Ksp.*) 289
- Svēte (upe) (*Swehte-Fl.*) 332 (*Dc*)
- Šauli (*Schaulen St.*) 225 (*Cf*)
- Škoda (*Schoden St.*) 137 (*Be*)
- Šusenrīda (*Schussenried in Schwaben*) 36
- Talsi (*Talsen Flecken*) 119, 142, 235, 280, 305, 308, 363 (*Cc*)
- Tālava (*Tolowa Landsch.*) 188
- Tārgale (*Tergeln G.*) 308 (*Bc*)
- Tērbata (*Dorpat St.*) 185, 233, 298 (*De*)
- Tērvete (*Terweten Burgberg*) 37, 193
- Toles akmeņi (*Dkr*) (*Tōles akmiņi Dstr.*) 339
- Toles sēkli (*Dkr*) (*Tōles sekļi Dstr.*) 339
- Trakā atvara (*Dkr*) (*Traka atvara Dstr.*) 339
- Tukums (*Tuckum St.*) 226, 268, 351 (*Cd*)
- Turaida (*Thoreida Landsch.*) 127, 188
- Tvera (*Twer Gt.*) 379
- Ugaunija (*Ugaunien Landsch.*) 126
- Usma (*Usmaiten G.*) 314, 323, 360–61

- Usmas ezers (*Usmaitenscher See*) 360 (Bc)
 Užava (*Hasau Fl.*) 86 (Bc)
- Valgunde (*Wolgunt G.*) 322 (Dd)
 Valka (*Walk St.*) 262, 274 (Fb)
 Valmiera (*Wolmar St.*) 117, 192, 270, 410 (Fb)
 Valtaiķi (*Neuhausen Ksp.*) 228 (Gb)
 Vādzeme (*Wāzfeme Deutschland*) 65
 Vāne (*Wahnen Flecken*) 262 (Cd)
 Vārve (*Warwen G.*) 86 (Bd)
 Vecā Rumba (*Dkr*) (*Weza Rumba Dstr.*) 340
 Vecmuiža (*Neugut Ksp.*) 81 (Ed)
 Vecpiebalga (*Alt-Pebalg Ksp.*) 103 (Fc)
 Vecsalaca (*Salis P.*) 182 (Eb)
 Vecsaule (*Alt-Rahden Ksp.*) 60, 263, 269, 398 (Ee)
 Vendra (*Fennern Ksp*) 254
 Venta (*Aa Fl. kurld.*) 157 (Dd)
- Venta (*Windau Fl.*) 189, 366 (Bc)
 Ventspils (*Windau St.*) 31, 136, 150, 224, 390 (Bc)
 Veru (*Werro St.*) 171, 185 (Gb)
 Vestfāle (*Westfalen Prov.*) 140
 Vēde (*Weeden Beihof*) 289
 Vēja krogs (*Wēja krōgs Windkrug*) 339
- Vidzeme (*Livland Gt.*) 19, 50, 55, 57, 102, 126, 189, 190, 224, 243, 245, 262, 297 (Poļu) Vidzeme (*Polnisch-Livland*), (*Niflant, Iflant-Livland*) Viļņas guberņa (*Wilna Gt.*) 226, 271
 Viruzeme (*Wironia*) 127
 Vitebskas guberņa (*Witebsk Gt.*) 76, 186, 226, 309, 324, 326, 328, 331
 Vigante (*Stabben G.*) 338 (Fd)
- Zalkšu Kroga straume (*Dkr*) (*Salkschu krōga straume Dstr.*) 338
 Zalkšu krogs (*Salkschu krōgs*) 338
 Zalkšu krogs (*Schlangenkrug*) 338
 Zante (*Santen G.*) 60 (Cd)
 Zebrus ezers (*Sebber-See*) 350
 Zelķu muiža (*Selkenhof G.*) 337 (Fd)
 Zemgale (*Semgallen*) 17, 18, 20, 27, 62, 100, 109, 117, 119, 126, 149, 189, 217, 261, 263, 279, 284, 363
 Zirgs (*zemūdens akmens Dkr*) (*Sirgs*) 340
 Zīles krogs (*Sīles-Krug*) 338
 Zlēkas (*Schleck G.*) 209, 228 (Bc)
 Zvejnieki (*Sweinek*) 217
 Zvirbuļu Caurums (*Dkr*) (*Swirbuļu zaurums Dstr.*) 338
 Žemaitija (*Samogitien Lansdch.*) 19
 Žemaitija (*Žamaiten Lansdch.*) 21, 189, 197

B. PERSONU UN AUTORU VĀRDI. ANONĪMI DARBI

- Ädelungs (*Adelung, Grammatisch-kritisches Wörterbuch*) 128, 132
- Alberts, biskaps (*Albert, Bischof*) 311
- Alidēns, salienietis (*Alidens aus Salenen*) 335
- Andrē (*Andree, Braunschweiger Volkskunde*) 34, 54
- Atila (*Attila*) 63
- Barons (*Barons*), Latvju Dainas 128, 130, 131, 133, 139, 183, 298
- Bartolomejs (*Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch*) 279
- Becenbergers A. (*Bezenberger A.*) 52, 139
- Bilenšteins A. (*Bielenstein A.*), *Grenzen ...* 212, 228
Lettische Sprache ... 44
Das Volksmärchen (Baltische Monatschrift 1874, XXIII) 290
- Bilenšteina (*Bielenstein*), Marta 373
- Bistrams (*Bistramb*) A. fon barons 170
- Bornmanis Kristians, rektors (*Bornmann, Rektor Christian, Mitau, ein historisches Lobgedicht*) 252
- Braše G.S. (*Brasche*) 359
- Braungarts, Prof. (*Braungart, Prof. Dr., Die Ackerbaugeräte*) 213
- Bitners Georgs Joh., mācītājs (*Büttner Georg Joh., Pastor*) 169, 312, 342, 343
- Dīterihss V. (*Diederichs V., Nifland*) 253
- Ekšteinas kundze (*Eckstein, Frau*) 157
- Einhorns Pauls (*Einhorn, Paul, Historia Lettica*) 52, 71, 201, 203, 389
- Feldmanis, mācītājs (*Feldmann, Pastor*) 332
- A. Felta kundze (*Feldt, Frau A.*) 24, 227, 242, 272, 297
- Fiks (*Fick, Vergleichendes Wörterbuch II.*) 126, 195, 196, 216, 221, 232, 279
- Grunavs (*Grunau, Preussisches Vocabular*) 195
- Gūberts (*Gubert*) 191
- Gūtceits (*Gutzeit, Wörterschatz der deutschen Sprache Livlands*) 191, 242
- Hausmanis R. Prof. (*Hausmann, Prof. R.*) — skat. 1896. g. katalogā 60, 86, 132, 162, 217
- Hēns (*Hehn, Culturpflanzen*) 198, 199, 228
- Hennebergers (*Hennenberger*) 359
- Hennings (*Henning, Salomon. Chronik*) 252
- Herberšteins (*Herberstein, Rerum Moscovitarum commentarii*) 212, 213
- Homērs (Homer) 37
- Hupels A.W. (*Hupel A.W., Topographische Nachrichten ...*) 212
- Ivans Bargais (*Iwan der Schreckliche*) 253
- Jēgeres kundze (Jager, Frau) 156
- Jēkabs, Kurzemes hercogs (*Jakob, Herzog von Kurland*) 366
- Džonsons Jakobs (*Johnson, Jak., Grundsätze der Veranschlagung landschaftlicher Grundstücke*) 79
- Kalnupurs, Bigaunciema tīklu sējējs (*Kalnupur, Netzstricker in Bigaunzeem*), 346
- Ketlers fon (*v. Kettler*) 83
- Knohas jaunkundze fon (*v. Knoch, Fraul.*) 160-1, 222, 231, 236, 238
- Koskuls, Koškeles barons (*Koskull*) 308
- Ksenofonts (*Xenophon*) 63
- Kuršats (*Kurschat, Litauisches Wörterbuch*) 185

- Lange, Stendera līdzstrādnieks (*Mitarbeiter Stenders*) 52, 101, 242
- Latviešu Indriķis, bīskaps (*Heinrich von Lettland, Bischof, Chronik*) 227, 273, 311, 398
- Laudons (*Laudons*) 214
- Lēmane-Filhe (*Lehmann-Filhes, Frl., Über Brettchenweberei*) 168, 170
- Lerhis-Puškaitis (*Lerch-Puschkaitis, Lettische Volksmärchen*) 126, 297
- Liventāls, skolotājs (*Lieventhal, Schul-lehrer*) 187
- Lēviss of Menārs, Andreass fon (*v. Loewis of Menar, Andreas, Über die ehemalige Verbreitung der Eichen in Liv- und Estland*) 213, 214, 399
- Lukrēcijs (*Lucretius, De rerum natura*) 34
- Mancelis (*Mancelius, Lettus*) 141, 209, 223, 232
- Manharts Vilh., Dr. (*Mannhardt, Dr. Wilh.*) 203
- Marnics, mācītājs (*Marnitz, Pastor*) 332, 335
- Matejs (*Matthaus*) 37
- Meinards, bīskaps (*Meinhard, Bischof*) 217
- Miklosičs (*Miklosich*) 215
- Mirbahs Otto fon (*v. Mirbach, Otto, Briefe aus und nach Kurland*) 376
- Mone (*Mone*) 216
- Mozus (*Moses*) 36
- Neidenburgs (*Neidenburg*) 186–7
- Neilands, mācītājs (*Neuland, Pastor*) 411
- Neimanis, arhitekts (*Neumann, Architect*) 332, 345
- Neselmanis (*Nesselmann*) 239, 289
- Novicka citāts (*Nowizky. Citat*) 16
- Olafs, Zviedrijas karalis (*Olaf, König von Schweden*) 310
- Oleārijs (*Olearius, Persianische Reisebeschreibung*) 252
- Pābsta citāts (*Pabst, E. Citat*) 251
- Pēcs A., Dr (*Peez A., Dr.*) 28, 212
- Pitejs (*Pytheas*) 62
- Pots (*Pott*) 201
- Prelvics (*Prellwitz, Die deutschen Bestandteile in den lettischen Sprachen*) 88
- Plavinskis (*Plawinsky*) 327
- Racels D. F., Prof. (*Ratzel, Prof. D. F., Völkerkunde*) 385
- Ratlefs K. Dr. (*Rathlef, Dr. K., Skizze der orgaphischen und graphischen Verhältnisse von Liv-, Est- und Kurland*) 336
- Rēhūzens (*Rehehusen, Manductio ad linguam Lettonicam... (A. Bilenšteina atkārtots izdevums: Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft, 1901)* 71, 191, 198, 201, 213, 222, 224, 234, 263, 271, 289
- Riekstiņš (*Riekstin*) 112, 129, 148, 150, 158, 159, 167, 168, 224, 247, 265, 297, 324, 361, 397, 405
- Rimberts (*Rimbert. Vita Anskarii*) 310, 311
- Sapunovs (*Sapunow*) 212
- Sigismunds, Polijas karalis (*Sigismund, König von Polen*) 198
- Snells K.F.M. (*Snell, K.Ph.M., Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee*) 254
- Sofokls, Filoktēts (*Sophokles, Philoktet*) 34
- Sproģis (*Sprogis*) 198, 251, 299
- Stenders G. (*Stender, Lettisches Wörterbuch*) 128, 148, 152, 241, 247, 259, 274, 296, 297, 317, 346, 362
- Straume, Jānis. Citāts. (*Straume, Jahnis. Citat.*) 402
- Šēgrēns J. A. (*Sjögren, J. A., Livische Grammatik*) 319, 342, 343 A
- Šillers-Libens (*Schiller-Lübben, Mittel-niedrdeutsches Wörterbuch*) 44, 255
- Šlaus, prāvests (*Schlau, Probst*) 26
- Šponholca, Anna (*Sponholz, Anna*) V.

- Šrēders L. fon (*v. Schröder, Leopold, Lihgo*) 400
- Šurcs (*Schurz, Urgeschichte der Kultur*) 218, 396
- Švarcs fon (*v. Schwarz, Franz, Sündflut und Völkerwanderung*) 53, 214
- Tauritis, mācītājs (*Taurit, Pastor*) 332
- Tecners (*Tetzner, Die Slaven in Deutschland*) 379
- Teoderihs, priesteris (*Theodorich, Priester*) 189
- Tērs (*Thaer, Dr., System der Landwirthschaft*) 214
- Tomans, J. skolotājs (*Tohman J., Schullehrer*) 402
- Tomsens Vilh. (*Thomsen, Vilh., Beröringer ...*) 64
- Treijs, mācītājs (*Treu, Pastor*) 398
- Ulmanis (*Ulmann, Lettisches Wörterbuch*) 63, 72, 88, 97, 105, 108, 146, 151, 153, 162, 184, 211, 232, 247, 272, 282
- Valdemārs II, Dānijas karalis (*Wolde-mar II, König von Danemark*) 311
- Valdemārs, Krišjānis (*Woldemar, Christian*) 310
- Vergilijs (*Virgil*) 63
- Vitruvs (*Vitruv*) 32
- Vibeks, vecākais skolotājs (*Wiebeck, Oberlehrer*) 266, 288, 291, 356
- Atskaņu hronika (*Reimchronik*) 37, 188
- Austrums, latviešu žurnāls (*lettische Zeitschrift*) 107, 108, 112, 120, 121, 148
- X Arheologu kongresa (Rīgā, 1896) izstādes katalogs (*Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Congress zu Riga 1896*) 60, (81), 86, 112, 132, 161, 162, 167, 369, 396
- Dienas Lapa, latviešu avīze (*Lettische Zeitung*) 76, 153, 210, 315, 323, 326, 346, 349
- Laikraksts pilsētai un laukiem (*Zeitung für Stadt und Land*) 376, 409
- Livonijas vēstures avotu krājums (*Scriptores rerum Livonicarum*) 379, 393
- Popes saimniecības reģistrs (*Oekonomie-bücher zu Popen*) 296, 291, 292
- Prūsijas senvēstures biedrības sēžu protokoli (*Sitzungsberichte der Altertums-gesellschaft Prusia*) 311
- Rakstu krājums, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas izdevums (*Organ der wissensch. Commission des Lettischen Vereins zu Riga*) 375, 379, 385
- Tautas dziesmas (*Tautas dzeesmas*) 289
- Vācu-prūšu leksikons (*Deutsch-preussisches Vocabularium*) 356
- Vidzemes dokumentu krājums (*Livländisches Urkundenbuch*) 188–9

IZDEVĒJA PĒCVĀRDS

Beidzot ir pabeigta šī grāmata, kuras noslēgumu mūžībā aizgājušajam autoram nebija lemts piedzīvot. Gandrīz pirms desmit gadiem tika sākti un sākumā it dedzīgi veikti tās izdošanas darbi. Vienīgi, kad nonāca pie šādam darbam pilnīgi nepieciešamā reģistra sastādīšanas un sagatavošanas iespiešanai, radās kavēšanās, par ko šo rindu autors pilnu atbildību uzņemties nevar. Viņš cer, ka tā darbs pie reģistra, kur ļoti daudz palīdzēja arī mācītājs V. Bilenšteina kungs un A. Šponholcas jaunkundze, atvieglots šīs nepārskatāmi bagātās vielas izmantošanu.

Un tā šis pēdējais darbs ieiet dzimtenes laikabiedru un tautas pētnieku lokā kā liecinieks tā autora dziļajai dzimtenes mīlestībai, viņa neizsakāmi uzticīgajai līdzatbildībai tās tautas dzīvē, kuras vidū un kuras labā viņš, jau sirmgalvis būdams, apliecināja, ka ir nodzīvojis laimīgu dzīvi. Lai slava zemei, kas drīkst lepoties ar tādiem vīriem!

St. Pēterburga, 1914. gada jūlijs

K. Zālemanis (Salemman)

OTRAIS PĒCVĀRDS

Mūsu tēvam nebija vairs lemts piedzīvot šā darba noslēgumu. 1907. gada 23. jūnijā nāve nosprauda gala mērķi 81 gadu vecajam, nenogurdināmajam pētnieka darbam. Pēc tam kad paša autora labota 1907. gada rudenī klajā nāca šīs grāmatas pirmā daļa, var tikt izdota arī otrā. Laimīgā kārtā visu darbu līdz tā pēdējai nodaļai autors pats bija pilnīgi sakārtojis, un Zinātņu akadēmija laipnā veidā uzņēmās tā izdošanu. Par to, tāpat kā par lielisko noformējumu, vēlreiz izsakām mūsu pateicību. Īpašu pateicību parādā esam akadēmiķim K. Zālemaņa kungam, kas pēc mūsu tēva nāves vislaipnākajā veidā uzņēmās visas rūpes un atbildību par grāmatas iespiešanu. Mēs viņam pateicamies arī par labprātīgi uzņemtajām rūpēm par vārdu un lietu reģistra rūpīgu sakārtošanu un pabeigšanu.

Lai šis darbs kļūst par aizgājēja pēdējo veltījumu savai karsti mīlētajai dzimtenei un viņa zinātniskā darba mūža noslēgumu.

Dēli

PIELIKUMS

MĒRU RĀDĪTĀJS *

Garuma mēri

1 jūdze (7467,6 m)	— 7 verstis
1 versts (1066,7 m)	— 500 asis
1 ass (1,7–2,1 m)	— 3 olektis
1 olekts (0,5–0,65 m)	— 2 pēdas
1 pēda (0,28–0,32 m)	— 12 collas
1 colla	— 2,5 cm
1 solis	— 0,65–0,8 m

Platības mēri

1 kvadrātjūdze	— 55,77 kvadrātkilometri
1 desetina (1,09 ha)	— 2,5 pūrvietas
1 pūrvietā	— 0,37 ha

Tilpuma mēri (beramie)

1 lasts	— 22,5 mucas
1 muca	— 2 pūri
1 pūrs	— 6 sieki
1 sieks	— 8 kg

Svara mēri

1 lasts	— 12 birkavi
1 birkavs	— 20 podi
1 pods (8,14 kg)	— 20 mārciņas
1 mārciņa	— 409 gramu
1 kuģa mārciņa (<i>ship punt</i>)	— 20 podi

Sastādīts pēc:

Mēri// Latviešu konversācijas vārdnīca. Red. A. Švābe u. c. — Rīga, 1929. — 13. sēj. — 25773.–25774. sleja, 14. sēj. — 26690.–26704. sleja, 17. sēj. — 32940. sleja.
 Zemzaris K. Mērs un svars Latvijā: 13.–19. gs. — Rīga, 1981. — 267. lpp.

* Labības mērus sk. grāmatas 240.–243. lpp.

LATVIEŠU ETNOGRĀFISKĀ IZSTĀDE

1896. gadā Rīgā notika X Viskrievijas arheoloģijas kongress.¹ Kongresā ieradās vairāk nekā 600 dalībnieku, to skaitā zinātnieki no Vācijas, Somijas, ASV, Beļģijas, Austroungārijas un citām valstīm. Kongresa laikā bija sarīkota Baltijas arheoloģijas un Latviešu etnogrāfiskā izstāde.

Etnogrāfisko izstādi sagatavot bija apņēmusies Rīgas Latviešu biedrība (RLB, dibin. 1868. g.). RLB Zinību komisijas iecere sakrita ar topošā RLB muzeja attīstības projektu, saskaņā ar kuru muzejs būtu veidojams kā latviešu muzejs iepretī vācu privātajām kolekcijām, Rīgas Doma muzejam (dibin. 1773. g.) un Kurzemes provinces muzejam Jelgavā (dibin. 1818. g.).

Izstādes veidošana izvērtās par lielas latviešu sabiedrības daļas kopdarbu. Raksti laikrakstos, cirkulāri pagastu vecākiem, skolotājiem u. c. iepazīstināja ar izstādes mērķiem. 1894. un 1895. gada 10 ekspedīcijas Vidzemē un Kurzēmē (nedaudz arī Latgalē) tika vāktas ne tikai “vecslaiku” lietas un krāšņi sieviešu apģērbi, bet arī raksturīgi ikdienā lietojami iedzīves priekšmeti un darbarīki. Ekspozīciju vākšanā iesaistījās privātpersonas un sabiedriskas organizācijas. Jelgavas un Valmieras Latviešu biedrības izstādes vajadzībām aizdeva daļu priekšmetu no saviem krājumiem, arī Kurzemes provinces muzejs neliedza atbalstu.

1895. gadā izveidoja izstādes komiteju (priekšnieks — advokāts F. Grosvalds, vietnieks — mācītājs V. Plute, rakstvedis — literāts M. Skruzītis). Tajā darbojās arhitekts K. Pēkšēns, skolotājs S. Novickis, vēsturnieks P. Abuls, tirgotājs K. Bergs u. c. Kā vienīgais pārstāvis no Baltijas vāciešiem komitejā bija ievēlēts A. Bilenšteins.²

Latviešu etnogrāfiskās izstādes galvenajā ēkā, kas tika uzcelta tagadējā Nacionālā teātra tuvumā, ekspozīcija bija izkārtota 18 tematiskās nodaļās: Zeme.

¹ Tas bija pirmais zinātnieku kongress, kas jebkad noticis Latvijā. Jēdzienu “arheoloģija” toreiz izprata ļoti plaši — kā seno laiku un viduslaiku pētniecību, bez arheoloģijas ietverot tajā arī antropoloģiju, mākslas vēsturi, etnogrāfiju, folkloru, valodniecību. *Stradiņš J.* Liela zinātnes pasaule un mēs. — Rīga // Zinātne — 1980. — 137. lpp.

² A. Bilenšteins, kas kongresā nolasīja referātu “Die Holzzeit der Letten”, bija rosinājis latviešus izstādi sarīkot saviem spēkiem. No latviešiem referātus lasīja folklorists L. Bērziņš, mācītājs V. Plute (Olavs) un vēsturnieks J. Krodzinieks-Kriegers. Sk.: Zinātniska konference par pētījumiem letonikā (astotā sēde). — 1896. gada Latviešu etnogrāfiskajai izstādei — 100. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1996. — 50. sēj. — Nr. 6.

Vēsture. Valoda. Būves. Lauksaimniecība. Kuģniecība. Mājrūpniecība u. c. Dailes (mākslas) nodaļā bija izstādīti jauno latviešu mākslinieku (J. Rozentāla, J. Valtera, Ā. Alkšņa, A. Baumaņa, V. Purvīša u. c.) darbi.

Līdzās galvenajai ēkai, "uz klaja lauka" no balkiem tika uzbūvēti un iekārtoti "kurzemnieku un vidzemnieku seno istabu" un turīga saimnieka "jaunlaiku istabas" atdarinājumi dabiskā lielumā. Pirts "ar krāsni, lāvu, slotām un citām pie pāršanās, mazgāšanās un gara uzmešanas vajadzīgām lietām" atradās pilsētas kanāla malā.

Izstādi iekārtoja M. Skruzīša, S. Novicka, M. Siliņa (kartogrāfa, vēlākā RLB muzeja pārziņa) un J. Rozentāla vadībā; palīgos tika pieaicināti Rīgas Politehnikuma studenti un Štiglica Centrālās tehniskās zīmēšanas skolas audzēkņi (T. Zaļkalns, G. Šķilters, J. Madernieks u. c.).

Informācija par izstādi rodama V. Plutes sagatavotajā katalogā (latviešu, vācu un krievu valodā) un žurnālista Āronu Matisa aprakstos žurnālā "Austrums" (1896. — Nr. 8., 9.). Zināmu ieskatu par izstādes eksponātiem var gūt arī no A. Bilenšteina grāmatas.

Sk.: 31., 47., 58., 61., 76., 83., 99., 113., 124., 161., 167., 238., 319., 320., 325., 357., 390., 404., 410., 413. lpp.

Plašā daudzpusīgā izstāde, kurā jaunās latviešu inteliģences pārstāvji pirmo reizi prezentēja savu veikumu starptautiskā mērogā, kļuva par notikumu latviešu sabiedriskajā un kultūras dzīvē.¹

Pēc izstādes daudzi eksponāti papildināja RLB muzeja kolekcijas. Taču pateikt precīzi, kuri nonāca muzejā, nevar, jo ziņas par tiem ir pārāk lakoniskas, vispārīgas un neļauj konkrētu priekšmetu atpazīt.

Nodibinoties neatkarīgai Latvijas valstij, RLB muzeja krājumu 1920. gadā pārmantoja Latvijas etnogrāfiskais muzejs (tagad Latvijas Nacionālais vēstures muzejs).

¹ "Latviešu etnogrāfiskajā izstādē meklējami iedīgi gan tagadējam vēstures muzejam Rīgas pilī, gan vēlākai Brīvības muzeja iecerei. [...] Izstādes nozīmi mazināja tas, ka to organizēja latviešu pilsonības konservatīvās aprindas, Rīgas Latviešu biedrības zinību komisija. Demokrātiskā latviešu inteliģence no jaunstrāvnieku vidus atturējās piedalīties šajā pasākumā. Toties P. Stučkas redīgētā "Dienas Lapa" bija tā latviešu avīze, kas kongresa laikā dienu no dienas deva vissīkāko un zinātniski visprecīzāko informāciju par kongresa norisi" (Stradiņš J. Lielā zinātnes pasaule un mēs. — Rīga // Zinātne — 1980. — 137.–138. lpp.). A. Bilenšteins savā grāmatā izmantojis (sk.: 76., 153., 210., 315., 323., 327., 346., 349. lpp.) un atzinīgi vērtējis laikraksta pielikumā — "Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem" (1891–1894) publicētos materiālus.

Par etnogrāfiskām izstādēm 19. gs. citās Eiropas pilsētās sk.:

www.virmus.lv/en/bi/awakening/museum

Latvijas laukos, turpinot 19. gadsimta sešdesmito gadu beigās pēc Maskavā mītošā folklorista F. Brīvēznieka aicinājuma sāktu latviešu garamantu vākšanu, strādāja topošie latviešu arhitekti, mākslinieki, skolotāji. Ekspedīciju mērķis, kā norādīts Izglītības ministrijas Pieminekļu valdes instrukcijā, bija *“atrast un atzīmēt senas celtnes, iedzīves priekšmetus, tautas mākslas darinājumus un darbarīkus, lai tos aprakstot, uzzīmējot un fotografējot, kā arī iegūstot, gan pirkšanas, gan dāvināšanas ceļā, pasargātu no izzušanas, bojāiešanas vai to postīšanas un tos saglabātu nākamām paaudzēm un zinātnei.”*

1924. gadā Rīgas pievārtē pie Juglas ezera tika nodibināts Latvijas Brīvdabas muzejs (www.virmus.lv).

NO A. BĪLENŠTEINA GRĀMATAS PRIEKŠVĀRDA

“[...] Kurzemē un Vidzemē es sastapu daudzus jo daudzus vācu un latviešu tautības draugus, kas, dedzīgi ieinteresēti, nenogurstoši pūlējās, palīdzēdami savākt plašo, daudzveidīgo materiālu, un gan mutvārdiem, gan rakstveidā atbildēja uz neskaitāmiem jautājumiem. Nav iespējams šeit uzskaitīt visu šo izpalīdzīgo vīru un sievu vārdus, taču izsaku viņiem vissirsnīgāko pateicību par viņu pašaizlīdzīgo, uzticīgo līdzdarbību.

Īpašu pateicību esmu parādā abām manām uzticīgajām līdzstrādniecēm, kas jau vismaz divpadsmit gadus ik dienas man bijušas blakus, — manai meitai Martai un krustmeitai Annai Šponholcai. Jau pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā redze man kļuva tik vāja, ka es vairs nevarēju ne lasīt, ne rakstīt.

Mana meita uzņēmās šo lielo pienākumu un ar rūpīgu precizitāti uzzīmēja aptuveni 700 nepieciešamo ilustrāciju no dabas, nelielu daļu arī pēc manu laipno palīgu piesūtītajiem zīmējumiem, bet nekas nav zīmēts no fantāzijas. Arī Latviešu etnogrāfiskajā izstādē, kas notika 1896. gadā sakarā ar X Arheologu kongresu Rīgā, viņa palīdzēja man izmantot daudz materiālu par tautas dzīvesveidu mana darba papildināšanai. Īpaši nozīmīgajā nodaļā par sieviešu rokdarbiem, kur vīrietim pietrūkst zināšanu un pieredzes, viņa ar savu dedzīgo interesi un lielo centību paveica vairāk, nekā būtu varējis izdarīt es.

Pavisam citāda bija manas krustmeitas palīdzība. Viņa bija ne tikai mana labā roka rakstīšanā, bet arī manas acis un mans drošais palīgs filoloģiskos pētījumos. Viņas valodnieces talants un interese par valodām man ļoti noderēja darbā ar krievu, lietuviešu, senvācu, latīņu, grieķu valodu un citām valodām, turklāt nevis tikai izpildot manis dotus norādījumus, bet arī patstāvīgi pētot un meklējot. Bez šīm abām uzticīgajām palīdzēm es nebūtu spējis savu darbu pabeigt.

[...] Tiem, kas interesējas par mana darba saturu, pastāstīšu, kādas briesmas draudēja manam manuskriptam, pirms tas tika nodrukāts.

1905. gada 1. augustā manā mācītājmājā Dobeļē iebruka bruņoti latviešu revolucionāri un, pieprasījuši baznīcas grāmatas, izņēma no arhīva skapja visu, kas tur atradās, un ārā sadedzināja. Par laimi, mana manuskripta tieši tai brīdī arhīva skapī nebija.

1905. gada 19. decembrī notika atkārtots uzbrukums, turklāt latviešu revolucionāri šai reizē ar cirvi un uguni iznīcināja pilnīgi visu manu iedzīvi. Un atkal laimīga sagadišanās — īsi pirms šā notikuma es manuskriptu biju nogādājis drošā vietā. *Habent sua fata libelli.*”

NO LATVIEŠU SENATNES PĒTNIEKA
ERNESTA BRASTIŅA RECENZIJAS
“DR. A. BIELENSTEINA MŪŽA DARBS”

“[...] Bielensteina grāmata [Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten], kurai vajadzētu atrasties ikviena latvieša grāmatu plauktā blakus dainām un teikām, ir ieviesta Latvijā tikai nedaudz eksemplāros. Sevišķi reta ir otrā daļa, no kuras ir zināmi tikai 7 eksemplāri. Grāmatas izdevums būtu atjaunojams, vislabāk latviski tulkots, jo tas ierosinātu mūs uz līdzīgiem nopietniem pētīšanas darbiem savā zemē un laudis.” (Latvju Grāmata. — 1923. — 34. lpp.)

Recenzijas pilns teksts un citu autoru publikāciju saraksts par A. Bilenšteinu, kā arī viņa darbu bibliogrāfiskais rādītājs ievietots “Jumavas” apgādā izdotajā A. Bilenšteina grāmatā “Latviešu koka celtnes”, R., 2001., 232.–271. lpp.

NO AUGUSTA BĪLENŠTEINA DĒLA
ARHITEKTA BERNHARDA BĪLENŠTEINA
GRĀMATAS “BET MĀJAS PALIKA/
DIE HÄUSER ABER BLIEBEN”

“[...] Kā zibens no skaidrām debesīm 1939. gadā mūs pārsteidza ziņa, ka Hitlers esot noslēdzis līgumu ar Krieviju. Drīz jo drīz pēc tam mums, Baltijas vāciešiem, tika izsludināts aicinājums saliedēti pārcelties uz Vāciju. [...] Pārcelšanās pēkšņums saistījās ar Krievijas nepacietību pēc iespējas ātrāk okupēt mūsu dzimteni. Pārcelšanos vajadzēja pabeigt dažu nedēļu laikā. Kuģos vajadzēja iekraut 60 000 cilvēku ar visu mantību, ar mājlopiem un zirgiem.

[...] Saskaņā ar vienošanos valdību starpā visu kustamo īpašumu drīkstēja ņemt līdzi, tikai grāmatām, kas attiecās uz Latviju, bija jāpaliek Rīgā. Kādu dienu pie mūsu mājas piestāj elegants auto. Mūsu mājā ienāk kāds kungs, stādās priekšā — viņš esot valsts prezidenta [K. Ulmaņa] sekretārs — un jautā, vai man ir tēva grāmatas. Tā kā manā īpašumā bija sešdesmit eksemplāru “Holzbauten und Holzgeräte der Letten”, es nospriedu, ka viņš tās gribēs konfiscēt Latvijai, tāpēc teicu, ka man ir dažas grāmatas. Vai tad valsts prezidents grib izmantot savā labā mūsu pašreizējo stāvokli? (Līdzīgi gadījumi jau bija notikuši.) Manu jautājumu sekretārs pārvērtā jokā un smiedamies paskaidroja, ka tā tas nepavisam neesot domāts. Valsts prezidents gribot nopirkt sev atlikušās grāmatas, ja es tam piekristu. Jautājums tika atrisināts gaužām ātri, prezidenta sekretārs

piedāvāja man ļoti pieklājīgu cenu — 2000 latu, un darījums tika nokārtots par apmierinājumu abām pusēm.” (Jumava, 1998., 77.–78. lpp.)

Pēc trīsdesmit gadiem. Kad Rietumeiropā grāmata par latviešu koka celtnēm un iedzīves priekšmetiem bija pieejama tikai kādā retā bibliotēkā (Helsinkos, Lundā, Cīrihē), Vācijas Federatīvajā Republikā nāca klajā grāmatas faksimilizdevums — *Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten: ein Beitrag zur Ethnographie, Culturgeschichte und Archaeologie der Völker Russlands im Westgebiet.* — Ausgabe: Fotomechanischer Nachdr. [der Ausg.] Petersburg, Petrograd 1907 und 1918. — Hannover-Dohren: Hirshheydt, 1969. — XX. — 838 S.: ill.

Ls. 6. 12

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0307024578

2001-5
L 196

Augusts Bilenšteins (1826 –1907) — vācu izcelsmes Dobeles mācītājs — valodnieks, arheologs, etnogrāfs un ģeogrāfs vienā personā. Viņa nopelnus zinātnē laikabiedri atzina un augstu vērtēja. A. Bilenšteins bija Pēterburgas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, Kēnigsbergas un Tērbatas universitātes goda doktors.

Paliekoša vērtība ir A. Bilenšteina pētījumiem latviešu valodniecībā. Viņa monumentālo darbu vēsturiskajā ģeogrāfijā par latviešu tautības un valodas robežām izmantoja, kad pēc etniskā principa tika nospraustas Latvijas valsts robežas.

Mūža nogalē sarakstītās grāmatas par latviešu koka celtnēm un priekšmetiem 1. daļa latviešu valodā izdota 2001. gadā.

Otrā daļa — “Latviešu koka iedzīves priekšmeti” — ir unikāla liecība par latviešiem 19. gadsimtā. “Tautas raksturs izpaužas veidā, kā tā dzīvo, kā ģērbjas, kā ēd un dzer, kā izklaidējas un kā strādā, kādi ir tās darbarīki un mājokļi,” rakstījis A. Bilenšteins savā autobiogrāfijā.

ISBN 978-9984-38-251-7

9 789984 382517